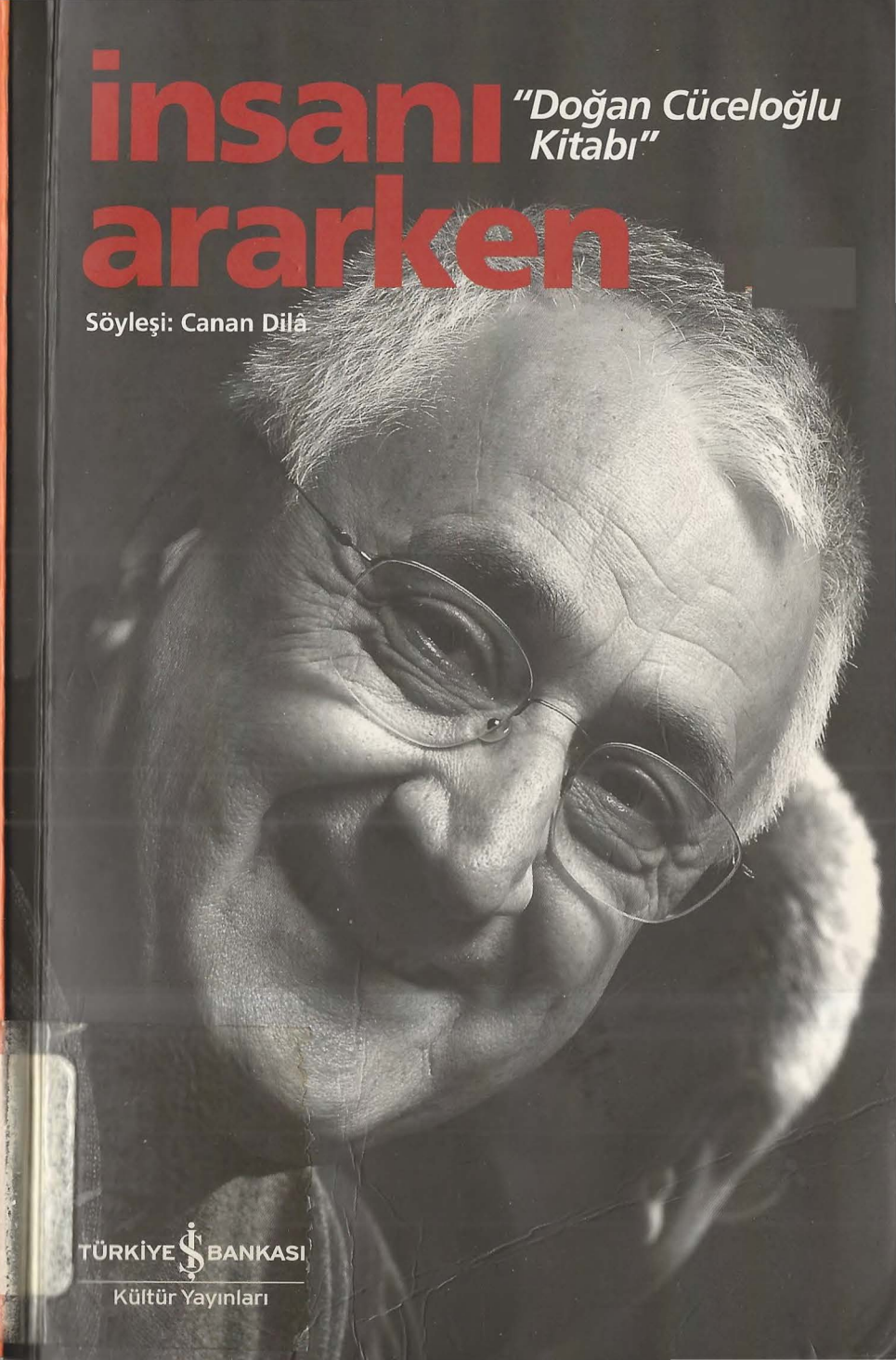
İnsanı Ararken "Doğan Cüceloğlu Kitabı"

insanı ararken

"Doğan Cüceloğlu Kitabı"

Söyleşi: Canan Dilâ

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 883
Edebiyat Dizisi: 423

28 Temmuz / Pazartesi
Etiler / Ofis

— Günlerdir konuşuyoruz. Tekrar hatırlıyorsunuz bir sürü şeyi. Nasıl bir duygu fırtınası içindesiniz? Neler olup bitiyor?
— Duygusal yönden beni etkiliyor. O bir. Ayrıca şu an düşündüklerim ve yaptıklarımın yerli yerine oturması ile ilgili bir bilinç oluşuyor. Mesela işte Cahit hocamın, Mümtaz hocamın beni etkileyişleri falan ve bende görmek istedikleri... Aynen onların görmek istediklerini yapıyorum, bunu hayretler içerisinde gördüm, görüyorum; "Ben mi yapıyorum yoksa programladılar mı beni?" diyorum. Hah hah ha. Büyük bir şevkle tabii yaptığımı yapıyorum ve inanıyorum ama hayretler içerisinde gördüm ki, Cahit hocamın ve Mümtaz hocamın hakikaten benim için öngördükleri vizyonun aynısı içerisindeyim ve hiç böyle net görmemiştim ben daha önce.

— Normalde bu kadar uzun bir zamanı insan kendi hayatı üzerine kesintisiz konuşarak geçirmiyor. Topluca, uzaktan bir bakış gibi mi oluyor her şeye?
— Topluca bir bakış gibi oluyor ve ben şu anda neden buradayız, neden böyle duygular ve düşünceler içerisinde neden yaptıklarımı yapmak istiyorum konusunda bir bilinç kazanmaya başladım. Yani köklerimin falan farkına varmaya başladım. Aile üyelerimden bazılarına bakış tarzımda daha bir minnet duygusu gelişti. Hakikaten ne kadar çaba göstermişler o günün şartları içerisinde. Mesela annemin mezarına gittiğim zaman başka bir bilinçle yaklaşacağım.

— Silifke'de değil mi?
— Silifke'de. Yani o geceli gündüzlü benim ayağımın topal olduğu zamanki uğraşması durumu... Biliyordum da, böyle

anlattıkça... gittikçe onun her bir saati ayrı bir anlam... ve bunu sevgi ile yapmış olması lazım, yapamaz aksi halde. Kimsenin soru soracak durumu yok ki "Yaptın mı yapmadın mı?" diye. Doktorun bile önerdiği yok. Kendi başına çabalayarak bulup yapıyor.

Ve... kendi çocuklarımla ilişkim bakımından sorgulama durumu ortaya çıkıyor. O bakımdan sanki daha bir olgunlaştırıyor beni duygusal yönden. Bir de mütevazılık oluşuyor... "İnsan ancak yetiştiği kadar, kafasının erdiği kadar bir şeyler yapabilir. Bunun başka sihirli formülü yok. Onun için mütevazı bir şekilde yapabileceğinin en iyisini yapmaya çalışarak, mucizeler falan beklemeden sen de hizmet etmeye devam edeceksin" diye bu çok bilinçli olarak gelişiyor bu anlatımlar sırasında.

"Vatan kurtaran Aslan" olmuyor, "annemin benim için yaptığını acaba ben şimdi kimin için yapıyorum?" düşüncesi var... *(Ses titriyor. Gözleri dolu)* Emekle, sevgiyle bir bacağı kurtarmak *(...)* zor.

— *Teşekkür ederim sorularımı yanıtladığınız için.*

— Dün ağabeylerimi gördüm. Ağabeylerimi filan görünce tabii bambaşka bir gözle bakmaya başladım; "İşte çocukluğumdan beri etrafımda olan insanlar bunlar" bilinci. *(...)* Onlara bahsettim böyle bir söyleşinin içindeyim diye, işte İhsan ağabeyim "Doğancığım" dedi, "ben sana hatırlatayım mı?" Heyecanlandı. "Çocukluğunu hatırlatayım mı? Şöyleydi böyleydi" diye anlattı heyecanla, hakikaten anlattığı bazı şeyler de çok güzel oldu. Şahin ağabeyim de vardı –benden iki yaş büyük olan–, sonra İhsan ağabeyim –albay emeklisi olan–, yani onların beraber konuşmaları falan birdenbire canlandırıverdi birçok şeyleri.

Onları uzaktan dinlerdim evvelden herhalde, şimdi ise çok canı gönülden dinliyorum. "Doğan oradaydı o sıra" diye konuşmaları... Leman yengem oradaydı. Hani lisede yanında okuduğum yengem. Anıları paylaştık.

Bazen düşündüm, bütün anıların bütün ayrıntıları ile an-

latılması anlamsız. Çünkü benim için yaşadığım bir hadise hoş ama bütünü içerisinde anlamlı olan şeyler var. Mesela yeğenimin bir atlet bir gömlek beş yaşında babasını bekleyişi, babası gelince, "Haydi baba boğuşalım" deyip onu da bir atlet bir gömlekle bırakıp saatlerce onunla boğuşması, ağabeyimin, "Yeter l'an boğuldum be, öldüm" demesi, onunsa, "Yok baba daha boğuşalım" diye devam etmesi bu anılardan bir tanesi. Şimdi, "Bunun anlatılmasının ne anlamı olabilir?" diye düşünüyorum, fakat benim saçımı sıfır numaraya vurmuş olmam, Gökçen'e âşık olmamın sonucunda, onunla ilgili bir anının bütün içerisinde daha bir anlamı var. Anıların da bütün içerisine uyması bakımından farklı farklı yerleri var. Onu düşündüm. Onun farkına vardım. Akış içerisinde bir seçim yapılıyor kendiliğinden. Onu düşündüm.

— Kardeşlerle sık sık bir araya gelmek, akan yılların farkında olmayışı da getiriyor bir yandan, değil mi?
— Evet.

— Bizi hep genç tutan, o gençlik söylemi içinde tutan bir şey mi oluyor çocukluğumuzdan itibaren birilerinin hep bizimle beraber olması?
— Yani hakikaten öyle... sürekli bir arada olunacak olursa, devam eden giden bir şey, bir nehrin akışı gibi devam edip gidiyor gibi geliyor. Ama uzun zaman görmeyip görmeyip görmeyip ondan sonra gördüğün zaman, o zaman birdenbire farkına varıyorsun "Aa, saçı ağarmış!", "A, şöyle görünüyor!", "Aa, çocuklar ne kadar büyümüş! Daha şu kadardı bunlar" gibi bir olay. Benim her ikisi de oluyor. Sürekli gördüklerim de var, uzun yıllar görmeyip arada bir gördüklerim de var. Böyle sıçramalar oluyor dediğin gibi.

— Umarım sizi duygusal açıdan fazla hırpalamıyorumdur.
— Hırpalama olarak görmüyorum, yani bu aslında her insanın ara sıra hayatında olması gereken bir süreç; kökleriyle temas içinde olmak ve benim nereden nereye geldiğimin bilin-

ci, seminerlerimde ve kitaplarımda kimler için kitap yazdığım ve ne için yazdığım konusunda daha bilinçli olmama yol açıyor. "Hakikaten" diyorum, "böyleydim ya. Hakikaten böyle düşünüyordum! Ve şimdi karşıma öyle insanlar çıkıyorlar ve bu soruları soruyorlar, ben nasıl onlara, 'Tuhaf düşünüyorsunuz, yanlış düşünüyorsunuz' diyebilirim? Nasıl ki o zamanki ortamım beni o şekilde düşünmeye doğru götürdü, şimdi onlar da aynı ortamın çocukları olarak geliyorlar ve böyle düşünüyorlar. İletişim tarzım, onların geldiği ortamın bilincinde olarak olmalı. 'Şöyle düşünüyorsunuz, ben de aynen sizin gibi düşünüyordum' diye başlayarak beraber bir yolculuk yapmalıyız. 'Böyle düşünülür mü? Şu şu şu noktalarda kesinlikle yanlış düşünüyorsunuz' gibi bir tavır sergilememem lazım" diye düşünüyorum ve empati kurmama yol açıyor yani.

Ve hayretler içerisinde kalıyorum ne kadar da ben şimdi çevremde gördüğüm gençler gibiydim diye. Mantıksal değil, duygusal, işte şunun kırılacak tarafı var o zaman tümüyle yanlış ve herhangi bir konuya bilimsel olarak, stratejik olarak yaklaşma, yavaş yavaş geliştirme, uzun vade-kısa vade ayrımı filan konusunda hiçbir şey yoktu. Örnek de yoktu yanımda, çevremde. O zaman diyorum ki, hakikaten ben eğitimimde çok şey almışım, gelişmelerim olmuş ve ben hakikaten doğru yoldayım paylaşım yönünde olmam bakımından, ama bunu doğallığı içinde yapmam lazım.

— "Eğitimimde çok şey almışım" dediniz. Eğitim mi öz deneyim mi?

— Eğitim derken onu da beraber katmıştım, öğrenim ve eğitimim diyeyim, öz deneyimlerim esas itibariyle. Beni ben yapan onlar. Ama o öz deneyimlerin üzerinde düşünebilme fırsatı o kavramlar üstüne oluyor, o bakış tarzları üstüne oluyor, o yeni bir çevre oluyor, böyle bir iletişim kurma durumu oluyor. Eveeet.

— Berkeley'e gidelim mi? Fulbright bursu başvurunuzda kalmıştık.

— Fulbright mülakatlarına girdim ve Fulbright'ı kazandığıma dair mektup geldi Ankara'dan, Berkeley'den de Dan Slobin'den "Berkeley'e hoş geldin, ben seninle ilgilenen Berkeley profesörün olacağım, departmanda sana bir ofis bulduk, üniversitenin bütün olanaklarını kullanabileceksin burada olduğun sürece" diyordu.

Ve Emily, Ayşen, Elif, Timur hepimiz 1975'in zannederim Ağustos ayında Amerika'ya gittik. Berkeley'de ev tutana kadar kalmak üzere Emily'nin annesi Kaliforniya'da olduğu için önce –Güney Kaliforniya'da Riverside şehrinde–, oraya gittik. Emily Berkeley'e giderek bir hafta içerisinde bir ev arayıp buldu ve çocuklarla beraber gidip yeni evimize yerleştik.

Orada bu garaj satışları denen ikinci el mobilya, sandalye, her türlü şeyi satıyorlar. Bu orada bir gelenek halinde. Eğer siz koltuklarınızı sandalyelerinizi değiştirmek istiyorsanız veya bir yere taşınıyor ama eşyalarınızı götürmek istemiyorsanız sokak başlarına ufak bir kâğıt yapıştırıyorsunuz; "Şu sokakta, şu numarada garaj satışı vardır" diye. İlgilenen gelip bakıyor, işine yarayanları alıyor. Fiyatları da çok ucuz oluyor. Yani öyle bir şeyin yenisinin yüzde 10'una, yüzde 25'ine alıyorsunuz.

— Bu garaj satışlarına daha çok kimler itibar ediyor?

— Antika toplayanlar var, bir kere onlar çok ilgileniyorlar böyle şeylerle ama alıcılar arasında daha çok yeni evliler, öğrenciler olduğu gibi, bazen çok düşeş şeyler de oluyor onun için hemen hemen herkes ilgileniyor, herkes şöyle bir uğrayıp bakıyor. Onun için genellikle cumartesi-pazar günleri yaparlar.

— Birbirinin eskisini kullanmama gibi bir yaklaşım yok yani?

— Hayır. Hiç öyle bir fikir yok. Yani onun için gömleğini, pantolonunu, ayakkabını da satarsın. "Ben başkasının eskisini mi kullanacağım?" diye böyle bir fikir katiyen Amerikalının kafasında yok. "İşime yarıyor mu yaramıyor mu, hoşuma gidiyor mu gitmiyor mu?" diye bakılıyor. Amerikalıların birçoğu kendilerine özgü iç dekorasyona önem veriyor. Ben-

de şahsen yoktur o. Gerçi yok sanıyordum ama varmış; ben gayet sade şeylerden hoşlanıyormuşum.

— *"...muşum" mu?*
— Nelerden hoşlanmadığımı görerek anladım onu. Bende de bir şey varmış ama hiç öyle bir seçme, oluşturma olanağı olmamıştı, düşünmemiştim daha önce. Ve Emily ile o bakımdan da zevklerimiz çok uyuyormuş. Sadelik bakımından. Onun için çok rahatlıkla oluşturduk evimizi.

Ayşen burada ilkokula gidiyordu.

— *10 yaşında.*
— Evet, ilkokul üçten dörde mi geçmişti, öyle tahmin ediyorum, orada da o düzeyde ilkokula gitmeye başladı.

— *Dil sorunu var mıydı?*
— Ayşen'in esas dili Türkçe'ydi fakat tabii annesi Amerikalı olduğu için İngilizce konuşup anlıyordu ama esas dili Türkçe'ydi. Hep Türkçe konuşmayı tercih ederdi. Annesi onunla İngilizce konuşurdu, o Türkçe cevap verirdi mesela. Tabii oraya gidince bu durum tamamıyla değişti. İngilizce ağırlıklı oldu.

— *Ayşen 10 yaşında olduğuna göre Elif 5, Timur 2 yaşındaydı.*
— Evet, doğru. Elif'te İngilizce ve Türkçe'nin ağırlığı hemen hemen denkti ve hatırlıyorum mesela Elif'in en çok sevdiği kelime "şeftali"ydi. Bu kelimenin sesini çok severdi ve orada da hâlâ "şeftali" demeye devam etmişti. Timur, Türkçe-İngilizce tam başlarken oraya gitmiş durumda, o bakımdan kullandığı dile geçişi en çok orada oldu.

Ayşen, çok sıcakkanlı bir kızdı. Burada da bayılırlardı öğretmenleri. Anaokulundakiler, ilkokuldakiler. Ayşen hayatı dolu dolu ciddiye alan birisidir. Böyle saflığı içerisinde falan, ki onu ilk kucağıma aldığım zamanki bakışı, keşfetmeye çalışan bir bakıştı. Hemen hemen aynı şey devam ediyor. Öyle

görüyor. O bakış devam ediyor. Hatırlıyorum mesela Türkiye'de bir gün okuldan geldi, "Baba" dedi, "Allah mı büyük, Atatürk mü büyük?". Canım, demek hissetmiş öğretmenlerin o Atatürk, Atatürk, Atatürk söylemini, kızcağız bunu sordu ve nasıl cevap vereceğimi şaşırakaldım. Ve bunu bir kitabıma aldım gözlem olarak.

Anaokulunda, ilkokulda temsillere girdi, oyunlar oynadı falan, iyiydi. Okul yönünden de sevecen birisiydi, öğretmenleri de çok severdi. Amerika'ya gidince Amerika'daki hem öğrenciler arasında hem büyüklerin onunla ilişkisi açısından o sıcaklığı bulamadı. Ayşen büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Böyle buzz gibi ve "Ne zaman Türkiye'ye döneceğiz?", "Ben halamı özledim, öğretmenlerimi özledim, arkadaşlarımı özledim" demeye başladı sürekli.

Mesela Ayşen yeni bir arkadaşıyla tanıştığı zaman 10 yaşında, onu kucaklayarak "Merhaba" demek gibi bir alışkanlık geliştirmişti, orada ise el sıkışma bile yok, uzak ve soğuk birbirlerine bakıyorlar; "Merhaba" "Merhaba" diyorlar o kadar. Aradaki mesafe kapanmıyor hiç. Bireyselliğin baskın olması onu şoke etmişti ve çok mutsuz olduğunu hatırlıyorum.

— Çocuklar arası ilişkilerin daha sıcak ve mesafesiz olacağını düşünüyor insan.

— Ama çocuklar fotoğraf makinesi gibi; büyüklerden ne görürlerse onu alıyorlar. Çok çabuk öğreniyorlar yani. Gayet tabii çocuklarda daha sıcak ilişkiler var fakat süratle bir şeylerin yanlış olduğunu hissediyorlar, yani, "Eğer ben büyük olarak saygı göreceksem böyle yapmamam lazım gibi" şeyler geliyor.

Bunu bilimsel olarak söyleyemem ama, his olarak, bir sezgi olarak dile getirebilirim; mesela Meksikalılar orada en eğitimsiz ve en fakir olan kesimdir, onlar da böyle kucaklayan, sevgi gösteren, yakınlık gösteren insanlar. Tahmin ediyorum ki bu Anglosakson, Kuzey Avrupalı kökenli Amerikalıların gözünde böyle sıcaklık göstermek, yakınlık göstermek, ezikliğin, fakirliğin ve cahil olmanın bir işareti olarak gözüküyor.

— Öyle kodlamış durumdalar yani?
— Bana öyle geliyor. Bunun yaygın olduğunu tahmin ediyorum; uzakta durmak, ilk başlarda pek böyle alttan almamak, geride durmak, bireyselliğine önem vermek, güçlülüğün, eğitilmiş olmanın, yaşam felsefesinin güçlü olmasının ifadesi olarak algılanıyor.

— Aynı gözlemi burası için de yapamaz mıyız? Genellikle kent kökenlilerde –eğitim ya da gelir düzeyi yükseldikçe– oradaki kadar olmasa da daha mesafeli değil mi ilişkiler burada da?
— Bence yapabiliriz. Bu anlamda düşünmemiştim. Türkün Türkle ilişkisinde değil mi?

— Evet. Kentsoylululukta daha farklı bir yakınlık, yani daha mesafeli ilişkiler söz konusu. Ama kırsal kesimde ya da kırsal kökenlilerde çok daha yakın ve sıcak ilişkiler söz konusu. Ve aynı küçümseme edası da bir gerçeklik.
— Bence haklısın. Bu Amerika'da belirgin olarak var. Ayşen de bunun içinde oldu.

Elif de demek ki ilkokula yeni başlama durumunda falan. Timur evde.

Berkeley Psikoloji Bölümü tarihsel olarak çok iyi bilinen, bir kere Berkeley çok iyi bilinen bir üniversite. University of California sistemi içerisinde. Mühendisliği öyle, fizik çalışması öyle, matematiği öyle, psikolojisi öyle, yani belli başlı Amerikalı düşünürleri, filozofları, bilim adamlarını çıkarmış, bir sürü Nobel mükâfatı almış insanın barındığı bir kurum. Ve orada bir yıllığına Fulbright profesörü olarak bulunmak büyük bir onur hakikaten.

Ben orada doçentlik çalışmamla ilgili, yaptığım çalışmalarla ilgili, üzerinde düşündüğüm konularla ilgili birkaç konuşma yaptım. Zaten Fulbright profesörü olarak gittiğiniz zaman bir yıl içerisinde altı konuşma falan yapmanız gereği var kendi bulunduğunuz kurumda ve değişik davetlerde, Amerika'nın değişik yerlerinde.

— Artı, çalışmalarınıza devam tabii.

— Ben vermiş olduğum çalışma önerim çerçevesinde çalışmalarıma devam ediyordum; araştırmalar, sonuçlarını alma, kütüphaneye gidip o konuda yapılmış olan çalışmaları gözden geçirme, yorumlama ama bir yandan da orada anlamlı bir insan ilişkileri ortamım vardı.

1975-76 akademik yılıydı ve Berkeley de Amerika'da yeni kültürün Mekke'si. Yani orada olup bitenler yavaş yavaş Amerika'nın diğer kampuslarına ve diğer yerlere yayılıyor. Böyle bir durum.

— Yenilikçi yaklaşım...

— Müthiş yenilikçi bir yaklaşım içerisinde. Kültür böyle bir şey oluşturmuş, devam edip gidiyor. Kampusta muazzam faaliyetler vardı. Haftanın her gününde her akşam üç dört değişik konferansa gidebilirsin kampusta. Hafta sonları aynı şekilde konserleriyle, konferanslarıyla, seminerleriyle, halka açık, gidebileceğin değişik faaliyetler vardır. Ve ayrıca halkla kampus arasında ilişki kuran türden organizasyonlar vardır.

— Halka açık organizasyonlar dediniz... Kampus kentin merkezinde miydi, kıyısında ya da uzağında mı?

— Bahsetmiş olduğum Berkeley, kentin ortasında. Çok büyük bir alan. Profesör evleri, üniversite öğrencileri, öğrenci yurtları falan hepsi şehrin içinde, kampusa yakın olarak kurulmuş. Organik olarak şehir üniversitenin içine girmiş durumda. Öyle bir durumu var.

Ben orada şunun farkına vardım: Birincisi; din arayışı. Din konusu çok önemli bir hale gelmişti. Bu Harekrişna grupları her gün sabah 10'dan öğlen 13'e kadar kampusun bir yerinden başlayıp diğer bir yerine işte dümbelekleri, zilleri ve omuzlarına asmış oldukları davullarıyla şarkı söyleyip gezerlerdi. Kafalarını kazıtmış, kızlı-erkekli Amerikalılar kendilerini buna vermişler ve hiç kimse de müdahale etmezdi. Bu öğrenciler durup konuşmalar yaparlardı dinlemek isteyenlere. Bu dikkatimi çekerdi. Ve sık sık transandantal

meditasyon ilanı görürdüm. İşte, "Maharişi Yogi kampusa geliyor" ilanı görürdüm. Tabii o zaman pek dikkatimi çekmezdi, yani kim bunlar, nedir diye. Hiçbir toplantılarına gitmedim.

İkincisi; cinsel yönden bir özgürlük akımı başlamıştı. Bu özgürlük akımı sadece evlenmeden öncesini değil, evlilik sonrasını da kapsıyordu.

— *Serbest evlilik.*

— Evet. "Serbest evlilik" kavramı ile orada karşılaştım. Hayretler içerisinde insanların ne kadar değişik düşünebileceklerini gözledim. Aklıma gelmeyecek bir durum. Bu konuda gruplar oluşuyordu, bu evlilik kavramı da o gruplar içerisinde kendiliğinden ortaya çıkıp tartışılıyordu. Gruplar da iletişim grupları olarak kendisini gösteriyordu. Bunlara "confrontation" grupları diyorlardı ama –"confront", yüzleşme, çatışma, birbiri ile hesap görme anlamına gelebilir Türkçe'de. En güçlü olarak, "yüzleşme" diyebiliriz– bu gruplar vardı ve bu grupların içerisine bu din ve cinsellik falan girebiliyordu.

Bunlar benim ilgimi çekmeye başladı. Bu akımın öncüsüydü Berkeley'dekiler. Başka yerde olmuyordu bunlar. Bu yüzleşme gruplarına yazıldım ve birkaç sezon devam ettim. Yani, gruba yazılıyorsun, sekiz hafta filan devam ediyor. O bittikten sonra ikinci bir sezon başlıyor, ona da yazılıyorsun, sekiz hafta devam ediyor. Mesela bu gruplar benim "farkına varma"mda çok yardımcı oldular. Yani hakikaten çok ihtiyacım varmış, çok yardımcı oldular.

Mesela, ben gruba girdim. Diyelim 12 kişi. Bunların kimisi üniversite öğretim üyesi, kimisi öğrenci, kimisi dışarıdan; marangoz, şoför, doktor... Üniversiteden olma şartı yok. Bu konuda, grup yönetme konusunda yetişmiş birisi –buna "iletişim yöneticisi" deniyor– ufak bir egzersizle grubu başlatıyor. Yani, "Şimdi gözlerinizi kapayın" diyor, "dikkat edin bakalım aklınız nerede? Kafanız neye takılıyor?"

— Bu iletişim yöneticisi psikoloji formasyonlu mu?
— Bu iletişim yöneticisi, grup yönetimi ile ilgili eğitim almış. Psikolog da olabilir, doktor veya mühendis de. Ama bu tip gruplara birkaç kez girdikten sonra böyle grup yönetmek üzere bir eğitim grubu var, bir yıl falan devam eden. O eğitimi alırsan, böyle gruplar yönetebiliyorsun.

— Mesleği ne olursa olsun?
— Ne olursa olsun. İletişim yöneticisi oluyorsun hakikaten. Yönetici sonra, "Ne gözlüyorsunuz, bakın" diye devam ediyor; "İçinizde bir korku mu var, heyecan mı var, 'Şimdi birisi bana bakıyor mu' diye mi düşünüyorsunuz, ne oluyor?". Ondan sonra yavaş yavaş o andaki grubun içerisine getiriyor. Ve grubun içerisinde bazı kurallar var. O kurallar şu: Burada konuşulanları, olup bitenleri dışarıda hiç kimse ile konuşmama sözü veriliyor. Bu gruptan iki kişi, üç kişi grup dışında bir araya gelebilir fakat grupta olup bitenlerle ilgili hiç konuşmayacaksanız. Eğer konuşacak olursanız o konuştuğunuzu olduğu gibi gruba getireceksiniz. Yani gruptan bir kaçış olmayacak.

— Dışarıya sızma olmaması lazım yani...
— Evet. Dışarıya sızma olmaması lazım ve her şeyin grup içerisinde olması lazım. Ve mümkün olduğu kadar içinizde saklamadan karşınızdakine –neyse içinizdeki– olduğu gibi söylemek ve bu söylediğinizin de sorumluluğunu almak, kıvırtmamak zorundasınız, yani, "Ben onu demek istememiştim" bilmem ne falan değil. Yani öğrenme ancak o şekilde olabilir. "Herkesin dürüst olması lazım" tutumu ile, "iç-dış farkı kalmasın, olduğu gibi". Ve içinde enerji varsa da bu enerjiyi saklama, gidebildiği kadar götür.

Daha önce deneyimli olanlar var tabii grubun içerisinde. Benim gibi ilk kez katılanlar da var. Katıldığımda, dikkatimi çeken şeylerden bir tanesi şu oldu mesela; bana birkaç grup söyleşisi sonucunda söyledikleri şu oldu: "Sen sahte bir insansın. Sahte bir kibarlığın var. Sen insanlarla ilgili düşündü-

ğün kötü bir şeyi insanların yüzüne söyleyemezsin çünkü sen kendini insanları memnun etmeye adamışsın. O bakımdan, sen konuştuğun zaman içimden dinlemek bile gelmiyor". Çok ağırdı benim için bu.

— *Teması neydi katıldığınız bu konuşmaların?*
— Tema falan yok. Tamamıyla nereden geliyorsa öyle başlayan bir şey. Herhangi bir konuşma teması yok. Mevcut algılamaların ne ise, iletişim nereye götürüyorsa o konuşulur. Herhangi bir konu içeriği diye bir şey yok.

— *Bu arada size ayna tutmuş oluyor ve kendinizle yüzleşmenizi sağlıyor, öyle mi?*
— Grup, iletişim içerisinde kendinizle yüzleşmenizi, farkına varmanızı, süreçler içerisinde kim kimi nasıl algılıyor onun farkına varmanızı ve bir gelişim sağlıyor. Kişisel gelişim.

— *Hakkınızdaki bu yargıya kaçıncı seansta varıldı?*
— Üçüncü seansta falan. Hatta dördüncü seansta ben birisi ile konuşup iltifat ederken oradan birisi, "gıy gıy gıy" diye keman çalarmış gibi böyle, benimle alay etti. Müthiş bozuldum, çok gücüme gitti. "Gelmeyeceğim ben buraya bir daha" diye aklımdan geçti, sonra düşündüm, bundan daha güzel bir nimet olur mu? Kim bana bunu söyler? Farkına varma bakımından... Ama tabii ki başka bir seferde bu ortaya çıktığı zaman, "Merak ediyorum" dedim, "kaç kişi hakkımda bu algılama içerisinde?". Benim dışımda 11 kişi vardı grupta, sekiz kişi filan el kaldırdı, aynı algılama içerisindeler. Grupta beni seven bir kızcağız vardı, "Ayy" dedi, "sen hiç öyle değilsin".

— *Ama 11 kişiden sekizi, "Kibarlığın sahte" diye el kaldırıyor...*
— Evet. Ve çok güçlü bir algılama.
Ondan sonra yönetici, sana imkân vermeye çalışıyor. Diyelim ki birisi sana yine, "gıy gıy gıy" yaptı böyle. Yönetici,

başka yere saptırmıyor grubun ilgisini. Seninle onun arasında tutmaya çalışıyor. "Ne hissediyorsun?" diyor bana. Ben mesela diyelim ki eski halimle diyorum ki: "Tabii, olabilir, o kendi görüşüdür". Diyor ki: "Samimi olarak bütün hissettiğin bu mu: 'Tabii, olabilir'? Gücenmişlik yok mu? Öfke yok mu? Alınmışlık yok mu bunun içinde? İçine bir bak dürüstçe". Bakıyorsun, "Var" diyorsun. "Peki" diyor, "ne engelliyor seni bunu söylemekten?". Ve bayağı derinlere inmeye başlıyorsun. Düşünmeye başlıyorsun ne olduğuyla ilgili.

Benim için ortaya çıkan şu oldu; –tabii, sekiz seans demiştim ama zannederim bunlar 12 seans filan devam eden gruplardı, çünkü zannederim sekizinci seansta filan bende jeton düşmeye başladı– ben 10 yaşındayken annem öldü, babamla ben beş dakika bile baş başa zaman geçirmiş bir adam değilim. Babamın bana vermiş olduğu bir beş dakikası yok. Kötü bir adam mıydı? Hayır. Türk babaları öyledir. Ve ben ağabeylerimin, ablalarımın yanında büyüdüm. Annem öldükten sonra, kendi çocuk aklımla Allahıma dua edip, "Allahım babamı öldürme. Allahım babamı öldürme" diye dua edişimi hatırlıyorum. Ve ben o duayı yaparken tam da o gün babam öyle bir azarladı ki beni bir konuda, çok pis bir duygu içerisinde kaldım; yani en güvendiğin, "Allahım öldürme" dediğin kişi harcıyor seni. Yerin dibine vuruyor ve bunu, "Sevdiğinden dolayı yapıyor" diyeceğin hiçbir tarafı da yok. Kendini bir köpek kadar değersiz görüyorsun. Ve şunun farkına vardım ki: "Hii, ben yapayalnızım ya! Hiç kimse yok hayatımda! Kimse yok!!!". Bu öyle korkunç bir duygu ki. 10 yaşındayım! O zaman şunu öğreniyorsun: "Hayatta kalabilmen için... senin hayatta kalman başkalarını memnun etmekten geçer. Hiçbir değerin yok. Hiçbir değerin yok!"

— 10 yaşından 1975'e kadar?

— O zaman ne yapıyorsun, "Başkaları beni nasıl sevebilir?" stratejisi geliştiriyorsun. "Ben kimim?" yok, "Benim kim olmamı istiyorlar?" var.

— Tabii bütün bunlar böyle adı konularak, bilinçli bir süreçten geçmiyor değil mi?
— Kesinlikle değil. Ama bu, köpeklerin bile uyguladığı bir strateji.

— Var olmak için, kendini hayatta kalabilmeye programlama...
— Gayet tabii. Varoluş stratejisi bu. Başkalarını memnun ederek, senden güçlü olanlara hemen boyun eğerek. Ondan dolayı ne yapacaksın, hemfikir olacaksın... Ve onlar seninle beraberken, sana ilgi göstermelerini istiyorsan, onları sürekli destekleyeceksin stratejisi gelişmiş gördüğüm kadarıyla. Ve bir yabancı ile karşılaştığın zaman, öyle bir şey gelişmiş ki, ilk yaptığın şey: "Adamı övecek bir şey bul". Yani, adamı takdir edecek bir şey bul. Öyle bakıyorsun.

— Bir dakika... Takdir etmek olumlu bir davranış olup, o takdir edilen insanın hayatına ve –tabii takdir edenin de– tekrar olumlu olarak dönen bir davranış değil midir?
— Evet, öyle. Ama bu zayıflıktan dolayı değil, güçlülükten gelmeli iletişimin devam edebilmesi için. Çünkü zayıf olduğunu ve karşıdaki bunu zayıflıktan dolayı yaptığını hissettiği andan itibaren o "takdir" yalakalık oluyor. Etki güçlü olmuyor ve ona göre bir gelecek yaratıyor kendine özgü. Ve ben bunun farkına vardım! Ve çok minnettarım ki, bütün grup benim bununla uğraşmama çok yardım etti. Yani kızdırdı, kızdırdı, gözümün içine soktu karşıma geçip, ondan sonra kızgınlığımı duyabilecek, alabilecek bir tavır içerisinde baktı ve kızgınlığımı ifade ettiğim zaman, "Teşekkür ederim, şimdi seni daha gerçek bir kişi olarak görüyorum" diye yüreklendirdi bir grup ortamı içerisinde. Ama kızgınlığımı ifade ettiğim zaman ben paramparça oluyordum... Yani bu bana o kadar acayip geldi, o kadar tuhaf geldi, kendimi o kadar kendim olarak hissetmedim ki...

— Hayatınızda ilk defa mı kızgınlığınızı ifade ediyordunuz?
— Kavga durumları dışında, evet. Adamı gözden çıkarmış-

sın, ana avrat gidiyorsun, zaten kavga edeceksin. O bitti artık. Böyle değil.

Sosyal ilişkilerin içerisinde buna "güvenli iletişim" deniyor. Yani, "Şu dediğin şey beni rahatsız etti ve ben böyle düşünüyorum" deyip yine ilişkiyi devam ettirebilmek. İlişkinin gerçekçi zeminlerini oluşturabilmek yaklaşımı. Bu benim için yeniydi.

Ve ben şimdi aileme geri döndüğüm zaman, geri dönüp baktığımda ay ay ay öyle görüyorum ki... *(Derin bir soluk alıyor, off diyor)* mesela biz sürekli bir eziklik içerisindeyiz. Yani biz öyle bir aile ortamından, öyle bir şekilde gelmişiz ki, belli ki, "Başkaları iyi bilir, güçlüdür, doğrudur, biz yanlışız. Herhangi bir farklılık varsa onlarla bizim aramızda, kabahat bizde, onun için hemen suçu kabul edip, özür dileyelim" diye böyle formüller geliştirmişiz ve farkında bile değiliz bunların. Orada kabak gibi ortaya çıktı.

— *Eziklik dediğiniz şey, özgüven eksikliği...*
— Özgüven eksikliği, evet. Ve bunun Emily ile olan ilişkimde tabii ki yansıması var. Özgüven eksikliği, seninle eşit veyahut güç bakımından aşağı olan insanlara öfke olarak kendisini gösteriyor. O hıncı birinden çıkaracaksın. Onun için ezik insanların dostluğu ve arkadaşlığı çok sancılı, acı olur. Ve kendimi öyle görmeye başladım. Bu gözümü açtı benim. Tadını aldım, adım attım. Dedim: "Doğan, burada çok şey öğreneceksin. Senin psikolojide öğrendiğin bilgiler burada işler halde".

— *Beni burada şaşırtan şu oldu; grup bir terapi grubu falan değil. Yani terapi eğitimi almış, donanımlı bir grup değil ama kendiliğinden sıkı bir terapi söz konusu sonuçta...*
— Hem de en iyisinden.

— *Eee?*
— Çünkü terapinin kendisi açık iletişimden başka bir şey değil. "Yüzleşme". Kendinle yüzleşiyorsun, diğer insanlarla yüzleşiyorsun. İnsan ilişkilerinin önemini anlamaya başladım

ve bende jetonlar düşmeye başladı. İkinci defa, bir kere daha yazıldım. Bir kere daha yazıldım ve ondan sonra bu grubu yönetme gruplarına kadar çıkmaya başladım ve bayağı güçlendim. Çünkü teorik zeminim de var. Ve bir yerden öğrenerek yükseldiğim için düşüncelerimi açık seçik, güvenle ifade etme ve savunucu olmama, alınganlık bilmem ne durumu ortaya çıktığı zaman bunun nereden geldiğinin farkına varma gibi çok güzel rahatlamalar gelmeye başladı.

— *Alınganlık... "Küseriz" biz mesela. Amerikalıların anlamakta zorlandığı bir durum olduğuna tanık olmuştum.*
— İşte özgüven eksikliğinden geliyor.

— *Özgüven eksikliğinden mi geliyor küsme, alınganlık?*
— Tabii. Alınganlık şudur: "Senin beni koruman lazımdı, ben sana güveniyordum koruman için ve beni korumadın, bırakıverdin, ortada kaldım". Küsmenin ve alınmanın temeli budur esas itibariyle.

Ama sen kendi sınırlarının içerisinde kendini koruyabileceğini fark ettiğin zaman, kişilerin bilerek bilmeyerek yaşadığın süreç içerisinde o sınırları ihlal edebileceğini kabul ediyorsun çünkü kendin de ara sıra diğer insanların sınırlarını bilmeyerek ihlal ediyorsun. Fakat, bu sınırların ihlal edilmesinin farkına varmak ve bunun mücadelesini yapmak hiç kimsenin değil, senin görevin. Onun için, "Hey! Sınırlarıma girdin!" diye ikaz etme, alarm verme, ondan sonra set çekme, ne ise adım adım yapacakların, bu "senin" görevin. Ve böyle bir aklın içerisinde olacaksın inancı.

— *Yani küstürülecek duruma gelmeden önce bütün ikazlarını yapıp ona göre tavır almak...*
— Evet. Zaten "küsme" öyle bir... yani bunun, İngilizce karşılığı bile yok "küsme"nin...

— *Biliyorum. O yüzden dedim zaten "Biz küseriz" diye... Konuyu deşmek istiyorum bu yüzden de...*

— Tabii, ilişki kültürü olduğumuz için. Hakikaten çok önem veriyorum ben buna, bu "küsme kültürü" sadece korku kültüründe olabilecek bir olay. İlerde "korku kültürü"ne geldiğimiz zaman bunu bir ele alalım.

— *Bizim yakınlarımızla ilişkilerimizde en yaygın davranış biçimlerimiz bunlar; alınırız biz, kırılız, küseriz. Daha çocukluktan başlar; "Küstüm boz" deriz. Tabii "yakın" arkadaşımızsa...*
— Dikkat edersen küstüğümüz insanı silmeyiz, sıfırlamayız. O içimize lök diye oturur, o insan yine vardır. Gücenmişizdir, öfkeliyizdir, alınmışızdır ama insanı sıfırlamamışızdır. Ve enerjimiz vardır, konuşuruz hakkında. Böylelikle küsmede bir bağışıklık ilişkisi vardır.

— *Bağışıklık mı?*
— Ne demektir bağışıklık? Yani, "Sen benim için şunları şunları yapmakla yükümlüsün, ben şunları şunları yapmakla yükümlüyüm. Ben olmazsam sen olamazsın, sen olmazsan ben olamam. İkimiz de böyle birbirimizle dayanışarak gideceğiz" varsayımı...

— *Bağlılık, bağımlılık demek istiyorsunuz değil mi, bağışıklık değil?*
— Pardon, bağışıklık mı dedim?

— *Evet.*
— Bağlaşıklık diyecektim. Bağlaşıklı. Yani karşılıklı bağlanma hali. Onun için mesela ana-baba-çocuk ilişkisinde, diyelim ki bağlaşık bir ilişki var. Anne çocuğuna, "Mutlu musun evladım?" der. O da der ki: "Anne sen mutluysan ben de mutluyum". O da der ki: "Evladım ancak sen mutluysan ben mutlu olabilirim". "Yoo anne. Önce sen mutlu ol, ondan sonra ben mutlu olurum". Ve düğüm olurlar. İkisi de mutlu olamaz. Sürekli birbirlerinin gözleri içine bakarlar. Biri bile adım atamaz, öyle bir hadise. İşte bu tip ilişkilerde alınmalar,

gücenmeler, küsmeler olur.

Kişi, bireyselliğini bulup, kendi sınırları ve sorumluluklarını keşfettikçe o zaman empati girmeye başlar işin içerisine. Yani, "Ben de hata yaptım, o da gayet tabii hata yapacak. Ara sıra kızdığımız zaman böyle oluyor, konuşuluyor gayet tabii, o da kızacak ara sıra böyle konuşacak. Küsülür mü bundan dolayı?" filan gibi herkes kendi hayatının sorumluluğu içerisinde hayatını yaşamaya başlıyor. Kendi hayatının sorumluluğu içerisinde yaşama az olduğu nispette ilişkilerde küsme de o kadar çok olur.

— *Ve İngilizce'de böyle bir sözcük yok...*
— Benim bildiğim kadarıyla, "Beni incittin"; "You heart my feeling" gibi şeyler söylersin de, "Konuşma ilişkileri içerisinde değiller" gibi, "They are not talking with each other" falan gibi laflar söylerler, o da son derecede entelektüeldir. Ama "küsme" diye, yani, "küstüm sana" olayı yoktur. Mesela "Naz" etme ve "nazlı" olma olayı da pek yoktur. Onu da bilmiyorum nasıl ifade edilir...

— *"Naz" kelimesi yok mu?*
— Naz kelimesi aslında kelime olarak var da, bizdeki gibi kullanışı yok. Bunlar pek aşina oldukları şeyler değil onların.

— *Fakat daha önceki konuşmamızdan şeyi hatırlıyorum, Emily ile ilişkinizden bahsederken, "Çok düzler" demiştiniz ve "ben o şiiri, gizemi özlüyorum" demiştiniz. Neden küstü acaba, ne yaptım, neden gücendi derken işte buyurun size en alasından "gizem"!*
— Ama ben küsmek istiyorum! Küsmek istiyorum! Bana küssün, küseyim, bir şeyler yapayım küstüreyim falan... "Mide kavurgasını istiyor" yani... Enteresan bir şey. İşte bunları anlatırken farkına varıyorum, hastalıklı yönlerimin özlemler olarak karşıma çıktığını görüyorum.

— Sahi, neydi o meşhur "kavurga"?
— Haşlanmış buğday kurutulur, –siz melengice çitlembik diyormuşsunuz– çitlembik ile tavada kavrulur, içine kuru üzüm konur, çocukların cebine doldurulur. Kavurga işte o karışım.

— Nihayet öğrendik! Sevilen, gözde bir çerez olmalı... Az önceki yanıtınıza dönersek, "Hastalıklı yönlerin özlemler olarak ortaya çıkması" mı, yoksa o sıcak insan ilişkisi dediğimiz şeyin, bir benzetme yapmıştınız, "İki tarafı keskin kılıç" diye, yoksa o keskin kılıcın keskin kılıç olduğunun hakkını teslim etmek mi? Çünkü o olmazsa bu olmuyor. Bu, olduğunda da o... Siyah varsa beyaz görünebilir oluyor. Ya da tam tersi...
— Benim hastalıklı yönlerim olduğunun farkına varıyorum. İşte bu süreç içerisinde bu hastalıklı yönlerim ortaya çıkmaya başladı. Hastalıklı yönlerimin özlemi şeklinde ortaya çıkabiliyor ama hayatımı Amerikalılar gibi dümdüz sürdürmek ister miyim öyle? Yo. O keskin kılıç olgusu, olgunlaşan bir insanın hayatında yer alması gereken bir tavır. Onu görebiliyorum. Ben işte bu hastalıklı kısımdan kurtulup, daha olgun bir şekilde o keskin kılıç yürüyüşüne gitmek istiyorum. Varabilmek istiyorum aslında.

— Hastalıklı yönler sıyrılırsa, o gizem, o şiir olabilir diyorsunuz.
— Olabilmesi lazım. Aksi halde insan çok fakirleşir. Çok fakirleşir. Ama ikisini ayırt etmek gerçekten olgunluk ister. Yani birçok hastalıklı ilişki, "erdem" etiketleri ile saklanıyor. İşte anne-çocuk ilişkisi olsun, sevgili ilişkisi filan olsun, tabii ki çok hastalıklı. Mutlu olmak mümkün değil o tür ilişkiler içerisinde.

— Peki, "erdem"?
— Erdemi eğer bu yaşamın bir doğası varsa, şu evrenin bir gerçek doğası varsa, erdemi, onların farkına vararak yaşamı yönetebilmek olarak algılıyorum ben. Mesela, erdemli olan Şirazlı Sadi ne diyor? "İnsanlarla münasebetin ateşle olan

münasebetin gibi olsun evladım" diyor, "çok yaklaşma yanarsın, çok uzaklaşma donarsın" diyor. Bu bir erdem, çünkü gerçek. Hakikaten öyle.

— Buradaki "sıcak"lığımız, çok yaklaşmaktan kaynaklanmıyor mu işte? "Yangın"lara geliyoruz. Geldiğimizde de bu küsmeler, vurmalar, cinayetler olmuyor mu?
— İşte o dengeyi bozuyoruz. O denge bozulduğu andan itibaren hastalıklı yöne doğru bir gidiş var derece itibariyle ve eninde sonunda işte küsme şeklinde ortaya çıkıyor.

— Peki ya "gurur"? Gururun yeri nerede bu yangında?
— Gurur bence, ilerde ele aldığımızda yine "ben" bilinci, "sen" bilinci, "biz" bilincinde ele aldığımızda, gurur, "ben" bilincinin baskın olduğu bir tavır.

"Ben" bilincinde şöyle bir şey söyleyebiliyorsun; "varoluşun beş boyutu" diye bir şeyden bahsettim, o varoluşun beş boyutunda, yani insanlar iletişim içerisine girdiği andan itibaren şu beş tane sorunun cevabını bulurlar: 1) Umursanıyor muyum? Kaale alınıyor muyum? 2) Olduğum gibi kabul ediliyor muyum, yoksa yargılanıyor muyum? 3) Değer veriliyor muyum, yoksa sıradan biri olarak mı görülüyorum? 4) Yapabilir, güvenilir birisi olarak görülüyor muyum, yoksa yapamaz, güvenilmez miyim? 5) Sevilmeye layık mıyım?

"Ben" bilincindeki, "Bütün bunları ve senin olup olmadığını ben tayin ederim. Umursanacak biri misin değil misin ben bilirim onu, sen bilmezsin. Sende bir bozukluk var mı yok mu ben bilirim" der, "bana sor sende bir bozukluk var mı yok mu? Değerli misin değersiz misin ben karar veririm" der, "kendi başına değer vermeye kalkma kendine. Elinden iş gelir mi gelmez mi, becerikli misin değil misin ben bilirim. Kendi başına karar verme. Sevilmeye layık mısın değil misin onu da ben bilirim" der. "Ben" bilincindeki bu.

"Sen" bilincindeki de, "Aynen öyle efendim" der, "ben var mıyım yok muyum, değerli miyim değersiz miyim siz bilirsiniz" der. Ondan dolayı "ben" bilincindeki ile "sen" bi-

lincindeki birbirine eldiven-el gibi uyar. "Aile huzuru" (!) olur...

"Biz" bilincine girdiği andan itibaren çok farklı bir dans başlar. Der ki: "Ben varım. Ben var olurken aynı zamanda sen de varsın. Benim varoluşumun koşulları ne ise aynı şey senin için de geçerli. Ben ne kadar doğalsam, doğal oluşumun koşulları senin için de geçerli. Ne kadar değerliysem sen de o kadar değerlisin. Ben ne kadar yapabiliyorsam sen de yapabilirsin. Ben ne kadar övülmeye layıksam sen de övülmeye layıksın".

Şimdi "biz" bilincindeki "ben" ile "sen" ve "ben" bilincindeki "ben" arasında çok büyük bir fark var. Ondan dolayı, "'Ben', 'biz'in en büyük düşmanı" diyorum.

— Ben yerine biz demek bireyselleşmemiş olmanın göstergesi değil midir peki? Farkı netleştirelim.

— Fakat iki türlü "ben" var. Bir de "biz" bilincinin "ben"i var ki, o anlamda eğer, "Efendim, ben yok, biz varız" derseniz çok büyük yanlış yapmış oluyorsunuz. Çünkü "ben"in olmadığı yerde "biz"in olması mümkün değil. Mümkün değil.

Şimdi, gurur, ego, "ben" bilinci ile ilgili bir hadise ve alınan tavır. Yani, "Sen ne hakla benim hakkımda böyle konuşabildin?" yaklaşımı genellikle "ben" bilincindeki birisinin başka bir "ben" bilincinde olan kişiyle ilişkisinden doğan bir olay.

"Biz" bilincindekiler, sınırlar ve sorumluluğun farkındalar birbiriyle. Onun için izin ister, der ki: "Bir gözlemim var, paylaşabilir miyim? İzin verir misiniz?" Hep böyle şeydir yani, ilişkileri son derecede farkındalıklar üzerine kuruludur.

Gurur, ego hadisesi ve ilişkilerde mutlaka güçlünün kendisi olması gerektiğine inançtan gelen bir tutum. "Erkeklik gururumu kırdı" der mesela. Ama bu kişinin farkında olmadığı bir şey vardır mesela; kadının da gururu olabilir. Aklının ucuna gelmez o. Yani, "Sen de kadının gururunu kırdın mı?" diye soracak olsan, "Ondan mısın, benden misin?" diye hemen savunmaya geçebilir.

"Biz" bilincinin dışında kalan bütün ilişkileri hastalıklı görüyorum. Ama hastalık bütün topluma yayılmış olabilir, ondan dolayı toplumdakiler böyle bir hastalık içerisinde olduklarının, yaygın bir hastalık içerisinde olduklarının farkında olmayabilirler.

— Peki neden genellikle hastalıklı ilişkiler daha çekici ve cazip bulunuyor?
— Çünkü kişiler hastalıklı olunca, hastalıklı kişileri tabii çok daha çekici ve cazip bulmak doğal.

— Buradaki kültürün bir ürünü olarak bütün bunların orada farkına vardınız...
— Benim içinde yetişmiş olduğum aileden yetişmiş birisi olarak özellikle. Ama az önce sorduğun bir soru vardı, "Neden insanlara bu cazip gelir?" diye; çocukları yetiştirirken farkına varmadan o kadar hastalıklı ve dengesiz yönlerimiz oluyor ki, bu hastalıklı ve dengesiz yönlerimiz hastalıklı ve dengesiz kişileri bulunca canlanıveriyor.

Benim gözümde birçok aşklar, "Vazgeçemem ondan!" diyen kişiler filan, o hastalıklı çekiciliklerdir. İki yıl sonra da gırtlak gırtlağa birbirlerini döverek boşanabilirler. Yeniden yine, "Ay bunun gibisi yok. Hayır dünyada yok, mutlaka evlenmem lazım" der, iki yıl sonra yine boşanır veya bayağı güzel kavga ederler, şu olur bu olur, yani bu aşırılıklar durumunda genellikle sağlıksız zeminlerin başka bir sağlıksız zemin ile ilişkiye geçiş hali vardır.

— Bu topraklar bir yandan da, "Niye öldürdün?", "Çünkü çok seviyordum hâkim bey" toprakları. Sevgi "öldürebilir" mi?
— Valla o zihniyet içinde "öldürürcesine" seversin. Yani bunu bilimsel, felsefi bağlam içerisine aldığın zaman sırıtır tabii ama sosyal bağlam içerisine aldığın zaman herkes anlar ne demek istediğini...

— Sevmek... "ölesiye" midir, "öldüresiye" midir? Ya da, ille de ölmek ya da öldürmek mi lazım?
— İkisi birbirinin aynı. Paranın iki yüzü gibi. Şöyle diyeyim, "ben" bilincindeki kişi kendinden zayıf birini gördüğünde "Ben" bilincinin bütün despotluğunu gösterir ama ne zaman ki ilişkide kendinden güçlü biri ile karşılaşır, mükemmel bir "sen" bilinci oluşturur. Ondan dolayı en büyük gaddarlar ve zalimler en büyük yalakalıkları yapabilirler. Paranın iki yüzü gibi bu; ölesiye sever ve öldürür. Paranın iki yüzü. Şöyle bir çevirin görürsünüz diğer yüzünü de. Aynı şey.

Ondan dolayı, görürsünüz, sol ideolojiye yüzde yüz kendisini adamış birisi şak diye sofu veyahut da aşırı bir sağcı, faşist olabilir. Paranın öbür yüzü çünkü. Ama bilimsel düşünce içerisinde sorgulayan, eleştiren, katsayıları içerisinde ağırlıklar veren bir düşünce, olamaz. Gidemez. Mümkün değil. Onun için onu söylemek isterim.

— Gelelim "yüzleşme" grubuna. Bu grubun içerisinde bütün bunların farkına vardınız.
— Farkına vardım. Ve...

— Sene 75-76 dediniz, demek yaş 37...
— 38 doğumlu olduğuma göre... doğru, o yaşlardayım. Ve ben şunun farkına vardım; gerçek sevgi bu dedim. Bak bu insanlar benden bir şey saklamıyorlar ve benim olabildiğimin en iyisi olmama yönelik bir ortam hazırladılar. Ve ben de onlara bir şey borçluyum, ben de dürüst olayım. Ve şunun farkına vardım ki, gelişim ancak dürüst olduğun zaman mümkün. Sakladığın zaman, gerçekliğinle ilişki içerisine sokamadığından dolayı gelişim olamaz.

O bakımdan sevginin gerçeklikle ilişkisi yönünde bayağı bir kafa yordum. Yani, sakladığın sürece –ana baba, karı-koca, sevgili filan– hakikaten seviyor musun? O kişinin gelişimine katkıda bulunmak... bu konuda bayağı kafa yordum.

"Sevdiğine verebileceğin en büyük hediye kendini geliştirmektir" lafı benim için çok önemli hale geldi. O zaman sev-

diğine verebileceğin en büyük hediyelerden bir tanesi de gelişim ortamı içerisinde tutmak onu. Dürüst olmak. Karşı karşıya konuşabilmek. Ve bu benim hayatımda önemli boyutlar açmaya başladı. Yani, çocuklarla ilişkime o şekilde bakmaya başladım, Emily ile olan ilişkime o şekilde bakmaya başladım, bütün ailemle olan ilişkilerime o şekilde bakmaya başladım ve böyle açık, şeffaf, dürüst ilişkiler kurmaya ve sevecen bir tavır içerisinde gerçekçi olmaya, "Yaşam böyle olmadığı zaman hastalıklıdır" tavrı içerisine girmeye başladım.

— "Sevecen bir tavır içerisinde" dediniz. Bu, özellikle önemli sanırım; çünkü dürüstlük adına, sürekli kızgın bir edayla çata çat görülen aksaklıkları dile getiriyor olmak tersine bir yere de götürebilir insanı değil mi?

— Evet. Kesinlikle öyle. Ve bunun örneklerini de bazı gruplarda gördüm ve çok şükür gelişimimi süratle yaptığımdan dolayı onlara karşı tavır alma gücünü, felsefi olarak tavır alma gücünü gösterebildim. O nedenle de bu grubun teknolojisi ile bu grubun niyeti arasında bir ayrım yapabilecek güce geldim.

Bazen teknolojisini çok iyi ele almış ama insan sevgisinden mahrum insanların nasıl diğer insanları paramparça ettiğini ve geliştirmeyip, bilakis, korkutarak geri çektiğini görebildim. Ama bu ayrımı görebildiğimden dolayı ben gruplarda müdahale etmeye başladım.

— Dürüstlük, şeffaflık, dobralık adına nadan bir tavırla tam tersi yöne savurup, inhibe etmek yani baskılamak, engellemek de mümkün...

— Evet, evet, engellenebilir. Ben şanslıymışım; o ilk gruplarda aklım henüz ermezken bu tip ayrımlara, grubun yöneticisi ve grubun büyük bir çoğunluğu beni destekleyen bir tavır içindeydi. Ondan dolayı bana fırsat yarattılar, konuşturdular, egzersiz yaptırdılar yani bir nevi ve her bir adım atışımda, başarımda kutladılar, tebrik ettiler, cesaretlendirdiler, yüreklendirdiler. O müthiş bir şans benim için. Yoksa o dediğin tür-

den olanlar var, birçok psikoterapistler bile var o dediğin türden... Şeffaflık ve dürüstlük adına insanları böyle kâğıt parçası gibi ezip büzüp savurup çöplüğe atan tipler var.

— Gerçi, o sevecenlik, hiç çatık kaşlı olmamak anlamına gelmiyor değil mi?

— Yani, o çatık kaşlı da olabilir; uzun vadede eğer altındaki niyet o kişiye yardım edip onun kendi gerçekliğini bularak, kendi ayakları üzerinde güçlü bir şekilde kalıp gitmesine yardım etmek niyetiyle yapılıyorsa.

Bazen, "Bana ne. O kendi bileceği iş" deyip paldır küldür kişiye gerçeklik adına, dürüstlük adına kaldıramayacağı şeyler söyleyip, o kıvranır ve ezilirken hiç yardım eli uzatmamak durumları ortaya çıkıyor. Bu hiç geliştirici değil. Ve hiçbir zaman sevgi ifadesi olarak göremiyorum onu.

Ben bu örnekleri de gördüm ve ama güçlenince müdahale etmek imkânını buldum.

Grupta enteresan gözlemlerim oldu. Mesela bir kız vardı. İkinci sezon gruptaydı. Yani artık bayağı aklım ermeye başlamış, kendime güvenim gelmeye başlamış falan, grup süreçlerinin teknolojisini biraz daha anlamış durumdayım. İriyarı, yüzüne baktığın zaman korkulacak, sakallı, antropoloji okumuş ve lisede öğretmenlik yapan bir erkek vardı. Üniversiteden bir kız, kızıl saçlı –adını tam hatırlamıyorum ama Bety'ydi galiba–, işte, gruba bir sorununu getirdi; erkek arkadaşından ayrılma durumundaymış, onu çok seviyormuş fakat kendisinin anlaşılmadığını düşünüyor ve kendisini yalnız hissediyor. Onunla nasıl konuşacağını da bilemiyor, o konuşmak ister mi istemez mi diye böyle bir genç kızın sevgilisinden ayrılma durumundaki korkularını, kaygılarını filan dile getiriyor. İyice emin değilim ama Robert'tı galiba o kişinin adı, kıza bir yüklendi; "Sen" dedi, "böyle vıcık vıcık bir çirkefsin sen" dedi, "bu nedir, bu duygusallık falan böyle?" Kız şaşırakaldı, böyle bakakaldı ve Robert, "Midem bulanıyor sana baktığım zaman" dedi, "biraz kendine gel, adam ol. Ayaklarının üzerinde durabil. Nedir bu senin ciyak ciyak ci-

yak civcivler gibi ciyaklaman böyle?" Kız şaşırakaldı ve Robert'ın o kadar güçlü bir kişiliği vardı ki, hayretler içerisinde kaldım. Ben, "Ah canım, öyle mi? Üzülme" durumlarındayken bu adamın saldırısı karşısında bakakaldım, şaşırdım. Kız ağladı ve hiç kimse de bir şey söyleyemedi. Ya Robert ile hemfikir olduklarından dolayı ya da benim gibi şoke olup... pıstılar mı diyeceğim? Böyle bir kelime var mı?

— *Var, var.*

— Pıstılar. Pıstık. Öyle bir şey oldu. Fakat içimde de bir şey, "Bu doğru değil, bunun böyle olmaması lazım" falan şeklinde. Sonradan bu kız, gruba gelmeyi bıraktı, yani öyle yaralandı ki bence, gruba gelmeyi bıraktı. Bıraktı mı da bırakır yani, zorlayamazsın hiçbir zaman. Bu grup devam ettiği sürece ben –Robert diyelim artık arkadaşın ismine– onu daha yakından tanıma imkânı buldum.

Grup dışında beraber yemek yedik, birkaç arkadaş falan konuşma imkânımız oldu ve grup ilerleyince şunu öğrendim ki, Robert evli ve karısıyla "açık evlilik" yaşıyor. O zaman pek bilmiyordum "açık evlilik" nedir. Ve o diyor ki: "Açık evlilik daha dürüst bir evlilik. Çünkü açık evlilik olmayan klasik evliliklerde erkek görüyor başka kadını, konuşmak istiyor, flört etmek istiyor, onunla cinsel ilişki kurmak istiyor ve bütün bunları saklıyor. Kendinden bile saklıyor. Kadın da başka erkeği görüyor, flört etmek istiyor" filan. Ama açık evlilikte kurallar içerisinde –bu açık evliliğin kuralları varmış, o kurallar içerisinde– erkek karısına açıyor durumunu, karısı erkeğe açıyor ve birbirlerinin rızasını aldıktan sonra o çekici buldukları insanla yakınlık kuruyorlar ve anlatıyorlar; "Ben evliyim, böyle bir ilişki içindeyim. Kocamla –ya da karımla– konuştum ve seninle ilişki kurmam konusunda herhangi bir engel yok" diyorlar. Ben bunu duydum grupta, yani anlatıldığı zaman ağzım açık kalakaldım; "Ulaan, insanlık ne kadar hamur gibi. Hamur gibi istediğin yönde biçimlendirilebilir" diye. –Yani onun için Talat Halman'ın kitabının ismi "Aklın Yolu Bindir" çok doğru, ona inanıyorum bir kere. Bütün olup bi-

tenler ve bütün olup bitebilecek olanlar hepsi insanlar için, onu görüyorum–. Açık evlilik de böyle bir yaşam sahnesi ve...

— Burada bir şey soracağım; "aklın yolu bin"miş, tamam öyle olsun, ama insan, neredeyse var olduğumuzdan beri "insan" çok mu değişti? Çok mu evrimleşti duygularımız; yani korkularımız, sevinçlerimiz, kıskançlıklarımız vs.? Bu duygular değişti mi? Evrimleşti mi? Yoksa tam da tersine, "ilk hali"nde mi? Bu bir. İkincisi; o açık evlilikleri yaşayanlar, sonuçta kendi içlerinde yine de alttan alta farklı tepkiler gösterdiler mi göstermediler mi ya da kendilerine göre mutluluğun tanımını böyle kurguladıkları için gerçekten de mutlu oldular mı? Yani gerçekten hiç mi kıskanmadılar birbirlerini? Gerçekten hiç mi üzülmediler? Bedensel olarak geçebildikleri yere duygu bazında, boyutunda da geçebildiler mi?
— Çok güzel. Çok güzel sorular. İşte ben de onlara gelmek için devam edeyim. Bunlar çok güzel sorular. Şimdi bunları merak ettiğimden dolayı... ama insanlar böyle şeylere teşebbüs edebiliyorlar.

— Düşünsel boyutta, evet. Ya varoluşsal kodlamalar? Düşünce boyutuna duygular da eşlik edebiliyor mu?
— Düşünsel boyutta yapabiliyor ve ortam oluşturup bu düşünsel boyutu uygulayabiliyor. Ama insanın genetik yapısından getirmiş olduğu gerçeğini değiştirebilme durumu var mı ve bu düşünsel boyutta oluşturulan sosyal ortamlar ayakta kalabiliyor mu bu genetik yapıya rağmen, işte orada bence çok güzel bir soru sordun, onun için anlatmaya devam edeyim, bunların cevabı çıkacak zaten ortaya.

Mesela Robert'la bir yemek yedik ve arkadaş olduğumuzdan dolayı, "Robert" dedim, "hatırlıyor musun o kızıl saçlı genç kızı? Nasıl yüklendin ve kız çok olumsuz etkilendi, artık gelmemeye başladı ondan sonra. Ben orada bir aksaklık olduğunu hissettim ama sen o kadar güçlü bir şekilde, güçlü bir kişilikle ortaya çıktın ki, seni karşıma alabilecek gücü görmedim kendimde, pıstım". Ve Robert karısı ile olan ilişkisini

anlatmaya başladı. Dedi ki: "Benim karım uzun boylu, dalyan gibi bir kadındır. Ben öyle kadınlardan hoşlanırım. Benim karım da iriyarı erkeklerden hoşlanır. Benim karımla ilişkim, açık evlilik. Biz anlaştık bu şekilde. Ben herhangi bir kadını hoş bulursam söylerim karıma –hatırladığım kadarıyla karısının da adı Elizabeth mi ne. Öyle bir şey hatırlıyorum– ve karımla tanıştırırım. Onlar tanışıp konuşurlar, devam eder". "Peki" dedim, "hiç uzun süre devam eden bir ilişkin oldu mu?", "Yok, olmadı" dedi, "benim esas sevdiğim karım. Genellikle bir cinsel ilişki oluyor diğerleriyle ve balon sönüyor" dedi, "şimdi karım bana bir erkek arkadaşını tanıştırdı. Adam benden daha uzun boylu, daha güçlü kuvvetli ve karım sekiz aydır falan bu adamla görüşüyor."

— *Ve eyvah.*
— Efendim?

— *"Eyvah!" mı diyor?*
— Eyvah diyor, evet. "Ve" dedi, "ben evde bir düzen yaptım. Biz şöyle bir düzen kurmuştuk; karım gece bara gidiyor, bardan birisini gözüne kestiriyor, sevişmek üzere eve getiriyor. Ben de bir düzen yapmıştım, karım da biliyor; onları gözetliyordum. Fakat sekiz aydır aynı adamı gözetliyorum ve karım bana, 'Artık gözetleme. İstemiyorum. Göreceğin yeni bir şey yok ki' dedi. Bana öyle geliyor ki ona daha yakın hissediyor kendisini. Ben onun ertesi günü grupta öyle patladım". Hiç aklına gelecek hadise mi bu? Ve "Şimdi çok kaygılıyım" dedi, "ben şahsen karımla yeniden evlenerek normal bir evlilik kurabilme şansına sahip olsam onu tercih ederim. Ama karım normal bir evlilik kurma işine benimle gelmez. İçimdeki korku o ki, beni boşayıp bu adamla normal bir evlilik kuracak". Şimdi bu sorularına cevap vermeye başlıyor yavaş yavaş değil mi?

İstatistikler var. İstatistiksel olarak da –ben yapmadım bu araştırmayı ama bir sosyal psikolog dedi ki–, "Açık evliliğe dayanabilen hiçbir normal evlilik olmamıştır. İstatistiksel olarak her biri boşanma ile sona ermiştir". Şimdi bu senin sor-

muş olduğun, "Hakikaten insanın insan olmaktan gelen temel duyguları yok mudur ve bu duygular düşünsel olarak yaratılan sosyal ortamlar ne olursa olsun, kendisini var etmek için çaba göstermez mi?" sorusuna cevap oluyor bence. Yani biz hakikaten evlilikte güvenebileceğimiz ve güvenilmek istediğimiz, tek olduğumuz bir ilişkiyi temelden özlüyoruz ve onu kaybetmek istemiyoruz.

— Evlilik... Psikolengüistik açıdan çözümlemesini yapabilir misiniz? "Evlilik" ya da "Evlilik kurumdur" şablonunun ardındaki duygusal anlam... Evlilik halinde, iki insanın bire bir ilişkisinde ayrıca kendilerinin dışında "evlilik" diye bir şey söz konusu mu?

— Ben o yönden kendimi yeteri kadar sofistike görmüyorum, sadece bir kadınla bir erkek arasındaki ilişkinin adını evlilik koymadan da güvenli, birbirine güven içerisinde bir gelecek vaat eden, sevgiye dayalı bir ilişki olanağını kabul ediyorum. Onun için bir kadınla bir erkeğin sürekli beraber olması için mutlaka evlenmeleri gerektiği ile ilgili herhangi öyle bir iddiam yok. Ama, burada aması var, ama şimdi geliyoruz hayatın hem bir ait olma yönü var hem de bağımsız birey olma yönü var. Bu bireyler için geçerli olduğu kadar ilişkiler için de geçerli. Bu ilişki bir boşluk içerisinde oluşmuyor, bir toplum içinde oluyor. Toplum içinde olduğu andan itibaren de o toplumun beklentileri, kültürel değerleri ile ilişki içerisine, yasal yapısı ile ilişki içerisine giriyor ve çocuk işin içerisine girince, çocuğun adı olması lazım, okula gitmesi lazım, o ilişkinin bir bütçesi olması lazım falan filan bir sürü kurallar gerekiyor, o zaman o ilişkiye bir isim verme ihtiyacını duyuyor toplum. Hep duymuş, hepsine bir isim vermiş; "karı-koca ilişkisi" demiş, "metres ilişkisi" demiş, "meşru çocuk" demiş, "gayri meşru çocuk" demiş, mutlaka bir isim vermiş yani. Bu isim vermeler önemli, eğer çocuk işin içerisindeyse, çocuğun geleceği ile ilgili bir durum; ne bileyim ben, mesela şimdi eşcinseller evlenmek istiyorlar. En çok söyledikleri de veraset hadisesi; "Ben ölürsem eşim olsun ve yasal olarak bu kurulu düzen-

den faydalanalım biz. Onu eşim olarak görmek istiyorum, o faydalansın mirastan" durumu ile ilgili ve toplum da direniyor birçok yerde, evlenme hakkı vermiyorlar.

— *Birkaç ülkede evlenebiliyorlar.*
— Yavaş yavaş değişiyor, Hollanda'da, Kanada'da, iyice bilmiyorum ama Amerika'da değişik eyaletlerde tahmin ediyorum olabiliyor. Yani bu yönünü kapsadığında, düşündüğün zaman ilişki tam bir özgürlük ortamı içerisinde hiçbir zaman yer almıyor. Mutlaka ilişkinin toplumla bir etkileşimi söz konusu. O toplumun bilinci, beklentisi, değerleri, yasal durumu mutlaka ilişkiyi etkiliyor.

— *Benim sormak istediğim farklı bir şeydi; ilişkinin sizin deyiminizle, "isim giydirildikten" sonra farklılaşması ile ilgiliydi. Algılamayla ilgili. İlişkileri çok iyi giden bir kadın ve bir erkek, ilişkilerine "evlilik" adını koyduktan sonra, evlendikten sonra, "evliliğe" dair algılamadan kaynaklanan ilişki farklılaşması yaşıyor. Adlandırmalar algılarımızı ve beraberinde duygusal dünyamızı nasıl bu kadar etkileyebiliyor? "Trafik canavarı olmayın" söylemi nasıl ki direksiyon başındaki kişide bir algılama bozukluğu yaratıyorsa, o canavar kendinden başka bir şeye dönüşüyor, yabancılaşıyorsa, "evlilik" etiketi taşıyan, "evlenmiş sevgililer" de yine sanal biçimde sevgili olmaktan çıkıp karı-kocaya "dönüştüklerini" düşünüp, aşka yabancılaşabiliyor gördüğüm kadarıyla... Oysa aşkı büsbütün artıran bir şey değil midir daha çok bir arada bulunmak? Çünkü işi zorlaştırıyor; arada bir değil de her gün yeni baştan âşık etmek ve âşık olmak giriyor işin içine...*
— Şimdi diyelim ki benim bir kız arkadaşım var. Bu kız arkadaşımla buluşuyoruz, konuşuyoruz, o kitaplar okuduğunu söylüyor, ben kitaplar okuduğumu söylüyorum ve sinemaya gidiyoruz, yemekler yiyoruz filan, sevişiyoruz sonra yeniden buluşuyoruz, konuşuyoruz. Şimdi bu sürece baktığım zaman şunu görüyorum; o istediği için benimle beraber, ben istediğim için onunla beraberim. Beraber olduğumuz zaman bu,

her ikimiz de istediği için olmuş oluyor. Ve farz edelim diyorum ki: "Neden sen ayrı bir evde oturuyorsun? Gel beraber oturalım". O da, "Düşüneyim" diyor. Düşünüyor ve tamam diyor. Beraber aynı evi paylaşmaya başlıyoruz. Akşam yemeği beraber yiyoruz. Ara sıra telefon ediyor, diyor ki: "Bugün iş arkadaşlarımla beraber gideceğim, geç geleceğim." İyi, bir sorun yok. Devam ediyor. Özlüyoruz birbirimizi. Dikkat edersen burada bende hiçbir zaman bir şey yok –sanal bir şey olarak, örnek olarak veriyorum yani–, burada, benim "Annenle ne zaman tanışacağım?" sorunum yok, "Ağabeyinle ne zaman tanışacağım? Babanla ne zaman tanışacağım? Halanla ne zaman tanışacağım? Amcanla, dayınla ne zaman tanışacağım?" diye sormak aklımdan geçmiyor. Amcası beni sevecek mi, dayısı beni sevecek mi, annesi benim hakkımda ne düşünecek? Koltuklarımız hakkında ne düşünecek? Acaba perdelerimizi sevecek mi?" Hiç öyle bir sorun yok.

— *Örnekteki zaman parçasında da amcası yine var, halası yine var, annesi yine var...*
— Ama ilişkinin sahibi kim?

— *İkinizsiniz tabii.*
— İkimiziz. O zaman ilişkinin sahibi toplum oluyor.

— *Ama o özel ilişkiyi toplumun yapan kim? Yine o kişi değil mi?*
— Bence bilmediklerinden dolayı. Başka bir şey bildikleri yok ki. Bütün bildikleri örnekler öyle.

— *İşte "öyle sandıkları" için yapmıyorlar mı bunu?*
— Dikkat edersen burada iki kişinin çok ötesine geçiyor bu.

— *Cümbür cemaat evleniliyor yani...*
— Tabii. Örnek vereyim şimdi. Farz edelim ki benim sevgilimin adı Selma olsun, benim de adım Kemal olsun. Selma ile Kemal ilişkisi bu. Selma ile Kemal devam ediyorlar falan, dik-

kat edersen Selma'nın arkadaşları diyorlar ki: "E bir adını koymalısın bu ilişkinin. Madem bu kadar seviyorsunuz birbirinizi, evlenin". Kendi yakın çevrenden baskılar başlıyor mu? Çünkü iki kişinin ilişkiye sahip olmasını görmüyor bu toplum. Bu havada kalmış bir ilişki onlara göre, "İsmini ver bunun" diyor. "Bir ismi var, ismini ver. Bu belirsizlik öldürecek bizi" diyorlar, "siz nesiniz? Metres misiniz, karı-koca mısınız, sevgili misiniz?" Öyle bir şey var. Farz edelim ki Selma, "Benim bir erkek arkadaşım var" diyor. Kime? Ağabeyine söylüyor bunu. Ağabeyi diyor ki: "Öyle bir halt yeme, halt yiyorsan bana da bundan bahsetme". Bu sefer ağabeyi ile ilişkisinde bir boşluk oluşmaya başlıyor. Ağabeyiyle, babasıyla, annesiyle konuşamaz hale geliyor. Çünkü onlar diyorlar ki: "Madem ilişkiniz var, bir karar verin. Bu böyle devam etmez". Bu sefer, ya çok güçlü olacak insanlar diyecekler ki: "Boş ver babamı, boş ver ağabeyimi, boş ver annemi, boş ver arkadaşları, bizim ilişkimiz bizim ilişkimizdir, kimseyi karıştırmayacağız". Kaç tane babayiğit çıkar böyle? Çok zor.

— Benim sorduğum, bunun bir sonraki aşaması zaten. Yani evlilikten sonra. Evlendikten sonra, "Bizim ilişkimiz bizim ilişkimizdir" demekten alıkoyan ne? Nasıl bir yanılsama söz konusu?

— Diğerlerine, "Bu bizim ilişkimiz" diyememe durumu devam ediyor. Onun için. Yani diyelim ki, annesi diyor ki: "Ne zaman çocuğunuz olacak?" Yani baskı var biliyorsun çocuk olması bakımından. Şimdi öyle bir bilinç geliştirmen lazım ki, "Bu ilişkiden biz sorumluyuz. Lütfen bu konuda konuşmayın" bilinci. Bu çok ters düşüyor bizim topluma. Genellikle her toplumda böyle bir şey var. Genellikle senin kendi çabanla oluşturmuş olduğun ilişki, pat diye birdenbire toplumun beklentileri içerisinde yürütmen gereken bir ilişki oluyor.

— Kamusal alan. Kamusal yönetim...

— Mesela sen ara sıra tek başına Selma olarak Boğaz'da bir yerde yemek yiyip, kitap okuyup, şöyle bir kadeh şarabını

içip gelmek istiyorsun. Ve bu Kemal olarak benim kabul ettiğim bir durum diyelim. Sen ve ben ilişki içerisinde olduğumuz sürece kimse bir şey demez. Ama evli olununca, kamusal beklentiler içerisinde, "A, ne biçim karın var senin? Nereden biliyorsun peki başkasıyla beraber olmadığını?" diye herkesin konuşma hakkı oluyor. Yani kamusal alan oluyor hakikaten.

Şimdi ben mesela kendimde bunu görüyorum. Türkiye'de ben bekârım ve bir kere bireysel olarak karar verip hayatımı yönetme konusunda bilincim müthiş gelişmiş durumda, onun için benim hayatımın herhangi bir yönünü kamusal yönetime bırakmak istemiyorum. Hatırlıyorum bir keresinde, bir seminerde güzel bir bayanla tanıştım ve biraz takip etmek istedim. İkinci buluşmamızdan sonra beni ağabeyiyle tanıştırmak istedi, "Çok seveceksiniz birbirinizi" dedi. Yani kadının böyle gözüne bakıyorum ve kafamdan geçen şuydu: "Güle güle, seni bir daha görmeyeceğim." Pat diye bu cevap kendiliğinden geldi içimden. Birdenbire benim ilişkim artık onun ağabeyinin de hakkında konuşabileceği hale geliyordu. Bitti benim için.

O bakımdan, mesela ben Emily ile, hani boşandık ya askere gitmek için, evli olmadan bir yıl filan beraber yaşadık Ankara'da, aa gördüm ki bu durumda Emily ile olan ilişkinin çok daha bir sıcaklığı vardı. Tamamıyla psikolojik bir durum besbelli ki.

— Oysa hiçbir şey değişmemişti değil mi? Hiçbir şey değişmemişken siz değiştiniz. Bakışınız...
— Hiiçbir şey değişmemişti evet.

— Benim de en başından beri sorduğum, sizden cevabını almak istediğim buydu. Bir algılama hali söz konusu... Aslında evlilik halkasını insanlar parmaklarına değil, beyinlerine geçiriyorlar gördüğüm kadarıyla... "Aşkı bitiren", sorun yaratan, hani o "trafik canavarı" gibi, "evlilik" değil. O iki kişi! Sorun, evlilikte değil, evliliğe dair algılamada. Bu tür yaftala-

malarda. Yani o yaftanın duygusal anlamında. Bir algılama sorunu çıkıyor karşımıza görüldüğü gibi... "Trafik canavarı" örneğindeki durum. Algılama sorunu.
— Mesela benimki kesinlikle algılama sorunu.

— *Kiminki değil ki?*
— İfadesi bu kadar kolay ama etkisi ağır. Yani ben akşam eve geldiğim zaman, Emily ile boşanmış olduğum dönemde benim tercihimdi bu gelmek; evli olduğumdan dolayı, benim böyle yapmam beklendiğinden dolayı gelmiyordum. Ona yakınlaştığımda, karı-koca arasında ilişki zaten böyle olmalıdırdan dolayı diye değildi. Hep ben oluyordum orada.

— *Evliyken de siz değil miydiniz zaten orada olan? Evliyken de aynı şey değil mi aslında? Ne değişti? Hiçbir şey. Hiçbir şey. Sadece düşünceleriniz...*
— İşte tamamen algılama meselesi.

— *"Gerçeklik" sandığımız bir sürü şeyi "sanal" yaşıyoruz aslında.*
— Hemen hemen çoğunu sanal düzeyde yaşıyoruz.

— *Gerçeklik sandığımızı, adını "toplum beklentileri", "evlilik gerekleri" vs. koyarak "sanal" âlemde yaşıyoruz. Öyle mi?*
— Sosyal hayat bu zaten. Bireysel hayatı sosyal hayatın bir parçası haline getiriveriyorsun ve sosyal hayat da sen istediğin için değil, toplum istediği için yaptığın davranışlar oluyor.

— *Ama "toplumun istediğini" yapmak isteyen de bireyin kendisi değil mi?*
— Evet.

— *E yine kendi istediğini yapıyor sonuçta değil mi? Yani, "Toplum öyle istiyor" diyerek bir "tercih" yapmış oluyor. Onu "istemiş", "tercih etmiş" oluyor.*
— İşte o bir olgunluk hali. Yani bazı insanlar işte ilk evliliğin-

den ayrılıyor, aradan zaman geçiyor, yine dönüp boşandığı karısına yeniden evlenme teklif ediyor ve hakikaten çok güzel mutlu evlilikleri olabiliyor. İşte aradaki fark bu. Yani sosyal denilen hadiseyi, bireysel seçim haline getirebilme gücüne sahip olmuş oluyorlar. O ikisi arasındaki bilinç farkı çok büyük. Birisinde sorumluluğu kendin alıyorsun, "Benim seçimim" diyorsun ama bu toplumun istediği ile uyuşuyormuş, tamam iyi. Ama esas, "Ben istediğim için böyle oluyor" diyor. Ama öbüründe ise, "Toplum böyle istediği için böyle yaşamaya devam ediyorum" diyor. "Peki sen ne istiyorsun?" "Valla bilmem pek düşünmedim" diyor.

— Ve bundan da yakınmaya hakkı var mı kendisi bir tercih geliştirmemişse? Kıpırdamamış, kolayı seçmişse?
— Birey olmak çok korkutucu bir durum. Yani yaşamının sorumluluğunu alarak seçimlerini yapmak her babayiğidin yapacağı iş değil.

— Neden? Sonuç itibariyle yine de bir seçim yapılıyor.
— Korkutucu geliyor.

— Korkutucu olan tam tersi değil midir?
— Ben şöyle söylüyorum seminerlerimde: Doktora gidersiniz, der ki üç ayın ya da üç haftan var. Aklınıza şöyle bir soru gelir, dersiniz ki: "Ben bu hayatta var mıydım? Bu benim hayatım mıydı, yoksa ben başkalarının beklentilerini mi yaşadım?" Fark burada işte; eğer kişi kendi seçimlerini bulabilmiş ve onunla yaşayabilmişse, "Bu benim hayatımdı" der, "doğru bildiğimi yaşadım. Elimden bu kadar geliyordu. Düştük kalktık ama mutsuzluk da benim mutsuzluğumdu, mutluluk da benim mutluluğumdu. Gerçek bir serüvendi, heyecandı, teşekkür ederim bir imkâna kavuştum, işte sonuna geliyor". Burada müthiş bir başarı duygusu var bence.

— Bana verilen "bu imkânı" kullandım, diyebilmek...
— Ben yaptım, ben yaşadım. Öbüründe ise bir kere bu soru-

yu sormamak için muazzam direnir. Bu soruyu sormamak için kafayı çeker, tikler geliştirir, akıl hastalığı geliştirir, sorumluluğunu almamak için yaşamın, her türlü numaraları çeker bir kere. Ama farz edelim ki bir cesaret anında kafası açıkken sordu; "Bu hayat benim hayatım mıydı?" Cevabı, "Yoo. Ben başkalarının beklentilerini yerine getirmek üzere yaşadım". Bu çok acı. Müthiş acı bir şey. Bundan daha acı bir şey var mı hayatta? Ve geçti Bor'un pazarı, sür eşeğini Niğde'ye. Ondan dolayı, "yaşamak cesareti" bir farkına varış ve olgunluk üstüne kuruluyor.

Esasında, dediğin de çok doğru. Yani neden korkuyorsun ki? Yani yaşamak... o gruptan mesela benim, örnek olarak, farkına vardığım şuydu; ancak gerçeklerle karşılaştığım zaman bu benim hayatım diyebilirim ve ancak o zaman benim bir gelişme fırsatım var. Aksi halde bir tamponlanmış hayat içinde yaşıyorum. Kendim bir yalan söylüyorum, onlar bana yalan söylüyor ve kendi gerçekliğimle bir türlü ilişki kuramıyorum. Bu ömür boyu devam edebilir. Hapishanenin ta içindesin yani esas itibariyle. Onun için aklı olan, farkına varan, kendi hayatının gerçeğinin –içeriği ne olursa olsun; içeriği hastalık olabilir, içeriği mutsuzluk olabilir, içeriği ilişkinin bitmesi olabilir, ne olursa olsun– esas itibariyle, en heyecanlı en şevkli ve en coşkulu seçenek olduğunu görmeye başlar. O zaman da cesaretin yerine geliyor. Korkuları yaşamayı göze aldığın zaman hayatına kavuşuyorsun.

Etrafında bütün gördüklerin korkuyor. Sen de onlardan öğreniyorsun; anan cesaret edememiş, baban cesaret edememiş, amcan cesaret edememiş, öğretmenin cesaret edememiş, politik lider olarak gördüğün kimse cesaret edememiş, ağabeyin cesaret edememiş, ablan cesaret edememiş, sen biraz cesaret eder gibi olduğunda, "Aa!" diyorlar, elinden gelen birkaç tokat vuruyor, o zaman pısıyorsun tabii.

İşte bu tür grupların faydası da, iletişim grupları diyorum ben bunlara, eğer iyi niyetle, sevgiyle süreçlendiği takdirde bu cesareti vermeye başlıyor bireylere.

— Bu gruplarda birbirlerine yaşamöykülerini anlatıyorlar insanlar değil mi?

— Anlatıyorlar yeri geldiğinde. Yani "Neden böyle yaptın?" dediğinde gerisini anlatmaya başlıyor. Ve ben bu Robert'ın öyküsünde gördüm ki, adam, sıcacık kadınsal duygularla sevdiğini özleyen bir genç kızı duyamıyor, acıtıyor bu içini çünkü öyle bir şey kendi hayatından kaybolmuş.

— Ve asıl özlediği o galiba...

— Ve esas özlediği o. Yani esas karısından duymak istediği o ve saldırı halinde kendini gösteriyor. Ve bu algılamamı ben Robert'a söyledim. O da durakaldı, baktı, "Bunu gruba söylememiz lazım" dedi. Çünkü lokantada, benimle paylaştığı zaman söyledim. Gruba geri getirdik, grupta dedi ki, "Hatırlıyorsunuz, böyle bir genç kız vardı" diye anlattı. Grup da dedi ki: "Senin o zaman ahlaki bir sorumluluğun var. Bu kızın telefon numarasını bul ve özür dile. De ki: 'Bu benim kendi sorunumdu. Senin üzerine çamur sıçrattım. Şimdi farkındayım, özür dilerim Sen güzel bir insansın.'"

Telefon etti, kız geri geldi gruba. "Çok teşekkür ederim ama hepinize gücendim ben" dedi, "hadi o bunun etkisi altında saldırdı, hiçbiriniz, hiçbiriniz yüreğinizi konuşturmadınız!" Hepimiz özür diledik. Şimdiden sonra daha cesur olmaya, yüreğimizi ortaya koymaya söz verdik orada ki çekinsek de, yüreğimizi korka korka bile olsa ortaya koyacağız. Çünkü kurallardan bir tanesi; kimse kimseye fiziksel olarak vuramaz. Orada bir garantimiz var yani öyle.

— Neden çekindiniz o zaman Robert'tan? Çekinmeniz alttan alta Robert'a hak vermenizden mi kaynaklanmıştı?

— Yoo, yani o daha önce grup faaliyetlerine girmiş çıkmış, çok güçlü ve saldırgan bir kişiliği var. Teknolojiyi çok iyi biliyor. Benim pısmamın nedeni, kendi gücüme, bilgime güvenim yoktu. Yani şimdi ben bu adama bir şey dersem o öyle bir teknikle karşıma çıkabilir ki şaşırır kalırım, ne diyeceğimi bilemem, rezil olabilirim diye böyle bir korku vardı yani sin-

memin ardında yatan.

Ama ne zaman ki ben insanlara bakış tarzımda zenginleşmeye ve derinleşmeye başladım, o zaman bu tip şeyler olduğu zaman, o zaman kişinin öfkesini değil, o öfkenin arkasındaki öyküyü duymaya başladım. O zaman mesela ilerdeki gruplarda şöyle durumlar ortaya çıkmaya başladı; ben demeye başladım ki: "Sen bayağı öfkelisin ama bu öfkenin şu anda nesnesi bu kız oluyor. Rica etsem bu öfkenin kaynağı konusunda da bir bilinçlenme yapıp, paylaşabilir misin? Sadece şimdi şurada bu kızın söylediklerinden dolayı oluşmuş bir öfke mi bu yoksa senin içinde taşıdığın bazı kökler var mı?"

Şimdi bu güçlü bir teknoloji. O zaman kişi nasıl gelirse gelsin ben onu içindeki köklerle ilgili konuşmaya doğru götürebilirim. "Sana ne?" diyebilir, "O benimle onun arasındaki ilişki. Sen ne karışıyorsun?" diyebilir. Birçok değişik şeyler yapabilir ama şimdi ben o kadar güçlüyüm ki, "Bu grupta herkes birbiri için, 'Sana ne?' diyebilir veya da demeyebilir. Ben de sana aynı şekilde söyleyebilirim; 'Sana ne, bu kız oğlan arkadaşını özlüyor ve bu şekilde söylüyor. Niye öfkeleniyorsun? Sana ne? Seninle ne ilişkisi var bunun? Bir ilişkisi var ki kızıyorsun şu anda. O ilişkiyi göster bakalım. Senin gelişimin burada yatıyor'" diyebilme noktasında oluyorsun. Güçlendikçe bunları görmeye başladım ve hiç kimseye öfkelenmeden, saldırmadan, keşfetme sürecini takip edebilecek hale geldim. Bu keşfetme süreci çok etkileyici ve heyecan verici bir hadise.

Şimdi burada, karı-kocalar için, 12-14 kişi için, yedi çift, altı çift için bu tip iletişim grupları kurmak istiyorum. İnsanlar esasında karşısındakine bir şey söylerken etraftakiler de kendi sorunları ile ilgili çok değerli bilgiler elde ediyorlar. İç görü elde ediyorlar ve ilişki bir gerçeklik kazanıyor. Alttan alta sevgi var ama sevgi ifadesini bulamamış çünkü ilişkiyi sahiplenmedikleri için, daha önce konuştuğumuz gibi "kamu yönetiminde" bir ilişki olduğundan dolayı, özel teşebbüse bırakmak lazım bu ilişkiyi. Sahibi sensin l'an! Kârı da zararı da sana ait bunun. Kamuya bırakma. Ancak bu tür karşılıklı konuşmalarda ilişki yavaş yavaş onların olmaya başlıyor, so-

rumluluk almaya başlıyorlar, o zaman da öfkesini mi ifade ediyor, sevgisini mi, gerçeklik kazanmaya başlıyor.

— Sadece eşler arasında mı yapmayı düşünüyorsunuz?
— Şöyle düşünüyorum; bazıları eşler olsun, bazıları ilişki kurmayı düşünen genç kızlar, genç erkekler olsun. Böylelikle ilişkiye önem veren yedi çift olsun diye düşünüyorum.

— Terapiler benzeri bir şey mi olacak?
— Hayır. Terapi amaçlı değil. İletişim grubu. İlişkileri keşfetme. İlişkinin gerçekliğini keşfetme. Ondan dolayı da onlar girmeden önce oturup kontrat imzalayacağım; grubun terapi amaçlı olmadığını, sadece iletişim keşfetme grubu olduğunu ve herhangi bir beklenti ile gelmediklerini, ondan sonra yazacağım işte, iletişim grubunun kuralları nelerdir, bunlara uyacağını filan ifade edecek o kontratta.

— Siz "bir bilen" olarak orada bulunduğunuz sürece kendilerini size bırakmayacak mı insanlar, yani beklentisiz mi olacaklar? Olabilirler mi daha doğrusu?
— Beklentileri nasıl olursa olsun, benim o grupta görmek istediğim süreç, bir gerçek insan olarak iletişim kurmaları.

— Siz orada olduğunuz sürece bunu kuracaklar mıdır sizce?
— Kurmazlarsa kurmamalarının sorumluluğunu alacaklar. Ve o zaman o sorumluluk içerisinde konuşurken birçok şeyler öğrenecekler. Çünkü Doğan Cüceloğlu'ndan ötürü, yani otorite durumundan ötürü konuşmuyorlarsa demek ki otorite durumundaki başka insanlar etraftayken de konuşmuyorlar. Yani yine bu da bir şey ifade edecek. Ne haldeyseler bu ortaya çıkacak.

Yani gerçek, ne dedik en coşkulu, en anlamlı şey gerçek. Gerçek kutsaldır. Ondan kaçtığın sürece hastalıklısın. Gerçek kutsal. Başka hiçbir kutsallık yok. Kutsallık gerçekte yatıyor. Ondan dolayı doğaya ait her şey kutsaldır. Bir kuşun ötüşü kutsaldır bence. Böceğin yürüyüşü, örümceğin ağı... müthiş

kutsallıklar bunlar. Onun için insanlar kendi gerçeklerinden kaçıyorlarsa o coşkudan, o anlamdan, o kutsallıktan kaçıyorlar demektir. Onun da sorumluluğunu almaya başlasın. O da bir gerçek olur. Bunun da sorumluluğunu almaya başlayınca zaten gerçeğe yavaş yavaş "Merhaba" demeye başlıyor.

— Gittiğiniz o gruplarda, orada insanı bütün çıplaklığı ile görme yetisi de elde ediliyor: Kendinizle yüzleşiyorsunuz, her yönüyle kendinizi tanıyorsunuz, kendinizi tanıdığınız kadar da "insan"ı tanımış oluyorsunuz. Bu kullanılabilir bir şey haline geliyor mu? Dürüstlüğü öğrendiğiniz zaman aynı zamanda bir o kadar da maskeyi öğrenmiş oluyorsunuz çünkü. Yani size çok güçlü, diğerlerinin karşısında istediğiniz maskeyi takınma gücü veriyor mu bu?

— Veriyor. Fakat şunu görüyorsun, orada insanın niyetinin ne kadar önemli olduğunun farkına varıyorsun. O bakımdan bilgi ve teknoloji ile niyet, motivasyon, amaç arasındaki farkı görmeye başlıyorsun. Kendi hayatında bir kere kişilerin ne kadar bilgili-bilgisiz olmasından daha da önemli, amaçlarının ne olduğuna, niyetlerinin ne olduğuna bakmaya başlıyorsun, biir. İkincisi, şunun farkına varmaya başlıyorsun; küçücük çocuk bile niyeti ve amacı seziyor. Müthiş bir sezgi var. Hayvanlarda da var aynı sezgi. Seziyor. Yani birisi maske takıp, kendi gerçeğini saklamaya başlayıp, manüpülatif –kullanıcı– bir tavır içerisinde seninle ilişki kurmaya başladığı zaman ne olduğunu bilmediğin bir şey içinde diyor ki: "Dikkat et, bu adam gerçek değil". Bunu kaç kere gruplarda denedim.

Dedim ki: "Şimdi bu arkadaş konuşuyor, diyor ki: 'Kızgın değilim, öfkeli değilim, benim halim bu zaten'." Grupta 11 kişi daha var. Dedim: "Ben yanılabilirim, hepimiz insanız, benim gibi hisseden var mı?" Çoğunluk benimle hemfikir. Ve bazıları neden öyle hissettiğini de, yani adamın maskesinin de farkına vararak söylüyorlar. Ve o zaman diyorum ki: "Maske taktığına göre, elbise giydiğine göre, kendi gerçeğini paylaşmaktan korkun var. Bu korkuna saygı duyuyoruz. Ve istersen paylaşmak zorunda değilsin. Ama sen bu korkunun

nereden geldiğinin farkına varabiliyor musun? Bunun farkına varmak çok önemli bir gelişmedir. Bunun farkına vardıktan sonra, 'Korkum bu' demek zorunda da değilsin, bu senin özgürlüğün, bu senin seçimin. Ama eğer bu grup bittiği zaman sen kendinle ilgili daha bir derinlemesine kendine merhaba demek istiyorsan, kendi gerçeğine yakın olmak istiyorsan, yaşamının anlamlı ve coşkulu bir yaşam olmasıyla ilgili bir özlemin varsa, bunun yolu bu. Kolay değil. Burası güvenli bir ortam. Bil ki burada söyleyeceğin hiçbir şey dışarıda konuşulmayacak. Hepsi burada kalacak ve bu insanların hiçbiri senden çok farklı değil, ben de dahil olmak üzere".

Şimdi bu üç-dört seans böyle devam ediyor, ondan sonra yavaş yavaş açılmalar başlıyor. Birisi anlatıyor, öbürü anlatıyor, öbürü anlatıyor, bu da derin bir nefes alıp o da anlatıyor. Ve görüyorsun ki insan olmanın yolu çok farklı değil; Çin'den kız var, zenci olan adam var, Latin Amerika'dan gelmiş kadın var, Türkiye'den gelmiş adam var, Amerikalı doktor var, zengini var, fakiri var, bir bakıyorsun, "İnsan kardeşim" deyip gidiyorsun. Öze doğru indiğin zaman öyle bir evrensellik var ki. Herkes bir arayış içerisinde. Çok güçlü kılıyor bu insanı, o zaman "Niye maske takayım?" diye düşünüyorsun, "Korkumdan. Peki korkmak hakikaten geçerli mi?" Yani geçici şekillerde maske takmak çok sağlıklı bir şey. Bir ortamda bulunacaksın, sırtlanların arasındasın ve çıplak çıkmaman lazım. Gayet tabii. Diğer insanların maskeleri ile konuşacaksın, o iş bitecek. Bitti. (*Gerçekten de bitiyor! 13. kasedin B yüzü tam da burada bitiyor. 14. kasedin A yüzü ile devam ediyoruz. Tarih anonsu yapmamız lazım. Kaset dönmeye başladığında başlangıçta bir öksürüp, "Sesim güzeldir. Bir Silifke türküsü söylüyorum. Ona göre" diye kahkaha atıp gerçekten de türküye başlıyor: Nının nının diye ara nağme ve "Silifke'nin yoğurdu / 28 Temmuz muydu / Canan seni kim doğurdu"... "Aman bunları böyle yazma kız" diyor devamında, "Aynen yazıyorum" diyorum ve kaldığı yerden devam ediyor)* Dikkat edersen grup sürecinin kendisinde sağlıklı bir potansiyel var. Yani insanların maske-

li olmasına da izin verir, sadece maskeli olduğunun farkına varmasını sağlar. Çünkü bazıları vardır ki 12 seansın dörtbeş seansını maskeli geçirmek zorunda. Neden? Öyle bir özgüveni var. Yavaş yavaş yavaş cesaret ediyor. Bazıları var, birinci seansın yarısında pat diye yumurtadan çıkıyor; "Ben böyleyim" diye başlıyor. Bu tip patlamalar, çıkmalar diğerlerine cesaret veriyor. Görüyor yani çıktığı zaman ne oluyor. Sürecin kendisinde sağlıklılaştırıcı, keşfedici, farkına vardırıcı bir durum var.

— *Yargılama yok.*

— Önemli olan sürecin yargılama getirmemesi. Yani tam Mevlana'nın istediği türden bir ortam; "Her ne isen gel. Bu ortam seni yargılamadan, olduğun gibi görebilecek bir ortam" durumu oluyor. Benim yönettiğim gruplarda buna çok dikkat ederim. Birisi diğerini yargıladığı zaman önce bakarım, yargılanan pısıyor mu yoksa, "Hey! Dur bakalım. Beni yargıladın sen. Bu hakkı nereden alıyorsun sen!" diyor mu? Bana kara diyen dilber hadisesi Karacaoğlan'ın. Eğer bu güç varsa çekilirim, süreci tamamıyla onların etkileşimine bırakırım ve yavaş yavaş diğerlerini de katarım, yargılama sürecinin farkına vardırtarak yargılamanın olduğu yerde gerçeğin kendisini ifade edemeyeceğini ortaya koymaya başlarım. Ama baktım yargılanan kişi zayıf, eziliyor, o zaman devreye yumuşakça girerim. Yargılanan kişiye derim ki: "Nasıl hissediyorsun?", "Kötü hissediyorum kendimi". "Peki onun kötü hissetmesi seni nasıl hissettiriyor?" diye o yargılayana sorarım, "Benim sorunum değil ki, onun sorunu," filan demeye başlar, "Ha demek ki herhangi bir şekilde onun iyi ya da kötü hissetmesi seni ilgilendirmiyor öyle mi?", "Evet". "O zaman bir dakika" derim –birinin adı Ayşe diğerinin Fatma olsun. Ayşe yargılayan kişi olsun– gruptakilere sorarım; "Ayşe'nin bu cümlesi sizi nasıl hissettiriyor?", "Ben burada bir ilgisizlik seziyorum, insanın böyle bir tavır içinde olmaması lazım". "Ha, empati yokluğu mu demek istiyorsunuz?", "Evet". O yargılayan kişiye diyorum ki: "Empati yok

diyorlar. Bu yönde mesela eşinden, etrafından bu tür şikâyet geldi mi hiç? 'Anlamıyorsun beni, ne durumda olduğumu anlamıyorsun' diyenler oldu mu sana?"

— *Yakalandı!*

— Bakıyorsun genellikle yüzünde bir gülümseme oluyor, "Herkes söyler bana bunu" diyor. Ahaa, hoş geldin, jeton düşmeye başladı. "Peki" diyorum o zaman, dönüyorum Fatma'ya, "Ayşe'ye şu anda beni anlamıyorsun, diyebilir misin?", "Diyebilirim" diyor, "şu anda hissettiğim o, beni anlamıyor". "Bunun bir anlamı var mı?" dediğimde sessizleşme başlıyor, Ayşe sessizleşiyor. Bir süreç başlıyor. Süreç böyle devam ettiği zaman, ben Fatma üzerinde çalışacaktım ama esas konu Ayşe olmaya başlıyor; "Yargılayan bir insansın ve empati yok. Böyle insan olmaya devam ettiğin zaman nasıl bir karı-koca hayatın olur? Nasıl bir ana-çocuk ilişkin olur? Nasıl bir çalışan olursun? Nasıl bir yönetici olursun? Nasıl bir arkadaş, dost olursun?" konusu yavaş yavaş gelişmeye başlıyor. Ve gelişen senaryolar genellikle aynısının tıpkısı oluyor; "Aynen böyle ilişkilerim" diyor. O zaman şunu dememek lazım, ki demiyorum: "Yaa, şimdiden sonra böyle olmalısın. Empatik ol. Gördün mü ne oluyor?"

Oysa keşfetme devam ediyor, "Peki neden sen böyle oldun? Bir yerde bir şeyler oldu ki sen çekirdekli karpuz oldun. Neden çekirdek sayısı fazla?" Bununla ilgili başlıyor ve yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlıyor. Çünkü o farkına varmadan sonra değişme olmaya başlıyor.

Şöyle diyorsun: "Bu farkına vardığın şeyin yarattığı bir sosyal ortam var. Evet karı-koca olarak, ana-baba-çocuk olarak, arkadaş olarak, bu sosyal gerçeklikten sen mutlu musun?" Eğer mutluyum derse kimsenin söz söyleme hakkı yok. "Mutluyum" diyor adam.

— *O da bir tercih...*

— O da bir tercih. Bitti. Ama, "Hayır" dediği andan itibaren, "Peki nasıl olmasını istersin?" diyorsun. Söylüyor.

Oraya gelenler gelişim için karar vermiş durumda. Hayatlarını daha bir anlamlı ve coşkulu kılmak için.

— Bu gruplara katılanlar daha çok kimler? İlginç bir yolculuk...
— Mutlaka gelişmek isteği duyan, kendini merak eden insanlar var. Belirli olarak mutsuzluk falan da değil ama merak var kendiyle ilgili. O bakımdan çoğu kere gayet yüksek motivasyon var bu tip süreçlerde.

— Az önce sözlerinizin başında söylediğinize takıldım. Bebeklerde, çocuklarda ve hayvanlarda sezgi gücünün çok yüksek olduğunu söylediniz. Maskeleri sezerler dediniz. Bebeklerde bu hissedişin, sezginin yüksek olduğuna dair literatür?
— Duygusal zekâ konusu üzerine yapılan araştırmalar bunu göstermeye başladı. Daniel Goleman'ın Türkçe'ye de tercüme edilen kitaplarında bayağı malzeme var bu konuda.

— Sorum şu; peki ne oluyor da yaşımız ilerledikçe, bebeklik, çocukluk çağımızda sezgileri son derece yüksek bir "bilen" iken, "öğrendikçe" kara cahile dönüşüyoruz? Bebekken bildiğimizi nasıl bilemez oluyoruz giderek?
— Tam kara cahile dönüşmüyoruz.

— Dönüşmüyor muyuz?
— Tam kara cahile dönüşmüyoruz ama...

— Farkına varamaz oluyoruz.
— Hah, şimdi oldu. Farkına varamaz oluyoruz. Farkına varma konusunda çok büyük bir düşüş oluyor.

Duygusal zekâ ile gözlediğimiz her şeyi o sezgiye paralel gösterebiliriz. Çünkü yapılan araştırmalar gösteriyor ki, duygular iç beyinde, bu amigdala denilen yerde. O iç beyindeki merkez duyguların belleğini de oluşturuyor.

Çocuk doğmadan altı hafta önce –bunun kaynağını ben Goleman'ın "Duygusal Zekâ" kitabından alıyorum– çocu-

ğun duygusal belleğine kayıtlar yapmaya başladığı ile ilgili belirtiler var. Araştırmalar gösteriyor.

Dikkat edersen, duygu. Yani iyi mi kötü mü...

— *Kaç temel duygumuz var?*
— Hatırladığım kadarıyla dokuz temel duygu var.

— *Sayabilir misiniz?*
— Bunu söyleyebilmek için topoloji çalışmalarını gözden geçirmem lazım. Şu anda tam hazır değilim ona. Ama bunlar... sevgi, korku, öfke... hayret yani belirsizlik, üzüntü, zevk... Bunların da dereceleri var, korkunun mesela; kaygı, çekinme... ondan sonra sevginin de işte, hoşlanma, iyi-kötü türünden, çekici olan veya itici olan diyebileceğimiz böyle temel duyguları keşfediyor ve yazıyor oraya. Bunun gibi... Ve şimdiki yaklaşım şu; esasında türlerin, yani hem insanların hem hayvanların yaşamasını devam ettirmesini sağlayan, duygular. Düşünceler değil.

Beyin, programlanmış durumda; bir şeye baktığın zaman, "Buna dikkat etmen lazım, bu tehlikeli" veya da "Hoş" diyor. Mesela herhangi bir algılamada, bu ilk olarak beynin merkezinden geçiyor ondan sonra düşünceye ulaşıyorsun onun için düşünceye ulaştığın zaman, düşünce, "Bu iyi", "Bu kötü", "Bu tehlikeli", "Bu tehlikesiz" gibi kodlamaları zaten giymiş oluyor. Yani her bir düşüncenin mutlaka bir duygusal elbisesi var eğer bakacak olursanız.

— *Yani duygu, düşüncesine ulaşıyor.*
— Düşünce nerede oluşuyor? Kortekste. Beyin kabuğunda, kortekste. Önbeyin ve korteks 12 yaşına kadar yapılaşmaya devam ediyor. Ama çocuk doğduğu zaman, içbeyin faaliyette, –ki evrimde de bu içbeyin, hayvanlarla paylaştığımız şey; kediyle, köpekle, maymunlarla falan yani–, insanlardaki fark, korteksten geliyor. Yani korteks zamanla gelişmiş, düşünen insan haline gelmişiz. Sosyal hayatımızı ayakta tutan, bu korteksteki öğrenmeler.

İçbeyin paylaştığımız bir şey diğer yaratıklarla. Onun için sadece bebeklerde değil, hayvanlarda da o ilk bakıştaki sezgi çok kuvvetli. Şimdi çocuk, baktığı zaman ne yapıyor –korteks diye, düşünce diye bir şey yok–, "Buna güvenilir", "Buna güvenilmez" gibi bir duyguyu süreçliyor. Nasıl süreçliyor biz de bilmiyoruz. O beyin öyle bir programlamanın içerisinde. Çünkü yüz ifadesine bakıyor, sesin tonuna bakıyor, bedenin duruşuna bakıyor, bütün her şey bir arada uyuyor mu uymuyor mu?

— *Buna kokular da dahil tabii.*
— Eminim kokular da dahildir.

— *Annelerini sadece kokularından da tanıyabiliyor bebekler. Her beden farklı kokuya sahip olduğu gibi aynı beden farklı duygulanımlarda farklı kokular yayıyor beden kimyası değiştiği için. Her duygunun neden olduğu farklı bir koku var... Bunu biz de farkına varmadan algılıyoruz sanırım aslında ama bebek çok güçlü algılıyor bu beden kokusunu ve farklılaşmasını. Çok temel, güçlü bir iletişim kanalı.*
— Bunu okumuştum. Ya, sen benim eksik alanlarımı çok iyi yakalıyorsun. Yani emin ol, bunu duydum ama çalışmalarımın içinde olmadığından dolayı –ki olması lazım, araştırmam lazım çünkü iletişim alanı içerisinde olduğuma göre–, o dediğin şeyden dolayı zaten bazı insanlara bazı kokular uyuyor, bazılarına da uymuyor, kimyasından dolayı. Ama bu konudaki çalışmalarla hemen hemen hiç ilgilenmedim. Yığınla araştırma var bu konuda. Girip bir bakmak, araştırmak lazım.

Yani çocuk kendisine gelen yüz binlerce, milyonlarca uyarıcıyı amigdalada, içbeyinde değerlendirip bir duygusal kodlama yapıyor o kişiyle, o olayla, sözle, sesle ilgili... Ve "Güvenilebilir, emniyetteyim, güven verici" veya "Güvenilmez, uzakta durmam lazım"ı buluyor. Ve çocuk, âcizliğinin de az çok farkında, onun için onu koruyacak biri lazım. Onun için o güven duygusunu alabileceği bir kucak, bir dokunuş olmadıkça çocuk gelişimine devam edemiyor. O yaşta dokunmay-

la, sesin tonuyla bilmem ne bu altı-yedi-sekiz hafta içerisinde olması gereken bir olay o ilk güven duygusu. O güven nesnesini bulduktan sonra dünyaya dönüp bakabiliyor çocuk. Güven duymadığı bir şey gördüğü zaman iyice saklanıp bir kucağa gider, iyice yapışır "Beni koru" şeklinde, o da onu korur. Ama eğer o yoksa, genellikle şu veya bu şekilde bir hastalık alıp götürüyor.

Yetimhanelerdeki ölüm oranının çok yüksek olması 1942'lerde falan Amerikalı doktorların dikkatini çekiyor. Yani hijyenik bakımdan çok iyi ortamda, mesela her 15 bebeğe bir hemşirenin baktığı, hijyenik bakımdan çok iyi, gıdaların formüle edilip çocuğun ihtiyacını karşılayacak şekilde ana sütüne en yakın değerde verildiği ortamda yüksek bir ölüm oranı var. Çok yüksek. Fakat bu doktorlar şunun da farkındalar ki, bu "slum" dedikleri, bizim gecekondulara tekabül eden ama iyice düşük; eğitimsiz, hiçbir geliri olmayan insanların oturmuş oldukları pislik içindeki döküntü yerlerde yetişen çocuklar var. Yeterli gıda almıyorlar, çok pislik içindeler ama ölüm oranı çok daha düşük. Hem de çok daha düşük. Şimdi nasıl izah edebilirsin bunu? Hekimlerin bilgileri çerçevesinde bunu izah etmek mümkün değil. Ancak, bir psikolog devreye girdiği zaman bu araştırmalar oluyor. Diyor ki psikolog: "Benim teorim odur ki, çocuğun doğumuyla birlikte kucaklanıp, öpülüp, koklanması, dokunulması çok önemli bir mesaj. Eğer bunu almıyorsa bebek, gelişmiyor, sağlıklı hale gelmiyor." Peki ne yapacağız?

Dört-beş grup oluşturmuşlar; bir grupta 15 bebeğe bir hemşire, başka bir grupta 12 bebeğe bir hemşire, başka bir grupta dokuz bebeğe bir hemşire, başka bir grupta altı bebeğe bir hemşire, başka bir grupta üç bebeğe bir hemşire olmak üzere. Ve bunu takip etmişler. Hemşireler de boş zamanlarında anne gibi davranmak üzere eğitilmişler. Boş zamanlarında çocuklarla oynuyorlar, konuşuyorlar, sırtını sıvazlıyorlar, gazını çıkarıyorlar, bir annenin yapacağı neyse onu yapıyorlar. Zaten bunlar gönüllü hemşire. Bol bol dokunuyorlar bebeklere. Ve ortaya çıkan sonuç, çok açık seçik; bebeklere en çok

zaman harcanan grup en az hasta olan, en az fire veren. En az zaman harcanan grup ise en çok fire veren.

Şimdi bu psikoloğun adını hatırlamıyorum ama, bir kitap yazdı: "The Language of Love", iki nokta üst üste, "Touche". "Sevginin Dili: Dokunmak" diye bir kitap yazdı. Amerikan kültürü, dokunmanın önemini bu kitaptan sonra öğrendi ve muazzam bir patlama oldu; Kucaklaşma, karı-koca kucaklaşması, annenin çocuğu kucaklaması, öpmesi, koklaması filan hadisesi. Evvelden çünkü tam tersini söylerlerdi; "Yatır, ağladığı kadar ağlasın. Haddini bilsin. Zamanı gelince beslersin" diye. Bütün bu çalışmaların sonunda şimdi tamamıyla değişti bu tavır, aynı bizim köylülerin çocuğuna bakış tarzına benzer bir bakışa yöneldiler. Göz göze gel, otur konuş, kucakla, yanak yanağa öp, kokla...

— Dokunmak... İnsanların sevgilerini birbirlerine dokunarak ifade ettiği, birbirine dokunduğu, Akdeniz sıcaklığını taşıyan topraklardayız. Sorum, "dokunmak"la ilgili. Kimi aktüel yayınlarımızda –üstelik açık açık Avrupa ülkeleri ya da Amerika örnekleri verilerek– burada erkeklerin el ele tutuşuyor olması alay ve küçümseme taşıyan ifadelerle, "Palabıyıklı adamlar el ele tutuşup yürüyor sokaklarda eşcinseller gibi" diye yazılıp çizildi ve hâlâ da yazılıp çiziliyor. Genç kızların birbirlerinin ellerinden tutarak dolaşmaları, erkeklerin kollarını birbirlerinin omuzlarına atarak dolaşmaları... bunlar sevginin halihazırda "bilimin keşfini" bekleyen sağlıklı ifade yolları mı, yoksa gerçekten de, bizim kültürümüz dışındaki gözlüklerle bakıldığında iddia edildiği gibi, cinsel mesajlar mı taşıyor?

— Benim yaklaşış tarzım şu; bu konularda henüz sağlıklı karşılaştırmalı araştırmalar yapıldığını sanmıyorum. Bence psikiyatri ve akıl hastalıkları ile ilgilenen tıpçıların daha ziyade Kuzey Avrupa; İngiltere, Almanya ile Amerika'dan çıkması, yani insan ilişkilerinde bireyselliğe çok önem vermiş kültürlerden çıkmalarından, dokunmanın tabu olduğu kültürlerden çıkmalarından dolayı bence kültürel bir yargılama var orada. Bilimsel değil.

Bahsettiğim bu kültürler, hayatın diğer alanlarında aklın bilime ve teknolojiye uygulanmasından dolayı çok güçlü hale gelmiş kültürler. Ondan dolayı bu alandaki güçlerini farkına varmadan kültürün diğer yönlerine de genellemişler; öyle görüyorum.

Yani mesela Kızılderili kültürünün muhteşem bilgeliklerini hesaba almamışlar. Ta ki çevrenin içine edinceye kadar. Çevrenin içine edip, doğa ters dönerek bunların hayatını olumsuz etkilemeye başladığında yine bu bilim adamlarından açık ve uyanık olanları, "Bizim aksattığımız bir şey var. Batı uygarlığında bu bilimsel yaklaşım içerisinde ihmal ettiğimiz bir şey var. Bu ihmal ettiğimiz şeyi Kızılderili kültüründe bulabiliriz" demeye başladılar ve yoğun olarak incelemeye başladılar. Şimdi, Kızılderili kültürüne bilim adamları, genellikle ekoloji konusunda, felsefe konusunda bayağı olgunlaşmış olanları dönüp, çocuk yetiştirme tarzını inceleyip, "Onlar doğa bilincini nasıl veriyorlardı çocuklarına? Gerçek bir saygı vardı doğaya, biz onlardan yararlanabilir miyiz?" diye eğitim programlarına bakmaya başladılar. Ama daha önce umurlarında değildi. Yani ha bir kedi köpek sürüsü, ha Kızılderili kavmi. Umurlarında değildi.

Şimdi ben aynı benzetmeyi bu Batı kültürünün dışındaki kültürlere bakışlarında görüyorum. Yani, benim Türk kültürü içerisinde ta Hititlere kadar dayanan bir zenginliğim var. Ve bu, bu topraklarda nesilden nesile aktarılmış aktarılmış aktarılmış, gelmiş ve yaşamın değişik yönleri ile ilgili bilgelikler olarak yaşamış, yaşıyor.

Benim topraklarımda bilim adamı yetişmediği için, benim topraklarımda bilimsel araştırma yapılıp bu kültür içerisinde bilimsel düşünce yani rönesans, aydınlanma devresi yaşanmadığı, bağımsız insan aklı dinin etkisinden kurtularak araştırma yapıp soru sormadığı için, benim kültürümün tümü değerlendirilememiş. O bakımdan Batı kültüründen farklı olan her şey yargılanmış durumda; "Kötü. Onlar gibi olmamız lazım" diye bir tavır içerisinde. O nedenle mesela ben erkeklerin el ele tutuşmasını, kollarını birbirlerinin omuzlarına at-

masını, kızların el ele tutuşmasını insan doğasına daha yakın, daha gerçekçi, olması gereken bir şey olarak görüyorum. Ve mesela Robert Blake adında bir Amerikalı filozof –filozof, şair, sosyal bilim adamı– şimdi gruplar yapıyor; erkek erkeğe dokunmayı öğrenme ile ilgili. Amerikalıların, erkeğin erkeğe dokunması, babanın oğula dokunması... Bunun apayrı bir yeri var.

— Bu topraklardaki kültürün hep bildiği ve kimilerinin yargılayıp alay ettiği bir durumu "öğrenmeye" çabalıyorlar yani?
— Evet. Evet. Ve şimdi mesela evlilik terapilerinde –bu benim çok incelediğim bir alan değil ama sağdan soldan okuduklarımdan bildiğim şu– kadına, "Bak, bütün yetişkin ilişkini kocandan almaya çalışma. Yani kocan senin hem iş arkadaşın, hem kocan, hem moda hakkında falan konuşacağın kişi olamaz. Mümkün değil. Mutlaka senin kadın arkadaşlarının olması lazım, haftada en az bir gün kadın kadına bir araya gelin, kadın kültürü içinde rahat konuşun" deniyor. E bizim kadınlarımızın "gün"leri var zaten değil mi?

Erkeğe de aynı şey söyleniyor. Bu sefer ne yapıyor erkekler, onların kahvehaneleri olmadığı için, erkek grupları oluşturuyorlar. İsim de koyuyorlar. Adı ne; "Men's Group"... "Erkek Grubu." Aynen böyle. Kadınların da kadın grubu var. Yalnız, bizdeki gibi ihtiyacını gidermiyor oradaki tam olarak. Çünkü bizde birbirinizle komşusunuz, birbirinizi tanıyorsunuz, birbirinizle bir geçmişiniz var. Geçmişten biliyorsunuz birbirinizi, gelecekte de göreceksiniz, onun için birisinin gözünün içine bakarak bir şey söylediğin zaman o da, "Yaa öyle mi? Hiç iyi olmamış" dediği zaman, bu bir anlam ifade ediyor.

— Sahiciliği içinde...
— Sahiciliği içinde, evet. Senin sosyal ortamının içinde. Ama mesela orada adam diyor ki: "Cuma günü akşam saat yedi ile on bir arasında bilmem ne derneğinde erkek grubu var. 14 kişi katılabilir". Bu gelen 14 kişi işte merhaba filan diyorlar birbirlerine, sen kimsin ben kimim falan, ondan sonra adamlar

saatlerini paylaşıyorlar. Önümüzdeki hafta toplanan gruptaki kişilerin aynı insanlar olacağının garantisi yok. Ve böylelikle sırf erkek olduklarından dolayı oradan buradan devşirme insanlar hayatlarını "paylaşıyorlar". Ve şimdi bu yönüyle de bakınca yama gibi olduğunu görüyorsun, yani tam anlamamışlar burada nasıl işlediğini. Ben onun için Amerika'da diyorum ki: "Benim kültürümde bir erkek karısına anlatamayacağı şeyleri erkek arkadaşına anlatır; 'Ulan kalkmıyor bizimki' der, 'Allah belasını versin.' Arkadaşı, 'Oğlum ne yiyorsun da böyle oluyor?' der, ara sıra şamar vurur, 'Yuh ulan sana' falan der, bilmem ne. Karısının yanında ağlayamaz ama erkek arkadaşının yanında ağlar."

— Erkek erkeğe sohbetler bu kadar çıplak mı gerçekten? Güçsüzlüğünü, derdini sergileyebiliyor mu bir erkek diğerine böylesine, yoksa bu yakınlık içinde dahi erkeklik imajına atfedilmiş biçimde "güçlü" olmak zorunda mı hissediyor kendini?
— Erkek erkeğe sohbette her ikisi de oluyor. Kişinin, kimle esas itibariyle sadece yüz yüze olması gerektiği, kimle dost olduğu konusunda gayet açık seçik fikirleri var. Ve birkaç defa birlikte rakı içmiş, içini paylaşmış insanlar birbirlerinin özlerini görmeye başlıyorlar ve çok seçici oluyorlar benim gördüğüm kadarıyla. Seçici olduktan sonra da mutlaka içindeki derdini paylaşabileceği bir veya iki erkek arkadaşı oluyor.

— Kadınlar –genellikle– bir diğer kadınla çok rahat konuşur. Cinselliği dahil. Tanısın ya da tanımasın, diyelim otobüste yan yana düştünüz, döner ve başlar en ince, en mahrem ayrıntılarına kadar anlatıverir. Kadınsal durumları konuşma konusunda hemcinsler arasında statü farkı falan da kalkar ortadan. "Hemcins duygudaşlığı"nın yarattığı bir sırdaşlık durumu. Fakat erkekler arasında böyle bir "dil" yok görüldüğü kadarıyla. Çok derin ve dokunaklı bir yalnızlıkları var... Sıkıntılı bir durum olsa gerek.
— Çünkü Türk erkeğinin cinsel performansı onun erkekliğini tanımlayan olay, ondan dolayı çok duyarlı. Kadının per-

formans diye bir bilinci yok ki. Amerika'da var ama. Jeton düşmüş. Erkeğin cinsel performansından kadının kendisinin de sorumlu olduğuna dair bir bilinç var orada. Ondan dolayı erkekte bir sorun olduğu zaman kadın, "Ben mi bir yanlış yapıyorum?" diye sormaya başlıyor ve orada sıkıntı başlıyor, onlar da kolay açamıyorlar. Ama bizim kadınımızda öyle bir yaklaşım yok. Bütün beklenti erkeğin üzerinde, kültür öyle demiş; "Erkeksen erkekliğini göster" beklentisi var. Kadında herhangi bir sorun yok. Onun için çok rahatlıkla paylaşır bir durumu var anladığım kadarıyla kültürel olarak.

Ama çok hassas bir konu bu. Ondan dolayı cinsel konuda erkeğin gücü ile ilgili konuşma ve imalar çok tehlikeli. Adam dostuyla, karısıyla konuşamaz bunu çünkü karısının ondan bütün beklediği, performans. Başka bir şey değil. Anlayış manlayış filan hadisesi değil. Ha, hastalık ve yaş girerse işin içine o zaman başka. O zaman yine ilişki "kamulaşıyor" yani, "Doktor böyle söyledi" falan diye ama normal ilişkiler içerisinde konuşmaz.

Ama adam erkek arkadaşı ile yani dost bildiği ile konuşabilir. Çok önemlidir o erkekler arasında; bir erkeğin güvenebileceği bir erkek arkadaşı olması. Bu olmadığı sürece, dişi gedik gibi kalıyor. Çok önemli bir erkek arkadaşının olması. Erkek kültürü var. Ve bu kültürde senin içini dışını paylaşabileceğin bir dostun olması çok önemli.

Sana anlattım, yani mesela Türkiye'de, erkekler bir araya gelsinler, konuşurken bir delikanlı gelsin, bu delikanlının o grup içerisinde erkeklik onurunu korumak oradaki en yiğit erkeğin görevidir. Herhangi birisi o delikanlının üzerine çullanacak, onu zedeleyecek, erkeklik yönünden gücendirecek falan konuşmalar yapacak olursa o devreye girer genellikle "Sen aldırma onlara" der, "bunlar ne olduğunu bilmeyen insanlar" diye hemen koltuğunun altına alır. Herhangi bir yerde bir adam karısı ile beraberse Türk erkekleri arasında gizli bir anlaşma vardır –yani bu herhangi bir erkek olabilir–; "Karısının yanında o erkeği yüceltmek durumundasın."

Mesela bunu nasıl yapar –eğer bu kültürü özümsemiş, bu

kültürün normal bir üyesiyse–; mesela, Recep Bey'i gördün. Karısı yanında. Eğer, baktın Recep Bey'e selam verdiğin zaman kadınla da selamlaşma durumuna gireceksin –klasik, geleneksel kültürden bahsediyorum–, Recep Bey'i görmemiş gibi davranırsın ki karısına da selam vermek zorunda kalmayasın. Çünkü Recep Bey, karısına da selam verilmesinden hoşlanmayacaktır ve Recep Bey'in böylelikle onurunu korumuş olursun. Recep Bey de aynısını yapar sana. Enteresan bir mekanizma bu. Ve bunu bir Amerikalının anlaması mümkün değil.

— Bu tavrın köylere özgü olduğunu pek sanmıyorum. Kasaba kültürüne özgü olmalı.

— Kasaba kültüründe, klasik kültür içerisinde işleyen ilişkilerde bu böyle. Veyahut da diyelim ki, konuşma durumundasın. Mutlaka karısına, "Yenge" diyeceksin, "bilmem ne hanım" filan diye ismi ile hitap etmeyeceksin. Bireyselleştirmeyeceksin. O kadınla konuşurken mutlaka Recep Bey'in ilişkisinden geçeceksin; "Yenge" diyeceksin. Mümkün olduğu kadar az göz teması, konuşmamak ve yok gibi davranmak... Ve Recep Bey bunun ne demek olduğunu sezgisel olarak anlar; "Tamam" der, "Benim onurumu koruyor, beni erkek olarak onurlandırıyor" ve ona göre bir tavır alır sana karşı. Ve bizim Türk erkekleri gördüğüm kadarıyla –klasik geleneksel yapı için konuşuyorum– birbirlerinin onurlarını koruma sözü vermişlerdir ve gizli bir sözdür bu.

Ve ben Amerika'da bana bakan, kocasının yanında gülümseyerek soru soran kadının da kocasının onurunu korumaya çalışıyordum farkında olmadan.

— Evet. Anlatmıştınız... Peki oradaki tablo? "Güçlü görünmek zorunluluğu"nun yarattığı tablo?

— Amerika'da kişi erkek grubuna girdiği zaman çoğu kere –çoğu kişi yani 15 kişiden 10'u diyeyim–, açık seçik, dürüst iletişim kurabilmeyi az çok becerebiliyor. Fakat yani bunu bir kural olarak yapıyor, yani, "Bu grupta bunu söyleyebilirim" gibi. Böyle bir kural konmuş vaziyette. Ondan dolayı, "Bek-

leniyor benden, söylüyorum" anlayışı var. Fakat esas yaşama geçtiğinde, bir erkek kültürü, bizdeki gibi bir erkek kültürü belirgin olarak yok. Yani erkeğin erkekle ilişkisinde, arkadaşlıklarını, dostluklarını, uzun vadeli ilişkilerini yönlendiren böyle bir kültür oturmuş değil. Ondan dolayı erkeklerin yegâne bildiği şey, birbirleri ile rekabet. İlişki alanı paylaşmıyorlar. Karşıdaki de biliyor paylaşmadığını, sen de biliyorsun paylaşmadığını ama bir kuralımız var; sana soracak, "Nasılsın bugün?" diyecek, o da "Bundan daha iyisi olamazdı, çok iyiyim" diyecek. Bu sürekli söylenen bir söz. Yani, adam boşanma durumunda, karısının başka sevgilisi var, sürekli psikiyatra gidiyor tedavi olmak üzere, ilaç alıyor, intiharı falan düşünüyor fakat çevresine "Gayet iyiyim" deyip devam edip gidiyor. Ve konuşabileceği bir tek erkek arkadaşı yok. Psikiyatrın ötesinde böyle içini açabileceği kimse yok. Kim var? Amerika'daki kültürde öyle gelişmiş bu, başka bir kadın var. Onun için, bir erkek boşanma durumundaysa mutlaka içini açabileceği bir kadın buluyor.

— Arkadaş mı, sevgili mi bu kadın?
— Her iki türlü de olabiliyor. Ve genellikle de iş karmakarışık oluyor o zaman. Yani önce arkadaş olarak başlıyorlar ve oradaki kadın kültüründe de en iyi avlanacak erkekler böyle evlilik sorunu olup boşanma durumundaki erkekler: Arkadaş olarak başla, hiçbir şey söyleme, ne karşı çık ne taraf ol, dinle dinle dinle, açılsın, sana alışkanlık meydana getirir, senden başkası ile yapamaz hale gelir ve ikinci karısı sen olursun gibi, böyle bir kültür de var yaygın olarak.

— Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?
— Böyle olduğu zaman kişi, ilk evliliğinden alması gereken dersleri alamıyor, ondan dolayı böyle tekrar tekrar durumlar oluyor.

— Diğer evlilikler konuşma ihtiyacından mı kaynaklanıyor yani?

— "Benim birisiyle konuşmaya ihtiyacım olduğu zaman" dediğinde erkek, bil ki bir kadın vardır. Ama bu, kadınlar arasında bu kadar yaygın değil. Yani kadın başka bir kadın arkadaş bulabiliyor çünkü erkekler arasındaki rekabet, rekabet, rekabet. Zayıf tarafını göstermek istemiyor, sürekli güçlü olması lazım. Kadının ille de kendimi güçlü göstereceğim diye bir derdi yok, onun için başka bir kadına derdini açabiliyor. Kadınların kendi aralarında grup oluşturmaları, dert paylaşmaları, yemeğe filan çıkma olayları Amerika'da çok çabuk yaygınlaştı. Yani bu bizdeki kadınların günlerine benzer hareketlerin falan olması hadisesi daha kolay oldu ama erkeklerin, erkek kültürü oluşması için Robert Blake gibi, başka sosyologlar gibi böyle yapılanmış çalışmalarına gereksinimleri oldu; davet ediyorsun geliyor, üç gün, dört gün, beş gün süreçten geçiriyorsun, ondan sonra birbirlerinin adresini falan alıp, yakın oturanlar sonra onu devam ettirmeye çalışıyorlar. Öyle bir erkek kültürü oluyor. Ve ben bu sürecin içerisine de girdim. Bu erkek kültürü oluşumu olayının içine girdim ve Türk olduğumdan dolayı bana çok aşina geldi. Herkes çok müteşekkir oldu, "Ne kadar rahatsın, ben seninle ne kadar güzel paylaşıyorum, keşke biz de senin gibi olabilsek" demeye başladılar. Örnek oldum yani onlara.

— Erkeklere karşı bir duruş oluşturmuş olan kadınlar karşısında bir duruş mu oluşturulmaya çalışılıyor? Kendilerini yeniden konumlandırabilme ihtiyacı mı bu?
— Bence o var.

— Yani bir erkek "bilinçlenmesi"nden mi bahsediyoruz?
— Evet, şu anda var ve hakikaten muazzam bir ilgi görüyor.

— Erkeğin de gücüne kıstırılmışlığının farkına varışı ve uyanışı mı söz konusu şimdi?
— Evet. Robert Blake'in da üzerinde ısrarla durduğu bu oluyor. Ve kesinlikle bir uyanış var.

— Bu, yeni dilini yaratabilmiş durumda mı?
— Hayır. Henüz oluşmadı.

— Aranıyor... Peki bu dili oluşturma çalışmaları, feminist hareketlerin bir kısmının –ki siz de Luis'den bahsederken, "Bütün erkekler domuzdur" dediğinden, o yaklaşımdan söz etmiştiniz–, kadınların hareketlenmelerinin ilk başlangıç yıllarındaki o sertliğini, o öfke dilini taşıyor mu?
— Taşıyor. Hem de nasıl taşıyor.

— Eyvah eyvah.
— Özel radyo programı var. Ve ulusal düzeyde yayınlanıyor, Amerika'nın her tarafından dinlenebiliyor. Saat dilimlerine göre belirli saatlerde tekrar ediliyor hangi bölgeye yayın yapılıyorsa... O radyo programını hayretler içerisinde dinledim ben Washington D.C.'deyken. Seatle'da da dinledim.

Radyo programı nelerden söz ediyor biliyor musun, telefon ediyor adam, arabasından telefon ediyor, bu programı yapan –adı Bob'dı galiba– adama. Telefondaki adam diyor ki: "Benim adım –diyelim ki– James. Bütün beklediğim karımın ölmesi". Bob da, "Anlatsana" diyor, "nasıl fantezi yapıyorsun? Ölmesini nasıl bekliyorsun?". James "Evde oturuyorum mesela" diyor, "polis geliyor, diyor ki, 'Karınız bir araba kazası geçirdi ve paramparça oldu. Kolu bir tarafta, kafası bir tarafta'". "Peki böyle bir haber aldığında ne hissedersin?" diyor Bob. "Müthiş bir iç rahatlığı" diyor adam, "hemen bir kadeh şarap döldururum, Tanrıma şükrederim, oh yudumlarım". Bob, "Peki" diyor, "evlendiğiniz zaman bu kadar nefret var mıydı?", "Yoktu" diyor. "Peki ne oldu?" diyor Bob. "Ne oldu biliyor musun" diyor adam, "benim karım bir melekti bir şeytan oldu" diyor, çok pis şeyler söylüyor, "domuz oldu" falan diyor. "Peki nasıl oldu bu böyle?" diyor Bob. "Kiliseye gidip dua ediyorum ölsün diye", "Peki niye boşanmıyorsun?". "Bob, iki çocuğum var. Ben onu boşadığım zaman elimde para kalmayacak ki. Bu kanunların Allah belasını versin, öyle bir hale getirdiler ki boşanırsam sürüm

sürüm sürüneceğim. Bu kadının ölmesi lazım". Anlatıyor falan, "Peki teşekkür ederiz. Şimdi bakalım sırada kim var?". Sıradaki, "Bilemezsin halimi" diyor filan. Sırf, "Erkekler Karılarının Ölümünü Bekliyorlar" diye, bununla ilgili program yapmış adam. Radyo programı... Düşünebiliyor musun?

— Çoğu kadının ekonomik olarak bağımlı olduğu için evliliğini kerhen sürdürmesi gibi, orada da erkeklerin anladığım kadarıyla kadınların elde etmiş olduğu yasal haklar nedeniyle mal varlıklarını paylaşacakları için boşanmama hali var. Bu asla aynı şey olmasa da, neden yine de ekonomik...
— Evet. Ekonomik nedenlerden dolayı.

— Yukarıdaki örnekten yola çıkarak sormuyorum, oradaki bu hareketlenmenin geneline psikolog gözüyle baktığınızda, erkek cenahında cinsiyet ayrımcılığı mı yoksa bir kimlik arayışı mı söz konusu olan?
— Cinsiyet ayrımcılığı, açık seçik var. Çok açık seçik var ve kesinlikle kadınların bu elde etmiş oldukları yasal hakları hak etmedikleri, parazit gibi erkeklerin üzerinden geçindikleri, bir tek doğurganlıkları dolayısıyla çocuk doğurup ondan sonra erkeği köle gibi ömür boyu çalıştırdıkları ile ilgili yaygın bir kanaat var. Ve bu orta tahsilliden aşağı doğru gittikçe ifadesini çok güçlü buluyor. Tahsil ne kadar azsa bu duygu o kadar daha güçlü ifade ediliyor.

— Kadınların elde etmiş oldukları haklara karşı bir öfke söz konusu demek ki?
— Yaygın bir öfke var. Ve ondan dolayı bir kadınla tanıştığın zaman Amerika'da ve bir kadın da bir erkekle tanıştığı zaman, bu boyutta neredeler bilemezsin yani. Boş bir tablo ile gelmiyorlar ortama. Yani o yönden bayağı programlı, yüklü olarak gelip birbirlerine çirkef yükleyebilirler. Onun için dikkat etmek lazım.

Örnek, Amerika'ya yeniden gittiğimde –ki ona umarım daha sonra geliriz–, bir master öğrencisi vardı –demek ki 26,

27 yaşlarında bir bayan–, ben bekâr bir erkektim ve bir gün yemeğe çıkmaya karar verdik. Onu almaya gittiğimde arabadan indim yürüdüm, onun için kapıyı açtığımda bozuldu, "Ben kapıyı açamaz mıyım?" dedi. Sigara içerdi, yemekte sigarasını yakmaya çalıştığımda bir fırça daha yedim. Ben içmiyorum ama masanın üzerindeki kibriti aldım, onun sigarasını yakmaya çalıştığımda, "Sen kadınları hep böyle âciz mi göreceksin?" dedi, "Kapıyı kendim açarım, sigaramı kendim yakabilirim". O zaman, "Annee" dedim, "Doğan bir daha görme, yok ol. Çok sorun var!"

Besbelli ki bu kadının içinde birikmiş kızgınlıklar var ve her fırsatta sıçratacak. Onun da kendine göre bir öyküsü vardır, haklıdır ama yani bir şekilde bir yerde acı çekmiş, bedelini ödemiş ve şimdi bana da ödetecek. Bir daha görmediğimi hatırlıyorum. Telefonla da konuştuğum zaman söylemiştim, "Benim masum gördüğüm davranışlara çok kızıyorsun. Böyle öfkeli bir tavrın içerisinde olan insanlarla beraber olmak istemiyorum" diye. "Evet evet" dedi, "herkes böyle oluyor zaten. Erkekler korkak". Birçok kişiye göstermiş aynı tavrı besbelli ki.

— Uzun bir süreyi gözlemleme fırsatınız oldu, ilk gidişiniz 1963'tü. 1963'ten bugüne... bir tırmanma oldu mu bu söylemde?
— Kesinlikle var.

— Erkek öfkesinde mi?
— Hayır. Kadın öfkesinde büyük bir tırmanma oldu. Şimdi erkekler yeni yeni başlıyor. Bundan sonra tırmanma erkekte olacak gördüğüm kadarıyla.

— Kadın cephesinde neler gözlemlediniz?
— Kadınlarda öfke yükseldi, şimdi daha bir olgunlaşma söz konusu ama hâlâ var. Her bir bireyin bu konuyla tanışmasında önce bir farkına varma, öfke, sonra olgunlaşma ve eşit insan olarak işbirliğine açık olma gibi evreler oluyor. Her bir

birey kendi hayatında bunu yaşıyor. Ama Amerika'da tahmin ediyorum kadınlar öfke evresini tamamlayıp işbirliğine nasıl açık olunabilir üzerinde durmaya başladılar.

— Kurusıkı bir öfke değil, kazanımlar söz konusu olan. Ama erkekler yeni başladıkları için henüz öfke evresindeler anlaşılan.

— Erkeklerde bayağı bir öfke var şu anda. Onun için tahmin ediyorum önümüzdeki 10-15 yıl bu erkek öfkesi aşamasını yaşayacak diye düşünüyorum. Ve mesela Amerika'da erkeklerin bakış tarzlarından bir tanesi; bu milletin erkeklerinin hepsi eşcinsel olmadan bir şeyler yapılması lazım şeklinde. "Amerika babasını kaybetti" diyorlar, "babasını kaybeden bir millet olduk" diyorlar.

— Yani?

— Bütün televizyon dizilerine bak; baba rolünde olan erkeklerin hepsi salak, evi yönlendiren, çekip çeviren, akıllı olan kadın. Öbürü sürekli, "Ha, öyle mi?" diyen, unutan, salak bir erkek. Yani Amerikan aile dizileri içerisinde bütün salaklar erkekler. Bilmiş, beceren, yol yöntem gösteren ve stratejiler kuranlar kadınlar.

"Babanın böyle salak ve güçsüz olduğunu, annenin güçlü olduğunu gören evlat, annesinden alıyor aklı. Babasına karşı bir saygısı yok. Erkek enerjisi ile ilişki içerisine girmiyor" diyorlar. Çok büyük miktarda haklılar. Yani babanın kendisi ikna olmaya başlamış vaziyette ki; kadın biyolojik bakımdan daha güçlü, kadın daha zeki, kadın daha becerikli, kadın daha dayanıklı, aklı daha çok erer filan. Ben sadece makine gibi çalışır para getiririm, onu harcamasını da o bilir. "Bu erkek evlat üzerinde çok kötü bir etki uyandırıyor" diyorlar.

— "Eşcinsellik bu yüzden tırmanıyor" deniyor öyle mi?

— Buna inananlar var. Onun için, "Babasını kaybeden millet olduk, onun için erkek de saygı duyduğu annesi, halası, teyzesi neyse –çünkü amca, dayı da salak erkek kategorisinde–

onlarla ilişki içerisine girme ve onlardan akıl alma durumunda. Erkeğin erkek olarak birbiri ile etkileşimi, ne bileyim ben işte ormana gitme, çadır kurma, silah atma filan normal olarak erkeklerin yaptıklarıyla ilgili bir şey yok. Ve" diyor bu yaklaşım tarzı, "kadın şimdi daha mı mutlu? Hayır. Kadın erkekten de daha mutsuz". Yani, "Erkek kendi erkekliğinden gurur duyamayıp güçsüz hale geldikçe, kadınlar erkeğe sen kötü bir yaratıksın, sen bilmem nesin diye diye erkekleri buna ikna ettiler. Mutlu olacaklarını sanıyorlardı ama mutlu da değiller," diyorlar, "kadınlar etraflarında kişiliğini kaybetmiş, güçsüz hale gelmiş, sünepe erkekler yarattılar ve bundan da mutlu değiller. Onun için, yetişen Amerikalı erkek şaşırmış vaziyette kimliği konusunda".

— Yeni bir dil yaratılamadı. Erkek kendini yeniden yapılandırma değil de, anladığım kadarıyla yeniden iktidarı tamamen ele geçirme çabası içinde. Bu kadim erk savaşı herhalde asla son bulmayacak.

— Onun için işte felsefi temellerini oluşturma bakımından çabalar var, bu yönde düşünürler var. Tam alanım olmadığından dolayı bütün ayrıntıları ile görmek değil ama, yani yeni Amerikalı erkek, erkekliğini kaybetmeden gücünü kaslarından değil kendi erkek ruhundan, özünden alabilen erkek nasıl bir insandır konusu gündemde bir yandan da. Mesela Sterling diye bir adam var, onun yapmaya çalıştığı bu. Böylelikle, "Kassal güç değil, erkeğin kadın enerjisinden farklı kendine özgü bir enerjisi var. Buna sahip olarak, bu gücü elde tutmak... Bu farklı bir güç ve kadının buna ihtiyacı var, erkek de erkek gücünü kadın enerjisi olmadan gerçekleştiremez. Her ikisinin de birbirine ihtiyacı var. Bu sembiyotik bir ilişki" diye bir tavır içerisinde oluşturmaya çalışıyorlar bu dili.

Ben Amerika'da öğretim üyesi iken, 25 kişi falan vardı sınıfımda. Kaliforniya'da yaşıyor bu çocukların büyük bir çoğu. Sınıfıma sorduğum şu oldu: "1) Kendinizin aynısının tıpkısı ile evlenmek ister misiniz? Aynaya baktınız, sinir sisteminizdeki bütün bilgiler, algılar, değerler, motivasyonlar, beklen-

tiler o aynadaki kişide aynı ama sadece karşı cinsten biri olarak karşınıza çıktı..." Bir tane evet diyen çıkmadı. Demek ki çok, pek çok benzerlik çekici gelmiyor.

"2) Evlendiğiniz kişinin sizden daha güçlü olmasını –bu gücü, entelektüel güç, karakter gücü ve kas gücü olarak değerlendirebilirsiniz dedim– ister misiniz?" Sınıfta 17 kız vardı, sekiz– dokuz tane de erkek vardı. Bir tane erkek vardı "Evet. Evlendiğim kadının benden daha güçlü olmasını isterim" diyen, diğer sekiz tanesi "Hayır" dedi. Kızlardan bir tane bile yoktu ki, "Ben evlendiğim erkekten daha güçlü olmalıyım" desin, evlendikleri erkeklerin kendilerinden daha güçlü olmasını istiyordu hepsi.

Deminki konuşmalarımız çerçevesine konacak olursa, şu durum ortaya çıkıyor; eğer benim sınıfımdaki kızların ve erkeklerin gösterdiği tablo genel olarak kadınların ve erkeklerin genetik olarak beklediği bir şey ise, yani kadın "doğal" olarak erkeğinin daha güçlü olmasını istiyor ise, o zaman erkeği güçsüzleştirme süreci kadını da mutsuz edecek bir sonuca doğru gidiyor.

Oğlumla konuşurken bunun üzerinde çok duruyorum. Yani mesela benim nereden, nasıl bilmiyorum ama bir erkeğin en önemli hazinesinin onun onuru ve şerefi olduğu ile ilgili bir inancım var. Ve bu bir değer. Bu elimden alınırsa ben yaşayamam. Bu bende bir değer. Onun bir sınırı var, o benim bakışımdan belli olur. Yani herhangi bir şekilde bir kadın bana baktığı zaman bilir ki, "Hey bu adamla oynayamazsın, bunun bir sınırı var ve bu adam bitirir" hadisesi. Nereden geldi bilmiyorum ama içinde yetiştiğim toplumdan dolayı bu. Erkek olmanın bir haysiyeti ve şerefi var, öyle bir şey gelmiş bana.

— Kadın olmanın?

— Kadın olmanın haysiyeti ve şerefi o kültürde kadınlarla ilgili bir durum. Kendi kızlarımla konuşurken onu vermeye çalışıyorum. Yani kadın olmanın çok kendine özgü bir haysiyeti ve şerefi var ama bu haysiyeti ve şerefi kazanmak, erkeğin

elindeki haysiyeti ve şerefi almaktan geçmez. Bu çok önemli bir bilinç.

Mesela bir profesör tanıyordum, Amerikalı. Karısından ayrılma durumunda ve hüngür hüngür ağlayarak, "Ne olur benden ayrılma, ne olur benden ayrılma" diye yalvarıyor sürekli. Bu bana çok ters düşüyor. Ve bana, "Sen de onu tanıyorsun, onunla konuş, ne olur benden ayrılmasın" dedi. Karısıyla buluştuk, konuştuk, "Çok çok önem veriyor sana. Hayatında senden daha değerli bir şey yok. Daha ne beklersin, hüngür hüngür ağlıyor" dedim. "Benim yanımda da ağlıyor ve bu da beni çileden çıkarıyor" dedi karşılık olarak, "bir erkek olsa, haysiyeti, onuru ve şerefi olsa ve onu yanımda bir erkek olarak hissetsem ayrılmam ondan. Ama böyle ağlayınca ben hayatımda bir erkek olduğunu hissetmiyorum ki. Kafam kızdı, tokatladım, tekme attım ve şimdi ona erkek olarak bakamıyorum. Her gelip yalvardığında, ağladığında daha da uzaklaşıyorum, tiksiniyorum" dedi. Söylenecek bir şey yok.

Geri gittiğimde, "Ya" dedim, "senin sınırların yok mu, değerlerin yok mu?" Yani bir sınırı vardır, bunlar bunlar olduğu takdirde ben bir insanla ilişkiyi götürürüm, olmadığı takdirde acı da gelse bağrıma taş basarım ama kendi haysiyet ve şerefimden taviz vermem anlayışı. Çünkü bana söylediği şuydu: "Sevgilileri olsun". Kadın hem lezbiyen de aynı zamanda. Biseksüel yani. "Hepsine razıyım, yeter ki beni bırakmasın" diyor. Benim gözümde oradan zaten kaybediyor. Böyle bir şeye, yani her ikisine de razı olup kadının bakış tarzı içerisinde böyle bir duruma düşünce de mümkün değil gitmez diye düşünüyorum. Ve hakikaten dediğim gibi oldu.

— Burada küçük bir parantez açmak istiyorum. "Hakikaten dediğim gibi oldu" dediniz. İletişim alanında geçirilen bir ömür sonrasında bu, içinizden en sık tekrarladığınız cümle olmalı. Olabilecekleri önceden görebilmek... Bu nasıl bir yaşam getiriyor beraberinde?

— Bir biyolog yaprakların yapısını inceliyor diye yapraklara bakmaktan zevk almasını yitirir mi? Bir jeolog taşları incele-

diği için taşları görünce sıkılır mı? Aksine daha derinliğine, daha çok boyutlu görür ve sıradan insanın anlayamayacağı duygular içinde yaprağa veya taşa bakar. Ben de öyleyim. İnsanların özünün kendini nasıl ifade ettiğinin farkında olmak, insan sevgimi ve hoşgörümü artırdı diye hissediyorum.

— *Ve parantezi kapadım.*

— Adamın dediği bana şuydu: "Ya sen nasıl yapabiliyorsun?". "Neyi nasıl yapabiliyorum?", "Yani konuşma tarzından şunu anlıyorum ki hiçbir zaman bir kadın sana bunu yapamaz". "Yapamaz". "Niçin yapamaz?", "Yapamaz da onun için" dedim, "yani benim bir sınırım var". Yıllar sonra Amerika'da bu Sterling denen adamın seminerine gittiğim zaman açıkça söylediği şuydu: "Kısa vadeli ve uzun vadeli ilişkiler vardır. Uzun vadeli ilişkiler uzun vadeli ilişkilerdir, adını öyle koymak lazım, bazen bunun adı evlilik olabilir, fakat uzun vadeli ilişkiler konusunda, şimdi erkekler grubuna konuşuyorum, söyleyeceğim şudur; kendi ilke ve sınırlarınızı, kendi hayatınıza yön veren ilkeler ve değerleri keşfetmeden uzun vadeli ilişkiye girmeyin. Bu ilke ve değerleri keşfettikten sonra da ilk fırsatta bunların ne olduğunu açık seçik anlatın. Ve bunların sizin özünüz olduğunu, onurunuz olduğunu, haysiyetiniz olduğunu karşıdaki bilsin. Ve hiçbir zaman bu ilkelerden fire vermeyin. Çünkü siz siz olmaktan çıkarsınız. Siz siz olmaktan çıkınca da karşıdaki saygıyı kaybeder. Bu çok önemli. Ve karşınızdakinden de onun ilke ve değerlerini sorun. Eğer onun ilke ve değerlerine uymuyorsanız baştan bırakın, uyuyorsanız da mutlaka saygılı olmayı öğrenin. Katiyen o sınırları aşmayın". Bu, çok önemli bir bilinç.

— *Kısa vadeli ilişkiler?*

— "Kısa vadeli ilişkiler için de söyleyeceğim şudur" dedi, "üç aydan fazla tutmayın. Palavracı erkek olun, ilk fırsatta yatağa atın, hoplatın güldürün, vurun geçin gidin. Kısa vadeli ilişkiyi hiçbir zaman uzun vadeli hale getirmeyin". Söylediği buydu; "Mümkün olduğu kadar palavracı olun. Ama uzun

vadeli ilişkilerde palavrayı işin içerisine sokmayın. Amerika'da" dedi, "boşanmaların temelinde yatan en önemli sebep, kısa vadeli ilişkileri uzun vadeli imiş gibi görüp, ilke ve değerleri konuşmadan ilişki kurmak. Onun için, 'Benim niyetim ciddi, seninle uzun vadeli bir ilişki kuruyorum' demenin ayrı bir sorumluluğu var. 'Hoşuma gittin, yemek yiyelim mi, haydi dans edelim, bana gelir misin?' durumu başka, 'Benim niyetim ciddi, uzun vadeli bir ilişki kuruyorum' durumu ise çok daha başka. Aradaki farkı bilmiyorsanız, uzun vadeli ilişkide mutlu olmanız ihtimali yok" diye başladı adam.

— *Bu klasik "evlenilecek kadın, eğlenilecek kadın" söylemi?*
— Kesinlikle. Ama Amerika'da bu şey için de geçerli, "evlenilecek erkek, eğlenilecek erkek" için de geçerli. Çünkü orada kadınlar o özgürlüğe sahip. Ve orada bir kadın bir erkekle karşı karşıya geldiği zaman artık, "Daha önce de bir erkekle olmuş muydun, evlenmiş miydin?" filan sorulmuyor. Ondan dolayı kadın çok rahatlıkla, "Yeteri kadar eğlendim, şimdi ben ciddi niyetli birisini arıyorum" diyebiliyor.

— *Diyebiliyor da, o sırada karşısındaki, bu "kısa vadeli ilişki" döneminde ise palavra atabilir gönül rahatlığıyla değil mi "İşte o benim" vs. diye?*
— Evet.

— *Eee?*
— ...

— *Yani, palavra serbest ya...*
— İşte orada kadının deneyimli olması, bilgili olması, erkeği tanıması lazım. Uzun vadeli ilişki ise, mesela uzun vadeli ilişkilerde cinsellik ne zaman işin içine girer bilmem ne, hepsinin kendine göre bir bekleyiş tarzı var. Kısa vadeli ilişkide yani iki saat sonra yatağa gider. Ama uzun vadeli ilişkilerde öyle değil. Cinselliğin çok sonradan gelmesi ile ilgili bayağı düşünceler var. Ve kadın, eğer erkek hemen cinsellikte ısrar ederse an-

lıyor zaten. Altyapı oluşturmadan cinsellik oluşturmak kısa vadeli ilişkide mümkün. Yani kadın erkeğin yarın tekrar geleceğini bile bilmese, o da kısa vadeli ilişki olarak düşündüğünden dolayı yapabiliyor bunu. Bu kadar kısa vadeli ilişkilerden geçe geçe sağlıklı uzun vadeli ilişkiler kurulur mu? Bu ayrı bir konuşma. Ayrı bir konu.

Ben insanın bilgisayar gibi böyle programlanmadığını düşünüyorum. Yani insanın bir bütün olduğunu, hayatının bir bütün olduğunu, yaşantısının bir bütün olduğunu düşündüğümden dolayı çok kısa vadeli ilişkiler kurmuş, rahatlıkla palavra atmış birisinin sağlıklı uzun vadeli ilişkiler kurup kuramayacağı ile ilgili tereddütlerim var. Ama buna girmek istemiyorum şimdi. Apayrı bir konu o.

— Kısa vadeli ilişkilerin de dürüst dilini oluşturmak yerine palavra atılmasının önerilmesini ilginç buldum doğrusu.

— Biz erkekler seminerine girdiğimiz için kadınlara ne söyleniyor bilmiyorum. Aynı adam kadınlar için de seminer veriyor. Ama erkekler için söylediği şey: "Yaşamınıza yön verecek, yaşamınızın anlamını oluşturacak ilke ve değerlerinizi keşfetmeden uzun vadeli ilişki kurmaya hazır değilsiniz."

"Boy-Man" farkı var İngilizce'de biliyorsun, "oğlan" ya da "erkek" olmak. "Henüz 'oğlan'ken uzun vadeli ilişki kurmaya kalkmayın, önce bir 'erkek' olun. Erkek olmak da ilke ve değerlerinizi keşfetmekten geçer" diyor.

— Ne zaman "oğlan" yani "çocuk" değil de bir "erkek" olarak tanımlanıyor?

— Bu karakter meselesi. İlke ve değerlerini keşfettiği zaman, tutarlı olmaya başladığı zaman, onur ve haysiyetini keşfettiği zaman, onu koruyabilecek sınırlar sorumluluğu bilincine eriştiği zaman... Onun için mesela çabucak kızan, parlayan –mesela benim toplumumda sevmediğim o; çabucak kızıp parlamayı biz erkeklik alameti olarak görürüz. Mesela Amerikan kültürünün hoşuma giden tarafı o–, böyle biri o kültüre göre henüz daha "oğlan"dır. Hiçbir zaman henüz daha er-

kek olamamıştır. Yani onun için derler ki bu durumda: "Ne zaman oğlanlıktan kurtulacaksın? Hâlâ daha parlayıveriyorsun." Ve sana saygı duymazlar bu durumda. Onun için çok öfkelendiğin ve öfke sergilemesi yaptığında –işte Meclis'te görüyoruz, sokakta filan görüyoruz–, yani o yapan için utanılacak bir şeydir o kültürde. Hiç tasvip görmez.

— Bugünkü söyleşi süremizi tamamlamadan, yaşamöykünüze kaldığımız yerden devam edelim mi?

— Kaldığımız yer neresi, şu; şimdi ben bu gruplara girmeye başladım ve bu gruplar içerisinde kendi iç dünyamı keşfetme, kendi geçmişimi keşfetme, psikolojide öğrenmiş olduğum temel kavramların etkisi ne olmuş, bunlar nasıl ifadesini buluyor, bunları görme durumuna girdim ve yavaş yavaş bu tip grupları yönetme becerisi geliştirmeye başladım. Çünkü eğitimim de müsait olduğu için çok güçlü olmaya başladım. Benim yönettiğim gruplarda kişiler böyle kızmadan, ağlamadan kendilerini çok daha tanıma imkânı bulmaya başladılar.

Ve ben Emily ile olan ilişkimde çok açık seçik benim mutsuzluklarım olduğunu görebilmeye başladım. Yani ben, evvelden hoşuma giden şeyin –Emily ile evlenmeden önce neydi onda hoşuma giden? Sessiz, sakin olması, ben ne istersem ona hı hı demesi–, bunun hayatımdaki en büyük eksiklik olduğunu görmeye başladım. Yani ben "biri"ni istiyorum ve Emily yok. Yanımda, yatağımda Emily var, ama yok. Ve benim hayatım akıp gidiyor. "Neden böyle oluyor?" diyorum. "Bilmiyorum" diyor.

— Bu konuda terapi vs. gibi herhangi bir girişiminiz olmadı mı?

— Hayır. Ben işte yavaş yavaş, "Terapi görmemiz lazım, söz konusu olan benim hayatım, senin hayatın, bizim evliliğimizin mutluluğu" demeye başladım. Bu süreçler bana bu cesareti vermeye başladı. Emily de, "Ne demek terapi? Terapiye verecek paramız mı var? Paramız varsa şimdiden bankaya yatırıp çocuklarımızın tahsili için bir tarafa koymamız lazım"

demeye başladı. Ben de, "Sen deli misin be? Burada bizim mutluluğumuz, mutsuzluğumuz söz konusu. Çocukların eğitimi geldiği zaman nasılsa onu hallederiz. Ne demek şimdi? Yani ben sana mutsuz olduğumu söylüyorum, burada Amerika'da bir çaresi var bunun. Tam ortamındayız ve sen, 'Ne demek?' diyorsun, 'Olur mu böyle şey' diyorsun". Ve Emily terapiye girmeme ile ilgili bir direnç, hem de bayağı bir direnç gösterdi. Ve ben bu direncin arkasında bir korkunun yattığının farkında değildim. O da hiç dile getirmedi bunu. Benim karşıma geçip, "Doğan, küçükken babam bıraktı beni. Ben çekingenlik içindeyim, bende erkeklerle ilgili böyle bir durum var, ne olur beni yalnız bırakma, benim senin yardımına ihtiyacım var" diye hiçbir şekilde böyle bir şey demedi.

— Ama durumun nereden kaynaklandığına dair, bu analizi yapabilecek kadar bilincinde miydi bunun? Korkularının farkında mıydı? Korkularının kaynağını bilincine çıkarmış mıydı?

— Zannederim hayır, bilincinde değildi. Ben de bu durumun bundan kaynaklandığını bilmiyordum. Emily'yi içinden geçen neyse benimle konuşan, paylaşan birisi olarak görmek istiyordum. Öyle sanıyordum.

— Emily ne yapıyordu bu arada? Çalışıyor muydu?

— Hayır. Bir iki kursa gidiyordu, çocuklarla ilgileniyordu. Yani Emily güzel bir ortam içerisindeydi, istese birçok gruplara girip çıkabilirdi. Ve bir kere benim ısrarım üzerine böyle bir gruba katıldı, ama bende olan etki gibi bir etkisi olmadı Emily'de.

Ve ben, başka bir kadınla ilişki kurdum.

— Amerika'daki o bir yıl içinde yani?

— Evet. Zaten bir yıllığına gitmiştik. Başka bir kadınla ilişki kurdum. Ve Emily'ye söyledim, anlattım, dedim ki: "Bak, benim başka ilişkilerim olmaya başladı ve ben kopup gidiyorum". Bana bakakaldı. Hiç beklemiyordu benden böyle bir

şey. "Ama" dedim, "ben hâlâ bu evliliği sürdürmek istiyorum. Gel terapiye girelim, psikoterapiye girelim, birbirimize bir merhaba diyelim. Çünkü ben senin özünü seviyorum. Sen çok iyi bir insansın ve çocuklarımız var, bir geçmişimiz var. Ben devam ettirmek istiyorum". Sessiz Emily. Sakin Emily. Dört-beş hafta filan. Tabii bu arada ben, ayrılmayı düşününce, yani Emily'den ayrılarak gidebilirim deyince, Ayşen'e bakıyorum ağlıyorum, Elif'e bakıyorum ağlıyorum, Timur'a bakıyorum ağlıyorum. *(Gözyaşları içinde anlatıyor bunları) (...)* Çocukları her kucaklayışımda hüngür hüngür ağlıyorum. Böyle bir durum gelişmeye başladı...

— *Vedalaşma...*
— Yüreğim yanıyor. *(...)* Ve evden ayrıldım, pılımı pırtımı topladım, başka bir yere taşındım.

— *Türkiye'ye dönmek üzere misiniz bu arada?*
— Sekizinci ay falan... Ve ayrıldık. Amaan... hayatımın en acı ayları, günleri başladı. O çocuklarımı ziyarete geldiğim zaman... Allah Allah Allah, nasıl ağlıyorum... Belli de etmek istemiyorum. *(...)* Yani o altı ay içerisinde simsiyah saçım bembeyaz oldu. Müthiş yalnızlık hissettim.

— *Zor bir dönem...*
— Çok acı çektim. Çocuklarımdan... ve bir kere, yani Emily'yi Türkiye'ye geri götüremezdim. Ve çocuklarımı da alıp Emily'den ayıramazdım. Emily iyi bir anne. Dürüst bir insan. E benim Türkiye'den de ayrılmam söz konusu değildi o zamanki kafam içerisinde. Benim kafamda geri dönüp, Türkiye'de mesleğime devam etmem gereği vardı.

Emily'ye, "Boşanalım" dedim, "Bilmiyorum" dedi. "Ben seni götürmek istemiyorum" dedim. Emily'nin annesi ile konuştum, "Emin misin?" dedi, "Böyle şeyler olur, bunların üzerinden atlayabilecek gücünüz vardır" dedi. "Benim yok" dedim, "benim içimden bir şey koptu, öldü. Yok".

Çocuklarımla ilgili ne yapacağımı bilemedim. Çıkış yolu

bulamadım. Parçalandım, didindim ama çocukların anneleri ile kalması lazım.

— *Ayrılıp siz de kalabilirdiniz, değil mi?*
— "Amerika'da kalabilirim" diye nedense hiç düşünemedim. Hiç ama hiç. Mutlaka Türkiye'ye dönmem lazım. Zaten Fulbright da böyle bir beklenti içinde; Türkiye'ye dönmem lazım.

— *Zorunlu mu?*
— Zorunlu. Öyle bir vize veriyorlar ki, bir süre sonra, dört yıl, beş yıl sonra ülkene dönmek zorundasın. Ama ben onun da farkında değilim. Sadece, "Benim dönmem lazım" düşüncesi içindeydim. Ve Türkiye'ye dönmemi geciktirdim geciktirdim, Eylül 76'da falan döndüm. Emily annesi ile kaldı.

— *Çocuklar nasıl karşıladı bu ayrılığı?*
— İşte... çocuklarımdan ayrılışım... Öptüm... "Baba bırakma bizi" diye Ayşen ağlıyor. (*Kendisi de ağlıyor hüngür hüngür, zorlukla konuşuyor. Söyleşiyi bilgisayara kaydederken, söylediklerini anlayabilmek, kasedi çözebilmek için tekrar tekrar başa sarıyorum ve yıllar öncesinin acısı yankılanıp duruyor Amerika'dan çok uzakta bir yerde, çalışma masamda)* Ayşen 11 yaşında... Nasıl ağlıyor... Elif şaşkın bakıyor. O da ağlıyor ama ne diyeceğini bilemiyor. Timur, "Ben şimdi kiminle güreşeceğim?" diyor. Müthiş bir acı. Üfff... (*Kısacık bir ara. Konuşmalar daha net anlaşılıyor şimdi.)*

Ama benim orada artık kalamayacağım duygusu çok kuvvetli. Ve benim Türkiye'ye dönüp bağımsız, kendi başıma bir hayat sürdürmem lazım, acıların çocuğu olacağım tabii, kendimi hazırladım. Ankara'ya geldim.

— *Boş eve...*
— Önce, ağabeylerimden birinin evine gittim. Akşamdı. Ağabeyim, ablam, yengemler, yeğenlerim filan toplanmışlar. Ağabeyim rakı sofrası falan hazırlamış. Ve oturduk. Televizyon

açık. "E Doğancım hoş geldin", televizyonda bir film var, ağabeyimin bir gözü televizyonda, bir gözü bende. Ben de Amerika'da ağabeyimi falan düşünüyorum, kafamı onların omuzlarına koyup hüngür hüngür ağlamak istiyorum. Geldim ki ohooo, televizyondaki film benden çok daha önemli. Öyle bir bilinç ortamı var. Böyle bakakaldım. "Doğan" dedim, "benim sevgili ağabeyimler filan öyle bir bilinçte ki, şu anda oynayan film senden çok daha önemli". O zaman, paylaşmamayı öğrendim.

"Nasılsın canım?", "İyiyim" falan. Gözünün bir tanesi televizyonda. "Hadi kafayı çekelim", "Yok, içmek istemiyorum". Sonra kendi evime gittim; çocukların patikleri orada!*(Tekrar gözyaşları)* Eşyaları orada... Oyuncakları orada. *(...)* Benim çektiğim acı, farkına vardım ki, benim çekmem gereken acı kendi acımdır. Kimseden o acıyı benim için çekmesini isteyemem. *(Sağanak diniyor)* Ve şunu anladım ki, insanların bana yapabilecekleri tek şey, acımak. Anlamak pek yetkinlikleri içine girmiyor. Ondan dolayı da acınacak bir insan olmamayı kafama koydum.

— *Bu sizin yolculuğunuz...*

— Ve yapayalnız olduğumu, kimsenin beni anlayacak durumda olmadığını gördüm. Herkes kendi dünyası içinde bir yolculuk yapacak ve ben bu yolculukta bakalım nereye gideceğim ama çocuklarla ilişkide adil olmak lazım, doğru yolu bulmak lazım, bir şeyler yapmam lazım, çünkü o çocukların bana ihtiyacı var duygusu hiçbir zaman beni bırakmadı.

Sonra işte sağdan soldan laf ediyorlar, büyüklerim –kimse artık o büyüklerim–, diyor ki bana: "Sen bir gâvurla evlendin, hata ettin. O çocuklar da gâvur çocuğu. Unut. Burada yeniden başla. Eli yüzü düzgün, hanım hanımcık birisiyle evlen, çocukların olur, hayat devam eder". Olur mu olur. Eli yüzü düzgün çok hanım var etrafta. Güzel. Hem imrenirdim ara sıra Türk kadın-erkeğin birbirleri ile cıvıldamalarına.

Onun için ilişkiler kurdum. Çok tatlı, hanımefendi hanımları yemeğe davet ettim. Konuşuyoruz, kadın bir şeyler

anlatıyor, sesler geliyor kulağıma ama benim içimdeki durum şu; "Ağlamak istiyorum. Hüngür hüngür ağlamak istiyorum. Ben çocuklarımı özlüyorum, hüngüür, beööv" hadisesi. Kendimi kontrol etmeye çalışıyorum. Şunun da farkındayım; "Bu kadına haksızlık yapıyorum. Bir daha davet etme. Böyle şeyleri çıkar hayatından. Kendi derdini sıçratma. Zaten onun da kendine göre derdi vardır". Ve artık böyle böyle davet etmemeye başladım yemeğe falan. Geri çekmeye başladım kendimi. Ve böylelikle yavaş yavaş, kendi içinde tutarlı bir hayat sürmeye başladım. Ara sıra ilişkilerim oldu ama gittikçe bir olgunlaşma süreci içerisine girmeye başladım ve "Ben bu hayatta ne istiyorum?" sorusu çok önemli bir soru olarak karşıma çıkmaya başladı.

1976'da bir gece bir telefon. Çok yakın bir akrabam. Bir sahil kentinde marangoz olan bir akrabam telefon ediyor. Gece saat iki mi ne. "Doğan beni hatırlıyor musun?". Hatırlamıyorum. Adını söyledi, "Aa, evet?", "Seninle konuşmak istiyorum, Ankara'ya geldim" dedi, –diyelim ben o zaman 6 bin lira maaş alıyorsam– "20 bin lira vereyim gel benimle çalış". Emlakçı olmuş. Peki ne yapacağım? Danışmanlık. "Benim bir sürü arazilerim var. Çok param var ama ben kaybolmuş vaziyetteyim, gel benim danışmanım ol". Kafayı kıstırmışım zaten, üç-dört ay sonra dilekçeyi verdim üniversiteye, istifa ettim.

— *Amerika'dan dönüşte yine Hacettepe'de göreve başlamıştınız değil mi?*
— Hacettepe'deydim, evet. İstanbul'a geldim. Bu kişiyle çalışmaya başladım. Ayda 20 bin lira alıyorum. Etiler'de bir ev tuttum.

— *Ankara'da o Emily ve çocuklarla birlikte oturduğunuz eviniz, eşyalarınız?*
— Eşyaları derledim topladım, dağıttım çevremdekilere. Bir kısmını da İstanbul'a taşıdım. Evi de kiraya verdim, İstanbul'da ev tuttum. O kişiyle, emlakçıların toplantılarına katıl-

maya başladım. Bir yandan da part-time, yarı zamanlı olarak Boğaziçi Üniversitesi'nde ve Hacettepe Üniversitesi'nde ders verdim.

— *Kadrolu değilsiniz tabii artık değil mi? Memuriyet bitti yani?*
— Evet evet. Ve tabii müthiş bir şok oldu bu Hacettepe'de bölümdeki arkadaşlar falan açısından. "Emin misin? Deli misin? Nasıl olabilir? Aman yapma! Sen bu bölümün geleceğisin, sen bu alanda çok önemlisin" dediler ama durduramadılar.

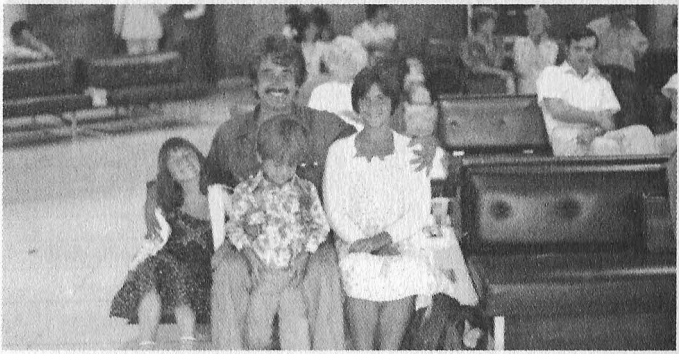
— *Bölüm başkanı kimdi o zaman?*
— İffet Hanım. İffet Dinç. Allah rahmet eylesin.

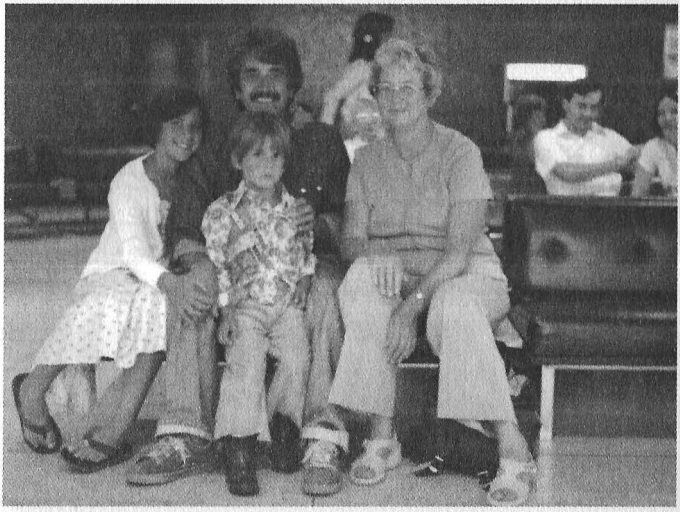
— *Kürsüden inip emlakçılarla toplantılara girmeye başladınız...*
— Ve emlakçılık devrem başladı. Bence bunu önümüzdeki toplantımıza bırakalım.

— *Peki.*

Bu bölümün sonundaki fotoğraflara resimaltı yazmak zor... Bunlar... veda resimleri. 1975 Ağustos'unda uçaktan saçları simsiyah ve beş kişilik bir aile olarak indiği Amerika'dan, 1976 Eylülünde bu kez uçağa tek başına binmeye hazırlanan ve saçları ağarmış bir Doğan Cüceloğlu var fotoğraflarda. Los Angeles havaalanında, gülerek kan ağlayan yüzler...

İlk kareyi Louis çekmiş, ikinci kareyi Elif, son kareyi Doğan Cüceloğlu... Fotoğraf çeken Louis'e ve Elif'e gülerek bakılabilmiş. Ama Doğan Cüceloğlu'nun çektiği fotoğraftaki yüzlere dikkat; hiçbiri gülememiş ona bakarken...

30 Temmuz / Çarşamba
Etiler / Ofis

— *Emlakçılığa başladınız.*

— İşte benim aldığımın birkaç misli para öneren yakınımla çalışmaya başladım.

Part time, yarı zamanlı olarak Boğaziçi Üniversitesi'nde, Hacettepe Üniversitesi'nde ders vermeye devam ettim ama bu arada bu yakın akrabamla emlakçılık dünyasına girdim. Yaptığım ne? Onların toplantılarına katılıyorum, konuşmalarına katılıyorum. Şimdi bu yakın akrabamın emlak işleri iyi gittiğinden dolayı büyük para kazanmış ve...

— *Pardon, yılını sormadım.*

— Berkeley'den 1976'da dönmüştüm, bu 1977'de oluyor. 1977 yılı içerisinde. Ve hayatımın en acı yıllarıdır bunlar.

Emlakçılar arasına katılıyorum ve katıldığım zaman şunu görüyorum; en geçerli yetenek palavra atma ve bu palavralara karşıdakini inandırma. Ayrıca mafya ile ilişkin olduğunu ima edeceksin ve buna inandıracaksın ki senden korkacaklar. Mafya ile ilişkisi olduğunu ima etmeden, gerçekten mafya ile ilişkisi olan insanlar belli. Sülaleleri, aileleri falan.

Tamamıyla bir istismar mekanizması. Yani elinde toprağı olan ve uyanmamış vatandaşı uyandırmamak için bir ağ öreceksin ve ondan sonra onun elindeki malı piyasa değerleri içerisinde hemen hemen yok denebilecek bir fiyata alacaksın. Ondan sonra rüşvet vererek kanunları ve kuralları tamamıyla kendi lehine çevirterek parselleyeceksin ve o topraktan azami kâr sağlayacaksın. Şehir planlaması filan da umurunda değil. Önemli olan, ne kadar kâr edebilirsin? Ve bu çevredeki herkes de ondan ne kadar parsa kapabilecek? Dönen dolap bu.

Ve birbiri ile ilişki içerisine geçmiş bir sürü insan var. Bazılarına, "Abi" diyorlar, yani herkes o kişi hakkında aynı şe-

yi söylüyor, "Kendisi abimiz olur", o çok güçlü çünkü. Ekibini kurmuş, şebekesini kurmuş. İsterse bazılarını yok edebilecek durumu var. Onun için onlarla çatışmadan, onlara yardım edecek şekilde, geri kalan kırıntıları toplama hadisesi. Yani baktım ki, benim ne değerler sistemime ne düşünce sistemime uygun, tamamıyla bambaşka bir dünya ve kendimi çok yalnız hissettim.

— Göreviniz, danışmanlık... Bu ilişkiler ağı içerisinde sizden beklenen neydi?

— Sonradan anladım ki benim bu yakın akrabam kendisini o kadar yalnız ve kaybolmuş hissediyor ki, sadece böyle güvendiği, aklı başında bir insanla konuşabilmek istiyor. Yani yoksa benim emlakçılıkla ilgili yapacak danışmanlığım filan yok. İnsan ilişkileri ile ilgili yapacağım danışmanlık yok. İnsan ilişkisinin önemli olduğu bir durum yok çünkü. Bütün mesele mafya ilişkisi. Kimin elinde güç varsa onu seziyorsun ve ona boyun eğiyorsun, gücü olmayanların da kafasına vuruyorsun. Hepsi bu.

— Arsa alım satımı boyutunda bir emlakçılık mı yoksa yapılar da söz konusu mu?

— Arsa alım satımı boyutunda. Büyük işler yani...

— "Kapsama alanı" İstanbul ile sınırlı olmasa gerek?

— Her yerde. İstanbul için o sırada Sarıyer'de büyük yerler alımı ile ilgili durumlar vardı. Antalya'da, Alanya'da, Mersin'de. Bu turistik yerlerin geliştirilmesiyle ilgili tam bir ağ. Her tarafla ilişki içerisinde. Değere binebilecek olan araziler tespit edilip, sahipleri kim tespit edilip, daha onlar uyanmadan onlarla ilişki içerisine girip oraları kapmak.

Ve ben farkına vardım ki, yanlış yoldayım. Ama bu arada da İstanbul'un gece hayatını içerden gördüm. Ohooo, yani paran olduğu zaman nasıl... birkaç anım var. Mesela yakınımın metresi Bodrum'daydı, işte ben de otelde kalıyorum. Tekne de var otelin önünde, araba da. En son model Merce-

des. En lüks olanı. Şimdi, metresi, yakınım ve ben lokantaya gittik. Yakınımın şoförü aynı zamanda onun fedaisi.

— *Bu yakınınız mafyanın içinde tabii değil mi?*
— Gayet tabii. Organize ediyor ve herkes korkuyor ondan. İriyarı falan birisi, gözü dönmüş vaziyette. Fedaileri var. Biliniyor yani. Sadece beni bir yere koyamıyorlar. Yani, "Bu adam kim?" olayı var. Ne konuşmam benziyor ne görünüşüm benziyor onlara. Böyle uymaz bir tip.

— *Bodrum'dasınız...*
— Ve lokantaya gideceğiz. Aynı zamanda fedaisi olan şoförüne, "Arabayı hazırla" dedi. Lokantaya da yani 10 dakikalık bir yürüyüş mesafesi var. "Ne güzel yürürüz" dedim. "Doğancığım" dedi, "sen çok cahil konuşuyorsun". "Allah Allah, nedir bunun cahilliği?" dedim. "Peki, yürüyelim de bak," dedi. Yürüyerek gittik.

İçeri girdiğimizde işte öyle "Buyurun buyurun" diye koşuşturmalar olmadı. Bir masa gösterdiler bize. "Sen gözle şimdi nasıl muamele görüyoruz" dedi. Gittik oturduk, normal müşteri gibi ağırlandık. Dedi ki: "Yarın da araba ile geleceğiz". Mercedes'le gittik. Şoför hemen iniyor, koşuyor, kapıyı açıyor bilmem ne, seninki çıkıyor içinden. Off. Hemen lokantanın sahibi koştu, garsonlar koştu, "Buyurun efendim" dediler, değişik masalar gösterdiler bilmem ne bilmem ne. "Gördün mü?" dedi, "Eğer sen bu emlak işindeysen sürekli saygı görmek durumundasın. Ayağa düşersen kaybedersin. Müthiş kaybedersin. Sürekli güçlü görünmek durumundasın". Görünüşün çok önemli olduğu bir ortam.

İstanbul'da... İstanbul'da gece kulübüne gidiyoruz, arabadan iniyoruz, üç dört kişi karşılıyor. Bir tanesi arabayı alıyor park etmek üzere gidiyor, efendim üç dört kişi içeri giriyoruz, hemen önden masalar bulunuyor nasıl bulunuyorsa, bu şarkı söyleyenler, dans edenler filan bu emlakçı olan yakınımın gözünün içine bakıyorlar, yani o çiçek gönderecek, para verecek ve ondan sonra da ilişkiler oluyor. Oteline gö-

türüyor, bana da, "Doğan'cığım, hangisini istersin?" filan diyor. Yani muazzam bir yalnızlık. O kadar anlamsız ve bomboş bir hayat ki bana iyice acı gelmeye başladı çocuklarımdan ayrı olmak.

Ve o şatafatlı, ışıklı gece hayatının arkasında içi boş, kof kof insanlar, para gücü, mafya gücü falan filanla bir dümen dönüp duruyor. Ama bu, anlamlı ve coşkulu bir hayat arayan insan için geçerli bir hayat değil.

— O dünyanın içindekiler için de geçerli olduğu söylenemez herhalde.

— O memnuniyetsizliği o dünyanın insanlarında da çok gözlemledim. İnsanoğlunun bence genetik yapısı itibariyle aradığı bazı minimumlar var. Aksi halde evrensel insan psikolojisinden bahsedilemez.

— Bu aranan "minimumlar"?

— Bunu daha sonra açalım. Onları söylemeye çalışıyorum televizyon programımda, kitaplarımda, seminerlerimde. Yani, "Türk insanı nasıl?" ve "insan olma"yı anlatıyorum.

Bir örnek anlatayım; Bunların, "Abi" "Abi" dediği, İstanbul'daki bu arsa alım satımlarını yapan en güçlü insan.

— İsim vermeyeceksiniz yine anlaşılan.

— Hepsinin "Abi" falan dediği biri. Sarıyer'de bir lokantada oturuyorduk. Bu tip toplantılarda sidik yarışması oluyor. Nasıl oluyor; işte birisi bir fıkra anlatıyor, öbürleri heh heh he gülüyorlar. Ondan sonra bu "abi"nin gözüne girmek isteyen başka birisi daha güçlü gördüğü bir fıkra anlatıyor. Yani kim zekâsı ile, gücü ile onun gözüne girecek mekanizması. O sırada bir çingene kız çiçek satmak için girdi içeriye gülleriyle. Ve adam gözüyle o kızı takip ediyor, farkına vardım. Adam insan sarrafı belli. Çook görmüş geçirmiş, görmüş geçirmiş. Bana döndü dedi ki: "Sahip olduğum her şeyi gözümü kırpmadan veririm şu çiçeği alıp verebileceğim, gerçekten sevdiğim bir insan olsaydı". Bu yalnızlığı düşünebiliyor musun?

Bir sessizlik oldu. Ondan sonra birisi bir şaka patlattı filan, kaynadı gitti. Ama adam gözümün içine bakarak söyledi bunu; bunlar anlamaz, anlasan anlasan sen anlarsın şeklinde bakıyordu bana, "Sahip olduğum her şeyi veririm gözümü kırpmadan" dedi, "şu çiçeği verebileceğim sevdiğim bir insan olsaydı". Bundan daha fazla yalnızlık olur mu?

Ve bunların çoğunluğunun hayatının yapayalnız olduğunu gördüm. Müthiş bir yalnızlık. Ondan dolayı alkol sürekli, esrar sürekli, böyle sürekli bir kendilerini koruma tavrı. Yani köpek zayıfladığı anda diğer köpeklerden birisi onu parçalayıp bitirecek, belli. Mafya mekanizmasının tam içerisi gördüğüm.

Bunu ben bir buçuk yıl falan yaşadım. Ve sonunda farkına vardım ki –ve çok minnettarım böyle bir şey olduğundan dolayı–, para kendi başına anlamlı bir güç değil. İkincisi, eğer hazır değilsen o parayı kullanma gücün yoksa, para bir güç değil, bir tehlike.

— Tehlike?

— Bu çok açık seçik şimdi benim kafamda. Yani bir elektrik, diyelim ki bin Watt'lık, iki bin Watt'lık, üç bin Watt'lık... verdiğin tel eğer onu geçirebilecek güçte değilse, teli yakar. Onun için ne kadar Watt kaldırabilecek güçte ise ona göre vermek lazım.

— Burada gördüğünüz yanmalardan örnekler verebilecek misiniz?

— En yakın örnek o yakın akrabam dediğim kişi işte. Bunu gördüm. Ve o zaman iş hayatında başarılı olup da ailesini sımsıkı tutabilmiş, çocuk yetiştirebilmiş, değerlerine sadık kalmış insanların değerini anladım.

Paranın bir güç olduğunu ve bu gücün yönetilmesi gerektiğini, onu yönetebilmek için de bir değerler zincirinin, bir vizyonun gerektiğini düşünmeye başladım ilk defa.

Bu bir gelişim meselesi. Bu bir eğitim meselesi, bir hazırlık meselesi. O zaman anladım.

Bu konuda yapılmış araştırmalar da var. Mesela bu Milli Piyango gibi loto dedikleri çekilişlerden para kazananlarla ilgili araştırma yapmışlar...

— *Evet, bunu daha önce de konuşmuştuk.*

— İşte görülüyor ki hemen hemen yüzde 1'in ötesinde değil daha mutlu olanlar. Daha mutsuz olanlar çok çok büyük bir yüzde: İlişkileri kaybolmuş vaziyette, aile hayatları sarsılmış vaziyette.

Şu görülüyor; demek ki yüksek miktarda bir paraya kavuşmak insanları daha mutlu etmiyor, tersine daha mutsuz edebiliyor. İstatistikler bunu gösterir durumda. Ondan dolayı, seminerlerimde ben, bilincin gelişmesi, farkına varma, değerler bilinci ile ilgili konuşurken genellikle belli sayıda kişiler –bunlar genç de olabiliyor, orta yaşlı da olabiliyor–, el kaldırıp, "Hocam siz neden bahsediyorsunuz? Adamın parası yok, ne mutluluğu bekliyorsunuz? Ne kişisel bütünlük bekliyorsunuz? Adam aç!" şeklinde konuştuğu zaman ben, –bunu samimi olarak sorduklarını biliyorum– o geçtiğim deneyimden geçerek işin içinden baktığım için çok istiyorum anlatabilmeyi.

Ondan dolayı işte seminerlerimde diyorum ki: "Zenginlerin yüzüne baktığınız zaman daha mı mutlu insanlar görüyorsunuz? Zengin ailelerin çocuklarına baktığınız zaman daha mı mutlu çocuklar görüyorsunuz? Zengin aileleri incelediğinizde, zaman içerisinde aile yaşamında mutluluk, ana-baba-çocuk ilişkisi bakımından daha mı sağlıklı gelişen bir aile görüyorsunuz? Yook. Böyle olanı da var olmayanı da var, ama olup olmamasını başka faktörlerle izah etmek mümkün. Sırf paradan dolayı böyle bir boyut getirme son derece yanlış bir yaklaşım". Böyle söylüyorum. Hatta bunda ısrar ediyorum.

"Bilincin gelişmeden, bir vizyon oluşturmadan, karakterini güçlendirmeden büyük para gelirse onun altında ezilip, hayatının, aile hayatının, her şeyinin çatır çatır mahvolma ihtimali çok yüksek" diyorum. Çünkü benim yakınıma olan gerçekten buydu. Gözümün önünde olan buydu.

— Hiç erk konumunda bulunmamışken birdenbire erk olmak ve erkin, yani gücün dilini, yönetmeyi bilmiyor olmak...
— Evet.

— Öte yandan yoksulluğun olumsuz psikolojisi de bir gerçeklik. Konuşmuştuk.
— Yani ben şuna inanıyorum ki, normal koşullar içerisinde –yani savaş durumunu kastetmiyorum, mafya organizasyonunu kastetmiyorum–, ama benim ülkemdeki gibi normal koşullar içerisinde, değerler bilinci içerisinde dürüstçe çalışıp da açlığa mahkûm olan insan görmedim. Fakat zengin olma konusunda konuştuğunda o ayrı bir konu. Açlıktan bahsediyorum ben. Dürüstçe çalışıp da açlığa mahkûm olan insan görmedim.

— Çoluk çocuk açlık sınırında ve altında yaşayan çok sayıda aile var.
— Burada bireysel sorumluluğa çok önem veriyorum ben. Aileye çok sayıda o çocukları kim verdi? Eğer ailenin dört-beş çocuk olması halinde hiçbir sorumluluk alamayacak durumu varsa bu adamın mutlaka burnu sürtülecek, sorumluluk almadığı sürece de başkasına muhtaç olmaya devam edecek.

— "Üremesinler"e götürmüyor mu bu yaklaşım?
— Yoo, hiç öyle bir şeye götürdüğü yok. Bunun götürdüğü şu; bakabileceğin kadar çocuğun olsun. Bir tane çocuğun olsun, ama tam anlamıyla yetiştir.

Her insanın dört beş tane çocuğu olmak zorunda değil. Bu bilinç meselesi. Bunu o kadar açık seçik görebiliyorum ki ben. Üç dört tane çocuğum oldu, kimin sorumluluğu bu? Toplumun sorumluluğu. E hepsinin üç-dört çocuğu oldu, bu kimin sorumluluğu? Amerika'nın. Mademki bunlar zengin ülkeler, onlar baksınlar. O zaman kimin sorumluluğu olacak? Allah'ın sorumluluğu olacak. Allah verdiğine göre kısmetini de verir anlayışı, benim babamın da düşündüğü buydu.

— Ve ama "siz" doğmuşsunuz...
— Sınırlar ve sorumluluk bilincinde bu ülkenin bir şeyin farkına varması lazım; kimin sorumluluğu?

— Kimin sorumluluğu? Elbette bireyin, de hangi bireyin? Bireye işaret ederken onun sosyal güvenlik şemsiyesi altında olması gerekliliği gözden kaçmıyor mu? Sağlık, eğitim vs...
— Burada tabii biz büyük resmi belli bir yerde kesiveriyoruz. Bir kere diyelim eğitimin bedava olmasını, tıbbın bedava olmasını kim sağlayacak? Bu millet sağlayacak. Bu millet parayı nereden kazanacak? Netice itibariyle bir girdinin olması lazım. Bunun girdisinin olabilmesi için de bu milletin üyelerinin; memurunun, politikacısının, işadamının, herkesin, sınırlar ve sorumluluk bilinci içerisinde yapabileceğinin en iyisini yapmaya gayret göstermesi lazım. Doğru mu değil mi?

— Doğru elbette.
— Tamam. Şimdi, sınırlar ve sorumluluk bilinci içerisinde organize olmuş bir toplumda hakikaten o zaman bu hizmetlerin yapılması gerektiği gibi yapılmaya başlandığını görürsün. Neden? Çünkü her bir birey yapması gerekenin bilincindedir ve böyle bir sorumluluk duyar ve yapmaya başlar. Ama bu sorumluluk anne ve baba için de geçerli. Bu sorumluluk herkes için geçerli. Ondan dolayı bir Japonya'yı bir Almanya'yı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkındıranlar, kendilerinden başka kimse değildi. Ama Alman kültürünü incelediğin zaman orada bulunmuş bir banka şube müdürü vardı, "Hayretler içerisinde gördüğüm şu; yedi yaşına gelmiş bir Alman kendi ayağının üstünde durabilecek şekilde yetiştiriliyor" dedi, "eğer üşüyorsa, annesinin söylemesi zorunlu değil. Kendisi giyiyor. Eğer açsa yemesi gerektiğini o biliyor". Ben Almanya'da bulunmadım ama Batı dünyasının bakış tarzı itibariyle böyle olduğunu biliyorum.

Onun için bizim sınırlar ve sorumluluk bilinci tabii sadece fakirlerle ilgili bir durum değil, yani fakirlerde sınırlar ve sorumluluk bilinci olsun, politikacılarda, devleti yönetenler-

de, aydınlarda, işadamlarında sınırlar ve sorumluluk bilinci olması gerekliliği yok gibi bir şeyi katiyen kabul etmiyorum zaten. Öyle bir şey söylediğim yok ama bu bir bütün. Bir kültürün bütünlüğü ile ilgili bir hadise bu. Yani bu kültür içinde yaşayan bireye, "Senin hayatından bir numarada sorumlu olan sensin ve senin yapabileceğin şeyler var. Bu yapabileceğin şeyleri iyi şekilde yaptığın derecede zaman içerisinde güçlenmeye başlarsın. Yani üniversite öğrencisi iken bir etki alanın var, bir yerde kaymakam olduğun zaman bir etki alanın var, bir yerde bir vali olduğun zaman bir etki alanın var, bir yerde bakan olduğun zaman bir etki alanın var, başbakan olduğun zaman bir etki alanın var, cumhurreisi olduğun zaman bir etki alanın var. Ve bu etki alanın içerisinde, sınırlar ve sorumluluk meselesine geliyorum, bu toplumda çekidüzen olduğu zaman, o zaman o "biz" bilinci dediğim anlayışa ulaşılıp bir şeyler olmaya başlayacak.

— Hemen yakın geçmişte üst üste iki büyük kriz... o krizin getirdiği bir gecede yarı yarıya yoksullaşma, beraberinde gelen işsizlik, depremlerin yarattığı kayıplar, travmalar artı bitişiğimizdeki ülkedeki savaşa dair gerginlik... yani inanılmaz kaygı yüklemeleri altındaki büyük bir insan topluluğu...
— Doğru.

— Kaygı yüklemesi böylesine büyükken, bir tanesi bile büyük travmatik etki yaratıp hayatı etkileyebilecek güce sahipken, bu kadar travmatik olaylarla karşılaşırken sağlıklı psikolojik ortam yaratabilmenin, sağlıklı ruh hali yaratabilmenin yolu nereden geçiyor?
— Şimdi bütün bu olan olaylara baktığın zaman, iki türlü bakış var; ya "Kaderimiz kısmetimiz buymuş, bunlar bizim başımıza geldi" veyahut da bilimsel bakış tarzı var, "Hiçbir şey durup dururken olmuyor, bütün bunların nedensellikleri var. Eğer biz bu olanlardan bir şey öğrenip ders almazsak, bunlar olmaya devam edecek."

Neden Osmanlı, Batı ülkelerinde bilimsel düşünce, tek-

noloji ve endüstri gelişmeye başladıktan sonra sürekli gerilemeye devam etmiş ve sonunda muhtaç bir millete dönüşmüştür? Bu çok belirgin olarak incelenmesi gereken bir durum. Türkiye Cumhuriyeti üniversiteleri var, tarihçileri var, sosyologlar var, ekonomistler var, şunlar bunlar var. Bütün bu olayların bilimsel bir bakış tarzı içerisinde ele alınması gerekiyor ve alınıyor da. O bakımdan çok mutluyum ben. Şimdi bu yönden baktığın zaman, diyorsun ki hiçbir şey sebepsiz değil, olması gerekenler oluyor. Senin politik yapın buysa, senin politikacıların buysa, bunun dışında başka politikacı çıktığında bu millet kusuyorsa, ancak bu tip politikacıları işbaşında tutuyorsa, sonunda bu milletin başına gelenler tesadüf değil. Her birimiz; aydınımız da, işçimiz de her birimiz bu ülkede olup bitenlerden kendi payımıza düşen kadar sorumluyuz.

— *Sorumluluğun farkına varış.*

— Bunun farkına varıp, neydi benim payıma düşen ki onu yaptım veya yapmadımın bilincine varmadan mümkün değil düzelmez. Ben böyle bakıyorum. Yine sınırlar ve sorumluluk bilinciyle karşılaşıyoruz. Yani bir insanın, "Allah kahretsin, öldüm bittim! Böyle şey olur mu ya?" diye bağırması onun haklı olduğunu göstermiyor.

Depremde, benim bazı seminerler vermiş olduğum bir şirkette güvenlik görevlisi olarak çalışan birisi düşen taşlar, beton altında kalmış, sol bacağı kesildi. Kendisini ziyaret ettim. İki tane de çocuğunu kaybetti. Karısı kurtulmuş. Ziyaret ettim, "Hocam keşke ben de ölseydim" dedi. "Ahmet, niye öyle söylüyorsun?" dedim. "Hocam" dedi, "siz seminerde anlatırdınız dürüst olmak, kişisel bütünlük içinde olmak ve sorumluluk almak diye" dedi ve başladı ağlamaya, "ben" dedi, "o çocukların katiliyim". Dedim, "Niye böyle söylüyorsun?" "Benim evin temeli bir katlı bir temeldi" dedi, "ikinci katı kaçak çıktım, rüşvet verdim. Üçüncü katı çıktım. Ben üçüncü katta oturuyordum. Çocuklarımın katili benim. Baktığım zaman Allah huzurunda bunu görebiliyorum". Şimdi burada

bir bilinç gelişmesi var. Ne yazık ki çocuklarını ve bacağını kaybettikten sonra farkına varmış durumda. Çok yazık.

Yüreğim parçalanıyor ama insanlık tarihi binlerce yıllık tarih. Deprem, binlerce yıldır devam ediyor. Deprem öldürmüyor, binalar öldürüyor ve bunu biliyoruz biz. Deprem olunca bu acıların sorumluluğu acaba bizde değil mi? Bu adam açık seçik bunu kabul etti. Ve ben kesinlikle katılıyorum. Sınırlar ve sorumluluk durumu.

O müteahhitlerden ev alırken sorduk mu? Müteahhitlerle konuştuğum zaman enteresan bir şey; "Hocam daha arabadan inmeden soruyor" diyor, "'Kaça daire?' diye. Hanımefendi lütfen gelin, size binanın kalitesini gösterelim, malzemeyi gösterelim, kullanılan projeyi gösterelim dediğimizde, 'Yok yok bana fiyatını söyle' diyor". Müteahhit, "Şimdi böyle bir bilinç ortamında ben projeyi tam gerektiği gibi yaptığım zaman, en iyi malzemeyi kullandığım zaman gayet tabii çalandan daha pahalı yaptığım için satamıyorum" diyor. Şimdi bu toplum sorumlu değil de kim sorumlu? Hep gelip gelip sınırlar ve sorumluluk bilincine geliyoruz. Bu çok önemli bir konu.

— Görülen o ki sadece bu bir soruyla kitaplar boyu konuşulabilir.

— Çünkü en çok aksayan yönümüz bu; sınırlar ve sorumluluk bilinci. Para kazanan –tabii normal işlerden bahsediyorum ben, bu anlattığım yakınım gibi kişilerden bahsetmiyorum– normal yollardan para kazanan, zamanını planlamasını biliyor, kendi yeteneklerinin farkına varıyor, ortamda olan biten dinamiklerin farkına varmış vaziyette ve diyor ki: "Şöyle bir işe girecek olursam benim şansım var. Benim gücüm yetmez, kayınbiraderimi alayım, şunu alayım, bunu alayım." Her neyse... Ve ondan sonra sürekli yaşam üniversitesinde kendini eğitmeye çalışıyor. Lokantacı olabilir, esnaf olabilir, ne bileyim ben, bakkal olabilir, ayakkabıcı olabilir, terzi olabilir, şu veya bu şekilde, bilinçli bir şekilde ısrarla bunu takip ettiği takdirde ben normal koşullar içerisinde açlık durumunun falan ortaya çıkacağını zannetmiyorum.

— Bugün söyleşi için geldiğimde, rastlamış olduğunuz bir boyacı çocuğa katkıda bulunarak eğitim olanağı yaratabilmek için sorup soruşturuyordunuz?

— İşte bir örnek. Sınırlar ve sorumluluk bilincini almadan, 42 tane çocuğu olan adam var mesela. Ve bu adamın çocuklarından bir tanesini ben Bebek Parkı'nda görüyorum. Lise ikide. Kardeşlerinin hepsinin isimlerini bilmiyor. Batman'dan gelmiş. Söylüyor; okumak istiyor. Yüreğim parçalanıyor. Ve hakikaten toplum olarak, böyle durumların olduğunun bilincinde olarak bizim belirli kesimimizin sorumluluk alması lazım.

42 tane çocuğu olan insan nereden yetişiyor? Daha bu çocukken bununla konuşmak lazım. Eğitilmesi lazım. Ama bunlar büyüyüp, toplumumuza girdiği andan itibaren istesek de istemesek de bizim sorumluluğumuz oluyor artık o. Artık onun anasının babasının sorumluluğu olmaktan çıkıyor, bizim sorumluluğumuz oluyor. Ama netice itibariyle yine de sınırlar ve sorumluluk durumu ile karşı karşıyayız. Ve bunu almadığımız sürece, Türkiye'deki hiçbir işte, sosyal sigortalar olsun, sağlık olsun, eğitim olsun, ekonomi olsun uzun vadeli bir çözüme gidilebileceğini katiyen sanmıyorum.

En çok aksayan yönümüz, sınırlar ve sorumluluk. Madem açtık bu konuyu, ben bu konuda ne diyorum seminerlerimde onu söylemek istiyorum:

Şimdi, iki yaşındaki çocuğunun odasına girmeye çalışan bir babayı gördüm. Çocuk, içerde, kendine göre bir oyun tutturmuş. Kapıyı vurdu adam. Gözlerim açıldı. Kapıyı vurdu cevap bekliyor. Çocuk "Kim o?" dedi. "Benim, girebilir miyim oğlum?" dedi. "Oluur" dedi çocuk. Babası içeri girdi, "Seninle bir konuşmamız lazım, şimdi uygun mu?" diye sordu. Çocuk "Evet" dedi. Çocuğun göz hizasına eğildi oturdu, onunla bir şey konuştu. Ondan sonra da, "Teşekkür ederim beni dinlediğin için" dedi, "böyle yapalım, olur mu?" Çocuk, "Olur" dedi. Yeniden teşekkür edip çıktı, kapıyı kapadı. Ağzım açık bakakaldım. Allah Allah, böyle bir babayla, "Çocuktan izin almak lazım" anlayışı ile ilk defa karşılaştım. Çocuk iki yaşında!

Bu bir bilinç. Bu bir yaklaşım tarzı. Ve ayrıca çocuk zaman verdiği için, dikkat ettiği için teşekkür etti. Şimdi bu çocuğun yetiştiriliş tarzını düşündüm. Bu bir.

Ben bunu anlattım, seminerimde bulunan bir şube müdürü gülmeye başladı. "Hocam ya, ohooo" dedi, "bizim daha çook ekmek yememiz lazım" dedi. "Ne oldu? Paylaşacağın bir şey mi var?" dedim. "Arkadaşlar da herhalde yapmıştır böyle şeyler, anlatayım" dedi, "benim oğlan 16 yaşında. Baktık oğlan bilgisayar-internet bilmem ne ders çalışmıyor, hiç ona sormadan biz aldık onun bilgisayarını, paketledik, dolaba koyduk, 'Dersine çalışacaksın, ancak üniversite sınavını kazandıktan sonra geçebilirsin bu bilgisayarın başına' dedik. 'Ama baba ben derslerimi çalışıyorum zaten' dedi. 'Hayır, çok zaman harcıyorsun' dedik. Ben 10 günlüğüne yurtdışına seyahate çıkmıştım, eve döndüğümde hanım, 'Hoş geldin' dedi ve 'sen biliyor musun oğlun ne yaptı?' 'Ne yaptı?' 'Bilgisayarı paketinden çıkardı, odasına kurdu, odasının da kapısını kapatıyor'. Kafam attı, şak diye girdim içeri. Oğlan yatağın üzerine oturmuş ders çalışıyor. Masanın üzerine de bilgisayarı kurmuş. 'Baba hoş geldin' dedi ve sonra durdu, 'Baba ya, odama girerken lütfen kapıyı vursana' dedi. Ben de dedim ki: 'Ailede kapı mı vurulur l'an?'"

16 yaşındaki oğlu kapıyı kapatmış vaziyette ve selam sabah yok, güm diye giriyor içeri babası. İki yaşında çocuk, babası kapıyı vuruyor, "Sana bir şey söyleyeceğim, içeri girebilir miyim?" diyor. Aradaki fark çok önemli. Ve bu bilincin donanımı hadisesi. Bu bir yaşam anlayışı; sınırlar ve sorumluluk bilinci: Nasıl yetişiyoruz ve nasıl yetiştiriyoruz?

— *Kaldı ki çocuğun bilgisayarı ortadan kaldırtacak kadar zamanını kullanamayacak hale gelmesinde de herhalde bu bilincin verilmemiş olması yatıyor.*
— Aynen. Kesinlikle. Bunun yani mutlaka bir geçmişi vardır.

— *Gördüğünü tekrarlıyor.*
— Evet. Ve ikinci bir örnek –seminerde anlatıyorum. Bunu

Mısırlı bir profesörün kültürler arası iletişimle ilgili bir makalesinde okudum– kültürler arası iletişimle ilgili bir kitaptan.

Bu Mısırlı profesör altı aylığına Kanada'ya bir sertifika programına gidiyor. Amerika kıtasında, Kanada'dan bir yere giderken havaalanında şunu gözlüyor: Bir annenin iki tane çocuğu var. Dokuz-on yaşlarında bir oğlan çocuğu ve beş-altı yaşlarında bir kız çocuğu. Şimdi şunu söyleyeyim ki, Amerika'da –Vancouver'da tahmin ediyorum– çok yaygın, çocuklara beş yaşına geldiği andan itibaren haftalık vermeye başlarlar. Bu haftalık harçlık, çocuğun parasıdır. Çocuk, kendisine zararlı olmayacak şekilde harcar bu parayı, yani anne-baba bir göz atar şöyle ne olup bitiyor, ne alıyor bununla diye ama zaten normal olarak çocuk söyler, "Anne –ya da– baba ben şunu alacağım" diye, "Peki, paran var, al" derler. Haberleri olur ne aldığından mutlaka. Dört-beş yaşından itibaren başlar bu. Yani 10 sentle, 25 sentle başlar, yaşa göre büyür. Şimdi besbelli ki anlaşılan şu, küçük kızın bir doları var, büyüğün iki doları var. Şimdi oğlan geliyor, "Anne" diyor, "orada bir oyuncak var bir dolara, ben onu almak istiyorum". Annesi oğluna bakıyor, "Senin iki doların var. Yeteri kadar paran var, istersen alabilirsin. Ne oyuncağı bu?" diyor. Çocuk söylüyor. "Peki" diyor annesi. Gidiyor çocuk oyuncağı alıyor, oynamaya başlıyor. Küçük kız buna bakınca annesine gidip, "Ben de alacağım o oyuncaktan" diyor. Annesi gülümsüyor. "Ben dinliyorum" diyor Mısırlı profesör. Annesi, "Senin bir doların var" diyor, "istersen o oyuncağı alabilirsin ama ağabeyinin bir doları daha var. Biraz sonra dondurma alabilir. Dondurma istemediğinden emin misin?", "Ben oyuncak istiyorum" diyor kız. "Emin misin?", "Olsun, ben oyuncak istiyorum", "Kadın, dört beş kere böyle hatırlattı" diyor Mısırlı profesör. Sonra "Peki" demiş annesi, o da gitmiş aynı oyuncağı almış.

— *Tabii sıra geldi dondurmaya!*

— "Hakikaten" diyor, "10 dakika sonra oğlan parasıyla dondurma almak istedi". Besbelli kadın biliyor geçmiş hikâyelerinden dolayı. Ve oğlan dondurmayı alıp gelince, kız,

"Anne ben de dondurma istiyorum" demiş. "Annesi" diyor, "hiç kızmadı. Gülümseyerek konuştu, 'Hatırlıyor musun tatlım, ben sana hatırlattım. Şimdi paran yok dondurma alacak' dedi. Kız, 'Olsun, ben dondurma istiyorum' dedi. Kız kıvranıyor, 'Dondurma istiyorum' diye. Ama annesi saçını okşuyor, 'Biliyorum tatlım canın çok dondurma istiyor ama paran yok, hatırlıyor musun?' Sürekli bunu söylüyor. Hiç kızmıyor. Kız kıvranıyor. Annesi, 'Ağabeyine söyle' dedi, 'eğer o yalatırsa dondurmasından, ancak öyle yiyebilirsin'. Ben hayretler içerisinde dinledim. Benim karımın gözüyle baktım bu olaya; onun bakış açısından bu anne, çok kötü bir anne. Bu küçük kız için ne var sanki bir dolar veriverse". Mısırlı profesörün karısının bakış açısından, vicdansız, çok kötü bir anne bu.

Şimdi ben bunu anlatırken seminerde, "Bizim kültürde" diyorum, "bu küçük bir oğlan olsaydı, 'Aa, bir yeri şişer' derdik". Yani, oğlanlarla kızlar arasında da bir ayrım yaparız orda da.

Şimdi, o kültürün çerçevesi içinde ben şundan yüzde yüz eminim ki, anne iyi bir anne olmaya çabalıyor. Onun da içi gidiyor; o kızın kıvranması, nazlanması... Gerçekten mutlu etmek ister. Ama sınırlar ve sorumluluk bilinci çok önemli hayatta. Onun için ayağını yorganına göre uzatmasını öğrenmesi lazım ve çocuk canı yanmadan da bunu öğrenemez.

— Aslında anne kendi canını da yakıyor bu şekilde, çocuğuna bir şey öğretebilmek için...

— Aslında kendi canı yanıyor tabii. Ondan dolayı, "Anlıyorum tatlım" diyor, "Biliyorum canın çok istiyor ama paran yok". Böylelikle çocuk, parası olmadığı zaman "öncelikler" ne demek onun farkına varmaya başlıyor.

Bu sınırlar ve sorumluluk bilinci çok önemli ve kimse bunun üzerinde konuşmuyor. Son derecede önemli yani onu öğrenmeden yaşam yolculuğuna çıkmak çok tehlikeli. Ve kimse bunun üzerinde konuşmuyor. Onun için içim yanık. Üçüncü bir örnek daha anlatmak istiyorum. Benim başımdan geçen.

Bunu "İletişim Donanımları" kitabımda anlattım ama burada tam yerine geldi. *(Tam yerine geldi ama Cüceloğlu'nun anlattığı bu üçüncü örneği buraya alamıyorum. Sayfalarla sınırlıyız ve daha konuşacağımız çok şey var. Bu üçüncü örnek için bkz. İletişim Donanımları / sf. 97.)*

Seminerde soruyorum, "Sınırlar ve sorumluluk bilinci üzerine konuşuyorum" diyorum, "ve siz kendi yetişiş tarzınızda, ortamınızda nasıl yetiştiniz?"

Bir insanın doyup doymamasındaki sorumluluk çocukta mı yoksa annede mi olmalı?

Üşüyüp üşümemenin sorumluluğu annede mi olmalı çocukta mı olmalı?

25 yıl, şu an için 25 yıl Amerika'da yaşadım, ben çevremde çocuğuna yemek yedirmeye çalışan anne ya da baba görmedim. Çocuğuna, "Üşürsün, hırkanı giy" diyen görmedim! Yok! Yani bu vaziyette açlıktan gebermeleri lazım onların. Hepsinin zatürree matürree olup ölmeleri lazım. Öyle durumlar gördüm ki, çocuk okyanustan çıkmış –ki okyanusun suyu gerçekten çok soğuk–, dudağı mosmor, dişleri birbirine vuruyor tak tak tak diye, annesinin yanına gelmiş, annesi şöyle bir bakıyor, "Havlu orada eğer istiyorsan" diyor. Yerini gösteriyor sadece.

— *"Üşürsün" bile demiyor "vicdansız"(!)*

— Yani çocuk üşüyüp üşümediğinin farkına varmaktan kendisi sorumlu. Niye başkası söylesin ki? Muhteşem bir sinir sistemi vermiş Allah. Kediye vermiş, köpeğe vermiş, insana âlâsını vermiş. Hangi kediye annesi "Üşürsen hırkanı giy" diyor, hangi köpeğe söylüyor? Hangi kedinin, köpeğin peşinden koşturuyoruz "Aman daha doymadın, ye!" diye?

Etrafta yiyecek olduğu sürece, organizma öyle muhteşem bir sistem ki aç olduğunu biliyor, kokuyu alıyor ve neye aç olduğunun da farkında. Yani bazen canı ot istiyor bazen et istiyor. Onu da biliyoruz. Bu sinir sistemi muhteşem bir sistem. Ona saygı göstermek lazım.

— "Organizma neye aç olduğunu, neye ihtiyacı olduğunu biliyor" dediniz. Hani çocukların kimi yiyecekleri sevme, kimilerini de sevmeme meselesi vardır mesela. Organizma neye ihtiyacı olduğunu biliyorsa, "Bunu yemesi gerekir çünkü şunu şunu içeriyor" diye bir yaklaşımın da olmaması mı gerekiyor?

— Evet, öyle. Çünkü bebeklerin önüne koyuyorsunuz bütün yiyecekleri, ki bu yiyecekler potasyum, kalsiyum, bilmem mineraller, vitaminler, her şeyi barındırır vaziyette, kendi haline bırakıp takip ediyorsunuz haftalarca...

— Çok uzun yıllar önce yapılmış bir deneydi bu değil mi?

— Evet. Enteresan bir şekilde bebek ihtiyacı olanı yiyor. Dengeyi sürekli tutturuyor. Sadece şekerlileri kontrol etmek lazım. Şekere gidiyor çünkü ihtiyacı olmasa da.

— Peki çocuğun, bedeninin bunlardan hangisine ihtiyacı olduğunu ve o ihtiyacı içeren besinin ne olduğunu bilip de isteyebilmesi için daha önceden bunların hepsinin tattırılmış olması gerekiyor mu?

— Önüne bırakıyorsun hepsini, kendisi tadıyor zaten. Ama dikkat çekmek isterim, ki bu çok önemli; sistem çok çabuk bozuluyor. Üç-dört-beş hafta içerisinde sistemi bozabiliyorsun. Yani sen zorla süt vermişsen, zorla şeker vermişsen, zorla bilmem ne yedirmişsen, o sistemin doğallığını bozduktan sonra bunu uygulayamazsın.

— Sanırım aynı şekilde, üşüyüp üşümemesinin farkına varmasının kendi sorumluluğu olduğu öğretilmemişse –yani unutturulmamışsa– okyanustan çıkan çocuk da gerçekten zatürree olabilir. Ki onun bunu bebekken bildiğini her anne bilir. Henüz konuşmaya başlamamış bir bebek, dışarı çıkmak istediğini ifade etmek için gidip emekleyerek hırkasını, paltosunu getirip önünüze koyuyor. Ya da siz hazırlanmaya başladığınızda o da paltosunu işaret ediyor parmağıyla, "Ben de geleceğim" anlamında. Müdahalelerimizle bu tavrını yok edi-

yoruz galiba. Sistemi bozup, unutturuyoruz.
— İnsanoğlu muhteşem bir sistem. Her şeyiyle.

Şimdi sınırlar ve sorumluluk bilinci konusunda böyle konuştuktan sonra, "Şimdi hiç ilgisiz bir konuda bir söz söyleyeceğim" diyorum, "çok saçma bulabilirsiniz ama ben buna yüzde yüz inanıyorum, şu anda okurlarımız da çok saçma bulabilirler ama ben yüzde yüz inanıyorum; Türkiye'de sınırlar ve sorumluluk bilinci geliştirilmeden –ki çocuklukta geliştirilir bu, ailede geliştirilir–, trafik sorununa çözüm bulmak mümkün değil. Çünkü trafik, sınırlar ve sorumluluk bilinci içerisinde ilişkiden başka bir şey değil. Tek fark altımızda araç olması.

— Sınırı nasıl tanımlıyorsunuz?
— Sorumluluğun hangi alana kadar, ne derecede olduğunun farkında olmak sınırdır.

Sınırlar ve sorumluluk bilinci verilmeden, yetişkin, uygar, sosyal insan olmak mümkün değil. Onun için ben ilerde sırf bu konuda bir çalışma yapmak istiyorum ve iddia ediyorum ki, uygar dediğimiz toplumlarda, bu uygar toplumları yönetme konumunda olanlarda, aydınlarda sınırlar ve sorumluluk bilinci dikkati çekecek biçimde gelişmiştir. Gerçeğe saygı bilinci var. Onun için ne ne kadar gerektiriyorsa o kadar konuşmak, ne ise derecesi onu söylemek ve o çerçeve içerisinde yoluna devam etmek bilinci. Gerçeğe saygı bu. Abartma olmaz, mübalağalı konuşma, duygusal konularda abartmalar falan kaybolmaya başlar sınırlar ve sorumluluk bilinci gelmeye başladığı zaman.

— Çoğu ailenin davranış tarzının benzer olduğunu göz önünde tutarak bir genelleme yapacak olursak, toplumumuzun daha çok yetişkinleşmemiş bireylerden oluştuğunu söylüyorsunuz.
— Zaten ben "Yetişkin Çocuklar" kitabımda bunu söylemeye çalışıyorum. Adam yetişkin, bedenen yetişkin. Fizyolojik, biyolojik olarak yetişkin. Kadın yetişkin. Ama iç dünyası iti-

bariyle, duygusal ton itibariyle çocuk. Ondan dolayı, çocuk doğurabilecek, çocuk doğurtabilecek, 35-40 yaşlarında ama sınırlar ve sorumluluk bilinci bakımından daha dört-beş yaşında olan insanlar var karşında. Ama baktığın zaman bıyıklı ya da memeleri falan yerinde kadın ya da erkek görüyorsun. Ama sınırlar ve sorumluluk bilinci ve ilişki bilincine baktığın zaman, emin ol mübalağa etmiyorum, dört-beş yaşındaki çocuğun bilinci var. Bunun farkına varmadan biz yol alamayız. Bu çok önemli bir gözlem, farkına varış.

Bunun farkına varmak demek, eğitimimizde Türkiye'de sınırlar ve sorumluluk bilinci ile ilgili, anaokulundan başlayarak çok özel dersler koymanın gerekliliğini görmek demektir. Çünkü aileden gelmiyor. İlkokulda çok özel dersler koymak lazım. Ortaokul, lise, üniversitede takip etmek lazım. Sınırlar ve sorumluluk bilinci yerleşmeden, yeniden ısrarla söylüyorum, bir insanın gerçekten yetişkin, olgun, uygar bir insan olması mümkün değil.

— Burada, verdiğiniz örneklere bakacak olursak, örneğin annenin acı çekme pahasına çocuğuna o dondurmayı almaması... Bu, anne için çok daha zor. Tutup oradan alıp vermek daha kolay. Anne de biraz kendi canını acıtmak zorunda. Bellenilmiş "iyi, fedakâr" anne –"iyi, fedakâr" tırnak içinde çünkü bilinegelenden farklı olduğunu düşünüyorum bunun– modelinin dışında değil mi gerçekten iyi, fedakâr annelik?
— Hem anneler için, hem babalar için...

— Çocuk daha çok anne ile ilişkide olduğu için anne dedim...
— Esasında çocuk yetiştirme durumunda olan insanlar için şunu bilmeleri çok önemli; en önemli, en önemli, en önemli görevleri –eğer seviyorlarsa o insanı. Gerçekten seviyorlarsa, hastalıklı bir sevgi değil de gerçekten sağlıklı, normal bir sevgi ise–, o çocuğun içinde bulunduğu toplumda onu ayakta güçlü bir şekilde kalıp kendi gücü ile hayatını dengeli bir şekilde devam ettirebilmesine hazırlamaları gerekir. Onu güçlü kılmaları lazım.

Annenin, babanın sürekli şu soruyu sorması lazım kendine: "Bunu yaptığım takdirde ben evladımı sürekli muhtaç birisi haline mi getiriyorum, yoksa kendi içinde yeterli, kendi kaynaklarını üretip kullanabilecek bir insan haline mi getiriyorum?"

— Ve tabii bunun için de, örneğin o Mısırlı profesörün eşi gibi, "fedakâr"lığı farklı algılamış anne-babalardan oluşan bir sistemde yapıyorsa da, "Vicdansız!", "Ne biçim annelik, ne biçim babalık bu?" yargılamalarına göğüs gerebilmeleri gerekiyor.

— Kanadalı annenin fedakârlığı, bu fedakârlığı kendi duygusundan yapması. Onu kucaklayıp, "Olur tatlım, alalım canım, ne olacak sanki?" diye öpüp, o an için çocuğun sevgisini alabilirdi. Ama onun anne olarak o çocuğa kendini bir adamışlığı var; önceliklerinin farkına vardırmak. Çocuk, kaynakları sınırlı olduğu zaman önceliklerinin farkına varıyor. Ya, sadece bu değişse, kaç tane alkolik baba çocuklarının rızkından keserek alkol alabilir? Kumar oynayanlar filan... Yani o kadar çok değişiklikler ortaya çıkmaya başlar ki önceliklerin farkına varılmasıyla... Çok, çok temel bir olaydan bahsediyorum. Onun için, "Ay ne yapayım, dayanamadım aldım" tavrı içindeki anne ya da baba, böyle bir ebeveyn psikolojik olarak, benim gözümde, gerçek sevgi bilincine ermemiş birisidir.

— Öyle bir tavır aslında kendi rahatını bozmamak anlamını taşıyor değil mi?

— Evet, o anlamı taşıyor. Kendi rahatını. Kendi düşkünlüğü. Bir kere bir insan sağlıksız olunca, sağlıklı ilişki kuramaz. Bunu bir daha söyleyeyim; herhangi bir insan yetişkin çocuksa, henüz bir birey olarak kendi ayaklarının üzerinde durup sağlıklı bir insan olarak hayatına devam etmek durumunda değilse, bu insan sağlıklı ilişki kuramaz.

Bu insan kendisi ayağının üzerinde duramadığı için sürekli koltuk değnekleri arar. Bu, genellikle yakınındaki çocuğu olur. Ve çocuk sürekli koltuk değneği olarak kullanılır. Yani

işte, "İçimizdeki Çocuk" kitabımda bunun çok örneklerini verdim, kadının hayatında erkek enerjisi yok, çünkü kocası ile iletişim kurma ve bir erkekle alışveriş içerisinde –cinsellikten bahsetmiyorum–, erkek enerjisi ile alışveriş içerisinde olma yeteneğini bilinçli olarak kullanma durumunda olmadığından dolayı, oğlunu kullanıyor; "Sen benim erkeğimsin" diyor, "boş ver babanı, benim bir sıkıntım olduğu zaman bana bakacak olan sensin" diyor. Ve bu çok acı bir bedel. O çocuğun hayatını takip ettiğin zaman, onun evliliğini gördüğün zaman, onun karısı ile ilişkisi, kendi çocuklarıyla olan ilişkisini gördüğün zaman o bedelin ne olduğunu da görüyorsun. Ama bu anne böyle bir olayın farkında değil. Farkında olduğu zaman acaba umurunda olur mu, onu da bilmiyorum. Farkında olsa muhtemelen umurunda olur, ama, farkında değil.

— "Sevgisi" o zaman, karşılık almak üzere sanki bankaya yatırılıyor, faiziyle geri almak üzere.

— Aynen. Aynen. Bunu da söylediğin zaman birçok insan, "E tabii" der, "başka ne iş yapayım ki ben?" O zaman enteresan bir çalışma yapılması lazım benim toplumumda; "Sevgiden ne anlıyoruz?" konusunda gerçekten bir çalışma yapılması lazım.

— Yetişkinleşmemiş bireylerin çocukları?

— Valla bunu işte ben "İçimizdeki Çocuk" ve "Yetişkin Çocuklar" kitaplarımda bayağı ele aldım, inceledim ne gibi durumlar ortaya çıkıyor diye. Ne zamanki bir anne, ne zamanki bir baba çocuğunu bağıra bağıra azarlıyor, daha da fenası tokatlıyor, dövüyor, orada mutlaka, mutlaka, yüzde yüz kesinlikle söylüyorum; bir "yetişkin çocuk" ana ve baba var. Kesinlikle.

Ve o "yetişkin çocuk" ana ve baba, "yetişkin çocuk" insan yetiştiriyor. Ve benim toplumumun en önemli sorunlarından bir tanesi bu.

— Cüceloğlu, siz dil üzerine çalışmalar yaptınız ve kelimelerin karşıdaki insanda yarattığı algılama, duygulanımlar hakkında kapsamlı araştırmalar yapmış durumdasınız, acaba

mesele gelip "çocuk" kelimesinde mi düğümleniyor? "Çocuk" var mıdır? "Çocuk" nedir? Yani... "çocuk" kelimesinin algılanışında mı bir yanlışlık var?
— (Yüzüme şaşkınlıkla bakıyor) Çocuk, bir potansiyel.

— Daha önce konuştuğumuz, "evlilik" kelimesinin sanal bir dünya yaratması gibi –yani adına başka bir şey denildi mi başka bir şey yaşanıyor çünkü–, hani aslında evliliğin değil de iki insanın ilişkisinin var olması gibi... "çocuk" diye bir şey var mıdır? "Çocuk" nedir?
— Beni şaşırttın. Sen, "Çocuk nedir?" deyince baştan şaşırdım, "Çocuk, çocuktur işte. Bu ne biçim soru?" diye geçti içimden açıkçası ama bu... bu çok güzel bir soru. Biliyor musun, kolay kolay sorulacak bir soru değil bu: "Çocuk diye bir şey var mıdır? Çocuk nedir?"

"Çocuk" diye bir şey, evet var. "Çocuk" kelimesini korku kültürü içinde ele alabilirsin, "çocuk" kelimesini değerler kültürü içerisinde ele alabilirsin.

Korku kültürü içinde ele aldığın zaman "çocuk", aciz, muhtaç, istediğin yönde itilip kakılabilecek, kullanılabilecek, söz hakkı olmayan, istediğin biçimi verebileceğin bir yaratık. Otorite ne isterse onu olmak zorunda. Kendi düşüncesi, iradesi ve ifade imkânı yok. Vurursun ensesine söylersin ne yapacağını. Bu tip kültürde, uysal olmak, itaatkâr olmak, söz dinler olmak, gözlerini kapamak vazifesini yapmak istenen özellik. "Çocuk" bu. Ondan dolayı, çocuk olduğun sürece senin bir değerin yok, çünkü gücün yok.

Korku kültüründe temel, temel, en temel değer; güç. Erk. Onun için kadın ve çocuk, güçsüz bilindiklerinden dolayı hesaba alınmazlar. Yok sayarsın. Ve güçsüz insanlar için olan şeyler hesaba alınmaz. Mesela kaldırımlar. Yayalar içindir. Yayalar kimin umurunda korku kültüründe? Orayı otobüs durağı olarak kullan, orayı park yeri olarak kullan, oraya inşaat malzemesini yığ kimsenin gıkı çıkmaz çünkü, yaya dediğin nedir ki be!

— *Hele ki bir de bedensel engelli ise o yaya...*
— Sokağa çıkması mümkün değil. Kimsenin de umurunda değil.

Ama sen sıkıysa güçlü görünen, toplumun güçlü tanıdığı, güçlü bildiği –işte üniformasıyla, makamıyla, şu veya bu şöhretiyle– birinin, birilerinin hayatında bir milimlik bir değişiklik yapmaya kalk. Otuz dakika içerisinde polis tepende olur. Doğru mu değil mi? Olur. Ve hemen enseler seni.

Korku kültürünün –ara sıra dokunuyoruz buna. Bu bir yaşam felsefesi– içinde çocuk var ama yok. Otorite ne anlam verirse öyle olur. 23 Nisan, çocuk bayramıdır. Alkışlar, "Var mı bizden başka çocuklara bu kadar değer veren hiçbir millet?!" deriz ama bu aynı milletin şehirlerinde çocuk bahçesi yoktur. Kimsenin umurunda değil. Ama bayramımız var ya! Peki bu bayramda ne yaparız? Çocukları otoritelerin istediği gibi giydirir, çocukların büyükler gibi sıraya girip rap rap yürümesini sağlar ve çocukların, büyüklerin söylediği nutukları dinlemesini sağlarız. Doğru mu değil mi? Ve bu "çocuk bayramı" olur.

Şimdi, değerler kültüründe "çocuk" nedir onu söyleyelim:

Daha önce söylemiştim, yeniden söyleyeyim; korku kültürü sen-ben bilinci yaratır, değerler kültürü biz bilinci yaratır. Korku kültürü keyfidir, keyfilik vardır, otorite ne isterse öyle olması lazımdır. Niçin diye soramazsın, "Çünkü ben öyle istiyorum. Ben senin babanım" der. Hikmetinden sual olmaz. İster öper ister döver. Değerler kültüründe ise, belirli ilke ve değerlere göre yapmak zorunda, "Çünkü hakkaniyet bunu gerektirir" der. "Çünkü sevgi bunu gerektirir" der. Sevgi bir değerdir, hakkaniyet bir değerdir. "Çünkü hizmet bunu gerektirir" der, hizmet bir değerdir falan. Demek ki üç tane karşılaştırma verdim: "Sen-ben" bilinci / "biz" bilinci, keyfilik / değerler, korku kültürü / sevgi kültürü... Aynı şeyden bahsediyorum aslında, onun için "sevgi kültürü" diyebilirim, "değerler kültürü" diyebilirim, "biz bilinci" diyebilirim ve burada "çocuk nedir?", çocuk muhteşem bir potansiyeldir! Bir potansiyeldir. Ortamı uygunsa gelişir, ortamı uygun değilse yazık olur.

Çocuk kendi başına gelişemez. Mutlaka bir ortama ihtiyacı vardır. Bu ortama getirilen bilinç, yetişkinlerin sorumluluğudur. Ana-babanın sorumluluğudur. Onun için biz bilincinde olduğu zaman kişiler, çocuk yetiştirmenin ciddiyetini bildiklerinden dolayı o olgunluğa gelmeden çocuk yapmamaya özen gösterirler; "Önce birbirimizi tanıyalım" derler, "iletişim kanallarımızı açık tutalım. Ne anlıyoruz birbirimizden karı-koca olarak? Gerçekten bir gelecek yaratabilecek miyiz? Çatışmalarımızı insanca çözebiliyor muyuz? Nasıl bir gelecek yaratmak istiyoruz? Vizyonumuz ne? Bu ailenin vizyonu ne? Hangi değerleri paylaşıyoruz?" Bunları çözdükten sonra derler ki evet, çocuğa hazırız. İki çocuğumuz olsun, üç çocuğumuz olsun, her ne ise konuşurlar.

Çocuk doğduğu zaman, çocuğa bakış tarzları müthiş bir heyecandır. Yani acaba muz mu doğdu, portakal mı doğdu, elma mı doğdu? Bilmezler. Bir potansiyel doğdu insan olarak ama bir Einstein da doğmuş olabilir, bir Shakespeare de doğmuş olabilir, bir müzisyen de... bilmiyorsunuz. Ama çok çabuk öğrenmeye başlarsınız. O el kol hareketleriyle, çizimleriyle, şekilleriyle, dikkatleriyle, farkına varmalarıyla kendi eğilimleri ve yetenekleri hakkında fikir vermeye başlar.

— Portakal mı, elma mı, muz mu? Einstein mı, Shakespeare mi? Bu nasıl anlaşılır?

— Zaten çok müdahale etmezsen yani sürekli iletişim içinde olursan, gözlerinin içine bakarsan, sevgi ile konuşursan, o çevresinde olan malzemelerle kendisini ifade etmeye başlar. Bu resimle olur, bu kelimelerle olur, bu müzikle olur, her ne ise. Sadece senin yapacağın şey, "Bu yönde bir şey görüyorum, demek ki buna dikkat etmem gerekir" bilinci.

Çocuk muhteşem bir potansiyeldir, olanak verildikçe gelişir; onu sen geliştiremezsin. Çocuğuna hamur gibi yön veremezsin, kalıplayamazsın, o gelişir. Zeytin ağacı, zeytin verir. Muz ağacı, muz verir. Böyle bakarsın. Bu çocuğun getirdiği bir şeyler var, bana düşen olanaklar yaratıp olabileceğinin en iyisi olmasına yardım etmek. Olanaklar yaratmak. Ve çiftçi

tutumu diyorum işte, daha önce konuşmuştuk, ortaya çıkan otlar ve hastalıklarda ona yardım etmek. Çünkü çiftçi sürekli o otları temizleme durumunda. Nedir bu? Değerler bilinci.

Çocuk yalan söylediği zaman; "Evladım biz o zaman birbirimize güvenimizi kaybederiz. Yalan olduğu zaman şöyle bir ilişki doğar. Güvensizlik olduğu zaman ne olur biliyor musun, gel seninle bir yolculuğa çıkalım şimdi. Annenle birbirimize güvenmediğimizi kabul et, sen bana güvenmiyorsun, hiçbir sözümü tutmuyorum, tutup tutmayacağımı da bilmiyorsun" dersin. Sürekli bir yolculuk içerisindesin. Çocuk şunu görür ki, benim annem babam bu değerler bilinci içinde yaşıyor. Ve ben bundan çıktığım zaman bu ailenin parçası olmaktan çıkmış oluyorum. O kadar güçlü ki.

Geçen gün evimden çıktım, bir baba çok kızmış, şaak diye altı yaşlarındaki çocuğunun yüzüne nasıl vurdu. Ağzımı açamadım çünkü orası bir öğrenim, eğitim ortamı değil, bir tane de bana çekerdi. Bunalmış vaziyette adam. Çocuk böyle bakıyor. Donmuş vaziyette. Adam çocuğa küfretti ve "Bir daha yapacak mısın?" diye bir de ensesine vurdu. Farkında olduğum neydi? Bir: Bu da çocukken aynı dayakları yedi. Aynı türden dayakları yedi, yani güçlü öfkelendiği zaman, işler kendi düşündüğü şekilde gitmediği zaman dövme hakkına sahip. Korku kültürünün bir numaralı kurallarından bir tanesi: Güçlü, karşıdakine eziyet edebilir, ceza verebilir, dövebilir. Neden? Çünkü güçlü. Neden? Mevkisi var; baba, anne, şu veya bu şekilde isimlerini değiştirebilirsin. Ve şunun farkına vardım, acaba dedim şu tokat kaç yıl sonra...

— *... henüz doğmamış bir başka çocuğun suratında patlayacak?*

— nasıl çıkacak? Ve bu adam ondan hiçbir zaman sorumluluk almayacak. Peki ne yapabilirdi bu adam? Biliyorum, genellikle bir Türk babasından böyle bir şeyi istemek mucize istemek gibi bir şey, ama konuşuyorum yani sadece, yargılamıyorum. Şimdi farkında olduğum bir bilinç içerisinde şunu biliyorum ki ben, bir çocuk için babasının sevgisini, ilgisini kay-

betmek en büyük ceza. Kendisinden dolayı babasının üzüldüğünü görmek, rahatsız olduğunu, ezildiğini, büzüldüğünü görmek çok çok azap verici bir durum. Onun için çok güçlü ilişkiler, çok güçlü kökler var çocuklarla aramızda.

Baba, gözünün hizasına inerek, "Şu anda çok kızmış durumdayım, şöyle şöyle bir davranış yaptın, bu çok rahatsız etti beni, hayal kırıklığına uğrattı, bu konuda seninle konuşmak istiyorum" dese, o anda konuşmasa çünkü o anda çocuk birdenbire şoke olmuş vaziyette bakakalır. Çocuklar bile bile, "Bir şeyler yapacağım, babamı kızdıracağım" demezler. Bir şeyler yaparlar, anne-baba kızar ve çocuk farkına varır ki kızdıracak bir şey yaptı. O zaman bir eğitim ortamı hazırlamak lazım, anlatmak lazım. Sakin bir zamanda, "Gel seninle konuşalım, hani sana söylemiştim ya beni çok kızdıran bir şey yaptın diye, o davranışının ne olduğunu biliyor musun, tahmin edebiliyor musun?" demek lazım. Çocuk, "Hayır" ya da "Evet" der. Önce davranışı söylemek lazım. "Neden kızdırdı beni biliyor musun yavrum?" diye. Neyse onun anlamı, onu anlatmak lazım. Ve emin ol, böyle yaptığın takdirde insan gibi insan yetiştirirsin. Yani hiç, hiçbir gereği yok tokat atmanın, tekme atmanın, ağzını burnunu kanatmanın. Hiçbir gereği yok.

— Hazır uzmanını bulmuşken, ben yine algılamaya döneceğim. Soracağım şu; kelimeler, algılarımızı kısıtlıyor mu? Sınırlıyor mu?
— Hangi anlamda sordun? Biraz açar mısın bunu?

— Yani, "çocuk" demiş olduğumuz için, "çocuk"u da bu şekilde algılamış olduğumuz için arkasında ne var o etiketin ona bakmamak gibi... Bütün çocukları, belli yaş grubundaki insan potansiyellerini bir "çocuk" etiketinin arkasına saklamak ve orayı da bir daha görmemek gibi...
— Anladım.

— Yani o zaman bu kelimeyi unutmak, "Ben 'çocuk'tan ne anlıyorum?" diye mi düşünmek lazım?

— Aynen. Ama Canancığım, biz kelimesiz bir dünya yaratamayız. Yani mutlaka bir dil kullanmak zorundayız. Aksi halde toplumsal hayat çöker.

— Kelimelerle genellemeler yapıyoruz ve o şeylerle aramıza kelimelerden kocaman duvarlar örüyoruz.
— Aynen.

— Örneğin, "ağaç" diyoruz, oysa gördüğümüz "ağaç" değil; çam ağacı ya da meşe ağacı ya da çınar ağacı ya da dut ağacı ya da incir ağacı vs. ve birbirlerinden çok farklı her biri de, ama onları tanımıyoruz, sadece "ağaç" görüyoruz baktığımız yerde. "Ağaç" kelimesinin arkasına saklıyoruz...
— O kelimelerin içeriğini kültür dolduruyor. O kelimeler simgesel. Boş birer kalıp. Ses olarak geliyor. Uyandırdığı zaman o ses bizim sinir sistemimizde bir kovayı harekete geçiriyor. O kovanın içine ne doldurulmuş olduğu kültüre bağlı, yani "çocuk" kovasının içini korku kültürü neyle dolduruyor, değerler kültürü neyle dolduruyor? O nedenle ben seminerlerime başladığım zaman ne yaparım biliyor musun, ilk yaptığım –onun ihtiyacını hissettim. Yani bu birkaç yıldan sonra bu noktaya geldim–, "Bu seminer sizin bilincinizi donatmak için vardır. Ne demektir bu? Şimdi görelim" diyorum.

Bir meşe palamutu çıkarıyorum, "Bu" diyorum, "bir meşe palamutu. Şimdi size bir soru soruyorum; bu meşe palamutu kaç tane kendisi gibi meşe palamutu üretme potansiyeline sahip?" Hemen biliyorlar, "Sonsuz" diyorlar. Gerçekten öyle. Bundan bir ağaç olur –ortamını bulduğu takdirde tabii. Onun için "potansiyel" diyoruz zaten– ve bu ağaç bunun gibi binlerce meşe palamutu üretir ve o her bir meşe palamutu da aynı yolu takip eder. Onu kabul ediyoruz.

Öbür elimde de bir çakıl taşı var. Diyorum ki: "Bu çakıl taşı kaç tane kendisi gibi çakıl taşı üretir?", "Sıfır". "Biri sonsuz, biri sıfır. Burada görüyor musunuz" diyorum, "potansiyel kavramını? Bunun üretme potansiyeli sonsuz, bunun üretme potansiyeli sıfır. Şimdi" diyorum, "eğer bir bilinç,

üretme potansiyeli diye bir kavrama sahip değilse, böyle bir farkındalığı yoksa şunun ikisini aynı görür. Aradaki farkı göremez. Ondan dolayı ikisini de atabilir. Bunu attığı zaman, sırasında tüm Türkiye'yi meşe ağacı ile donatacak bir potansiyeli attığının farkında değildir". Aynı görünüş; ikisi de nesne, ağırlığı var, hacmi var.

"Şimdi" diyorum, "farz edin ki size iki toplum karşılaştıracağım". Sol tarafa geçiyorum, "Burada olduğum zaman" diyorum, "potansiyel bilinci diye bir bilinç yok toplumda. Öyle bir ortam düşünün. Şuraya geçtiğim zaman", sağ tarafa geçiyorum, "potansiyel bilinci diye bilinç var" diyorum. "Şimdi" diyorum, "geçiyorum bu tarafa. Anne-baba. Çocuk doğdu, 'Allah verdi, rızkını da Allah verir. Biz nasıl büyüdüysek onlar da büyür. Çile çekeceğiz, o da çile çekecek. Kaderi kısmeti neyse büyür geçer gider. Bu kadar. Elimizden gelen sevgi neyse doğal olarak bakarız, bildiğimiz kadarıyla uğraşırız'." Sonra diğer tarafa geçiyorum. "Burada da bir çocuk doğdu. Bir tavır alış var. Huşu ile bir bakış var. 'Ana-baba olduk, bunun çok büyük sorumluluğu var. Tanrım bize yardım et, vebali var bunun. Muz mu, portakal mı, elma mı elimizdeki? Ve bunun gelişmesi için ortama ihtiyacı var. Peki biz o ortamı hazırlama durumunda mıyız, aman dikkat edelim, çok önemli bir şeyle uğraşıyoruz' anlayışı. Şimdi soruyorum size" diyorum, "bir toplum 50, 60, 70, 100, 150, 200, 300 yıl böyle olsa, öbür toplum da böyle olsa, bu iki toplum arasında bir fark meydana gelmeye başlayacak mı?"

Çoğunluk gülüyor, "Tabii gelmeye başlayacak" diyorlar. "Sırf ana-babaların potansiyel bilincinin farkında olmalarından dolayı. Şimdi eğitime geçelim" diyorum. "Potansiyel bilinci olan ortamdaki eğitimde öğretmen giriyor sınıfa; şöyle bir çocuklara bakıyor, cıvıl cıvıl çocuklar 20-30-40 tane. 'Ooo' diyor, 'şuraya bak! Cıvıl cıvıl hepsi! 30-40 yıl sonra bu ülkeyi yönetecek insanlar şimdi şurada karşımda. Ben bir geliştirme mesleği seçtim. Tanrım bana yardım et, vebali var. Çok büyük sorumluluk isteyen bir meslek seçtim. Ve bu çocukların gelişimine katkıda bulunmak, hizmette bulunmak

mesleğini seçtim. Çok riskli fakat müthiş heyecan verici bir meslek. Günaydın çocuklar. Nasılsınız? Aman aman aman sakın bu cıvıltı eksilmesin. Sorular soracaksınız, soru sormak sizin hakkınız. Ben sizin sorularınızı gözlerinizden anlayacağım, en kötü soru sorulmamış sorudur çocuklar. Soru sormak çok önemli'." Zaten çocuk, genetik programlanması itibariyle soru sormak üzere planlanmış. İki buçuk-üç yaşından itibaren başlıyor. Ama öldürebilirsin de onu. Yani çocuğun bu soru sorma yeteneğini öldürebilirsin. Toplum öldürebilir. Sekiz yaşına gelinceye kadar o yeteneği yok edebilirsin. Onun için ilk başta gelen eğitimci bunu bilir, ana-baba bilir ki ben bu çocuğa merak etmesini öğretmek durumunda değilim, o zaten merak ederek doğmuş. Sadece çocuklar değil, hayvanlar da aynı şekilde ama biz şimdi insanoğlundan bahsediyoruz, çocuktan bahsediyoruz. Şimdi böylelikle sürekli merak eden, meraklarını teşvik eden, sorular sormaya yönlendiren ve sordukları soruları keşfetmek için ortamlar yaratan bir eğitim sisteminden bahsediyorum.

Şimdi geçiyorum potansiyel bilincinin olmadığı, kalıplamaya önem veren eğitim ortamına. Öğretmen giriyor. Yüz ifadesi asık. Sınıfa bakıyor, içinden diyor ki: "Ana-baba sorumsuz, doğurmuş doğurmuş, benim karşıma göndermişler. Piç kuruları! Allah belalarını versin! Şimdi bunlara bir güler yüz göstereyim tepeme çıkarlar. Onun için ilk günü birisini güzel bir pataklayayım, korkutayım, sinsinler de bütün yıl rahat edeyim". Elinde bir cetvel, şöyle gezer, "Oturun bakayım yerinize! Oturun dedim size!" Eline vurur cetveli şak şak. Bunu yaşadım ben ilkokula gittiğim zaman. Birisi, "Öğretmenim" deyip el kaldırdığında, "Size soru sorun dedim mi? Soru sorun demeden soru sormayacaksınız! Aranızda konuşmayacaksınız. Uslu uslu oturacaksınız!"

— *Ve kollarınızı kavuşturacaksınız mutlaka...*

— "Kollarınızı kavuşturacaksınız", evet. Bu aşina olduğumuz bir gerçek. Yine aynı soruyu soruyorum; "İki toplum düşünün" diyorum, "birinin eğitim sistemi –sağ tarafı göste-

riyorum– böyle olsun, öbürününki de biraz önce anlattığım gibi. 40-50-100-150-200 yıl sonra bu iki toplum arasında bir fark oluşmaya başlayacak mı?" Herkes hemfikir ki kesinlikle olacak.

Ondan sonra aynı şeyi işyeri üretim ortamı içinde yapıyorum yani potansiyel bilinci olan-olmayan, devlet yönetimi ile ilgili yapıyorum. Potansiyel bilinci olan devlet yönetimi ile ilgili olarak da diyorum ki, "Benim bu ülkede yetişen insanlarımın, olabileceklerinin en iyisi olmasına olanak sağlamak için var bu devlet. Benim vizyonum bu. Ben anayasama temel hedef olarak bunu koydum ve bütün kanunları bu anayasa ile ahenkli hale getirmek üzere çalışacağım. Dini, dili, ırkı, cinsiyeti ne olmuş olursa olsun bu ülkede doğmuş olan insanların olabileceklerinin en iyisi olmasına olanak sağlamak benim görevim. Bu yönde hizmet etmek için varım ben." Öbürüne geçtiğin zaman, potansiyel bilinci olmayana, aynı öğretmenin tavrı içerisinde; asık surat. "Dediğimi yapın aksi halde yakarım sizi. Sizi boş bırakırsam Allah bilir neler yaparsınız" anlayışı.

Şimdi dikkat et, bir tek kavramdan bahsediyorum, bir tek. "İnsanoğlu muhteşem bir potansiyeldir" kavramının var olması veya yok olması. Onun için, sorduğun soru çok kritik bir soru. "Çocuk nedir?" sorusuna bu toplumdaki insanların verdiği cevap, bizim geleceğimizi etkileyen en önemli, en önemli cevap.

"Çocuk nedir?" Çok önemli soru. Benim televizyon programında, seminerlerimde, kitaplarımda, sürekli çırpındığım, söylemek istediğim işte bu. Çünkü bu temelden bakılmadıktan sonra, "insanoğlu muhteşem bir potansiyeldir"i atlarsan benim söylediğim diğer şeylerin hepsi birer teknoloji olur. Teknoloji. "İnsanoğlu muhteşem bir potansiyel"i keşfettikten sonra diğer söylediklerimin anlamı var.

Böylelikle, demek ki geldiğimiz nokta şu oldu; sınırlar ve sorumluluk bilinci içerisinde gelişme olanağı bulmuş bir insan çok önemli.

— Bir babanın ya da annenin, sokakta gözlerinizin önünde çocuğunun yüzünde patlayan bir tokadının ardına, önüne baktık... Sürekli bu gözlemleri yapmak... Oturduğunuz yerde, dışarıda, sokakta...

— Ben böyle gözlemler yapayım diye bir bilinçle gezmiyorum. Kendiliğinden gözlemlerim oluyor. Çünkü çok acısını çektim çocuklarımda. Benim çocuklarıma veremediğim şeylerin farkındayım. Ayrılık sırasında çok kritik dört yılını çaldım o çocukların. O benim için çok önemli. Hayatımın çok önemli olaylarından birisidir o ve o nedenle ben bir çocuk sesi duyduğumda... kendiliğinden... çocuk gülüyor, çocuk ağlıyor, çocuk konuşuyor, kendiliğinden farkındayım. Yani kendimi programlamışım herhalde, bilmiyorum. Hemen bilincim oraya gidiyor ve bakıyorum; mutlu bir çocuk mu, konuşuyorlar mı, hesaba alınıyor mu, ana-babası konuşurken geliştirici bir tavır içinde mi, kalıplayıcı bir tavır içinde mi? Kendiliğinden bakıyorum. Elimde değil!

Bir de hemen ardından kendiliğinden olan bir şey var; "Şu anda benim yapabileceğim bir şey var mı?" Bazen oluyor da. Hele şimdi televizyon programlarından dolayı tanıyanlar da var. Mesela ne bileyim ben geçenlerde merdivenlerden iniyorum, bir çocuk. Elini tutturmak istemiyor. Ve hakikaten de hiçbir tehlike yok. O üç buçuk yaşındaki kız çocuğu o yürüyen merdivenlerden –kenarından da tutmuş vaziyette– kendisi inmek istiyor. Ve bu çok önemli onun için. Çok büyük bir başarı. Atlet için yeni bir dünya rekoru kırmak ne kadar başarı ise o anda bu o. Onun bilincinde o anda kendisinin oradan tutarak inmesi çok önemli kişiliğinin gelişmesi bakımından. Onu görüyorum.

Annesi sürekli elini tutmaya çalışıyor, o da vermiyor elini. Nihayet annesi, "Bana bak" dedi, "şimdi seni ezerim". Şak diye elinden tuttu. Nasıl ağlıyor, nasıl hıçkırıklarla ağlıyor. "Ne diye ağlıyorsun, şimdi seni döverim" filan dedi annesi. Orada durdum, arkadan da babası geliyor, o da çocuğa sinirleniyor, belli. Durdum, gidemedim, döndüm, "Birey olmak istiyor" dedim, "var olmak istiyor" dedim, "çok mu zor bu-

nu görmek?" Şöyle bir baktı kadın ve televizyon programından tanıdı herhalde, "Valla bilemiyorum, şaşırdım" dedi. "Şaşırmayın" dedim, "bütün yapacağınız, onun dediğini işitin. Elini tutturmak istemiyor. Hiçbir tehlike de yok. Var olmasına izin verin". Babası ters ters baktı sen kim oluyorsun gibilerden. "İyi günler" dedim, çektim gittim.

Ben dua ettiğim zaman –ki Türkçe dua ediyorum, benim Tanrı'nın Türkçe anlayacağına ve işiteceğine kesinlikle inancım var. Her bir insanın dilini anlayabilecek bir Tanrı'ya inanıyorum– "Yüce Tanrım" diyorum, "benim şimdilik bu ülkede doğan çocuklar için, onların mutlu yetişebilmeleri, gelişebilmeleri, insan olabilmeleri bakımından yapabileceğim bir şeyler varsa bana yol göster." Hizmet etmek istiyorum. Hizmet etmek istiyorum! Aklımın erdiği kadar hizmet etmeye çalışıyorum ama biliyorum ki kocaaa karmaşık düzen içerisinde kendime göre bir sesim çıkıyor. Fakat o kadar istiyorum ki. Böyle vecd ile, içimden gelerek dua ediyorum bunun için.

Böyle çocuklar gördüğüm zaman içim çok yanıyor yaa... Müthiş yanıyor. Ve hizmete devam etmek lazım. O anne kötü değil, o baba kötü değil; sadece çocuk nedir konusunda farklı düşünüyoruz.

— Çocuklarınızla birlikte olamadığınız dört yıllık bir açıktan bahsettiniz. Geri dönüşü olamayacak dört yıl... Çocukluk hayatındaki bu tür kimi boşlukların telafisi var mı ilerde? Zaman olarak elbette olabilemez ama duygulanımlar ve etkilenmeler açısından? Yoksa ömür boyu kalıcı izler midir?

— Yoo, bence insan bilinci o kadar güçlü ki, eğer bilinçlenme, bilincin donanımı, farkına varma –burada sadece zekâdan bahsetmiyorum tabii. Yani, akıl, zekâ, gönül, genel olarak insandan bahsediyorum– çok güçlü. Her şeyi silip süpürüp sizi yeniden yaratabilir. İşte bunun tartışmasını yapıyorum "Savaşçı" kitabımda. Bunun kolay bir iş olmadığını bilerek başlamak lazım. Gerçek bir mücadele.

Müthiş bir mücadele ve annesi-babası tarafından gayet iyi yetiştirilmiş insanların da az çok kültür robotu olma tarafla-

rı var. Kendi hayatının, yaşamının anlamını bulmak, anlamlı ve coşkulu bir yaşam için kendi ayaklarının üzerinde bir birey olarak kalabilmek için mutlaka bir mücadeleye girmek lazım; bilinçli, sabırlı, uzun vadeli bir mücadele. Gerçek savaş da burada. O bakımdan var telafisi. Mümkün görüyorum. Bunu ben başarmış değilim ama o süreç içerisindeyim.

— *Çocuklar açısından baktığınızda?*
— Mümkün ama bunun mücadelesine girdikleri zaman bazıları daha bir mücehhez, daha bir donanımlı, daha bir kolay bunun altından kalkabilecek, bazıları... Bir kere, farkına varma bakımından farklılıklar olabilir. Birisi daha çabuk farkına varabilir, çünkü yetişmiş olduğu ortam bakımından güzel donatılmıştır. Hemen farkına varabilir. İkincisi, özgüveni vardır ondan dolayı cesaret edip girişebilir, ben bunun altından kalkabilirim der. Teşvik görmüştür. Bazısı farkına varamaz. Farkına vardıktan sonra da, "Benim kaderim bu. Ben bunun altından kalkamam" der ve kabul eder, devam eder gider. Onun için kesinlikle olanak var. Kişiden kişiye zorluğu değişir. Ve bence en kutsal yolculuk bu, derinden saygım var buna. İnsanın insan olduğu yolculuk bu.

— *Dünyaya şöyle bir göz attığımızda, insanlık ailesi olarak "insan" olma ideali yolunda daha çok başlardayız galiba...*
— Çok. Bireysel olarak yapabilmiş olanlara gerçekten saygı duyuyorum ve hakikaten insan olmalarının onurunu ve gururunu yaşıyorum onların hayatında. Bu hangi milletten olursa olsun, hangi dinden olursa olsun, hangi ırktan ve hangi cinsiyetten olursa olsun. Öyle birisini gördüğüm zaman diyorum ki, "Öf be! 'İnsan' birisinin olması insanlık tarihinde insan olarak bana bir onur veriyor." Bir Madam Mercuri'nin olması, Rahibe Teresa'nın olması... müthiş! Bunlar insanoğlunun festivali gibi geliyor bana. Onlara teşekkür borçluyum verdikleri umutlardan dolayı. Hepimizde bu potansiyel var. Ama ne kadar ciddiye alıp, ne kadar kendimizi geliştirirsek...

— Yaşamöykünüzde sizi "emlakçı"ların dünyasında bırakmıştık...
— O dünyanın içerisinde düşünerek, korkularımla yüzleşerek ve paranın esasında çok önemli olduğunu, ama ondan da önemli olanın o parayı yöneten bilinç olduğunun farkına vararak yolculuğa devam ettim.

— Amerika'ya tekrar gitmeyi o zaman mı aldınız gündeminize?
— Bu yolculuğa devam ettiğim zaman ben Amerika'ya gitmeyi düşünmedim, hayır. İki yıllık emlakçılık sürecinden sonra tavukçuluk yapmaya kalktım.

— Tavukçuluk mu?
— Evet.

— Niye?
— Çünkü yaptığım araştırma sonucunda, "Gıda hizmeti ölmez" dediler. "Sürekli dönen bir çarkı var İstanbul gibi bir metropolde" dediler. Tavukçuluğa başlamak için, şimdi rahmetlik oldu, Erol Buluş adındaki, hani o liseden tanıdığım arkadaşımla buluştuk. O da hayatında bir bunalım geçiriyordu, karısından ayrılma durumu falan vardı, Ankara'dan İstanbul'a geldi. Yine beraber yaşamaya başladık ve Arnavutköy'de, ama bu Boğaz'daki Arnavutköy'de değil, bir de Trakya'da bir Arnavutköy var, İstanbul'dan eski yoldan Kırklareli'ne doğru gitmeye kalkarsanız Arnavutköy diye bir yerden geçersiniz...

— Bu arada emlakçılık danışmanlığından iyi para kazandınız mı?
— Hiç para kazanmadım çünkü ben emlakçılık yapmadım, danışmanlık yaptım, maaşımdan biraz para biriktirebildim, Ankara'da o Gaziosmanpaşa'daki evimi sattım ve bir arsa aldım Arnavutköy'de. Tapusu yoktu.

Usta bulup, malzeme alıp demiriydi, çatısıydı, eternitiydi

şudur budur, bir kümes yaptık oraya. O sırada, 1979 yılında, ekonomik kriz patladı, birdenbire altının değeri çok arttı, paranın değeri çok düştü. Bizim tavuk alacak, yem alacak, tavukları besleyecek sermayemiz kalmadı.

— *Yani tavuk çiftliği hazır...*
— Hazır.

— *Ama tavuksuz!*
— Tavuksuz.
Bunun üzerine Erol, "Ya, biz önce yoğurt üretelim" dedi.

— *Neden "yoğurt"?*
— Çünkü sütü alırsın, yoğurt yaparsın ve bir para dönmeye başlar durumu. Olur dedik. Bizim tavuk çiftliğinin olduğu yerin adı Karlıbayır'dı. "Karlıbayır Yoğurtları" diye bir isim koyduk ve biz Avcılar'da mı ne, bir eski dükkân bulduk. O eski dükkânın içerisine ocak aldık, buzdolabı koyduk. Erol Kırklarelili olduğundan dolayı yoğurdu filan biliyor, ondan sonra süt aldık civardaki çiftliklerden...

— *Karlıbayır civarındaki?*
— Evet.

— *Karlıbayır Avcılar'a yakın mı?*
— Evet. Ama eski yoldan.
Ve bir Skoda kamyonet aldık ikinci el. Erol yoğurtları yapıyordu. Ben de sabahleyin saat dört-dört buçuk gibi yola çıkıyordum dağıtmak için. Yani akşamdan yoğurtları yapıyorduk, buzdolabına koyuyorduk sonra bunu ben Skoda kamyonete koyuyorum, bölge bölge bakkallara gidip, "Karlıbayır yoğurdu var, alır mısınız?" diyordum. Gayet de güzel bir yoğurt yapıyorduk. Adam, "İki-üç tane bırak" diyordu, iki-üç tane bırakıyordum. Ertesi gün uğradığımda, satılmış olanların yerine yenileri bırakıyordum.

— Tepside satılan açık yoğurt sanmıştım.
— Açık yoğurt değil. Plastik kaplar yaptırmıştık. Ve böylelikle ben sabahları bakkal bakkal gezip, "Selamünaleyküm" diye kendimi, yoğurtları tanıtıyordum. Öyle bir enteresan durum vardı ki, yoğurttan aldığımız parayla yeterli miktarda süt alamamaya başladık. Yani kâr etme yerine geriye doğru gitmeye başladık.

— Ki bu da yoğurttan kazandığınızla yapacak olduğunuz tavukçuluk hayallerine son anlamına geliyor değil mi?
— Para kazanıp tavukçuluk yapacaktık. Güya. Benim de düşündüğüm şuydu; esaslı bir atılım yaparak, esaslı bir iş hayatı oluşturursam ve güçlü olacak olursam, çocuklarımı Türkiye'ye getiririm. Amerika'ya gitmeyi düşünmüyorum, istemiyorum.

Kendimde güç görüyorum. "Ya, ben aklı başında bir insanım. Kafası çalışan bir insanım, enerjim de var. Çalışırsam para kazanırım" diye düşünüyorum.

— Peki bu arada Karlıbayır'da yaşayıp, bakkal bakkal dolaşıp yoğurt satarken Boğaziçi Üniversitesi'nde ders vermeye devam edebiliyor musunuz?
— Ediyorum, ediyorum. Derslere giriyorum. Hacettepe'de, Boğaziçi'nde.

— Hacettepe'ye, yani Ankara'ya da gidip geliyorsunuz?
— Gidip geliyorum.

— Hangi derslere giriyordunuz?
— Dil Psikolojisi'ne.

— Her iki üniversitede de aynı dersi mi veriyordunuz?
— Evet. Dil Psikolojisi ile bir de Öğrenme Psikolojisi derslerine giriyordum.

Tabii bir köyde kalıyordum ve bu benim derslerimi anlatış tarzımı değiştiriyordu. Yani, söylediklerimin çok farkın-

daydım çünkü tam hayatın içindeyim. Örnekler falan verişimle dersler çok zevkli geçiyordu. Öğrenciler bayılıyorlardı benim derslerime.

— Öğrenciler diğer faaliyetlerinizi biliyorlar mıydı?
— Hayır, bilmiyorlardı. Bir kız öğrencim, "Ay hiç tahayyül bile edemiyorum sizin bir tavuk çiftliği sahibi olduğunuzu. Yakışmıyor size. Siz o değilsiniz" dedi.

— Bir de bilebilseydi ki tavuksuz bir tavuk çiftliği ve aslında...
— Yoğurtçu. Ve ayrıca bir de şey başladı, benzin kıtlığı. Hatırlıyorum, yani yedi-sekiz saat benzin kuyruğunda beklediğimi biliyorum Skoda'ya benzin alabilmek için. Rezillik. "Çocukları getiremem ben bu durum içerisinde" diyorum, çünkü rezillik.

— 1979... Günde 20 kişinin öldürüldüğü son derece kaotik bir dönem...
— Günde 20 kişinin öldüğü bir ortam, ekonomik sıkıntı, hepsi ben bilincinde olan politikacılar birbiri ile zıtlaşmaya gitmiş... ve ben umutla, bir şekilde mücadele ediyorum.

Sonra, bir farkına vardım ki; "Çok kritik bir devreye girdim ben!" Yani, benim zamanım bitmek üzere: Çocuklar beni unutacaklar! Ve ben başarma, başarma, başarma amacıyla çalışıyorum ama bu çocuklar beni tanıyamaz hale gelecekler. Dört yıla giriyor!

Ve farkına vardım ki, ben çok başarılı olsam, çok çok başarılı olsam, üç-dört yıl içinde, böyle Vehbi Koç gibi, Sabancı gibi büyük paralarım dahi olsa –ki onun gerçekçi olmadığını görüyorum artık–, çocukları kaybetmiş olacağım... Kritik devre. Bunun üzerine Emily'ye yazdım, dedim ki: "Amerika'ya gelmek istiyorum, bana yardım et".

— Bu dönem içinde, bu dört yıl içinde nelerin farkına vardınız? Bir ayrılık yaşadınız, büyük bir sorgulamaya girişmiş olmalısınız. Bu dört yıldan çıkan en önemli "hayat bilgisi" ne oldu?

— En önemlisi, farkına vardığım şu oldu; ben bir baba olarak o çocuklara babalık yapmazsam, başka hiç kimseye hayrım olmaz... Ne ülkeye, ne bilime, ne de başka yapacağım işlere...

İçimde bir boşluk belirdi. Böyle... müthiş bir boşluk hissettim. Böyle bir boşluk belirdi. Benim o çocuklara karşı bir görevim var bir baba olarak, mutlaka yapmam lazım, yapmak için çaba göstermem lazım. Ve niyetimin saflığı içinde en iyi çabayı göstermem lazım. İkna olursam, "Elimden gelenin en iyisini yaptım" diye, o an bitecek o boşluk. Onu gördüm.

— *Emily ne yanıt verdi?*

— Zaten Emily benim boşanma tekliflerimi falan reddetmişti. Hiçbir zaman da boşanmaya yanaşmamıştı.

Dedim ki: "Amerika'ya gelmek istiyorum. Çocuklara karşı benim sorumluluğum var". Emily'den cevap gelmedi bir türlü.

— *Niye Emily'den olur beklediniz gitmek için?*

— Emily'nin yapacağı şuydu; "Benim kocam Türkiye'de, Amerika'ya gelmesini istiyorum" diye başvuru yapacaktı. Çünkü ben giderken artık bu oturma belgesi ile gitmek istiyorum, o yeşil kart, "green card"la. O zaman istediğim zaman çalışabilme durumum olacak.

"Eğer evlilik durumundan dolayı müracaat etmeyeceksen beni boşa, ben kendi başıma müracaat edeyim, o şekilde geleyim" dedim.

Ve Emily tipik kararsızlığını gösterdi. Altı ay, yedi ay, derken sekiz ay... Emily'den cevap yok. Yeniden yazdım, yeniden yazdım, yeniden yazdım. En nihayet, "Peki" dedi. Evlenme belgelerini Silifke Nüfus Memurluğu'ndan aldım, Amerika'ya gönderdim. Emily, Amerika'da muhacir bölümü var, oraya müracaat etti. Onlar bir süre sonra Amerikan Konsolosluğu'na haber verdiler, Amerikan Konsolosluğu bana haber verdi, ben gidip sağlık muayenesinden geçtim falan ve en nihayet Türkiye'deki bütün işlerimi tasfiye edip sattım savdım, devrettim ve cebimde 3 bin dolar param kaldı.

— Erol devam yoğurtçuluğa?
— Devam. Ona devrettim.

— Arsa satıldı?
— Yani evet. Satabildiklerimi sattım, Erol'a bıraktım.

— Bunu şunun için soruyorum, yani burada hiçbir şey bırakmadınız. Bütün geriye dönüş yollarınızı tıkadınız, köprüleri attınız...
— Yok, evet, bırakmadım. Yani o çocuklar büyüyünceye kadar artık kapıcılık mı –o sırada üniversitede iş bulmak çok zordu–, yer temizleyiciliği mi, her şeyi yapmayı göze aldım. Ama kendime büyük bir güven geldi.

Şimdi burada anlatırken atladığım bir şey oldu, onu geri dönüp anlatmam lazım bu güvenle ilgili olarak: Kendime güvenimin gelmesinde değişik iş ortamlarına girip çıkmamın, girişimciliğin ne kadar önemli olduğunun, korkulacak bir şey olmadığının farkına varmamın rolü oldu. Yani iş yapanlar benden daha akıllı değil. İş yapanların sadece cesareti var, giriyorlar. Hata yaptıkları zaman hangi hatayı yaptık diye sağa sola soruyorlar, öğreniyorlar, yeniden iş yapıyorlar, yeniden iş yapıyorlar ve uzun vadeli olarak bunu göze almış vaziyetteler. Ben de uzun vadeli göze alacak olursam eninde sonunda başarırım, başaracağımı da gördüm. Ama hayatım palavra olacak bu durumda çünkü çocuklarımdan uzaklaşmış olacağım ve şunun farkındayım ki, orada, o ilişkiyi koparıp çocuklarıma babalık yapamazsam benim hayatım palavra olacak ve başka hiç kimseye de bir faydam olmayacak. Onu gördüm.

İkinci bir şey, hani ben Amerika'dan geldim, Ankara'da bir süre kaldım ya...

— Hacettepe'de öğretim üyeliği yaparken...
— Evet, o sırada Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan bir bayan arkadaşım vardı. O dedi ki: "ODTÜ'de bir konuşma var". "Nedir bu konuşma?", "Transandantal meditasyon konusunda". "Eee?", "Hadi gidelim" de-

di. "Yapma ya, bu geldi mi buraya da?" dedim. "Evet, bilmiyorum Türkiye'deki durumu, ama birisi konuşacak" dedi. Gittik. Bir mimar bey anlattı. Bir saatlik falan bir konuşma.

— Türk mü anlatan?

— Türktü. Bu transandantal meditasyon bana fizyolojik psikoloji gibi geldi. Yani, sinir sisteminin çalışış tarzı, sinir sisteminin sakinleşmesi, sadece beyin kabuğunun değil tüm beynin, sağ ve sol beynin birbiri ile ahenk içine girmesi, sakinleşip uyum yapması olayı bana tamamıyla fizyolojik psikoloji gibi geldi ve bunu çok basit bir teknikle, ses tekniği ile yaptıklarını ileri sürdüler. Bazı yapılan araştırmalardan örnekler gösterdiler slaytlarla. Çok ilginç geldi. Kabul ettim. O zaman –bilmiyorum ne kadar paraydı, hatırlamıyorum şimdi– belirli bir para verdim ve bunu öğrendim.

— Meditasyon yapmayı öğrendiniz?

— Meditasyon yapmayı öğrendim. Meditasyon... bir akşam öğrendim ve o akşam meditasyon yaptığımda bana bu iyi bir şey gibi geldi. Rahatlamaya başladım. Benim o zamana kadar... yani Emily ile paylaştığımız temel düşünce ateist olmaktı. İkimiz de ateisttik.

— Ne zamandır ateisttiniz? Bir sorgulama süreci geçirmiş olmalısınız bunun için.

— Evet. Ben üniversite öğrencisi iken başladı bu sorgulama, yani dünyada bu kadar acı çekilmesi ve her şeyin birbirini yediği bir doğanın, seven, koruyan bir Tanrı tarafından yaratılması anlayışı bana hiç mantıklı gelmedi. Ve inancımı kaybettim.

Bir de şunun farkına vardım ki, insanlık tarihinde en büyük öldürmeler din adına yapılmış. En büyük işkenceler din adına yapılmış, o zaman işte sosyalist bir tarafım da var, yani, "Din, çıkarcıların çıkarı uğruna insanların kullanılması ile ilgili bir araç" tavrı da var.

— *Öğrenciliğiniz sırasında?*
— Evet.

— *"Sosyalist bir yanım da vardı" dediniz ama daha önce Demokrat Parti ile gönül bağınız olduğunuzu söylemiştiniz ailenizin seçiminden dolayı?*
— Evet ama felsefe olarak, entelektüel olarak, partilerin falan içine girmedim ama, sosyalistlerin insanın insanca yaşayabilmesini, sosyal haksızlıkların giderilmesini, köy çocuklarına daha çok okuma fırsatının yaratılmasını savunmaları bana çok çok yakın gelen şeylerdi. Yani babamın da zaten Demokrat Parti'ye yönelmesinin ardında yatan buydu.

Ve Amerika'ya gittiğim zaman Charles Osgood esaslı bir ateistti. Onun farkına vardım. Hiçbir şey konuşmadı benimle ama öyle bir ortamda. Ve dediğim gibi Amerika'da 70 milyonu aşkın ateist vardır ve organizedir. Ve Emily de öyleydi.

— *Bunun adını öğrenciliğinizde mi koymuştunuz? Daha önce, "Tanıdığım ilk ateist Ralph" demiştiniz.*
— Adını tam koymamıştım ama az çok bir şey belirmeye başlamıştı. Etrafımda temsil edildiği şekilde sıradan bir dindar olmadığımın farkındaydım. Ve Amerika'da özgürlük ortamında daha belirgin hale geldi. Ve çocukları falan bıraktığım zaman da bu felsefem devam ediyordu.

Meditasyona başladığım zaman da bunun herhangi bir ritüel olduğunu düşünüyordum, ruhsal bir yanı olduğundan dolayı değil, fizyolojik psikolojiye çok benzediğinden dolayı deneyeyim istedim. Yani, psikolojik bir yönü var; sinir sistemi ile ilgili ve bunun nörofizyolojisini incelemek istiyordum. Çok sade, basit bir tekniği var. Bu sade, basit teknik bu iddia ettikleri güçlü sonuçları doğurur mu doğurmaz mı diye incelemek istedim. Ve hakikaten ilk uygulamamdan itibaren bir rahatlık hissetmeye başladım. Ve uygulamaya başladım.

— Tekniği doğru nefes alıp verme üzerine mi yoğunlaşıyor?
— Nefesten ziyade, mantra dedikleri bir kelime kullanımı. Temel düşünce odur ki; herkesin sinir sistemine uyan bir mantrası yani bir kelimesi vardır. –Sanskritçe–. Size öğreten, sizin bakışınızdan, sizin frekansınızdan size neyin uygun geldiğini hissediyor ve size mantranızı veriyor. O mantrayı hiçbir zaman kimseye söylemiyorsunuz; kulağınıza söylüyor. Ve onu bir tekrar ediş tarzı var. Onun ritmini yakaladığınız zaman, sinir sisteminiz bir dinlenişe geçiyor, dış dünya ile ilişkinizi yavaş yavaş kesip tamamıyla kendi içinizde bir sükûnete kavuşuyorsunuz.

Esas itibariyle dedikleri şu; sinir sistemi birçok stresleri toplamış vaziyette, nasıl bir mendili bükersin, bükersin, bükersin düğüm haline gelir, serbest bıraktığın zaman yavaş yavaş dönerek o stresten kurtulursa, sinir sistemini de sen böyle meditasyon sırasında serbest hale getirdiğin zaman birikmiş olan streslerden kurtulmaya başlar. Ve bu stresler, onların dediğine göre, sadece bu hayattan değil, daha önceki hayatlardan da gelmiş stresler olabilir, reenkarnasyon inancından dolayı deniyor bu. Ama bu reenkarnasyon beni hiç ilgilendirmedi. Çünkü benim gözlemek istediğim bunun nörofizyolojisinin nasıl olduğu. Ve ciddi olarak takip ettim. Yani o tarafım vardır; herhangi bir şeyi kafama koymuşsam, ele almışsam, ciddi biçimde takip ederim.

Aylar sonra bir gün, dediler ki: "Bir orman semineri yapacağız". "Ne olacak?", "Bir ormana gideceğiz". Ha, sigara ve et yeme falan konusunda diyorlar ki: "Bir hayvanın etini yediğiniz zaman o hayvanın stresini de kendinize geçirmiş oluyorsunuz. O bakımdan dikkat edin". Yani yemeyin demiyorlar. Ve hatırlıyorum mesela –sigara içiyordum o zaman– alaycı bir tavırla sormuştum meditasyon öğretmenime, "Meditasyon yapıyoruz diye sigara içmeyecek miyiz?" diye. Gülümseyerek "Hayır, hayır, senin canın sigara içmek istiyorsa, sigara içmezsen daha da stresli olursun" dedi, sonra "Doğan" dedi, "senin sistemin ahmak şu anda. Şu anda senin sinir sistemin senin için neyin yararlı neyin zararlı olduğunu ayırt edebilecek

duyarlılığı gösteremiyor çünkü boğmuşsun onu. Sen canın istedikçe sigara iç, aksi halde daha çok strese boğulursun".

— *"Ahmaklığa devam et" yani...*
— "Meditasyon yapmaya devam et. Meditasyon yapa yapa sinir sistemi streslerden kurtulup öyle bir noktaya gelecektir ki vücuduna zararlı olan şeyleri fark etmeye başlayacaksın. Ve bunu fark ettiğin zaman bedenin o arzudan kurtulacak. Arzu etmeyeceksin, sigara içmeyeceksin" dedi, "bu yıllar alabilir, aylar alabilir, bilmiyorum ne zaman olacak ama meditasyon yapmaya devam et sen. Yemen içmen de kendiliğinden düzene girer. Kendini zorlama, bunun doğrusu budur diye. Meditasyon yapmaya devam et".

— *Bahsettiğiniz mimar mı bunu diyen?*
— Evet. Allah rahmet etsin, Remzi Bey. Soyadını hatırlamıyorum.

Orman semineri için Kızılcahamam'da bir yer tuttular, bir otel ya da motel gibi bir şey, ayrıntılarını hatırlamıyorum şimdi ve sebzelerden, meyvelerden, bu... İngilizce'de "nut" deriz; fındık, fıstık, ceviz türünden olan şeylere ne denir?

— *Kabuklu yemiş, çerez...*
— Çerez türünden şeyler veriyorlar. Çok sağlıklı, hafif. Ve yoga yaptırıyorlar. Sabahleyin kalktığın zaman belirli bir yoga hareketi yapıyorsun, ondan sonra meditasyon var, ondan sonra kahvaltı yapıyorsun, ondan sonra yeniden meditasyon yapıyorsun filan. Ben ikinci günün sonuna doğru enerjiden patlayacağım! Bir şey yapmak istiyorum. "Hayır" diyorlar. Bir şey kaldırmak istiyorum, ormanda koşmak istiyorum ama "Hayır" diyorlar. Onlar böyle hayır mayır derken araba yıkamaya kalktım. Öğretmen, "Teessüf ederim" dedi, "bir bildiğimiz var çünkü. Lütfen. Hemen bırakın". Güneşte durdurmuyorlar, böyle sessizce meditasyon... Enerji küpü haline geldim. Yani o kadar ki, "Ayağımı yere bir vursam 300 metre zıplarım herhalde" diyorum, yani öyle bir hal.

Ve ertesi gün ormana gittik, grup halinde meditasyon yapıyoruz. Gözlerimi kapadım, "dınnn" diye bir ses duydum. Aa, beynimi seyrediyorum! Beynimi seyrediyorum! Hafiiif bir alacakaranlık, beynimin kıvrımları, kan damarları falan... Kalbim küt küt atmaya başladı. Beynimi seyrediyorum!

Meditasyondan çıktık, "Benim sizinle konuşmam lazım" dedim, "Buyur" dedi, çekildik bir köşeye, "Beynimi gördüm!" dedim. "Lütfen herkese bahsetme" dedi. "Bu sana verilmiş bir hediye. Bunun gizli kalması lazım". "Peki anlamı ne?" dedim, "Hiç kimse bilemez" dedi, "eminim senin hizmetin beynin ile olacak" dedi. Allah Allah? Ondan sonra hiç beynimi görmedim. Fakat enteresan bir şey oldu; öğleden sonra yine ormanda meditasyon yapıyoruz, birdenbire o rüzgârı duydum! Ağaçların her birisi şarkı söyleyen koro haline geldi! Rüzgârın uğultusu içinde ben bir müzik dinlemeye başladım ve başladım ağlamaya. Ne muhteşem bir şey bu... bütün orman bir orkestra oldu ve o uğultuda her bir ağacın sesini duyuyorum, ara sıra kuşların sesini duyuyorum cik cik cik, her şey bir orkestra haline dönüştü! Bundan daha güzel bir duygu olmaz! Orman canlandı! Müziğini duydum! Onun bir parçası haline geldim... hiii!.. onun tutkunu oldum. O müziği yeniden duymak istedim, ertesi gün geldim sabahleyin, duyamıyorum ama... Kendimi verdim falan... Ve içimde yakıcı bir özlem belirdi, ağzımdan şu laflar çıktı: "Yüce Tanrım, ben seni özledim..."

"Allah Allah?" diyorum, ya, kafam ermeden gönlüm ermeye başladı sanki böyle bir şeye... "Ben seni özledim" dedim... nasıl gözlerimden yaşlar dökülüyor... Baktım şöyle etrafıma; böcek yürüyor, karınca yürüyor, dökülmüş ağaç yaprakları var, karga gaklıyor, kuşlar ötüyor falan, hissettiğim tek duygu şuydu: "Hepsini seviyorum". "Hepsi mucize. Hepsinin bir anlamı var ve ben onların bir parçasıyım. Onlar olmadan benim hayatımın bir anlamı yok. Ve benim varoluşumun da bu bütünle ilişkisi var". Nereden bu duyguya kavuştum bilmiyorum. Ama dedim ki, bir şeyler oluyor... Farkına vardığım bir şey var; bir şeyler oluyor.

— *Meditasyonun kaçıncı ayında oldu bu farkına varış?*
— Sekizinci ayda falan oluyor.

— *Meditasyonun periyotları neydi?*
— Sabah 20 dakika, akşam 20 dakika.

— *Her gün mü?*
— Evet. Ama burada, ormanda uygulanan diyet ve çalışmalarla bir enerji küpü haline gelme, yoğunlaşma oldu. Sonra yine gittim öğretmenle paylaştım olanları, "Bunlar mahrem şeyler" dedi, "sana verilmiş hediyeler. Muhtemelen de bir daha olmayacak paylaştığın için. Lütfen kendini tut". Anlatmamayı, kendimi tutmasını öğrendim ondan sonra.

— *Yani?*
— Söylemiyorum. Bana verilmiş bir hediye. Bu tip şeyleri söylemiyorum. Fakat söylediğim kısımlar var. Ki işte onları da paylaşıyorum şu anda da.

Bir gün bir konuşma yapıyorum. İstanbul'a geldim. Hatırladığım kadarıyla Cerrahpaşa'da bir gruba konuşma yapıyorum, şöyle bir duygu yaşadım; tahtanın başındayım, anlatıyorum. Yine böyle, "dınnn" diye bir duygu ve kendi kendimi seyretmeye başladım! Bir bilinç beni seyrediyor. Kendimi seyrediyorum! Bu enteresan bir olay. Kendimi gözledim. Duygularımı, düşüncemi gözledim, sanki böyle bakıyorum kendime... Herhangi bir korkum var mı? Yok. Peki sakinliğim var mı? Müthiş bir sakinlik, dinginlik.

— *Bu zaten herkese olmaz mı ki?*
— Bilmiyorum, bana daha önce olmadı.

Kendimi gözlüyorum! Ve o anda hissettim ki; ben, düşüncelerim değilim. Ben, duygularım değilim. Bütün bunların ötesinde beni ben yapan başka bir bilinç var. Duygularım değişebilir, düşüncelerim değişebilir, yaşantım değişebilir ama bu gözlemleyen tarafımsa benim özüm. Ve o çok güçlü.

— Sonrasında neler oldu?
— Dedim ki: "Ya, bunların dediklerinde bir şey var". Bu hakikaten bir realiteyi ifade ediyor. Ve, katiyen dine dönme duygusu hissetmedim. Ama tasavvufa ilgi duyma, sevgi, doğayı önemseme ve her şeyin temelinde sevgi olduğu ile ilgili bir his belirmeye başladı bende.

— Ve Tanrı'yla barıştınız...
— Her şeyin anlamını verenin, benim Tanrı ile olan ilişkim olduğunu hissetmeye başladım ve benim ciddi bir şekilde yönlendirildiğim duygusuna kapıldım. Buna ihtiyacım vardı, devam ettim gittim ve oradan da yani, "Çocuklarımla kavuşmamla ilgili yönlendiriliyorum, benim ıstıraplarım sona erecek" gibi bir umut başladı. Enteresan. Nereden geldi bu duygu, onu da bilmiyorum. Yani, "Ben bir mesaj aldım. Yapmam gereken, net. Karar verdim," dedim, "çocuklarıma gitmeye karar verdim. Çocuklarımın yanına gitmeye yüzde yüz karar vermiş durumdayım". Gözümü açtığım zaman içimde bir coşku vardı. Acı gitmişti.

— Meditasyonla yapılan, zaten var olan enerjinin açığa çıkması tekniği mi? Bu "açılmaları" yaşayabilmek için meditasyon şart mı?
— Meditasyondan ne anladığına bağlı. Meditasyon adı altında bir sürü şeyler söyleniyor. Benim söylediğim meditasyon, orijinal olarak formüle edilmiş ve bilinçli olarak öğretilen bir meditasyondu.

Ve biliyorsun yogik düşüncede çok önemli bir yeri var meditasyonun. Farklı farklı teknikler. Fakat hepsi –sonradan benim biraz incelememe göre– sinir sisteminin dış dünyadan, yani duyu organlarının dış dünyadan kopup kendi içinde istirahata çekilmesini sağlayan teknikler. Öyle görüyorum bunu.

Şuna inanıyor; sinir sistemi –teorik olarak konuşuyorum–, sinir sistemi Tanrı ile doğrudan ilişkiye girebilecek bir potansiyele sahip. Buna inanıyor. Fakat sinir sistemi sürekli

dış dünya ile uğraştığı için bu potansiyele erişemiyor. Bu potansiyele erişebilmesi için belirli bir teknik kullanarak, sinir sistemini dış dünyadan koparmak lazım, o zaman sinir sistemi kendi kendini eğitiyor sanki ve daha önce durnura uğramış, gizli kalmış yönleri görebilecek hale geliyor. Ve bir alışkanlık meydana getiriyor. Ve ben eminim, meditasyona girdiğimde bana elektroreseptörler takılsa, benim kalp vuruşlarım, ciltteki elektrik her şey ölçülse, normal yaşamdakinden çok farklı bir nörofizyolojik duruma geçtiğimden yüzde yüz eminim.

— *Daha düşük tempo mu?*
— Çok daha düşük. Yani ölüme çok yaklaşıyor.

— *Bu teknik öğrenildiğinde tıpkı çalışan bir makineyi durdurur gibi kendi kendini devre dışı bırakmak da mümkün o halde?*
— Sanıyorum. Ondan dolayı birçok insan meditasyon yapıyor da bunun adını meditasyon koymamıştır.

— *Bu anlamda sormadım. "Kendi kendini devre dışı bırakmak" derken bunu, hayata son verme anlamında söyledim.*
— Bunu yapıyorlar zaten Hindistan'da. Adam ölmeye karar verdiği zaman topluyor bütün müritlerini –yani bu yogiler. Bunun çok örneğini okudum ben–, diyor ki: "Zamanım geldi". Son olarak nasihatlerini yapıyor, söyleyeceklerini söylüyor, arzusu nedir onu da söylüyor, meditasyona çekiliyor ve meditasyon süreci içerisinde hayatına son veriyor, yani bağı koparıyor tamamıyla. Bunun çok örneğini okudum.

— *Bu konuda sorularım art arda geldi ama reiki, enerji alıp vermeler, çakralar, meditasyon teknikleri derken bu alan pek bir toz duman içinde görüntü sergiliyor, realitesini öğrenmek, konuya bilimsel tavırla eğilmiş bir psikolog olarak, gerek sistemin işleyişi, gerek gözlemlerinizi ve öz deneyiminizi anlatmanız önemliydi...*

— Şu anda Türkiye'de neler tesir ediyor bu konuda bilmiyorum fakat ben Amerika'ya gidince bıraktım transandantal meditasyonu, başka bir meditasyon tekniğine başladım. Fakat çok yararını gördüm. Onun için ciddi olarak takip etmeye başladım.

— *Devamını getirdiniz mi?*
— İstanbul'a geldikten sonra bu Transandantal Meditasyon Derneği'nin merkezini öğrendim. O zamanlar Maçka'daydı. Ve onların toplantılarına gitmeye başladım. Ama evde esas itibariyle kendim yapıyordum. Benimle başlayan birçok kişi bıraktı, ben devam ettim, ki en inançsızları da bendim. O tarafım var. Dedim ki: "Altı ay yapacağım ve göreceğim. Bu benim için bir deneydir; nörofizyolojisi nasıldır bunun hakikaten". Ve o ilk konuşmada söylenen şeylerin çoğunun doğru olduğunu gördüm; stres gidermesi bakımından, daha bir sakinleştirici olması bakımından. Hakikaten regüle edici, yani düzene sokucu bir tarafı var. Ve şunun farkına varmaya başladım; benim sigara sayım azalmaya başladı. Hatta İstanbul'a geldiğim zaman –Erol Buluş da sigara içerdi– öyle bir noktaya geldim ki sigara almamaya başladım. Günde üçe, dörde falan düştü ve Erol'dan otlanmaya başladım. Erol da kızardı, "Kendine sigara al artık" diye. Ara sıra Erol'a sigara alıp verirdim, "Hadi bu paket benden" diye.

Fakat şunun farkına vardım ki sigara içmeye başladığım zaman ağır bir baş ağrısı olmaya başladı. Ciddi bir baş ağrısı. Ve bir gün dedim ki, "Yahu niye ben kendime eziyet ediyorum? Bu kadar baş ağrısı çekiyorum?" ve bıraktım. Bir hafta filan sonra düşündüm: "Aa, adamın dediği oldu". Sigara seni bırakır demişti, hakikaten sigara beni bıraktı. Bedenim farkına varmaya başladı. Ve o zaman dikkat ettim, haftada bir ya da iki kere et yiyorum. Çoğu kere meyve-sebze, fındık-fıstığa dönmüşüm. Kimse de bana, "Bu kötüdür. Böyle ye" falan gibi tavsiyede bulunmadı. Kendiliğinden olan bir şey. Yani bedenim onu istiyor, canım onu istiyor; sebze-meyve istiyor.

— Sigara ve et için söz konusu olan alkol için de söz konusudur mutlaka?

— Evet, evet. Alkol canım istemiyor. Alkol aldığım zaman müthiş bir baş ağrısı yapıyor bana. Azap veriyor yani bayağı. O kafamın dinginliği, açık seçik oluşu, net oluşu kayboluyor alkol aldığımda. Halbuki alışmışım o açık seçikliğe. O kadar güzel bir dinginlik ki o. Kafanın içini pırıl pırıl hissediyorsun.

Ondan sonra bu transandantal meditasyonun bir de Sidhi programı var. O zamanın parasıyla bin dolar gibi büyük paraydı. Ve ben o kurslara da devam ettim. Dediler ki, "Bunu yaptığın takdirde yerden kalkıyorsun, havalanıyorsun" filan, doğaüstü güç gibi şeyler söylediler. Merak ettim ve girdim. Kavramsal altyapı için telefonla İsviçre'deki merkeze bağlanıyorduk; bu haftalarca devam etti. Kavramsal kısım bittikten sonra uygulama bölümü için bir hafta mı, on gün mü Antalya'da bir otelde yine böyle hani o Kızılcahamam'daki gibi bir program içerisine girdik. Çok ilginç yaşantılar gördüm.

— Dedikleri gibi havalanabildiniz mi?

— Hayır. Hiçbir zaman kalkıp uçmadım ama bedenimde yeni enerjiler hissettim. Dolaştığını hissettim enerjilerin ve yüzde yüz ikna oldum ki bu eski ilk yogik gelenekler palavra değil. Kendilerine özgü bir sistem ve bu adamlar gerçekten sistematize etmişler, ne yaptıklarını biliyorlar. Yani uyguladığın takdirde vücudunda önemli değişiklikler yapabiliyorsun.

Transandantal Meditasyon Derneği'nin hoşuma gitmeyen tarafı, her şeyde para istiyorlardı, bunun ticari tarafının ağır bastığıyla ilgili bir yorumum vardı, onun etkisinden kurtulamadım. Ve bir de zihinsel olmaya çok önem veriyorlardı. Zihin açıklığına çok önem veriliyordu, gönül ile ilgili hiçbir şey konuşulmuyordu, orada bir açlığım belirmeye başladı. Farkında bile değilmişim o açlığın, daha sonra farkına vardım. Ama Amerika'ya gitmeye karar verirken bu yönden teçhizatlanmış olmamın çok etkisi oldu. Yani, "Ben meditasyon ya-

pabildiğim sürece günde iki dolara yaşayabilirim hiç dert değil" durumuna geldim.

— *Nasıl yani? "Hint fakiri" gibi mi? Beden sistemini yavaşlatabildiğiniz için mi, yoksa beklenti düşüklüğü mü söz konusu olan?*
— Yani, "Bir simit, bir elma ile bir iki gün yaşayabilirim. Meditasyon yaptığım sürece benim Kaliforniya'da başka bir şeye ihtiyacım yok. Geri kalan ne kazanıyorsam çocuklarıma verebilirim", böyle bir duyguya sahip oldum.

Yani mutluluk için arabaya, eve, profesör olmaya, bir kadın arkadaşı olmaya, işte bilmem neye ihtiyaç yok tavrıyla ilgili, yüzde yüz biliyordum ki –içimde öyle bir his vardı–, yeter bana bu. Yeter. Bu çok güçlü bir duruma soktu beni. Yani beklentilerimi çok düşürdüm kendimle ilgili.

Ve bir de şu his çok kuvvetli geldi; sanki bir mesaj aldım –bu mesajı izah edemem. Yani, bu içimde bir his–, "Sen doğru şeyi yapıyorsun. Niyetinin saflığı içerisinde elinden gelenin en iyisini yapmaya çalış, gerisini evrene bırak". O zaman sürekli, "Niyetim saf mı?", "Elimden gelenin en iyisini yapıyor muyum?" diye bu iki soruyu sürekli soruyordum kendime.

— *Ve bütün gemileri yakarak Amerika'ya gittiniz.*
— Ve Amerika'ya gittim. Çocuklarım karşıladı. Havaalanında onları bağrıma bir bastım, hii! tamam işte bu...

Ayşen ağlıyor, Elif ağlıyor, Timur şaşkın şaşkın bakıyor.

— *Ayşen 11 yaşındaydı şimdi 15...*
— Genç kız olmuş, yabancılaşmış bana...

— *Türkçe'yi unutmuş muydu?*
— Unutmuştu.

— *Elif'le Timur?*
— Onlar tabii daha çok unutmuşlardı her şeyi... Ve, Allah rahmet eylesin, kayınvalidem evini açtı bana. Onun evi Ri-

verside'daydı. Emily, Alhambra'da oturuyordu. Arada 80 kilometre falan mesafe vardı.

700 dolara 1962 model bir Volkswagen aldım. Kaplumbağa. Ve iş aramaya başladım.

— *Bu dört yıl içinde Emily ile haberleşmiş miydiniz hiç, yoksa sadece gideceğiniz zaman mı haberleştiniz?*
— Mektuplaşıyorduk ara sıra çocuklardan dolayı.

— *Çocuklarla mektuplaşıyor muydunuz?*
— Çok az. Yani, mektup yazıyordum, resim gönderiyordum ama son zamanlara doğru daha sıklaşmaya başladı. Çocukların mektup yazacak durumu yoktu. Ayşen yazıyordu ara sıra. Bazen de Elif. Ve kayınvalidem çocukları teşvik ediyordu "Babanıza yazın" diye. O organize ediyordu. O şekilde. Kayınvalide bilge bir kişiydi, yani iki şey söyleyeceğim; bir, kayınvalidem çocukların babalı büyümesi gerektiği ile ilgili çok güçlü bir inanca sahipti, onun için bana elinden geldiği kadar yardım etti.

Ama şunu da söyleyeyim, Emily de çocukların babalarının yakınında olması gerektiğini çok iyi anlıyordu. Kendisi babasız büyüdüğü için çocukların babasız büyümesini istemezdi. Ve bana yardım edişinin altında, esas çocuklara olan sevgisi yatıyordu. Bana yardım değildi esasında: "Bu adam çocukların babası" yaklaşımı taşıyordu.

— *Annelik sorumluluğu ile.*
— Gittiğim zaman Emily bana dedi ki: "Valla benim içimden geçen gerçek duygu şu ki, senin çok acı çekmeni istiyorum. Köşe başında oturup dilenci olmanı istiyorum, iş bulabilmeni istemiyorum, gerçek duygum bu".

— *Ne cevap verdiniz?*
— Ben de, "O zaman benim seni sık görmem doğru olmaz" dedim, "ben yapayalnızım, çocukları görüyorum, desteğe ihtiyacım var, morale ihtiyacım var. İşim gücüm yok, iş arıyo-

rum. Her seni gördüğümde böyle duygular içerisinde olduğunu bilmem bana iyi gelmez".

— *İş bulmanız nasıl gerçekleşti?*
— İş arıyorum; yok yok yok yok. Ama içimde zerre kadar kuşku yok; mutlaka bir şey olacak. Nereden geliyor bu duygu ben de bilmiyorum. Bir kere Allah'la konuşuyorum, diyorum ki: "Benim bildiğim kadarıyla niyetim saf. Bu çocukların bana ihtiyacı var, görüyorum. Benim de onlara ihtiyacım var. Bana şimdi yardım etmezsen başka zaman yardım etme, istemiyorum o zaman senin yardımını. Eğer yardım edeceksen şimdi yardım et".

İki ay geçti iş yok. Para bitiyor, zaten toplam 3 bin dolarım vardı. Sonra üniversitelere müracaat etmeye başladım. O sırada Kaliforniya'da üniversiteler yoğun bir ekonomik sıkıntı yaşıyor. Üniversitelerden hocalar çıkarılıyor işten.

— *1979 mu, 80 mi?*
— 1980. Ben 10 Eylül 1980'de uçağa bindim gittim, 12 Eylül'de malum durum oldu biliyorsunuz. Yani içime malum olmuş. Çıkamazdım hatta öyle kolay kolay.

Ben Türkiye'de iken, Hacettepe'de yedek subay olarak ders verirken, Amerika'da bir Türk kadınla evli, Lee Broadbent adında bir Amerikalı ziyaretçi profesör gelmişti Hacettepe'ye. Onunla aynı odayı paylaşmıştık. İşte ben bazı zamanlarda bulunuyordum, bazı zamanlarda olmuyordum. O da Klinik Psikolojisi, Danışmanlık Psikolojisi dersleri veriyordu. Ve Lee son derecede yumuşak, sıcak, yani yetişkin, olgun birisiydi.

— *İsmi "Lee" dediğinize göre Uzakdoğu kökenli galiba?*
— Yok. Anglosakson. Lee'nin eşi Türktü, o da psikologdu.

— *Hacettepe Üniversitesi'nde miydi o da?*
— ODTÜ'de.

— Adını hatırlayabiliyor musunuz?
— Canan. Klinik psikologdu Canan ve bir çocukları vardı, Kerim. O sırada ODTÜ'de Amerikan konsolosunun arabasını filan yaktılar, işte o devrede olan olaylar... ve onlar Türkiye'de kalmanın tehlikeli olacağını düşünerek Amerika'ya gitmişlerdi. Sonradan Lee, Canan'dan ayrıldı. Mış daha doğrusu. Ve Kaliforniya'da, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Fullerton'a gelmiş. Orada mesleki danışma bölümünün önce başkanı olmuş, sonra orada kadrolu olmuş, danışman olmuş. Ve ben Amerika'ya gitmeden önce Lee ile temas kurdum. Oraya gittiğimde ziyaret ettim. Baktım Fullerton'da üniversitede, Illinois Üniversitesi'nden Charles Osgood'dan doktora almış biri var; Bill Smith. Hani benimle beraber Osgood'un sınıfında olup da en yüksek puanı almış Sara diye bir kız vardı ya, onun kocası. "Ooo!" filan dedi, Sara da 70 kilometre–70 bile değil, 50 kilometre filan– daha uzakta olan yine Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Long Beach kampusunda Psikoloji Bölüm Başkanı olmuş. Ve bunlar evli. "A, Sara'ya bahsedeyim senin geldiğinden" dedi. Evlerinde ziyaret ettim, "Sara, ben iş arıyorum" dedim. "Aa, tabii, bizim bölümde sana ders verirler. Senin gibi birisini bulmuşuz daha ne isteriz. Senin kredin çok yüksek. Osgood'dan almışsın doktoranı. Ama önce bize örnek bir ders vermen gerekiyor" dedi, "bu Fakülte Kurulu bu örnek dersi dinler, karar verir."

— Ne zaman oluyor bu?
— Gittiğimin dördüncü ayıydı. Ve örnek ders verdim. Fakülte Kurulu, "Okey" dedi, "önümüzdeki sezondan itibaren başlayabilirsiniz" dedi. İlk maaşımı aldığımda, dokuz dolarım kalmıştı bankada.

— Ee, öyle pazarlık eder misiniz, "Yardım edeceksen şimdi et, yoksa etme" diye? Son ana kadar bekletmiş işte.
— Ama enteresan bir şey, içimde –bunun mantıksal bir dayanağı yok– zerre kadar kuşku yoktu. Yani mutlaka olacaktı! Emindim. Niye? Bilmiyorum niyesini. Bunun cevabını bilmi-

yorum. Bu çok önemli bir parçasıdır benim hayatımın. Bu bir gerçekliktir yani. Kaygıya düşmedim, acaba demedim, korkmadım, "Mutlaka olacak" dedim, "mutlaka olacak." Müthiş bir şey bu ya! Müthiş bir şey. Yalnız, "Sonuna kadar deneyeceğim" de vardı. "Sonuna kadar deneyeceğim, bakalım olacak mı?" diye.

— *Tanrı cesur ve girişken çocuklarını seviyor galiba?*
— Orada Ralph'le tanıştım. O örnek ders verdiğim zaman. Hani ateist bir psikoloji profesörü vardı, yan komşusuyla alışveriş yapardı, alır getirirdi. O işte. Geldi, "Sen nerede oturuyorsun?" dedi. "Riverside'da" dedim. "Kiminle oturuyorsun?" dedi. "Ayrı yaşadığım karımın annesi ile oturuyorum" dedim. "Allah yardımcın olsun" dedi. "Yok canım, çok iyi bir kadın" dedim. "İstersen benimle oturabilirsin" dedi.

— *Ev de geldi...*
— Huntington Beach'te oturuyordu. Huntington Beach güzel bir plaj, nefis bir yer. Evi var. Oda verecek. "Ne kadar vereceğim?" dedim. "Senden para istemiyorum" dedi. "Ama ben vermek isterim" dedim, "İyi" dedi.

— *Anlatmıştınız.*
— Buradan da bir destek geldi ve bunu yapan bir ateist. Bana öyle geliyor ki Tanrı'nın ateist mi dindar mı hiç ayırt ettiği yok. Temiz kalpli insanlara ulaşıyor diye düşünüyorum. Ve bu arkadaşım da çok temiz kalpli birisiydi. Anlatmıştım, biliyorsun hikâyesini.

Ve orada kalmaya başladım. Üç ders veriyordum üniversitede. Çocuklarımı hafta sonu alıyordum. Fakat kendimin bir yeri olsun istiyordum, onun için bir süre kaldıktan sonra, yani bir yıl sonra falan kendi yerimi ayarladım, çocuklar geldiği zaman mutfağı daha rahat kullanalım filan diye. Allaah, ben onlara kısır yapıyorum, kendime göre tavuk pişiriyorum...

Silifke'de batırık deriz biz, onu yapıyordum; İnce bulgur ve bir sürü işte nane, fesleğen, domates falanla yapılır. Zey-

tinyağı filan koymazsın. Dövülmüş susam veya yerfıstığı koyarsın. Çocuklar çok seviyordu benim yaptığım şeyleri. Ben de, "Aaa, benim aşçılığım varmış" diye şaşırıyordum. Çok seviyorlardı.

— Ayrı kalmanın acısını çıkardınız tabii değil mi?
— Dondurmalar alırız, video kaset filan kiralarız, Allaah, işte ben otururum ortaya, biri başını koyar dizime, öbürü ayağını uzatır göbeğime filan ve o zaman Tanrıma içimden nasıl dualar ederim, "Yarabbim, çok şükür. Yarabbim şu anda çocuklarım bana dokunuyorlar" diye. Şu ortamın parasal karşılığı yok. Yok. Onun için yüz binlerce kere şükrederek, minnettarlık içinde yaşamaya başladım.

— Ayrıldığınızda Timur iki yaşındaydı. Altı yaşında karşısına çıkınca tanıdı mı sizi?
— Tanıdı. Bakakaldı. Çünkü zavallım, parklarda marklarda gidip erkeklerle oynamak istiyormuş, bir babaya ihtiyacı var tabii. Bir amca falan arıyor. Etrafta da erkek yok orada. Yani dayısı yok, amcası yok, ağabeyleri filan yok. Komşuluklar falan yok orada. Biz o bakımdan çok zenginiz Türkiye'de; amca, dayı, etraftaki komşu, ağabeyler filan, erkek enerjisi alabiliyor çocuklar anne boşanmış ya da dul kalmış olsa da. Bir sürü etkileşimler var etrafta çocuk için. Orada yoktu.

Bir çocuk ister kız olsun, ister erkek çocuk, erkek enerjisine ihtiyacı var. O erkek hödük olsa da, kaba saba olsa da, höt höt konuşsa da... Onun ayrı bir fonksiyonu var. Bir kadının duyarlılığına, şefkatine, yaşıtı çocuklara, bunların hepsine ihtiyacı var. Kediye, köpeğe dokunmaya ihtiyacı var, enteresan bir şey, bunların hepsine ihtiyacı var.

Ve ondan dolayı benim ülkemde, dedelerin, ninelerin, halaların, teyzelerin, amcaların, dayıların, konu komşunun sürekli böyle iletişim içinde olmasının ne kadar büyük bir zenginlik olduğunun henüz farkında değiliz ve kaybediyoruz giderek.

Bir moda filan gibi kaybediyoruz. Modernleşmeyle ilgili bir moda gibi...

— Çocuklar sayesinde aşçı yanınızı keşfettiğinizi söylediniz az önce, ama mutfağa ilk kez girmiyorsunuz tabii. Çocukken de evde kurabiye yapıp okul kantinine satıyordunuz. Ama burada mutfak Ralph ile ortak tabii şimdi.

— Şimdi, ben Raph'in evinde iken yeme içme konusunda daha dikkatli olmayı öğrendim. Çünkü o bunu bilim haline getirmiş. Hangi gıda neyle gider filan.

— Ralph de psikoloji bölümündeydi demiştiniz. Alanı?

— Heyecanlar ve motivasyon konusunda çalışıyordu.

Almanya'dan gelmiş çok küçük yaştayken. Öyle de kendine göre bir hikâyesi vardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında kaçışları falan. Almandı. Alman Yahudisi değildi, normal Alman. Annesi ile beraber gelmişler ve annesi halen sağdı. Yaşıttık. Evlenmiş boşanmış. Ben orada iken yeni bir ilişki geliştirme durumundaydı. Sürekli ilişkiler içerisindeydi ve Amerikalı kadın ve Amerikalı erkek ilişkisi ile ilgili olarak Ralph'in hayatından dolayı bayağı gözlemlerim oldu. Çok tuhaf durumları anlatırdı bana, "Allah Allah, demek her şey olabiliyor" diye düşündüğümü hatırlıyorum.

— Ya siz? Yeniden evlendiniz mi? Ya da bunu denediniz mi?

— Benim herhangi bir evlenme, bir kadın arkadaşım olsun da ilişki kurayım durumu aklımdan geçmedi. Çünkü çocuklarım için gittim oraya. Tehlike çok büyük. Nedir? Çocuklarımla arama girebilir.

— Hiç sevgilim olmadı demek istemiyorsunuz herhalde değil mi?

— Türkiye'de oldu, Amerika'da da oldu. Hatta onlardan bir tanesi bayağı bayağı ciddi oldu. Çocuklarımla tanıştırdım. Ve ondan da çok iyi şeyler öğrendim, gelişmeme yardımcı oldu.

O Mormon bir aileden geliyordu, ondan dolayı değerler bilinci, aile değerleri üzerine ve aile etrafında dönüyor bütün hayat. Beni çok sevdi, çocuklarımı çok sevdi. "Siz aynen Mormonlara benziyorsunuz" dedi, "sen aynen bir Mormon

babaya benziyorsun. Benden de çocuğun olsun, mutlu bir şekilde yaşayalım". Çocuklar çok sevdi onu. Enerji dolu, cıvıl cıvıl bir kadındı.

Dindar değilim fakat başka bir din, yani benim Mormon olmam falan koşulu yoktu, yani benim Mormon olmam diye bir durum yoktu, öyle bir beklentisi yoktu ama ben böyle birisi ile evlenirsem mutlaka çocuğum olacak, böyle bir beklentisi var ve çocuk Mormon olarak yetişecekti.

— Bunu konuşmuş muydunuz? Çocuğun Mormon olarak yetiştirilmesi kesin miydi?

— Evet evet. Kesindi. Ben de dedim ki: "Bu din konusu çok özel bir konu. Ben evrende bir bilinç olduğuna ve bir sevgi olduğuna inanıyorum ama onu özümde hissediyorum, özün ilişkisinde hissediyorum ve onu kurallar içerisine sığdırmak istemiyorum. Onu keşfederek devam edip gitmek istiyorum".

— Çocuklarınızla ilgili olarak Emily ile bu konuda bir problem yaşadınız mı?

— Emily çok saygılıydı. Kayınvalidem Science of Mind denen bir kiliseye üyeydi ama onlar çok yumuşak, ondan dolayı çocuklara herhangi bir şekilde şu dine mensup olacaksınız, bu din içinde olacaksınız tavrı katiyen olmadı. Emily de zaten böyle bir şeye müsaade etmezdi.

— Dinler tanıtıldı herhalde çocuklara?

— Elbette. Çocuklar istedikleri zaman bir arkadaşlarının kilisesine gider bakardı. Ve çocuklar benden etkilenmeye başladılar. Nasıl etkilenmeye başladılar? Bir yemek yiyeceğiz, diyorum ki, "Çocuklar, şöyle bir bakın, neler var?" ve anlatıyorum, yani, "Toprağın belirli türden olması lazım, güneşin belirli ısıda olması lazım, suyun belirli bir şekilde verilmesi lazım, zamanın geçmesi lazım. Bütün bunlar, hepsi birer mucize. Ve biz şimdi yemeye hazırız. Bizim kendimizin sistemi bir mucize, açlık muhteşem bir mucize. Beraberce yemek yeme çok büyük mutluluk, biliyorsunuz ben sizden ayrıydım, şu

anda beraber bulunmamız büyük mutluluk onun için, gelin bir teşekkür edelim. Bu bütün evrenin özünde hissettiğim bilince teşekkür edelim".

Şimdi bugünlerde çocuklarla bir araya geldiğimizde ben unutuyorum bazen onlar hemen, "Baba?" diye hatırlatıyorlar, "hani teşekkür ederim?". Beraber olmamıza, bu yiyeceğe, bu açlığa, şu günde nefes alıp veriyor olmamıza bu teşekkür duygusu çok yerleşti çocuklarda. Takdir ve teşekkür bakışı...

Şimdi, Amerika'da çok yaygın bir şekilde şu ayrım oluşmaya başladı, yani dindar olmakla maneviyata, öze önem vermek arasında çok büyük bir ayrım var.

Dindar olduğun zaman kitaptan bahsedersin, günahtan sevaptan bahsedersin, yapılması gerekenler, yapılmaması gerekenler anlayışı var. Öbürü de bizim tasavvufa benziyor: "Sen kendi hesabını verebildiğin sürece, sorumlu bir hayatı sevgi içinde yaşayabildiğin sürece yaşamaya devam et. En büyük ibadet, dürüstçe yaşamaktır". Bu çok yaygın Amerika'da. Kiliseye gidenlerden çok daha fazla sayıda böyle insan var.

— Mormon... ismini unuttum... söylemiş miydiniz? Bu nedenle mi ayrıldınız?

— İsmini söylemedim. Bilinçli olarak söylemedim. Evet, bu nedenle ayrıldık. Ve çok acı oldu. Ben de acı çektim, o da acı çekti.

Çok iyi bir insandı. Yaş farkımız bayağı büyüktü. Benden gençti. O da beni korkutuyordu. Bunun sorumluluğunu da apayrı bir olay olarak görüyordum. O bunu zerre kadar önemsemiyordu.

— Yaş farkının size yüklediği sorumlulukların neler olduğunu düşündünüz?

— Birkaç türlü... Bir kere, cinsel olarak benim pilimin bittiği zamanda o tam olgun bir kadın olacaktı.

— Bu konu açılmışken şunu sormak istiyorum: Kız çocuklarında –sanırım dişiliğin biyolojik saatinden ötürü– erkek

çocuklarından daha hızlı, daha önce bir düşünsel, duygusal olgunlaşma söz konusu oluyor genellikle. Bu durumda, yaşıtla beraberlik risk taşımıyor mu hem erkek hem de kadın açısından?

— Öyle bir düzen kurulmuş ki zaten toplumda –Amerika'da da öyle– genellikle dört, beş, altı yaş fark oluyor zaten. Yani erkek üniversiteden mezun olup, işinde biraz ilerleyip, askerliğini bitirip, yuva kurabilecek duruma geldiğinde onun yaşındaki kadınlar evlenmiş, birinci, ikinci çocuğunu doğurmuş oluyor. Ondan dolayı evlenme durumunda olan erkek genellikle zaten dört, beş, altı yaş küçüğü ile evleniyor.

— *Bu denge kendiliğinden kuruluyor diyorsunuz.*

— Öyle bir şey var. Ama yaşların artık ilerlediği durumlarda, ikinci, üçüncü evliliklerde farklı durumlar ortaya çıkabiliyor. Denge bozuluyor. Yani yaşın eşitliğinin bozulup, büyük fark olması durumları ortaya çıkıyor.

— *Sizin aranızda kaç yaş fark vardı?*

— 17 yaş fark vardı. Göze alamamamın, ilerdeki cinsellik yaşantısı ile ilgili düşüncem dışında bir diğer nedeni de, onun enerjik, bir sürü yapmak istediği şey olurken senin oturup rahat etmek istediğin zamanlar olacaktı. Ondan dolayı sürekli bir fark...

Bir de etrafımdan gözlemlerim var çok sayıda. Ben böyle genç kadınla evlenmiş bayağı insan gördüm. Gözledim. Hep ilişkilerine bakardım ve şunu görürdüm; kadının böyle alay edici, aşağılayıcı ve hesaba almaz tavırları vardı.

— *Bir süre sonra mı?*

— Evet. Oluyor bu. Konuşurken falan hissediliyor. Adamın da bir ezikliği oluyor, sürekli bir eziklik içerisinde. Ve bu hiç hoşuma gitmezdi. Diyorum ya, erkeğin bir onuru ve şerefi olmalı. Ve en önemli hazinesi odur. Onu kaybetmemeli. Onu kaybettiği zaman her şeyini kaybetmiş olur.

— Yaş farkı çok fazla olan, yani neredeyse çocuğu yaşındakilerle yapılan evlilik ilişkilerinde gözlemlerim bu yönde oldu diyorsunuz?
— Evet.

— Peki bu durumun erkek dünyasının söylemi içindeki yeri? Takdir toplayan bir yaklaşım yok mu?
— Var. Yani erkekler arasında o bir başarı olarak görülebilir ve birçok erkek tahmin ediyorum ki kendi sevmesinden daha çok, bu durumu etrafa göstermesi ile bir zafer kazanmış gibi falan görüyor kendini. Yani hem Türkiye'de bunu hissediyorum, hem Amerika'da bunu hissediyorum.

— "Gözlemlendiğinde, kadında bir küçümseme, alay hali belirdiğine tanık olunuyor" diyorsunuz. Peki bu nasıl bir "zafer"? Ne yaşıyor o insanlar o zaferin perde arkasında?
— Yani, "Benimle beraber ya, boş ver gerisini" gibi bir tavır içerisine giriyorlar. İşte bu erkeğin onuru, haysiyeti dediğim bilinç önemini kaybettiği andan itibaren başka bir sürü faktörler ön plana geçmiş oluyor; "Boş ver, ne yaparsa yapsın, yatağa benimle giriyor ya. Gece yattığım zaman genç bir kadın var ya yanımda" gibi... Yani diğer erkeklere göstermiş olduğum bu olmuş oluyor.

— Erkekler arası bir yarış, rekabet mi yani?
— Bence erkek, gücünü kaybettiği ile ilgili kuşkuları başladığı zaman, kaybetmediğine dair deliller aramaya çalışıyor. Ve bu da; genç kadın. Genç kadını hayran bırakmak.

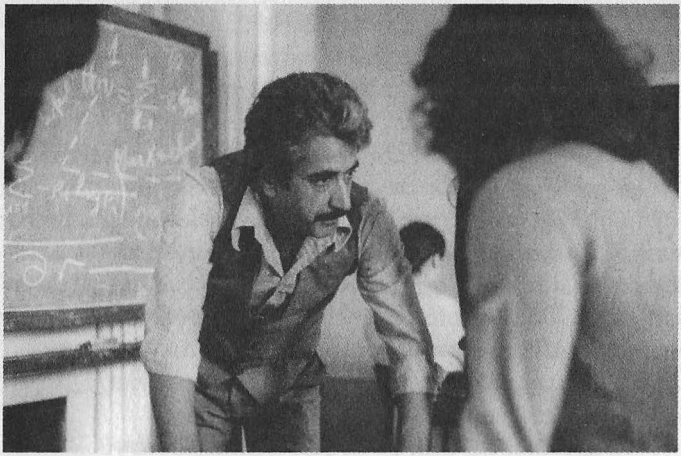
O sırada, o yaşta erkeklerin genellikle ekonomik güçleri yüksek oluyor, mevkileri yüksek oluyor, deneyimleri çok oluyor ve genç kadını etkileyebilecek bir sürü boyutları oluyor, ne bileyim işte ben profesör olmuş oluyorum, o öğrenci olmuş oluyor, yüksek kalitede arabam olmuş oluyor, evim olmuş oluyor, bilmem ne yöneticisi olmuş oluyorum bir şirkette filan, bundan etkileniyor kadın. Erkeğin gücünden etkileniyor.

— Daha önceki görüşmelerimizden birinde, aşktan kaçtığınızı söylemiş, "Aşk yaşamadım" demiştiniz. Ve Mormon kızından acı çekerek ayrıldınız. Mormon kızı ile yaşadığınız aşk olmasın?

— (Uzun bir sessizlik) Yani hayatımda tahmin ediyorum en yakın geldiğim... belki de aşk oydu, yani en yakın geldiğim oydu. Bayağı etkilenmiştim. Çok güzel bir kızdı. Çok iyi bir insandı. Ailesini tanıdım, çok güzel bir ailesi vardı. Ve ayrıldıktan sonra çok özledim. Kendi kendimle çok mücadele ettim. Geri dönüp, telefon edip her şeyi kabul ediyorum demek için çok mücadele ettim kendimle. *(Yine bir sessizlik)* Hakikaten... ondan çok etkilendiğimi söylemeliyim. Evet, en çok etkileyen oydu.

Ve hayatımı da, beni de en çok olgunlaştıran, yücelten ve kadınlara bakış tarzımda beni en çok yumuşatan, insanlaştıran oydu. Normal olarak Türk kültürü içinde büyürken kadınlara karşı, "onlar" diye bakmışım. Bunu fark ettim. "Ötekiler" olmuş yani onlar. O, benim "insan kardeşlerim" yaptı kadınları...

(Bir telefon çalıyor, "Alo" diyor. Teyp kapanıyor. Bu, bugünkü söyleşinin de sonu oluyor.)

1976-1980 yıllarını özetleyen bu dört resimden ilkinde, Boğaziçi üniversitesinde ders veriyor Doğan Cüceloğlu. Ki, bu yıllarda bir ayağı da Hacettepe Üniversitesi'nde.

Karlıbayır'daki "tavuk çiftliği(!)"nin inşaatı sırasında...

Tavuksuz tavuk çiftliğinin inşa çalışmaları sırasında Erol Buluş (sağ başta) ile...

Söze gerek var mı? Aylardan Eylül, yıllardan 1980...

31 Temmuz / Perşembe / Saat 13.00
Etiler / Ofis

— Yaşamöyküsünüzün anlatımında geldiğimiz yer itibariyle baktığımda bu arada çıkmış olan ilk kitabınızın öyküsünü almadığımı fark ettim. Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan yazılarınız ilgiyle okunuyordu. O yazılardan önce...

— Hani çocukları Amerika'da bırakıp Türkiye'ye dönmüştüm ya, o zaman.

Berkeley'de iletişim grubu çalışmaları yapıp, bu konuda bilincim arttıktan sonra insan ilişkilerinin önemi ile ilgili, kişilerin ömür boyu bir hapishanede yaşayıp da hapishanede olduklarının dahi farkında olamadıkları ile ilgili güçlü bir bilinç gelişti bende.

Kendi hapishanemi keşfetmeye başladım. Emily'nin hapishanesini keşfetmeye başladım. Kendi hapishanemi kırmayı becermeye başladım ve Emily'nin hapishanesine saldırdım gibime geliyor. Ama Emily'nin hapishanesinin örülmesinde benim daha önceki tavrımın çok büyük etkisi olmuş. Yani, kızgın, öfkeli bir erkek, aldırmıyor ve onun açılmasına izin vermeyen bir tavır içerisinde. Ben, doktora almış, üniversite akademik payeleri olan bir insan olduğum halde bu bilgileri karımla olan ilişkimde kullanmadım, onun farkına varmaya başladım.

— Çünkü, "Neden böyle oldu?" diye bakmaya başladınız değil mi?

— Evet evet. Türkiye'ye gittiğim zaman açık seçik görmeye başladım ve "Neden böyle oldu?" diye sorduğumda görüyorum ki kötü niyet yok, yani hiçbir zaman ona azap çektirmek, eziyet çektirmek, şöyle yapayım, böyle yapayım yok. Kesinlikle. Sergilediğim, önümde görmüş olduğum örnekler çerçevesinde bir davranış.

Hiçbir okulda nasıl ana, nasıl baba, nasıl koca olunur, ya-

şarı yönetimi nedir, insan ilişkileri ne zaman sağlıklı olur öğretilmiyor, ayrıca bunların konuşulduğu yok.

— *Bildiğimiz var sayılıyor.*

— Tabii. Herkes, her yöre, her aile kendi bildiğinin, inandığının en iyisi olduğunu sanıyor ama onun da ne olduğunu bilmiyor aslında. Yani şuraya yazar mısın, dök bakalım denecek olduğunda aa, ıı diye başlanır. Yani bir liste çıkmaz ortaya. His olarak olan bir hadise, ki normali de bu. Dünyanın her yerinde böyle olur, sadece Türkiye'de görüleni kastetmiyorum ben.

O zaman farkına vardım ki, ben aslında kendi yöremin kültür robotuyum ve benim gibi çok insan var. Fakat onlar kendi yörelerinin kültür robotlarıyla içlidışlı ilişki kurup evlendiklerinden dolayı yürüyor ama hapishane devam ediyor. Ama bu arada her gece kafayı çekme, karısını dövme, günde iki paket sigara içme filan da devam ediyor. Bir yalnızlık, bir mutsuzluk, bir coşkusuzluk ve bir anlamsızlık var. Sürekli şikâyet eden bir toplum. Sürekli suçu başkasında bulan bir toplum. Ben sorumluyum diyen hemen hemen hiç görmüyorsun etrafında. Bütün bu bildiklerim çerçevesinde ben, "Kitap yazayım" dedim.

İlk kitabın, iletişimle ilgili "İnsan İnsana" kitabının yazılışı böyle oldu.

Kitabın müsveddesini yazdım, adını ne koyalım derken, –kulağı çınlasın eğer sağsa– Meral diye üniversiteden bir arkadaşım vardı, İstanbul Üniversite'sinde ben asistanken o öğrenciydi. Evlenmiş, bir kızı olmuş. Tesadüfen görüştük. Ona rica etmiştim, "Müsveddesini okur musun?" diye. Çok akıllı bir arkadaştı. Ve Meral müsveddeyi okudu, "Doğan" dedi, "insan insana yaşamak için gerekli bilgiler bunlar". Kitabın ismi de böylece doğmuş oldu. O verdi yani kitaba ismini. Hep böyle anıyorum.

— *Meral öğretim üyesi miydi?*

— Değildi. Öğrenciliğim sırasında tanışmıştık, bu benim işte âşık olduğum, evlenme teklif ettiğim kızın da yakın arkadaşıydı. O gruptan kızlar.

— Kitabı yazdığınızda Hacettepe'de öğretim üyesiydiniz değil mi? Berkeley dönüşü oradaydınız çünkü...

— Berkeley'den Hacettepe'ye döndüm, orada öğretim üyesiydim, ama sonra oradan istifa ettim. Bu emlakçılık durumu nedeniyle.

— Bu arada mı yazdınız? Kitabı yazdığınızda emlakçılık devam mı ediyordu?

— Evet evet, devam ediyordu. Emlakçılık değil de, yoğurtçuluk. Okuldan ayrılmıştım ve piyasanın içerisine girdikçe yazdıklarıma daha da inanıyordum. O emlakçıların yalnızlıkları, o ilişkiler...

— Farklı ilişkiler ağı içindesiniz ve bir taraftan da kitap yazıyorsunuz...

— Tabii tabii çok heyecanla yazıyordum, çünkü görüyordum, yaşıyordum bire bir söylediklerimin ne kadar doğru olduğunu, bir taraftan da yaşıyordum yani.

Kitabı yazdım, sonra bunun resimlenmesi gerektiğini düşündüm. O sırada Balkanlar Karikatür Yarışması'nda birincilik almış, Bebek'te kasaplık yapan bir karikatüristimiz vardı. Ödül falan almış bir karikatürist; Erdoğan Bozok.

Bebek'te kasaplık yaptığını duydum. Gittim dükkâna, kendimi tanıttım. İlginç bir insandı. Böyle insanı süzen bir tarafı vardı karakter tahlili yaparmış gibi. "Böyle bir kitap çalışmam var" dedim. Tavrım; "Şunları, şunları, şunları benim için çizer misiniz?" şeklindeydi. Dedi ki: "Verin bana müsveddeyi okuyayım, çizimlendiririm". Halbuki ben spesifik olarak şöyle çiz, böyle çiz demek istiyordum ve bunun ne kadar büyük hata olduğunu daha sonra anladım. Ama sağ olsun bu tavrımı benim gençliğime, bilgisizliğime verdi. İma yoluyla bundan pek hoşlanmadığını belirtti sessizliğiyle. Bıraktım müsveddeyi, o çizimler yaptı. İyi ki öyle olmuş.

Ondan sonra da... Aziz Nesin'in öyküleri müthiş bir zenginlikti, yani benim anlatacağım şeyleri, Aziz Nesin öykü havası içerisinde çok güzel anlatıyordu. O öyküleri kullanmak

istedim kitapta. O nedenle de Aziz Nesin'den izin almak istedim.

Aziz Nesin'le konuştum. Böyle bir kitap yazdığımı, kendi öykülerinden alıntılar yaptığımı söyledim. "O zaman kitabı bir okumak isterim" dedi. Müsveddeleri ona götürdüm, verdim. Çatalca'daki çiftliğine gittim ve karşılaştığımızda Aziz Nesin'in ne büyük bir insan olduğunu anladım. Kendisinin yanında her düşüncemi –onun düşüncesine yakın olsun, uzak olsun– çok rahatlıkla söyleyebileceğim bir ortam olduğunu hissettim. Zerre kadar yargılama yoktu. Çok demokrat bir insandı. Onun için şu anda Allah rahmet eylesin diyorum, Türkiye'nin yetiştirdiği kişisel bütünlük abidelerinden biriydi. Öyle görüyorum ben.

— Ve o "kişisel bütünlük abidesi" parçalanmak istendi.

— Mümkün olsaydı da Aziz Nesin bir düşünür, bir yazar olarak ideolojinin dışında kalabilseydi. Bence bütün bu parçalama ve saldırma olayları, o saldırılar ideolojiden kaynaklanan bir durum. O ideolojinin dışında kalmak da o günkü şartlar içerisinde zaten mümkün değildi. Fakat mümkün olsaydı da öyle bir sezgi, bir gelişmişlik, bir görüşe sahip olabilseydi. Çünkü bir filozof tavrı vardı. Her ideolojinin içerisine sığdırılacak bir insan değil bence onun bakış tarzı. Yani, insanlığın, insan olmanın, varoluşun o kadar çok boyutlarının farkında ki, herhangi bir ideolojinin içerisine sığdırmak mümkün değil. Ve herhangi bir ideoloji ile yönetilen bir toplumda –kendisinin savunduğu bir ideoloji de olsa– Aziz Nesin'in mutlu olacağını sanmıyorum. İdeoloji kısıtlamalar getirir, zorlamalar getirir. İnsanın insan olarak özgürlüğünü ifade etmesine sınırlar koyar.

O nedenle yazık diyorum, yani bu tip düşünürlerin kendilerini ideolojilere bulaştırmaları ve ideolojinin simgesi haline gelmeleri çok yazık diyorum.

— Kişisel bütünlük içerisinde yaşama alanlarının tümünün belirlendiği bir yapı olarak siyaset, zaten doğrudan herkesin

ilgilendiği bir alan değil mi? Kim "bulaşmıyor" ki, yani gidip oy veriyoruz, belirliyoruz. Siyaset, bizim dışımızda, yani yaşam alanlarımızın dışında bir yerde değil ki. Sürekli ilişki içerisindeyiz.

— Cevabım, evet. Ama siyasetle uğraşmanın düzeyleri var. Yani, bunun tartışmasına girecek olsak Avrupa'da öyle düşünürler gösterebilirim ki sana, hiç siyasetle uğraşmadan 50-60 yıl sonraki siyasetin temellerini atmış ve gerçek demokrasiyi kurmuş, kurmaya yardım etmişlerdir.

— Tam da bu. Bu da "siyasetle uğraşma"nın ta kendisi değil mi?

— Siyasetle uğraşmanın düzeyleri var. Bu düşünürler, insan olmanın anlamı, özgür olmanın anlamı, değerler bilincini ve gelecek yaratmak nedir, bir vizyon yaratmak nedir gibi konularda öncülük yapmışlar ve çağı aşmışlardır. Okul olmuşlardır yani. Düşünce bakımından.

Mesela demokrasi, bir ideoloji değil. Yani demokrasi öyle bir yaşam felsefesi ki, mesela ne diyor, "Herkesin katılımı gereği var" diyor. Böylelikle katılımcı yönetim durumu var. Herkesin fikrinin alınması.

Demokrasi ne diyor, mesela bu Avrupa Birliği çerçevesi içerisinde baktığımızda, bir demokrasinin yaşayabilmesi için, insanla ilgili, yaşamla ilgili bir değerler bilincinin tabanının oluşması lazım diyor. Böylelikle bu değerler bilinci tabanına ulaşmadan bir kültürün, bir toplumun demokrasi yönetimine ulaşmasının mümkün olmadığını söylüyor ve bize de sürekli dayattığı; anayasanızda, yönetiminizde, şurada burada demokratik bir yaşamı ayakta tutabilecek bir tabanınız yok diyor.

Demokratik tabanı ayakta tutabilecek değerler bilinci kendiliğinden gelmedi ki Avrupa'ya. Yüzlerce yıl içinde o kadar çok düşünür, filozof, şair, romancı, eğitimci, o kadar çok işledi ki, sonunda yavaş yavaş meyvesini vermeye başladı. İşte benim önem verdiğim o taban. O düşünür tabanı.

— O düşünür tabanı bunu yaptığı zaman bir siyasal "eylem"de bulunmuş oluyor.
— Gayet tabii. Aziz Nesin de bir sürü eylemde bulunabilirdi. O ideolojik şey içerisinde değil. Aziz Nesin'in vakıf kurmasına hiç kimse itiraz etmedi. Aziz Nesin'in yaptığı en önemli eylemlerinden bir tanesi, o kimsesiz çocukları alıp bir vakıf kurmasıydı. O bir eylem. Yani bugün benim bir televizyon programı yapmam bir eylem, benim kitap yazmam bir eylem, seminer vermem bir eylem. Bir sürü eylemler var. Eylemin ille de ideolojik anlamda olması şart değil.

— Tarihin bazı "sıcak" ve "acı" yüklü dönemlerinde düşünürlerin de bir karşı duruş sergilemeleri gerekebilir. Buna en yakın örneği de yine siz vermiştiniz; Chomsky.
— Evet. Bertrand Russell bunun en güzel örneklerinden biri. Ama, bir düşünürün eylemi çok geniş bir şemsiyeyi kapsar. Bertrand Russell bir ideolojinin adamı olmadı, çok geniş kapsamlı bir insanlık görüşünün savunucusuydu. Ve o nedenle, Rusya'ya gidip komünist yönetimin insanlara ne yaptığını görünce, kendi temel değerlerine daha da sahip çıkarak Rusya'da gördüğü uygulamanın kötü olduğunu söyledi.

— İtirazınız angaje olunmasında sanırım?
— Evet. Yani Aziz Nesin o kadar çok boyutlu ve insan sevgisi olan bir insandı ki, angaje olduğu –benim algılayışım içinde söylüyorum tabii–, angaje olduğu ideoloji, değişik toplumlarda Aziz Nesin gibi özgür olan insanları yedi bitirdi. Ve onu da yer bitirirdi. Kesinlikle. Onu görebiliyorum.

Bu o ideolojinin kötü, diğerinin iyi olduğu anlamına gelmez. Bu, ideolojinin kendisinde var. Sol ideoloji kendi kendisini yedi bitirdi, aşırı din akımına kendini bağlamış olanlar da ideolojik düşünce içindedir, o da kendi kendini yer bitirir. O bakımdan insan olmanın tüm boyutlarını savunan bir düşünür bence iyice farkına varırsa, herhangi bir ideoloji kalıbına sığamayacak kadar özgürdür. Öyle görüyorum ben.

— İdeolojiyi tanımlamanız şart oldu.

— Şerif Mardin'in bir sosyolojik çalışması var, "İdeolojiler" diye, yani yapısı itibariyle onun söylediği –kendisi sosyoloji profesörüdür ve uluslararası kalitede bir kişidir. Dinleri de bir ideoloji çerçevesi içinde ele alır– ideolojinin en temel özelliği; belirli varsayımları koyup o varsayımlar içerisinde bir sistem oluşturmak ve o sistemi yaşama empoze etmek.

İdeolojide, artık yaşamı olduğu gibi algılamayı bırakıyorsun. İdeolojiye inanmış insan, yaşamı değiştirerek o ideolojinin kalıbına uydurmaya çalışıyor. Ve o zaman da gelişmeye direnmeye başlıyor ideoloji. Muhtemelen ilk çıkışı, yaşamda görmüş olduğu haksızlıkları düzeltmek üzere ortaya atılmış olmasına rağmen. Çünkü yaşam sürekli değişen bir şey, sürekli değişen bir süreç, yüz binlerce etkenin etkileşimi içerisinde ortaya çıkan bir hadise. Ondan dolayı zaman içerisinde yaşam, ideolojiyi değişmesi için zorlamaya başlıyor. Yani, değişiklikler yap diyor. Ama ideoloji değişmemekte ısrar ediyor. Kalıplanmış durumda yapısı itibariyle. Böylelikle belirli sayıda varsayımların oluşturduğu bir sistem ve kapalı bir sistem.

Mesela söylemiştim ya işte arkadaşım Erol Güngör'ün "Karşı ideolojiden olanlara kötü not veririm bırakırım, çünkü onlar bizi ezer" filan anlayışını... böylelikle ben, Cahit hocamın o kadar çok özgür bir tarafı vardı ki, ya onun etkisi altında kaldım veya kişiliğimden, yaradılışımdan, yani hangisi ağır bastı iyice emin değilim, kendimi çok şanslı hissediyorum; hiçbir zaman, hiçbir ideolojiye tam anlamıyla angaje olamadım.

— Sorgulama... "Neden" ve "acaba?" temelli. Özellikle de, "acaba?". Kadim sorular...

— Zannederim çok önemli bir şeye parmak bastın. O bende çok güçlü. Sürekli keşfetmek isteyen, sürekli ikinci bir adımı da görmek isteyen, "Peki niçin? Peki niçin, peki niçin?" diye o sorgulayan tarafım çok güçlü. Niye güçlü bilmiyorum. Yani işte o yedi yaşındaki sorduğum soru... "Acaba Allah'ı kim yarattı?" diye sordum, kafamı yumruklamaya başladım ama

o soruyu sordu bu kafa. O bakımdan kendimi hiçbir zaman belirli bir ideolojiye angaje olmuş olarak görmedim, ki ilk yazdığım kitapta da hiçbir ideoloji yoktur. Genellikle Türkiye'de bir kişi olabilmek için, tanınabilmek için, hakkında konuşulabilmek için ideolojinin bir tarafından tutunmak gerekiyordu gördüğüm kadarıyla.

— Politik tansiyonun son derece yüksek olduğu bir döneme rastlıyor bu ilk kitap.
— 1977, 78, 79'da kitap oluştu ve 1979'un Kasım'ında basıldı.

— Elimdeki kitapta niye "İlk basım tarihi: 1991" diye geçiyor?
— Şimdi bu... anlatacağım öyküsünü. Neyse, işte ben Aziz Nesin'in Çatalca'daki vakfına gittim, okumuş, "Tamam" dedi, "izin veriyorum. İyi bir kitap olmuş". Onun öyle demesi tabii benim için önemliydi. "Yalnız tavsiye ederim" dedi, "bu tip kitaplarda bir de indeks yap". Yani kişiler kavramları bulabilsinler. Ama onu yapmadım ben, çünkü ohooo o ayrı bir yük. Bir de ben bunu ders kitabı olarak yazmayı düşünmüyorum, halkın okuyabileceği bir kitap olsun diye düşünüyorum. Kafamdaki düşünce şu: "Bu kitabı ders kitabı gibi yazarsam okunmaz, halbuki gerçek demokrasinin oturabilmesi için seçmenlerin o çağın bilgisi ile donanmış olması lazım". Aksi halde hep palavracılar seçilir ama seçmen bilgilendikçe tercihi değişir. Amerika'da ben bunu gördüm. Yani aydınlar, üniversitedeki profesörler, kendi alanları ile ilgili olarak genel toplumu bilgilendirmek için nasıl bir çaba içerisine giriyorlar, onu gördüm. Bu, filozof olabilir –ki en çok filozof olabilir–, bu eğitimci olabilir, bu nükleer fizikçi olabilir, bu tıp doktoru olabilir, ama hepsi eninde sonunda hayatlarında halka, ne yaptıkları ile ilgili bilgi vermişler; keşiflerinin ne ile ilgili olduğuyla ilgili böyle günlük örneklerle herkesin anlayabileceği bir kitap yazmışlar.

— Zaten sonuçta niçin yapılıyor ki bütün bu akademik çalışmalar? Disiplin çalışmaları dışında da sadece akademik, disiplin dili içinde konuşmayı nasıl yorumluyorsunuz?

— Benim gördüğüm kadarıyla Amerika gerçekten üniversitenin demokratik hayatın devam etmesi için önemli bir fonksiyonu olduğuna, işlevi olduğuna inanmış bir toplum. Yine gördüğüm kadarıyla Almanya'da böyle bir şey olmamış, onun için Alman profesörü yazarken akademik dilde yazıyor. Okuyorsun, okuyorsun, okuyorsun, anlamakta zorlanıyorsun. Ne kadar anlaşılmaz yazmışsa o kadar, bu adam demek ki iyi, kafası işler anlamına falan geliyor yani.

İngiltere'de nasıl olmuş bu, bilmiyorum. İngiltere'de Amerika'daki gibi bir durum olmuş mu? Bilmiyorum. Ama Amerika'da üniversitelerin kuruluşu, profesörleri tayin ediş, çalışmalar falan, böyle toplumu sürekli göz önünde tutan bir tavır almış. Böyle bir bilinç içerisinde yazmak istedim. Yani ben bu konuda bir şeylerin farkına vardım ve bunun acısını çektim hayatımda, bunu paylaşayım, benim bilincimde olan insanlar ve çocukları acı çekmesin diye düşündüm.

Benim kendimi adadığım, esasında o insanlardan daha ziyade o insanların çocukları diyebilirim. Çünkü yetişkinlerin netice itibariyle şu veya bu şekilde özgürlükleri var, karar verip hareket edebilirler ama çocuklar öyle bir ortamda ki, o ortamın etkilerinden kurtulma özgürlükleri yok. Bunun da gelişip gelişmeme konusunda etkileri var. Ve çocuklar evrenin en büyük hediyeleri yaşama. Öyle görüyorum. Böyle bir vizyon oluşmaya başladı benim içimde. Ve o ilk kitabı da çocuklarıma sundum.

— Yazar yazmaz yayımlayabildiniz mi ilk kitabınızı?

— Şimdi kitabı yazdık, onayı da aldık, çizimler de yapıldı. Yedi tane kopya yaptırdım, önemli gördüğüm yayınevlerine gidip kendimi tanıtıyorum. Yoğurtçuluk falan yaptık ya, girişimciyim(!) yani çekinmiyorum öyle, fakat atladığım bir şey; Türkiye'de ilişkiler içerisinde, tanıdık bildikler içerisinde iş görüldüğü konusunu atlamışım. Amerika'nın çok etkisi altın-

da kalmışım herhalde bireysel girişimcilik falan gibi. Onun için gidiyorum aklıma gelen İstanbul'da Cağaloğlu'ndaki önemli yayınevlerine, kendimi tanıtıyorum, diyorum ki: "Ben böyle böyle birisiyim, böyle bir kitap yazdım". Yüzüme bakıyorlar şöyle bir –koltuğumun altında da bir kopya var, vereceğim gözden geçirmeleri için–, "Bırakın" diyorlar, "basılmasını düşünürsek size haber veririz". Dağıta dağıta gittik. Hiçbirinden bir cevap gelmedi. Bekle bekle yok. O zaman Altın Kitaplar sadece roman, tercüme roman basılan bir yerdi, hiç aklıma bile gelmedi oraya da uğramak.

Birisi, "Bunu bassa bassa Altın Kitaplar basar" dedi. Kim dedi hatırlamıyorum. Altın Kitaplar'a götürdüm. Adını şimdi hatırlayamadım, çok efendi, doktor diye anılan önce doktorluk yapmış sonra yayın hayatına dönmüş bir bey ve bir akrabası vardı Altın Kitaplar'ın başında. *(Dr. Turhan Bozkurt)* Ve kitabı, –sağ ise kulağı çınlasın–, Nilgün Hanım diye birisi *(Nilgün Himmetoğlu)* vardı –ki İngiltere'de 15 yıl mı ne kalmış, o da orada editörlük yapıyormuş–, otomatikman ona vermişler. 15 gün sonra ondan telefon geldi; "Biz ilgileniyoruz" dedi. Çok heyecanlandım. Hakikaten ilgileniyorlarmış. Bir de Türkiye tarihinde böyle bir kitap yok. Yani, bu alanda bir bilim adamı tarafından bilimsel dilin dışında, halkın okuyabilmesi için yazılmış, insan ilişkileri ile ilgili yazılmış bir kitap yok. Örnek yok yani.

— Örnek yok muydu? Gerçi çeviriydi ama, çocukluğumda, 11-12 yaşlarında iken, babamın armağan ettiği, kişiler arası iletişimi konu edinen kimi kişisel gelişim kitapları okuduğumu hatırlıyorum. Kitapları hatırlıyorum da, yazarın adını hatırlayamadım. Hani "Dost Kazanma ve Konuşma Sanatı", "Üzüntüyü Bırak Yaşamaya Bak"... Hatırladım, Dale Carneige'in... Tabii psikolog değildi sanırım.

— Ama tabii onun yazış tarzı çok farklı. O yani, "Şöyle yap, böyle yap" filan diyor. Hiç öyle, "Şöyle yap, böyle yap" diye bir şey yok benim kitabımda. Yani, ne olup bittiği zaman ne olur? Anlatıyorum, kavramları açıklıyorum. Seçenekleri an-

latıyorum filan. Onun için iletişimin ne olduğunu, yaşamı nasıl etkilediğini, seçeneklerin ne olduğunu, neden böyle olduğunu falan anlatıyorum. Yoksa nasihat yok. İnsanlara, "Güler yüzlü olun" diye bir şey yok benim kitaplarımda. Yani, güler yüzlü olduğunuz zaman bu sizin için ne anlama geliri anlatıyorum, karşınızdaki için ne anlama gelir, nasıl bir gelecek yaratırsınız ve asık suratlı olduğunuz zaman nasıl olur... sürekli böyle bir seçimle karşı karşıya...

— Piyasayı saran ve büyük bir merakla çok da okunan kişisel gelişim kitaplarındaki baskın yaklaşımın aksine, "Şunu yapın, bunu yapın" demememiz bilinçli bir tercih sanırım?
— Evet, öyle. Çok önemli bir soru bu. Şimdi, ben eğer, "Şunu yapın, bunu yapın" dersem, o keşfetme tutumuma ters düşmüş olurum. Sadece keşfettiklerimi paylaşıyorum ben. O bakımdan, bilimsel hüviyetime ters düşmüyorum diye düşünüyorum. Tabii eminim ki, değerler konusunda, önemli değerlerle ilgili konuştuğum zaman ara sıra, "Yapın, edin" diye vaaz veren bir tavrım ortaya çıkabilir, çünkü değerler konusu bir inanç meselesi. Yani kişisel bütünlükten ayrılma konusunda, mesela birisi gelip bana, "Kendi bildiğimi mi yapayım, annemin dediğini mi yapayım?" gibi bir soru soracak olursa orada ben, "Kendi bildiğinizi yapmazsanız kendinize yabancı düşersiniz, kendi bildiğinizi yapın" derim. Öyle bir tavır içerisinde olurum ama izah da ederim neden öyle olması lazım geldiğini.

— "İnsan İnsana" hemen basılamadı anladığım kadarıyla?
— Nilgün Hanım dedi ki: "Ben bunu okudum. Bu basılabilir, yalnız esaslı bir şekilde gözden geçirilmesi, dilinin basıma uygun hale getirilmesi lazım." Bense onun dilinin basıma çok uygun olduğunu düşünüyordum. Fakat oturdu, benimle beraber gözden geçirmeye başladı. O zaman farkına vardım ki benim daha öğreneceğim çook şey var.

— Nilgün Hanım?
— Anladığım kadarıyla, zengin bir aileden gelip, İngiliz Dili

ve Edebiyatı'nda okumuş, sonra İngiltere'ye gitmiş, sonra oradan bıkmış buraya gelmiş. Paraya ihtiyacı olan bir insan değildi ve anlamlı bir şeyler yapmak isteyerek bu işi yapmaya başlamış, köklü ailelerin birinin kızıydı.

— Dikkatimi çekti, "köklü aile" dediniz...
— Köklü aile dediğim, İstanbul için diyorum yani. İstanbul'da...

— "Köklü aile"... Vee işte yine kelimelerin duygusal anlamları. Hah hah hah. "Köklü aile", bu şablon bir tanımlama değil mi? Bunu bir dil psikolojisi uzmanına sorabilmek keyifli.
— İstanbul için köklü aile dedikleri zaman, yedi-sekiz nesil İstanbul'da bulunmuş aileyi anlıyorum ben. O anlamda.

— Farklı göndermeler taşımıyor mu? Oluşturulan söylem içinde, çünkü... ya da şöyle sorayım; köksüz aile var mıdır? Herkesin, yani insanların geçmişi ortak ve aynı eskilikte, yani aynı köklülükte değil mi? Herhangi bir ailenin köksüz olması mümkün mü?
— (Uzun bir sessizlik) Ama dilimizde bu mantık var aslında. Yani belirli bir çerçeve içinde konuşuyorsun, İstanbul'un köklü ailelerinden demiyorsun da köklü aile diyorsun.

— Mesele "İstanbullu" demek ya da dememek mi? Şuralı ya da buralı, ama "köklü aile"... Bu iki kelimenin yan yana geldiğinde yarattığı dünya, yarattığı psikoloji ya da o psikolojinin imaj dünyası içindeki gücünü söz konusu ediyorum.
— Duygusal yönden öyle çok politik şeyler getirmiyor benim aklıma.

— Politik mi? Çok da psikolojik ve felsefik değil mi?
— Köklü aile dendiğinde, sadece dedesinin dedesinin dedesinin İstanbul'da oturmuş olduğunu, şehir kültürünü bilen, şehir kültürü içerisinde yetişmiş insanlar olduğunu anlıyorum ben. Çünkü onlardan birçoğu hayatı bırakıvermiş, alkolik,

ipe sapa gelmeyen insanlar da oluyor. Ondan dolayı da ipe sapa gelmeyen, serseri birisi için de "köklü aileden" diyebilirler ve bundan, "Bunun şehirli kökü var" anlaşılır.

Yani, geçenlerde birisi tartışma yapmıştı, "Kıskanıyorum" diyordu, "bu Anadolu kökenli olanları. Malatyalılar bir araya geliyor, Diyarbakırlılar bir araya geliyor... Müziği var, giyinişi var, şivesi var, bir ait olma durumu var. İstanbulluların bir araya gelmesi diye bir şey yok, İstanbullu olduğun zaman hiçbir şey ifade etmiyorsun. Kıskanıyorum. Keşke benim de bir yörem olsa da benim de bir şivem olsa, mutfağım olsa, müziğim olsa, belirli bir dans türüm olsa, bir giyim tarzım olsa" gibi bir şeyler söylemişti. Şimdi onun ikisini bir araya getirince düşünüyorum; ben Silifkeli, Silifke yöresinden olmayı filan bir zenginlik kaynağım olarak görüyorum.

Ama o söyleyiş tarzı –dikkatimi çektin ya–, söyleyiş tarzı, bana özgü bir söyleyiş tarzı. Karşıya o anlamı vermez. Ve o söyleyiş tarzının farkında olmam lazım çünkü dediğin gibi getirdiği çağrışımlar –ben kafamda konuşuyorum ama–, getirdiği çağrışımlar bir yargılama ortamı yaratabilir; yani "Bazı üstün aileler var, bazı üstün olmayan aileler var" diye. Dediğin gibi, böyle bir lafıma karşı, "Ben köksüz bir aileden geliyorum" dese bir insan, düşünürüm ve "Ne demek istiyorsun?" falan diye sorarım. "E, köklü değilim ben, köksüz ailedenim" diyebilir, böylelikle benim bir yargılama tavrı içerisinde olduğumu ifade etmiş olabilir ve hak da veririm ona.

Teşekkür ederim o duyarlılığı getirdiğin için.

— Aslında, "kelimelerin gücü" bu değil mi? Her şablonun da bir fotoğraf albümü var belleklerimizde.

— Evet. Ama işte böyle farkına vardırılmak lazım ki üzerine düşünebilesin.

— Tam da sizin alanınıza giren, "farkına varılmadan" kullandığımız böyle yan yana gelen öyle sözcükler var ki, kocaman dünyalar kuruyorlar. Farklı dünyalar... Mesela bunlardan biri; "sıradan insan"... Sıradan insan var mıdır? Kimdir

"sıradan" insan? Neyin "sıra"sı bu? Kime göre bir "sıra"? "Kim" sıralamış? "Nasıl" sıralamış? Sıralarken neyi baz almış? Kendini hangi sıraya, nereye yerleştirmiş? Bu hakkı kendinde nasıl bulmuş? Nasıl "hiza"ya gelmişiz? Kim, "Hizaya gel!" demiş?

— *(Kısa bir sessizlik)* Çok güzel bir konu. Bunun üzerinde bence konuşalım. Ben mesela kültür robotu diye bir kavram kullanıyorum... ama bunu şimdi mi konuşalım, yoksa...

— *Daha sonraya erteleyelim, kitap konusunu çok dağıtmamış olalım. "Hizaya girmezsek" bu bir nehir söyleşi değil, Nil Nehri söyleşisi olacak.*

— Çünkü o "sıradan insan" kavramı o kadar geniş bir kavram ki...

— *Geniş, evet. Sırf bu örneklerden bir kitap kadar konuşabiliriz. Bu örnekten gidersek, "Sokaktaki küçük insanları öyküleştiriyordu" diyen klişe cümleler var. "Sokaktaki küçük insan"... "Bunlar küçük insan öyküleri. O büyük yazarımız hep küçük insanları anlattığı öyküler yazmıştır" deniyor mesela. Kimse de kalkıp, "Kim küçük insan?!" demiyor. Neye göre "büyük" ya da neye göre "küçük"? Ve tabii niçin? "Uzmanlık" sorusu.*

— Bu soruya cevabım, sorgulamayan bir tavır son derece yaygın. Ondan dolayı sorgulamadan kullanmak anlayışı çok yaygın. O zaman soru şu; neden sorgulamayan tavır son derece yaygın? O zaman benim yaklaşış tarzım şu; doğuştan sorgulayan bir yaratık olarak dünyaya gelmişiz. Her çocuk sorgulayan bir tavır içinde gelmiştir. İçinde bulunduğu dünyayı ve kendini keşfetmek ister. Onun için, "ne?", "neden?", "ama neden?" diye öf dedirtecek kadar sorgulama durumu vardır.

— *Öf deyip de, "Bundan sonra neden deme!" deyince de yanıt gelir: "Ama neden?"*

— Bu önemli bir hediye tabii. Yani insanoğlunun –yaratılmış ya da var olmuş, neyse teoriniz– varoluşunda müthiş bir özel-

lik bu. Sinir sisteminin kapasitesi müthiş, bir de sorgulayacak şekilde programlanmış. "Soru sor, keşfet"e göre programlanmış. O zaman durum enteresan. Şunu diyorum ben: "Böyle doğmuş olan insanların toplumu, sorgulamayacak hale gelmiş". Ve sorgulamıyor. Hele özellikle isim yapmış bir yazar, böyle herkes tarafından otorite olarak bilinen birisi bir şey söylediği zaman onu olduğu gibi kabul edip kullanma yaygın, çok daha yaygın bizde ve bizim gibi toplumlarda diye düşünüyorum. Onun için bu işte, "Büyük yazardı, küçük insanların öykülerini yazardı" olayında, "Bu küçük insan nedir, neyi kastediyor bu küçük insan" diye sorgulamayış bence... yani sorgulayan bir ortam olsak, gençlerin ideolojiye bu kadar aşırı bağlanmaları mümkün mü? Mümkün değil.

Sürekli bir sorgulama süreci içerisinde birbirlerini deşmeye başlarlar, farklı olanlar birbirleri ile konuşmaya başlarlar ve her iki taraf da kendisi ile ilgili oyuklar bulmaya başlar, oyukları doldurma çabası içinde sürekli bir gelişim süreci içerisine girerler. Ben işte yeniden diyeceğim ki, o çocuğun içinde yetiştiği ortam, korku kültürünün oluşturduğu bir ortamsa, otoritenin doğruyu temsil ettiği ve doğruyu ifade ettiği –bu otorite işte evde baba, dede veyahut da yaşlılar, okulda müdür, öğretmen, devlet adamı filan, yani sürekli bir otorite var. Otoritesiz bir durum yok. Böyle ordu gibi mertebelenmiş bir toplum. Hiçbir şey yoksa, yaşa göre hemen mertebelersin, büyükler var küçükler var– ile ilgili bir dünya anlayışı var. Güç onların elinde. Güçlü olduklarından dolayı da doğruyu söylerler, onun için de sorgulayan bir toplum değiliz ve yani bunun felsefi temelinde yatan benim için en önemli olay da, gerçeğe saygı diye bir değerin olmaması. Otorite gerçeğin ne olduğunu sana söyler.

Gerçeğe saygı diye bir şey olmadığı zaman, düşünebiliyor musun nasıl bir gelecek yarattığını?

Otorite sana gerçeğin ne olduğunu söylemeye başlıyor. Yani ne doğrudur ne yanlıştır o söylüyor ve bu onun görevi olmuş oluyor. Şimdi böyle bir toplumda gerçeğe saygı, yani gerçeğin bağımsız bir varoluşu olduğu ve o bağımsız var olan gerçeğe saygı duyulması gerektiği –o bizim dışımızda bir ger-

çek çünkü. İstediğimiz gibi değiştiremeyiz– bilincini elde etmeden, bunu bir değer olarak yaşama mal etmeden bilimin gelişmesi mümkün değil. Mümkün değil. Çünkü bilim, o gerçek denen şeyleri araştıran bir sistematik yaklaşış tarzı. Ondan dolayı, gerçeğin bir değer olmadığı bir toplumda "mış gibi" bilimsel kurumlar, "mış gibi" bilimsel çalışmalar, "mış gibi" bilimsel titrler ortaya çıkar ve bu insanlar bilim namına gerçeğe saygısızlık yapabilirler. Yani araştırmalardan kaynaklanmayan kanaatleri ve inançları, varsayımları bilimsel gerçeklermiş gibi yayabilirler.

— Bilim adına o günün bilimsel gerçeğine sıkı sıkıya yapışmak, yani mutlak saymak da bilimsel olmayan yaklaşımın bir diğer yüzü kuşkusuz...

— Zaten o günün bilimsel gerçeği, gerçekten bilimsel bir çerçeve içinde ele alınıyorsa sürekli koşullarla ifade edilir; "Şunlar şunlar şunlar doğru kabul edildiği takdirde..." falan gibi şeyler söylenir. Aksi takdirde bilim adamı aslında o günün biliminin ideolojisini yapıyordur. Yani, bilim adamı olmaktan ziyade farkına varmadan ideolog olmuştur. Ve çok büyük tehlike bu bence.

— Az önce ideolojiyi konu alan tanımınız için güzel bir örnek oldu bu.

— O bakımdan, sorgulayan insan olmak benim toplumumda çok zor, çok zor. Bulduğumuz zaman da sorgulayan insanı, yaşatmamak için elimizden geleni yaparız, çünkü otoriter kültürün en büyük düşmanı, en büyük tehlikesi sorgulayan insandır. Sorgulayan insan. Sorgulayan insana izin veren bir ideoloji düşünebiliyor musun? Mümkün değil.

O bakımdan bence başka bir kitap projesi olabilir, seninle yaparız bunu, örnek verdiğin bazı kavramlar var, kullanımlar falan, bir araya gelip o konuda bir sohbet oluşturalım. Ve onun anlamları ne olabilir, neyi ifade ediyor? Neden bu akla gelmiyor? Öbür türlüsü ne anlama gelir konusunda bir sohbet, bir kitap oluşturabiliriz.

Ama ben hiç hayret etmiyorum benim toplumumda sorgulanmamış olmasına ve ben kendimi ne zaman başarılı sayarım biliyor musun Türkiye'de, yani benim kitaplarımın, seminerlerimin, televizyon programımın, konuşmalarımın, konferanslarımın falan eğer bir etkisi oluyorsa, olacaksa – ki o konuda herhangi bir iddiam da yok. Oluyor da diyemiyorum, olmuyor da diyemiyorum. Çünkü son derecede karmaşık bir toplumsal süreçten bahsediyorsun, bazı yerlerde oluyordur, bazı yerlerde belirli derecelerde ihtiyaç duyuluyordur sonra kayboluyordur yani bunu çok doğal kabul ediyorum–, ne zaman ki karşıma beni okuyan gençler çıkar ve "Niye böyle söylüyorsun?" diye beni sorgulamaya başlarlar ve o çocukluktan getirmiş oldukları sorgulama tavrını kaybetmemiş olurlar, o zaman derim ki ben: "He hey, işte yeni bir süreç başladı!"

— Bu yaklaşımınıza bir dersinizde tanık oldum. Boğaziçi Üniversitesi'nde bir derse girmiştiniz. Öğrencilerden biri sizi eleştirdi ve başlangıçta bayağı da öfkeliydi.
— Bayağı öfkeliydi, evet.

— Çok öfkeliydi ama sizin onun söylediklerine nasıl kulak verdiğinizi, ne kadar ciddiye alarak dinleyip, içtenlikle soru yönelttiğinizi görünce önce bir şaşkınlık geçirdi, ondan sonra da ne dediğini, eleştiri noktalarını nedenleriyle ayrıntılı olarak ifade etti. Çünkü siz özellikle söylemesini istediniz kendisinden. Sonra, çok sıcak bir diyalog gelişti ders çıkışında aranızda.
— Ve ondan sonraki konuşmaya da geldi dikkat edersen. Yani ilk başta sınıf durumunda olduk, sonra daha küçük bir grup, konuşalım diye küçük bir odaya geçtik, o takip etti, geldi. Ve orada ciddi olarak ilgilendi söylediklerimle, sorular sordu filan. Bu işte, üniversitenin ruhu, özü bu. Ve tıpkı o genç gibi diğer gençlerimiz de bunu yapabilecek özellikte. Ama önce içinde birikmiş olan, o otoriteye karşı öfkesini ifade edebilmesi lazım. Ki öfkeliydi. Yani, "Elime alıp sizin bu kitabınızı atmak istiyorum" dedi.

— "Ben bu kitabı devam edip de okumam" dedi.
— "Okumam" dedi hakikaten. Sık sık oluyor bu bana. Bir tek fark vardı yalnız, o genç plak gibi herhangi bir ideolojinin fikirlerini söylemiyordu.

— Kanaatini söyledi. O genç –bu başka yerlerde de başınıza geliyor mu?– çok Amerikalı bulduğunu söyledi söyleminizi, "Bizim gerçeğimizi bilmiyorsunuz" demek istiyordu, kitabın Amerikalılaşmış bir düşünce sistemi ile kaleme alınmış olduğu düşüncesini taşıyordu ve bunu da ifade etti. Bunu dile getirenlerle sık karşılaşıyor musunuz?
— Hayır. Karşılaşmıyorum. Yani o bakımdan benim için çok yeniydi ve yeni olduğu için de, aşina olduğum bir şey olmadığından dolayı da, gerçekten öğrenmek istedim böyle algılaması nereden geliyor, neyi nasıl algılıyor, bu algılaması nereden kaynaklanıyor diye. Çok sık karşılaştığım bir eleştiri değil.

— Uzun yıllarınızı, özellikle yetişkin yaşamınızın çok önemli bölümünü Amerika'da geçirdiniz. Değerlerinizi yeniden oluşturduğunuz süreç burada değil orada gerçekleşti. O süreç içerisinde burada da büyük değişim oldu kuşkusuz. O süreçten önceki yaşamınızla tanıyorsunuz Türkiye'yi. Buraya dair analizler yapıyorsunuz kitaplarınızda ve buraya sesleniyorsunuz. Nabzı elinizde tutabilecek temas imkânı bulabildiniz mi o yıllar içerisinde? Bir kopukluk hissediyor musunuz?
— Hissetmiyorum. Hiç hissetmiyorum. Çünkü ben yüz ile, yani maske ile özü ayırıyorum. Yani benim tahmin ediyorum, içimde doğmuş olduğum ortamda annemden gelen, analığımdan gelen ve sanki böyle Türk köylü kadınlarının temsil ettiği bir öz var. Ve onu en güzel ifade eden, tahmin ediyorum işte Karacaoğlan oluyor, Yunus Emre oluyor, halk türkülerinde kendisini ifade ediyor. Öyle bir öz bende yerleşmiş bir kere, onu görüyorum. Ve o öz evrensel, insan olmayı ifade eden bir öz. O bakımdan ben –denemedim ama– sadece Türkiye'de değil, o özün ifade edildiği her ülkede insanlarla rahat hissederim kendimi diye hissediyorum. Denemedim ama, ra-

hat hissederim diye derin bir inanç var. O bakımdan Amerika'daki benim ilk etkileşimlerim içerisinde farkına vardım ki ne gelişiyorsa o özün temelinde gelişiyor ve o özden kopuk değil...

Amerika'ya gitmemin bence bana sağladığı en büyük katkı Amerikan üniversite ortamında bulunmam... Amerika'nın ruhunda bir köylülük var. Ve üniversiteyi kurarken o köylülük tam anlamıyla, temele oturmuş. Böyle gösteriş, Fransız kaynaklı olarak bildiğim işte mobilyası, gösterişi, giyiniş tarzı, aristokrat olma durumu yok. Amerika aristokrat değil. Aristokrasiyi sevmeyen bir tarafları var, bir köylülük var. Benim özüme çok yakın buldum yani. Ama bu arada da adam, ne bileyim, üzerinde tişörtle, ağzında çikletle sınıfa giriyor, üzerinde şortu var. Fakat Nobel mükâfatı almış, kafa pırıl pırıl. Herhangi bir şekilde onun karşısında konuşurken düşünsel hata yaptığın zaman hiç ürkmüyorsun. Yani giyimin bilmem neyin filan değil, o özle ilgili bir duyarlılık var sistemde. O benim kendime daha yakın hissetmeme ve özle ilgili sahip olduğum şeylere iyice sahip olmama yol açtı.

Doktora sistemine girdim, doktoradan bilmem ne aldım falan, o özden kopmadığım sürece benim hayatım anlamlı ve coşkuluydu. Zannederim ideolojilere direnmemde de o çok etkili oldu. Yani şu veya bu şekilde o özle çok iyi bir ilişki içerisine girdim. Ve o özün ifade edildiği bir şiir, İngilizce de ifade edilmiş olsa, Edgar Allan Poe'nun şiirini okuduğum zaman güm diye yüreğime vuruyor, gözüm yaşarıyor, çünkü insan olmakla ilgili, özle ilgili bir anlatım. Ve orada hemen o insan olmakla, o özle ilgili kendi halk türkülerimden biriyle de ilişki kurabiliyorum. Öyle bir tarafım var. Onu hallettim.

Amerikalı ile evlendim ... ve birçoklarının gözünde Amerikalı güzel bir kızla; sarışın... bir kere Bodrum'da geziyorduk Emily ile, bir kadın geldi, "Senin gibi böyle kara kuru bir herif, yanmış çam dalına benziyorsun, böyle keklik gibi bir kızı nerden buldu?" dedi. Sonra bir düşündüm, aa, birçoklarının gözünde benim güzel, çekici bir Amerikalı kızla evlenmiş olmam büyük bir başarı olarak görülüyor. Ve "Ayy ne güzel"

filan gibi bir tavır içerisindeler. Ben ise hiç öyle bir algılamaya girmedim. Önem verdiğim, "Benim özümle ilişkisi var mı yok mu, özüm yalnız mı, anlamlı mı coşkulu mu?" O bakımdan o özün ifade edildiğini hissettiğim andan itibaren kendimi rahat hissediyorum.

Mesela, televizyon programlarında, hemen 30 saniye sonra o öz kendisini ifade etmeye başlar. Yani böyle dış görünüşe, adamın saçı nasıl, gözlüğü nasıl, burnu nasıl, söyleyiş tarzı nasıl, kelimeleri iyi ifade ediyor mu etmiyor mu, davranışı nasıl falana çok dikkat edenler muhtemelen beni bir-iki dakika dinledikten sonra kanal değiştirirler çünkü eminim oralarda dökülüyorum, ama söylediğim şeylerin "insan özü ile ilgili ifadesi, anlamı ne?"ye dikkat edenler ise görünüşümü, şivemi falan görmemeye, duymamaya başlıyorlar. Bir yolculuk başlıyor orada ve o yolculuk yarım saat sürüyor. Seminerlerimde de öyle. Büyük bir çoğunluk ilk 15 dakikada yüzlerinde şüpheli bir tavır içerisinde bakarak dinler, ama bir saat sonra ise sanki bir aile toplantısı; yüzler değişmiş, nefes alış değişmiş, oturuş tarzları değişmiş, bir gülümseme, bir rahatlık, öyle bir tavır içerisinde.

— *Ve yükselen kahkahalar eşliğinde... Seminerlerinizi izlerken tanık oldum buna.*
— Evet. Öyle bir tavır içerisinde. Ve bunun en güzel örneklerinden biri; bir gün, önemli bir kuruluşun insan kaynakları müdürü, "İşçilerimiz karı-koca olarak gelsinler, kayınpederlerini kayınvalidelerini getirsinler, çocuklarını getirsinler ve siz aile iletişimi ile ilgili bir seminer verin" dedi, "Bu, 'sadece üretimle ilgili eğitim veriyorlar' simgesini değiştirelim". "Çok memnun olurum" dedim.

— *Ne zaman oluyor bu?*
— Yıl 1996 ya da 1997... 700 kişilik falan bir çalışma grubu olan bir şirket. İzmit'te. Salon 500 kişi alıyor. Sendika bunu duyunca çok memnun olmuş, herkese demiş ki: "Mutlaka geleceksiniz, getirebildiğiniz kadar aile efradı getirin". Çünkü

sendikanın ileri gelenleri daha önce benim bir seminerimi almıştı. "Memnun olmazsanız gelin bizi dövün" diye kendi aralarında konuşmuşlar. Bunun üzerine sendika önayak olunca her aileden üç dört kişi gelme durumu olduğunda, beş kere bu seminer tekrar edildi.

Güzel olan şuydu; o kuruluşun genel müdürü eşini de almış gelmiş, kapıda duruyordu. Erkeklerin elini sıkıyordu –genel müdür erkekti– teker teker, "Hoş geldiniz" diye. Bayanların elini de eşi sıkıyordu. Yani düğün evine davet edilmiş gibi bir tavır vardı. O çok hoşuma gitti. Ondan sitayişle bahsederler, derler ki: "Bundan daha kârlı bir yatırım yapamazdık. İlişkilerimiz çok düzeldi". Şimdi ben ilk başta sahneye bir çıktım; aaa, sanki bir kasabadayım ve kasaba halkı karşımda! Bir kere önde 20-30 kişi var, belli ki üniversiteden. Bir baktım bir kere böyle halk tipi diyebileceğimiz, giyinişiyle, yüz ifadesiyle falan, işçi olarak çalışan erkekler karşımda, gelen bayanların yüzde 70'inin başı örtülü ve erkekler de bayanları ile beraber olmaktan hiç memnun değiller. Yani böyle, "Allah belanızı versin, bizi buraya getirdiniz" gibi bir tavır içerisinde oturuyorlar. Şöyle bir baktım, tıklım tıklım dolu.

Orda ben işte karşımda annemi gördüm, teyzelerimi gördüm, Menekşe ablayı gördüm, Emine teyzeyi gördüm, Dürdane teyzeyi gördüm, içim birdenbire ısınıverdi; ben onların arasındayım! Yani orada oturup yer sofrasında yemek yiyeceğim durumu var. Özüm bir alevlendi. İçimden dedim: "Tanrım, bana güç ver. Yol göster. Dilimin yettiği kadar bunlara bir hizmet vermiş olayım, buradan bir şeyler götürsünler evlerine". Çünkü bunlar tam benden işte. Oradayız! Özümün insanları!

Ve başladım konuşmaya. Hemen hemen 15 dakika sonra böyle odaklanmış insanların sessizliği vardır ya, öyle. Yüzlere bakıyorum, ben sahnenin neresine yürüyorsam bööyle kafalar dönüyor. Hepsinin aynı bakış tarzı var. Yani katiyen yabancılık çekmiyorlar, "Konuş, ağzından bal akıyor, konuş", böyle bir tavır içerisindeler. Erkekler gülüyorlar bir, sonra kendilerini toparlıyorlar. Kadınlar gülerken başörtüsünün bir

tarafıyla ağızlarını kapatıyorlar, ama gülüyorlar. Ara sıra birbirlerine bakıyorlar. Hele komşular oturmuşlarsa yan yana, birbirlerine falan bakıyorlar. Belli ki hayatlarından bahsediyorum.

— *Seminerin konusu neydi?*
— Aile içi iletişim. Yani, karı-koca ilişkisi, kayınvalide-gelin ilişkisi, evde dede varsa dedeyle ilişki ne oluyor, çocuk olmadan önceki gelin durumunda psikoloji ne, ilk çocuğun doğumundan sonra durum ne falan böyle bir konuşma konusu. Ve müthiş zevkli geçiyor. Yarım saatlik bir ara verdik çünkü pasta çay ikram ediyorlar. Çok önem vermiş kurum buna. İkram yapılıyor, benim kitaplar sergileniyor, isteyenler alıp imzalatıyorlar falan. O arayı vermeden önce, "Sorusu olan var mı?" dedim. Önde dördüncü, beşinci sırada oturan bir hanım kocasına bir şeyler bir şeyler söyledi, "Sor" diyor, "bu soruyu sor" diyor. Adamın cesareti yok, kalkıp da bir soru sormak istemiyor. Gözümün ucuyla takip ediyorum bir yandan, kadın bir daha söyledi, yani, "Ne olacak bundan, sor işte, bir derdimiz var" gibi. Adam duymazlığa geldi. Tabii el kaldıranların çoğu ön sıralardaki ODTÜ'den mezun mühendisler, hanımefendiler filan. Ben de geciktiriyorum ki bunlar karar verip el kaldırırsa onlara söz vereyim. En nihayet kadın çekine çekine el kaldırır gibi oldu, hemen, "Buyrun" dedim. Şimdi, ayağa kalktı bu, adam yerin dibine geçti. Böyle önüne bakıyor. "İki kardeş kıskanıyorlar birbirlerini, sürekli kavga ediyorlar, çaresini bulamıyoruz. Dövmek de istemiyoruz" diyor, "ne yapalım?". Anlattıklarım çerçevesinde o kadar kolaydı ki bunun cevabını vermek. Ben gayet rahatlıkla, ananın babanın nasıl davranması lazım geldiği, nasıl konuşulması lazım geldiği ile ilgili konuştum, kadın ayakta dinliyordu. "Buyurun oturun lütfen" dedim oturdu, oturup dinlemeye başladı. Ben konuştukça adamın da dikkatini çekti, o da kafasını kaldırıp dinlemeye başladı çünkü onun da ıstırap çektiği bir sorun. Onun da kafasına yattı belli ki ve uygulayabilecekleri bir yöntem. Ve benim konuşmam bitti. Kadın döndü adama

bir baktı, yani, "Fena mı oldu? Ne güzel cevabımızı aldık" ifadesiyle. Orada bir zafer duygusu vardı kadında. Neyse. Adam öyle duruyor.

Ara verildi yarım saat, ben daha sahneden inmeden işte üniversiteden filan mezun bayanlar var, erkekler var benim etrafımı aldılar. Birden arkadan, sağ omzumun üzerinden bir kitap uzatıldı. Dönüversem gözüme girecek kitabın kenarı, rahatsız oldum geri çekildim, döndüm baktım; bu adam! Kitap almış, imzalatmak istiyor... Çok hoşuma gitti tabii. Aldım dedim: "Kitabı kime imzalayacağım?" Yani sorum, "Adınız ne?" gibi bir şeydi."Şey" dedi, "bana imzalayın" dedi. "Adınız ne?" dedim, adını söyledi, hatırlamıyorum şimdi, tam kalemi aldım yazacağım, arkadan bir kadın sesi "Benim de adım şu hocam" dedi. Karısı! Adama baktım, "Yazın hocam, yazın" dedi. Yani, "Karımın da adını yazın" dedi. İkisine imzaladım. Hiç unutmayacağım bir anıdır.

Ve seminer bittikten sonra kitap imzalatanlar, "Bilmem ne ailesi için" diye imzalatmaya başladılar. Ve bir sevgi vardı, bir teşekkür vardı. Bir büyükanneydi sanıyorum, zahmetle geldi, sahneye çıktı, "Allah senden razı olsun. Tuttuğun altın olsun. Ne diyeyim, çok güzel konuştun. Allah senden razı olsun" dedi. Düşündüm, kendime "Ulan Doğan" dedim, "hani bazı gezici tiyatrolar vardır ya, giderler kasabaya, çadırlarını kurarlar ve millet gelir, sen sahnelersin, gezersin böyle il il." İçimde öyle bir güven vardı ki, "Bunu yapabilirsin" dedim. İşte bu benim halkım. O gün izleseydin Canan, bilimsel olmaktan hiç fire vermedim, söylediğim her şey bilimseldi fakat onların anlayabildiği bir dilde, örneklerle anlattım. Bilimsellikten hiçbir fire yoktu.

— En çapraşık bilimsel konuları bile basit anlatabilmenin yolu, yöntemi var elbette.

— Var. Üzerinde emek verirseniz, anlatacağınız kişilere hizmet etmeyi kafanıza koyarsanız bir yolunu buluyorsunuz anlatmanın, çünkü yaşam anlaşılabilir bir şey ve hepsi yaşamdan geliyor çünkü ve içinde yaşamak zorundasınız. Yani, ya-

şam bir yerde devam ediyor, biz de burada yaşıyoruz gibi bir durum yok. Onun için eninde sonunda, ne kadar da karmaşık olsa, anlamak durumundayız ve –ben kendi inancım içinde konuşuyorum– yüce Tanrı bunu anlayabilecek sinir sistemini bahşetmiş bize. Bir de merak vermiş.

Bu bakımdan ben bu öz konusunda çok rahatım. Bu bende bir de şey yaratıyor –ona çok dikkat ediyorum–, bu özden kopmuş, sırf görünüşe önem veren ortamlara girdiğim zaman onları küçümseme tavrı beliriyor. Bu benim kabahatim biliyorum, küçümsememem lazım. Veya acıma duygusu geliyor, yani o insan kardeşlerimle empati kurmak konusunda sorunlarım çıkıyor. İnşallah daha da olgunlaştıkça onları da yargılamayacak hale geleceğim, onları da olduğu gibi kabul edecek hale geleceğim ama şu anda o özün verdiği rahatlık içerisinde... böyle işte bazı şeyler yapıyorlar defileler, bilmem ne toplantısı falan, kimin ne giydiği çok önemli, görünüşler, böyle bir sürü numaraları var o sosyetik hayatın; umurumda değil. Zerre kadar. Hiçbir etkisi yok. Adamın yatı varmış da, kravatı böyleymiş, ayakkabısı böyleymiş, bilmem nereden ne falan giymiş tavrı. Yani, zerre kadar önemi yok benim için.

— İş ilişkileri konusunda da eğitim seminerleri veriyorsunuz. Bir bankanın elemanlarına verdiğiniz semineri izlemiştim.

— Ben çok seçici seminer veriyorum ve artık gittikçe seminere değil, kitap yazmaya zaman vermek istiyorum. Televizyon programı ve kitap yazma, bir de okullarda öğretmen ve ana babalara konuşma olanağı. İş hayatında sadece üst yönetime; ve bir de liderlik programı planı olan, yani gençleri alıp ilerde yönetici olarak yetiştirmek üzere programları olan büyük kuruluşlar var, onların programlarının bir parçası olarak seminer veriyorum. Kime seminer vereceğim konusunda çok çok dikkatliyim, çünkü benim zamanım bu.

Kurum kültürü, kurum anlayışı, yaşam felsefesi benim temel değerlerime uymayan kurumlara seminer vermiyorum zaten. Ama değişim süreci içerisine girmiş ve çalışanların coş-

kulu ve anlamlı bir hayatı olmasına özen gösteren insanlar var. Bunu nasıl yapacağını bilmiyor ama diyor ki: "Şevkle gelsin çalışmaya. Bu insanlar benim için önemli. Bir kader birliği yapıyoruz çünkü. Bir ekibiz. Bu konuda bize yardım eder misiniz hocam?" Onlarla da çok güzel kaptırıyoruz yani hakikaten o değişim süreci içerisinde nelerin farkına varmak lazım, hangi değerler üzerine şirketin vizyonunu kurmak lazım, o değerleri nasıl takip etmek lazım, değerler yönetiminin nasıl olması lazım, bu çerçeve içerisinde bir sürece başlıyoruz. Çok zevkli oluyor. Bundan dolayı benim seminerimi alıp da, "Teşekkür ederiz, artık sizin seminerinize ihtiyacımız yok" diyen olmadı. Seminerler benden sürekli isteniyor, ne kadar vereceğimi benim zamanım tayin ediyor.

— Değişik seminerlerinizde dinleyiciler arasında oturduğum için farklı şeyler gözlemledim. Bir seminerde dinleyicilerden yaşlıca bir adam ayağa kalkıp heyecanla, coşkuyla, "Bir Atatürk, bir Gandi, bir de siz!" diye seslendi bulunduğunuz sahneye.

— Hakikaten birisi öyle bir şey dedi galiba.

— Evet. Müthiş bir coşku vardı. Şöyle de bir şey oldu –bu gibi durumlarda ne hissediyorsunuz diye soracağım–, seminer sonrasında bir anne oğlu ile birlikte kitap imzalatmaya geldi. Siz seminer boyunca, korku kültüründe çocuğa nasıl da birey olma bilinci verilmediğini anlatmış, sorumlulukları ile yüz yüze getirilmediğine dair, "Yemeğini ye! Hırkanı giy!" gibi örnekleri vererek, çocuk adına hep annenin karar verdiğini söylemiştiniz. Derken bu anne, oğlu için imzalatmak üzere bir kitabınızı uzattı. Siz direkt oğlana döndünüz –yedi-sekiz yaşlarındaydı–, ve adını sordunuz, söyledi. Adıyla hitap edip, imzalayacağınız sayfayı göstererek, "buraya bir de resim çizeyim mi?" dediniz. Çocuk annesine baktı, "Çizsin mi çizmesin mi?" gibilerden ve "Anne çizsin mi?" dedi. Siz çocuğa, "Ama buna sen karar vereceksin" dediniz. Çocuk durdu. Cevap veremedi. Annesi atıldı, "Çizsin tabii, çizsin tabii" der-

ken çocuğu itiverdi, önüne geçti, "Çizin hocam, çizin" dedi heyecanlanıp. Böyle durumlarda ne hissediyorsunuz? Seminerde anlattıklarınızın tümü havaya uçmuştu.
— Çok hissediyorum öyle. Ve bu sık sık oluyor.

— Tam da bu tavrın ne anlama geldiğini, neden yanlış olduğunu anlatmıştınız oysa!
— Ondan dolayı ben gerçekten mütevazı olmayı öğrendim. Yani seminerde kişiler nasıl etkileniyor, ne kadar etkileniyor konusunda artık onların söylediklerine bakmıyorum, şüpheciyim. Davranışlarına bakıyorum. Ve seminerde çok olumlu etkilendiklerini sanan bir sürü insan esasında semineri duyuyor ama anlamıyor.

— Bu bahsettiğim, Bursa'da, üstelik öğretmen kitlesine verdiğiniz bir seminerdi.
— Evet. Okuyanlar için de aynı şeyi söyleyebilirim Canan. Bana mektuplar geliyor, diyor ki "Efendim, sizin şu kitabınızı, bu kitabınızı, bu kitabınızı, bu kitabınızı okudum. Çok hoşuma gitti. Hayatımı yeniden düzenledim ve sizin söylediklerinizi anladım, yapıyorum fakat –şimdi bekliyorum ben o fakatı– işte bilmem neden kurtaramıyorum kendimi", bilmem ne filan bir sürü olumsuzluk sıralamış. Bakıyorum benim önemle, ısrarla üzerinde durmuş olduğum kavramların hiçbirisini anlamamış. Şimdi, kitap mı onu okudu, o mu kitabı okudu durumu geliyor. Ve eğer zamanım müsaitse ve eğer yazanın bilinci bende benim yazdığım mektubu anlayabilecek bir bilince sahip olduğu izlenimi uyandırmışsa, o kavramları kısaca sıralıyorum ve "Lütfen" diyorum, "bu bilinç içerisinde yeniden okur musunuz? Çünkü siz bunları anlamış ve hayatınıza uyguluyor olsaydınız, bu dediğiniz durumlarda seçimlerinizin çok farkında olmanız gerekirdi. Seçimlerinizin farkında olmadığınızdan dolayı sıkıntı çekiyorsunuz". O nedenle aynı şeyi televizyon programı için de geçerli ve bu çok mütevazılığa eriştirdi beni. Yani, "Benim kitabımı okuyan, seminerimi izleyen, televizyon programımı izleyenlerin haya-

tı değişir" gibi hiç iddiam yok. Herkes hazır olduğu derecede alıyor.

— *Hazır olmak önemli olmalı çünkü gerçekten iyi niyet var; geliyor, dinliyor, kitabı alıyor. Bir çaba içinde.*
— Onun için müteşekkirim. Ve onun için Tanrıma müteşekkirim böyle bir fırsatı yakalayabildiğim için. Muazzam bir olanak. Yılların biriktirdiği deneyimlerimi, görüşlerimi paylaşmak istediğim zaman dinleyecek insanlar var karşımda. Bu bir fırsat, onun için bir müteşekkirlik duygusu var. Ve herkesin hazır olduğu derecede alabileceğini biliyorum. Ondan dolayı hiçbir beklentim yok çıktıkları zaman şöyle olsunlar falan gibi.

Bu hazır oluş, eğitimle de alakalı değil. Çok karmaşık bir süreç. Onun için, giyimi, kuşamı, eğitimi filan değil de sadece yaşamı gözleyen, yaşama açık olan insanların daha hazır olduklarını gördüm.

— *Yaşanmışlık.*
— Hayır, yani çok şey yaşamış olmak da değil, sadece bu da değil, bu yaşadıklarını gözleyerek, sorgulayarak yaşamış olanların daha hazır olduğunu gördüm. Bununla ilgili bir anımı anlatmak isterim.

Bir gün ağabeyimle, yengemle Üsküdar'dan Beşiktaş'a geçtik deniz motoruyla. Ve tam iskelede, giyiminden ne olduğunu anlayamadığım bir bey; yani bu adam bilinen biri de olabilir bir satıcı da, bir manav dükkânı sahibi de olabilir, esnaf kılıklı biri gibi geldi bana. Birkaç gündür tıraş olmamış, sakallı falan. Bana baktı, "Sizinle bir dakika konuşabilir miyim?" dedi. Sık sık, benim görünüşümden midir nedir, böyle para isteyen insanları çiçeğin arıyı çekişi gibi çekiyorum, hemen beni bulurlar ve işte, "Köye gideceğim 20 milyona ihtiyacım var" filan gibi şeyler söylerler. Yani nedir bendeki bilmiyorum, şimdi bu adam da böyle bir şey isteyecek sandım, "Zamanım yok" dedim. "Rica ediyorum" dedi. "Rica ediyorum" kelimesini kullandı adam ve gözümün içine baktı. "Bu-

yurun" dedim, "Yalnız konuşalım" dedi. Çünkü ağabeyimle yengem var yanımda. Ben kaygılandım biraz "Yalnız konuşalım," deyince. Neyse, üç-dört adım yürüdük birlikte, "Ben" dedi, "günde iki-üç paket sigara içen, akşamları mutlaka içki içen ve çocuklarını döven birisiydim" dedi, "sayenizde sigarayı bıraktım, içki içmeyi bıraktım, çocuklarımı dövmüyorum, aile hayatım çok değişti. Televizyon programınızı lütfen bırakmayın" dedi.

Tüylerim diken diken oldu, bakakaldım. Çünkü Üsküdar'dan Beşiktaş'a gelirken, "Bu televizyon programı çok zamanımı alıyor, herhangi birisine faydam var mı acaba? Kitap yazmamı engelliyor" diye düşünüyordum ve o sırada böyle, "Asistanımla konuşayım, sponsorumla konuşayım, devam etmeyeceğim artık" gibi kuvvetli olarak bir düşünce beliriyordu kafamda. "Teşekkür ederim" dedim ve çekti gitti. Bu kadar.

Döndüm şöyle, bulutlara doğru baktım, "Mesajı aldım" dedim. Unutamayacağım bir şeydi bu! Unutamayacağım bir şeydi, tüylerim diken diken oldu ve karar verdim. Ağabeyime, yengeme söylemedim, o benim mahremiyetimde kaldı, şimdi paylaşıyorum.

— *Paylaştığınız için teşekkür ederim.*

— Bu müthiş bir şey... ve onun için televizyon programlarının anlamı farklı şimdi. Kimin, neyi, nerede, nasıl alacağını bilemiyorsun.

Bir anımı daha anlatacağım: Ankara'ya gittim –bunlar gibi çok anım var ama şimdi aklıma geldikçe anlatıyorum– Ankara'da öğretmenlere konuşacağım. Fakat çocukları da getirmişler öğretmenler, yani kendi çocuklarını, kızlarını, oğullarını da getirmişler. Ben odaya girdim, öne doğru yürüdüm, işte orada benim için bir boş sandalye ayarlamışlar, oraya oturdum ki, 11-12 yaşlarında bir kız çocuğu geldi, "Sizi öpebilir miyim?" dedi, "Olur" dedim. Öptü yanaklarımdan ve bu sırada elime bir mektup tutuşturup gitti.

Mektupta yazıyor; "Benim adım şu. 11 yaşındayım. Ben

bu mektubu size teşekkür etmek için yazıyorum, çünkü babam evvelden hep beni zorlardı, 'Ye! Ye!' diye, sizin televizyon programınızı gördü ve şimdi artık babam beni zorlamıyor. Ben de size teşekkür ediyorum." Adını yazmış, imza atmış, altına da "Not" demiş, "Yaşım, gerçek yaşımdır".

Gözlerim yaşardı. Hiç bilemiyorsun, bir yerde bir çocuğun hayatı rahatladı, babası ile ilişkisi düzeldi ve bu çocuk teşekkür duygusuna sahip. Ve onun için emek verip yazıyor. Ne kadar güzel bir hediye, yani bunun parasal değeri var mı?

O kadar çok oluyor ki böyle; yolda, havaalanında, değişik yerlerde şu bu, onun için ben mükâfatımı binlerce defa alıyorum. Kimi bayan geçerken, "Sizi seviyoruz hocam" diyor geçiyor, kimi çocuklara, "Bak bak bak, televizyondan tanıyor musun?" diyor annesi, ben de çocuğa bakıyorum, beşaltı yaşında filan. "Doğan Cüceloğlu" diyor, bundan daha güzel bir hediye olur mu?

Orada bir hizmet fırsatı var, çok güçlü bir hizmet fırsatı. Onun için sağlığım yerinde oldukça, inşallah böyle bir hizmet talebi olduğu sürece yapmak istiyorum.

— Kitap okurlarının çoğu kadın, televizyon izleyicilerinin de. Doğal olarak sizin kitaplarınız ve programlarınız için de böyledir. Oranını biliyor musunuz?

— Evet. Benim okurlarımın da yüzde 65'i filan kadın.

— Okur olarak hayranlık dışında farklı hayranlıklar da oluyordur mutlaka?

— Seminerlerde filan kadınca bakışlarla süzenler oluyor, "Anladıysan anla" diyenler oluyor gözüyle, bakışıyla ve çok hoş kadınlar oluyor ama kendi kişisel bütünlüğüm içinde kalmanın bilincine o kadar ermiş durumdayım ki.

Bazen böyle flörtümsü konuşmalar oluyor, yani flörtümsü konuşmalara izin veriyorum kendime, öyle etkileşimsel konuşuyoruz; "Kız" diyorum, "25 yaş genç olsaydım elimden kurtulamazdın ama şimdi olmaz". "Ama hocam siz daha gençsiniz" falan gibi laflar oluyor, yani bu çekindiğim,

utanç duyduğum bir enerji değil, çok rahatlıkla paylaşabildiğim bir bilinç ve kendi değerlerime ters düşen herhangi bir durum yaşamadım çok şükür. Her zaman için çok rahatlıkla etkileşim kurduğum, konuşabildiğim, iletişim kurabildiğim durumlar içerisinde oldum.

Israr durumunda, "Çok rahatsız oluyorum, kendime yabancılaşıyorum, onun için böyle bir şeye devam edemem, gelecek görmüyorum" diye söylüyorum. Uzaklaşıyorum ve beni gerçekten fikirlerimle, söylediklerimle filan önemli görenler de bunu çok çabuk anlıyorlar, çok iyi anlıyorlar. O iletişim kanalı hiçbir zaman kaybolmuyor, yani insan insana boyutu kaybolmuyor.

Bu konuda söyleyeceğim bir şey de –ki çok hoş bir şey bu, ben toplumum yönünden bunu çok güzel bir gelişim olarak görüyorum–, sık sık beyler, "Benim hanım sizin hayranınız" diyorlar. Ama sık sık. "Hocam" diyor, "benim hanım şimdi beni kıskanıyor bu seminerdeyim diye. Sizin hayranınız, yani mümkün olsa o gelirdi benim yerime ve en önde otururdu"... Böyle paylaşımlar oluyor, bu çok hoşuma gidiyor tabii. Çok rahatlıkla söylüyorlar bunu. Bazı seminerlerde de, "Ya bizim hanım sizin kitaplarınızı okudu, bana da çok ısrar etti okumam için, ben de direndim. Hatta sizden de biraz gıcık kapıyordum ama bu seminerden sonra kitaplarınızı okuyacağım" diyenlere de çok sık rastladım.

— *Yüzde 65 demiştiniz kadın okur oranı için?*
— Evet, yayınevinin yapmış olduğu bir yoklama bunu gösterdi.

— *Bütün kitaplar için söz konusu bu. Kadın okur oranı daha yüksek.*
— Bu, Türkiye için gurur duyduğum bir durum çünkü gelecek nesillerin biçimlenmesinde kadınların erkeklerden çok daha büyük bir etkisi olduğuna inanıyorum ben. Onun için hiç olmazsa kadınlarımız kendini geliştirmeye, görmeye, anlamaya açıksa Türkiye için bunu çok olumlu görüyorum.

— Aynı şekilde donanım erkekler için de aynı oranda söz konusu olmadığında "insan insana ilişkiler"de nasıl bir tablo çıkıyor karşımıza?

— Hah hah ha... Acını duyuyorum ben, anlıyorum Canancığım. Haklısın.

— Aaa?! Hah hah ha! İtiraz ediyorum! Ben bu soruyu...

— Ama bu bir gerçeklik. Ve bir yerde, inşallah öyle bir değerlerle gelecek insanlar olacak ki, şimdiki kadınlarımızın çabaları sayesinde donanmış erkeklerimizin sayısı artacak. Mesela senin oğlunla olan ilişkini düşünüyorum, oğlunla olan ilişkinin kalitesini, yakınlığını, sıcaklığını düşünüyorum, onun gelişmeye kapalı olması mümkün değil.

Şu anımı anlatmamıştım sanırım; –bu 1998'de, 97-98'de olmuş olabilir– bir bankaya seminer vermeye başladım ve oranın İnsan Kaynakları'nın başındaki kişi, benim o bankadaki değişik gruplara verdiğim seminerlere gelmeye başladı.

Otururdu ve ben seminer verirken göz göze gelirdik, son derecede etkilenmiş bir vaziyette, dostça bir bakış içerisinde semineri takip ederdi. Bir gün, "Adana'daki, Kayseri'deki ve Ankara'daki şubeler bir araya gelsin, Ürgüp'te bir seminer verelim" dendi. Bu seminer için uçakla Kayseri'ye gideceğiz, havaalanında bir saatimiz var. Lokantada oturduk, konuşuyoruz. Yine bana gülümseyerek, arkadaşça, dostça bakıyor ve ben de onun bana olan hayranlığına yoruyorum bunu.

Ve yemek yedik filan, şöyle bir gülümsedi, önüne baktı, "Hocam" dedi, "benim karım sizin bütün kitaplarınızı okudu". "Memnun oldum" dedim, "umarım yararlanmıştır". "Yararlandı hocam" dedi, "çok yararlandı. Beni boşadı."

— Bamm!

— Bakakaldım! Ne diyeyim şimdi? "Üzüldüm" dedim. "Şimdi ben sizin seminerinizi takip ediyorum, henüz kitabınızı okumadım ama şimdi anlıyorum ne kadar terslikler yaptığımı ve nerelerde aksadığımı çok iyi anlıyorum" dedi. Sonra, "Affedersiniz, bu sizin yazdığınız kitapları benim gibi hı-

yarlar okumuyor" dedi, "hanımım okurken bana çok rica etti oku oku diye. Okumuyoruz. Seminerlerinize de mecbur olduğum için geldim, yani benim bankam sizden seminer almamız için karar vermemiş olsaydı hiçbir zaman da ilgilenmezdim. Hatta içimde size karşı bir kızgınlık vardı, karımı elimden aldınız gibi bir tavır". Dedim, "Şu anda da bana kızgın olmadığınızdan emin misiniz?". "Yok yok, kızgın değilim" dedi, "anlayabiliyorum artık. Karıma da kızgındım ama sizin seminerlerinizi aldıktan sonra kendisine telefon ettim. Oturup konuştuk, arkadaş olduk".

Ondan dolayı şimdi bana, "Eşim sizin kitaplarınızı okuyor, eşim sizin hayranınız" dendiği zaman gerisini bekliyorum, hiçbir şey söylemiyorum bakalım arkasından ne gelecek diye. Böyle bir kaygı belirdi bende.

— Bilindik modelin dışına çıkıldıkça, kadının kimlik arayışı söz konusuymuş gibi algılandı ve konuşuldu. Sunulan bu oldu. Oysa kadının bir kimlik arayışı yok, çünkü kadın o kimliği yaşıyor zaten hayatın içinde; işte evdeydi, dışarı çıktı, çalışıyor, yaşantısında buna ilişkin düzenlemeler yapıyor ama erkeğin yaşam biçiminde hiçbir değişiklik yokken, rolü değişti. Yaşantısı aynı. Ama rolünü kaybetti o yaşantı içinde. Kimliğini araması, kendini yeniden yapılandırması gereken erkek aslında. Uzmanlık sorum; yanlış bir söylem mi oturtuldu bu konuda sizce de?

— Ben katılıyorum sana kesinlikle. Ama farkında değil kimliğini aradığının. Jeton düşüp farkına varan erkekler daha bilinçli bir tavır içerisine giriyor. Öbürleri, bir öfke içerisinde değişime tepkide bulunuyor. Öfke var yani –Türkiye için konuşuyorum bunu–, yani kadın-erkek ilişkisinin nasıl olması lazım geldiği konusunda kültür, belirli bir şablon oturtmuş.

— Ve siz direkt bu konuya yönelik seminerler veriyorsunuz, aileyi konu alıyorsunuz.

— Benim gördüğüm şu; aile konusunun değişik boyutları tamamen kültüre bırakılmış. Herhangi bir şekilde eğitim siste-

minde gerek bilgi olarak gerek tutum olarak, eğitim sisteminin içeriği içine alınmış herhangi bir çalışma yok. Ne ilkokulda, ne orta okulda, ne lisede, ne üniversitede. Onun için, kültürden nasıl geliyorsa, kişi bireysel olarak kendi düşüncesi, uyanışı varsa bazı değişimler yapabiliyor ama bunu zorlayan bir tarafı yok. Onun için adam üniversitede herhangi bir alanda profesör olabilir titri itibariyle, ama aile yaşantısı ile ilgili dedesinden, babasından hiç farklı düşünmüyor olabilir. Hiç o konuya dokunmamış olabilir. Onun için eğitim düzeyi ile bu aile yaşam felsefesi arasında bir ilişki kurmak zorunda değil. Yani, "Eğitilmiş adam böyle yapar mı karısına?" sorusunu ben kaldırıyorum, çünkü onunla ilgili hiçbir söylemimiz, eğitimimiz, çalışmamız yok. Hatta mesela karısına el kaldıranlar arasında bu "eğitilmiş adam"ların sayısı diğerlerinden daha fazla olabilir diye düşünüyorum; o kendini güçlü, bilen kişi olarak gördüğünden dolayı.

Kültürel şablon ne diyor; erkek evin reisidir, kadın onun dediklerini yapmakla yükümlüdür. Bu kültürel şablon içerisinde kadının gözü açılmasın tavrı çok yaygın – tabii geleneksel yapıdan bahsediyorum ben– şimdi eğitim süreci başlayıp da kadın eğitim süreci içerisine girdiği zaman, yaşamda kültürel şablonun belirli inançlara, gelenek göreneklere dayandırılmış olduğunu görüyor, onun ötesinde de bir felsefi zemin göremiyor. Yani, değerler sistemi olarak baktığında, insan olmakla, kadın olmakla desteklenecek bir tarafı yok o gelenek göreneğin. Ve dış dünyayı tanımaya başlıyor, yabancı dil öğreniyor, yabancı bir dünyanın farkına varıyor ve kadın farkına varıyor ki, her şeyden önce kadın olmak güçsüz olmak anlamına gelmiyor. Bazı durumlarda, iş hayatına girdiği zaman, erkeklerden daha başarılı olduğunu görüyor ve bazı durumlarda daha iyi para kazanıyor.

Şimdi bu durumda erkeğin eski şablonu aynen devam ettirme çabası her şeyden önce bir haksızlık olarak görünüyor kadına. Ve sorguluyor; "Ya bunu sadece ben mi görüyorum, burada aksayan bir şey var" diye. Ve böyle bir sorgulama süreci onu okumaya, seminere gitmeye, televizyon programı

seyretmeye götürüyor, çünkü, "Farklı bir şeyler istiyorum ben. Farklı bir şeyler istemem benden kaynaklanan bir durum mu yoksa bunun arkasında bir düşünce, bir bilim, bir felsefe, bakış tarzı var mı?" diye düşünmeye başlıyor. Başladığı zaman da aksayan şeyin ne olduğunu görüyor. Ve o zaman hayatındaki erkeğe büyük bir iyi niyetle diyor ki: "Bu böyle gitmeyecek; senin değişmen gerek çünkü". Adam, neden değişmemesi lazım geldiğini içinde şöyle hissediyor: "Ben güçlü durumdayım. Keriz miyim gücümü bile bile karşımdakine vereyim?"

— *Ve erkek okur oranı yüzde 35'te kalıyor.*

— Yani kültürel şablon, erkek olmasından dolayı erkeği güçlü duruma sokmuş. Şimdi, hiç kimse "Benim neden güçsüz duruma gelmem lazım?" diye kitap okuyup, araştırma içerisine girmez. Güçsüz durumdaki, "Neden güçlü duruma gelmem lazım benim de gücü paylaşmam için?" diye araştırmaya girer. Yani o bakımdan, "Hak verilmez, alınır" gerçek bir ilke olarak yerini buluyor ve kadınlar bence bunun mücadelesi içinde. Kitap okuma, bilgilenme, düşünme ve benzeri konusunda değerler bilincine açık olan, yani sadece mevkisinden dolayı, erkek olduğundan dolayı güçlü olması gerektiğine inanmayıp da belirli bir değerler bilinci, bir vizyon sahibi olmaya açık olan erkekler diyaloğa girebiliyor, empati kurabiliyor; "Sen de çalışıyorsun, sen de yoruluyorsun, olur mu bu? İnsan onuru diye bir şey var, hizmet diye bir değer var" diye değerler bilinci içerisinde açık olduğu andan itibaren diyalog başlıyor ve ona göre dans başlıyor aile içinde. Ama, "Değer meğer bilmem ben. Ben erkeğim. Ailenin reisi benim" tavrı içerisinde olmak çok yaygın. Ve bunun mücadelesi şu anda devam ediyor. Türkiye'deki en güncel mücadelelerden bir tanesi.

Bu önümüzdeki televizyon programlarımda da bu konuyu, bu temayı işlemeyi düşünüyorum. Yoğun olarak da devam ettirmeyi.

— Az önce verdiğiniz banka yetkilisi örneğinden yola çıkarsak, –yüzde 65 demiştiniz kadın okur kitleniz için– eğer tümü evliyse, bu yüzde 65 bir süre sonra yüzde 65 boşanmış kadın anlamına da gelebilir!

— Çok şükür o anlama gelmiyor. Çünkü beni daha evlenmeden okumaya başlayanlar var. Ve mesela mektuplar alıyorum, "Nişanlıydım, sizin "İçimizdeki Biz" kitabınızda ailede, evlenmeden önce nelerin farkında olmak lazım kısmını okudum. Nişanlımla oturduk konuştuk, çok farklı düşündüğümüzün farkına vardık. Beni büyük bir tehlikeden kurtardınız, teşekkür ederim" diyenler var.

— Hah hah ha. Yani yüzde 65 "boşanmamış", çünkü hiç evlenmemiş, evlenmekten vazgeçmiş kadın mı? Şaka bir yana, kitaplarınızı okuyanlar arasında karşısındakinin farkına varanlar da oluyordur diye düşünüyorum kadınlar açısından. Yani eşi ile empati kurmayıp, eşine sadece öfke yönelten kadınlar açısından da bir farkına varma, empati geliştirme söz konusu oluyordur diye düşünüyorum. Doğru mu?

— Aynen. Aynen. Doğru. Haklısın. Çok yönlü. Zaten gelen mektuplara da yansıyor bu. "Hangisi aile kurmam için doğru insan, bilemiyordum. Doğru karar vermeme yardım ettiniz. Şimdi mutluyum, teşekkür ederim" diyenler çok.

Bununla ilgili bir anım geldi aklıma şimdi; Antalya'da bir konuşma yapıyordum. Benim "Savaşçı" kitabı çıktıktan sonra –1999'du galiba– böyle geze geze gidiyorduk yayınevi sahibi ile beraber. Değişik yerlerde konuşmalar yapıyorduk. Çok güzel bir yolculuktu. Konya Selçuk Üniversitesi'nde konuştuk önce, oradan çıktık Antalya'ya vardık. 900 kişilik falan bir salonda konuşacağım söylenmişti bana. Saati değiştirmişler çünkü civar üniversiteler duymuş, okullar duymuş, meslek kuruluşları falan da duymuş ve onlar da katılmak istemişler. Onların bir piramitleri var 3 bin kişilik, orayı açmaya karar vermişler ve hakikaten 3 bin 500 kişi gelmişti. 500 kişi ayaktaydı.

Ben bu kadar büyük salona konuşmayı hiç sevmem; yani konuştuğum şey insanın özü ile ilgili, ondan dolayı böyle gürn

güm güm hoparlör yankısın istemem. Toplu konuşmalar olur öyle alanlarda filan ama insan ilişkilerini derli toplu bir alanda konuşmalıyım, insanlara yakın olayım, yüz ifadeleri bir anlam ifade etsin benim için isterim. Her neyse. Yorucu da olsa o 3 bin 500 kişinin karşısında 2,5 saatlik bir konuşma yaptım. Ve emin ol, bir kişi bile terk etmedi salonu. Sonra kitap imzalamaya geçtik, kuyruk bitmez bir türlü, bu sırada bir hanım geldi, önce yanımda durdu filan, elinde de bir kitap. Baktım ve "Siz de kuyruğa girin. Sonu gelmeyecek çünkü kolay kolay" dedim. "Yok" dedi, "ben sizi seyrediyorum, zevk alıyorum sizi seyretmekten" dedi. Neyse, kolum tutuldu ama neticede bitirdik, "Tamam" dedim kadının kitabını imzalamak için, "yeteri kadar seyrettin". "Ben kitap imzalatacağım ama önce bir şey paylaşmak istiyorum," dedi, "ben boşanmak üzereydim. Sizin "Savaşçı" kitabınızı okudum ve kocamın ne kadar güzel bir insan olduğunun farkına vardım"... özür dilerim, "Savaşçı" kitabı değildi, şeyi okudum dedi.

— *"İçimizdeki Çocuk" mu?*

— Evet, "'İçimizdeki Çocuk' kitabınızı okudum" dedi, "o kitabı okuduktan sonra anlayabildim kocamı. Ne kadar güzel bir insan olduğunun farkına vardım".

Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğretim üyesiydi. Kocası da öğretim üyesiymiş. "Bir kere her şeyden önce evliliğimiz kurtuldu" dedi, kaç yıldır evli olduklarını söyledi ve "Ben kocamı çok seviyorum, bir de bir resim göstermek istiyorum size" dedi. Çıkardı, bir çocuk resmi gösterdi. Çocuk gülüyor. *(Gözleri doluyor)* Şimdi bunu anlatırken zor oluyor bu bana... "Görüyor musunuz, bu çocuk gülüyor" dedi, "Evet, çok tatlı bir çocuk" dedim, "Onun gülüşünü size borçluyuz" dedi, "Siz ne yaptığınızın farkında mısınız hocam?" *(Gözyaşları süzülüveriyor yanaklarından)* Ben yeniden Tanrıma teşekkür ettim, çünkü bir hediye bu! Müthiş bir teşekkür! "Sağ olun, farkına varıyorum işte böyle" dedim. "Ben" dedi, *(...)* "sarılıp sizi öpmek istiyorum." *(...)* Sarılıp öptü beni, "Bu hayatımın en güzel günlerinden birisiydi, bu-

rada sizi seyredebilmek. Siz o çocuğun gülüşünün ardındaki nedensiniz. *(...)* Mutlu bir aileyiz. Mutlu bir aile olmaya devam ediyoruz, çünkü artık temellerimiz çok sağlam, onun için çok çok teşekkür ediyorum size. Sayenizde" dedi.

Ne kadar büyük bir zenginlik değil mi bu? *(...)*

— *Müthiş.*

— Her Allah'ın kuluna nasip olmaz bu. Bunların farkına varınca diyorum ki: "İşte benim ibadetim". Ve devam ediyorum yola. Fakat dediğim gibi, kimin nerede, nasıl alacağını bilemiyorsun.

— *Bunun gibi sizin de bilmediğiniz ve bilemeyeceğiniz binlerce öykü vardır.*

— Tahmin ediyorum, tahmin ediyorum. Onun için, elimden gelenin en iyisini yaparak, kafamın yettiği kadar, dilimin döndüğü kadar, tabii en önemli şey kendi gelişimimi ihmal etmemem. Onun için, sürekli okuyarak, sürekli gözleyerek, bu dünyada ne bilge kişiler yetişmiş, ne düşünürler, ermişler, ne güzel insanlar yetişmiş ve ne güzel kitaplar bırakmışlar, onları okumam lazım ve benim sürekli gelişmem lazım. Geliştirdiklerimi de paylaşmam lazım. Öyle bir süreç içerisindeyim. *(Teyp kapanıyor, sanırım konuşmayı toparlıyoruz ki, yeniden "İnsan İnsana"nın öyküsüne dönüyoruz.)*

Ve böylelikle "İnsan İnsana" kitabı Altın Kitaplar'dan yayımlandı. Yıl 1979. İki ay içerisinde kitabın ilk baskısı bitti. O kadar heyecanlanmıştım ki.

— *İlk kitabınızın ilk tirajı neydi?*

— "İnsan İnsana", Altın Kitaplar'dan 1979'da yayımlandığında ilk baskının 3 bin olduğu söylendi. İki ay içerisinde bitti bu ilk baskı. Öyle heyecanlanmıştım ki. Aklıma bile gelmedi bir kontrat imzalamak. Bir kontrat olsun aramızda filan diye. Benim ilk kitabım böyle kontratsız basılmıştır.

Yüzde kaç aldığımı da hatırlamıyorum. Belirli bir para vermişlerdir. Sağ olsunlar, iyi insanlardı. Herhangi bir şekilde

katiyen suçlamıyorum bunu söylerken. Yani işte, aklı ermeyen bir yazarı istismar ettiler falan gibi hiçbir şey, öyle hiçbir şey söylemiyorum. Tam tersine teşekkür ediyorum, yazı hayatına girmeme olanak sağladılar. Çok sıcak ilişkiler gösterdiler. "Başka kitabınız yok mu? Yazın" tavrı içerisinde desteklediler.

Altın Kitaplar, enteresan bir şekilde daha sonra Özcan Köknel'in bu gelişimle ilgili kitaplarını falan yayımlamaya başladı. Bana da sürekli, "Yazın" diye Amerika'ya falan haberler geliyordu yani.

— Baskı üstüne baskı yapan bir kitap "İnsan İnsana". Hâlâ da yapıyor.
— O kitap, ben Amerika'ya 1980 Eylül'ünde gittim, 10 Eylül'de biliyorsun, dört-beş baskı yapmıştı ben Amerika'ya gitmeden önce. Birdenbire adı duyulan bir adam haline geldim. Kitabı basmayan diğer yayınevleri ne hissettiler, daha önce kendilerine götürmüş olduğumun farkına vardılar mı varmadılar mı bilmiyorum ama daha sonra yazacağım kitapları dikkatle inceleyecek hale geldiklerini düşündüm. Bir başka kitap yazıp da gittiğimde artık kolay kolay, "Biz size haber veririz" filan değil, "Buyurun, gözden geçirelim" derler diye düşündüm yani.

— Yayınevlerine gittiğinizde o günkü işinizi de söylüyor muydunuz?
— Söylüyordum.

— (Kendi kendime mırıldanıyorum) O yüzden kabul etmemişlerdir.
— Efendim?

— Maya tutmaz diye düşünmüş olabilirler. Yoğurtçu bir yazar. (Karşılıklı kahkahalar.)
— Fakat akademisyen olduğumu da söylüyordum. Hah hah ha. Herhalde tutmuyordu pek.

— Kitabınızın basılması sizi rehabilite etti mi peki? Çünkü hayatınızın çok sancılı bir dönemi; çocuklardan ayrısınız, sevmediğiniz bir işi yapıyorsunuz ve bir kitabınız basılıyor...
— Evet coşkuluydu... Kitabı çocuklarıma ithaf ettim. Emily'nin ismini yazdım. "Emily ve çocuklarıma..." diye. Bir kere, kendime olan güvenimi artırdı. Hele o ilk baskının iki ay içerisinde bitmiş olması...

Cahit hocama bakış tarzım değişti. "Cahit Okurer gerçekten benim bir hizmet yapabileceğimi demek ki görmüş" diye bir tavır içerisinde oldum ve "Amerika'ya gidip çocukları yetiştirdikten sonra Türkiye'ye dönüp Türkiye'ye hizmet etmeye devam etmeliyim" kararını işte o zaman aldım. Yani, "Çocuklar için gidiyorum ama hizmet burada ve dönüp hizmet edeceğim, bak bir ilgi var" bilinci oluştu. Bayağı bir olay oldu "İnsan İnsana" kitabı. Kendime güvenim geldi.

Amerika'da iş ararken, diğer insanlarla karşılaştığım zaman filan meditasyondan gelen özümü keşfetmenin yanı sıra, "Kitap yazmış birisiyim, kitabı okunmuş birisiyim" duygusu da vardı. O güzel bir güç veriyordu bana. Onun için o kitap yazılışını anlatmak lazım. Önemli. Sürekli içimde taşıdığım bir arzuydu, sürekli beklediğim bir fırsattı. Ama şunun da farkındaydım ki, Türkiye'de bir Türk bilim adamı tarafından yazılmış bir psikolojiye giriş kitabı yok. Diğer alanlarda yazmadan önce benim oturup Türkiye'ye, çok zahmetli bir iş olan bir "Psikolojiye Giriş Kitabı" yazmam lazım düşüncesine de sahiptim ve öyle de yaptım.

— Bu çok önemli. Psikolojiye Giriş dersleri veriyordunuz ve kitap yok muydu yani?
— Tercümeler vardı. Amerikalı bilim adamlarının yazdığı kitapların tercümeleri vardı.

— Yani siz yazana kadar, tercüme olmayan bir psikolojiye giriş kitabı olmadığını mı söylüyorsunuz?
— Ben yazana kadar psikolojiye giriş kitabı... vardı... Türkler tarafından yazılmış fakat tercümelerdi... Yani kendileri

yazmışlardı ama şeyi görüyordum ben... yani otantik bir yazılıştan ziyade...

— Tercüme zihniyetiyle mi yazılmışlardı, yoksa büyük alıntılarla mı?
— Yok. Tercüme zihniyetiyle...

— Oraya ait şablonu buraya uygulayarak mı?
— Evet, öyle bir şekilde olmuştu. Ondan dolayı, mesela Türkiye'den örneklerle falan, Türk kültürü içerisinde yazılmadığı belliydi. Amerikan kitaplarında hep neyi görürsünüz; işte ırkçılık olgusunu görürsünüz, zenci-beyaz filan, e Türkiye'de bir Türk tarafından yazılan kitap neden o konuyla ilgilensin ki, yani neden onu örnek versin? Ama onu örnek veriyordu. Türkiye'nin sorunu olan başka bir konuyu örnek vermesi lazım. Onun için böyle Türk okuruna yakın gelmeyen kitaplardı ve çok da değildi sayısı.

— Bu yaklaşım sadece psikoloji kitapları ile sınırlı değil ki. Örneğin günümüzde Amerikalılar kendileri için çok önemli olan ve giderek de ağırlaşan bir tablo seyreden obezite sorunuyla uğraşıyor, burada henüz ağırlıklı bir sorun olmadığı halde hangi yayını elinize alsanız gündemdeki ağırlıklı konu obezite...
— Çünkü o yayınları okuyor o yayınları yapanlar. Tercüme edilmiş oluyor böylece. Türkiye'de, buradaki kliniklerde yapılmış araştırmalara dayanmıyor.

Onun için böyle bir şey yapayım dedim, yani psikoloji nedir diye merak eden buradaki biri bu kitabı ele alıp gözden geçirdiği zaman rahatlıkla okuyabilsin. Yabancı hissetmesin.

— Bu kararı Amerika'da iken mi verdiniz, yoksa ilk kitap yayımlandığı zaman mı?
— Amerika'dayken verdim.

— Kitap Emily ve çocuklar tarafından nasıl karşılandı?
— Çocuklar, "Aa, babam kitap yazmış!" dediler sevinçle. Emily, "Tabii senin çocuğa bakmak sorumluluğun yok, oturup kitap yazabilirsin" diye bir tavır sergiledi. İncindim.

Doçent olduğum zaman da aynı tavrı sergiledi Emily. Ben doçent olduğum gün kutlama, mutluluk beklerken, "Sen de üç çocuk doğursaydın doçent olamazdın" şeklinde bir tavır sergiledi. Farkına vardım ki, ohooo, biz rekabet halindeyiz. Yani benim başarılarım; ailenin başarıları değil, Doğan Cüceloğlu'nun başarısı ve bu Emily'nin başarısızlığı haline dönüşüyor. Çok bireysel bir bakış. O tür bir feminizm beni incitti. Çünkü yani dostça değil, birbiri ile işbirliği içerisinde olan bir şey değil.

— O günkü incinmişliğin, öfkenin ardından değil de bugünden baktığınızda, sözlerinde doğruluk payı olabilir mi?

(Şimdi burada çok önemli bir duruma tanık olacağız sizinle birlikte. Söyleşi tamamlandıktan sonra kitabın ilk halini Cüceloğlu'na teslim ettim. Tümünü gözden geçirdikten sonra yine verdiğim gibi bölüm bölüm e-mail'ledi bana. Tabii tekrar gözden geçirdim ben de. Ve tam buraya geldiğimde gözlerime inanamadım. Sorunun yanıtı değişmişti! Bir yıl önce söylediklerini iptal ederek soruyu yeniden yanıtlamıştı Cüceloğlu. Okudum, bir daha okudum... Ve itiraf etmeliyim ki, kendimi tutamayıp ağlamaya başladım.

Cüceloğlu, ilk gün tanışırken, "Değişebildim mi gerçekten de? Bir eş, bir baba olarak... değişebildim mi? Bu süreç devam ediyor" demişti... Aşağıdaki satırlar, bu sürecin nasıl devam ettiğine, bir "farkına varma"ya daha tanıklık ediyor şimdi. Cüceloğlu'nun, bu soruya ve ardından gelen soruya bir yıl önce verdiği –tırnak içindeki– yanıtı da bir yıl sonraki yanıtı ile birlikte veriyorum.)

— "Emily hakikaten bir araştırma yapmak, incelemek için kolları sıvasa, kendimi biliyorum, elimden gelen her türlü yardımı yapardım. Araştırmaya inanmış bir insanım. Emily doktora programında doktora tezine başlamadı. Annesinin

zoruyla ite kaka bir master derecesi alabildi. Onu da alışı yıllar sürdü.

— O zaman henüz Türkiye'ye gelinmemişti değil mi?
— Hayır, gelmemiştik. Üretime dönük, araştırmaya dönük, girişime dönük olarak hissedilir bir çekingenliği var. Kendini ifade etme konularına geldiğimizde bir çekingenliği, bir tedirginliği var. Nereden bilmiyorum. Ondan dolayı herhangi bir şekilde kendimi kabahatli görmüyorum. Yani Emily de istese dört tane kitap yazardı. Türkiye'deki deneyimleri, benimle ilişkileri, çocuk yetiştirme, o komşuları ile filan ilgili. O kadar çok fırsatlar olurdu ki; hem İngilizce, hem Türkçe. Çok güzel bir zenginlik olurdu o kitaplar. Ben onun yerinde olsam yazardım. Aklının ucuna bile gelmedi. Ben teklif ettim, söyledim ama hiç umursamadı. Onun için o kitabı gördüğü zaman, bir takdir, 'Bravo, aferin' filan olmadı Emily'de. Sadece, 'Çocuklara bakma durumun olsaydı yazamazdın' dedi. İncindim."

— (Ve bir yıl sonra yukarıdaki bu bölümü tümüyle iptal edip, "O günkü incinmişliğin, öfkenin ardından değil de bugünden baktığınızda, sözlerinde doğruluk payı olabilir mi?" sorusunu şöyle yanıtlamış Cüceloğlu:)
— Evet, olabilir. Canan, ilginçtir. Benim akademik çalışmalarımdan daha ağır, daha yüklü ve daha önemli bir işe, yani anneliğe zaman verdi Emily. Emily hakikaten bir araştırma yapmak, incelemek için kolları sıvasa, kendimi biliyorum, elimden gelen her türlü yardımı yapardım. Araştırmaya inanmış bir insanım. Emily anne olmayı birinci plana aldı ve sanırım uzun vadede annelik çok daha anlamlı ve çok daha doyurucu bir durum. *(Emily adına kendisine teşekkür ediyorum burada. Söyleşinin normal seyrine devam ediyoruz şimdi.)*

— Amerika'daki yaşamınıza dönme zamanı. Kendi evinize yerleştiniz, çocuklarla görüşüyorsunuz, iyi bir düzen kurdunuz ve bir sevgiliniz var.

— Hafta sonu gidiyorum, çocukları cuma akşamından alıyorum, pazar akşamına kadar bende kalıyorlar. Pazar akşamı geliyorum bırakıyorum. Hafta içi ara sıra telefonla konuşuyorum ve Emily'yi de çocukları bırakırken alırken görüyorum, bir-iki konuşmamız oluyor ama ilişkimiz gergin bir ilişki.

Ve bu şekilde o ufak Volkswagen'imle gidiş gelişler başladı, yani bir yandan üniversiteye gidiyorum ders veriyorum, orada sürekli kalmıyorum çünkü part-time olarak çalışıyorum.

— Hangi üniversiteydi?
— Bu benim ders vermeye başladığım üniversite, Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Long Beach. Sara'dan bahsetmiştim. Sara'nın başkanı olduğu bölüm orada.

Ondan sonra diğer üniversitelerde de ders verme durumum oldu. Bunlardan bir tanesi de Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Fullerton. Böylelikle iki üniversitede ders verme durumum olmaya başladı part-time olarak.

— Part-time, yani yarı zamanlı çalışma yapanlara konuk profesör mü deniliyor?
— Evet.

— Pardon, profesör diyoruz ama bu titr yani unvan anlamında değil henüz değil mi? Buradan gittiğinizde doçenttiniz çünkü.
— Ben buradan Berkeley'e gittiğimde, ziyaretçi profesör yani "visiting professor" unvanı ile oraya gitmiştim, fakat Amerikan üniversitesi sistemi içerisinde ben böyle kademe kademe atlayarak profesör titrine sahip olmak üzere bir çalışma yapmadım.

— Orada nasıl bir kademe izliyor bu?
— Aynen buradaki gibi. "Assistant professor" olarak başlıyorsun, yani önce asistan sonra "associate professor" oluyorsun, bu bizdeki doçente tekabül ediyor. Sonra da "full profesor" oluyorsun bu da bizdeki profesörlüğe tekabül ediyor.

Sonra emekli olduğun zaman da "emeritus professor" diyorlar eğer hakikaten kendi alanında çok bilinen, şöhret falan yapmış birisi olursan.

Benimki, durumdan dolayı verilmiş, yani konumundan dolayı öyle anılan bir profesörlük unvanı.

— *Nasıl yani?*

— Yani sistemin içerisinden gelerek alınmış bir profesörlük durumu değil. Türkiye'de ben doçentliğimi işte imtihan vererek filan sertifika ile aldım ama hiçbir zaman Türkiye'de profesörlük sürecine girerek profesörlüğümü alacak sınavlara, yayınlara filan girmedim. Yani bıraktığım zaman doçent kadrosundaydım ve doçent titri ile...

— *Akademik hayatınıza son vermiş oldunuz.*

— Evet. Şimdi, bir fark var; Türkiye'de doçent ve profesörlük bir titr olarak kendinizin taşıyabileceği bir titr. Amerika'da böyle bir durum yok. Orada böyle değil. Amerika'da kendinizin taşıyabileceği tek titr, doktora.

Ondan dolayı, doktoranızı almış olarak siz başka bir kuruluşa "full professor" olarak alınabilirsiniz o üniversitenin kararıyla. Yani Amerika'da profesörlük sizin şahsınıza verilmiş olan bir titr değil, kurumun sizi oturttuğu bir makam.

Burada ise kişi üniversiteden ayrıldıktan sonra da titrini o isminin başında taşıyabiliyor. Öyle bir fark var.

Şimdi ben eğer akademik unvanımı kullanmaya devam edecek olsam, kendime, Doçent Doktor Doğan Cüceloğlu demem lazım.

— *Türkiye'de?*

— Türkiye'de.

— *Ya Amerika'da?*

— Amerika'da hiç unvan kullanmamam lazım eğer üniversitede değilsem. Çünkü bir üniversitede çalışırken unvanınızın ne olduğunu bilirsiniz, eğer çalışmıyorsanız kendinize doktor

demeniz lazım. Yani sadece doktoranız var, bir bilim adamısınız fakat henüz bir kurumda sizi belirli bir makama sokmamışlar.

— Amerika'da, Doktor Doğan Cüceloğlu.
— Amerika'da Doktor Doğan Cüceloğlu dersiniz fakat ben akademik hayatta çalışıyor olsam titrimi kullanırım. Yani yazışmalarımda falan o düzenin bir parçası olarak hangi makamda kim yazıyor konusuna önem verirler diye düşünüyorum fakat Amerika'da neden bilmiyorum –ki bana çok yakın geliyor bu– kişiler doktora unvanının dışında başka unvan kullanmıyorlar.

— Profesör de olsa, doktor diye kullanım önemli o halde anlattıklarınızdan çıkardığım kadarıyla.
— Evet. Ki, profesör diye yazdıkları zaman "Acaba bu insanın doktorası yok mu?" diye şüphe uyandırıyor. Yani makbul bir şey değil.

— Peki doktora yapmadan, doktor olunmadan profesör olunması mümkün mü ki?
— Mümkün. Mümkün. Çünkü bu, üniversitenin verdiği bir karar. Ondan dolayı, doktorası falan olmadan bir sanatkârı bilmem ne akademisine profesör olarak tayin edebiliyorlar.

— Yani bilimsel niteliği, akademik kariyeri doktorluğu. Profesörlük, bir akademik kariyer aşamasına tekabül etmiyor?
— Etmiyor. Sadece doktoralı olmak, bilim adamı olmayı ispat etmiş oluyor.

Kurum içerisinde hangi güçte, hangi mevkide çalışacaksınız kurum size konum veriyor ve genellikle kurum kendi içerisinde tutarlı. Yani sizin asistan profesör olmanızı denemek istiyorum diyor, bunun için gençleri asistan profesör olarak deniyor ama çok iyi bir çalışma yapmışsanız bütün bunlardan geçeceksiniz diye bir şey yok, sizi tam anlamıyla profesör olarak da alabiliyor. Bunun örnekleri var. Chomsky bunlar-

dan bir tanesi. Pat diye profesör olmuştur doktorasından sonra.

— *Chomsky unvan kullanıyor mu?*
— Chomsky Chomsky'dir, hiç ne doktor der, ne profesör der. Noam Chomsky. Hiç.

— *Akademik yazılarda da mı?*
— Sadece Noam Chomsky'dir. Benim de çok hoşuma gidiyor bu. Çünkü titr koyduğunuz zaman, o ismin arkasındaki fikirleri, yani o fikirlerin arkasındaki ismin kim olduğunu ifade etmeye çalışıyorsunuz o titrlerle falan. Ondan dolayı mesela halk için yazılmış veya adamın kendi alanında yazılmış hiçbir kitapta, mesela Charles Osgood dediğim gibi Amerika'nın ilk beş psikoloğundan bir tanesiydi, kitaplarının hiçbirisinde Profesör Doktor Charles Osgood diye bir şey yazmamıştır. Bütün herkes için geçerli bu. Yani çok acayip bir şey yazılması, sırıtır. Sadece okuduğunuz zaman, yazar doktorasını şurada almıştır, şu anda bilmem ne üniversitesinde bilmem ne profesörü olarak çalışmaktadır diye onu hikâyesinde okursun ama böyle başlıkta profesör doktor bilmem kim diye yazmaz. Ve onların gözü ile, yazdığı zaman da kişinin kendi ismine, kendi içeriğine bilimsel olarak güvenmediği ile ilgili bir kanaat hasıl olur. Bunu konuşmadım Amerikalılarla ama bu, üniversite içinde iken senin makamının ne olduğunu soranlara bir cevap sadece. Okuru neden ilgilendirsin ki? Makamının ne olduğunu merak ediyorsa, kim yazmış bunu dediğinde o kim hakkında fikri var zaten. Yazar kimdir dendiğinde okuyor. O bakımdan, fikir kendi ayağı üzerinde kalabilmeli.

— *Kişi, unvan değil, fikrin gücü önemli yani...*
— Evet, öyle bir gelenek oluşturmuşlar ve bu benim çok hoşuma gidiyor. Ve ben de kendi kendime karar verdim ki, hiçbir kitabımda akademik titr kullanmak istemiyorum.

— Kullanmanız gerektiğinde?
— Kullanmam gerekiyorsa doçent derim.

— Ama "Profesör Doğan Cüceloğlu" deniliyor?
— Ben demiyorum. Onlar diyorlar.

— Amerika'daki sistem içinde size verilen bir unvan bu.
— Evet, ama Türkiye'de söylüyorlar. Mesela ben Amerika'da bir seminer vereceğim zaman tanıtan kişi, "Doğan Cüceloğlu California State of University'de Psikoloji Bölümü'nde profesör olarak çalışıyordu" dediği zaman buna bir itirazım yok. Amerika'da bunu söylüyor.

— Ve bu doğru.
— Doğru. Ama şimdi diyelim ki bir Rotary Kulübü'nün davetlisi olarak gittiğimde, benim hakkımda fikir edinmişler ve herkes bana profesörlüğü uygun görüyor Türkiye'de. Kalkıyor, "Şimdi" diyor, "huzurunuza konuşmak üzere Sayın Profesör Doğan Cüceloğlu'nu davet ediyorum". Şimdi, "Bana Amerikan sistemi içerisinde profesör denmişti, Türk sistemi içinde doçent diyorlar" diye bunu kalkıp orada anlatmanın bir anlamı yok, çünkü konuşacağım konu kendi başına bir konu. Benim titrimle ilgili değil. Sesimi çıkarmıyorum, "Merhabalar" deyip başlıyorum. Ama birisi bana sorduğu zaman, yani, "Sizin Türk sistemi içerisinde titriniz nedir?" diye, o zaman elbette söylüyorum.

Mesela bir bankada, "Bizim yazmamız lazım" dendi, "Türkiye'de titriniz nedir efendim?" dedi genel müdürlük, o zaman, "Doçentim" diyorum, "Türk üniversite sisteminde doçent olarak dereceye sahibim".

— Peki şunu soracağım, muadili yani denklik diyelim, Amerika'daki "profesörlüğün" burada denkliği olmadığını söyleyebilir miyiz?
— Evet, söyleyebiliriz, yok. Mesela ben Amerika'da profesör kadrosunda çalışmış olmama rağmen bir Türk üniversitesin-

de bu kadroda, profesör kadrosuyla çalışmak istersem ayrıca bir jürinin, yani Türk üniversite sistemi içerisinde bir jürinin toplanması, ne ise gerekli süreçler onlardan geçmem lazım; Türk üniversite sistemi içinde profesörlük titrini almam için.

Bu aynı şeyi, Türk üniversitesi bir yabancı profesör için de uygulayabilir. Ama bir yabancı gelip, "Ben ömür boyu gelip sizin üniversitenizde kadrolu çalışacağım" demediği için onu "ziyaretçi profesör" kadrosu içerisinde alıp, profesör demeye devam edebilir Türk üniversitesi. O kişi geri döndüğü zaman kendi kurumunda ne ise o olur. Ondan dolayı da Amerika'da henüz daha "full professor" olmamış birisi Türkiye'ye gelip profesör kadrosunda çalışabilir.

— Neden sadece "professor" değil de "full professor" deniyor?

— Çünkü Amerikan İngilizcesi içerisinde bizdeki asistan yerine "assistant professor", ondan sonra doçent yerine de "associate professor" gibi kelimeler kullanıldığından dolayı –biz doçent diyoruz, bilmem ne profesörü demiyoruz– "full" demek ihtiyacını duyuyorlar. "Full professor" dediğin zaman artık o profesörlük titrini vermiş demektir üniversite, yani onu o kadroya almış.

— Fransızca'da "profesör"ün (yazılışı, "professeur") kelime anlamı "öğretmen". Bütün öğretmenler, yani ilkokul öğretmeni de "professeur" diye anılıyor ama Amerika'da böyle bir kullanımı yok değil mi bu sözcüğün?

— Hayır, hayır. Yok.

— Yani profesörlük doğrudan bir akademik kariyere işaret ediyor.

— Evet. Akademik kariyere tekabül ediyor. Bu kelimenin bizdeki kullanışına daha uygun.

Söylemiş miydim, Amerika'da kişinin taşıyabileceği titr, doktora titridir.

— *Söylemiştiniz, evet.*
— Kuruma bağlıdır diğerleri. Kurum seni hangi kadrodan alacak durumuna bağlı.

Ben burada o titrimi de kullanmıyorum. Yani "doçent doktor" ya da –Amerika'daki görev unvanım olan– "profesör" demiyorum kendime. Bunun önemli olduğu, yani ille de belirtilmesi gereken yerde söylüyorum fakat bazen, –diyelim ki bir yere davet ediyorlar falan– "Titr olarak ne yazalım?" diyorlar. "Titrimin yazılmasını istemiyorum" diyorum, "sadece Doğan Cüceloğlu olarak yazmanızda bir mahzur var mı?", "Hayır" diyorlar, "O halde öyle istiyorum" diyorum ve bunu bir alışkanlık haline getirdim. Yani istiyorum ki Doğan Cüceloğlu ismi kendi başına olsun kitaplarımda, konuşmalarımda, seminerlerimde.

— *"Bunlar herhangi bir unvanın ardından söylenenler değil" diye algılansın istiyorsunuz.*
— Öyle istiyorum.

— *Bu isteğin altındaki gerekçe ne?*
— Birilerinin karşısına çıkıp konuştuğum zaman bir otorite olarak görülmek istemiyorum. Sorgulanabilecek, tartışılabilecek bir insan olmak istiyorum. Diyalog kurulabilecek bir insan olmak istiyorum. Eğer titrimi kullanırsam, bu bir otorite tavrı içerisinde, "Ben sizden daha iyi biliyorum" tavrı içerisinde olduğumun belirtisi olur kuşkusu var bende. Çünkü şunu görüyorum ben; korku kültürü içerisinde titr çok önemli. Ondan dolayı titri kullanmak, korku kültürü içerisinde güç çok önemli olduğundan dolayı, titr o gücün simgesi olmuş oluyor.

Hatta emekli olduğun zaman bile emekli bilmem kim diye söyleyeceksin ki yine titrini kullanmış olacaksın o görevde olmasan bile. Böylece karşındakine, "Kiminle konuştuğunun farkında ol" mesajını veriyorsun. O nedenle mesela benim seminerlerimde sık sık karşılaştığım durum, kişi geliyor "Efendim merhaba, ben okul müdürüyüm" diyor. Öbürü diyor ki

veya o tanıştırıyor "Efendim, okul müdürümüz" diyor. Adam geliyor diyor ki "Kaymakam" veya "Belediye Başkanı" diyor. Ad, yok! Ad yok! Bu, mesela Amerikan kültürü içerisinde sıradan, çok tuhaf bir yaklaşış tarzı. Orada, "Ben bilmem kimim" der, yani adını söyler ve sonra ne olarak çalıştığını söyler. Önce ismini söyler birey olarak. Ondan sonra da eğer gereği varsa işini söyler, yani bu durum için buradayım der. Ama önce ismini mutlaka söyler çünkü sen, birey olarak oradasın.

Şimdi bu beni rahatsız ediyor. Fakat karşımdaki insanların o kadar doğal bir şekilde söyleyişleri var ki, bunun dışında başka bir şey bilmiyor insanlar. Ondan dolayı, sinirlenme, kızma falan durumuna girmem ama seminerimde de, farkına vardırmak üzere mutlaka bunu söz konusu ederim.

— Burada şöyle bir şeyi aktarmak istiyorum; Bu diyalog bir üniversitede, derste geçiyor. Öğrencinin söylediği ve çok yeni, üzerinde çalışılması gereken bir görüş hakkında hocalardan biri –kendisi profesör– titrine gönderme yaparak, "Bunu ben söylersem dâhi, sen söylersen deli derler" diyor. Ve bu tutumu siz korku kültürü ile açıklıyorsunuz...
— Ben korku kültürü ile açıklıyorum.

— Peki hep korku kültürü, korku kültürü dediniz. Buna sonradan başlık koyup iki nokta diyerek değil de burada açıklık getirsek? Artık zamanı gelmedi mi? Bence geçti bile...
— Korku kültürü o kadar hayatın her yönüne renk veren bir tutum ki... Sen bu söyleşilere başladığımızdan beri, "Yeri geldi" dediğinde, ben diyorum ki: "Onu sonraya bırakalım çünkü onun üzerine ben bir konuşmak istiyorum". Ama şunun farkına vardım, özellikle dün, kitaba korku kültürü diye bir başlık açıp onun üzerine konuşmak çok ruhsuz olacak. Yani korku kültürünün anlamı işte bu tip olayları konuşurken farklandırma, karşılaştırma yapabildiğimiz zaman ortaya çıkabilecek bir durum. O bakımdan bence, yeri gelince anlatmak, yani senin daha önceki tutumun bence daha sağlıklı

olarak görünüyor şimdi –gördüğün gibi ben de demek ki öğreniyorum, gelişiyorum bu kitap boyunca da– ve onun için diyorum ki; evet, yeri geldikçe konuşalım. Mesela diyelim ki korku kültürünün ne olduğunu söylediğinizde bunun karşıtında olan kültür ne, nedir bunun karşıtı?

— Direnç gösterseniz de, teşekkür ederim ki yine de yanıtladınız sorularımı çoğu zaman. Söyleşi boyunca bunu yaptık zaten... Karşıtını, "değerler kültürü" olarak belirtip örnekler de verdiniz sık sık...

— Değerler kültürü diye söyledim, evet. Aslında yani üç boyutta karşılaştırılabilir; ki onu da biraz ifade etmeye çalıştım.

Şimdi duygular yönünden karşılaştırıldığında, esasında korku kültürünün karşıtı, sevgi kültürü. Çünkü bu kültürde hakikaten önem verilen duygu, sevgi. Fakat sevgi lafı o kadar çok değişik anlamlarda kullanılmış, öyle bir sakız ki her tarafa çevrilebilir. Ondan dolayı mesela iş hayatında sevgi lafını kullandığınız zaman, "Amaaan" diyorlar, "yine böyle ıcış bıcış bir şeylerden mi bahsedilecek?"

"Onun için 'duygusal zekâ' demen lazım. Artık o bilimsellik kazanmaya başladı" falan da deniyor.

— Eylem olarak sevgiyi tükettikçe lafını daha çok eder olduk. Yerli yersiz kullanıldığından dolayı da içi boşaldı...

— İçi boşaldı ve her kültürde böyle olmuş durumda. Amerikan kültüründe de böyle. Sevgi dediğin zaman, "I love you", "Seni seviyorum" dediği zaman adamın neyi kastettiğini anlayamazsın. Yani, "Hadi yatağa gidelim" mi demek istiyor, yoksa, "Seni esir alıp çıkarım için kullanmak istiyorum" mu diyor, yoksa hakikaten, "Beraberce bir gelecek yaratmak istiyorum" mu diyor yani anlayamazsın, o kadar çiğnenmiş, sakız haline getirilmiş, içi boşaltılmış bir şey ki. Birisi bir çalışma yapmış, sevginin 380 filan farklı anlamını bulmuş kullanılış tarzı bakımından Amerikan kültüründe. Türk kültüründe de ona yakın bir şeydir diye düşünüyorum. Onun için çekiniyorum.

— Sizce sevgi, böyle 380 türlü bir şey midir?
— Çok önemli bir duygu olduğundan dolayı bence o duyguyu değişik yerlerde farklı farklı isimlendirmişler. Ben, sevgiyi cinselliğin ötesinde bir ilişki türü olarak alıyorum, yani cinselliğin ötesinde görüyorum bunu. Onun için sevgi, iki insanın veya bir insanın doğanın bir parçası ile olan ilişkisi ile de ilgili olabilir, "Bu elma ağacını seviyorum" da diyebilirsiniz, "Bu çiçeği seviyorum, bu otu seviyorum" da diyebilirsiniz.

— Temelde hepsi tek duygu mu diyorsunuz?
— Ben Krişnamurti'nin yaklaşış tarzına çok kendimi adadım. "Sevgi mutlaka bir eylem içerir. Eğer gerçek anlamda sevgiyse. Bu eylemin amacı sevgiyi tanımlar" diyor. "Bu eylem eğer sevgi konusu olan nesnenin olabileceğinin en iyisi olmasına yönelik bir niyet taşıyorsa, olabileceğinin en iyisi olarak mutlu olmasına, kendisini bütünüyle ifade etmesine yönelik bir niyet taşıyorsa, karşılığında da olabileceğinin en iyisi olmasının ötesinde hiçbir beklentisi yoksa ben buna sevgi diyorum" diyor.

— Yani bir sevgi var ve, ya var ya da yok... 380 tane değil...
— Değil. Böyle baktığın zaman hemen ortaya çıkıveriyor kriterinin ne olduğu. O anlamda korku kültürünün tam karşıtı sevgi kültürü oluyor.

— Diğer deyişle, "duygusal zekâ kültürü" mü?
— Yani benim gördüğüm kadarıyla korku kültürünün tam karşısında, halk diliyle söyleyecek olursak, "gönül kültürü" olmuş oluyor. Gönül diyorum ben bu sevgi olgusuna. Yani gönül dediğimiz zaman çok güzel bir yere oturuyor Türkçe'nin geçmişi içerisinde. Ve "duygusal zekâ"ya da "gönül zekâsı" diyorum. O da güzel bir yere oturuyor. Yani benim halkım daha çabuk anlar. Duygusal zekâ dediğin zaman sokaktaki esnaf arkadaşım, bakkal arkadaşım falan anlamaz ama, "Önemli olan bir yöneticinin önce gönülleri yönetmesidir" dediğim zaman hemen anlar benim halkım. "Gönülleri yöneten; beyni,

ayakları, kolları da yönetir. O insanlar tamamıyla o şirkette kendilerini verebilirler" derim ve halkım anlar bunu.

— "Gönül" kelimesinde karar kılışınızın tek gerekçesi bu mu?

— Gönül hadisesi, tahmin ediyorum, 14-15 yaşından sonra başlıyor. Yani o gönül denen şeyin, bizim kültür o zaman farkına varmaya başlıyor diye düşünüyorum. Konuşuluyor çünkü. "Ne yap yap ama gönlünü kırma" diyoruz mesela. "Duygusal zekâsını kırma" diye bir şey dediğimiz yok. "Gönlüm kırıldı bir kere" diyor. Yani bunlar girmiş dile, konuşuluyor. "Ne yaparsan yap, gönlüm kırıldı bir kere" diyor ve "dille olur bu" diyor. Yani bir zenginliği var bunun. Bir taraftan girmiş şekilde kültüre.

Şimdi, bir diğer boyutu; korku kültürünün keyfiliği var. Keyfi. Yani otoriter. Otorite olmasından dolayı, güçlü olmasından dolayı hesap vermek zorunda değil. Kendisinden öte bir kriter yok. Yani onun için, "Hikmetinden sual olmaz, ister öper ister döver" anlayışını gördüğüm zaman ben bilirim ki bir otorite kültürü, korku kültürü ile karşı karşıyayım. Ve hemen kulaklarım dikilir neyle karşı karşıyayım diye.

Halbuki öbür kültürde, kişinin hesap vermesi gereken bir merci var. O merci, belirli bir ilke, belirli bir değer olur. Ve o ilke ve değerlerin kaynağı genellikle vicdan olur. Bu kendi vicdanıdır genellikle. Mesela, "Baban değil miyim, döverim tabii" korku kültüründe kabul edilebilecek bir ifadeyse, mesela değerler kültüründe ise ifade –işte o zaman keyfi kültürle değerler kültürü orada paralelliğini buluyor–, "Hayır, insan onuru incinemez. Dayak, insan onuru ile bir arada yaşayamaz. Mümkün değil. Dayağın olduğu yerde mutlaka insan onuru, insan haysiyeti özünden bir şeyler kaybeder". Onun için hangi değerler sistemi içinde sen kendini ayakta tutacaksın, ailen hangi değerler sistemi üzerinde ayakta duracak, şirketin hangi değerler sistemi üzerinde ayakta duracak, bu toplum, millet dediğin bu toplumun anayasası hangi değerler üzerine kurulacak, hemen o kültürde bu sorular çıkmaya başlıyor.

Korku kültüründe karı-koca karşı karşıya geldiğinde ilk akla gelen, "Kimin dediği olacak?" Çok doğaldır. Onun için ne derler: "İlk gece gözünü korkut. İlk gece gözünü korkutmazsan karı yuları takar". Çünkü korku kültüründe insan ilişkileri kimin güçlü olduğuna göre düzenlenecek bir süreç olduğundan dolayı, kimin güçlü olduğunun hemen belirlenmesi lazım. Tam bir mafya yaklaşımı.

— Değerler kültüründe insanlar arası güç ilişkileri yoktur mu diyorsunuz?

— Değerler kültüründe –gerçekten uygulanıyorsa– gücün temelinde değerlerin olması lazım. Korku kültüründe güçlü olan haklıdır. Değerler kültüründe haklı olan güçlüdür.

O paylaşılan değerler çerçevesinde harekete geçme, eyleme geçme durumu olabilir.

Korku kültüründe bir güçlü evire çevire bir güçsüzü dövebilir, herkesin gözü önünde dövebilir ve kişiler, o güçlü bu güçsüz, haddini bilsin tavrı içinde durabilirler. Ama değerler kültürünün yaşadığı bir ortamda –altını çiziyorum ama; değerler kültürünün gerçekten yaşadığı bir ortamda– bunu yapamazsın. Yapamaz. Çünkü o kas olarak güçlü olsa bile haksız yere dövmeye başladığın zaman 15 kişi birden üzerine çullanır.

— "Eğer gerçek anlamda değerler kültürü yürürlükte ise..." dediniz. Böyle bir yer örnek verebiliyor musunuz? Gerçek anlamda değerler sisteminin uygulandığı? Yeryüzünde böyle bir yer var mı şu anda?

— Henüz bir toplum olarak, bir şirket olarak örnek veremiyorum ama aileler olarak bunun uygulandığı aileler var. Ve gittikçe bu tip, değerler bilincine çok yaklaşan tavırları şirketler düzeyinde de görüyorum ve şu anda insanlık bunun arayışı içinde diye düşünüyorum. Umuyorum ki Avrupa Birliği değerler bilinci içinde oluşmuş bir birlik olarak dünyada yer almaya başlar, çünkü şu anda aradıkları esasında aynı değerleri ayakta tutan milletlerin topluluğu olacak ve bu umarım ki Amerika'ya çok önemli bir fırsat verecek.

— Nasıl bir fırsat?

— Kendisine bakma fırsatı. Çünkü bu son Irak Savaşı'ndan sonra Amerika'nın kendi içinden en önemli söylenmiş olan eleştirilerden bir tanesi, daha önce de ifade etmiştim bunu, "Amerika, ahlak liderliğini Avrupa'ya kaptırdı" şeklindeydi. Yani şimdi, "bu konuda Avrupa'nın –özellikle Fransa için söyleniyor bu– konuşmalarında ortaya çıkan bir değerler bilinci vardı" şeklindeydi bu eleştiri ve bu Amerikalıları çok çok çok rahatsız etti. Birçok Amerikalıyı. Ondan dolayı sürekli, "Hayır, güçlü olduğumuzdan dolayı değil, haklı olduğumuzdan dolayı böyle yapıyoruz" tartışması var şimdi Amerika'da. Yani, "Güçlüyüz, tabii böyle yaparız, çünkü gücümüz var"ı Amerikalı kabul edemiyor, böyle bir duruma düşmekten muazzam utanç duyuyorlar. Birçoğu –aydın dediğimiz zümre–, onun için hükümeti destekleyenlerin bir kısmı esaslı bir arayış içerisinde hangi değerler sistemi içerisinde arayışı. İşte, "Biz oraya demokrasi götürüyoruz" tartışmaları da böyle bir motivasyondan geliyor. Ama Avrupa Birliği'nin kuruluşunu ben değerler kültürüne doğru bir arayışın süreci olarak görüyorum.

— Öyle mi yoksa 90'lı yıllara kadar iki kutuplu olan dünyanın, o yıllarda sosyalist sistemin çöküşü ile birlikte tek kutuplu oluşuna karşı bir sürece mi girdi dünya? Şu anda diğer kutup ya da kutuplar belirlenmemiş durumda. Yeniden bir güç dağılımı söz konusu olurken bugünkü Avrupa Birliği de kutuplardan biri olma yönünde, 1991'de oluşan bir birliktelik sonucta. Bu, kendi içinde bir değerler sistemi de yaratacaktır kuşkusuz. Belkemiği oluşturmak üzere yaratmak da zorunda zaten. Ama AB, o değerler sistemini arayışın sonucu oluşan bir birlik olmasa gerek her halükârda... Birliği oluşturanların tarihlerine –ya da bugünlerine– tek tek bakıldığında kusursuz bir değerler sistemi örneği olarak gösterilecek bir ülke de yok aralarında.

— Şimdi evet, gözlemlerin doğru. Eğer öyle bakacak olursak. Yani ben şöyle bakıyorum; bir kere Rusya güçlü olarak devam ederken de Avrupa Birliği çalışması vardı.

— Bir kömür-çelik birliği şeklindeydi başlangıcı tabii. Ekonomik bir birliktelik. Yanlış hatırlamıyorsam 1950 ya da 51'de... Giderek siyasi birlik haline geldi; AET, Avrupa Topluluğu derken, AB'ye dönüşmesi 1991.

— Evet ama ekonomik temelde de her önüne geleni alma durumu yoktu. Şimdi de her önüne geleni alma durumu yok. Şimdi şunları şunları şunları yerine getirirseniz biz sizi alırız üzerinde ısrarla duruyorlar. Bu böyle.

Yani benim bakış tarzımda –gayet tabii her olaya değişik biçimlerde bakılabilir. Bu, benim bakışım–, neden ısrarla bu insanlar anayasada şu değişikliği yapmanız lazım, şöyle bir yönetim içerisine girmeniz lazım diyor? İnsan hakları ile ilgili demokratik bir toplumda olamayacak şeyler var, Kopenhag kriterleri dedikleri bir referans noktaları var. Bunların hepsinin ardında ekonomik şey aramak, ekonomiden dolayı böyle isteniyor demek bence biraz, biraz değil oldukça abartılmış bir yaklaşış tarzı olur. Ondan dolayı bundan 50 yıl önce birbiri ile kavga etmiş, yani muazzam bir kavga etmiş iki toplum; Almanya-Fransa bayağı bir kader birliğine doğru gidiyorlar ve paralarını aynı şekilde kullanmak üzere basıyorlar, ki bir devletin bağımsızlığını gösteren bir hadisedir bir parasının olması.

Öbür soruna da gelince; bana dünyada hiçbir topluluk gösteremezsin ki, tarihinde yüz kızartacak bir durum olmamış olsun.

— Tam da bunu söyledim.

— Ondan dolayı hiçbir topluluğun hiçbir üyesi başka bir ülkeye, "Ama siz bunları yapmıştınız, şimdi bunu yapıyorsunuz" deme hakkına sahip değil. Önemli olan; şimdi nasıl bir geleceğe yönelmişsin, bu gelecekte hakikaten insan onuru daha korunacak bir durum mu ve şimdi hangi değerler sistemi içinde bakıyorsun? Bence ona bakılması lazım diye düşünüyorum.

Ve şu andaki söylemleri içerisinde baktığımızda bence Avrupa Birliği'nin açık seçik söylenmiş değerleri var. Yani, insan

hakları önemlidir diyor. İnsan onuru önemlidir diyor. Toplumun işleyiş tarzı bakımından demokratik kurumların kurulmuş olması, ifade özgürlüğü ve etnik ayrılıklar, yani bir etnik grubun öbür etnik grubu ezmemesi falan durumu konusunda önemli hassasiyet gösteriyorlar, ki bu tip hassasiyeti bizim toplumumuz göstermeye başlarsa, daha çağdaş, daha özgür bir toplum olacağımıza inanıyorum ben. Şimdiki gücü elinde bulunduran birçok grup –benim toplumumda gücü elinde bulunduran gruplar–, çok imtiyazlı oluşumlar, gayet tabii bunu istemeyecekler. Çünkü eşit hale gelecek.

— *"Şimdilik değerler kültürü sisteminin gerçekten işlediğini gördüğüm yer, kimi aileler" dediniz. Ardından AB'de bulduk kendimizi! Tekrar o örnek ailelere dönersek...*

— Amerika'da mesela bu tip aileler gördüm ve halen ilişkim devam ediyor, geçenlerde de geldi beni ziyaret etti gitti böyle bir aile. Türkiye'de de bu tip aileler gördüm. Hakikaten değerler bilinci içerisinde işleyen bir aile olarak gördüm.

Amerika'da ben iş hayatı ile pek ilgilenmedim. Çok az seminer verdim orada. Esas seminerlerimi Türkiye'de verdim ama Amerika'da yapılan araştırmalar gösteriyor ki, Amerika'da değerler bilinci üzerine kurulmuş az değil çok sayıda şirket var. Amerika'da 100 yaşını geçmiş bayağı şirket var. Bunlar dipdiri ayakta, esaslı üretim yapıyor, kârlı şirketler ve prestij sahibi. Bunlarla ilgili çalışmalar, araştırmalar yapmış vaziyette Stanford Üniversitesi'nden iki tane profesör. "Kalıcı Olmak" adıyla Türkçe'ye de çevrildi kitapları. Araştırmanın sonuçları filan gösteriyor kendisini. Yazarlardan birinin adını hatırlıyorum; Collins. Yayınevi de Sistem Yayıncılık.

Türkiye'de de çok sayıda seminer verdim ve verdiğim seminerlerde bilinçli olarak, "Değerler sistemi diye bir sistem vardır ve ben şirketimi bu değerler sistemi üzerine kuracağım" diye bir tavır görmüyorum ama kişinin kendi inançlarından dolayı, kendi haysiyetine, şerefine verdiği önemden dolayı, kendi dünya anlayışından dolayı, dürüst bir insan oluşundan dolayı öyle bir şirket kurmuş ki, Amerika'da de-

ğerler bilinci üzerine kurulmuş şirketlerin hemen hemen aynısı çıkıyor karşınıza.

— Şirketi kuranın hayattan ayrılması ile birlikte yok olması tehlikesi yok mu o değerlerin? Kalıcılaşması?

— Örneklerimiz var. Benim yapmaya çalıştığım, mevcut olan bu durumun farkına vararak o değerleri sahiplenmeleri ve yeni gelenlere de bu kurumun değerleri olarak aktarabilmeleri. Çünkü değerlerini bile söyleyebilecek durumda değil, yani, "Sizin temel değerleriniz ne?" diye sorsan Türkiye'de, adam yüzüne bakakalır. Halbuki işleyen, halen hayatta değerleri var ve çok önemli. Şimdi burada bir örnek vermek istiyorum:

Çalıştığım bir kuruluş var, ben seviyorum o kuruluşun özünü. Gönüle önem veriyor çünkü.

— İsmini alabilir miyiz?

— Vermeyelim çünkü karşılaştırma yapar gibi bir durum ortaya çıkacak o zaman.

Bir sürü şirketleri var bu kuruluşun. Benim yaptığım çalışmanın bir parçası olarak, gözlerini kapatmaları lazım 25-30 dakika. 25-30 dakika gözleri kapalı olarak bir problemi çözecekler.

Bu çalışmaya başlamadan önce diyorum ki: "Arkadaşlar gözlerinizi bu siyah bezle bağlayabilirim ama onur sistemi ile de kapayabilirim, yani gözlerinizi bantla bağlamadan, 'Gözlerinizi kapatın arkadaşlar, bu uygulamada gözünüz kapalı olacak' da diyebilirim. Yalnız bu halde iki şeye güven duymanız lazım; 1) Kendinizin gözünüzü açmayacağınıza güven duymanız lazım 2) Arkadaşlarınızdan birinin de gözünü açmayacağına güven duymanız lazım".

Bu kuruluştaki değişik şirketlerin değişik kademelerindeki insanlara bunu yaptım. Adam 10 yıldır, 12 yıldır, 15 yıldır bu şirkette çalışıyor ve benim halkımın adamı, belli. "Gözünüzü siyah bezle kapamam gerekir mi?" diyorum, "Yok" diyor, "ben biliyorum açmayacağımı, arkadaşlarım da açmaz." Bunu ben aynı şirketin değişik gruplarına uyguladım, hakika-

ten gözlerini bağlamıyorum ve daha bir kişi bile açmadı. Öyle durumlar oluyor ki adam kıvranıyor, "Hocam bitmedi mi artık? Çok yoruldum. Gebereceğim" diyor fakat gözünü açmıyor. Müthiş bir olgu bu bence.

Başka bir kuruluş... ki o kuruluş şimdi gümledi gitti. Holdingin sahibi de o kuruluştaydı. Yani diyelim ki 22 tane genel müdür ve holdingin sahibi. Bu gruba aynı uygulamayı yapacağım; "Gözlerinizi bağlayabilirim veyahut da onur sistemini kullanabiliriz, yalnız iki şeye güvenmeniz lazım; kendinizin gözlerinizi açmayacağınıza ve arkadaşlarınızın gözlerini açmayacağına". Holding sahibi dedi ki: "Hocam bu ibneler açarlar". İlk o konuştu ve ifade etti. Aradaki farkı görebiliyor musun?

— Peki onun bu davranışı, yani zaten güvenmiyor oluşu mu diğerlerini güvenilmez kılan?

— Ama bütün kuruluşu öyle. Yani ben daha önceden seminer verdiğim için bu farklı farklı kuruluşlara, daha birlikte içeri girerken görüyorsun. Yani şirket şöyle bir temel felsefe üzerine kurulmuş; "Kazık atabildiğin kadar kazık at. Karşıdakinin açığını bulunca geçir". Buradan da tabii, "Devlete de kazık atabiliyorsan kazık at, kaçırabiliyorsan vergi kaçır, çalışanı en ucuz şekilde kapat" diye böyle sürekli bir paraya dönük bir tutum var.

— Ve siz o holdingin iflasına mı tanık oldunuz?

— Evet. Yani bunun gibi birkaç tane oldu benim gördüğüm. Çünkü sıkışık durumlarda bir şirketin en büyük kapitali; çalışanlarının güveni. Yani bırakmayıp, "Haydi arkadaşlar omuz omuza verelim, bunun altından kalkalım" tavrı olması lazım, onu katiyen yapmıyorlar.

— Peki, "Haydi arkadaşlar omuz omuza verelim, bunun altından kalkalım" denilen yerde işverenin tavrı da aynı mıydı? Hem varlığı hem yokluğu paylaşan işverenler mi söz konusuydu?

— Yani benim gördüğüm kadarıyla işverende şöyle bir durum var; "Ben ayakta kaldığım sürece sizin işiniz var burada. Sizin aile geçiminiz, çocuğunuzun ekmeği olmasına önem veriyorum" tavrı var. Bu, söylenmeden yaşayan bir kültür haline gelmiş. Ondan dolayı da işin sahibi yakınlarıyla öyle konuşuyor ki birisi boşandı mı boşanmadı mı, çocuğu bir okulu kazandı mı kazanmadı mı filan doğal olarak ilgileniyor. Yani, "Ben bunlarla ilgilenirsem bu adam daha iyi çalışır" filan değil. Organik olarak, halk kültürünün bir parçası olarak ilgileniyor. Ara sıra nasihat ediyor filan. Bu adam sekiz-dokuz kişi ile ilişki içinde. Ama o sekiz-dokuz kişi de kendisinden sonra gelen sekiz-dokuz kişi ile böyle ilgilenmeye başlıyor ve organik olarak bir kültür oluşmaya başlıyor. Herkes birbirini tanıyor ve bir şey var, bizim esnaf kültürünün birbiriyle ilişki içine girmeleriyle oluşmuş organik bir tarafı var, onu görüyorum.

— *"Organik" ama, kalıcı değil.*

— Evet, yazılıp çizilmiş hiçbir şey yok. Yani bunun neden iş hayatı için iyi olduğuna ilişkin bir bilinç yok. Bu, böyle olduğu için böyle. "Vergi kaçırılmaz", "Helalinden para kazanmak lazım", yani böyle kendine göre, iyi kötü taraflarıyla ama yaşayan bir kültür var. Ve benim söylemeye çalıştığım, bu yaşayan kültürü biz bilinçli hale getirelim ve bilinçli olarak yönetime girelim. Çünkü büyüdükçe, bu yaşayan kültür kendi kaynakları ile bağını koparmaya başlayacak. Sen master'ını Londra'da bilmem nerede almış insanlar almaya başlayacaksın, artık bu eski kültür içerisinde yönetemezsin, ancak bilinçli bir şekilde değerler bilinci çalışması, bir vizyon çalışması yaptığın takdirde kurum kültürü oluşur. Kurumsallaşmaya başladığın zaman bunu yapabilirsin. Ama benim mayamda var o.

Keşke zamanım olsa da –bu konularda araştırma yapmak için zamanım olsa– şunu yapmak isterim; değişik kasabalara gittiğim zaman şu soruyu sorayım: "Burada herkesin saygısını kazanmış esnaf kimdir?" sorusunu sorayım. "Bilmiyorum" demez hiç kimse, hemen gösterirler. Bu bir manifatura-

cı olabilir, bu bir tuhafiyeci olur, bu bir lokanta sahibi olabilir. Şu veya bu şekilde. O kasabada herkesin saygısını kazanmış bir esnaf mutlaka vardır. Ve git o esnafla konuş; o esnafın bir hayat anlayışı vardır, bir hayata bakış tarzı vardır nelerin yapılması lazım, nelerin yapılmaması lazım konusunda. Bu benim ülkemde var. Ve zaman içinde bu adam tutarlı olmuştur. Bunlardan 20-30 tanesini yönetim bilimi anlayışı içerisinde, sosyolojik bir anlayış içerisinde esaslı bir araştırmaya tabi tut; Türk kalite bilinci ortaya çıkmaya başlar.

Yani bir adam derse ki size, "40 yıldır lokantacılık yapıyorum, şu anda 90 kişi çalışıyor. Son 10 yıl içerisinde henüz bir tek kişi işten çıkmak için müracaat etmedi". Bunu dediği zaman düşünmek lazım. Bu tesadüfen olan bir durum değil. Kendine göre orada bir mayalanma olmuş, oturmuş. Bir disiplin var. Bir dünya anlayışı var. Aynı lokantacı diyor ki: "Buraya gelen hamile kadınlar tatlıyı bedava yer". Şimdi bu iyi kötü, ticari ya da değil ama bunun arkasında bir değer sistemi yatıyor.

— Bu yok değildi, vardı. Hâlâ da var, ama azaldı.

— Tabii azaldı çünkü biz böyle mevcut organik şeylerin anlamının ne olduğunu bilen bir çalışma içerisine girmedik. Amerika'daki o araştırma, biraz önce adını verdiğim kitabı ortaya çıkaran araştırma, gösteriyor ki uzun vadeli şirket, uzun vadeli üretim işinde olanlarda, bu tip insanlar sürekli kazanmış.

— "Ticarette en büyük hile, dürüstlüktür" denir.

— Yani bunu böyle de söyleyebilirsin, "Ticarette en önemli ilke, dürüstlüktür" de diyebilirsin. "Hile"yi yaşamın her yerinde görmek isteyen bir gözümüz varsa, herhalde "hile" şeklindeki ifadeyi seçeriz. Evet. Ve en akıllı strateji. Yani, "Akıllı insanın dürüst olmaktan başka çaresi yoktur" diyor adam ve hakikaten buna inanıyorum ben. Uzun vadeli düşündüğün zaman tabii. Bu emlak-arsa alım satımlarından hani, ondan bahsetmiyorum. Uzun vadeli düşündüğün zaman.

Ve o "Kalıcı Olmak" kitabında da bu Collins'in ve diğer arkadaşının ortaya çıkardığı gerçek bu. Önemli örnekler bunlar. Parasal yönden ilgileniyorsan eğer bakıyorsun, adam 1929'la 1990 yılı arasında bir dolara karşılık ne kadar kazanmış hissesi diye bakıyor –şu anda tam rakamlar aklımda değil ama–, kitabın girişinde vermiş grafikleri, bu değerler bilinci içerisinde olan bir şirket 9 bin misli kazandırmış, yani bir dolarınla başlamışsan işe 9 bin küsur doların falan oluyor 1990'larda eğer böyle bir şirkete yatırım yapmışsan. Gelişigüzel, sıradan, gününü gün etmeye çalışan şirketlerden birine yatırmışsan zannederim 970 dolar mı ne –rakamlarda yanılıyor olabilirim–, eğer hiç böyle bir şey yapmamış da kendi haline bırakmışsan paranı, ne bileyim altına yatırmışsan falan, 400 dolar mı ne oluyor. Böyle bir karşılaştırma yapmışlar. Çok açık seçik konuşuyor.

Neden böyle olduğu ile ilgili tartışmalar da var. İnsan insan olduğundan dolayı güven istiyor; çalışan olarak güven istiyorsun, müşteri olarak güven istiyorsun, ilişkilerde güven istiyorsun.

Korku ve değerler kültürlerini duygular olarak karşılaştırdık; korku kültürünün karşısına sevgi kültürü çıkar dedim. Keyfilik yönünden karşılaştırdığımda da, korku kültüründe keyfilik vardır dedim, değerler kültüründe keyfilik yoktur. Güvenin de kaynağı o.

"Hak yenmez" denen bir ortamda, orada sen olsan da olmasan da hakkının yenmeyeceğini biliyorsun. Yani çok yaygın bir değerse, hakkının yenmeyeceğini biliyorsun, ondan dolayı çok rahatlıkla bir görevi kabul edip, senin hakkının konuşulduğu bir ortamda bulunmamayı göze alabiliyorsun, "Ben olsam da olmasam da fark etmez" diyorsun, "nasıl olsa benim hakkımı verecek. Ben şimdi gideyim, orada işimi göreyim". Tanıdık bildik olsun veya olmasın, hakkın yenmeyecek. Yani bir tek değerden bahsediyorum. Düşün ki böyle bir kültür, "İnsan muhteşem bir potansiyeldir. Çok yazık olur gelişmemesi" diye bir değer koymuş olsun. Senin çocuğunsa, benim çocuğumsa değil artık, toplum olarak eğitim bilincini,

üniversiteyi kurarken, bilmem ne yaparken... ondan dolayı işte sevgi kültürü diyorum ya; olabileceğinin en iyisi olmasına kendini adamış bir kültür durumu...

İlişkiler kültürü yönünden de baktığımda, korku kültürünün adına sen-ben bilinci diyorum. Ben miyim sen misin tutumu: "Ben kendimi bilirim, seninki beni ilgilendirmez". Bu, ben-sen kültürü.

— Sevgi kültürü derken de yine değerler kültürünü kastediyorsunuz tabii değil mi?

— Evet, sevgi kültürü, değerler kültürünün diğer adı. Sevgi kültürünün de özünde biz bilinci var; "biz." Aynı şeyden bahsetmiş oluyorum; "biz kültürü" dediğim zaman, "sevgi kültürü" dediğim zaman, "değerler kültürü" dediğim zaman aynı şeyden bahsetmiş oluyorum.

— "Ben-sen kültürü" de dediniz az önce.

— "Ben-sen kültürü", korku kültürü... Fakat anlaşılabilmek için, "korku kültürü" diyorum.

"Değerler kültürü" demem de aynı amaca yönelik. Çünkü "değerler kültürü" yeni bir şey. Buna "sevgi kültürü" dersem, "Haa, 'Ah canıım, yavruum' diye birbirini kucaklayıp öpen insanlardan mı bahsediyorsun?" gibi bir şey anlaşılıyor onun için dikkatle çekiniyorum ondan.

Ama şunu da söyleyeyim, ben sadece kendi toplumumdan bahsetmiyorum bunlardan bahsederken. Kültürlerden bahsediyorum.

45 yıllık meslek yaşamım boyunca okuduklarımdan, gözlediklerimden edindiğim izlenim o ki; dünyada esas itibariyle hâkim olan, şu anda yaygın olarak hâkim olan kültür, korku kültürü. Dinler bu kültür içerisinde oluşmuş, bu kültürler içinde kurumlar oluşmuş, bu kültürler içinde devletler oluşmuş, imparatorluklar oluşmuş, kanunlar yazılmış, aile tanımlanmış, çocuk yetiştirme, ticaret anlayışı, iş anlayışı, savaşlar nasıl yapılır falan anlaşılmış.

Aydınlanma devresinde insanlık tarihinde ilk defa Avru-

pa'da, "İnsan önemlidir" düşüncesi ortaya çıkmış, "Akıl önemlidir" çıkmış. Yavaş yavaş Batı felsefesi Descartes'la Kant'la Bacon'la, "İnsan neden önemlidir?"le ilgili düşünmeye başlamış, Yunan felsefesinden gelen bu araştırıcı, soru soran insan kafası önemsenmiş, böylelikle ortaçağın Hıristiyanlığı gücünü kaybetmeye başlamış ve öyle bir noktaya gelinmiş ki, insanı anlamak, doğayı anlamak Tanrı'ya giden yolu gösterir olmuş. Bu tavır içerisinde papazlar doğayı gözlemeye başlamışlar, ilk bilim adamları gibi tavırlar almaya başlamışlar ve onların medreseleri yavaş yavaş üniversite haline dönmeye başlamış. İncelemeye başlamışlar çünkü, gözlemlemeye başlamışlar ve Protestanlığın doğuşu ile din bireyselleşmeye doğru gitmiş. Böylelikle, "Tanrı'nın bireyle ilişkisi bireyin kendisinden sorulur, bireyin ötesinde, 'Tanrı ile ilişkin nasıl senin bakayım!?' diye soracak başka makam yoktur, bu bireye kalmış bir hadisedir" diye anlaşılmaya başlanmış; fakat bu sefer bireyin davranışını yönetecek, bir nizam verecek bir bilincin oluşması gerektiği anlayışı üzerinde durulurken yavaş yavaş benim gördüğüm kadarıyla insanlık tarihinde –bu benim kendime göre bir özetlemem–, "Değerler bilinci, insan ilişkilerini düzenleyen kaynaktır" görüşüne doğru gidilmeye başlanmış ve filozofların burada çok önemli katkıları olmuş. Yani, "Neden bir insanın hayatında kişisel bütünlük önemli?", "Neden bir insan aynada gözlerinin içine utanmadan bakabilmeli ve bunu devam ettirmeli?", bu çok önemli bir tartışma konusu olarak devam etmiş. Eğitimin temeline konmaya başlanmış ve din anlayışını çok etkilemiş. İncil değişmedi; ortaçağ Hıristiyanlığı İncil'i kullanarak ortaçağ Hıristiyanlığını devam ettiriyordu muazzam bağnaz şekilde. İncil aynı İncil fakat şimdi öyle bir yorumlama, öyle bir bakış tarzı içinde bakıyorlar ki, sevgi kaynağı olarak görülüyor, affetme kaynağı olarak görülüyor. İncil'in kendisinde bir değişiklik yok. Değişen, yorumu. Yorumu yapan kafalar değişti.

Ondan dolayı sürekli diyorum ben: "İnsanoğlu korku kültüründen sevgi kültürüne doğru bir yolculuk içerisinde".

— Çok kanlı bir yolculuk... ve henüz bunu başarabilmiş değil...

— Bunu başarabilmiş değil, bunu başarma teşebbüslerinde de bence henüz daha tam bir bilince erişmiş değil. Yani bu işin içerisinde olan insanlar bile, yani Batı uygarlığı.

— İnsanın ortaya çıkış tarihi tartışmalı; 7 milyon yıl deniyor, homosapiens nineler, dedeler için ise 500-600 bin yıl önce deniliyor, hadi yerleşmesi, yerleşikliğe geçişi bilmem ne 10 bin yıl, yani dünya tarihi içinde çok kısa belki ama ömür dilimlerimizle kıyaslandığında epey uzun bir yolculuk...

— Ben şöyle diyeyim, insanoğlu ya bu sevgi kültürüne erişecek veyahut da kendi kendini tüketecek. Başka seçenek görmüyorum. Ondan dolayı bu tip çabalar içerisine girişi çok doğal kabul ediyorum.

Her doğan çocuk bir umut. Her doğan çocuk. Tabii eğer çocuğun ne olduğu, insanın ne olduğu konusunda bir fikrimiz olursa...

Çocuğu doğal olarak bıraktığın zaman önce filozof, sonra bilim adamı olur. Buna yüzde yüz inanıyorum. Öyle kodlanmış çünkü. Sinir sistemi nasıl bir sinir sistemi; 8 milyar kadar hücre var, bu hücrelerin her birinin diğeri ile ilişki kurması mümkün, öyle bir ağ var. 10 üzeri 28'lik bir kapasite, ilişki ağı içerisinde bu sinir sistemi ve bu kapasitede böyle bir bilgisayar yapmaya kalksan yerküreden daha büyük bir bilgisayar yapman gerekiyor.

— DNA'ların kullanıldığı organik çipler yoldaymış. Tabii sadece tek bir DNA'nın kapasitesi erişilmek istenen.

— Sahip olduğumuz, akıl durduracak muazzam bir kapasite, şimdi bu verilmiş vaziyette. Bir de sana yazılım vermiş; "Merak et" demiş. Öyle.

2,5 yaşına geldiği zaman çocuk, merak ediyor, "Bu ne, neden böyle, ama niçin?" diyor. Şimdi bu çocuk bırakıldığı takdirde... Bu konuda bir çalışma yapmak da istiyorum; insanlar esasında doğarken temel bazı değerler kodlanmış o'arak

doğuyor. Yani yalan söyleyerek doğmuyor çocuk. Çocuğun ilk davranışı, kişisel bütünlük içerisinde. Özü sözü doğru. Yalan söylemek aklının ucuna bile gelmiyor. Sevdiyse sevdim diyor, sevmediyse sevmiyorum diyor. Doğru mu? 2,5 yaşındaki çocuklara bak. Hiç yalan diye bir şey yok hayatlarında. Doğrudan doğruya söylüyor dobra dobra. Ne yapıyor? Doğayı gözlüyor.

Ama bizim kültürel yaşamımıza uymadığından dolayı biz sürekli korku mekanizmasını işleterek onu yalan söylemeye doğru başlıyoruz yönlendirmeye ve bütün hastalıkların kaynağı orada başlıyor. Yani psikolojik hastalıkların kaynağı orada başlıyor, sosyal hastalıkların kaynağı orada başlıyor, ekonomik hastalıkların kaynağı orada başlıyor. Yalan hadisesi ile başlıyor.

— Kendi haline bıraksak önce filozof, sonra bilim adamı olur dediniz.

— Bunu yapmamış olsak eğer, bu çocuk o doğallığı içerisinde gelişmeye devam etse soru sormaya devam edecek. Niye durdursun ki soru sormayı? Öyle kodlanmış zaten. Soru soran ne oluyor? Filozof oluyor.

Filozof, soru sormayı bırakıp da, "Bu sorunun cevabını bulacağım" diye uygulamaya girdi mi bilim adamı oluyor.

Felsefeden bilime geçiş öyle. Ne yapıyor; deneyler yapmaya başlıyor. Eğer toplum bunu yapmaya izin verirse, ki işte aydınlanma devresinde, rönesans devresinde buna izin veren toplumlar çıkmaya başladı, ondan dolayı benim, "Efendim neden Batı toplumlarında bilim adamları bulunuyor da bizim toplumumuzdan bilim adamı yetişmiyor? Acaba bizim ırkımızda mı bir aksaklık var?" sorusuna cevabım da buna dayanıyor. Bu çok yanlış bir algılama. Batı toplumlarından bilim adamı çıkıyorsa veya Batı demeyelim de herhangi bir toplumdan bilim adamı çıkıyorsa, yaptıkları tek şey şu; çocuğun soru sormasına izin veren bir ortamı devam ettiriyorlar. Hepsi bu. Ayrıca doğuştan getirdikleri ayrı bir kalite yok.

— Ayrıca ayrı bir kalite olmadığına dair de son genetik çalışmalar bir açıklık getirmiş durumda izleyebildiğim kadarıyla. Hatta konuyla ilgili bir belgesel de yayınlandı televizyonda; herkesin "akraba" olduğunu kanıtlayan bir DNA zinciri varmış...
— Aynı kaynaktan geliyoruz değil mi?

— Aynı kaynaktan deniliyor. Söz konusu verilere göre; Afrika orijinli olunduğu, ortak DNA taşındığı sergileniyor. Kocaman bir insanlık ailesi. Yaklaşık 6,5 milyar kişilik bir aile! Ve bu "aile" üyelerinin çocukların soru sormasını engellemediği takdirde, soru sormaya devamla...
— Önce filozof, sonra da bunun uygulamasına geçit verip tahkik etmeye çalışan kafa da girdiği zaman bilim doğuyor. Yani bunu bu kadar açık seçik görebiliyorum. Ondan dolayı biz, doğan çocuğun doğasına saygılı olduğumuz müddetçe sevgi kültürüne doğru gitmek durumundayız.

— Şunu sormak istiyorum; değerler erozyonundan bahsettiniz. Yani organik halden bilinç düzeyine taşınmaması halinde kaybolmasından. Bu arada, "Korku kültüründe de kimi aileler o değerler sistemine sahip" dediniz. Bu var olanları da sistem kendi içinde eritmiyor mu giderek? "Enayilik" söylemi gelişirken yeni yetişen kuşakları da "enayi" olmamaya doğru bir yönlendirme söz konusu. Bu konudaki gözlem ve yorumunuz?
— Birkaç önemli konudan bahsettin. Bir tanesi, kişilerin "gözünün açılması" durumu olup mevcut değerlerden de vazgeçerek daha ziyade çıkarcı ben bilinci içerisinde hareket ettiği durumun daha baskın hale gelmeye, yaygın hale gelmeye başlaması. O sürecin içindeyiz. Onu görüyorum. Ve Türkiye'de görmüş olduğumuz siyasi, ekonomik sorunların hemen hemen her yerde kendisini gösteren, medyada sürekli tartışılan sorunların temelinde bunun yattığını düşünüyorum. Ve dikkat edersen herkes de bir çözüm arayışı içerisinde. Yani, "Oh ne güzel, sorunlarımız gittikçe çoğalıyor. Birbirimize güveni-

miz gittikçe azalıyor, gittikçe boğuluyoruz, inşallah batarız" diye bir tavır içerisinde değiliz. "Ne yapalım? Nasıl yapalım? Nasıl bir düzen kuralım ki bu sorunlar bitsin" arayışı içerisinde.

— *Bunu soranların, arayanların, dile getirenlerin kimi de dahil bahsettiğim yaklaşıma. Böyle yakınıp çareler önerirken, ilk aklıma gelen sizin vermiş olduğunuz bir örnek, bir taksi şoförü tam da bundan yakınıp, çözümler, çareler sıralarken bu arada sizi iki kilometre daha dolaştırıp daha fazla para alabiliyor.*

— Doğru. Böyle oluyor. Onun için, "Şimdi ve şu anda olanda, benim sorumluluğum ne?" sorusu benim insanımın sormadığı bir soru. Yani şikâyet ederken, "Bu şikâyet ettiğim şeyle şimdi şu anda benim ilişkim ne? Ben sorumlu muyum?" sorusunu sormaması en önemli sorunlardan bir tanesi. Öyle görüyorum ben. Dün hatırlarsan...

— *Sınırlar ve sorumluluk...*

— O sınırlar ve sorumluluk bilinci ile ilgili bir durum var. Sınırlar ve sorumluluk bilinci gelişmedikçe, "Ya, benim davranışımın da bunda bir etkisi var" bilinci oluşmayacak.

Onun için halihazırda bilinç, kısa devrenin farkında ve sadece kendi çıkarının farkında. Ama insanlık tarihinde biliyoruz ki, kısa devrenin ve sadece kendi çıkarının farkında olan toplumlar birçok hastalıklara yakalanıp iki sonuca doğru gidiyorlar: Ya birileri çıkıyor, bir lider –bu lider evvelden peygamberler oluyordu–, "Yapmayın, etmeyin, günahtır! Cehenneme gidersiniz! Böyle yapmanız lazım! Bu işin kuralı budur!" diyor, derliyor, topluyor onları, bir cemaat haline getirip yola koyuyor, böylelikle "ben" demekten çıkıp yavaş yavaş "biz" demeye başlıyorlar –tabii o "biz"in sınırı neyse– veyahut da –doğa boşluktan nefret eder– öyle zayıflıyorlar ki, etrafta daha güçlü olanlar o boşluğu dolduruyor: Dillerini kaybediyorlar, kültürlerini kaybediyorlar ve daha güçlü olan bir toplumun içerisinde eriyip gidiyorlar. Onların dilini alı-

yorlar, onların edebiyatını alıyorlar, onların yönetimini alıyorlar ve eriyip gidiyorlar, böyle yok olmuş gitmiş çok toplum var. Robert Edgerton diye bir kişinin çalışması var o konuda, böyle çok toplum var.

— Türkçe'ye çevrildi mi bu kitap?
— Çevrilmedi. Kitabın adı "Sick Society", "Hasta Toplumlar". Çok akademik bir çalışma. O kadar akademik bir çalışma ki, Türkçe'ye çevrilse tahmin ediyorum 300'den fazla satmaz, sadece uzmanlar okur.

— Yazarın akademik formasyonu? Psikolog mu yoksa antropolog veya sosyolog mu?
— Yazar, University of California Los Angeles'ta hem psikoloji bölümünde hem de sosyal antropoloji bölümünde ders veren bir profesör.

"Bir gözlemim var; insanlık tarihine baktığım zaman şunu görüyorum" diyor, "her toplum gelişimini devam ettirememiş". Yani her toplum gelişe gelişe, kurumlarını ayakta tutarak devam etmemiş, tıkanmış kalmış toplumlar var. Ve incelemiş ki, 300 kadar toplum kaybolmuş gitmiş. Dilleri ile, kültürleri ile kaybolmuş gitmiş. Kitap 182 sayfa. 82 sayfası, kaynak. 82 sayfalık kaynakça. 100 sayfalık bir metin ama çok yoğun yazılmış vaziyette yani her sayfada üç-beş dipnot. Adam her söylediği cümleye, paragrafa, dipnotlarla kaynak gösteriyor. Böyle tam akademik bir çalışma. Okunması zor o bakımdan.

"O zaman soru şu" diyor, "kimler ayakta kaldı? Diğerleri niye yok olup gitti?" Ardından, "Çünkü" diyor, "kültürlerin, yani Darwin'in teorisini kabul edecek olursak sadece organizmaların değil, kültürlerin de evrimselleşmesi diye bir şeyden bahsedebilmemiz lazım. Nasıl ki bazı organizmalar evrimselleşip devam edebilmiş, bazıları evrime ayak uyduramayarak kaybolmuşsa, bunun altında yatan nedene bakıldığında –geniş bir araştırmaya girmiş– şunu gördüm; gelenek ve göreneklerin değişmesi, evrimleşmesi diye bir şey söz ko-

nusu değil". Yani, "Evrime ayak uyduramayan kültürlerde görülen o ki, gelenek ve görenekler evrimleşmiyor" diyor. Gelenek ve görenek neyse öyle kendini devam ettiriyor. Bir geleneğin ve göreneğin mantıksal yapısı olmadığını, duygusal bir hadise olduğunu söylüyor. Buna bir sürü örnek vermiş. Yani gelenek görenek ilk çıktığı zaman –belki 3, 4 bin yıl önce– bir işlevi vardı, fakat şartlar değiştikten sonra bu işlev kayboldu ama gelenek görenek devam ettiğinden dolayı –hatta öyle örnekler vermiş ki, şimdi aklıma gelmiyor– yani şu andaki toplumun hiç işine yaramayan bir halde o gelenek görenek...

— Mesela siz aynı apartman sakinlerinin bir bayram günündeki bayramlaşmasını anlatmıştınız. Eskiden ulaşım güçtü, telefon yoktu ve insanlar bayram vesilesi ile birbirlerini ziyaret etme fırsatı bulmuş oluyorlardı. Şimdi ise işte üst kata çıkıp sonra hep beraber alt kata iniyorsunuz. "Nasılsınız?" "İyiyiz. Siz?"e sıkışıp kalmış bir sohbet ortamı. Böyle olunca da tabii ne yapılıyor, tatile çıkılıyor.

— Bravo Canan. Çok güzel bir örnek. Ben bu şekilde ilişkisini kuramamıştım. Haklısın. Halbuki o apartmanın bir odasında toplanıp bir saatlik beraberlik halinde çok güzel yeni bir gelenekle...

— Evrimleşmiş olurdu değil mi?

— Şimdi yazar, "Evrimleşebilenler var, evrimleşemeyenler var" diyor. "Gelenek göreneğin değişip değişmemesi ile ilgili karar verici mekanizma ne?" diye soruyor. Ve neticede her gelenek ve göreneğin, temsil ettiği bazı değerler olduğunu görüyor.

Bu değerler kavramına geliyor, yani belirli değerleri temsil ediyor bazı gelenek ve görenekler. Ve baktığı zaman diyor ki: "Sanki insan olmanın, insan sinir sistemine sahip olmanın devam edebilmesi için bazı temel değerleri, bazı kültürleri yaşatması lazım. Ama hepsi yaşatmıyor". Yani bu değerler her kültürde farklı katsayılarda kendisini ifade edebiliyor. Yaptığı incelemede böyle bir dizi değerleri ifade ediyor. "Mesela"

diyor, "hakkaniyet" –İngilizce'deki "fairness"in karşılığı olarak kullanıyor–, yani "adalet, adil olmak, hakkaniyet çok temel bir değer olarak kendisini gösteriyor ve bu bazı gelenek göreneklerde yaşadığı takdirde o gelenek görenek kültürün canlı kalmasını, iyi durumlara adapte olmasını, hastalıklı durumlara çözüm getirmesine olanak sağlıyor" diyor, "ama bu olmadığı takdirde, böyle bir değer olmadığı takdirde bakıyorsunuz hastalıktan kurtulamıyor".

Sonra mesela "hizmet "kavramından bahsediyor. Bazı kültürlerde, "Hizmet et. Hizmet önemlidir" tavrı var ve bunun üzerine bir gelenek görenek oluşturmuş. Bu olduğu takdirde o kültürler, hastalıklarını tedavi etmek bakımından bir şansa sahipler. Kıtlık oluyor, hastalık oluyor, savaş çıkıyor ama ondan sonra yeniden derlenip toparlanıyorlar, gelişmeye başlıyorlar. Ama buna sahip olmayanları alıp götürebiliyor yukarda sayılan durumlar.

Sonra mesela, kalite kavramı. Yani, "Her şeyin bir kalitesi vardır, yapabileceğinin en iyisini yap. En iyisini yapmaktan sen sorumlusun" gibi bir tavır bir gelenek ve göreneğin temelinde olabiliyor. Bunun gibi –ben bunu "İçimizdeki Biz" kitabında bayağı inceledim, "Savaşçı" kitabımda bayağı inceledim– bir dizi yedi ile dokuz arasında değişen, buna "evrensel değerler" diyebileceğimiz, kültürlerde olmadığı takdirde kültürün hastalanacağı, olduğu takdirde nefes alıp kendini yenileyebileceği bir teorisi var.

Onun için ben şöyle bir tavır içerisine girdim; ve bu beni çok etkileyen bir seminerde kendisini gösterdi, semineri veren Jerry Boden –zannederim bunu anlatmadım ben–...

— *Anlatmadınız.*

— Jerry Boden, öyle bir seminer düzenlemesi yapmıştı ki, bir kişi geç kaldığı zaman, semineri başlatmıyordu. Bekletiyordu. O kişi bir saat geç kalmış olabilir. Bir saat bekliyorduk böyle. Ve "Bunun sorumlusu sizsiniz" diyordu, "sadece o kişi değil". Üç dört günlük bir seminerdi. Biz de şaşırdık, "Nasıl sorumlusu biz olabiliriz? Hem bireyci bir toplumuz, 'Her

koyun kendi bacağından asılır' toplumu Amerika, hem de bu adam, 'Sorumlusu sizsiniz' diyor" diye. "Bence sizsiniz" diyordu, "başka da bir şey söylemeyeceğim".

En nihayet birisi dedi ki, "Ya arkadaşlar, bu adamın sorunu nedir? Arabası mı sorunlu, sabahleyin uyanamıyor mu, karısıyla mı derdi var, nedir? Konuşalım geç kalanla da işbölümü yapalım bu adam geç kalmasın. Zamanımız gidiyor". Ve hakikaten çözümü öyle bulduk.

— *Hep aynı kişi mi geç kalıyordu?*
— Birinci gün üç-dört kişi geç kaldı. Ondan sonra o kişiler içerisinden bir tanesi geç kaldı. Bu çözümü bulduğumuz zaman, "Şimdi doğru yoldasınız" dedi. "Şimdi" dedi, "birbirinden sorumluluk almasını bilen mahalleli haline geldiniz; insan yaşamı ancak o zaman sağlıklı olur. Seminer bitmiştir arkadaşlar".

— *Harika! Bizde zaten var olan "mahalle ruhu" değil mi öğretilmeye çalışılan? Tabii bir zamanlar...*
— Evet. Bir zamanlar... ve bunun vazgeçilmez olduğuyla ilgili bir ders vermiş oldu bu şekilde. Bu olmadığı zaman toplum hastalanır, bu olduğu zaman toplum kendini toparlar.

— *Peki doktoor...*
— Daha kültür konusuna gelmedim ama. Unutma ama sorunu, olur mu?

— *Peki.*
— Şimdi bu adam bu semineri süreçlerken dedi ki: "Ben New York'ta bir apartmanda yaşıyorum. Balık beslemeyi severim". Bunu anlatmadım değil mi?

— *Devam edin.*
— "Bir japonbalığı aldım. Bu japonbalığı çok güzel yüzer, elime viskimi alıp akvaryumun karşısına geçer, balığı seyrederim, o günün yorgunluğundan kurtulurum. Dört beş gün sey-

retmiştim ki, balığım hastalandı. Yan döndü, debeleniyor, bir yere gidemiyor. Telefon ettim –deniz biyoloğu bir arkadaşım vardı, Marilyn–, o da dedi ki: 'Jerry, bir kavanoza suyu ile beraber koy, getir'. Götürdüm". Biyolog arkadaşı, "Tamam" demiş, "ben bunun analizini yapacağım. Akşam geçerken uğra, hem bir kahve içeriz hem de sonucu söylerim". Akşam uğradığında, arkadaşı "Sana hem iyi hem kötü haberim var. Hangisinden başlayayım?" demiş. "Nasıl başlarsan başla" demiş. "İyi haberim şu" demiş, "senin balık hasta değil". "Allah Allah?" demiş Jerry, "bu balık hasta! Yan yatıp, debeleniyor, hareket edemiyor". Biyolog, "şimdi gelelim kötü habere" demiş, "senin balığın değil, suyun hasta. Oksijeni bol verilmeyen su, belirli türden bir bakteri geliştirir. O bakteri balığın sinir sistemini etkiler. Durum bu". Ve "Yapacağın şu" demiş, "o bakterileri öldürmek için şu sıvıyı damlatacaksın, ama bana öyle geliyor ki akvaryumun hava pompasının kapasitesini iki üç misli artırman gerekiyor çünkü büyük bir akvaryumun var. Bu damlayı damlat, pompanın kapasitesini de artır, üç gün sonra balığın davranışı değişmezse bana haber ver".

Sıvıyı damlatmış, pompayı değiştirmiş hakikaten de üç gün sonra balığın davranışları değişmiş, yüzmeye başlamış. Ve söylediği şu oldu, çok önemli, bunun üzerinde çok duruyorum ben: "Su hastaysa, balık eninde sonunda hasta olur. Onun için kültür hastaysa balıkta bulmayın sorunu. Önce suyun iyileştirilmesi lazım".

Şimdi, Robert Edgerton'ın kitabıyla bu gözlemi bir araya getirdiğin zaman, ben dönüp baktım –bunu "İyi Düşün Doğru Karar Ver" kitabımda bayağı tartışıyorum–, benim kültürümde diyorum, hakkaniyet yaşıyor mu? Hayır. Cevabım, kesinlikle hayır. Neden yaşamıyor? Çünkü biz "tanıdık-bildik" kültürüyüz. Tanıdık-bildiğin önemli olduğu bir yerde, tanıdık bildiğe farklı bir muamele yaptığınız her yerde, tanımadığınız insanların hakkını yiyorsunuz. Seminerde soruyorum; "Doğru mu değil mi?" diyorum. "Doğru" diyorlar. Ve inanıyorum ben buna. Onun için benim kültürümde güven duygusu yok, "Ancak tanıdık-bildiklerim çerçevesinde hak-

kımın korunacağını bildiğimden dolayı ödüm kopuyor tanıdıklar bana gücenecek mi gücenmeyecekler mi diye. Kendi menfaatlerimi korumak için, kendi doğru bildiklerimi konuşmak yerine tanıdık-bildikleri memnun edecek şeyleri söyleyeyim ki benim hakkım korunsun" anlayışı işin içine giriyor.

Benim kültürümde, insan onuru bir değer mi? Cevabım, hayır. Hayır. Tanıdık-bildik olan yerde, korku kültürü olan yerde otoritenin onuru söz konusudur. Ondan daha güçsüz olanların onuru söz konusu değildir. Çünkü ister öper ister döver, hikmetinden sual olmaz. Her zaman bu böyle. Baba çocuğuyla, koca karısıyla, yönetici çalışanıyla, patron yöneticisiyle bu ilişki içerisinde olabilir ve çoğu zaman da devlet vatandaşı ile bu ilişki içerisinde olmuş vaziyette. Hesap verme durumunda değil.

Ve Robert Edgerton'ın ele aldığı değerleri ben teker teker kendi kültürümde sorduğumda öyle bir...

— *Koma hali mi çıktı doktor?*

— Öyle bir acı durum ki hemen hemen hiçbirinin yaşamadığını görüyorum. O zaman ben, kültür hasta diyorum. Balıkları dövmekten vazgeçelim. "Efendim, politikacılar!", "Efendim, bürokratlar!", "Efendim, işadamları!" falan filan hadisesi değil bu. Benim kültürümün ayakta tuttuğu değerler ne? Ben anayasamı kurarken hangi değerler bilinci içerisinde anayasamı kuruyorum? Bunun tartışması yapıldı mı? Hiç yapılmadı.

Bu sözlerin yaygınlaştırılmasını istiyorum, bunun sürekli tartışılmasını istiyorum. Ve böylelikle öncelikle damlalar başlasın suya. Nedir bu damlalar? Bilincin donanımı... Farkına varma hareketi. Ondan sonra da pompa harekete geçsin; oksijen. Nedir bu oksijen? Değerlerin ayakta kalması.

Şu anda bir kitap okuyorum. Yazan kişi Avustralyalı. Princeton Üniversitesi'nde bir enstitüde çalışıyor. Enstitünün adı ne biliyor musun; Değerler Bilinci İle Yaşam Yönetimi Enstitüsü. Bunu inceliyor. Bu konuda başlı başına bir enstitü. Kitabın yazarı, ziyaretçi profesör olarak davet edilmiş vaziyette. Verdiği seminerlerden bir kitap oluşturmuş.

— Bu da Türkçe'ye çevrilmedi herhalde?
— Türkçesi yok. Kitabın adı, "Writings On An Ethical Life". Yazarın adından emin değilim, bakar söylerim. (Peter Singer.)

— Su hastalandığı için insanlar da doğal olarak hastalanacaklar ama iyileştirmek de mümkün diyorsunuz...
— Ben şunu diyorum; mesela üniversitede bu başarılı, saygı duyulan esnafları inceleyerek o kültürde yer alan değerlerin ortaya çıkarılması ve toplumun diğer kısımlarında bu değerlerin yer alıp yer almadığı, aldığı takdirde nasıl bir hayat tarzı oluşmuş, almadığı zaman nasıl oluşmuş bunu takip eden, araştıran ve sürekli rapor veren bir araştırma enstitüsü istiyorum. Benim ulus olarak buna hakkım olması lazım. Ve şimdi gittikçe yaygınlaşmaya başladı; her şirketin insan kaynaklarının bir parçası olarak kurum kültürü değerlerinin takibi. Yani değerlere itaat ediliyor mu edilmiyor mu, hangi durumlarda ihlal ediliyor, ihlal edildiği zaman kimler, hangi sonuçları getirerek ihlal etmiş oluyor, bunu takip eden bir kuruluş oluşmaya başladı. Bunun adı, değerler yönetimi. Değerler yönetimi ve takibi işin içerisine giriyor.

— Acil servisten de öte bir durum var ortada göründüğü kadarıyla; gözlemlerinizin, kültürlerin devamını sağlayan değerlerin hiçbirinin yaşamadığı yönünde olduğunu söylüyorsunuz.
— Evet.

— O zaman şunu sormak istiyorum; kültürel değerler çökmüşken, var"mış gibi" miyiz? "Var" taklidi mi yapıyoruz şu anda? "Mış gibi" mi varız?
— Benim gözümde hemen hemen çok temel boyutlar itibariyle –ki Batılının da bize bakış tarzı bu– "mış gibi"yiz... Yani, biz bir millet miyiz? Evet, milletiz diyoruz. Ben, "Yoo" diyorum, "biz 'milletmişiz gibi' varız"... Yani bir millet olmanın tanımına baktığın zaman, "Bir vizyonu paylaşan bir topluluk, bir bilinci paylaşan bir topluluk". Öyle mi yoksa "mış gibi" mi? "Mış gibi"...

"Mış Gibi" kitabımda ele alacağım –tam anlamıyla henüz her şeyi incelemiş değilim, onun hazırlığı içerisindeyim–, hemen hemen yaşamımızın her yönünde "mış gibi" olan durumlar gerçek olan durumlardan çok daha ağır ve baskın.

Her anı gösterebilirim sana. Her yönüyle ilgili olarak... Tabii, bu acil durum ile ortaya çıkıp, bangır bangır bağırmalar sürekli olduğu için Türkiye'de ben onu yapmak istemiyorum.

Bir de şu var, şuna da saygım var; bir millet, intihar etmek istiyorsa, birçok uyarılara rağmen intihar etmek konusunda ısrarla, körlüğüne devam ediyorsa ona da saygı duymak lazım.

— Ki tarihte bunun birçok örneği var...

— Ona da saygı duymak lazım. Sadece benim sorumluluğum ne; ben söyleyebileceklerimi söyledim, yazacağım kitapları yazdım, televizyona çıktım uğraştım, elimden geleni yaptım. Ama gücüm bu kadar, yani bunun ötesinde de yapabileceğim bir şey yok. Çünkü o duayı biliyorsundur, hatırlıyorsundur, nedir?

— Değiştirebileceklerimi değiştirmek için güç, değiştiremeyeceklerimi kabul etmek için sabır, ikisinin ayırdına varmak için de bilgelik ver.

— Evet. Hadise bu. O bakımdan benim saygılı bir şekilde gidişim var. Söylersin, adam der ki Talat Halman'ın kitabının başlığındaki gibi, "Aklın yolu bindir" der, "seninki bu, benimki de şu"... Tarih bunun için var. Tarihi bu gözle gözden geçirmek lazım. Ve Batı dünyası içinde, bilimsel yönden üretici olan toplumun içerisinde 25 yıl bulunmuş birisi olarak ve araştırma yapmış, şunu yapmış, bunu yapmış bir akademisyen olarak, onların bu akademik dünyadaki bakış tarzlarına aşina biri olarak söylediklerimin bilimsel geçerliliğini ciddiye alıyorum. Yani bu bir aklıma estiği gibi konuşma durumu değil. İdeolojiye bağlı değilim.

— Bilimsel tespitler.

— En güçlü inandığım söz, Atatürk'ün en güçlü inandığım sözü, "En hakiki mürşit ilimdir" sözü. Kesinlikle onun ar-

kasındayım. Fakat, "Bir umudun var mı?" diye soracak olursan...

— *Sormuştum.*

— Var. Nereden geliyor bu umudum? 1) Bu söylediklerimin anlaşıldığını görüyorum. 2) Çok büyük bir ilgi var.

Büyük şehirlerde, Anadolu'nun her yerinde, tüm Türkiye'de üniversitelere gittiğim zaman, tıklım tıklım doluyor. Üniversite öğrencilerinin yaptığı ne; ufak kâğıtlara yazıyorlar, "Doğan Cüceloğlu şu konuda konuşacak" diye ve sağa sola yapıştırıyorlar. O kadar. Salona girdiğim zaman tıklım tıklım dolu, basamaklara oturulmuş vaziyette, ayakta bir sürü insan var.

— *Buna tanık da oldum.*

— Şimdi, sadece haber verilmiş olduğu için... Anadolu'ya gittiğim zaman daha da bir tahaccüm var. Yani hiç kimse zorlamıyor onların gelmesini. Müthiş.

Gençler tarafından sorulan sorular, çok saygı duyduğum sorular. Gelişigüzel sorulmuş sorular değil. Hakikaten algılayabilen, kafa yeteneği olan, düşünmüş insanların soruları. O bakımdan ben Türkiye'yi gittikçe güçlenen bir zihinsel yapı içerisinde görüyorum ve Türkiye'de değişmeler başladığı zaman, yedi, sekiz, on yıl gibi kısa bir zaman içinde rap diye değişecek, öyle görüyorum. Şimdi bir altyapı oluşuyor diye düşünüyorum.

Halihazırda en büyük şikâyetim üniversitelerden ve medyadan.

Üniversitelerin bu toplumun sorunlarıyla bilimsel olarak haşır neşir olduğunu görmüyorum. Yavaş yavaş vakıf üniversiteleri başladı buna. Bunların içerisinde mesela Sabancı Üniversitesi'ni, Koç Üniversitesi'ni, Bilkent'i görüyorum. Bilgi Üniversitesi'ni de söyleyebilirim. Hakikaten, "Bazı sorunlar var, bu sorunlar üzerine araştırma yapmak lazım" duygusu içerisinde araştırma yapılıyor, konuşuluyor, bu araştırmalar yayımlanıyor. Hoşuma gidiyor bu. Üniversitelerin profesörle-

rin çiftliği olmaktan çıkmakta olduğunu hissetmeye başlıyorum. Zaten Türkiye'de üniversiteleri değiştirmek istiyorsan, doğru dürüst bir tek üniversite olsun diğerleri kötü duruma düşüyor ve değişmek zorunda kalıyor. Öyle bir tavır içerisinde görüyorum.

Medyanın eninde sonunda, yani okurun kalitesi değişince, takip edenin kalitesi değişince, değişmek zorunda kalacağını hissediyorum. Yani medya hem pazarını oluşturuyor, hem de pazar medyayı oluşturuyor. Böyle karşılıklı bir etkileşim içerisinde. Şu anda gerçeğe saygı diye hiçbir değer yok. Ve "biz" bilinci içerisinde haber görevini yapan yok. Yani, "Ben nasıl bir tercih oluştururum, kazancım ne olabilir?"e bakan bir medya olarak görüyorum. Ve saygım yok. Hakikaten saygım yok.

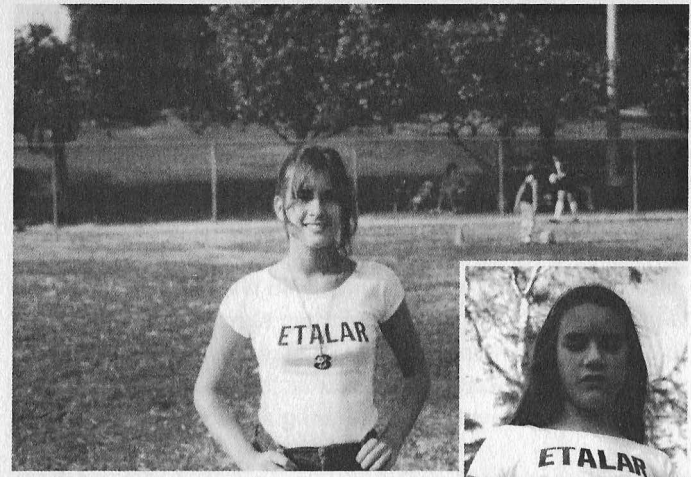
Birey değerler bilinci içerisinde hareket etmeye başladığı zaman, bu iletişimin üçüncü boyutu çok önemli hale geliyor. Nedir üçüncü boyutu; her iletişimin benim kendi özüme verdiği bir mesaj var, ondan sorumluluk almaya başlıyorum. Bu inandığım değerleri yaşatıyor mu, kişisel bütünlük var mı, sevgi var mı, hizmet var mı, hakkaniyet var mı, insan onuruna saygı var mı, kalite var mı gibi bu sorular... Ben kendimi biliyorum çünkü.

Ailede... Değerler bilinci içerisinde aile kurulduğu zaman bambaşka bir dans başlıyor. Değerler bilinci içerisinde şirket kurulduğu zaman bambaşka bir dans başlıyor, değerler bilinci içerisinde bir toplum olduğu zaman bambaşka bir dans başlıyor. Onun için balığın güzel hareket edebilmesi, yüzebilmesi, yaşayabilmesi için suyun sağlıklı olması lazım. Ve suyun sağlıklı olup olmadığını kontrol eden bir mekanizma olması lazım.

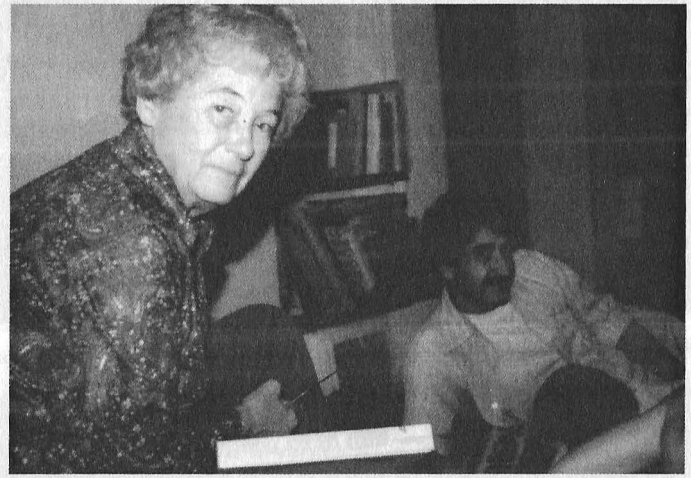
— Şimdi onu diyecektim, suyu da yine o suyun içindeki balıklar temizlemek durumundalar?

— Evet, doğru ama işte şimdi biz! Bak işte şimdi şurada! Konuşuyoruz çok şükür. Bu konuda bir mesaj verilmiş durumda.

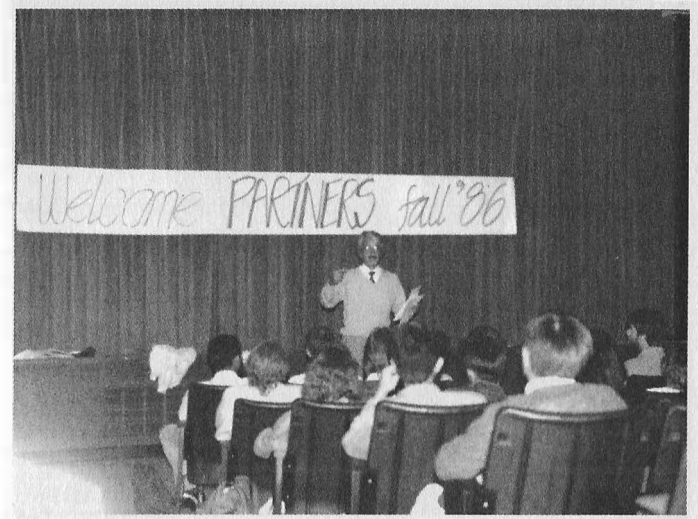
(Saatin 18 olduğuna dair bir konuşma... Saatin kaç olduğunu duyunca şaşırıyor Cüceloğlu. "Ben farkındasınız sanıyordum" diyorum. "Bugünkü konuşmayı burada bitirelim" diyor. Cevabım: "Tamam.")

1980 sonrası... Ayşen ve Elif babalarının hediye ettiği tişörtlerle... (ETA'LAR, yani Elif, Timur ve Ayşen...)

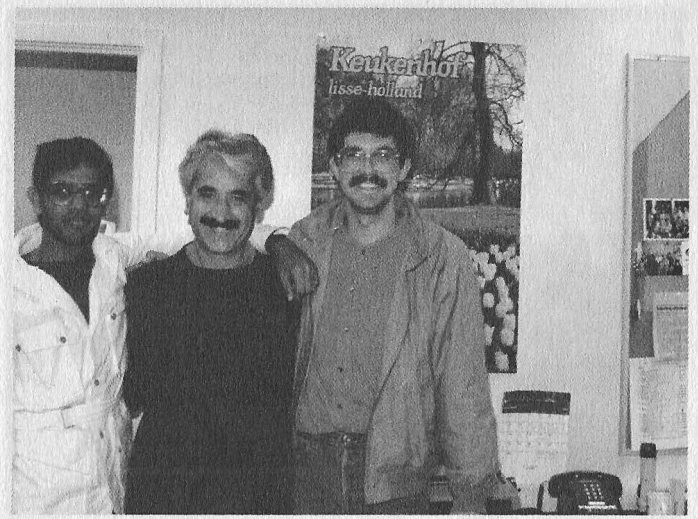
1980'de Amerika'ya gittiğinde evinin kapısını ilk açan Emily'nin annesi Louis oluyor. Bir süre onun evinde kalıp, hasret gideriyor çocuklarıyla.

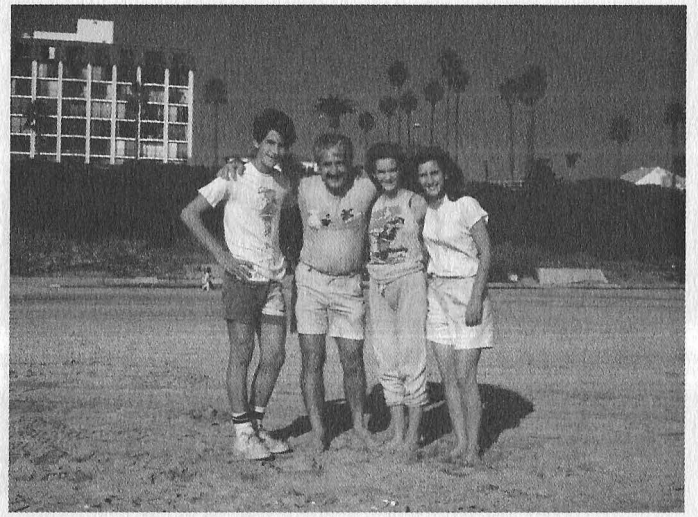
California State University Fullerton'da yabancı öğrenciler için düzenlenen tanıtım programı sırasında.

California State University Fullerton'da öğrenim gören farklı ülkelerden gelmiş öğrencileriyle.

Öğrencileriyle; Hintli David Bideshi ve Amerikalı Mark.

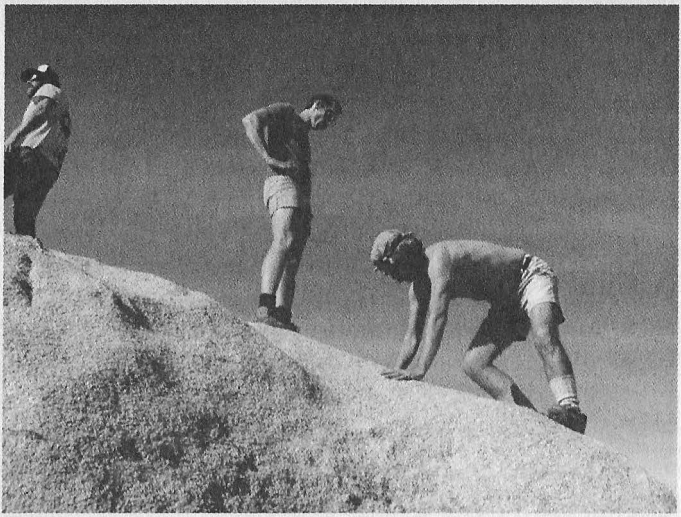
ETA'lar babalarıyla Long Beach'te.

Fotoğrafı çeken Timur olunca Long Beach hareketleniyor...

Güney Kaliforniya'da dağ tırmanış kursunda ders alırken.

Güney Kaliforniya'da bir dağ tırmanışı sırasında.

Kuzey Kaliforniya'da Pasifik kıyılarında.

1 Ağustos / Cuma
Etiler / Ofis

— 1980'e kadar geldik... Daha önce konuştuklarımızı çok kısa özetleyecek olursam; Amerika'da doktora yaptınız, evlendiniz, bir çocuğunuz oldu. Türkiye'ye döndünüz. Buradaki akademik yaşantınız başladı. Ankara yılları... İki çocuğunuz daha oldu. Bir bursla yeniden Amerika'ya gittiniz bir yıllığına. Bu süre içinde de eşinizden ayrılıp Türkiye'ye tek başınıza döndünüz. Yeniden akademik yaşam. İstifa. İstanbul yılları: Part-time bir akademik yaşam+ticari faaliyetler+ilk kitap... Üç yıl sonra yeniden Amerika'ya döndünüz... Bu ne kadar sürdü?

— Bu kez 1996'ya kadar sürdü.

— 1980'den 1996'ya.

— Evet, ama 1986'da iki haftalığına geldim. 89'da geldim, 91'de geldim. Ama bu gelişlerim iki haftalık ziyaretler şeklindeydi. Herhangi bir şekilde Türkiye'de faaliyet göstermedim.

1994'ten itibaren Türkiye'de faaliyetler göstermeye başladım. Ve 1996'da da daha uzun süreli gelmeye başladım artık. Yani geldiğim zaman üç ay, dört ay kalmaya başladım. 1996'dan itibaren.

— Ve hâlâ devam ediyor bu durum değil mi?

— Evet. Kalışlarım daha da uzamış durumda. Yani geldiğim zaman şimdi sekiz ay kalıyorum, dokuz ay kalıyorum, bazen 10 ay kalıyorum. Uzamış vaziyette.

— O zaman halihazırda Türkiye'de yaşıyor durumdasınız.

— Yo, ben çift yerde yaşıyor olarak görüyorum kendimi. Yani bütün yılımı Türkiye'de geçirmiyorum. Dediğim gibi dokuz aya uzuyor, 10 aya uzuyor ama 12 ay olmuyor.

— Orada da yerleşik bir yaşamınız var mı?
— Şimdi artık orada yerleşik yaşamım yok. Daha ziyade çocuklara yakın bir yerde kalıyorum. Yerleşik yaşamım Türkiye'de artık. Öyle diyelim.

— Buraya değil de artık oraya ziyarete gitmiş oluyorsunuz.
— Evet. Böyle bir değişim oldu hakikaten. Ama gidip geliyorum yine.

Amerika'daki yaşantılarım içerisinde baktığım zaman, beni etkileyen birkaç şeyden bahsetmek istiyorum. Üç tane... Belki konuştukça daha da gelir...

Bunlardan bir tanesi; Ayşen lise ikideyken annesi ile bayağı bir gerginlik içindeydi. Geçinemiyorlardı hiç. Ondan dolayı Ayşen benim yanıma gelmek istedi. 17 yaşlarında falandı. Normal olarak tahmin ediyorum ki her anne-kız arasında o yaşlarda ergenlik sorunları oluyor.

"Baba ben senin yanına gelmek istiyorum" dedi. Emily'ye söyledim. Emily de, "Al götür, gözüm görmesin" dedi. Ben "Olur kızım, gelebilirsin" dedim. Geldi. Okulunu transfer ettik. Annesinin yanındayken Ayşen'in gitmiş olduğu okul, karma bir okuldu, yani Asyalılar vardı, Meksikalılar vardı, Latin Amerikalılar vardı ve daha ziyade alt orta sınıf ve alt sınıf denilebilecek –yani gelir bakımından– ailelerin çocukları... ve ırk yönünden çok karmaşıktı; siyahlar, Meksikalılar, Latin Amerikalılar, Asyalıların her türü; Korelisi, Çinlisi, Japonu filan karışıktı. Ve Ayşen buna alışmış. Huntington Beach, ki benim bu profesör arkadaşımın evinde kalmıştım ve ondan sonra da o civarda bir yer tutmuştum, gözde bir yer; Pasifik Denizi kıyısında, plaj şehri. Ondan dolayı evler falan pahalı. Orada oturanlara gelir bakımından orta ve üst sınıf diyebilirsiniz ve ırk karışımı pek yok. Hemen hemen hepsi beyaz. Ve Ayşen bu liseye gelince birdenbire yeni bir ortama girmiş oldu ve bu yeni ortamda kendisini çok yalnız hissetti. Çünkü herkeste marka bilinci var, arkadaşlıklar mesafeli, böyle sürekli birbirlerini kontrol eden bir tavır içerisinde falan. Ayşen orada grupların içerisine girmeye çalıştı. Onu kabul eden

gruplar da, sigara içen, nerde böyle çalışmayan, marjinal kalmış grup var onlardı.

Ayşen'e ben elimden geldiği kadar oturdum konuştum, anlattım. Eğitim ne demektir, yardım etmeye çalıştım, böyle kafamda oluşmuş temel fikirlerle sürekli ilişki içinde olmaya çalıştım. Beni dinlerken oldukça ilgili, anlayan, kabul eden bir tavır içinde dinlediğini sanıyordum fakat baktım davranışlarında bir değişiklik yok. Ve bu beni hayal kırıklığına uğrattı. Yani ben Türkiye'den çocuklarım için geldim ama burada çocuklarım için aklımdan geçeni yapamıyorum duygusuna düştüm ve bunu da paylaştım Ayşen'le; hayal kırıklığına uğradığımı söyledim.

Baktım odasında sigara izmaritleri... Sigara içmeye başlamış. Ve bunu da onunla konuştum, yani, "Sigara içebilirsin ama bunu içtiğin zaman sen benim kızım olarak nasıl bir dünya görüyorsun? Kendini nasıl görüyorsun, ilişkimizi nasıl görüyorsun, bunu paylaşalım. Yine iç fakat ne oluyor burada? Yalan yaşama benimle ilişkinde. Bileyim ne düşündüğünü" falan diye konuştum. "Arkadaşlar içiyor işte ben de içiyorum" dedi. Hakikaten o sosyal ortam onu bayağı sarstı. Ve Ayşen'in bana karşı olan kızgınlığı da vardı, onu da ifade etti. "Benim hayatımdan dört yıl çaldın" dedi, "benim dört yıllık babalı olma hakkımı çaldın" diye bir öfke vardı. Ve tahmin ediyorum, benim sinirlenmem ve rahatsız olmam bir anlamda o öfkenin hıncını almak gibi bir fırsat oluyordu.

— *Canı yandığı için canınızı acıtmak istemiş...*

— Evet ve onu anladığımı söyledim. "Hiçbir şey kötü niyetle yapılmış değildi. Biliyorum. Onun için geri döndüm" dedim, "Af edersin ya da etmezsin bu sana bağlı ama çok iyi anlıyorum ve çok üzgünüm". Bu konuşma sonrasında Ayşen'le aramız yakınlaştı gittikçe.

Ayşen benim Mormon kız arkadaşımı kıskandı. Onun kıskanmasına kız arkadaşım çok üzüldü, çünkü Ayşen'i çok seviyordu ve yardım etmeye çalışıyordu. Ondan sonra araları düzeldi.

Ve Ayşen'in eski arkadaşlarından birisi, aynı kendisi gibi –babası da polisti onun–, annesi ile kavga ederek evden ayrıldı. Fakat haber de vermemiş. Vermediğini bilmiyordum, "Baba" dedi, "bu arkadaşım birkaç gün bizde kalabilir mi?" Ben de, "Kalabilir" dedim. Çok tatlı bir kız. Annesi-babası Meksika orijinli. "Yalnız" dedim, "ben annenin babanın senin burada olduğunu biliyor olduklarından emin olmak istiyorum. Onun için lütfen benim yanımda telefon eder misin 'Ben buradayım' diye? Eğer benimle konuşmak isterlerse hiç mahzuru yok, evet burada kalabilirsin". Hık mık etti önce ve en nihayet babası ile konuştu, "Ben gelmeyeceğim, Ayşen'in evinde kalacağım" filan dedi. Babası benimle konuşmak istedi. Çok üzüldüğünü söyledi babası, "Sizi böyle rahatsız ediyoruz" filan dedi, o zaman farkına vardım ki bir sorun var, yani bu kız evden uzakta durmak istiyor. Ben anladığımı söyledim, "Bu yaşlarda, ergenlik yaşlarında bu oluyor" dedim, "benim kızım da aynı durumda. Belki anlatmıştır kızınız. Burada arkadaş olarak kalabilirler, benim için herhangi bir eziyet yok, hiçbir mali külfeti yok, içiniz rahat etsin. Biraz zaman geçtikten sonra annesi ile birbirlerini özlerler, rahat konuşabilecek hale gelirler. Öyle bir zaman verelim isterseniz". Adam teşekkür etti. Daha sonra hiç karşılaşmadık ama telefonla böyle bir konuşmamız oldu. Hakikaten üç-beş gün sonra kızın kendisi, "Ben gideyim, konuşayım" şeklinde karar verdi ve aldık götürdük.

— *Ayşen'in eski okulundan değil mi?*
— Eski okulundan.

— *Peki Ayşen'in yaşadığı yani Emily'nin bulunduğu ortam da alt-orta gelir düzeyinde bir ortam mıydı? Anlattığınız okul yapısından o çıkıyor.*
— Evet evet.

— *Sosyal çevresi farklı herhalde evin konumunun da...*
— Şimdi aslında Amerika'da bu enteresan bir şey, mesela Güney Kaliforniya'da, Emily'nin bulunduğu yerde evler tek kat-

lı, büyük bahçeleri var. Ağaçlıklı. Her birinin araba park edecek yerleri var. Yollar şıkır şıkır, tertemiz. Dışardan baktığın zaman dersin ki yani, "Bunlar fakir ya da orta halli diyebilir misin? Daha ne olsun?". Ama işte gelir miktarına göre ve eğitim düzeyine göre falan böyle sınıflamalar oluyor. Ondan dolayı, oturdukları muhit, ağaçlık bakımından, yeşillik bakımından, planlama bakımından, ulaşım bakımından gayet güzeldi fakat yavaş yavaş Asyalılar, özellikle Çinliler oraya yerleşmeye başladılar. Onlar yerleştikçe beyazlar çıktılar, kaçtılar. Beyazlar çıktıkça evlerin değeri düşmeye başladı. Evlerin değeri düştükçe Asyalılar daha bir gelmeye başladılar ve orada lokantalarını, ticarethanelerini açıp, eski binaları yıkıp yeni binalar falan yapmaya başladılar ve yavaş yavaş orası bir Asya yöresi olmaya başladı. Ondan dolayı evlerin değeri sanırım biraz düştü.

— *Apartman tipi konut düşük bir yaşam kalitesi sunduğu için pek tercih edilmiyor galiba değil mi?*
— Apartman tipi konut evvelden pek yoktu, şimdi yavaş yavaş girmeye başladı arazi değerlendikçe. Onu da Asyalılar yapıyor.

— *Düşük gelir grubunun yerleşim tercihi mi?*
— Öyle beklersin ama değil. Yani o kadar teknolojik bakımdan şey yapıyorlar ki, işte apartman tipi yapınca havuzu bilmem nesi filan daha büyük oluyor, garajı, giriş çıkışı otomatik bilmem ne ve küçük aile... Karı-koca veya tek çocuklu aile. Onun için, pek büyük yerlere ihtiyaç yok ve bahçeye bakmak derdin yok. Apartman tipi olunca herkes birazcık para vererek bahçe bakıcıları tutuyorlar, bu iş kendiliğinden yapılıyor. Ondan dolayı, orta gelirlilerin tercih ettiği bir durum haline gelmeye başladı.

— *Orta gelirli çekirdek aile tercihi.*
— Evet. Ve ona işte "condominium" diyorlar, yani bizim apartman kavramına orada "condominium" diyorlar ve ba-

yağı popüler olmaya başladı. Emlakçılar da, inşaatçılar da o tip yani eski üç-dört tane evi alıyorlar, dört ev yerine yedi-sekiz tane daire yapıyorlar. Buradaki gibi. Ama büyük havuzlu yapıyorlar, her dairenin bir araba park yeri oluyor –altta böyle kazıyorlar büyükçe–, ondan dolayı hayat kolay oluyor.

— Ayşen alıştı mı daha sonra?

— Ayşen'le böyle bir ilişkimiz oldu ve ben arabamı değiştirdim, eski arabamı Ayşen'e verdim, kendim ikinci el bir araba aldım daha yenice. Ve altı ay içinde o benim eski arabanın nasıl paçavra haline dönüp, kullanılmaz hale geldiğini gördüm. Bakımla ayakta kalıyordu. Sürekli yağ değiştirme, bakım, müdahale etme filan. Ayşen'de o tip bir tavır olmadığından dolayı araba gözümün önünde hurdaya çıktı.

— Ayşen henüz lise öğrencisi ve 17 yaşında demiştiniz. Ehliyet sistemi nasıl?

— Lisede trafik dersi var. Liseye gidiyorsanız, derslerden bir tanesi trafik. Çok pratik bir yaklaşım. Mesela derslerden bir tanesi –ki bu seçmeli derstir, zorunlu değil– klavye dersi. Oğlanlar, kızlar, hepsi klavye kullanmayı, yazı makinesinde yazmayı öğreniyorlar. Çünkü üniversitede mutlaka lazım ödevleri yaparken. El yazısı ile ödev veremezsin profesöre. Ya kendin yazacaksın veya yazdıracaksın. İki üç haftada öğreniyorsun zaten. Ama bunu hizmet olarak veriyor lise.

Bir de sürücü dersleri var lisede. Onun için liseye giden herkes ikinci sınıfta bu sürücü dersini alıyor, onun hocası çok iyi yetişmiş şekilde. Teorisini anlatıyor, pratiğini anlatıyor, gösteriyor. Onlar araba kullanırken bakıyor, izahatını yapıyor ve böylelikle bir altyapı oluşuyor. Çocuklarımın üçüne de araba kullanmasını ben öğrettim. Yani altyapı oluştuktan sonra zaten bir bilgi sınavına giriliyor, o yörenin motorlu taşıt ofisine gidiyorsunuz "Ben bilgi sınavı alacağım" diye ve hemen elinize bir kâğıt verip, buyurun deyip masaya alıveriyorlar. Yani randevu almak falan filan yok. 100 puan üzerinden 70 puan alacak olursan sürücü sınavına girmek üzere tarih veriyorlar.

Sürücü sınavında da bir polis değil, bunun uzmanı olan bilirkişiler var orada çalışan, oturuyor yanınıza ve sizi şehre sokuyor. Elinde bir liste var. Siz araba sürerken hatalar yapıp yapmadığınıza dair hiçbir şey söylemiyor. Sadece gözlüyor. Gözlüyor ve sürekli listeye not ediyor. Çıktığınızda da diyor ki: "Tebrik ederim, geçtiniz. 100 üzerinden 89 aldınız. Şunlar şunlar hatanızdı, bunlara dikkat edin. Bu kitabı yeniden okuyun". Bir trafik kitabı var orada. Bedavadır. Onun için her gün gözden geçirmenizi tavsiye ediyorlar. Tabii eğer kalmışsanız da, "Kaldınız" der ve size bir rapor verir neden dolayı kaldığınıza dair. Ve o her işaretli şeyin trafik kitabında sayfası ve maddesi belirtilir, yani şunlardan şunlardan kaldınız diye.

İki haftadan önce yeniden giremezsiniz bu sınava. İki hafta o maddelerle ilgili çalışacaksınız, sonra yeniden girersiniz. Yani dört-beş kere girip geçememişseniz –tam hatırlamıyorum sayısını– ondan sonra bir yıl yeniden giremezsiniz. Onun için ciddiye almanızı isterler yani ve o bakımdan gayet tabii trafiğe yeni çıkan tedirgin insanların farkına varabiliyorsunuz ama böyle hiç bilmeyip trafikte olan kimseler de yok.

— Siz burada mı almıştınız ehliyetinizi?
— Amerika'da aldım. İlk gidişimde almıştım. Ama her eyaletin kendine özgü bir ehliyeti var. Yani tüm ABD'de geçerli bir ehliyet yok.

— Bir eyalette aldığınız ehliyetle herhangi bir eyalette araba kullanabiliyorsunuz ama değil mi?
— Evet. Bir yıla kadar sürebiliyorsunuz. Ama yerleşmişseniz, adresiniz o eyaletin adresi ise artık oradan bir ehliyet almanız bekleniyor. Ve ehliyet en önemli kimlik kartıdır Amerika'da. Yani bankaya gittiğiniz zaman, çek yazdığınız zaman veya herhangi bir şekilde kimlik sorduklarında bizdeki nüfus cüzdanı neyse oradaki ehliyet de odur yani. Esas itibariyle hep ehliyetten gidilir ve bilgilere oradan ulaşılır. Onun için birçok kimse ehliyet numarasını ezberler. Ben de ezberlemiştim.

Bu sürücülükle ilgili... tabii farklı bir kültür; arabanızın

kayıtlı olması lazım, ehliyetiniz olması lazım, sigortanız olması lazım. Bunlardan biri olmazsa ikaz, ondan sonra da değişik cezalar... ve bu cezalar zamanında yatırılmadığı zaman günbegün artar ceza. Bu yüzden çok ciddiye alınır. Bundan dolayı hapiste yatan çok olmuştur. Ve çocuk hapse gittiği zaman da, Amerikan kültüründe kabul edilen şudur; kurtarılmaz. Ana-baba koşturup da kurtarmaz. Çünkü, "Ana-baba koşturup kurtardığı için bu hale gelmiş" tavrı var. Ondan dolayı, "Hep böyle kurtarma durumunda olanların suçu daha da büyüyor" şeklinde bir tavır var. Bilmiyorum, bu bireyselliğe çok önem veren bir kültür olduğundan dolayı öyle bir tavır.

Ayşen'in ehliyeti vardı fakat Ayşen birkaç kere trafik cezasını zamanında ödemediği için para cezaları altına girdiğinde ben ödemek durumunda kaldım. Ve Ayşen'le ilgili o izlenimim gittikçe kuvvetlenmeye başladı; yani sınırlar ve sorumluluk bilinci henüz gelişmemiş birisi. Derslerini önemsemeyen birisi: "Ayşen, ne olacaksın?" dediğimde, "Bir kere senin gibi akademisyen olmayacağım" diyordu.

Ayşen'in en çok önem verdiği şey, Kızılderili kültürü, doğa içinde bulunma. "Ben bir Kızılderili olduğuma inanıyorum geçmiş hayatımda" diye bir tavır içindeydi. Doğaya karşı, hayvanlara karşı müthiş bir ilgi.

Bir gün bir tavşan almış gelmiş eve, "Baba bunu besleyeceğim" dedi. O zaman bir yer ayıralım buna, yok. Odada kalacak. Bir de baktım, ooo, odanın her tarafından tavşan pisliği çıkıyor. Kokusu falan yok fakat çok tehlikeli bir durum ortaya çıktı; kabloları kemiriyor. Kontak yapıp yangın çıkacak! Durumu izah ettim ve tavşanı vermek zorunda kaldık, aksi halde ev sahibi bizi evden atacaktı yani.

— *Sonra bir meslek tercihi yaptı mı?*

— Ayşen liseyi bitirdikten sonra üniversiteye gitmek istemedi. Ve oradaki daha önce anlatmış olduğum hani ilk kademe vardır, mıntıka kolejleri dediğim, onlardan birine girdi. Aldığı dersler hiç birbirini tutmayan derslerdi; Japonca, fotoğrafçılık, el sanatları.

Ayşen'in ilgisi daha ziyade sağlık konusuna yönelikti; masaj terapisi filan. Ve Ayşen işte bu iki yıllık koleje yazıldı, nereye devam etti, nasıl devam etti pek belli olmadı. Bazen annesinin yanında kaldı, bazen benim yanımda kaldı ve sonra mezuniyet zamanı geldi. Mezuniyet günü Ayşen'in mezuniyet gününe gideceğiz, derken bir baktık ki Ayşen'in mezuniyet gününe gidemiyoruz, o lokantada kalakaldık öyle.

— *Neden?*

— Oradan çıkıp, buluşup öyle gidecektik. Sonradan öğrendik ki Ayşen'e diploma vermiyorlar, çünkü Ayşen kütüphaneden aldığı kitapları zamanında götürmemiş. Daha sonra götürüp verirsen de geç kaldığın için bir ceza verirler, o parayı da ödememiş. Tabii bundan bilgimiz yok. Ve bundan dolayı Ayşen o gün diplomasını alamayacağından dolayı, bizi de götürmek istemedi. Ayşen'le ilgili bir hayal kırıklığım da oradan kaynaklandı.

Farkına vardım ki, Ayşen eğer okumak istemiyorsa, bohem hayatı yaşamak istiyorsa bu onun hayatı. Ben elimden geldiği kadar –eğer isterse, sorarsa– ona yardım edebilirim. Üniversiteye gitme falan konusunda çaba göstermedi. Anladığım kadarıyla Ayşen kendisini üniversiteye layık görmemiş çünkü University of California Los Angeles'a gittiğimiz bir gün, "Baba ya, ben bu öğrencilere baktığım zaman büyük bir hayranlık duyuyorum. Nasıl girebilmişler buraya?" dedi. "Kızım" dedim, "sen de girebilirsin". Yani enteresan bir şekilde orada görmüş olduğu öğrenciler için, tanıdığı filan yok, "Buraya nasıl girmiş?" diye hayranlık duyuyormuş.

Burada ben kendimi de suçlu görüyorum biraz. Sadece geride kalma bakımından değil, Ayşen küçükken onunla beraber ders çalışırken matematiği falan yapamadığı zaman sinirlenirdim, gerginleşirdim. Ayşen'in bu fen bilimlerinden, matematikten falan soğumasının altında benim böyle bir tavır içerisinde olmuş olmamın da etkisi var kuşkusu içindeyim. Ondan dolayı da biraz suçluluk duyuyorum.

— *"Yapamam" tavrını içselleştirdiği için mi?*
— Evet. Sonra ben akademik konularda oldukça başarılı birisiyim, onu görüyor. Tahmin ediyorum, böyle başarılı babaların kızları ve oğulları bazen başarıya karşı bir tavır da takınıyorlar genellikle. Yani, "Ya ben onun kadar başarılı olamazsam? Teşebbüs etmiş olacağım, başaramamış olacağım, gölgeleneceğim ve babamı da hayal kırıklığına uğratacağım" gibi bir tavır içine girip, kendileri için hiç ilgisiz konular seçebiliyorlar. Ara sıra bunu gözledim. Yani başarılı insanların çocuklarında.

— *Ebeveynleri çok önemsemekten mi kaynaklanıyor?*
— Evet. Ve karar verdim; Ayşen neye karar verirse ben onu destekleyeceğim. Yeter ki o mutlu olsun, hayatı anlamlı olsun. Bunu da kendisiyle paylaştım. Bunu dediğim andan itibaren ilişkimiz rahatladı.

Ayşen daha sonra Seattle'a gitti, orada hem çalıştı para kazandı, hem de bir masaj okuluna devam etti, oradan sertifika aldı.

— *Masaj okulu dediğiniz fizyoterapi eğitimi değil mi?*
— Fizyoterapi. Fizyoterapist değil de fizyoterapi asistanı gibi bir durum oluyor. Yani fizyoterapi sürecinde masaj yapan kişi oluyor. Hastayı gören, "Sende şu var, bu var" diyen kişi olmuyor. Ve sonra Hawaii'ye gitti. Hawaii'de masaj ...şimdi, öyle bir duruma geldi ki, birisi farklı bir masaj tekniği yapıyorsa gidip onun yanında çalışıyor, ona çıraklık yapıp öğreniyordu.

— *Tayland'a da gitti mi?*
— Hayır, Seattle'da anladığım kadarıyla böyle bir okul var, dünyanın her tarafı ile ilişki kurmuş vaziyette. Ve oradan Hawaii ile ilişkisi var. Hawaii adalarından birine gitti. Kauai denilen bir ada. Ve orada bayağı ilerlemiş, çok ilginç bir masaj türü var; kafatası kemiği ve omurilikle ilgili bir masaj. Bu masajı yapan birisi ile çalıştı ve bu genç adamla gönülleri uyuştu. Ayşen onunla evlendi ve bir oğlu oldu.

— Hawaii'ye mi yerleşti?
— Hawaii'ye yerleşti. Kocasının adı Kelly. Oğlunun Joshua. *("Caşua" diye okunuyor)* Ve anne olunca Ayşen'de muazzam bir değişim oldu. Evvelden paraya önem vermeyen, eğitime önem vermeyen, geleceğe önem vermeyen kız, oğlu olduktan sonra birdenbire konuşuş tarzı değişti; "Eğitim çok önemli baba. Bu çocuğun eğitim alması lazım" ya da "Para önemli baba. Para olmazsa bu çocuk okula gidemez. Evde rahatlıkla yiyecek bulamaz" falan şeklinde benim kendisine konuştuğum gibi konuşmaya başladı. Ve o zaman şu doğanın muhteşemliğini bir kere daha anladım; evvelden sorardım, "Neden insanlar benden sonra tufan demiyor? Bana ne gelecek nesillerden demiyor?" diye, öyle bir sistem kurulmuş ki hem öyle demiyorsun, hem de benden daha iyi olsun diye çabalıyorsun. Bir sevgi bağı, nesilden nesile. Muhteşem bir şey.

Ayşen'le bunu paylaştım.

— Kaç yaşında anne oldu Ayşen?
— 31 yaşında anne oldu. Şimdi onunla çok iyi iki dostuz, yani olgun, filozof, derinlemesine düşünen, doğayı çok seven, doğanın içindeki her yaratığa saygılı ve çocuğu ile konuşurken de bunu vermeye çalışan iyi bir anne oldu. Çocuk böyle fışkırıyor. Gür toprakta yetişen bitki gibi. Böyle bir durum var.

— Halen Hawaii'deler mi?
— Hayır. Kocası ile birlikte Seattle'a geldiler çünkü Ayşen Hawaii'de yeteri kadar eğitim fırsatlarının olmadığını görmeye başladı.

— Oğlu için?
— Oğlu için. Ve babayı da ikna etti. Babası da çok efendi, son derece iyi bir insan. Yani ilk aklıma gelen özelliği o; iyi bir insan.

— Hawaii yerlisi mi?
— Değil değil. O da Seattle'dan gitme. Tahmin ediyorum Ku-

zey Avrupa orijinli. Sarışın falan bir oğlan. Onun için benim torunum da gayet sarışın.

Kelly'nin ailesi Washington eyaletinde Seattle civarında yerleşmiş vaziyette. Annesi babası ayrılmış. Babası Seattle'da. Annesi Hawaii'de arsa almış, oraya yerleşmiş ve Kelly de annesinin yanına gitmiş oraya.

Ayşen'le ilgili işte böyle bir anım var. Yani orada bayağı zor günler geçirdik lise döneminde. Fakat sevgi ilişkimiz kaybolmadı, bir denemeden geçti. Ne zaman ki Ayşen kendi başına bir insan olarak kendi hayatına yön verebileceğini kabul ettiğimi gördü, o zaman ilişkimiz rahatladı.

— Bu kabul ne kadar önemli bir çocuk için. Halen çalışıyor değil mi?

— Evet, Seattle'da çalışıyor. Ama anlaşmışlar kocasıyla, yani esas itibariyle annelik yapıyor. Joshua okula başlayıncaya kadar anne üzerine almış birinci derecede onun ev eğitimini, hayata hazırlanması görevini.

— Emily ile ilişkileri düzeldi mi, sıcak mı?

— Emily ile ilişkileri mesafeli. Çünkü Ayşen'in algılayış tarzı içerisinde "Bırakıversem" diyor, "benim hayatımı yönetecek ve onun yönetiş tarzı hoşuma gitmiyor". Ayşen, "Annemin hayatını yöneten, korku" diyor, "sürekli korkmuş. Sürekli korkarak, hayattan kendisini sakınarak hayatını sürdürüyor. Benim ise hayatımı yöneten sevgi olsun. Kollarım açık olsun, böyle kavuşmuş şekilde değil. Tokat yersem ara sıra yerim ama birçok kişi de beni kucaklar bu arada. Annem ise sürekli benim kollarımı kavuşturup herkese şüphe ile bakmamı istiyor. Bu benim tarzım değil". Ondan dolayı mesafeli bir ilişkileri var. Ama ilişkileri var. Devam ediyor.

— Peki Elif ne yaptı bu arada?

— Elif... yani Ayşen'i düşündüğüm zaman Ayşen'in filozof bir tavrı, saf bir filozof tavrı var. İlk kucağıma aldığımdaki bakışı, o keşfetmeye çalışan bakışı halen devam ediyor. Ay-

şen'in hayatına damgasını vuran o. Keşfetmeye çalışan birisi. Onun için Ayşen'le bir araya geldiğimizde sürekli filozofça konuşuruz. O neler okumuş, neler gözlemiş, neler düşünmüş heyecanlı heyecanlı anlatır. İnşallah bir gün onunla beraber bir kitap yazmak istiyorum. Çocuk yetiştirme ile ilgili.

Elif... Elif'i düşündüğüm zaman ilk aklıma gelen; ipek. İpek gibi bir yumuşaklık, narinlik. Böyle bir çiçek narinliği. Elif hep böyle bir kelebek gibi. Hiç kimseye dokunmadan böyle pır pır pır gezip gözleyen, süreçleyen birisi olarak aklıma gelir ve öğrencilik hayatında da hep öyle gördüm. Yani entelektüel tarafı vardı ama esas itibariyle böyle baskın bir entelektüel faaliyet içerisine girmedi.

Okulda dans grubuna girdi, dans grubunda arkadaşları ile çok iyi ilişkiler kurdu. O arkadaşları eve yakındı. Bir araya gelirlerdi, kendileri özel dans figürleri oluştururlardı. Okulda yaparlardı, kabul edilirdi. Hafta sonları onların dans gösterilerine falan giderdim. Arkadaşlarından birinin adı Carla. Ve Carla ile Elif beraber çıkıp bir şeyler yaptığı zaman okul yıkılırdı alkıştan. Bölge birinciliklerini kazandılar. Kaliforniya birinciliklerini kazandılar ve Japonya'ya gittiler.

Hatırlarsın ben Elif'in isminin nasıl verildiğini anlattım. Hani aşağıdaki kedinin adı Pamuk'tu da Ayşen ismini Pamuk koymaya kalktı, diye. Ve ben, "Bir türkü söyleyeyim Ayşen bak" dedim, "İncecikten bir kar yağar tozar elif elif diye..." Çok hoşuna gitti, "O zaman Elif koyalım baba" dedi. Bana sık sık söyletirdi Ayşen Türkiye'deyken de, "Baba Elif'in şarkısını söyler misin?" diye. Bu öyküyü anlattığım Nurdan Arkış adında bir arkadaşım vardı, bu Modern Folk Üçlüsü'nün, o "İncecikten Bir Kar Yağar" türküsünün kasedini bulmuş, kaydetmiş, işte ben İstanbul'dayken Elıf beni ziyarete gelecekti, "Hocam" dedi, "Elif geldiği zaman bunu çalıp beraber dinler misiniz?" Şimdi gözlerim doluyor onunla ilgili... çünkü... çok güzel bir karşılama olmuştu... *(Kısa bir sessizlik)* Elif de o türküyü çok beğenir ve hakikaten yapısı itibariyle, bakış tarzı itibariyle çok incecik, narin bir kızdır. Ruhu da öyle.

Elif...

— *Elif 65'liydi değil mi?*
— Yok, Ayşen 65'lidir.

— *Tamam, Elif 71'liydi, Timur 73.*
— Evet. 71'li Elif. Liseden mezun olduktan sonra değişik yerlere müracaat etti ve orada bir özel üniversitenin bursu ile bu Liberal Arts dedikleri –ki bizim işte edebiyat fakültesine tekabül eden– bir yeri kazandı. O üniversite birçok filozof ve düşünür yetiştirmiş. Claremont College diye bir üniversite. Tanınmış bir yer. Oradan burs falan buldular fakat Elif, "Ben Berkeley'e gideceğim, felsefeye gideceğim" dedi.

İkinci yılda oradan ayrıldı ve Berkeley'de çalıştı, felsefe bölümünü sevmedi, "Çok analitik" dedi, "ruh diye bir şey yok. Bunlar matematik gibi bir şey yapıyorlar felsefe yerine" dedi, ki analitik felsefe hakikaten sırf mantıksal işlemler üzerinde durduğundan dolayı –İngiliz ekolünü takip ediyor– istemedi.

Ve bir bölüme girdi; bu eklektik bir bölüm. "Peace and Conflict Studies" dedikleri, Türkçe'ye, "Barış ve Çatışma İncelemeleri" diye çevirebileceğim bir alan. Psikoloji, sosyoloji, hukuk, antropoloji, politika disiplinlerinden müşterek bir program oluşturmuşlar. Böylelikle bütün inceledikleri; savaş-barış-çatışma ve çözüm yolları nedir? "Baba benim kafama yatan bu" dedi, "Peki, çıktığın zaman ne olacaksın?" İşte, belediyelerin hukuk bürolarının, değişik gruplar arasında çatışmalar, işte beyaz-zenci veya Meksikalı-zenci ve benzeri gruplar arasında çatışma durumları olduğunda onlara aracılık yapma, konuşma faaliyetlerini sağlama gibi bir bölümü var, ona... şey diyorlar...

— *Sosyal hizmetler gibi mi?*
— Evet, sosyal hizmetler gibi, işte "orada çalışabilirim" falan dedi ama mezun olduktan sonra orada hiç çalışmadı. "Önce ben biraz dünyayı gezeyim" dedi, değişik yerlere gitti. Sonra Hawaii'ye gitti, orada kaldı. Çok değişik işler yaptı; garsonluk yaptı, sekreterlik yaptı, satış uzmanlığı yaptı falan ve ben

Türkiye'ye geldiğim zaman 14 ay gelip Türkiye'de benimle beraber kaldı, ben İnsan İnsana diye bir şirket kurmuştum burada, orada çalıştı eleman olarak. Bu 14 ay içerisinde Türkçe'sini gayet ilerletti, seminerler falan vermeye başladı ve en nihayet dedi ki: "Ben ne yapmak istediğimi buldum". "Nedir yapmak istediğin?". "Ben" dedi, "hukuk fakültesine gitmek istiyorum." Amerika'da hukuk fakültesine gidebilmek için bir üniversiteyi bitirmek lazım. Yani liseden sonra hukuk fakültesine gidemiyorsun.

— Buna değinmiştiniz daha önce ama hukuk fakültesine dair ayrıntıya girmemiştik. Yalnız, hukuk fakültesine gidebilmek için üniversite yani lisans düzeyinde bir eğitim olmadığını söylemiştiniz.

— Üniversitede neyi bitirdiğin hiç önemli değil, çünkü hukuk fakültesine girmek için yeniden sınavlara giriyorsun, puanının tutması lazım. Felsefeden mezun olmuşsan, sosyal bilimlerden, psikolojiden mezun olmuşsan bu eğitim sınavı geçebilmende yardım eder ama mühendislikten de mezun olup girebilirsin o sınava. Yani dışlamaz seni. Önemli olan üniversiteyi bitirmiş olman. Lisans diplomandan sonra üç yıl hukuk fakültesi eğitimi vardır.

— Diploma?

— Master düzeyinde bir diploma alınıyor ve bu senin baroya girmeni garanti etmiyor. Baroya girme sınavı çok sıkı ve her eyaletin ayrı baro sınavı var. Yani bir buçuk-iki yıl da baroya girmek için bir çalışma, deneyim yapma...

— Stajyerlik...

— Stajyerlik durumu var, ondan dolayı zor bir meslek yani Amerika'da. Birisi, "Ben baroda kayıtlı bir hukukçuyum" dediği zaman arkasında beş yıllık falan bir gayret olduğunu anlıyorsun yani. Büyük emek vermiş. Üniversitenin üstüne beş yıl. Yani dokuz yıllık bir çalışma olduğunu görüyorsun. Bu, uzman doktor gibi bir şey oluyor yani düşündüğün zaman.

— Elif, "Ben kararımı verdim. Hukuk fakültesine gideceğim" dediğinde kaç yaşındaydı?
— 28-29 yaşlarındaydı. Ve George Washington Üniversitesi'nde şimdi, Hukuk Fakültesi'nde. Uluslararası alanda çalışıyor, esas amacı mezun olduğu zaman Birleşmiş Milletler'de ve çatışma alanları ile ilgili çalışmak.

Benim alanımda çalışmayı düşünüp düşünmediğini sorduğumda, "Hayır" dedi. Böylelikle hiç kimse benim alanımla ilgili bir ilgi, çalışma isteği filan göstermedi. Kesinlikle saygım var. Mesela ben Elif'in durumunda olsam diyorum, nasıl bir etki yapacağım bu uluslararası çatışmada? Gücüm ne kadardır ki, nasıl bir etki yapacağım konusunda şüpheye düşerim. O nedenle de daha bir somut, etki alanım içerisindeki şeylere yönelirim diye düşünüyorum ama o öyle düşünmüyor. Kesinlikle saygım var, o nedenle de tam anlamıyla destekliyorum kızımı.

— İlişkiniz nasıl Elif'le?
— Elif'le ilişkimizde de... Elif her zaman bir şey yapmak, hayatında anlamlı ve heyecan verici bir şey yapmak istedi ama böyle saplantı halinde değil, rahat. Mesela dansla şimdi hiç ilgisi yok. "A, o bir geçiş devresiydi" diyor, "o, hayatında başka şekilde anlam bulamamış insanların faaliyeti olur" diyor şimdi mesela. Onu küçümsüyor. Daha ziyade mesleksel bir faaliyet alanı istiyor.

— Yani, "Üniversiteden mezun oldum, hayatım belirlendi. Bu diplomayı kullanmalıyım mutlaka" diye yaş sınırı koymadı kendisine. Önce çalıştı, denedi özgürce ve 30'larına yaklaşırken de ne yapmak istediğini bulmuş oldu.
— Aynen öyle. Ondan dolayı saygım var.

— Üniversite seçme sınavları sırasında alınan puanlarla, 16-17 yaşlarında yapılan bir seçimle belirlenen hayatlar düşüyor akla ister istemez.
— Yazık oluyor. Yazık. Şimdi Timur'u da anlatacağım. Ti-

mur'a da baktığım zaman Amerika'daki sistemin daha gerçekçi olduğunu görüyorum ve biz bunu Türkiye'de iyi bir organizasyonla yapabiliriz diye düşünüyorum ama henüz daha bilincimiz –bilincimiz derken tüm Türkiye'yi kastediyorum; ana-babamız, öğretmenimiz, üniversite öğretim üyelerimiz, hükümetimiz, devletimiz– henüz bu bakış tarzı içerisinde değil. Çok önemli bir hadise bence bu.

— İstenen ve sevilen mesleği yapma... geliştikçe yeteneğinin gerçekte nereye yönelik olduğunu keşfetmenin de uzun bir yolculuk olduğu görülüyor.

— Ve bireye o uzun yolculukta destek olma ve fırsat verme. Yani toplumun bunu verebilmesi meselesi. Çünkü o zaman üretici oluyor birey.

Tabii Amerika da hop diye bunun farkına varmamış ama orada düşünürler yazmış, çizmiş, uğraşmışlar ve aynı zamanda eylem yapmışlar yani dernekler kurmuşlar, vakıflar kurmuşlar, hükümete sürekli baskı yapmışlar, üniversiteler bu konuda sürekli öncülük yapmaya başlamışlar, bir üniversite atılmış, uygulamaya başlamış, iyi neticeler alınca öbür üniversiteler bundan örnek almaya başlamış, yani uzuun bir tarihi var.

— Peki çocuklar üzerinde, "Hâlâ bir baltaya sap olamadı" yaklaşımı, baskısı söz konusu mu? Sizin gösterdiğiniz yaklaşım... saygı. Ya da Elif kız çocuğu olduğu için mi rahatlıkla mesleğini arayabildi 30'larına kadar?

— Bence her aile benim gibi davranmıyor. Bizim buradakiler gibi davranan aileler de çok fazla. Her şeyden önce çocuğa verilen mesaj şu: "18 yaşından sonra sen hayatını kazanmak ve kendi ayaklarının üzerinde durmak zorundasın. Bizim yardımımızı bekliyorsan, o zaman bizim dediklerimizi yaptığın takdirde sana yardım ederiz" diyen aileler var. Ama, Amerika'da gerçek bir fırsat var. Yani çalışmak istersen eğer, garsonluktan inşaat işçiliğine kadar, bilgisayar teknisyenliğinden bilmem neye kadar çok imkânlar var. Ondan dolayı birçok

genç, "Peki teşekkür ederim" deyip, ailesinin para teklifini kabul etmeyip kendisi kafasını buluncaya kadar yani, "Hangi alanda benim çalışmam gerekir?"i keşfedinceye kadar ailesinin baskısı altında kalmamak için ailesinin teklifini kabul etmeyebiliyor.

Ve bu da toplumda, yani böyle yapan gençler toplumda kahraman gibi karşılanıyor. Yani, "Kendi ayağının üstünde. Kimseden yardım almıyor" anlayışı. Diyelim ki çok güzel, tatlı bir kız bir partide yakışıklılık bakımından eşit olan iki kişiyle karşılaştı. Biri ailesinden yardım alarak okuyor, öbürü ise ne bileyim daha kötü elbiseler filan giyiyor, daha parasız ama bağımsız. Kız o bağımsız olanı seçiyor. Yani öyle bir tavır var. Oğlanlar da aynı şekilde. Yani ailesinden bağımsız olmak kahramanlık gibi bir şey o kültürde. Halen devam ediyor bu. Ondan dolayı, anne-babalar da bunu bildiklerinden dolayı gayet dikkatli davranmak durumundalar.

Şimdi, üniversite eğitimine geldiğimizde... ama önce Elif'le ilgili bir şeyler söyleyeyim; benim Elif'le ilişkim her zaman yumuşak, anlayışa dayanan ve iletişimin sağlıklı olduğu, yoğun olduğu, açık olduğu bir ilişki oldu.

Elif, herhangi bir oğlan arkadaşı olduğunda, "Baba galiba aradığımı buldum" falan derdi ve benimle mutlaka tanıştırırdı. Ki Türk erkeği olarak benim hoşuma giden bir durum değil bu. Bundan dolayı ben tanışmamak için "Kızım bu senin hayatın. Tanıştırmak zorunda değilsin" filan derdim. "Ama baba, benim için çok önemli birisi o, sen de benim için çok önemlisin. Birbirinizi tanımanız lazım" derdi. Tanışırdık, hakikaten şeker gibi oğlan. Severdim. Ve Elif'e derdim ki: "Hakikaten seviyorum, takdir ediyorum onu. Aklı başında. Değerleri yerli yerinde". "Ben de öyle biliyorum baba" derdi fakat bir süre sonra Elif gelir, "Baba ondan ayrılacağım." "Niye?", "Ben kendimi tam kendim olarak hissetmiyorum o ilişki içerisinde". Tabii, saygım var. Öyle. Ve böylelikle konuşuyor filan Elif, ondan ayrılıyor. Yani çocuk şaşırıyor; çünkü evvelden ilişkileri gayet iyiydi, herhangi bir sorun yok. Böyle adı konmayan bir mutsuzluk, belirsizlik hali var. Ve hatırlıyo-

rum, Elif'e dedim ki: "Bundan sonra bir erkek arkadaşın olduğu zaman beni tanıştırma. Bu senin hayatın. Böylelikle daha özgür hissedersin kendini, ayrılmak mı istiyorsun, ayrılmamak mı istiyorsun bana izah etmek zorunda değilsin. Şimdi biraz sıkıntıya giriyorsun çünkü benim de ilişkim olmuş oluyor o kişiyle, bu sefer o ilişkinin de sorumluluğunu almış oluyorsun". "Tamam baba" falan dedi ve nihayet birini tanıştırdı ve "Bu son ilişki olacak" dedi, "bununla ben garanti evleneceğim. Onun için seni tanıştırıyorum". Hah hah ha. Bu Kaliforniya'da tanışmış olduğu birisiydi. Oğlanla beraber kalktılar Washington D.C.'ye gittiler, Elif hukuğa girdi ve ondan sonra Elif'ten bir mektup, "Ben mutlu değilim, ayrılacağım". "Tabii" dedim.

Şimdi bir ilişki geliştiriyor, bana mektupta falan bahsediyor, ben onunla ilgili hiçbir şey yazmıyorum. Bana çok önem verdiğinden mutlaka hayatını benimle paylaşmak istiyor, anlatmak istiyor ama şimdiye kadar bana tanıştırdığı bütün oğlanları ben çok sevdim, yani şeker gibi çocuklar; akılları başlarında, hayat felsefeleri var, yakışıklı, mesleklerini yavaş yavaş yola koyuyorlar ama bir süre sonra Elif mutlaka bir bit yeniği buluyor. Mesela son ayrıldığı için diyor ki, "Yeteri kadar hırslı değil. Hayatı saçlarından yakalaması lazım. Böyle yumuşak, hayat ne getirirse tamam, devam ederiz tavrı beni sarmıyor baba. Bu yeni bulduğum çok hırslı, şöyledir, böyledir" falan, bütün olumlu. Her seferinde, her yeni arkadaşlığında eski ile ilgili hataları bu yenide bulmayıp, böyle heyecanlı olarak yenideki özellikleri anlatıyor ama bu artık bende bir mekanizma haline geldi "Aynı şey oluyor" diyorum, ne heyecanlanıyorum, ne hayır diyorum, ne evet diyorum, dinliyorum ama o konu ile ilgili yazdığım bir şey yok, yani, "Bu senin hayatın, artık beni işin içine sokmana gerek yok" gibi bir tavır içindeyim.

Elif şimdi 31-32 yaşına geliyor ve tabii benim gönlümden geçen, Elif'in çok iyi bir eş ve çok iyi bir anne olacağını umuyorum ve anne olmazsa da onu çok mutlu edecek bir kaynakla temas edemeyeceğini hissediyorum, düşünüyorum. Yani

Ayşen'in hayatında gördüm, ne müthiş değişiklikler oldu. Ve Ayşen'in mutluluğu kat be kat arttı. Hayatının anlamı geldi. Gönlümden geçen Elif'in de anneliği tatması ama Elif şimdilik mesleğine çok önem veriyor, mesleksel yönü çok ağır basıyor tabii ve saygım var, ben bir şey söylemiyorum ama içimdeki duyguları paylaşıyorum şimdi.

Ve Elif böyle bir yolculuk içerisinde.

— *Elif'in Emily ile ilişkisi?*

— Elif'in Emily ile ilişkisi mesafeli ve Elif, annesini anlayabiliyor. Elif, tahmin ediyorum Ayşen'den daha çok annesinin gözüyle olayları görebilip, annesine kızmayabiliyor. Diyor ki, "Annemin hiçbir zaman niyeti kötü değildir. Annem hep sevdiği için böyle davranıyor. Onun sevgisini ifade tarzı bu. Onun içinde yetiştiği koşullar içerisinde geldiği nokta bu. Annem hakikaten korkarak yaşıyor. Sürekli sakınarak planlamalar yapıyor, yani atılım içinde değil, 'Nasıl sakınabilirim kötülüklerden?' diye devam edip giden bir durum. Onun için annemin hayatında şevk yok, coşku yok ama annem iyi bir insan" bakışı içerisinde.

Bu arada Emily'de meydana gelen bir değişikliği de söylemem lazım; şimdi, Timur'un... ama biraz atlamış olacağım tarihçe itibariyle, biraz ileriye gitmiş olacağım. Bence biraz Timur'dan bahsedeyim ondan sonra onu anlatayım.

— *Buyurun.*

— Timur, doğduğundan beri hareketli bir çocuktu. Gözü kara mı diyeyim artık, nedir. Hatırlıyorum mesela, Timur doğdu, daha henüz iki yaşına bile girmedi, biz Bodrum'da deniz kıyısındaydık, baktım oğlan denize giriyor; korku morku bir şey yok. Arkasındayım ama o beni görmüyor, beline kadar girdi, omzuna kadar girdi, ağzına kadar girdi, yürüyor hâlâ. Önüne geçtim, "Ne haber?" dedim, pat dedi kendisini attı benim tutacağımı düşünerek. Böyle bir tavır. Atılım. Ve spora çok düşkün. Hatta hatırlıyorum, o civarda bir karı-koca vardı, kendileri İstanbul'dan Ataköy'den geliyorlarmış, bir

şirketin sahibiymiş adam, varlıklı birisi, "Beyefendi ben bu oğlana bakıyorum, tam bir yiğit. Bayıldım" dedi, "İstanbul'da mı oturuyorsunuz?". "Hayır, Ankara'da" dedim. "Benim kartım bu. İstanbul'a gelirseniz bizde kalın, ben bu oğlanı kaybetmek istemiyorum" dedi. Müthiş bir atılganlığı vardı böyle Timur'un. Ve hep öyledir; faal, atılımcı. Mesela ben havuzdayımdır, yavaş yavaş boyumun derinliğine gelmişimdir –ki yüzmesini pek bilmem–, daha ben ayakta durabileceğim yere gelmeden "Dur bir dakika" derken pat diye kendini derin havuza atardı küçücük çocuk.

— *Hayata karşı da tavrı bu diyorsunuz.*
— Hayata karşı da tavrı bu. Ondan dolayı işte bunu televizyonda da anlattım, ben ayrılırken havaalanında elini cebine soktu ve "Ben şimdi kiminle güreşeceğim?" dedi. 3,5 yaşında filandı. Yani yine faaliyetle ilgili bir konu. Bir çocuk, "Baba benim sana ihtiyacım var" diye bundan daha iyi nasıl söyleyebilir? Bu kadar söylenir yani bu... *(Gözleri doluyor)* Ama işte benim hayatımda bir acı bu... Ama çok şükür ki hâlâ ilişkilerimiz devam ediyor, o da bir zenginlik.

— *Yokluğunuzda "güreşecek biri"ni bulabilmiş mi?*
— Timur ben geri döndüğümde, altı yaşında. Bisiklete biniyor, koşturuyor, ilkokula başladı, dersleri iyi. Spor içerisinde sürekli. İşte orada bizim futbola "soccer" diyorlar, kendi futbollarına futbol diyorlar, bizimki Avrupa futbolu ve küçükler içindir Amerika'da. Yani bizim bildiğimiz futbol, Amerika'da küçük çocukların oyunu haline gelmiş. Bir organizasyon kurmuşlar tüm Amerika'da, bir dernek kurmuşlar. O derneğin bir temsilcisi var okulda, çocuğunuzu yazdırıyorsunuz. Hafta sonu çocuğu oraya yazılmış her ana-baba, sıraya bindirerek o hafta sonu kim hangi içeceği getirecek organize oluyor, o çocukların babalarından birisi "coach" oluyor anlasa da anlamasa da. Haydi bakalım koştur. Maç, topun etrafında koşturma falan. Önemli olan çocukların sporla ilişkisini oluşturmak ve karakter, disiplin inşa etmek, mücadeleyi öğret-

mek. Ki hayran oluyorum, çok güzel bir olanak ve her anababa da para vererek, zaman vererek, elinden geldiği kadar buna katılıyor. Bu çok güzel bir cemaat fikri. Çok güzel bir mahalleli fikri.

Timur da benim yokluğumda bu tip "coach"larla ilişki içerisinde bir erkek karakteri, disiplin, yalan söylememe, öfkeli olduğun halde küfretmeme, umutsuz olduğun anda mücadeleye devam etme gibi çok güzel özellikler kazanmış.

— *Tabii maçlarına gidiyordunuz değil mi?*

— Futbolda iyiydi. Ben geldikten sonra da benim gidip onu seyretmem çok önemliydi onun için fakat hiç beni görmemiş gibi davranırdı ve yüzüme bile bakmazdı. Maç bittikten sonra ise eminim, can kulağıyla benim bir şey söylememi beklerdi. "Aslan oğlum benim. Seninle gurur duyuyorum, yiğidim benim. Adın gibi olmuşsun; Timur" filan diye konuşunca hafif bir gülümserdi ama duymamış gibi yapardı.

Timur ortaokulda da beysbol, futbol –bu bizim Avrupa ayaktopu, yani bizim bildiğimiz futboldan–, sonra Amerikan futbolu falan oynadı, en nihayet basketbola başladı boyu biraz uzayınca. Çocuk inatçı. Basketbola başladı, sabah 5'te kalkardı, okula giderdi, bir buçuk-iki saat antrenman yapardı, eve gelir, duş alır, kahvaltısını yapar, sonra yine okula giderdi. Bu kendini adama demektir. Ondan dolayı bayağı bir disiplin geliştirdi ve sporda kendisini göstermeye başladı. Arkadaş canlısı, arkadaşlarına çok önem veriyor. İşte okulun beysbol takımında, okulun basketbol takımında.

Seyrettiğim bir beysbol karşılaşması sırasında Timur'a sıra geldi, tribünler nasıl tezahürat yapıyor, biri bağırdı, "Timur Şahiin!" diye. O kadar hoşuma gitti ki. Şahin ağabeyim geldi aklıma. Allah Allah dedim ya, bak Kaliforniya'da Alhambra Lisesi'nin futbol alanında, beysbol alanında, "Timur Şahin" ismi böyle bağırılarak söyleniyor.

Timur'la ilgili benim en belirgin anılarımdan bir tanesi lisede. Cuma günü onların basketbol maçları olur lisede. 3 bin kişilik falan bir lise bu. Beş kişilik basketbol takımına girmek

büyük başarı ve Timur hep oynayan ilk beşin içindeydi. Bu en azılı rakiplerinden bir tanesi, ki şampiyon belli olacak artık bu maça göre.

Bir cuma günü. Ben gittim, Timur'un maçına girdim. Maç başladı, ben geldiğimi şöyle bir belli ettim. Şöyle bir baktı, sonra hiç umursamadı. Maç başladı, devam ediyor. Öbürleri çok iyi bir takım, bizimkilerle mücadele ediyorlar. Sonlara doğru geldi. Yani 20 saniye falan kaldı böyle, ya da 15 saniye, öbür takım bir sayı ilerde. Top Timur'un eline geçti, bütüün salon çığlığa boğuldu: "Haydi Timuur! Haydi Timuur!" Nasıl bağırıyorlar kadınlar, erkekler, çığlık çığlığa! Timur kendi sahasından aldı topu, hepsini atlaya zıplaya atlattı, geldi ve topu potaya attı. İçeri girdi sandım ben, namussuz döndü döndü döndü ve dışarı düştü. Baap diye bir ses; zaman bitti! Bir sessizlik... Timur'a baktım; çöktü, nasıl çöktü görsen. Öbür takım tabii oooo. Sahayı doldurdular. O ponpon kızlar hopluyor zıplıyor filan, bizimkiler çöktüler.

Yüreğim parçalandı oğluma. Hepsi giyinme odasına gitti. Genellikle 10 dakikada falan çıkan Timur, bir türlü çıkmaz içerden. Çıkmaz. 35 dakika falan bekledim. Bir arkadaşı çıktı, "Timur nerede?" dedim, "Çıkacak çıkacak" dedi, yüzüme bakmadı. Çıktı. Hiç yüzüme falan baktığı yok. Ne diyeceğimi bilemiyorum. "Timur" dedim, "ben çok açım, haydi bir pizza yiyelim". "Ben aç değilim, eve gidip yatmak istiyorum" dedi. Yüzüme bile bakmıyor. Sessizce gittik arabaya. Açtım, arka kapıdan girdi, çantasını attı, uzandı, koluyla da yüzünü kapattı. Direksiyona geçtim, içim parçalanıyor ama ne diyeceğimi bilemiyorum.

— *Kim bilir ne kıyametler kopuyor iç dünyasında.*

— Ve yola çıktık, 50 millik yani 80 kilometrelik yol. 15 dakika sonra Timur, "Baba özür dilerim. Benden utanıyorsun değil mi?" dedi. Ne cevap vereceğimi bilemiyorum, ondan dolayı anlayamamış numarası yaptım, "Ne dedin yavrum, anlayamadım" dedim. "Anladın" dedi. İçimden nasıl dua ediyorum, "Tanrı'm bana yol göster! Bu durumda ne yapı-

lır?" Yani esas içimden gelen şu; "Utanmıyorum yavrum" deyip ağlamaya başlamak... Fakat bu da faydası olacak bir şey değil. Ve hakikaten de, içimdeki his o ki, Tanrı bana yol gösterdi. Ağzımı açtım ve şu soruyu sordum; "Senden utanacak mıyım utanmayacak mıyım şu sorularıma vereceğin cevaba göre karar vereceğim" dedim, "Bir, elinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştın mı? Bunu ancak sen bilebilirsin. İki, yaparken zevk aldın mı? Coşkulu muydun?", "Tabii" dedi. "O zaman" dedim, "oğlum ben seninle ancak gurur duyabilirim. Başka ne yapabilirsin ki? Sen ancak elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışabilirsin, bir de yaparken coşkulu yapabilirsin. Ben oğlumla gurur duyarım, benim önemsediğim iki şey bu". Hiç sesini çıkarmadı, gidiyoruz. Beş dakika sonra, "Baba benim karnım acıktı, pizza yiyelim" dedi. İçimden, "Ohh, imtihan verildi. Geçtim galiba" diye bir his yükseldi.

Bu son geldiğimde bunu televizyonda Timur'la beraberce anlattık. Tanrı'ma şükürler olsun ki o günü yaşadım ben. Türkiye'ye bunu anlattım.

— *Çok kritik bir anmış.*

— Lamppost Pizza diye bir pizza lokantası vardı benim evin yakınında, orada yemek istedi. Gittik, arabayı park ettim. Arabadan çıktı ki yürüyüşü mürüyüşü değişmiş, ezikliği kalkmış, rahatlıkla gözümün içine bakabiliyor. Ve hiç o konudan bahsetmedik, pizzalarımızı yiyip eve gittik, dondurmamızı yedik, video seyrettik filan. Sadece yatmadan önce beni bir kucakladı, sıktı ve yine bir şey söylemedi. Ve bu konuda bir daha hiç konuşmadık.

Timur mezun oldu. Okullara müracaat ediyor ama müracaat ettiği altı üniversitenin hepsi de Amerika'nın en ileri üniversiteleri; Stanford, Harvard, Princeton. Dedim: "Oğlum bir de benim üniversiteye müracaat et her ihtimale karşı". "Yok baba" dedi, "senin üniversite üçüncü sınıf bir üniversite." Şimdi, korkuyorum açıkta kalacak diye. Hakikaten de ilk tepki Berkeley'den geldi "Kabul etmiyoruz" diye. Afalladı. Hiç beklemiyormuş. Ama diğer beşi de kabul etti. Ve Stan-

ford'ı seçti. Sporcu olmasını, girişken olmasını hesaba almışlar. Ve tabii bursla.

— Okulun verdiği bir burs değil mi?
— Hayır. Hükümet bursu. Orada, eğer üniversite kabul etmişse seni ve senin de paran yoksa, hükümete borçlanıp, 30 yıl içinde geri ödeyebiliyorsun. Yüzde 8 faizle.

— Bu kabulü sadece basketteki başarısına borçlu olmasa gerek, dersleri de iyiydi herhalde değil mi?
— Tabii, sınıfının ikincisi falandı. O 3 bin kişinin içinde ikinci falan olarak mezun oldu.

— Yani sadece basketteki başarısı ile girmedi Stanford'a?
— Ama Stanford'a müracaat eden binlerce kişinin içinde o kadar çok yüksek başarılı öğrenci var ki... Ondan dolayı sadece nota bakmıyorlar, sporculuğu, girişimciliği, faaliyetleri... yani bu tip girişimlere çok önem veriyorlar. Özellikle de bu üniversiteler çok işadamı yetiştirmişler, ona çok önem veriyorlar, yani girişimci namzedi olanlara çok önem veriyorlar.

— Timur Stanford Üniversitesi'ndeki eğitimini tamamladı değil mi?
— Timur, Stanford Üniversitesi'ne girdi ve bir sene bölüm seçmedi. Biz Ayşen'le Elif'le beraber olduğumuz zaman Timur bizim felsefi konuşmalarımıza hiç katılmazdı, "Ben" derdi, "açık seçik, matematiksel, kesin şeyler konuşurum. Şu şöyleymiş, böyleymiş, şöyle olurmuş böyle olurmuş hoşlanmıyorum bunlardan ben baba". Bir yıl sonra makine mühendisliğini seçti. Niye? "Çünkü açık seçik" dedi.

Dört yıl sonunda makine mühendisi oldu. "Bir de master alayım" dedi, bir yıl içinde de master'ını aldı yine Stanford Üniversitesi'nden.

Aslında anlatmak istediğim, Timur'un yüksek mühendis olarak mezuniyetine giderkenki anım... 1998'di sanırım... Aslında hiç unutamayacağım bir anı o. Sabahleyin saat altıda

çıkmışız yola. Arabayı o kullanıyor. Çok güzel bir güneş doğuşu var, onu seyrediyoruz giderken de. Sol tarafımızda Pasifik, önümüzde nefis bir yol, ağaçlık. Radyoyu açmış dinliyordu, şak diye radyoyu kapattı, sağ elini attı boynuma, ensemi sıktı, başımı omzuna çekti. Kafam küt diye omzuna vurdu. Çok atletik yapılı bir çocuk. Orda da, Stanford'da da rugby oynadı. Güreş gibi bir şeydir o spor da. Bunu da anlattım televizyonda. Timur'u yanıma aldım, anlattım, "Baba" dedi, "sen dünyanın en iyi babasısın"... Orda dünya duruverdi. Böyle dınnn diye bir şey oldu. Düşündüm, ulan ne müthiş bir zenginlik bu... Herhangi birisi gelse bana dese ki, "Bu anıyı senin hafızandan söküp çıkaracağım, hiç olmamış gibi olacak yani. Değeri ne? Kaça?" hiçbir değer veremem. Mümkün değil.

— *Bibaha denir hani...*

— Evet. Satabilmem mümkün değil. Yani... zenginlikten konuşurken, hangi tür zenginlikten konuştuğumuzu da bilelim...

Derin bir nefes aldım ve Tanrı'ma derin bir şükür duygusu içinde, "Niye oğlum?" dedim, dedi: "Sen o gün bana çok büyük bir ders verdin. Hayatımda pusula olarak kullanıyorum". Allah Allah, hangi dersi verdim, hiçbir şey hatırlayamadım ben. "Hangi dersten bahsediyorsun?" diye sordum. "O gün" dedi, "basketboldan sonra". Yine hatırlamadım, ancak anlatınca hatırladım. "Hani sen dedin ya" dedi, "iki şeye bakarım ben, bu iki şeyi yaparsan seninle gurur duyarım; bir, elinden gelenin en iyisini yapıyor musun? İki, yaparken şevkle yapıyor musun? diye, işte o günden sonra ben derse çalışırken, imtihanda, sporda falan hep ona baktım. Gerisi beni hiç ilgilendirmiyor. Bütün ilgilendiren söylediğin o iki şey; elimden gelenin en iyisini yapıyor muyum, yaparken şevkle, coşkuyla yapıyor muyum? Baba ne kadar güzelmiş hayat ya! Öyle zevk aldım ki, bütün üniversite eğitimim macera gibi geldi bana. İş hayatımda da kullanacağım bunu". Şöyle derin bir nefes aldım ve dedim ki içimden: "Yarabbim, bana yardım et. İnşallah ben de Timur gibi aynı şeyi yapabileyim!"

— Demek, "Timur becerdi, inşallah ben de becerebilirim" ha? Çok hoş.

— Evet, inşallah ben de becerebilirim, evet. Çünkü Tanrı'ma dua etmiştim orada "Bana yol göster" diye ve ağzımdan dökülenler bunlar oldu, bunları konuştum. Ne söylediğimi de unutmuştum. Timur hatırlattı bana.

Çocuğu ne kadar önemli etkilemiş. Şimdi bakıyorum, seminerlerimde bana sık sık sorulan sorulara cevapları böyle veriyorum; "Yapabileceğiniz iki şey var" diyorum. Bunu duyunca kişiler rahatlıyorlar. Ve kendime de diyorum ki: "Doğan, sen de aynı şeyi yapacaksın". Hakikaten de öyle. Yani sıkıntıya düştüğüm zaman hemen hatırlıyorum bunu; "Elimden gelenin en iyisini yapıyor muyum? Yapıyorum ama coşkulu muyum? Hayır, gerginim. Coşkulu ol!" Başka bir alternatifi yok çünkü. Ne kadar sıkılsan da, mutsuz da olsan akıllı olan coşkulu olur. Yaşam coşku demek...

— Tabii çalışıyor şimdi değil mi?

— Timur girişken, cesur. Daha mezun olmadan, mezun olup da 10 yıldır çalışanların maaşını –çünkü Stanford Üniversitesi çok iyi tanınan bir üniversite ve oradan master derecesiyle çıkıyor–, yüksek maaş teklif ederek şirketler müracaat ediyorlar. Aralarından birini seçiyor yani çocuk. Oraya gidiyor, buraya gidiyor ve en nihayet büyük bir şirketin, uçak imal eden savunma sanayiine girmiş bir şirketin elemanı oldu Los Angeles'ta havaalanı yakınında; Douglas Air Craft. (Şimdi Boing'e satıldı.) Ve altı ay sonra, "Ben burada çalışmayacağım" dedi. "Niye oğlum? Profesörden daha çok maaş alıyorsun?", "Baba" dedi, "40 yıl sonra nerede olacağımı düşündüm. Benimle çalışan adamlar var, görüyorum. O hayat benim hayatım değil. Adam emekliliğini bekliyor, bilmem ne projesinin dıdısının dıdısının projesini yapıyoruz. Ben böyle bir hayat istemem. Bir kumsalda kum tanesi gibi hissediyorum kendimi. Kendi şirketimi kuracağım" dedi. Ki Stanford Üniversitesi'nden mezun olanların çoğu öyle yapıyorlar, kendi şirketlerini kuruyorlar. "Ne yapacaksın peki?" dedim, "Önce bir çalışa-

cağım bakayım. Arkadaşlarım var Stanford Üniversitesi'nden, onlarla bir ekip oluşturmaya çalışacağım". Sonra hakikaten de onlarla bir ekip oluşturdu. Ondan sonra, "Yöneticilik deneyimi kazanacağım" dedi. Birisi ile konuştu, onun yöneticisi oldu. Sonra, "Biz beraber bir şirket oluşturacağız" dedi ve beraber bir şirket oluşturdular. "Baba ortak olur musun?" dedi, o zaman ben artık Türkiye'ye gelmiş ve para kazanmaya başlamıştım, "Olurum oğlum" deyince, "Baba gel bir kontrat yapalım" dedi. "Ne kontratı?" dedim, "İşte" dedi, "senin yatırdığın paraya karşılık." Ben de cevap olarak, "Siktir l'an!" dedim, "ben sana güveniyorum. Sen bu parayı batır, bana gel yine veririm. 20 kere batır 20 kere veririm" dedim. Bakakaldı, "Niye baba?" dedi. "Çünkü" dedim, "ben sana güveniyorum. Eninde sonunda senin başarılı olacağına inanıyorum. Sen benim oğlumsun". Gözleri yaşardı. Ağladı. "Baba" dedi, "bunu ben Amerikalı arkadaşlarıma anlatacağım, inanamayacaklar". Anlatmış. Akşam çocuklar nasıl bakıyorlar bana böyle... ya, ayrı bir yaratıkmışım gibi bakıyorlar, "Timur anlattı" diyorlar, "siz bu kadar güveniyor musunuz Timur'a?". "Tabii güveniyorum" dedim. "Timur'un" dediler, "ne kadar büyük zenginliği olduğunu şimdi görüyoruz". Çünkü öbürlerinin babaları yardım etmişler ama bir sürü şart-şurt, kontrat montrat falan durumu var. "Yok" dedim, "ben böyleyim. Bu benim Türklüğümden geliyor. Ben böyle rahatım. Oğlumun yüzde yüz arkasındayım, benim paramın anlamı yok eğer oğluma yardım edemeyeceksem. Aynı şeyi diğer çocuklarım için de yaparım, düşünüp taşınıp plan kurup karar verirlerse ben arkalarındayım onların. Yani benim paramın o zaman anlamı var; çocuklarımın hayatında bir etkisi olduğu zaman." "Waaw" dediler, "çok farklı".

— *Ne durumda şirketleri?*

— Timur ilk kurduğu şirketten sonra, "Çok deneyim kazanıyorum baba, çok deneyim kazanıyorum" dedi ve o ilk kurduğu şirket ona yetmemeye başladı bu sefer. Çünkü ilk kurduğu şirkette müdür durumunda olan arkadaş, pek girişimci,

atılımcı değildi, "Birçok fırsat kaçırıyoruz" diye Timur dedi ki: "Sizinle devam edeceğim ilişkime ama ben kendime ayrı bir şirket kuracağım". Şimdi kendisi ayrı bir şirket kurdu ve atılım içerisinde. Muazzam bir gelişim içerisinde. Timur'la da hikâyemiz bu.

Ve dikkat edersen daha önce bir soru sormuştun, yani üniversiteye girdiğin zaman Amerika'da ilk iki yıl bölüm belirtmek zorunda değilsin. Ve Amerika'da meslek seçim departmanları var. Her üniversitenin, yani her büyük üniversitenin, ciddi üniversitenin meslek seçim hizmetleri var. Burada üniversitenin büyüklüğüne göre yani her 30-40 öğrenciye bir danışman düşecek şekilde, öyle demeyeyim, belki de...

— Bunu sistem olarak daha önce anlatmıştınız.
— Anlatmıştım değil mi?

— Anlatmıştınız.
— Yani bunun üzerinde bayağı duruyorlar. Ve ondan dolayı ilk iki yıl meslek seçmekle ilgili bir zorunluluğun yok, çok daha bilinçli bir şekilde seçebiliyorsun ve Timur bundan yararlandı.

— Anlattığınız sistemde, üniversiteye giren öğrenci iki yıl boyunca aldığı derslerle genel bir kültürel donanım gerçekleştirirken bir yandan da diğer bölümleri tanıma fırsatı bulmuş oluyor ve tercihini son derece bilinçli yapmış oluyor.
— Evet, öyle.

— Emily'de bir değişimden bahsetmiştiniz Timur'un öyküsünden önce?
— Şimdi, Timur'un yakın arkadaşlarından bir tanesi Vietnamlı –Vietnam göçmenlerinden– ve bu Vietnam göçmeni olan arkadaşı bir seminere gitmiş. Üç günlük falan bir seminere. Hani burada Rainbow falan seminerleri vardı ya konuşuldu bir ara, bayağı şey oldu hani "Millet gidince boşanıyor" falan diye, neydi o?

— Prizma'dan bahsediyorsunuz sanırım.
— Prizma, evet. Prizma türünden bir şey anladığım kadarıyla. Yani yaklaşık olarak ona benzeyen bir olay. Timur'a demiş ki: "Ya Timur, bu insanı çok böyle kendi kendi ile karşılaştırıyor, üzerine bayağı düşünme imkânı veriyor". Landmark adında bir kuruluşun verdiği seminerler... Ki ben "İçimizdeki Biz" kitabımda daha sonra bundan bahsettim. O kuruluşun adını, adresini dahi verdim gitmek isteyenler olursa diye.

Timur dedi ki: "Baba ben bu arkadaşıma çok güveniyorum, çok akıllı. Yakın arkadaşlarımdan biri. Ben buna gitmek istiyorum". Bu üniversiteden mezun olduktan sonraki bir olay. Çalışmaya başlamıştı. "Tabii" dedim. Benden izin istemiyor da, sadece haber veriyor. Timur gitti ve Elif'e söyledi, "Elif, bu çok etkileyici" dedi. Elif de gitti ve çok etkilendi. Ve onlar annelerine söylediler. Hem Timur hem Elif annelerine, "Anne sen de git. Çok özgürlük getirici bir süreç" dediler. Emily çok, çok sinirlendi. Reddetti böyle bir şeyi. Yani Berkeley'deki benim "Hadi terapiye gidelim" dediğimdeki tavrı gösterdi çocuklara da. Çok sinirlendi.

— Nasıl bir seminer bu? Felsefesi ne?
— Doğu felsefesinden de almış, varoluş felsefesinden de almış; yani bu seminerin özeti: "Hayatınıza kişisel bütünlük getirin". Mevlana'nın söylediğini yaşatıyor sonuçta üç-dört gün; "Ya söylediğiniz gibi olun ya da olduğunuz gibi söyleyin" olayı. Yani bütün özü bu. Felsefesi bu.

— Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol...
— Ol, yani birinden biri, aksi halde hayatın palavra. Bu hayat sizin değil, bir yalan yaşıyorsunuz aksi halde. Öyle bir şey. Ve "Kimseye kızmaya hakkınız yok, eğer sorumlu varsa bu hayatta, esas sorumlu sizsiniz. Sorumluluğu al, yaşadığın için şükret ve bu gizemli mucizeye merhaba de. Yaşam bir mucizedir. Neyi, niçin istediğinin farkında olarak yolculuğa devam et". Yani özü bu.

Ve çocuklara baktım; öfke bitti, kızgınlık bitti, yargılama yok. Hakikaten görüyorum yani hayatlarına ne getirdiğini.

— *Süresi üç-dört gün demiştiniz değil mi?*
— Üç günlük, üç günlük.

— *Üç günde insanların hayatında böyle bir değişim olabilir mi?*
— Olabiliyor. Tabii hazırsan eğer. Hazırsan olabiliyor, hazır değilsen böyle biraz düşünüyorsun. Tepkide bulunanlar var. Kapananlar var tespihböceği gibi ya da iyice kızıp bağırıp uzaklaşanlar var. Ama çoğunu etkiliyor. Kimisi de temelden etkilenip hayatını yeniden inşa etmeye çalışıyor.

Ben de gittim ve hakikaten ne yaptıklarını gördüm. Kavramları gördüm, benim felsefeme son derecede yakın. Ondan dolayı "İçimizdeki Biz" kitabımda bahsettim ve hatta hatırlarsın, ben konuşurken Jerry Boden diye bir eğitimciden bahsetmiştim hani bu balık hastalanması, suyun hastalanması tartışmasında. Esasında bu seminerin ikinci adımıydı o gittiğim. Yani birinci adımında bireylerin sorumluluğu üzerinde çalışıyorlar; "Her birey kendi hayatının sorumluluğunu alsın". İkinci adım da, "'Biz' bilinci olmadan olmaz, yani toplum sorumluluğu alsın her bir üye için. Bir toplumda bir cinayet işlendiği zaman esasında o toplumun kendisi de sorumlu. Bunun farkında mısınız?" mesajını vermeye çalışıyorlar. Yani toplumsal sorumluluk üzerinde çok durmaya çalışıyorlar.

— *Örneğin cinayetten verilmesi tesadüf değil sanırım; dünyanın en çok cinayet işlenen kenti orada okuduklarımıza göre. Dakikada kaç cinayetti?*
— Amerika'da mı?

— *Amerika'da. Amerika derken, ABD...*
— Evet. Ve zaten yani Amerika'da buna ihtiyaç var diyorlar, söylüyorlar kendileri de. "Aksi halde biz çıldıracağız. Ve bizim çıldırmamız sadece kendimiz için olsa ne ise, ama dünyayı da

götüreceğiz. Biz çıldırırsak dünya da çıldırır, bir sorumluluğumuz var" tavrı içerisinde bayağı bir faaliyet içerisindeler.

— *Sonra bu konuya farklı bağlamda dönmek istiyorum.*
— Tamam.

Yıllarca Emily, "Hayır" demişken –ki çocuklar artık bıraktılar, bir şey söylemiyorlar–, bir gün, "Ben de buna gideceğim" dedi. Demiş daha doğrusu. Çocuklar hayretler içerisinde, "Anne çok memnun oluruz" demişler ve Emily kendi dileğiyle bu üç günlük sürece girdi. Ve, bana olan öfkesi bitti.

— *Yıl kaç?*
— Bu, 1999'da oldu. Bana olan öfkesi bitti ve bana telefon etti, benimle oturup yemek yemek istediğini söyledi. Oturduğumda, "Şimdi görüyorum ki" dedi, "sen kötü bir insan değilsin. Sen de yaşamın içinde senin için anlamlı olan şeyleri yapmaya çalıştın. Sana çektirdiklerim için özür diliyorum ve senin arkadaşın olmak istiyorum".

— *Çok hüzünlü... Artık torun sahibi bir çift ve...*
— Ağladık karşılıklı. *(...)*Ağlaştık... Kucaklaştık. *(...)*O zamandan beri dostuz.

— *Barıştınız.*
— Barıştık. Elif'in de annesi ile ilişkisi bu dönemden sonra farklı oldu. Elif'in annesi ile ilişkisi nasıl diye sormuştun ya, işte o seminerden sonra Elif'in annesi ile ilişkisi çok daha temelden olmaya başladı. En çok Elif'in katkısı vardır Emily'nin oraya gitmesinde. Ve birbirlerini anlamaya başladılar.

— *Emily, "Sana çektirdiklerimden dolayı" demiş. Çok mu sürtüşmeliydi 1999'a kadar aranızdaki ilişki?*
— Bir kere benden nefret ediyordu. Baktığı zaman böyle nefretle bakıyordu. Her şeyin sorumlusu olarak beni görüyordu yani.

— Çocuklarla ilişkinizde zorluk yarattı mı?
— Yoook, hayır. Çocuklarla ilişkimde hiç zorluk yaratmadı. Emily bütün bu kızgınlık devresinde bile çocukların babalarına ihtiyacı olduğunu bilerek, o yönde yardımcı oldu. Sürekli. Benim aleyhimde bir tek cümle söylememiştir ben yokken çocuklara. Çünkü biliyordu ki çocuklar babalarına uzak olurlarsa mutlu bir insan olamazlar. Kendisi bunu yaşadığından dolayı dürüsttü. Yani Emily'nin dürüstlüğü abide gibidir. Hiç hiç yıpranmamıştır.

— Eş olarak kendi öfkesini ayrı tuttu ve bir anne olarak sizin babalık hakkınızı teslim etti. Tabii çocuklarının da babası ile görüşme hakkını.
— Evet. Zaten bana yardım etti Amerika'ya gitmemde. Ve o bilinçle yardım etti. Kayınvalide yardım etmişti aynı şekilde Amerika'ya gittiğim zaman. Yani o bakımdan minnettarım. Çok saygım var.

Bu aramızdaki öfke, "Sen anlayışlı, sevecen bir koca olmadın. Beni anlamadın. Beni anlamak için çaba sarf etmedin" öfkesiydi. Ki, haklıydı. Sadece şimdi şunun farkına vardı ki ben kötü niyetli bir insan değildim, yapabileceğimin en iyisi olmaya çalışıyordum ve bunu yaparken de Emily'nin de bana yardım etmesi gereken şeyler vardı; içini açması, paylaşması, bir sürecin başlaması lazımdı. Öyle bir şey başlatamıyorduk ve ben de onun başlatamadığını göremiyordum, yani her ikimiz de ne halimiz varsa onu görüyorduk. Ama bende bir öfke yoktu Emily'ye karşı. Yani, "Sen böyle yaptın, bilmem ne yaptın, hayatımda kadın açlığı çektim, ne biçim kadınsın" filan tavrı ile devam etmedim yani. Öyle bir suçlamam yoktu. Anlıyordum. O da anlamaya başladı ve bir dostluk doğdu.

O zamandan bu yana her gidişimde Emily'yi ziyaret ederim, hediye götürürüm ve her anneler günü ona mutlaka çiçek gönderirim. Çocuklarımın iyi birer insan olarak yetişmesinde kendisinin çok çok önemli katkıları olduğunu bildiğimi ve minnettar olduğumu söylerim, o da teşekkür eder, "Ger-

çekten çocuklarımla mutluyum. Kendi payını da küçümseme" der. Böyle bir dostluğumuz oluştu.

— Kendine mutlu olabileceği bir hayat kurabildi mi Emily?
— Kendine mutlu olabileceği bir hayat kurdu. Emily, erkeklerden iyice nefret ettiğinin farkına vardı ve başka bir erkekle uzun süreli bir yakınlığa girmedi.

Çocuklarını görebilmek, torununu görebilmek... Bilgisayar alanında çok iyi yetiştirdi kendisini. Programcı. O noktada yapabileceği şeylere önem veriyor ve çok canlı, faal bir hayatı var. Doğayı çok sever. Kamplara filan gidiyor.

— Ayrı olmanıza karşın resmen boşanmamıştınız, kâğıt üzerinde olsa da hâlâ sürüyor mu evliliğiniz?
— Hayır. Artık resmen boşanmış durumdayız.

— Çocuklar, akademik yaşam, kurulu bir düzen... 1996'da Türkiye'ye dönme kararını nasıl aldınız?
— Artık Türkiye'ye dönüşümle ilgili bu soru; Türkiye'ye dönüşüm nasıl oldu diye. Ondan önce anlatmam gereken iki konu var. Birincisi meditasyonla ilgili.

Ben bildiğin gibi burada transandantal meditasyon yapıyordum. Amerika'da da yapmaya devam ettim. Meditasyon benim Amerika'da en büyük stres giderici, anlam bulduğum bir kaynağım oldu ve aynı zamanda da spritüel hayatta, manevi yaşamda gittikçe gelişmemin desteklerinden biri oldu. Sanki gönül gözlerim açıldı gibi bir durum oldu.

1984 yılında mı neydi, bir kitapçıdaydım. O kitapçıda bu ruhsal konulu kitapların bulunduğu bir bölüme bakarken, baktım ki bir çift göz bana bakıyor. Bir kitabın üzerindeki bir resim. Baktım ve içim ısınıverdi birdenbire o kişiye. "Autobiography of a Yogi", "Bir Yoginin Otobiyografisi". Aldım, şöyle bir baktım ve "Bunu okumam lazım" dedim. Bir yogi kendi otobiyografisini yazmış.

Ve akşam gittim, okumaya başladım. Okudukça dedim ki: "Bu adam ya çok büyük bir yalancı ya da hayatın öyle

yönleri var ki henüz bilim açıklayamıyor". Kendi içimi yokladım bu adamın çok büyük bir yalancı olmasının ne gibi sebepleri olabilir, neden böyle büyük bir yalan söyleme durumuna girsin diye, bir cevap bulmadım. "O zaman hayatın öyle yönleri var ki, öyle süreçleri var ki henüz daha bilim el atamadı ve ben buna açığım" dedim. Böyle bir karar verdim ve içimde bir sıcaklık hissettim onu yazan adama karşı. Kitabın arkasına baktığımda, aa Los Angeles'ta merkezi var ve meditasyon öğretiyorlar. Adam ölmüş ama onun öğretilerini öğreten bir merkez var. Telefon ettim.

— *Bu yogi Amerikalı değil tabii değil mi?*
— Hintli. Ve Amerika'ya meditasyonu ilk getiren kişi bu olmuş.

— *İsmini hatırlıyor musunuz?*
— Pramahansa Yogananda. Ve kuruluşun adı da; Self Realization Fellowship. Yani "self realization" kendi kendini keşfetme, varoluşunun farkına varma falan anlamında olabilir herhalde Türkçe'de. "Fellowship" de birlik falan anlamına geliyor. "Sizin meditasyonunuzu öğrenmek istiyorum" dedim, çünkü edindiğim his şeydi, transandantal meditasyon daha ziyade zihinsel tekniklere ve zihinsel tarafa çok önem veriyordu, yani gönül fakirliği gibi bir şey hissediyordum, biraz da gönülle ilgili, sevgiyle ilgili olsun istiyordum, burada bol bol buldum onu. Çok hoşuma gitti.

Dediler ki: "Biz hemen öğretmeyiz. Bir yıl bizim yazdığımız, çizdiğimiz şeyleri takip edersiniz. Sizin adresinizi alırız, haftalık yayınlar göndeririz, ondan sonra anlayıp anlamadığınıza dair bir sınavdan geçersiniz. Eğer ciddiyetle takip etmiş ve anlamışsanız o zaman size bunu öğretiriz". "Ama" dedim, "ben bu arada öbür meditasyonu yapıyorum". "Bırakacaksın" dediler, "çünkü bizim size gönderdiğimiz ilk yayınlardan itibaren uygulamalar var. İkisi birbirine karışır. Bunu farklılığı içinde ele almak istiyorsanız bir karar verin". Düşündüm taşındım, düşündüm taşındım, en nihayet olur

dedim. Ve bir yıl mektuplarla gelen yayınları ciddiyetle okudum, dediklerini uyguladım. Bazı egzersizler veriyordu, o egzersizler hemen hemen benim yaptığım meditasyonun yerini tutuyordu zaten. Bir yıl sonra kısa bir toplantı yaptılar. Bir yıldır takip edenlerin girişi Los Angeles'ta oldu. Ve... haaa, bunu takip ederken enteresan bir şey oldu, bunu şimdi hatırlıyorum. Bunlar ağustos ayında dünyada bu derneğe mensup olup bu meditasyonu yapanların hepsinin bir araya geleceği bir kurultay topluyorlar. Bir konferans, kongre gibi bir şey. Kongre diyelim. Üç-dört gün devam ediyor. Yazılıyorsunuz, dünyanın her tarafından insanlar geliyor. 3 bin 500-4 bin kişiyi buluyor.

— *Para ödeniyor tabii değil mi?*
— Yazıldığın zaman para ödüyorsun.

— *Ne kadar?*
— Ben otelde kalmadığım için –ben çünkü Huntington Beach'teydim. Kongre de Los Angeles'ta yapılıyordu. Uzak değil–, otel parası falan ödemediğim için sadece yazılım olarak ödediğim para 20-30 dolar falan. Hiçbir şey değil. Çünkü asıl yekûn tutan gidiş-geliş ve otel parası.

Bir akşam Los Angeles'ın meşhur bir otelinde, 3 bin kişilik salonda –derneğin başındaki bir kadındır– o kadın konuşacak.

— *Hintli mi?*
— Hayır, değil. Yogananda'yı tanıdığı zaman 20 yaşlarında bir genç kızmış. Yanında kalarak "yükselmiş" diyelim. Ve gelen katılımcılarda da böyle bir yaşam felsefesi var; sevgi dolu. Gönüle hitap eden bir taraf vardı. Hoşuma gitti. Yani, "Bu bana daha yakın geliyor, ben bunu takip edeyim" dedim.

Benim 1962 model Volkswagen'e bindim, evvelden gideceğim ki iyi bir yer tutayım, tam otelin yakınına varıyorum, bir baktım fren boş. Fren tutmuyor. Sıfır fren. Ulan! Aşağı doğru iniyorum. El freni ile yavaş yavaş sağa çektim, dur-

dum. Allah Allah peki şimdi ne yapacağım ben? Çünkü 70 kilometre filan mesafedeyim evden.

— Otele yürüyeceksiniz ve erken değil de tam saatinde varacaksınız herhalde!

— Toplantının yapılacağı otele de çok yakınım. "Şimdi ne yapayım?" dedim. Ben Amerikan Otomobil Derneği'nin üyesiyim. Telefon ettim, dediler ki: "Biz şimdi bir tamirciye telefon ediyoruz, gelip sizi alacak." Hakikaten telefon ettiler, 25 dakika falan sonra tamirci geldi, arkasına taktı arabayı götürdü, inceledi ve dedi ki –tam da Cuma öğleden sonra oluyor bu–: "Bu arabayı biz size pazartesiden önce teslim edemeyiz. Masrafı 110 dolar falan olur". Şimdi akşamın saat altı buçuğuna falan geliyor, karar vermem lazım artık. Çünkü o saatten sonra benim gideceğim yere otobüs gitmiyor, yani toplantı bittiği zaman gecenin 1'i oluyor, herhangi bir toplu taşıma aracı yok o saatte. Ve 70 kilometrelik yol için taksiye binecek olsam oooo herhalde 120 dolar falan alırlar, o kadar param yok.

— Orada toplu taşıma araçları yaygın olduğu için taksi ücretlerinin çok yüksek olduğu ve çok zorunlu olmadıkça taksi tutulmadığı söylenir.

— Doğru. Taksi ücretleri bize nazaran daha yüksek. O bakımdan taksi ile gitmek durumunu düşünürler çok. Otobüsler var sık sık. Los Angeles'ta genellikle arabanız var. Ve ben mantıki olarak düşünecek olursam o zaman benim tam oradan, Huntington Beach'ten otobüsler geçiyor, onlardan birine atlayıp –ki dura dura gittiğinden dolayı bir buçuk saatten fazla sürüyor otobüsün de gitmesi– dönmem lazım. Eğer toplantıya katılacaksam da o zaman da öbür otobüse binip otele gitmem lazım ve saat birde çıktığım zaman da nasıl gideceğim konusunda –bir de orası dışarıda pek kalınacak bir yer değil. Yani otelin dışında çantalar çalınabilir, arabalar çalınabilir, yolda tek başına gördükleri zaman, erkek ya da kadın, zarar verebilirler. Yani pek tekin bir yer değil– düşünüyorum.

"Şimdi inanç meselesi geliyor" dedim, "aklınla mı, inanarak mı hareket edeceksin? Kendini bir yokla" dedim. Benim gönlüm mutlaka dinlemek istiyor. Mutlaka. "Sana havale ediyorum," dedim ve otobüse bindim, otele gittim.

— *En kötü ihtimalle otelde kalırsınız değil mi?*
— En kötü ihtimalle otelde kalabilirim fakat yer bulamayacağımı da biliyorum, tıklım tıklım dolu. O 3 bin kişinin hepsini alamaz otel, civar otellere filan vermişlerdir konukları. Tanıdığım da hiç kimse yok. Gittim. Girdim. Bekledim. Oturdum. Dinledim. Müzikle açıyorlar, çok da hoşuma gider Hint müziği. Kaptırdım ben de. Etraftaki insanlara baktım. Şöyle bir test yaptım kafamda: "Ben burada cüzdanımı düşürsem –içinde ismim olsa–, bu cüzdan bana geri gelir mi?" İçime öyle bir his geldi ki, kesinlikle gelir. Konuşuşları, gülümseyişleri... Öyle bir hava hissettim. Ne güzel dedim, bu böyle gelişse gelişse... İçlerinde Almanca konuşan var, Fransızca konuşan var, İspanyolca konuşan var, Rusya'dan gelen var... Değişik tipler. Ne kadar sıcak bir şey. İşte kadın çıktı konuştu, hatıralarını anlattı, kitapta okuduğum şeyler gibi. Orada olmaktan çok mutluluk duydum. Ve bittiği zaman sabahın biriydi. Birdenbire aklıma geldi: "Ben buradayım ve sabahın biri!" 3 bin kişi ayağa kalktı, çıkışa yürüyorlar, oturduğum yerde kalakaldım.

Çıkış kapısı –belki 18 tane çıkış kapısı var–, şöyle düşündüm: "Beni yönlendir". İçimde hiçbir şey hissettiğim yok. Hani "Bir kapı beni mıknatıs gibi çekti" falan diye bir şey yok. Hiç. Bomboş. Fakat şu var; "Mutlaka yardım gelecek" duygusu var. Allah Allaah, bu nereden geliyor bilmiyorum. Ama ne kaygım var ne de korku ya da herhangi bir şüphem var. Kalktım, sağımdaki kapıya doğru yürüdüm.

— *"Yardım meleği" o kapının ardında mı?*
— Koridorda millet yavaş yavaş ilerliyor, insanlar azaldı azaldı, herkes dağılmış durumdaydı ki arkamdan birisi gözlerimi kapadı; –İlk hissettiğim şu oldu: "Teşekkür ederim. Ta-

mam!"– "Bil bakalım ben kimim?" dedi İngilizce. Bir erkek sesi ve hiç tanıdık değil. "Hiçbir fikrim yok" dedim. "Ben de öyle tahmin ediyorum" dedi. Döndüm baktım, aa satranç kulübünden birisi! Bu satranç grubundaki kişi ile bir keresinde bir iletişim grubu toplantısı için karşılaşmıştık, konuşurken konuşurken ben Pramahansa'nın kitabını okuduğumu ve çok etkilendiğimi söylemişim. Hatırlamıyorum. "Beni etkileyen birisin. Yani bu çocuk aklı başında birisi, ben de alayım şu kitabı dedim, alıp okudum, müracaat ettim, sonra da yazılıp geldim" dedi. Baktım, "İçinde" dedim, "bir his var mıydı buraya doğru seni yönlendiren?", "Yoo" dedi. "Peki" dedim, "o kadar kapı var, o kadar koridor var. 3 bin kişi buradan çıktı. Herkes dağıldı. Sen ne arıyorsun burada?". "Bilmeem" dedi. "Peki" dedim, "araban var mı?". "Tabii var" dedi. O Huntington Beach'ten biraz daha ilerde oturuyor, Irvine'de. "Benim böyle bir hikâyem var" dedim, dinledi ve "Ahha, şimdi anladım niye geldiğimi!" dedi, "Arabam şurada ama dikkatli olalım giderken, saldırıya uğrayabiliriz". Korkulu bir yer orası.

— Kent merkezi mi?

— Kent merkezi, Los Angeles'ta. Gündüzleri iyi ama geceleri çok korkulu bir yer. Açıkça söylüyorlar zaten, "Şu saatten sonra gezmeyin dışarıda" denen bir yer. Şimdi biz onun için biraz daha emniyetli olan yerden gidelim diyerek uzunca bir yolu seçtik. Arabasına doğru gidiyoruz, baktık orada iki bayan, arabaları stop etmiş, çalıştıramıyorlar. "Şimdi anladım" dedi bizimki, "niye buradan yürüyoruz". Hah hah ha. Bayanlardan birisine "Sen de in" dedi, ötekine, "vites otomatik mi, normal mi?" dedi. "Normal vites" dedi. "İyi, şimdi biz iteceğiz. Bak iki erkek, bir de arkadaşın, üçümüz iteceğiz. Çalıştırmasını biliyor musun?". "Hayır" dedi kadın. "Bütün yapacağın, kontağı çevirip, ayağınla gaza hafifçe basmak. Çalışır". Bizim Türklerin bildiği bir hadise bu. Düz. Ne yokuş yukarı, ne yokuş aşağı.

— Onlar da konferanstan mı çıkmış?
— Evet. Onlar da konferanstan çıkmışlar ve nasılsa bize bir yardım gelir diye bekliyorlarmış. Hah hah ha.

Çok güzel bir duygu biliyor musun? Tesadüfler olarak bakabilirsin ya da "Anlamlı" diye bakabilirsin. Bu bir seçim. Ama anlamlı diye baktığında evrenle ne kadar güzel bir ilişki içerisine girmiş oluyorsun. Hayatın anlamı değişiveriyor birdenbire.

İttik arabayı, çalıştı. Dediler ki: "Biz sizi arabanıza götürelim". Olur dedik. Onlar da bizi alıp arabamıza götürdüler. "Bakın bakalım sizin arabanız çalışacak mı?" deyip, beklediler. Arabamız çalıştı. Tamam dedik. Allahaısmarladık; onlar yoluna biz yolumuza.

Ve ben o zaman ikna oldum ki, eğer gönlün doğru yolu gösteriyorsa, mantık ne derse desin gönlünün dediğini takip et, bir yol bulursun. Ve Amerika'ya gelip de cebimde 9 dolar kalıncaya kadar hiçbir şey bulmadığımda da güvenim vardı içimde... "Doğan" dedim, "bu tekrar ediyor senin hayatında, bu artık senin için bir inanç kaynağı olabilir". Yani ampirik olarak baktığında, "Bu oluyor" diyebilirsin.

— Ampirik, yani deneysel...
— Ampirik, deneysel. Yani deneylerine dayanarak, "Bu oluyor" diyorsun. Yani niyetin saf. Herhangi bir çıkar için değil. Ama gelişmek için, öğrenmek için, yardım etmek için yaptığında evren sana yardım ediyor. Böyle bir ilke geliştirdim.

Ve ben daha da bir ikna olmuş vaziyette o gönderdikleri derslere devam ettim. Bir yıl sonra meditasyon tekniğini öğrettiler. Ve "Tamam" dedim, "aradığımı buldum". Çünkü nefes tekniği de vardı bunda. Çok güçlü bir şekilde hissettim ki derinden dinlendirici. Daha önceki meditasyondaki mantra sistemi de var. Üç bölümden oluşan çok güçlü bir teknik. Ondan sonra da, o zamandan beri sabahları yapıyorum. Esasında hem sabah hem akşam yapmam lazım, çoğu kere akşamları zaman bulamıyorum ama sabahları mutlaka yapıyorum. 30 dakika ile 40 dakika arasında devam eden bir şey. Ve

zamanım yoksa, "Sabah kahvaltısı mı yapayım, meditasyon mu yapayım?" diye tercih yapmak durumunda kalırsam mutlaka meditasyonu tercih ediyorum.

— Yani nefes ve diğer teknikleri uygulayıp güne hazırlanıyorsunuz.

— Güne hazırlanıyorum ve hakikaten bu benim bir alışkanlığım haline geldi. Beni derliyor toparlıyor. Öyle bir an oldu ki ben yedi-sekiz gün meditasyon yapamayacak bir durumda kaldım bir kampa gittiğimde. Kendime ait bir yerim olmadı. O zaman şunu hissettim; yaşam çok sıradanlaştı. Yaşam sürecinin o gizemi, büyüsü kayboldu. Ve kuşlarla, ağaçlarla ilişkim kayboldu. Çiçeklerle ilişkim kayboldu. Bulutların o gizemi kayboldu. Çocukların sesindeki, çocukların sesinin arkasındaki o muhteşemlik filan kayboldu. Böyle sıradan süreçler haline gelmeye başladı. Tangır tungur bir şey olmaya başladı yaşam. Meditasyona geri döndüğüm zaman yavaş yavaş yine o yaşam sürecinin arkasındaki gizemliliği yeniden kazanmaya başladım.

— Ne zamandan bu yana meditasyon yapıyorsunuz?

— 1984 yılından beri yapıyorum bunu. Demek ki 20 yıldır falan. Kria yoga diyorlar buna. Kria yoga. Bir Hint geleneğinin devamı. Saflığı var bu geleneğin. Uydurulmuş değil, devam eden bir gelenek. Ben de elimden geldiği kadar bana öğrettikleri şekilde uyguluyorum ve çok yararını görüyorum.

Bunu anlatmak istedim çünkü bu benim hayatımda önemli bir şey. Ve 1996'da, "Emekli olayım mı, olmayayım mı? Acaba kendimi geçindirecek kadar para kazanır mıyım, kazanmaz mıyım, Türkiye'ye gidip kolları sıvayıp seminerler falan vermeye başladığım zaman tamamıyla açıkta kalır mıyım kalmaz mıyım?" korkusunda da –aynı Amerika'ya gitmeden önceki gerginlik, korku vardı–, önce ne yapmak istediğim, neden Türkiye'ye gitmek istediğim konusunda yeniden düşündüm. Üç aylık bir süreç içerisinde sürekli kendi kendime sordum, niyetimin saflığını sordum; "Neden gitmek istiyorum? Ne yapmak istiyorum? Coşkum nerede?" Ve gördüm ki...

— 1980'de gitmiştiniz. 1996... 16 yıl... "Orada bir yerleşik yaşam düşünmediniz mi hiç? Yeniden evlilik, yeniden bir aile oluşturma?" diye sorduğumda hayır demiştiniz. Ve...
— Herhangi bir evlilik falan yapmadım. 1989'da Silifke'de bir yeğenim trafik kazasında öldü. Ki bu yeğenimin babası dükkânda düşerek ölmüştü ve çocuklar çok küçük yaşta babasız kalmışlardı. Üç kardeş... Ve bu çocuklar çok sıkıntı çektiler.

— Ölen yeğeniniz akrabalarınızdan birinin mi, ağabeyinizin mi oğlu?
— Ağabeyimin.

— Hangi ağabeyiniz?
— Abdullah ağabeyim. İkizlerden bir tanesi.

— Düşerek mi öldü?
— Evet.

— Ne zaman?
— 1965'te falan.

— Amerika'da öğrencilik yıllarınız. Orada mı duydunuz?
— Babam yazdı mektupta, "Ağabeyin öldü" diye ve çok sevdiğim bir ağabeyimdi. Çok zeki, çok iyi bir insandı. Müthiş espriliydi. O ağabeyimin bir tavrı beni hiç bırakmaz; küçüktüm, ağabeyim pantolonunu giyiyordu sobanın yanında. Baktım, gömleğini külotunun dışında bırakıyor, halbuki ben gömleğimi külotumun içine sokar, sonra pantolonumu giyerdim. "Ağabey niye öyle yapıyorsun?" dedim. İzah etti. Dedi ki: "Böylece, pantolon aşağı kaydığında gömlek görünür, don gözükmez". Beni adam yerine koyup izah etti.

Bir Vehbi Koç olabilirdi. Çok akıllıydı. Ama sıkıntılar içindeki aileye vakfetti kendisini. Dükkânda merdivenden düşerek, kafasını çarparak öldü.

— *Kaç yaşındaydı?*
— Tahmin ediyorum o zamanlar 42 yaşlarında falandı. Gençti. İçimde bir ukde vardı; çocukları büyürken çok sıkıntı çektiler. İki oğlu bir kızı vardı. En büyük oğlu, yeğenim Sami... Öyle çok sıkıntı çekti ki. Yani aramızdan kimse onlara sahip çıkarak yol göstericilik falan yapmadı. Kalakaldılar kendi hallerine.

— *Kaç yaşlarındaydı çocuklar?*
— Şöyle diyeyim, Zehra tahmin ediyorum sekiz yaşındaydı. Sami altı yaşındaydı. Cengiz de iki yaşlarında falandı. Yengem, Halide yengem çok dirayetli birisiydi. Allah'tan ev kendilerinindi. Bahçeleri vardı falan ama çok sıkıntı çektiler. Sami Ziraat Fakültesi'ni bitirdi. İşte yedek subaylığa gitti. Devlet Çiftliği'nde çalıştı. Ticaret hayatına atıldı. Maşallah şimdi gayet geliri yerinde, çok güzel üç tane oğlu var. Mutlu bir hayatı var. O çok güzel kurtardı kendini.

— *Zehra?*
— Zehra, hanım hanımcıktı hep. İlkokul öğretmeni oldu. Bir ortaokul öğretmeni ile evlendi. Şimdi emekli. Onun da iki çocuğu oldu.

Cengiz, o iki yaşında olan, çok zeki, babasına benzeyen birisiydi ama elinden tutan olmadı. Ortaokulda aşırı solcu oldu, yakalandı, içeri girdi çıktı, okuldan atıldı, askerliğini yaptı. Ondan sonra bir bakkal dükkânı açacak gibi bir şey oldu, battı. Yeniden bir şeyler açmaya kalktı, kız kaçırdı, evlendi, oğlu oldu. Böyle delidolu bir hayat içerisinde, sarhoşken araba kullanırken virajı alamamış. Kafasını çarpmış. O da babası gibi birkaç gün içerisinde beyin sadmesinden öldü. Daha 30'una bile gelmemişti, 26-27 yaşındaydı öldüğünde. İki yaşında bir oğlan çocuğu bıraktı geriye. Ve Ayşe adında, 24 yaşlarında bir anne...

İçim parçalandı. Hakan –Cengiz'in oğlu– böyle gözümün önünde, dedim ki: "Bu da babasının hayatını yaşayacak. Yine kimse sahip çıkmayacak. O da büyüyecek delidolu örnek-

ler içerisinde, Silifke ortamı içerisinde. Değerler bilinci diye bir şey yok. O da bu yokluk içerisinde okuyamayacak, tarih tekerrür edecek. Bu kadıncağız da çocuğu var diye olmadık birisine verilecek ikinci eş olarak filan"... Böyle kafamda senaryolar yazdım ve kendi kendime dedim ki: "Doğan, işte fırsat bu fırsat. Abdullah ağabeyinin torununa sahip çık".

Sami ile konuştum, "Amca bu çok büyük proje" dedi. Ama akıllı çocuk, "Olur" dedi. Halide yengeme söylediği zaman yengem çok itiraz etmiş, "Sakın benim gözüme gözükmesin, öyle şey olur mu?" demiş, "Amerika'ya, cavuristana çocuk mu gönderilir?"

— Birlikte mi götürmek istiyordunuz?

— Evet. Halide yengem bana küstü, konuşmuyor. Ayşe'ye haber verince heyecanlanıp, "Olur" dedi. Annesi babası da, "Olur" dedi. Sadece Halide yengem "Hayır" diyor. Bunun üzerine bizim aileden –Halide yengemin dışında– herkes, "Bu müthiş bir şey. Hayatları kurtulur" tavrı içerisinde, hepsi desteklediler. Ayşe'yi, Hakan'ı aldım, Amerika'ya getirdim 1990'da.

Hakan'a anaokulu bulduk. 4 yaşında anaokuluna gitmeye başladı. Ayşe'yi önce öğrenci yapmamız lazımdı, dil okuluna yazdırdık. Ortaya çıkan –hiç araştırmamışım–, Ayşe lise mezunu ama öylesine bir lise mezunu. C'den başka not almamış. Akademik yönden pek ilgisi olmayan bir tip.

Bu arada şunu da düşünmüştüm; Ayşe gelirse Hakan gelirse, evde Türkçe konuşulur, benim çocuklarım da Türk kültürünü, Türk yiyeceği, içeceğini, Türkçe konuşmayı görürler ve böylelikle benim çocuklarım Ayşe ve Hakan'a destek olurken, onlar da Türk kültürünü canlı tutar, çocuklarım Türk kültürü içinde yetişir diye de düşünmüştüm. Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı. Çünkü Ayşe okumakla ilgilenmiyor. Halbuki benim onu oraya getiriş nedenim, üniversiteyi bitirsin, bir meslek sahibi olsun. Böylece mesleği, İngilizcesi olur, Türkiye'ye dönse de, Amerika'da kalsa da kendi ayakları üzerinde durabilecek birisi olur.

Ayşe, akademik yönden istekli değil ama günlük yaşamı yönetme bakımından çok becerikliydi. "Ben çalışmak istiyorum" dedi. McDonald's'a girdi, oraya girdi, buraya girdi filan, çalışmaya başladı. Ondan dolayı kendine güveni geldi, hakikaten üniversiteye girebilecek durumu oldu. Önce mıntıka kolejine girdi. Orada da kendine güveni geldi.

— *Sizde kalıyorlardı değil mi?*
— Başka bir ev açacak halim yoktu. Ayşe ile Hakan'ın ayrı bir odaları vardı evde. Çocuklar yaklaşmak istiyorlar, Ayşe ise "Hayır" diyor, "Artık bu eve gelmesinler". Hayretler içerisinde kaldım!

— *Neden çocuklarınızın evinize gelmesini istemiyordu? Daha doğrusu bunu nasıl istemeyebiliyordu?*
— Nedenini ben de bilmiyorum. Yani ben tam aksini bekliyordum; "Çocuklar gelsin, bol bol beraber olalım, hatta burada kalsınlar, okula buradan devam etsinler" diye bir tavır beklemiştim. Çekememezlik gibi bir şey oldu. Nedenini ben de bilmiyorum.

Amerikan kültürü zaman içerisinde Ayşe'nin üzerinde olumlu bir etki yapmaya başladı. İnsanların candanlığı, yakınlığı, okuldaki insanların güler yüzlülüğü, ona ilgi göstermesi ufkunu açmaya başladı. "İnanamıyorum bu öğretmenlere," diyordu, "bu kadar arkadaş canlısı olamazlar. Garanti bu bir taktik" diyordu ama yavaş yavaş onlarla arkadaş olmaya başladı, bir dünya görüşü gelişmeye başladı, rahatlamaya başladı.

— *Çocuk?*
— Hakan, çok zeki. Dedesine, babasına çekmiş. Babası da çok zekiydi. Başarılı olmaya başladı okulda.

Ve ben elimden geldiği kadar Ayşe'nin yargılamayan, sevecen bir anne olması konusunda bir öğrenim ortamı oluşturmaya çalıştım. Çünkü Ayşe ara sıra çocuğa kızdığı zaman babası hakkında da olumsuz konuşuyordu, "Babasına çek-

miş!" filan diye böyle yüksek sesle konuştuğu zaman, "Rica ediyorum Ayşe, bir dakika gelebilir misin seninle konuşalım?" diye çağırıp, "Bu çocuk babasını sevmek, babasıyla gurur duymak zorunda. Başka babası yok. Onun için lütfen, babası ile ilgili olarak hatırladığın önemli şeyleri, gurur duyduğun şeyleri anlat. Sakın ha sakın, böyle şeyler söyleme. Bu çocuğun ilerde mutlu olması için bu çok önemli. Lütfen lütfen lütfen" diyordum. Yavaş yavaş hassasiyet göstermeye başladı, o konuda da gelişmeye başladı.

Şunun farkına vardım ki; benim ülkemde anneler farkına varmadan böyle lanetler okuyarak, bilmem ne yaparak babaları ile çocukların arasına öyle giriyorlar ki. Hele ayrılma falan durumunda bu tür öyle canavarlıklar oluyor ki. Çok dikkat etmek lazım.

— Bunun önemi üzerinde biraz durabilir misiniz? Baba modelinin çocuktaki önemi üzerinde? Bu tavır çocukta hayatı boyunca nelere yol açıyor?

— Bu çok incelenmiş bir alan. Soruyu sorarken cevabı da özetledin zaten Canan. İster kız olsun ister erkek olsun, çocuk babası ile gurur duymak istiyor. Gurur duyduğu bir insanla ilişki içerisinde olmak istiyor. Babasının niyetinin iyi olduğu ile ilgili bir fikre sahip olmak istiyor. Davranışları kötü olabilir ama o sevgisini öyle ifade ediyor anlayışı... Ve bunu böyle gördüğü zaman, kendisini yaşama daha hazır hissediyor. Kendisini daha mücadeleci hissediyor. Ve böylelikle kendisini de yarım kalmış değil, bütünleşmiş hissederek ilişki kurmaya başlıyor. Onun için çok önemli çocuğun babası ile ilişkisi.

Aynı şekilde simetrik olarak –eğer baba yetiştiriyorsa çocuğu. Annesinden ayrılmışsa veya annesi ölmüşse çocuğun–, annesinden gurur duyabileceği anılar içerisinde büyüsün. Onun için, "Tanrı'ya şükret ki böyle bir anneden dünyaya geldin" demek lazım. Böyle değilse bile böyle demek lazım. Bu çok önemli. Çok önemli çocuğun kişiliğinin gelişmesi bakımından.

— *Gelelim Ayşe'ye.*
— Ayşe üniversiteyi bitirdi, meslek sahibi oldu.

— *Mesleği?*
— Information Management Systems bölümünü bitirdi. Muhasebe yönetimi konusunda eğitim tamamladı, İngilizcesi var.

Şimdi çalışıyor Ayşe. İlişkilerimiz uzak ve dengeli. Çok yakın bir ilişki değil. Fakat elimden geldiği kadar Hakan'la ilişki içerisinde, ona yol göstericilik yapmak istiyorum. Yani, "Hakan, sen önemlisin benim hayatımda" mesajını verebilmek istiyorum.

— *15 yaşlarında olmalı...*
— 16'ya girecek.

— *İlişkiniz nasıl?*
— İlişkimiz çok iyi. Çok saygılı. Ve sadece benimle değil, çok şükür, Timur'la da ilişkisi çok iyi. Ve tabii Timur'u örnek almış durumda; "Ben de Stanford Üniversitesi'ne gideceğim" diyor. Spor yapıyor. Çok gurur duyduğum birisi. Annesi ile de iyi geçiniyorlar anladığım kadarıyla.

Bu da benim hayatımdaki önemli yönlerden bir tanesi. Bunu anlatmak istedim meditasyon ve Ayşe bölümünü.

— *Ve Türkiye'ye dönüş... 1996'ya kadar olan dönemde, Amerika'daki bu yıllarla ilgili önemli görüp de aktarmak istediğiniz başka bir şey var mı?*
— Şu anda Türkiye'ye dönüşümü anlatmaya artık hazırım. Evet.

Ve ben, Amerika'da üniversitede yani Kaliforniya Eyalet Üniversitesi'nde çalışırken aynı zamanda yazları da çalışayım istedim.

Üniversite açıkken, yani akademik yıl içerisinde normal derslerimi veriyorum ve yabancı öğrenci danışmanlığı yapıyorum. Yazın ise boşum iki buçuk-üç ay. Ayrı bir iş alabilirim. Ve yazın üniversitede öğrenme merkezi diye bir bölüm

var, orası bir program geliştiriyor. O programda, civardaki lise öğrencilerine, üniversiteye girme durumunda bulunan öğrencilere yönelik "Yaz Köprüsü" adını verdikleri bir program var. Yani, üniversite hakkında bilgi veren, programlar nasıl çalışır, nasıl kaydolunur, üniversiteden nasıl mezun olunur hakkında bilgi veren bir program.

Kimler geliyor? Daha ziyade düşük gelirli ailelerden, zenci, Meksika orijinli öğrenciler... Düşük gelirli olup daha iyi okullara gitme imkânı bulamayanlar, üniversiteye giriş hakkı elde etmekte zorlananlar için böyle bir program geliştirilmiş, onları üniversiteye hazırlamak istiyorlar ki daha kolaylıkla kabul edilebilsinler diye. Bunu Kaliforniya Eyalet Üniversitesi Öğrenme Merkezi organize ediyor.

(Teyp kapanıyor tam burada. Aradaki konuşmalarımız kayıtlı değil. Ve kayıt başladığında Cüceloğlu'nun sesi duyuluyor tekrar. Bir önceki cümledekinden çok değişik bir ses bu. Gergin, heyecanlı. Diyor ki) Bu Amerika'daki devreyi bitirip Türkiye'ye dönme durumunu konuşmaya başlıyoruz şimdi yavaş yavaş. Alışıyoruz. Bu Türkiye'ye dönme konusuna girmeden önce benim söylemek istediğim bir şey var.

Bu söyleyeceğim şeyi şu anda Türkiye'deki ailem de bilmiyor. Ama mademki bu benim hakkımda bir kitap olacak, ben gizli kapaklı bir şey kalsın istemiyorum.

— *Bir sırrı mı paylaşıyoruz şu anda?*
— Evet, şu anda bir sırrımı paylaşmaya hazırlanıyorum. Hazır mısın?

— *Ben hazırım da... siz, iyi misiniz?*
— Ben... *(Soluklanıyor)*... Ben... üç çocuğum olduğundan bahsettim... İki kızım bir oğlum var dedim. Aslında bir kızım daha var benim... Onun da adı...

— *Emily'den değil galiba?*
— Hayır. Emily'den değil. Kızım başka bir kadından ve evli değildim doğduğunda. O benim iş ilişkilerim içinde tanıdı-

ğım, hiç evlenmemiş, 39-40 yaşlarında bir bayandı. Çalıştığım ortamda sürekli bana ilgi gösterirdi ve bazı yalnız olduğum zamanlarda evime gelmek, birlikte olmak istiyordu. Başlangıçta ben sürekli hayır dediğim halde bir ara, "Ne var yani?" dedim, "Ne var? Neden olmasın ki?"

— *Bu sırada Mormon sevgiliniz hayatınızda mı?*
— Hayır, değil. Mormon sevgilim hayatımda değildi, başka birisi ile ilişkim yoktu ve... böyle... ayda bir, altı haftada bir bir araya geliyorduk... O da meditasyon yapıyordu ve... çok mutsuz bir hayat geçirmişti. Hissettiğim o. Bir yalnızlığı vardı, bir durgunluğu vardı. İçimde böyle bir acıma hissi vardı.

— *Amerikalı mı?*
— Amerikalı. İçimde bir acıma hissi vardı. Acıma hissiyle, "Evet" gibi bir tavır içerisinde oldum. Dört haftada bir, altı haftada bir, ara sıra bir araya geliyorduk ve ben çok güvenmiştim. Açıkça konuşurduk doğum kontrolü konusunda ve o da korunduğunu söylerdi. Ben de saf saf inanırdım.

Bir tarafım onun dürüst olduğuna hâlâ inanıyor, başka bir tarafım da kullanıldığıma inanıyor.

— *Yani planlanmamış bir çocuk mu söz konusu?*
— Planlanmamış bir çocuk söz konusu ve bu ilişkiden herhangi bir şekilde hiçbir gelecek beklemiyordum. O ara sıra, "Daha çok bir araya gelelim" diye ima ettiği zaman, "Benim bu ilişkiyle ilgili herhangi bir beklentim yok. Planım yok. Bunu bilerek ilişki kur. Eğer bu senin işine gelmiyorsa ilişkiyi bırakalım" diyordum. "Yok" diyordu. Bu böyle sekiz ay falan devam etti. Duymadım, ne dedin?

— *"Kaç yaşında bir çocuktan bahsediyoruz?" dedim.*
— Şu anda mı?

— *Evet.*
— Şu anda 13 yaşında bir çocuktan bahsediyoruz.

Ve netice itibariyle, bir gün bana hamile olduğunu söyledi. "Nasıl olabilir?" dedim. "Yanılmışım" dedi. "Böyle bir sorumluluk alamam" dedim, "benim bir çocuk sahibi olma ile ilgili zerre kadar böyle bir kararım, düşüncem yok, 'Bir çocuğum olsun' hazırlığı içinde değilim. Ben çocuklarım büyüyüp, üniversiteyi bitirdiği zaman Türkiye'ye dönmeyi düşünüyorum. Bu böyle".

— Bütün bunları daha önce de söylemiş miydiniz kendisine?
— Kesinlikle. O sürecin içerisinde olduğumu biliyor. Neden Türkiye'den geldiğimi, Türkiye ile ilişkimin ne olduğunu, neler yapmak istediğimi filan konuştuğum birisi. Onun için herhangi bir gizli durum yoktu.

"Ben senden bir şey istemiyorum ki" dedi. "Senden babalık da istemiyorum, senden maddi yardım da istemiyorum. Sadece bu çocuğu doğuracağımı söylüyorum. Hepsi bu kadar" dedi.

— İlk çocuğu değil mi?
— İlk çocuğu.

Ve onun gözüyle baktığım zaman; hiçbir geleceği olmayan, anlamsız, gittikçe daha da anlamsızlaşmaya yüz tutmuş bir hayatın bir çocukla birdenbire canlanması, anne olması var.

— İş ilişkilerim içinde dediğinize göre çalışıyordu.
— Çalışıyordu. Üniversitede.

— İsmini açıklamak istemiyorsunuz anladığım kadarıyla.
— Hayır. Açıklamak istemiyorum. Üniversitede kendine göre bir görevi vardı. Master'ı falan vardı belirli bir akademik alanda. Akıllı birisiydi. Ama hiçbir şekilde benim hayatımı birleştirmek istediğim, uzuun süre beraber yaşamak istediğim bir insan değildi. Böyle bir izlenim de vermedim. Yani benim orada, esas itibariyle yaptığım en büyük hata, kişisel bütünlük içinde değildim. Yani, acıyarak ilişki kurdum. Ve bunun

yanlış olduğunu açık seçik şimdi görüyorum. İnsanlara acıyarak ilişki kurulmamalı. İnsanlarla ilişki kurulmak istendiği için ilişki kurulmalı.

— *Acımak... bu aslında küçümsemek değil midir?*
— Acımak küçümsemektir. Ve şimdi küçümsediğimin farkındayım. Yani bir nevi ona, benim yanımda olduğundan dolayı hediye veriyordum sanki ben. Konuşmalarımla, anlattıklarımla, sevişmemle. Hayatında olmayan bir şeyi buluyordu. Öyle bir algılama içerisindeydim ve memnun kalıyordu beraber geçirdiğimiz zamandan. Ondan dolayı haftada bir, on günde bir "Ne zaman bir araya geleceğiz?" diye sürekli bir takip etme durumu vardı. Hayır, hayır, hayır dedikten sonra artık yüzüm tutmadı hayır demeye.

Şimdi keşke bunu daha önce, ben böyle bir sonuçla karşılaşmadan önce felsefi olgunluğa erişip, açıkça konuşarak söylemiş olsaydım. İşte "Kırılmasın" hadisesi var. Bunun yanlış olduğunu görebiliyorum, çünkü ilerde daha çok kırıyorsun.

Her neyse. Bu benim öğrendiğim şeylerden bir tanesi. Ama çevremde de görüyorum. Bu oluyor insanın hayatında ve olgun, yetişkin insanda olmaması lazım gelen bir taraf. Karşındakine hakaret etmiş oluyorsun, onurunu küçültmüş oluyorsun aslında böyle bir şey yaptığından dolayı. Bir insana acımak bence ona yapılabilecek en büyük hakaretlerden bir tanesi. Onuruna yapılabilecek en büyük hakaretlerden bir tanesi. Fakat böyleydi.

— *Çocuk?*
— Çocuğum oldu. "Hayır" diyebilirdim, "bu benden değil" diyebilirdim ama onun dürüstlüğüne güvenimden dolayı kan testi bilmem ne testinden geçmedik. Beni mahkemeye verdi. Dali'a doğrusu mahkemeye verme teşebbüsünde bulundu.

— *Niye?*
— Para için. Çocuk bakımı için.

— Şimdi, hamileliğini size söyledi, doğuracağını da söyledi bebeği. Siz kabullendiniz ama "Hiçbir sorumluluğum olmayacak" mı dediniz?
— Yani, "Ben baba olmak istemiyorum. Ben başka bir çocuk babası olmak istemiyorum" dedim. O da, "Sana ne? Ben senden hiçbir şey istemiyorum ki" dedi, "senden babalık yapmanı istemiyorum, senden herhangi mali bir yardım da istemiyorum. Sadece haber veriyorum ki çocuğum olacak. Hepsi bu kadar" dedi.

— Çocuk doğduğunda hastaneye gittiniz mi, ilgilendiniz mi? Bebeğinizi gördünüz mü?
— Hayır.

— Nasıl haberdar oldunuz doğumdan?
— Doğduktan sonra hastaneden o bana telefon etti ve "Sana bir ses dinleteceğim" dedi. Bebeğin "ınga ınga" ağlamasını dinletti. Kız olduğunu söyledi. Kız. Adını Emily koyduğunu söyledi ve o zaman gülümsedim. Hah hah ha... *(İronik bir gülüş)*

— Neden Emily?
— Bilmiyorum. O sevdiği bir isimmiş. Eski bir arkadaşının ismiymiş. Ondan dolayı adını Emily koymuş.

— Sizin eski eşinizin isminin Emily olduğunu biliyor muydu?
— Hayır.

— Ulu manitu! Rastlantının bu kadarı mı diyeceğiz?
— Evet. "Rastlantının bu kadarı!" herhalde.

— Hayatınızda bir Emily II.
— "Küçük Emily" diyorum ona.

— Telefonda sesini dinlediğinizde neler hissettiniz?
— İçim paramparça oldu. Kendimi kullanılmış hissettim. O sesi duyurmasında ve ondan sonra da söyledi zaten, "Çocu-

ğun sesini duyduğun zaman dayanamayıp bana evlenme teklif edeceğini düşündüm, bunu bekledim" dedi. Ve iki üç yıl bu şekilde bir plan içerisinde olmuş. Yani, "Aman bu çocuk babasız büyümesin, gel seninle evlenelim" diyeceğimi beklemiş.

— *Bebeği ilk kez ne zaman gördünüz?*
— Ben bebeği dört-beş haftalıktı gördüğümde.

— *O zamana kadar gitmediniz?*
— Hayır, gitmedim. Görmek de istemedim.

— *Annesine duyduğunuz öfkeden dolayı mı?*
— Hem annesine duyduğum öfkeden dolayı, hem de o bebeğin hayatına doğrudan etkileyebilecek bir şekilde girmek istemedim.

— *Neye karar vermiştiniz? Nasıl bir babalık düşünüyordunuz?*
— Uzaktan. Yani Türkiye'ye gitmemi engellemeyecek bir şekilde bir babalığa karar verdim: "Ben Türkiye'ye gideceğim. Bu, benim Türkiye'ye gitmemi engellemeyecek. Annesi ile olan ilişkisi birincil ilişki olacak, ben maddi yönden yardım edeceğim, yılın bazı aylarında görebildiğim kadar göreceğim. Uzaktan mektuplaşacağım. Bir babası olduğunu bilecek ama babasının Türkiye'de yapacağı şeyler var ve bu onun için çok önemli. Annesi ile olan ilişkimde de bir sevgi, romantik ilişki falan olduğunu söyleyecek durumda değilim yani. Bu benim beklemediğim bir sonuç ve şu anda benim durumum bu". Hep bu çerçeve içerisinde ilişki kurdum zaten küçük Emily ile.

— *Bu kararı vermek sizin için zor olmadı mı?*
— Çok çok zor oldu tabii.

— *Çünkü siz dört yıl kadar tam da tersi duygularla burada yaşadınız, çocuklara babalık edememenin sancısı ile bir karar verdiniz, bütün köprüleri yakarak Türkiye'yi bıraktınız ve Amerika'ya döndünüz, şimdi ise benzer bir duruma karşın*

tersine bir karar vererek Türkiye'ye dönmekten bahsediyorsunuz?
— Evet, öyle. Ama hiçbir sıkıntı çekmedim enteresan bir şekilde, çünkü bu benim Emily'den olan çocuklarımla ilgili durum gibi değildi. O zaman çocuklarımın olmasına karar vermiştim, çocuklarım olmuş ve onlarla ilişki içerisinde olarak, hayatlarında yer almıştım. Ondan sonra da kendimi çekip çıkarmıştım. O çocukların baba diye bildiği birisi vardı ve bir boşluk oluşmuştu hayatlarında. Burada ise hayatında değildim zaten. Hayatına da girmek istemedim.

— Yani hayatında sonradan boşluk yaratacak bir kişi olmadan, en baştan itibaren olmamak üzere verilmiş bir karar?
— Böyle bir karardı. Ve "Senden hiçbir şey beklemiyorum. Hiçbir şekilde babalık beklemiyorum, maddi bir şey beklemiyorum. Bu benim verdiğim bir karar"ı ben dürüstçe söylenmiş bir söz olarak kabul ettim. Ve ona göre planımı yaptım. Ve ondan dolayı hiç bana telefon edip, herhangi bir şekilde çocuğun sesini duyurması falan olmasaydı işin içine de girmeyecektim. Çünkü böyle durumlarda bazen kadın evleniyor, hayatına giren erkek babalık rolünü kabul ediyor. Ve o adam için daha kolay oluyor doğrudan bir tek baba olması. Bu sık sık oluyor Amerika'da. Ama çocuğun sesini duyurmanın ötesinde, "Senin bana para yardımı yapman lazım. Seni mahkemeye vereceğim" dedi.

— Bunu ne zaman dile getirdi? Bebeği dört-beş haftalıkken gördüğünüzü söylediniz, ondan önce mi söyledi? Bebeği ziyarete nasıl karar verdiniz?
— Görmem lazım dedim. Yani bir kere konuştuktan sonra, "Seni mahkemeye vereceğim. Seni, *(Tam burada bant bitiyor, değiştiriyorum. Yeni kaset, her yeni bantta yaptığımız şekilde sayı ve tarih anonsu ile dönmeye başlıyor. Anonsu yapan Cüceloğlu)* "1 Ağustos devam ediyor. Acı günlerin... *(İronik bir gülüş)* anıları. Haydi derin bir nefes al Doğan. Devam" *(Ve, devam ediyor)* Bana telefon edip, "Senin burada çocuğun var

ve senin bu çocuğa yardım etmen lazım" deyince farkına vardım ki öyle söylediği gibi bir durum değil. Burada kişisel bütünlükten yoksun bir kadın var, belki iyi bir anne de olmayabilir, yani bana bu çocuğun sorumluluğu da düşebilir bilinci gelişmeye başladı. Onun için gittim, ziyaret ettim, gördüm. "Mahkemeye gideceğimiz yerde, konuşalım" dedim, "benim durumum öyle bir durum ki üniversitedeki çocuğuma doğru dürüst yardım edemiyorum."

— *Bunlar 1990'da oluyor değil mi?*
— Evet.

"Üniversitedeki çocuğuma doğru dürüst yardım edemiyorum, onun için bir konuşalım" dedim. Ve hakikaten benim için çok ağır gelen bir miktar üzerinde anlaştık. Ben bayağı bir depresyona girdim. Bayağı bir paniğe kapıldım. Çocuklarımı topladım, Ayşen, Elif, Timur'a anlattım durumu. Panik içinde olduğumu anlattım. Ve minnettarım, Ayşen, Elif, Timur beni kucakladılar, öptüler, "Baba" dediler, "biz senin arkandayız. Sen ne karar verirsen bizim için o kabul. Çok mutluyuz bir kardeşimiz daha var. Üzülme baba" şeklinde son derece kabul edici bir şekilde, hiç suçlayıcı bir tavır içinde olmadılar.

Ve psikoterapiye girdim üniversitede. Psikoterapinin az çok faydası oldu ama beni en çok tedavi eden, tanıdığım bekâr bir arkadaş oldu. Çok dürüst, dobra dobra, hiç sözünü sakınmayan birisiydi. Ki ben bir ara onunla aynı evde falan oturmuştum. Çook dürüst biri. Yani çok doğal bir dürüstlük içinde olan bir insandı. Onun için çok sevdiğim bir arkadaşımdı; Byron Yates adında bir arkadaş. Bana baktı, "Yahu" dedi, "bu her erkeğin başına gelebilir". O kadar samimi söyledi ki, birdenbire kendimi normal bir insan hissettim. Onun bir tek cümlesi beni tedavi etti. Derin bir nefes aldım. Ve sonra Byron'a söyledim, "Sen beni tedavi ettin" dedim. "Nasıl tedavi ettim?" dedi. "Böyle böyle söyledin" dedim. "Ee doğru" dedi. Bütün o lafların falan arkasında, bütün o tedavi süreçlerinin arkasında en çok beni etkileyen, bu güvendiğim,

doğru konuştuğuna inandığım arkadaşımın sözü; "Bu her erkeğin başına gelebilir".

— *Şaka gibi.*
— İlk defa, ilk defa hayatımda, "Benim kendimi kadınlardan korumam lazım" fikri yerleşti. Yani hiç farkına varmadan senin geleceğini kara bulutlar içerisine sokup, böyle kafesin içerisine sokabilir duygusunu muazzam bir şekilde yaşadım. Ve içimde bir öfke belirdi küçük Emily'nin annesine karşı. Oturdum bir mektup yazdım. Sayfalarca. Dedim, "Küçük Emily'ye elimden geleni yapacağım fakat birinci planda ilişki sende ve senin elinden bu kız alınamaz. Yani senin bütün hayatının şimdi anlamı, amacı bu olacak. Ve ben bu dediğim şartlar içerisinde yardım edeceğim, şartlarımı zorlayacağım, ek görevler alacağım, çabalayacağım ve bu yardımı yapacağım. 18 yaşına kadar ben kanunen hükümlüyüm fakat şuna da söz veriyorum ki, bu kız okumaya devam etmek istediği sürece 18 yaşından sonra da elimden geleni yapacağım. Ayrıca senin iznin olduğu sürece onun hayatında uygun şekilde yer almaya çalışacağım.

Türkiye'ye gidip yerleşmeyi düşünüyorum ama buraya geldiğim zaman diğer çocuklarımı gördüğüm zaman Emily'i de görmek istiyorum. Kendisini sevdiğimi, desteklediğimi, uzaktan bir babası olduğunu bilsin. Onunla da okuduğu zaman mektuplaşma ilişkisi kuracağım, ilerde müsaade edersen de beraber kampa gideceğiz, hatta Türkiye'ye gelmesine izin verirsen onunla birlikte tatil yapacağım". Böyle bir planım var diye anlattım.

İlk başlarda, "Ben olmadan kızı sana bırakmam, yani kızı görmek istiyorsan ben yanında olacağım" dedi.

— *Bu mektubu yazdığınızda Emily ne kadardı?*
— Bir buçuk yaşında falandı.

— *Peki o dört-beş haftalıkken yaptığınız ilk ziyaretten sonra bu bir buçuk yıl içinde hiç gördünüz mü?*

— Hayır. Görmedim. Çünkü çocuğu alıp kaçıracağım gibi bir duygu içerisine kapılmış annesi. Yani ondan dolayı da, bunu anladıktan sonra bu mektubu yazdım. Yani benim herhangi bir şekilde çocuğu kaçıracak bir durumum yok diye.

— *Siz görmek istemiştiniz de mâni mi olmuştu?*
— Görmek istediğim zaman, "Ancak benim yanımda görürsün. Herhangi bir şekilde yalnız kalamazsın onunla" mesajını verdi.

Kendisini empoze eden bir tavır içerisinde hissettim. Yani, "Benimle ilişki içinde olma durumundasın. Bak çocuk var. Gördün mü kopamıyorsun. Onun için sen bana mahkûmsun" gibi bir tavır içinde, ki bazı örneklerde bu oluyor ara sıra ama ben o noktada değildim. Yani hayatıma girmesi mümkün değildi. Hayal bile edemiyordum böyle bir şeyi. Ondan dolayı uzakta durdum.

Şunun farkındaydım ki, ben de aralarına girmeye çalışırsam işler karmaşıklaşacak ve küçük Emily ile annesinin ilişkisi bile tam sağlıklı olmayacak. Ondan dolayı esas sorumluluğun, ebeveynlik sorumluluğunun onda olduğuna yüzde yüz inanması lazım.

Sadece şu konuda ısrar ettim –ve o konuda da bana yardımcı oldu, müteşekkirim o bakımdan–, dedim, "Herhangi bir şekilde senin başına bir şey gelecek olursa –trafik kazasında ya da şu veya bu şekilde– bu çocuğun hayatından çıkma durumun olursa, veyahut da ne bileyim bir şey oldu, birisine âşık oldun ve bu çocuğun hayatında olmasını istemiyorsun, o zaman bu çocuğun teyzesi, anneannesi falan değil birinci sorumluluğunu ben almak istiyorum, bu konuda bana söz verir misin? Vasiyetine yazar mısın bunun babası budur, telefon numarası budur, adresi budur ve böyle bir vasiyet bırakıyorum babasının haberdar edilmesi diye?" Bunu kabul etti. Bunu kabul ettiğinden dolayı içim rahatladı. Bundan dolayı, Allah esirgesin, şimdiye kadar bir şey olmadı, inşallah da olmaz ama herhangi bir şekilde küçük Emily'nin annesine bir şey olursa tüm sorumluluğu almak istiyorum üzerime. O zaman

gider belki bir-iki yıl Amerika'da kalırım yine veyahut da bir yolunu bulur onu buraya getirir, okula falan veririm; çünkü onun aile yapısının sağlıksız olduğunu görüyorum.

— *Ailenin kökeni?*
— Köken olarak iyice emin değilim, yani bir İtalyan kısmı var ama başka ne kısımlar var iyice emin değilim.

Anladığım kadarıyla çok sağlıksız bir aile yapısı var. Hissettiğim o, anlattığı bazı şeylerden dolayı. Böyle sağlıklı olmayan bir aile yapısı var. Ve küçük Emily'nin öyle bir aile yapısı içerisinde yetişmesini istemiyorum, onun için bu söylediklerimi kabul ettiğinden dolayı memnun kaldım.

Meditasyon yapan birisi ve ne demek istediğimi çok iyi anladı, teşekkür etti. Ben de elimden gelen maddi yardımı yaptım o zaman. Sonra daha da artırarak yaptım, yani benim kazancım iyileşince, hukuki hiçbir zorunluluğum olmadığı halde dedim ki: "Kazancım biraz daha iyileşti. Ayda şu kadar yardım yapmak istiyorum". O zaman gözüme bakakaldı, "Çok teşekkür ederim ve bunu Emily'nin okulu için, geleceği için kullanacağıma söz veriyorum" dedi ve o sözü de tuttuğundan eminim. Böyle bir dürüstlüğü var.

Bütün hayatı Emily'nin etrafında dönüyor. Onun eğitimi, onun gelişimi. Çok güzel bir ilişkileri var anne-kız olarak. Ben de yazları gidip Emily ile beraber olduğum zaman iki şeye çok dikkat ediyorum, bir; diğer çocuklarımla mümkün olduğu kadar zaman geçirsin ve kardeşler kaynaşsın biraz, iki; hiçbir zaman, zerre kadar, annesi ile ilgili kötü bir söz söylemiyorum. Herhangi olumsuz bir şey söylemiyorum.

— *Bir buçuk yıldan sonra tekrar ne zaman gördünüz?*
— Ondan sonra üç haftada bir, dört haftada bir görmeye başladım.

— *Büyümesini, gelişmesini izleyebildiniz.*
— Gelişmesini izleyebildim tabii. Yani ben Türkiye'ye döndükten sonraki dönemde, her üç ayda bir, dört ayda bir

Türkiye'den gidiyordum, onu görüyordum. Bu süre bir-iki gün oluyordu. Bazen kampa gidiyorduk beraber.

— 90 doğumlu Emily. Siz 96'da döndünüz Türkiye'ye. Bu altı yıl boyunca sürekli gördünüz.
— Evet, gördüm. 96'dan beri de yılda iki-üç kez görüyorum.

— Aileniz nasıl haberdar olmadı bundan? En azından Ayşe nasıl söylemedi?
— Ayşe yazmadı besbelli ki Türkiye'dekilere. Aklına gelmedi herhalde.

— Ailenize neden söylemediniz?
— Aileme söylemem için, bunu bir konu olarak açmam lazım, "Hey millet, benim hayatımda böyle bir şey var" diye. Bunu söylemem için bir gerekçe görmedim yani. Eğer küçük Emily'yi Türkiye'ye getirme durumunda olsam o zaman söylerdim. Ayrıca ailemde birine söylediğim zaman o kişi diğerlerine kendi ağzından söyleyecek ve belki de ağızdan ağza değişerek yayılacak.

— Şimdi, bugüne kadar çekindiğiniz şeyler olacak ama bu kitapla beraber?
— Şimdi olsun. Şu anda çünkü söylemezsem bir şeyi saklama durumum olacak. Ve hepsi birden aynı anda kitaptan öğrenecek, ağızdan ağza aktarılarak konuşulmayacak. Ama o zaman böyle bir durum yoktu. Yani benimle ilgili bir kitap yazılmıyordu o zaman. Söylemem için bir sebep yoktu. Bir sebep olsaydı yine söylerdim. Yani ben ailemin olgun bir tavır takınıp, bunu bir sorun etmeden, benim olduğum ortamda beni rahatsız edecek bir sorun etmeden kabul edeceklerini düşünüyorum. Fakat şimdi Emily büyüyor artık. Kendi başına seyahat edecek durumu falan olacak, onun için bu kitap yazılmasa da benim tahmin ediyorum iki-üç yıl içerisinde Emily'yi Türkiye'ye getirme durumum olacak. O zaman, "Kim bu?" dendiğinde söyleme durumu olacak-

tı, ama mademki şimdi bunu paylaşıyoruz... Hayatımı paylaşıyorum.

Şimdi bu kitapta bunu paylaşmak isteyişimin nedenlerinden bir tanesi; insanların çoğu benim kitaplarımdan dolayı, televizyon programlarımdan, seminerlerden dolayı beni gözlerinde çok büyütüyorlar. Sanki mükemmel, ermiş bir adam filan gibi bir tavır içerisinde sık sık, "Ay hocam sizin çocuklarınıza ne mutlu. Sizin ailenize ne mutlu" gibi laflar ediyorlar. Ondan dolayı televizyonda da benim yaptığım hataları, çocuklarımla olan etkileşimleri falan anlatmak zorunluluğunu hissettim. Gerçekçi olmak istiyorum.

— "Benim yaptığımı siz de yapabilirsiniz, ben de sizden çok farklı biri değilim" gibi bir mesaj mı vermek istiyorsunuz?

— Yani birkaç mesaj. 1) Sahte bir insan olarak görülmek istemiyorum. 2) Söylediğim şeylere ben inanıyorum ama ben bunları yapmış bir insan olarak devam etmedim. Bunları ben öğrenerek devam ediyorum. İnsanoğlu olduğumuz için hatalar yapacağız, hata yapmış olmak demek kötü bir insan olmuş olmak demek değil. Önemli olan niyet ve nasıl bir insan olmak için çabalıyorsun. O çaba önemli. 3) Ben bunları öğrenirken kitaptan öğrenmedim; kendi hayatımdan öğrendim.

Yani ben hakikaten işte, benim ortamım, yetişişim... sıradan bir insanım. Öyle görüyorum kendimi. Onun için herhangi bir insandan farkım varmış gibi hiçbir şekilde bir üstünlük taslamıyorum. Öyle bir şey yok içimde. Sadece şu; kafaya koydum, yaşadığım şeylerden öğrendiklerimi paylaşmak istiyorum. Ve yaşadığım şeyler de, yaptığım şeyler de, çok gurur duyulacak, aman aman aferin, ne büyük kahramanlık falan şeklinde şeyler değil. Ama çok insanca şeyler.

— Kitaptan değil, hayattan öğrenileni, hayatınızla da doğrulamasını yaparak bilimsel temelli bir aktarım söz konusu... Psikoloji alanında olduğunuz için şanslı hissediyor olmalısınız kendinizi.

— Şanslı hissediyorum. Daha önce de söylediğim gibi bir psikoloğun en önemli laboratuvarı kendi hayatı. Eğer bunu keşfetmemişse psikolog, zaten zenginleşmesi bakımından çok önemli bir kaynağı fark etmemiş demektir.

Kendi hayatıma baktığım zaman şunu görüyorum; hakikaten psikoloji bilim olarak çok önemli şeyler keşfetmiş, benim hayatımda da aynen yer alıyor bu öğrendiğim şeyler ve ben de bir insanım. Bir kedi gibi, bir köpek gibi, bir kurbağa gibi ben de bu evrende bir yaratığım ve kendimle ilgili anlayışlarım var. Bu anlayışlara ulaşınca işte, insan kardeşim diyorum, onları da anlayabiliyorum. Yani kendimi anlayabildiğim derecede diğerini de anlayabilme durumum ortaya çıkıyor ve ne yapıyor sonunda bu; beni yargılamadan uzaklaştırıyor.

"Yargılama" diyorum, "bak hatırla. Hatırlıyor musun sen kendi yaşamında yer alan falan hadiseyi?" ve o zaman bir mütevazılık oluşuyor içimde ve çok şükür ona ulaşmış vaziyetteyim. Bunu da sürekli hatırlamak ve hatırlatmak istiyorum. Önemli olan, öğrenmek. Önemli olan, nereye doğru gittiğin. Niyetinin saflığı. Çaban. O çaba çok önemli. İnsan olmak o çabanın saflığında yatıyor diye düşünüyorum. Yoksa, nerede olduğun değil. Nerede olduğun değil, nerede olmak istediğin çok önemli.

— " Nerede olmak" derken, olunması gereken yer de galiba hep bir adım atıldığında bir sonrada...

— İşte "Savaşçı" kitabı çerçevesinde düşündüğümde, yani yaşamı dürüstçe, yapabileceğin en iyi şekilde süreçlemek hadisesi. Ondan sonrası nereye götürecekse zaten seni götürüyor ve o da yine aynı şekilde aynı soruyu sorduruyor. Onu süreçleme bilinci içerisinde olacaksın ve bu anlamlı bir yolculuk. Yani yaşamın anlamını o yolculukta görüyorum. Nereye vardığında değil de, o yolculuğun nasıl geçtiği ile ilgili bir durum.

— Emily nasıl bir çocuk?

— Emily... mesela bakıyorum Ayşen, Elif, Timur'la benzerliği var mı diye, sadece gözler benziyor. Çok sevecen. Beni gör-

düğü andan itibaren konuşmaya başlıyor. Yani üç gün berabersek üç gün durmadan konuşuyor. Aklına ne gelirse anlatıyor ve dosyasına biriktirmiş oluyor; çizdiği resimler, yazdığı mektuplar, çektiği fotoğraflar her ne ise. Onları paylaşıyor, paylaşıyor, paylaşıyor, ondan sonra fırsat buldukça ben de paylaşıyorum. Anlatıyorum ne yapıyorum ne ediyorum, yazdığım her kitabın bir kopyasını imzalayarak ona veriyorum. "Ben bunları okuyabilecek miyim?" diyor. "Türkçe öğrenirsen okuyabilirsin" diyorum, "öğrenmek zorunda da değilsin fakat böyle bir kitap yazdığımı bil ve babanın ne işle uğraştığını bil". Neden Türkiye'de olduğumu anlatıyorum, neler yapmaya çalıştığımı anlatıyorum ve burada iken de belirli aralıklarla sürekli mektup yazıyorum.

— Bir ara Emily'nin annesinin sizi mahkemeye vereceğini söylediğini aktardınız ama üzerinde durmadık. Böyle bir şey olmadı herhalde?

— Olmadı çünkü mahkemenin verebileceğinden daha fazlasını vermeyi kabul ettim. Benim avukatım vardı, onun avukatı vardı. Bir araya geldiler. Konuştular. Ona da söylediler, "Mahkemeye gitsen de bundan daha iyi bir şey ortaya çıkmaz" dediler.

Mahkeme filan böyle bir şey beklemiyordum tabii, anlatmıştım, bana verdiği söz bambaşkaydı, bu ortaya çıkınca kendimi aldatılmış hissettim; ekonomik bakımdan deprem gibi geldi bana. Yıkılmış hissettim.

Fakat enteresandır Canan, nasıl bir şeydir bu, çok önemli bir hadise; şimdi bu ekonomik depremi görünce ben dedim ki: "Bu maaşla, Amerika'daki bu statik durumla benim çocuklarıma pek yardımım olmayacak. Benim ek gelir bulmam lazım". Ek gelir nasıl bulabilirim? "İnsan İnsana" kitabımı yazdım, basılıyor ve duyuyorum "İnsan İnsana" kitabı yeni baskısını yaptı, şunu yaptı falan diye ama benim haberim olmuyor, işte benden haber aldıkları zaman şu veya bu şekilde ödeme yapıyorlar ama düzenli bir ilişkimiz de yok Altın Kitaplar'la. Kitap yazmayı, kitap yazma projesini öne almam

lazım diye düşündüm. Ve bundan para kazanmam lazım. Böylelikle küçük Emily'ye yaptığım yardımı kitaptan kazanabileyim. Ama aynı zamanda da psikoloji ders kitabı yazmak istiyorum.

Diğer kitapları yazmaya başlamadan önce psikoloji ders kitabı da yazmak istiyorum. Derin bir nefes alıp psikoloji ders kitabı yazmaya kolları sıvadım ben. Ve muazzam bir çalışmayla ben, bir yıl içerisinde, evvelden biriktirmiş olduğum bütün malzemeleri bir araya getirerek, geceli gündüzlü çalışarak "İnsan ve Davranışı" kitabını bitirdim.

— *Çok kapsamlı bir kitap. Bir yılda mı yazdınız?*
— Evet. Ama uyku saatimi önce beş sonra dört saate indirdim. Yoğun bir çalışma içerisine girdim ve Acar Baltaş'a "Böyle bir kitap bastırmak istiyorum" dedim. Acar Baltaş daha önce Remzi Kitabevi'nden "Stresle Başa Çıkma Yolları" kitabını bastırmıştı.

— *Acar Baltaş ile yakınlığınız?*
— Türkiye'deydi ve benim yakın arkadaşlarımdan, meslektaşlarımdan birisidir. "Stresle Başa Çıkma Yolları" kitabının müsveddesini de bir gözden geçirmiştim, ondan sonra ayrılmıştım Türkiye'den. O Remzi Kitabevi'nde bastırdı kitabını. Kitap çok tutuldu, Acar Baltaş aynı zamanda uygulamaya yönelik bir insandı ve Türkiye'de psikolojinin seminerler ve eğitim faaliyetleri olarak uygulanmasına önayak olmuş birisidir karısı Zuhal Baltaş ile beraber. Ondan dolayı ilişkimiz devam etti sürekli. "Remzi Kitabevi'nden çıkaralım" dedi. Ve şunu da altını çizerek söylemeliyim; Acar ve Zuhal benim "İnsan ve Davranışı" kitabımı gözden geçirmek için çok zaman ayırdılar ve emek verdiler. Özellikle Acar sanırım bu kitabın müsveddelerini gözden geçirmek ve düzeltmek için haftalarını verdi. Kendisine minnettarım. Acar Baltaş Remzi Kitabevi'nden Erol Bey'le konuşmuş. Erol Bey, "Hay hay" demiş.

— *Erol Erduran.*
— Erol Erduran ile, evet. Türkiye'ye geldim, konuştuk. Erol Erduran'ın oğlu Ömer Bey de Amerika'dan yeni gelmiş o zaman ve yavaş yavaş bu yayın işlerinin içine girmiş. Çok sevdim Ömer Bey'i de. Onunla beraber bir çalışmamız oldu. Ve hakikaten çok emek verdi. Ömer Bey'in çok emeği vardır o "İnsan ve Davranışı" kitabında. Ve kitap çıktı.

— *Yıl?*
— 1991.

— *Siz Amerika'dasınız.*
— Ben Amerika'da iken çıktı. Ve o zaman ben bu "İnsan İnsana" kitabını da Remzi Kitabevi'ne aktarmak istedim Altın Kitaplar'dan. Ne yapmak lazım geldiğini sordum, Altın Kitaplar'a haber verdim ve "İnsan İnsana" kitabı üzerinde çalışarak, bilgileri daha tazeleyip güncelleştirerek "Yeniden İnsan İnsana" adı altında Remzi Kitabevi'nden çıkardım.

Böylelikle de evvelden beri düşündüğüm Türkiye'ye hizmet kapısını açmış oldum. Böyle zor bir durumda kalmasam o yıllarda buna teşebbüs etmezdim ben.

— *Daha geç açılacak bir kapı olacaktı herhalde.*
— Muhtemelen. Bir sekiz ya da on yılı vardı. Emekliliğimi falan bekleyecektim yani. Normal emekliliğimi, ki 2004'lerde falan emekli olacaktım. Yani şu yılları bekliyor olacaktım ben.

— *Ve küçük Emily o kapıyı itiverdi.*
— Açtı evet, açtı. Bu enteresan bir gelişmedir yaşamımda. Ve ben bu sefer projelerden bir tanesi olan "İçimizdeki Çocuk" kitabıyla ilgili çalışmaya başladım. Bir yıl sonra da o çıktı.

— *1992'de. Siz Amerika'dayken kitaplarınız burada peş peşe çıkmaya başladı.*
— Ve 1993'te Türkiye'ye gelip ara sıra konuşma yapmaya başladım. Bu konuda da bana Acar Baltaş-Zuhal Baltaş yar-

dım etti. Yani, "Ben geleceğim, bir konuşma yapacağım. Bana bir mekân ayarlar mısınız?" konusunda sağ olsunlar arkadaşlarım bana çok yardımcı oldular. Gelip burada konuştum, meslektaşlarıma konuştum, işadamlarına konuştum ve büyük bir ilgi başladı.

— *Hangi konularda seminerler veriyordunuz?*
— Bu insan insana iletişimle ilgili, içimizdeki çocuk, ana-baba-çocuk ilişkisiyle. İnsan ilişkileri ile ilgili, iletişimle ilgili seminerler. Üç saatlik, dört saatlik. Böyle formel bir seminer verme 1994 yılında başladı.

Baktım bayağı ilgi var burada ve kitaplar bayağı tutuluyor, bir eksikliği gideriyor. O sırada da ben artık Cumhuriyet Bilim Teknik'te yazmaya başladım. Cumhuriyet Bilim Teknik'ten Orhan Bey'e, "Ben size yazmak istiyorum" dedim.

— *Orhan Bursalı?*
— Orhan Bursalı. O da dedi ki: "Psikoloji, biyoloji konusunda yazarsınız". Yazmaya başladım. "Ben kendi alanımda da yazmak istiyorum" dedim. "O zaman" dedi, "bir kendi alanınızdan, bir de teknoloji alanından yazarsınız" dedi.

— *Teknoloji alanından derken?*
— Yani bu bilimin değişik alanlarında yapılan araştırmaların hangi noktaya geldiklerini derleyip toparlayıp makale haline getirme çabası. Psikoloji dışında da olabilir bu. Hangi alanda olursa olsun. Onun için ben Amerika'daki bilimsel dergileri takip edip öyle hazırlıyordum yazıları. Sonra Orhan Bursalı dedi ki: "Siz kendi alanınızda yazın". Çünkü okurlardan gelen talepler benim kendi alanımdaki yazılarla ilgili. O çıkmış ortaya. Oh dedim ben de ve kendi alanımla ilgili yazmaya başladım. "İçimizdeki Çocuk" kitabını tefrika tefrika yazdım orada. Yani böyle kısım kısım makale halinde yazdım ve daha sonra onu kitap haline getirdim. Hiç beklemiyordum Cumhuriyet Bilim Teknik ekinin bu kadar yaygın okunup, adımın bu kadar duyulacağını. Geldiğim zaman

baktım bayağı kişi adımı duymuş. İlk konuşmalar o alanda oldu.

— "İçimizdeki Çocuk" kitabını gazetedeki yazılarınızı bir araya getirerek oluşturduğunuzu söylediniz ama sanırım eklemelerle. Değil mi?
— Tabii. Kitaba geçerken daha ayrıntılı, öykülerle falan donatarak yaptım ama evet, orada "Utanca boğulmuş iç çocuk" kavramını yoğun olarak işledim.

— Okurların talepleri o yazıları kitap yapmanızı getirdi beraberinde sanırım?
— Evet. Ve Remzi Kitabevi ile ilişkim devam ediyordu. Yaptığım kontratta aldığım hisse az diye hissetmeye başladım ve "Benim aldığım hisse az, biraz daha yüksek hisse istiyorum" demeye yüzüm tutmadı, onun için böyle dolaylı, "Arif olan anlar" tavrı içerisinde Erol Bey'e dedim ki, "Bana verdiğiniz yüzdeden memnun musunuz?". O da çok dürüstçe, "Memnunuz Doğan Bey" dedi, tıkandım kaldım. Hah hah ha. Sonra ikinci bir defa randevu aldım, dedim ki: "Ben memnun değilim". "Hay hay, o zaman ilk baskıda yükseltelim" dedi. Yine tıkandım kaldım.

— Bu arada çok baskı yaptı değil mi kitaplar?
— Evet. Şimdi biliyorsun, bir de paraya ihtiyacım var. Çocuklar üniversitede. Bir de yeni bir harcama durumu ortaya çıkmış vaziyette.

— Erol Bey çok dürüst ve zarif bir insan. Bunu ilk randevunuzda söylemiş olsaydınız, sizin deyiminizle, tıkanıp kalmazdınız sanırım.
— Kesinlikle inanıyorum. Erol Bey gerçekten dürüst ve zarif bir insan. Çok efendi bir insan. Ama benim durumumu anlatacak kendime özgüvenim ve ayrıca ticari işlerde açık seçik konuşmanın gerekliliği gibi bir tecrübem de yoktu. Çok tehlikeli bir durum aslında. Çabucak alınıveren, küsüveren bir

halim oluyor böyle durumlarda ve ben çok alındım. Kızgın, alınmış olarak Amerika'ya gidip, Erol Bey'e muazzam suçlayıcı bir mektup yazdım.

— *Şoke olmuştur.*
— "Siz" dedim, "küçük esnafsınız. Beni elden kaçırıyorsunuz. Kısa vadeli düşünüyorsunuz. Ben size sürekli kitap yazacağımı söyledim" falan. Erol Bey daha sonra anlatıyor; "Şoka girdim. Acaba yanlış mı okuyorum diye yeniden okudum mektubu birkaç kere" dedi.

— *O bütün açıklığıyla konuştunuz diye bakıyor tabii. "Memnun musunuz?" diyorsunuz, "Evet" diyor. "Ben memnun değilim" dediğinizde, "Olur, ilk baskıda yükseltelim" diyor, siz de "Evet" diyorsunuz çünkü. Nereden bilsin tıkanıp kaldığınızı?*
— Evet, öyle oldu. Ve ben, şey vardır, o sırada İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Bölümü'nde Dekan Ahmet Dervişoğlu. Çok sevdiğim, bu ülkenin önemli insanlarından olarak gördüğüm biridir. Illinois'te beraber doktora yaptığımız birisidir. Ahmet'e açtım durumu, "Ya, yeni bir yayınevi arıyorum" dedim. Sistem Yayıncılık da henüz fotokopi ile üretme durumunda. Ahmet Dervişoğlu ile çok yakın çalışıyorlar.

— *Yılını sormadım bu arada? Yıl kaç?*
— 1993. "İyi Düşün Doğru Karar Ver" kitabı üzerinde çalışıyorum ve kitabı Remzi Kitabevi'ne verecektim fakat bundan dolayı vermemeye karar verdim, yeni bir yayınevi bulmam lazım.

— *Sizce iyi düşünüp doğru karar vermiş oluyorsunuz değil mi böylece?*
— Hah hah ha. Ve ben Sistem Yayıncılık'la tanıştırıldım. Sistem Yayıncılık'la konuştum. Tabii onlar için ben bulunmaz bir nimetim çünkü fotokopicilikten yeni yeni kitap satmaya doğru geçiyorlar ve ben bir kitap bastırırsam onlardan, piya-

saya girecekler. Yani bir yayınevi olacaklar. Oradaki arkadaşlarla –o zaman Erdoğan Yenice askerdeydi–, Hidayet Pınarbaşı, iki genç arkadaşla oturduk konuştuk şöyle midir böyle midir diye. Çok yardımcı oldular. Ellerinden gelen her şeyi en iyi şekilde yapmaya çalıştılar. Ve "İyi Düşün Doğru Karar Ver" Sistem Yayıncılık'tan çıktı.

— Yüksek bir telif yüzdesi ile herhalde?
— Evet. Yüzde anlaşmamız yüksek.

— Bildiğim, Remzi Kitabevi'nin yüzdeleri küçük de olsa ödemeleri kesinlikle şaşmaz, çok düzenlidir. Peki o "yüksek yüzde"yi tahsil edebildiniz mi?
— Ödemeler konusunda maalesef sürekli aksaklıklar oldu ve bu benim ilişkimin tümünde oldu. Yani Sistem Yayıncılık'la çalıştığım sürece sürekli gecikmeler oldu. Ve bu gecikmeler sıkmaya başladı. Şunun farkına vardım ki; bir yazarın en önemli hazinesi şevki. Ve eğer bir yayınevi bir yazarın şevkini ve coşkusunu hesaba almıyorsa, korumuyorsa, o yayınevi büyük hata ediyor demektir. Yani yazar kendisinin şevkini ve coşkusunu korumalı ama yayınevi de bunda çok çok duyarlı olmalı.

Ve benim diğer kitaplarım da gerçekten ilgi çekmeye başladı. Sistem Yayıncılık'ta işte, Geliştiren Kitaplar Dizisi kavramını getirdim, yani bu arkadaşların gelişerek büyük bir şirket olması, kurumsallaşması konusunda çaba gösterdim. Geliştiren Kitaplar Dizisi başladı.

— Danışmanlığını yaptınız değil mi?
— Danışmanlığını yaptım. Elimden gelen desteği yaptım ve çok da iyi sonuçlar alındı. Geliştiren Kitaplar Dizisi halen devam ediyor Sistem Yayıncılık'ta ve Sistem Yayıncılık piyasada tanınan bir yayınevi olarak oturmaya başladı. Benden çıkardıkları kitaplar; "İyi Düşün Doğru Karar Ver", "Yetişkin Çocuklar", "İçimizdeki Biz" ve "Savaşçı".

Bu süre içerisinde ben Erdoğan Yenice arkadaşımıza sürekli söylemeye başladım, bu ödeme ile ilgili olan aksaklıkla-

rın bende coşkumu etkileyen bir olumsuz durum yaratmaya başladığını. Fakat Türkiye'nin ekonomik koşulları da sanırım bunda çok önemli etki yaptı. Bir türlü onu rayına oturtamadılar. Yani kurumsallaşmalarını tamamlayarak zamanında ödeme yapma olayını hiçbir zaman oturtamadılar. O zaman güvenin de kalmıyor. Yani başka verdikleri sözleri tutacaklar mı tutmayacaklar mı? Yarın ben öldüğüm zaman vârislerime, çocuklarıma ödeme yapabilecekler mi acaba gibi sorular girmeye başladı kafama. Bir de bu çok önemli Canan.

— *İstikrar yok ne yazık ki...*

— Gittikçe olgunlaşmaya başladım, piyasayı görmeye başladım. Bu arada Remzi Kitabevi'nden çıkmış olanların ödemelerine baktım; her şey zamanında ödeniyor. Yavaş yavaş Türk piyasasını görüyorum ve ayrıca ara sıra Remzi Kitabevi ile kitap fuarlarında falan ilişkim oluyor ve onların, Erol Bey'in, büyük oğlu Ömer Bey'in, küçük oğlu Ahmet Bey'in ne kadar efendi, centilmen insan olduklarını görüyorum ilişki içerisinde ve kendimden rahatsız olmaya başladım. Remzi Kitabevi'ne kitapları aktarmayı düşünmeden önce –Remzi Kitabevi'ne geri dönmeyi düşünmeden iki yıl önce filan– ben telefon ettim Erol Bey'e. Kendisi ile konuşmak istediğimi söyledim; "Buyurun" dedi. "Ben bir görüşme rica ediyorum, yalnız rica edeceğim Ömer Bey ve Ahmet Bey de bulunsun o toplantıda" dedim. "Peki Doğan Bey" dedi Erol Bey ama bir tereddüt, "Ne var, ne olacak" gibilerden. Yine bir sürprizle mi karşılaşacağım endişesi. Hah hah ha. Ve bir araya geldiğimiz zaman dedim ki: "Teşekkür ederim, sağ olun toplandığınız için. Ben sizden özür dilemek istiyorum Erol Bey ve bunu oğullarınızın yanında söylemek istiyorum. Ben sizi haksız yere suçladım. Ve hatta sınırlarımı aştığımın farkındayım şimdi. Ben haksızdım. Henüz olgunlaşmamıştım. Şimdi dönüp geri baktığım zaman kendi haksızlığımı görüyorum. Sizin onurunuzu incittiğimi de düşünüyorum ve sizin onurlu, haysiyetli, kişisel bütünlüğü olan, saygıdeğer bir insan olduğunuzu anlamış durumdayım. Oğullarınızın babalarıyla gurur duyabile-

ceklerini, gurur duyulacak bir baba olduğunuzu söylemek istiyorum ve özür diliyorum oğullarınızın huzurunda."

— Erol Bey'in tavrı ne oldu?

— Gayet sakin bir şekilde, "Evet Doğan Bey, ben de çok hayret etmiştim, çok üzülmüştüm. Teşekkür ederim" şeklinde, çok sakin bir şekilde cevap verdi. Ama hem Ömer Bey'in hem de Ahmet Bey'in yüzünde "Ohh" diye, yani, "Babam bunu hak etmiyordu" ifadesini, duygusunu gördüm ve çok şükür yarabbim bunu yapabilme cesaretini buldum ve yaptım, çünkü içimde bir sızı gittikçe büyüyordu böyle. Bir bitmemiş iş vardı. Çünkü o insanlar bunu hak etmiyordu.

Kendimin de iyi bir yazar, dürüst bir düşünür, sürekli süreçleyen bir insan olduğu konusundaki kanaatim gelişiyordu ve seçeneklerimin sadece Sistem Yayıncılık'la sınırlı olmadığını görebiliyordum artık açıklıkla. Daha sonra, bu toplantıdan çok daha sonra, belki de 14-16 ay sonra Ömer Bey'e dedim ki "Ben gelmeyi düşünüyorum". "Memnuniyetle" dediler. Erdoğan Yenice Bey'le konuştum. Kendisine müteşekkirim. Herhangi bir şekilde zorluk çıkarmadı. "Tabii Doğan ağabey" dedi, "bu kitaplar sizin. Biz sadece aracıyız. Ne zaman isterseniz aktarabilirsiniz" dedi. Aramızda oturduk konuştuk, mevcut baskılar bitinceye kadar Sistem Yayıncılık dağıtmış oldu ama yeni baskılardan itibaren bütün kitapları Remzi Kitabevi'ne aktarmak üzere konuştuk.

Ben oturdum, bu aktarmayı yapabilmek için Sistem Yayıncılık'tan çıkmış olan bütün kitapları yeniden gözden geçirerek, yazılması gereken yeni yazılar vardı onları ekledim, çıkarılması gerekenleri çıkardım – şu anlamda; tekrar olmaya başlamıştı. Mesela "İyi Düşün Doğru Karar Ver" Sistem Yayıncılık'ta daha büyük bir kitap olarak çıkmıştı. O kitabı yazarken, o "İyi Düşün Doğru Karar Ver"in başında ifade ettiğim gibi altı-yedi tane kaynak kitap vardı, onlardan çok yararlanmıştım. Bunlardan bir tanesi de Stephen Covey'in kitaplarıydı. Sonradan Stephen Covey'in kitapları Türkçe'ye tercüme edilerek çıkmaya başladı Varlık Yayınları'ndan. Be-

nim oradan aldığım alıntıları artık kendi kitabımda tekrar etmenin bir anlamı kalmadı. Ondan dolayı kitabın bütünlüğünü bozmadan, bana ait olan fikirleri tuttum ama Stephen Covey'i kaynak olarak gösterip aldığım kısımları çıkardım.

— Çünkü artık okurun ona ulaşma olanağı var.
— Evet. Yani artık aslını okuyabilecek durumu vardı. Ve ayrıca kitabın saflığı daha bir ortaya çıkmaya başladı. Yani benim söylemek istediklerimin baskınlığı daha bir ortaya çıkmaya başladı bunu yaptığımda.

— Peki bütün kitaplarınızda –psikoloji öyle bir alan ki, sürekli olarak birçok değişmelerin, yani gelişmelerin olduğu bir bilim dalı– yeniden büyük oranda değişiklik yapmanız gerekiyor mu?
— Yok yok, hayır. Yani ben ancak böyle bir durum ortaya çıkarsa yeniden gözden geçiririm. Çünkü o kitap yazıldığı zamanki bilişsel durumu yansıtıyor ve ona da saygım var. Yani o kitabın o zamanki yazılış durumundaki ihtiyaçlar, algılama durumu her ne ise orada bir tespit oluyor. Fakat mademki değiştiriyorum yayınevini, yapabileceğim bir şey varsa şimdi yapayım diye düşündüm.

— Yeni baskılarında yeniden gözden geçirme oluyor mu?
— Hayır. Yapmıyorum. Eğer evvelden yazdıklarımın bilimsel geçerliliği konusunda çok ciddi şüpheler oluşmuşsa o alanda, o zaman bir dipnot olarak o yeni gelişmeleri mutlaka veririm. Yani, "Bunu okuyorsunuz ama artık şimdi değişti" veya yeni yazdığım kitapta ona referans ederek, "artık şimdi değişti" filan derim. O sorumluluğu taşıyorum ama sürekli gözden geçirerek yenileme yapmıyorum.

Yani bir de "Savaşçı" kitabımda, "Savaşçı" Sistem Yayıncılık'tan ilk çıktığı zaman, sonunda "Savaşçının özellikleri" diye bir liste vermiştim, o listeyi kaldırdım, çünkü "Savaşçı" daha ziyade keşfeden biri.

— Kalıplamış oluyorsunuz o durumda değil mi?
— Evet evet. Onun için onu kaldırdım. Umarım iyi etmişimdir. Şu anda ben kendimi yayınevi konusunda rahat hissediyorum.

— Remzi Kitabevi'ne tekrar dönüşünüz ne zaman oldu?
— 2002'de filan.

— Kitaplarınız içinde en çok ilgi gören hangisi oldu?
— Çok zor karşılaştırmak ama hemen hemen hepsi hakikaten bayağı ilgi gördü. Ama baskı sayısı bakımından rekoru "Savaşçı" kırdı büyük bir kitap olmasına rağmen. Bir yıl içerisinde 100 bine yakın sattı. Ki bu önemli bir rakam.

Şunun farkındayım; Sistem Yayıncılık bastırdığı zaman kitabı, kitabın bir yılda satışı daha fazlaydı. Yani şimdi mesela Remzi Kitabevi'nden son kitabım "İletişim Donanımları", bir yıla yakın oluyor hemen hemen, Ağustos sonunda basılmıştı, 2002 sonlarında basılmıştı. 2003'ün Ağustos'una kadar sadece 13 baskı yaptı. Yani ben beklerdim ki 20 baskıyı falan geçsin. 60 bin filan yapar diye düşünüyordum.

— Bir baskı dediğimizde 3 bin kitaptan bahsediyoruz değil mi?
— 3 bin kitaptan bahsediyoruz. Mesela Sistem Yayıncılık'ta çıksaydı tahmin ediyorum bu 60-70 bini bulurdu. Neden böyle olduğuna dair aklıma gelen sebeplerden bir tanesi, Sistem Yayıncılık çok ciddi şekilde korsan baskı ile mücadele ediyor, takip ediyor. Korsan baskı satışı ile ilgili önlemler alıyor. Toplattırıyor falan.

— Fiilen mücadele ediyor yani?
— Kesinlikle.

— Neler yapıyorlar?
— Avukat tutuyor. Ya da birisi telefon edip haber veriyor diyelim, "Doğan Bey'in Bursa'da kitapları satılıyor" diyor, haydii gece biniyor otobüse Erdoğan, avukatı ile birlikte Bur-

sa'ya gidiyor. Savcılığa müracaat ediyor, polise haber veriyor. Toplatıyor, depoyu basıyor. Ondan sonra Kütahya diyorlar, Kütahya'ya gidiyor, Ankara diyorlar, Ankara'ya gidiyor. Böyle sürekli bir toplatma hali oluyor.

— Çok büyük bir mesai. Her yayınevinin bunu yapabilmesi zor.
— Gerçekten büyük bir mesai veriyor. Yani kesinlikle orada bir çaba var korsana karşı. Remzi Kitabevi'ne baktığım zaman Erol Bey bıkmış artık. Korsan başa çıkılmaz bir durum.

— İyi satan bütün kitapları korsana düşüyor.
— Ayrıca, Remzi Kitabevi'nden bahsederken kitap sayısı itibariyle çok daha fazla kitaptan bahsediyoruz tabii. Hangi birini takip edeceksin durumu var. Ve besbelli ki yasal yapı ve yasal takip devletçe iyi organize olmuş değil, buna pek önem verilmiyor gördüğüm kadarıyla. Yani sebebi bu olarak görüyorum. Başka sebebi ne olabilir bilmiyorum, belki vardır da bu kitabı okuyan bilir. Yani, "Biz biliyoruz. Şundan dolayı" diyebilirler. Yani Remzi'den çıktığı zaman kitabım, Sistem'den çıktığı zamankinden daha az sattı.

Bakalım bu böyle mi devam edecek, yoksa değişecek mi?

— Okur ilgisinin aynı olup olmadığını gözlemleme olanağınız oluyor herhalde değil mi? Gerek okurların sizinle kurduğu ilişkilerin yoğunluğundan, gerekse size iletilenlerden. Daha az okunup okunmadığını biliyor olsanız gerek.
— Evet, benim izlenimim o. Okur sayısında bir azalma olduğunu sanmıyorum. Hatta daha da fazla çünkü Kanal D'deki programım 40 hafta devam etti. Bayağı iyi rating alan bir program oldu bu. Programın adı da "Doğan Cüceloğlu ile" diye başlıyordu, yani adımı daha çok kişi duydu.

— Seminerlerinize gösterilen ilgiye tanık oldum. Bu kitap söyleşisi için gidilen mekânlarda ise, nasıl da tanınıyor olduğunuza da. Yani okur kitleniz olmayan insanlar da tanıyorlar sizi.
— Tahmin ediyorum bayağı yaygın bir tanınma durumu var.

— Yaygın biçimde de okunuyorsunuz, çünkü nerede oturursak oturalım oradaki garson gençler, kızlı erkekli, sürekli gelip kitaplarınızla ilgili sorular sordular. Ayasofya'nın önünden geçerken sizi yoldan çeviren ve Kayserili olduğunu söyleyen halı satıcısını hatırlıyorum. Ki öğretmen olduğunu, sizin bütün kitaplarınızı okuduğunu söyledi. Adlarını vererek kitapların.

— Evet, böyle güzel sürprizlerle karşılaşıyorum, ondan dolayı, yani benim umduğumdan daha fazla yaygın ilgi var, adım biliniyor ama onların çoğu da korsan okuyor.

Ben mesela memur kitlesine, öğretmenlere filan seminer verdiğimde veya üniversite öğrencilerine seminer verdiğimde imzalatmak için getirdikleri kitapların çok büyük bir yüzdesi korsan oluyor. Çok rahatsız oluyorum.

— İmzalıyor musunuz korsan kitapları?!

— Hayır. Prensip itibariyle imzalamıyorum. Ve imzalamama nedenim onları kızdırıyor. "Hocam bizden de para kazanmayın" falan şeklinde bir tavır içerisindeler. Ondan dolayı ben böyle gruplara seminer verdiğim zaman ya da konuşma yaptığım zaman konuşmanın bitiminde, son 10 dakikasında neden korsan baskıları imzalamayacağımı anlatıyorum.

Diyorum ki: "Siz belirli bir miktarda daha ucuz olduğu için bunu alıyorsunuz. Ekonomik bir nedenden dolayı alıyorsunuz korsan baskıyı. Bu korsan kitap tesadüfen sokakta değil. Bunun arkasında organize olmuş bir sistem var. Ve bu yönetiliyor. Ve bu sistemin ayakta kalabilmesinin yegâne sebebi sizin o kitapları satın almanız. Fakat siz satın aldığınız zaman belirli bir değeri ayak altına almış oluyorsunuz, başka bir değeri de yaşatıyorsunuz, yani birisine evet derken öbürüne hayır demiş oluyorsunuz. Evet dediğiniz, mafya. Mafyaya evet, emeğin kadrinin bilinmemesine evet, vergi kaçırmaya evet, hırsızlığa evet demiş oluyorsunuz. Bunun karşıtı olan değerlere hayır demiş oluyorsunuz. Ama ben bunu demek istemiyorum, o yüzden de imzalamıyorum."

Bir de şunu diyorum, ki onun anlaşılması biraz zor olu-

yor, diyorum ki: "Yaptığınız her davranışta, yaptığı her davranışta kişi, kendinin kim olduğunu tanımlar. Siz bu kitabı alırken kendinizi şöyle tanımlıyorsunuz: '2 milyon ucuza alıyorum. 2 milyon ucuza almak akıllıca bir hareket, aferin bana. Böylelikle bak 2 milyon cebimde kaldı'. Ama aynı zamanda, değerler bilinci yönünden kendinizi şöyle tanımlıyorsunuz: 'Benim için dürüstlük önemli değil. Ben öyle bir insanım ki dürüst olmamayı rahatlıkla kabul ederim. Böylelikle 2 milyona ben dürüst olmama durumuna düşebilirim'. O zaman" diyorum, "bunun üzerine düşünecek olursanız şöyle bir durumla karşı karşıya kalınıyor..." Çok önemli bu. Bunun ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışıyorum ama bayağı yaşam bilinci istiyor bu. Diyorum ki: "Siz herhangi bir konuda bir işe teşebbüs edeceğiniz zaman, girişimde bulunacağınız zaman sizin enerjiniz, güveniniz, bu girişimi destekler veya desteklemez. Kendinize olan güveniniz, 'Ben kimim?' sorusuna vereceğiniz cevap, sizin yaşamınızdaki en önemli enerji kaynağı. Kendinize güveniniz yoksa, girişim yapamazsınız. Kendi hayatınızı yönlendirme konusunda çekingen kalırsınız. Mesela diyebilirsiniz ki, 'Ben öğrenciyim. 2 milyon benim için önemli. Bilgiye de önem veriyorum. Onun için bu kitabı alacağım ben.' Fakat bu kitabı aldığınız andan itibaren belirli bir değerler sistemini de hayatınızdan çıkarmış oluyorsunuz ve elinizi kolunuzu bağlıyor bu. Halbuki şöyle bir tavır içinde olsak; 'Ben öğrenciyim. Para benim için önemli. Fakat her ne pahasına olursa olsun ben aynada gözümün içine doğrudan bakabilecek bir insan olarak kalmak istiyorum. Çünkü benim haysiyetli, onurlu bir insan olmamın bedeli yok. Bunu ben 2 milyona, 3 milyona, 5 milyona, 6 milyara, 7 milyara veremem. Bu benim hayatım. Anlamlı ve coşkulu olabilmesi için benim bu değerlere sahip olmam lazım. Nasıl bir çözüm bulayım? Arkadaşlar yedi sekiz kişi bir araya gelelim. Her birimiz ayda 1 milyon, 2 milyon koyalım, kitap alalım, aramızda okuyalım.' Ve her ay bu devam etsin. Bunu yaptığınız takdirde ne olur; hakikaten ilk başlarda zorluk çekersiniz, sonra yavaş yavaş kitap sayısı artar. Size garanti veriyorum, üniver-

siteden mezun olduğunuzda, siz mülakata gittiğinizde 2 milyon daha ucuz diye korsan kitap alan bir kişinin mülakatını gözleyin; eziktir, yan yan bakar, 'Ne derseniz onu yaparım efendim' tavrı içindedir, bir ezikliği vardır. Bu eziklik farkında olmadan kendisini gösterir. Çünkü değerler sistemi yok arkasında kendisini destekleyecek."

— *Yani orada onu yapabiliyorsa başka bir durumda da başka bir değeri hiçe sayacak hareketlerde bulunabilir demek istiyorsunuz.*

— Evet, bu bir yaşam felsefesi çünkü. Kendisini kitap alırken de gösterir, karşısındakine yalan söylerken de gösterir, verdiği sözü tutmamakta da gösterir. Yani kişisel bütünlükten yoksun bir tavır içerisinde olur. O zaman diyorum, bir de böyle bir tavır içerisinde beraberce kitap alan kişiyi somutlaştırıyorum yani öğrencilerin gözünde; dimdiktir, bakar, soru sorar, bu benim aklıma yatmadı der, niçin böyle yapmıyorsunuz der, böyle bir soru bekliyordum niçin sormadınız der, şu veya bu şekilde ve garanti veririm, daha kuruma girerken belirli bir kişilik ve güçle girer. Ve 45 yıllık meslek yaşamım içerisinde şunu kesinlikle söylüyorum ki, sekiz yıl sonra bu iki kişiye baktığınızda bayağı bir mesafe görürsünüz arada. Her yönden mesafe görürsünüz. Buna yüzde yüz inanıyorum ben.

Ve bu hayatınızda her kararınızda ortaya çıkabilecek bir durum. Küçük bir örnek, "Yarın görüşelim" dendiğinde –ki biliyorsunuz gelemeyeceğinizi–, "Hayır, yarın gelemem" yerine, "Olur, görüşürüz abi" dediğiniz zaman da, işte bu aynı tavrın bir uzantısıdır. O tavır burada da kendisini gösterir. Bu bir bilinç. Yani, "Benim her davranışım, benim verdiğim her mesaj benim kendimle ilgili bir mesaj veriyor, kendimi tanımlıyor" bilinci çok önemli. Bu bilinç çok çok önemli.

İnsanın kendisi ile olan ilişkisi, yaşamındaki en önemli ilişki. Her şey bu ilişkide anlamını buluyor. Eğer bu ilişkiyi koparırsanız temel yok anlam bulmak için. Anlam giremiyor hayatınıza.

— Yalansızlık... özellikle de kendine yalan söylememek diye özetleyebiliriz herhalde?

— Kişisel bütünlük diyorum ben buna. İngilizce'de "integrity" karşılığı. Ve felsefi olarak da şunu diyorum: "Bir şey hem var hem yok olamaz. Bu, felsefi bir ilke. Bir şey hem var hem yok olamadığı için, şimdi siz bir değer... mesela dürüstlük var'mış gibi' yaşıyorsunuz ama kendiniz biliyorsunuz ki dürüstçe davranmıyorsunuz. Bir şey hem var hem yok olamadığı için bu sefer dürüst bir insan olarak yaratamıyorsunuz kendinizi. Dürüst bir insan olarak kendinizi yaratamadığınız için ve ben bunun eminim fizyolojisi bile vardır, beyninizin çalışma tarzı, böbreklerinizin çalışma tarzı, nefes alışınız, nefes alışınızın derinliği, kapsamı, bakışınız, omuzlarınızın dikliği falan hepsi etkilenir diye düşünüyorum. Bu bir var olma tarzı. Var olma tarzı olarak düşünüyorum. Şöyle bir adam gibi var olarak yaşamak, yürümek, bakmak. Dimdik olmak hadisesi. Ya bu 2 milyona verilir mi? Bedelinin ne olduğunun farkında mısınız?"

Çoğu kere bunu kişisel olarak izah ettiğim zaman, benim öğrencim, üniversite öğrencim yüzüme böyle bakakalıyor. Anlamıyor.

— Sadece kitapla sınırlı düşünüyordur çocuklar da onun için. Oysa sizin bahsettiğinizin, bir kitabı 2 milyon ucuza alıp okuyabilmekle ilgisi yok. Sadece bir örnek bu, hayata karşı nasıl tavır alındığına dair...

— Aynen... Aynen... Evvelden kızıyordum, şimdi ise, ah canlar canlar, o kadar içim sızlıyor ki... Neden anlamıyorlar? Çünkü annesinden görmemiş, babasından görmemiş, dayısından görmemiş, halasından görmemiş, öğretmeninden görmemiş, devlet bürokrasisinde görmemiş. Böyle bir davranışı görmediği için anlayamıyor. Görmüş olsa, bunun bir yaşam felsefesi olduğunu da görecek. Sadece bir kitap alış meselesi değil, bunun bir varoluş tarzı, bir yaşam felsefesi olduğunu anlayabilecek.

— Bir taraftan da sürekli pazarlıkla alışveriş ediyor olduğumuzu gözden uzak tutmamak lazım. Bunun hiç mi payı yok? Satışa sunulanın üzerindeki etiketin o malın gerçek değeri değil de, gerçek değerinden çok pahalı olması ile karşı karşıyayız sürekli. Sürekli bir kandırılma hali. Ve çok safiyane bir sorusu da var o korsan tezgâha yönelenin; "Mademki korsan bunu bu kadar ucuza imal edebiliyor, demek ki yayınevleri de bunu bu fiyata satabilir, neden satmıyorlar?" Korsan kitap almakta olanlara asıl açıklanması gereken bu değil mi?
— Bu, aslında bu alanla ilgili çok nahif olduğunu gösteren bir anlayış. Hakikaten parametreleri, bu alandaki temel boyutları besbelli ki bilmiyor.

— Detaylarını bilmiyor tabii. Yayın hayatındakiler dışında kaç kişi bir kitabın baskıya hazırlanmasının ne kadar külfetli bir iş olduğunu ve yazar dışında kaç kişinin nasıl emeği geçtiğini ve yazarın telif yüzdesini, yayınevinin toplam maliyet kalemlerinin neler olduğunu bilebilir ki? Ve bunun yayın hayatının devamı için önemini?
— Korsan, hazır kitabı alıyor –kendisinin olması şartı dahi yok o baskı makinesinin–, fotokopisini çektiriyor, fotokopi dediğim yani baskı yapabilmek için hazır kitabın sayfalarının filmini çektiriyor, baskıya verip piyasaya sürüyor. Ne yazara para verecek, ne de herhangi bir işçiye. Hiçbir işçi çalıştırdığı yok, dağıtım sistemine para verdiği yok, devlete vergi vermiyor. Binası şusu busu falan filan yani ticari isimleri vardır bunların ama İngilizcesini biliyorum, "overhead" dedikleri, yani bir işin yürümesi için elektriği, suyu, binası, makinesi, kirası...

— Amortisman.
— Türkçe'de amortisman mı diyoruz?

— Evet, amortisman giderleri. Maliyet giderleri içinde.
— Nasıl da tam Türkçe değil mi "amortisman"?

— *Hah hah ha.*

— A-moo-re! Hah hah ha. Neyse. Tamam, amortisman yönünü, yani birazcık iş alanına giren, birazcık düşünen bir insan bunun farkına varabilir.

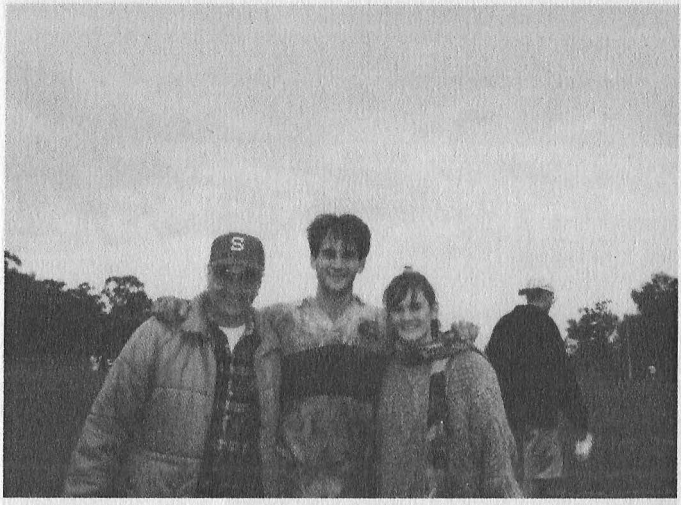
Bir de ben şunu da gördüm bu alanda –ve bunu da yine bir sınırlar ve sorumluluk bilincinden yoksun olma olarak görüyorum–, diyorlar ki: "Bu kitaplar çok pahalı olduğundan dolayı biz de böyle yaparız". Sistem Yayıncılık'ta Erdoğan Yenice Bey kitabın fiyatını ucuz tutmak için bir sürü çabalara girdi, hiçbir zaman da kimseyi memnun edemedi. Ve şöyle ben bir mizahi hikâye uydurdum; üniversite öğrencisi karşıdan geliyor, "Kaça bu kitap?" diyor. 10 milyona satılan kitaba sen yasal olarak "5 milyon" diyorsun, "3 milyona olmaz mı?" diyor. "Olmaz" diyorsun. "Niye olmasın? Alt tarafı bir kâğıt be!". Farz edelim ki, "3 milyon" dedin. "1 milyona olmaz mı?". Şimdi ben hikâyeyi devam ettiriyorum; "1 milyon" dedin, "Yaa biz emek veriyoruz, göz nuru döküyoruz okumak için. Bedava versen de okusak olmaz mı?". Farz edelim ki, "Arkadaşım oku, memleketin gelişmesi için senin okuman lazım, bu kitabı bedava sana veriyorum" desen, "Abi ya, zaman vereceğim o kadar, elektrik açacağım, göz nuru dökeceğim, ancak 1 milyon verirsen okurum ben bunu"...

Bunun sonu yok. Sınırlar ve sorumluluk bilinci yerleşmedikten sonra bunun sonu yok. O nedenle bu tip tartışmaları artık bırakıyorum. Bu, sınırlar ve sorumluluk bilinci gelişmiş olgun insanların ele alabileceği bir konu. Onun için ben 10 dakikalık bir konuşma yapıyorum; insanın kendisi ile olan ilişkisinin en önemli ilişki olduğunu söylüyorum. "Siz kendinizle ilgili ilişkinizi istediğiniz gibi tanımlayabilirsiniz. Ama ben kendimle olan ilişkimden sorumluyum, onun için ben korsan baskı kitaplara imza atmayacağım" diyorum. Fakat müteşekkirim ki bunu söyledikten sonra ısrar eden olmuyor. Sadece, seminere gelmemiş, konuşmaya gelmemiş ama o yöredeki mesela belediye başkanının karısı veyahut da kaymakamın karısı veyahut da hastane başhekiminin karısı sonradan geliyor ve korsan baskı getiriyor önüme imzalamam için.

"Bunun korsan baskı olduğunun farkında mısınız?" diyorum, "Hayır, değilim" diyor, "bana hediye olarak verildi".

— Bu durumda imzalıyor musunuz?
— Hayır, imzalamıyorum. "Ben bunu izah ettim, kusura bakmayın" diyorum. Büyük bir hayal kırıklığı oluyor. Yani müthiş bir hayal kırıklığı oluyor, çünkü o kadar büyük bir heyecanla ve şevkle gelmişler ki. Ve onlar için para da söz konusu değil, yani kendilerine hediye olarak verilmiş, yazarı da burada. Yoksa 2-3 milyon için, daha ucuza alacak kişiler değil. Birisi korsan baskı almış vermiş. Öyle durumlar oluyor. İşte o da yaşamın cilvesi.

Teyp kapanıyor. Tekrar açıldığında 2 Temmuz'a dair anons var. "2 Ağustos" yerine yanlışlıkla "2 Temmuz 2003" demişim ve bandın üzerine de 2 Temmuz yazdığım için epey karışıklığa yol açtı bantları sıraya koyarken. Bu karışıklığım, "İşte o da yaşamın cilvesi" diye tamamlanan bir güne ait olması hoştu! doğrusu☹☹☹

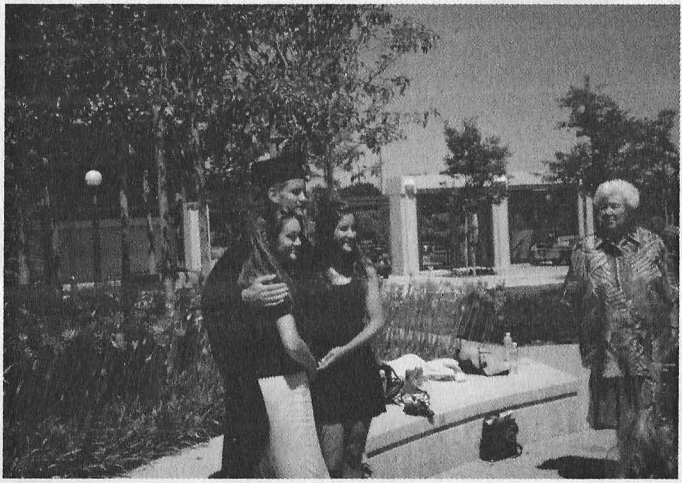
Elif'le birlikte Timur'un bir maçı sonrasında.

Elif'in mezuniyet töreninde.

Emily ile birlikte Timur'un Stanford'dan mezuniyet töreninde.

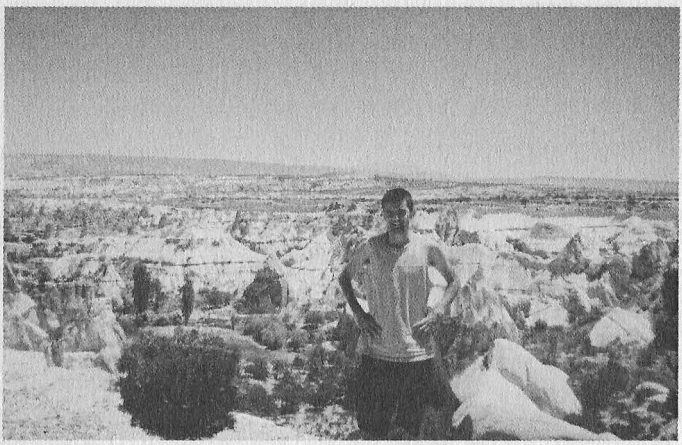
Mezuniyet töreninde ETA'lar ve anneanneleri Louis.

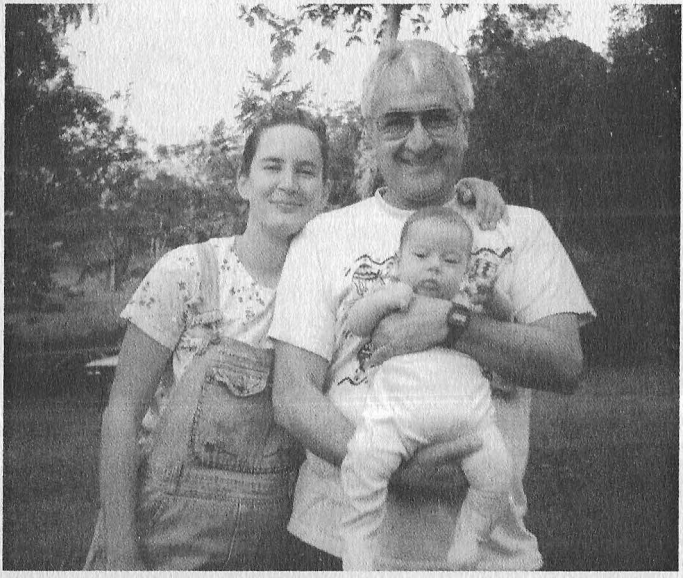
1993'te Türkiye ziyareti sırasında İhsan ağabeyinin Ankara'daki evinde ağabeyleri ve ablası ile birlikte. Soldan sağa; Şahin, Ahmet, Doğan, Lütfiye, İhsan.

Yıllar öncesinden bir resim. Ağabey Abdullah Cüceloğlu, eşi Halide, küçük oğulları Cengiz, Zehra ve Sami ile.

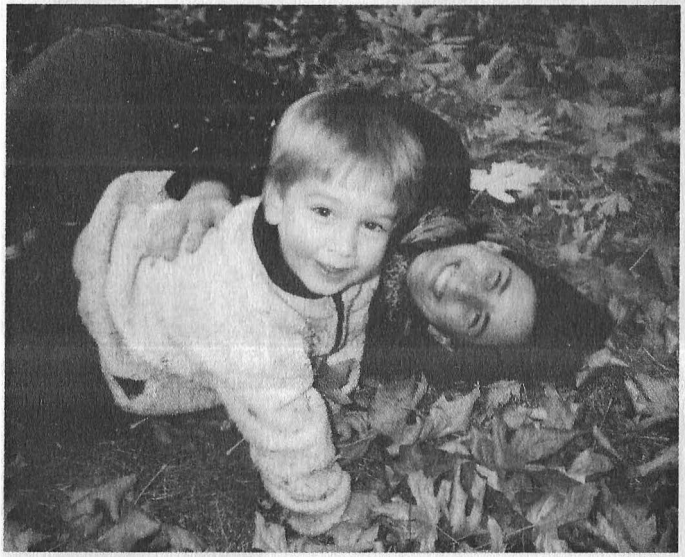
Ağabey Abdullah Cüceloğlu'nun torunu, (küçük oğlu Cengiz'in oğlu) Hakan.

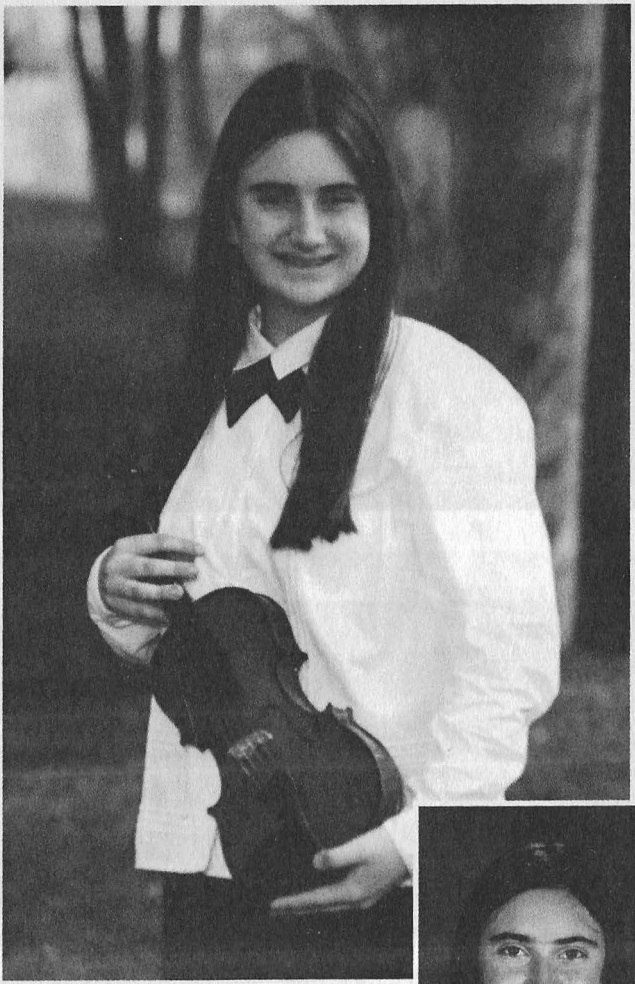
Doğan Cüceloğlu'nun dede olduğunun resmidir. Ayşen ve torunu Joshua ile.

Ayşen, eşi Kelly ve oğlu Joshua ile.

Ayşen ve Joshua.

Küçük Emily...

2 Ağustos / Cumartesi
Etiler / Ofis

(İki gün sonra, ayın dördünde ameliyata girecek Cüceloğlu. O yüzden son bir haftada daha sık buluştuk ve daha uzun tuttuk görüşme sürelerini. Bu gün son gün. "Konuşulmadık bir şey kalmasın, herhangi bir şey atlamış olmayalım"ın telaşı var biraz da. Nehrin yolculuğu bitmese de, bizim o nehirdeki bu yaz yolculuğumuz sonlanmak üzere.)

(Cüceloğlu anonsu yaptığımdan habersiz bu kez kendisi söyleşi başı anonsunu yapıyor kasede. Ben bu arada kaset kapağına "2 Temmuz" diye tarih düşmekle meşgulüm) Bugün 2 Ağustos, Cumartesi. Ofisteyiz ve ben artık Türkiye'ye geliş ve Türkiye'ye gelişteki faaliyetlerimle ilgili konuşmak istiyorum.

— Ama isterseniz önce o süreç içinde, 80-96 süreciydi, kaç kitap yaptınız 96'ya kadar sorusuna açıklık getirelim?
— 96'ya kadar, şöyle diyeyim, ilk olarak "İnsan ve Davranışı" kitabı üzerinde çalıştım. –Amerika'daki durumdan bahsediyorum–. Onun üzerinde yoğun çalışarak, bitirerek sanki önümü açtım çünkü kendi kendime söz vermiştim bir psikolojiye giriş kitabı yazayım, ondan sonra da böyle spesifik konuları ele alan, daha zevkli konuları çalışayım diye.

— Psikolojiye giriş kitabı olan "İnsan ve Davranışı" ders kitabı olarak okutuluyor mu?
— Şimdi okutuluyor mu bilmiyorum, bazı yerlerde okutuluyor herhalde ama bayağı okutuldu. Lisede okutanlar oldu, üniversitelerde çok yaygın olarak okutuldu. Çok yaygın olarak korsan baskısı satıldı. Şimdi her yıl bir baskı yapıyor; üç bin kadar. Yılda bir baskı yapıyor, öyle bir ortalama tuttu ve birçok kişi, "Ben üniversitede iken sizin "İnsan ve Davranışı"

kitabınızı ders kitabı olarak okudum" diye söyledi. Hangi okullar okuttu, hangileri okutmadı bilmiyorum.

Ben bu kitabı yazdıktan sonra çok güzel kitaplar çevrildi. Psikolojiye giriş kitapları. Daha net çizime, nörofizyolojiye daha çok ağırlık veren. Ama benim kitabın özelliği; içerik itibariyle Türk kültürünü kullanması ve Türk okuyucusunun eğer psikolojiyi anlamaya çalışıyorsa daha rahat anlayabileceği bir hali var o bilime giriş olarak. Onun için ders kitabı olarak o çevirileri kullanmaya başlayan üniversiteler oldu anladığım kadarıyla. Şu anda bilmiyorum. Şu anda benim bir yerde yeniden gözden geçirip güncellemem lazım psikolojideki değişimler nerede oldu, ne gibi yenilikler oldu diye ve ayrıca yazar olarak da daha bir deneyim kazandım. Daha rahat yazar hale geldim.

— Son yıllarda çok büyük gelişmeler var.

— Genetik biliminde bir de sağlık psikolojisinde çok yeni gelişmeler oldu. Hemen hemen birçok alanda, bilişsel alanda yeni gelişmeler oldu. Bir yandan ben Türk insanının günlük yaşamı ile ilgili, insan ilişkileri ile ilgili, yani karı-koca ilişkileri ile ilgili, karı-koca olmasa da kadın-erkek iletişimi ile ilgili, işte ergen çocuk-ana-baba ilişkisi ile ilgili, evlilik öncesi ilişkilerde birbirini tanıma ile ilgili, ondan sonra çocuk yetiştirmede nasıl güçlü bir şekilde yaşama hazırlanır filan, yetiştirmeyle ilgili kitap projelerim var. Onun için sırf bilimsel bazda, böyle dönüp ders kitabı gibi şeyler üzerine çalışmayı pek canım çekmiyor yani. Çünkü o projelere daha bir sıcağım, daha bir yakınım. Bir sürü psikoloji profesörü var Türkiye'de çok iyi kalitede. Nörofizyolog var, biyolojik psikoloji dersini veren arkadaşlar var. Yani onlar yapsın gibi bir duygu var içimde.

— Kitapların insanın kendi yolculuğunda büyük yeri ve öğreticiliği oluyor sanırım. Bir kitabı yazmaya başladığınızdaki siz ile bitirdiğinizdeki siz arasında nasıl bir fark gözlemliyorsunuz?

Bir de, sizin gelişiminizle beraber –bunu ifade ediyor as-

lında kitaplar– hangi ihtiyaçları bu anlamda giderdiler? Karşılıklı bir etkileşim. "İnsan İnsana" ile başladınız, "İnsan ve Davranışı" ile devam etti. Sonrasının öyküsünü alalım.

— Çok, çok güzel sorular bunlar. İlk soru ile ilgili, yani, bir gelişim sürecinin içine giriyorum ve çok terapik yani sağaltıcı görüyorum. Diyebilirim ki, mevcut bilgilerimi paylaşarak bir hizmet yapma, benim için yazar olarak bir motivasyonsa, onun kadar önemli diğer bir motivasyon da, kitap yazmanın kendi gelişimim için çok önemli bir süreç olması.

Çünkü kâğıt üzerine dökmeye başlayıp, yeniden gözden geçirdiğim zaman öyle büyük boşluklar görüyorum ki düşüncelerimde, o düşüncelerin arkasında yatan duygularda... Ve hakikaten ben buna inanıyor muyum diyorum, yani bu söylediğim şekilde mi? Bu düşünceye kendimi tam adamış durumda mıyım? Böyle bir durum var mı yok mu? Ve güçlü bir iç muhasebe işin içine giriyor, süreçleme olayı giriyor. Ve her bir kitabın bitişinde hayatımın belirli bir yönünde daha olgunlaşmış, bilen, kristalleşmiş, sakin, o yönde artık nerede olduğunu bilen bir insan çıkıyor kitabın bitiminde.

Bu, hem duygusal olarak oluyor, hem de bilgi yönünden oluyor. Onun için benim varoluşumda önemli bir gelişim motivasyonu kitap yazmak. Yani kitabımı kimse okumasa dahi ben kitap yazmaya devam ederim sırf bu amaçla. Öyle bir duygu içerisindeyim. Okudukları için çok memnunum.

Bu "İnsan ve Davranışı" kitabı ile ilgili bu bağlamda bir anımı anlatmak isterim. "İnsan İnsana" kitabını yazdım ve Nilgün Hanım –Altın Kitaplar'daki Nilgün Hanım'ın editörlüğünde gözden geçti bayağı– çok büyük emek verdi. Müteşekkirim kendisine. Ve hakikaten birçok şeylerin farkına varmaya başladım. O bakımdan artık yeni bir kitap yazdığımda rahatlıkla yazarım, artık sorunum olmaz diye düşünüyordum.

— Bu farkına varmaya başladım dediğiniz şeyler teknik bakımdan bir farkına varış değil mi?

— Teknik. Paragraf, fikir akışı, bir kitabın bütünlüğü ve...

— Kitabın kurgusu yani?
— Kitabın kurgusu ile ilgili ve bir de Türkçe ifadeler bakımından. Kelimenin sık sık kullanılışı ve tekrar edilişine dair bir de...

Anlatımın bir ritmi var. Anlatımın ritmini yakalayabilme hadisesi. O bakımdan "İnsan ve Davranışı" kitabını yazarken büyük bir rahatlıkla, yani, "Ben yazıyorum. 'İnsan İnsana' kitabını yazmış biri yazıyor bunu" gibi, böyle bir rahatlıkla yazdım. Ve Amerikan klavyesi ile yazdım. Türkçe harfler kullanmadım. Çünkü Amerika'daydım, Türkçe karakterler yoktu benim bilgisayarımda. Bilgisayarın da yeni gelişme aşamaları bunlar.

— Ve tabii bilgisayarınız Q klavye. Q klavyede Türkçe yazmak hız kesiyor.
— Evet.

— Bu hâlâ kanayan bir yara ne yazık ki...Q klavye dolaşımda. Halbuki F klavye Türkçe'ye göre tasarlanmış. Harflerin dizilimi Türkçe'ye uygun. Eski harflerden yeni harflere geçtikten sonra bir kurul tarafından uzun araştırmalar sonucu, büyük bir çabayla, (özellikle İhsan Yener tarafından) bulunmuş, geliştirilmiş bir dizilim. F klavye ile çok kolay ve seri yazılıyor Türkçe. Q klavye, Türkçe'yi İngilizce aksanla konuşmaya çalışmak gibi bir şey.
— Türkiye'ye geldiğim zaman ben F klavye ile geldim. Hakikaten katılıyorum söylediklerine, Türkçe'nin, harflerin frekans yapısına çok daha uygun. Güçlü parmaklarımızın sık sık kullanılacağı yerlere frekansı yüksek harfler gelmişti F klavye ile. Q klavye sadece ticari baskı ile Türkiye'ye gelmiş durumda. O da Amerikan harflerinin frekansına göre yapılmış. Yani bir Amerikalı için çok güzel bir dizilim o.

— Türkçe'ye asla uygun değil.
— Kesinlikle değil. Özellikle ü harfine gidebilmek için, ki sık sık Türkçe'de kullanılan bir harf, sürekli yanlış yaptığımı gö-

rüyorum. Ama benim dediğim, F ve Q klavyenin de ötesinde, Amerika'da Türkçe harflerle yazma imkânım yoktu, yani c-ç ayrımı, ı-i ayrımı, o-ö, s-ş, u-ü ayrımı yoktu.

— *Tabii yumuşak ge de yok.*
— Yumuşak ge de yoktu ve ben bu yazdığımı meslektaşım Acar Baltaş ve Zuhal Baltaş'ın okumasını istedim. Benim, kafasına, bilgisine, diline güvendiğim arkadaşlarımın müsveddemi okumasını istemek gibi bir geleneğim var. Bu çok hoşuma gidiyor. Arkadaşlarıma müteşekkirim. Ve burada minnetle kaydetmek istiyorum ki, Acar Baltaş kendi ifadesine göre 28 günde gözden geçirmiş "İnsan ve Davranışı"nı. Ve yazdığı mektuplarda, "Çok kızdım. Bu nasıl ifade? Böyle şey olur mu? Doğan Cüceloğlu imajın kaybolacaktı neredeyse" diyordu. Çok büyük katkılarda bulundu. Ve hakikaten onun eleştirilerini ve düzeltmelerini aldığım zaman ben de utandım kendimden.

— *Bu ifade bozukluğu nereden kaynaklanıyordu? İngilizce mi düşünüyordunuz? İngilizce düşünüp Türkçe yazmaya kalkışmaktan mı kaynaklanıyordu?*
— Evet! Ben İngilizce düşünmeye başlamışım meğerse! Yani Amerika'da düşün ki baktığın zaman bir 10 yıl falan kalmıştım, hiç Türkçe yazma teşebbüsüm olmamıştı. Hep İngilizce ders verdim, İngilizce makaleler yazdım, İngilizce araştırmalar yaptım. Sosyal hayatım İngilizce. Ondan dolayı tercüme kokan bir Türkçe çıkarmışım. Burada sevgili Acar Baltaş'ın katkısını minnetle anmak isterim. Teşekkür ediyorum. Çok yoğun bir programı olmasına rağmen 28 gününü, tabii günde sekiz saat değil ama 28 gününü verip, uğraştı.

— *Yani kitabı Türkçe'den Türkçe'ye çevirdi...*
— Türkçe'ye çevirdi, evet. Ve hiç bıkmadan bunu yaptı. Günde dört saatini vermiş! Onun için minnettarım.

— *Büyük bir dayanışma.*
— Onun için kitabın girişini de okursanız elimden geldiği ka-

dar onu ifade etmeye çalıştım. Zuhal de, sevgili Zuhal Baltaş da aynı şekilde çok büyük emek verdi. Yani onların emeği olmadan "İnsan ve Davranışı" kitabı o kaliteyi bulamazdı. Ve benim de gözüm açıldı. Daha sonraki kitapları yazarken tercüme değil Türkçe yazayım, Türkçe'me dikkat edeyim konusunda bilincim oluştu.

— Peki diğer kitaplarda Türkçe düşünmeyi başarabildiniz mi?
— Türkçe düşünmeye zaman içerisinde... bir kere o "İnsan ve Davranışı" koca bir kitap, onunla bayağı bir yoğruldum Acar'ın gözden geçirmeleri, karşılaştırmalarından sonra. Yoğun Türkçe okumaya başladım, Türkçe yazmaya başladım. Ara sıra Türkiye'ye gelip gitmeye başladım. Konuşmalar yapmaya başladım.

"Yeniden İnsan İnsana" zaten Türkçe bir kitaptı. Sadece gözden geçirmeler vardı, bazı ilaveler vardı.

— İlk baskıda olduğu kadar zorlanmadınız herhalde?
— Zorlanmadım "Yeniden İnsan İnsana" olarak Remzi Kitabevi'ne aktarırken. Zaten malzeme Türkçe'ydi. Yeniden yaratmıyordum.

— Diğer kitapları yazarken?
— "İçimizdeki Çocuk"ta, "İnsan ve Davranışı"ndaki kadar değil ama yine de zorlandım. Beş altı kişiye falan okuttum. Bunlardan bazıları Amerika'daydı, bazıları Türkiye'deydi. Onlar da, "Burası tercüme kokuyor, burası Türkçe yapısına uygun değil, Türkçe'de biz böyle deriz" falan şeklinde düzeltmeler yaptılar. Halen...

— Bir saniye! Tam şu anda Türkçe mi düşünüyorsunuz İngilizce mi?
— Şu anda Türkçe düşündüğümü sanıyorum ama bazı teknik konularda, Türkçe ile anlatamadığım teknik konularda İngilizce düşünmeye başladığımı görüyorum.

— Yani şu konuşma sırasında da?
— Şu konuşma sırasında Türkçe düşündüğümü sanıyorum.

— Kendinizi İngilizce düşünürken yakalıyor musunuz? Çünkü ara sıra çook uzaklara bakıyor gözleriniz?
— Bu kendi hayatımla ilgili olduğu zaman, yani çocukluğum, şu bu, anılarım falan, zannederim Türkçe düşünüyorum ama ara sıra, farkına varmışsındır, şu kelime neydi falan gibi İngilizce düşündüklerim de oluyor. Kavramsal yönlere girdiğimde –bilimsel dilim İngilizce– ondan dolayı orada bir tercüme işin içine giriyor. Mesela şu anda, "Kavramsal yönden düşündüğümde" derken, "conceptual thinking" diye düşündüm bu cümleyi ve bunun karşılığı ne diye düşündüm ve "kavramsal"ı bulup, kullandım. Hah hah ha. Bu oluyor.

Ben İngilizce bilen kişilere düşüncelerimi anlatırken birdenbire elim ayağım artık bağlı değil de serbest kalmışım, ohh duygusu içerisinde konuşmaya başlıyorum. Çünkü kafamdaki her nüansı ifade edebilecek ayrı bir kelime var. Yani İngilizce'de mesela "security" dediğin zaman, ondan sonra "confidence" dediğin zaman, "trusst" dediğin zaman, "safety" dediğin zaman farklı farklı anlamları var. Bunların hepsine "güven" dediğin zaman Türkçe'de, "aaaa, ıııı" oluyorum. Çünkü "güven" ama, mesela insan olarak sana "güven" duyuyorum; bana yalan söylemeyeceğine, yanlış yapmayacağına "güven" diyorum. Şimdi, "güvenlik gücü", sana yalan söylemeyecek güç değil. Polis gücü, güvenlik gücü. Bunun karşılığı, "security" olan güven. Onun için böyle bir tercüme oluyor sürekli. İngilizce'de çünkü kavramlar, her farklı anlam için bir kelime bulunabiliyor. O bakımdan kavramsal düşündüğümde İngilizce'ye kaçma durumum oluyor. Ama özellikle televizyon programımda ve halka dönük seminerlerde daha önceden kafamdan hangi kavramı anlatacaksam gözden geçirip geçirip halkın anlayabileceği, dinleyenin anlayabileceği bir Türkçe'ye kavuşmaya çok özen gösteriyorum.

— Ne anlaşılır, ne anlaşılmaz diye çalışırken, televizyon programları için diyelim, okutuyor musunuz metinleri? Bir metniniz var mı?

— Televizyon programlarımın bir metni yok. Doğaçlama yapıyorum ama temel kavramları biliyorum. Benim her bir televizyon programımın temel bir cümlesi var. Temel bir cümlesi var. Bir tek cümlesi var onun ve yarım saat, o cümle yaşamda nasıl kendisini ifade eder, onun üzerinde duruyorum. O tek cümle ile ilgili bütün kavramların Türkçe'sini bilmek istiyorum daha ağzımı açmadan önce. Ondan dolayı mesela evvelden "resentment" kelimesinin karşılığını bulamıyordum Türkçe'de. Ve ben televizyonda eğer "resentment" kelimesi ile ilgili bir şey anlatacaksam, bunun karşılığını bulmam lazım. Ve düşün taşın, düşün taşın, şudur budur, "kızgınlık" değil, "öfke" değil. Resentment; alınarak öfkelenme. Yani Türkçe'de bir gücenme olayı vardır ama "resentment" gücenme de değil. Hani alınırsın ama öfkeye doğru gidersin alındığın zaman. Ve alınırsın, burnundan solumaya başlarsın. Ve baktım halk, "bozum olma" diye bir şey kullanıyor; "Bir laf etti çok bozuldum". "Bozum olma", "bozulma"... Gözlemeye başladım, baktım aa, halk bunu kullanıyor. Ve ben şimdi onu hallettim kendime göre. Teknik bir terim değil ama halkın anlayabileceği bir ifade.

— Peki bunda şu kaygınız oluyor mu zaman zaman; televizyon yazılı basın organı gibi değil sonuçta; yazılı basında hedef kitle belirleme imkânınız var, çünkü insanlar para verip bir tercih koyuyorlar ve siz de hedef kitleye yayın yapabiliyorsunuz. Ama televizyonda böyle bir olanak yok. Kumanda aleti herkesin elinde ve her kültür düzeyinden insan için ekrandaki ile karşılaşma söz konusu. Burada mesela, "bozum olma" derken, seyredenlerin bir kısmı için de bunun çok hafif kalacağına dair kaygılarınız oluyor mu?

— Olmuyor.

— O halde ekranda olmanıza rağmen yine de bir hedef kitle belirlemiş durumdasınız?

— Yaşayan Türkçe'yi konuşan halk, benim hedef kitlem bu.

— *Halk derken? Örneğin hedeflediğiniz eğitim düzeyi?*
— Sokaktaki; işi gücü olan, eğitim düzeyi de ortaokul civarı. İlkokulu bitirmiş, ortaokulu terk etmiş, yaşamın içinde yer almış olan insanlar. Herhangi bir özel grup değil.

— *Yüksekeğitim düzeyindekiler değil hedeflediğiniz kitle.*
— Hayır, değil. Onun farkında olmaya çalışıyorum. Kitap yazarken de. Çünkü benim vizyonum öyle tanımlanmış kendime göre. Yani ben, demokratik bir toplum oluşturabilmek için bilimsel kavramların yaygın bir kitle tarafından bilinmesi, bunlara aşina olunması, bu kavramların insanların yaşamlarına girmesi vizyonunu taşıyorum. O bakımdan, bazen bana akademisyenlerden tenkit geldiğini –yüzüme karşı söylemediler ama tenkit geldiğini– duydum; "Bilimi ayağa düşürdü. Stand-up'çı psikolog oldu" falan gibi eleştiriler geliyor. Bu eleştiriler benim hoşuma gidiyor, "Demek ki" diyorum, "yapmak istediğimi yapabiliyorum hakikaten. Profesör gibi konuşmuyorum demek ki. İyi".

— *Ulaşmak istediğiniz hedef kitle değiller çünkü?*
— Evet.

— *Bu eleştiriyi getirenlerin, sizin uzmanlık alanınızdaki iletişim konularında mükemmel oldukları ve artık buna ihtiyaçları olmadığı görüşünden hareket etmiyorsunuz herhalde?*
— Hayır, etmiyorum. Onlar isterlerse benim kitaplarımı okuyup, anlayıp, bilimsel içeriğini tahkik edebilirler. Çünkü bilimsellikten hiç kaçmıyorum. Yani içerik olarak bilimsellik tabanı var. O benim için çok önemli.

— *Bilimsellikten taviz vermeyen ama akademik üslup kullanmayan bir tarz diyebilir miyiz?*
— Söyleyiş tarzı itibariyle anlaşılması bakımından. Ve evvelki kitaplarımda bu kadar bilinçli değildim. Gittikçe, özellikle

"İyi düşün Doğru Karar Ver"den sonra, söyleşilere döndürerek yazdım. "Savaşçı" ile bu iyice belirlenmeye başladı. Seminer verdikçe. Seminer sırasında insanların gözünün içine baka baka konuşuyorsun. Anlıyorsun takip edebiliyorlar mı, edemiyorlar mı? Yani onu görebiliyorum ve sürekli bir geribildirim içerisinde bayağı eğitildim. Sonlara doğru kitaplarım bu yönden daha da bilinçlendi.

Bir anımı anlatmış mıydım?

— *Hayır. Bir anımı anlatacağım dediniz ama sorular girdi araya.*

— Halka ulaşıp ulaşamadığımla ilgili bir anı... Kanal 6'da mıydı, bir kanalda, "Derinlikler" diye bir program vardı. Onu yapan arkadaşlar benimle temas kurdular. Çok efendi arkadaşlar ve bir programı benimle sohbet içerisinde geçirmek istediler. Ve ben o programa katıldım. Değişik konularda konuştuk, sorular geldi, telefonla bağlantılar oldu. Ve program bitti. Ondan iki üç hafta sonra birkaç arkadaş, salaş bir lokantadayız. Bir garson; tıraş olmamış sakallı makallı, esnaf kılıklı, yani sokakta gördüğümüz, giyimine kuşamına dikkat etmeyen paldır küldür birisi. Hizmet ediyor ama bir yandan da bana farklı bakıyor. Hissettim onu. Nihayet tam yemekleri önümüze koyarken, "Ben sizin hiç kitabınızı okumadım. Siz kitap yazmışsınız. Ama" dedi, bir şey söyleyecek ama kendisi de bulamıyor kelimeyi, "ama sizi televizyonda dinledim" dedi, "dinledikçe, nasıl söyleyeyim bilmem ki, yani siz konuştunuz, dinledikçe zihnim açıldı. Allah Allah, demek bunun için oluyor diye anlamaya başladım. Sağ olun. Siz niye daha çok çıkmıyorsunuz televizyona?" Tüylerim diken diken oldu orada. O zaman ben kendime, "Benim televizyona çıkmam lazım. Burada bir davet var" dedim.

Besbelli ki zihin karıştırmıyorum. Çok güzel bir ifade; "Dinledikçe zihnim açıldı". Yani halkın, dinleyenin bana verebileceği en güzel hediyeydi, öyle gördüm. O etkileşimin sonunda güçlendim. Bundan sonra kafamda evirip çevirmeye başladım ve Tursil, Persil şirketi, Henkel böyle bir öneride

bulununca, "Bir televizyon programı yapalım" deyince, kafamda hazırdım zaten, pek düşünmedim, "Tamam" dedim.

— Anlatım dilinizin sadeliği, sık tekrarlara başvurmanız, temelde tek cümleyi evire çevire anlatıyor olmanız... bütün bunlar bilinçli tercih ve "Benim asıl kaygım, bilimsel olarak tespit edilmiş gerçekleri, bu bilimle yüzleşme imkânı hiç olmayacak insanlara aktarmak" diyorsunuz.
— Evet, doğru. Benim vizyonum o. Gerçekleştirmek istediğim o.

— Peki akademik bazda çalışmalar ve makalelerinize devam ediyor musunuz?
— Etmiyorum. Onu yapmaya çalışsam bunu yapmam mümkün değil. Hayatımın geri kalan kısmını yeni bilgi üretmek, yani bilimsel araştırmalar yapmak değil, mevcut bilgileri halkın anlayabileceği şekilde açık seçik sunmakla geçirmeye programladım. Öyle bir vizyon sahibiyim. Çünkü üretilmiş çok çok güçlü bilgiler var. Yani benim ülkemdeki insanlar, insan konusunda üretilmiş bilgilerin yüzde 10'una, yüzde 15'ine sahip olmaya başlasalar karı-koca ilişkileri, çocuk yetiştirme tarzı, hayata bakış tarzları, sağlık konusu, politik eylemleri, oy verme davranışları, ekonomik davranışları, birbirleriyle ilişkileri çok değişir kalite bakımından. Ve öncelik orada bence. Ona inanıyorum ve öyle bir vizyonum var.

— Tekrar kitaplar ve birlikte yaptığınız yolculuğa dönelim.
— Kitaplarla yaptığım yolculuk, hayatımın en –şimdi İngilizce kavram geliyor işte– "precious" kavramı.

— Yani?
— En değerli. En nadide duygusu. Onun yerini alan başka bir duygu yok. Bu yolculuk benim için çok öznel bir yolculuk. Çok özgün bir yolculuğum kendi içimde ve Tanrımın bana verdiği en büyük hediyelerden bir tanesi. Onun için bir kitap gözden geçirilip, gözden geçirilip, en nihayet benim tarafım-

dan ve kitabı gözden geçiren yakın arkadaşlarım tarafından, yayınevi tarafından, "Tamam artık. Oldu. Bunu yayımlayalım" dendiğinde müthiş bir coşkum var. Ve kitabımı ilk defa elime aldığımda, elime bir çocuk alır gibi, yani bir çocuk doğmuş gibi oluyor böyle. Ve diyorum ki: "Tanrım, ne müthiş bir olay ki, ben mezarda olduğum zaman bu kitap hâlâ var olacak ve bu anlamda ben ulaşmaya, hizmet etmeye devam edeceğim". Onun için çok saygı duyduğum bir durum. Çok saygı duyduğum bir süreç.

— *"Kitaplar bir yandan da benim için çok değerli terapiler oldu" dediniz. Peki terapi derken, çoğu büyük, güçlü kalemlerin ardındaki hayatlara baktığımızda büyük dramlar görüyoruz. Şöyle bir mekanizma mı işliyor orada; o dramın üstesinden gelebilmek, yüzleşip yazmakla arınarak mı mümkün oluyor bir terapi gibi? Eğer yazan, temeldeki o çatışmasını kitapların sağladığı terapiyle çözdüğü zaman yazma gücü ya da ihtiyacı da zayıflayıp, ortadan kalkmış mı oluyor?*
— Ben bu söylediklerine katılıyorum.

— *Nasıl bir mekanizma bu?*
— Çok mutlu ortamda yetişen ve sürekli çok mutlu olan bir insanın etkileyici bir yazar ya da düşünür, yaratıcı bir insan olacağı konusunda kuşkularım var.

— *Neyle açıklıyorsunuz bunu?*
— Arayışla... Mutlu insan, arayan insan değildir. Geviş getirir durur. O kadar mutludur ki.

— *Arayışın da temelinde, bundan mutlu olmak yok mudur ki?*
— İlk arayış noktasını düşün. Arayışa başlanan noktada, esaslı bir özlem, bir sıkıntı, bilememekten gelen, sorunun cevabını bilememekten gelen, kaygıdan gelen, belirsizlikten gelen bir gerginlik vardır.

— Keşfetmenin coşkusunu nereye koyacağız?
— Keşfetmenin coşkusuna daha başlamadın ki. Yazarak başlıyorsun ona.

— Kâşif olmanın, o ruhu taşımanın coşkusu diyeyim ya da ona. Keşfettiğin zaman coşmuyorsun ki, kâşif olduğun için coşku dolusun. Keşifse, doruk. Varmak.
— Sürecin coşkusu var ama o sürecin coşkusu, olmuş bir şeyin mutluluğu değil. Sürecin kendisinin mutluluğu. Sürekli o sürecin içerisinde kalmana yol açan bir mutluluk. Yani ben bir Amerikalı kıza sormuştum –üniversite öğrencisi–, "Ne güzel fırsatlar var bak" demiştim, "Fransa'ya gidebilirsin, bir yıl kalabilirsin, ondan sonra atlayıp Almanya'ya gidip bir yıl kalabilirsin, Afrika'da da". Üniversite 25 ülke ile anlaşma yapmış, bir öğrenci isterse bir yıllığına gidip bu üniversitelerden birinde kalıp, oradaki dersleri saydırabiliyor. Yine dört yılda mezun oluyorsun ama uluslararası bir de deneyimin oluyor. Ne bileyim, üniversitesinin yapmış olduğu anlaşmaya göre diyelim ki Türkiye'ye geldiği zaman Boğaziçi'nde ders alıyor ya da ODTÜ'de ders alıyor. Afrika'ya gittiği zaman da ona tekabül eden üniversiteler var, ya da Fransa'ya, Hollanda'ya filan gittiğinde de. Bir sürü seçimleri var. Bölümler falan da değişik. Ne güzel olanaklar. Bana verdiği cevap, "Yok. Ben mutluyum burada" oldu. Umurunda değil farklı dünyaların olması. Göreyim, hakikaten insanlar farklı düşünüyor mu, oradaki üniversite öğrencileri ne ile ilgileniyor, nasıl bir dünya içerisinde falan, merak yok. O bakımdan yolculuğa çıkmadı. Yolculuğa çıkmayınca da o kişinin öyle bir konuda kitap yazması da mümkün değil. Benim demek istediğim oydu.

Eğer bulunduğun yerden çok mutluysan yolculuğa çıkma ihtiyacını hissetmezsin. O bakımdan ben senin dediğine katılıyorum. Yani yola çıkan kişi kendisine ait bazı şeyleri keşfetmek üzere yola çıkıyor. Ben "Savaşçı" kitabımda bunu çok yoğun olarak yaşadım. İçimde şöyle bir duygu vardı ve o zaman bu kadar yoğun olarak yaşamamıştım ama en çok emek verdiğim kitap "Savaşçı" olduğundan dolayı, yaşadım diye

düşünüyorum. Benim felsefi gelişmemde önemli bir noktadır "Savaşçı" kitabı. İçimde kitaba hamile kaldım. Öyle hissediyordum. Böyle hamileyim. Altı aylık, yedi aylık, dokuz aylık, artık doğurmam lazım. Sanki sancılar çekiyorum. Yani benim oturup yazmaya başlamam lazım. Böyle muazzam bir gerginlik var. Oturuyorum. Amerika'dayım. Hiçbir angajmanım yok, bütün zaman bana ait. Manhattan Beach'teyim. Çok güzel bir yer.

— *Yıl?*

— 1999. Ve ben on beş dakika yürüyerek plaja inip yürüyüş yapabiliyordum. Çok güzel bir ortam yani. Bahçelerin içerisinde. Okyanusun olduğu, yürüyüş yolunun olduğu, trafik gürültüsünün olmadığı, güzel güzel insanların plaja geldiği, kafelerin falan bulunduğu böyle bir ortam. Yani –bak şimdi İngilizce düşünüyorum. İngilizce kavram geliyor– "conducive"... yani yazmayı çok uyarıyor. Teşvik edici bir ortam. Fakat yazamıyorum. Tıkandım kaldım. Enerji var ama tıkandım kaldım. Bir gün, iki gün, üç gün. Peki ne yapıyorum bu enerji ile? Çıkıyorum yürüyorum. Tabii güneşte çıkmıyordum, akşama doğru çıkıyordum. Dört saat, beş saat yürüdüğümü biliyorum. Yürü yürü yürü yürü. Kafamdan da sürekli değişik senaryolar geçiyor nasıl başlayayım diye. Ve "Fıttıracağım galiba. Psikiyatra falan gideyim" dedim. Sonra şunun farkına vardım ki, İngilizcede "writers block" dedikleri –"yazarın tıkanması" kavramı var orada, bilinen bir kavram bu. Yaşanan bir hadise–, onu yaşıyorum ben. Tıkandım kaldım. Onun için "Doğan" dedim, "Sen bekle. Hatta unut. Kitap yazmayı unut. Plaja git, yürüyüşü başka bir amaçla yap, arkadaşlarını ziyaret etmeye başla, kitabı arka plana al". Kendi kendimi ikna ettim böyle.

Ve ertesi gün hakikaten kitapla ilgili kafam açılsın filan diye değil, hangi filmler var alışveriş merkezinde, kitapçılara hangi kitaplar gelmiş, şöyle bir gezeyim, dinleneyim diye gittim. Dönerken sanki bir baraj yıkıldı. Nefesim değişti. Koşarak geldim oturdum ve 14 saat çalıştım. Akmaya başladı ve

onu tam akılla izah edemiyorum. Böyle birikimin bir akışı oldu ve hemen hemen kitabın tüm yapısı ve ilk giriş oluştu bitti. Yani aklıma gelenleri hızla kaydetmeye başladım. Kaydet kaydet kaydet kaydet. Ondan sonra nasıl birbirine bağlanıyor, ne oluyor, temel fikirler nasıl oluyor, senaryosu falan tamamıyla çıktı. Ve ondan sonra günde beş saat, günde altı saat yazmaya başladım. Yolum açılmıştı artık. Benzin bittikçe benzini depoluyorum. Arabamın motorunda bir şey yok, lastiğinde bir şey yok, şıkır şıkır çalışıyor, devam ediyor ve müthiş coşkuluyum. Yani her bir saatte "Oh" diyorum, "şimdi bunları yazabilmek bana nasip oluyor". Ne kadar önemli bir olay. Kafamdan geçenleri yazıya döktükçe kendim de keşfediyorum neler olduğunu. Etkileşimler oluyor. Hiç aklıma gelmeyen sorular oluyor. Kâğıdın üzerinde soru görüyorum böyle. O sorunun sorulması lazım, daha önce hiç düşünmemişim ama Arif Bey soruyor. O akışta o sorunun sorulması lazım. Ne cevap verilecek hiçbir fikrim yok o anda.

— Arif Bey "Savaşçı" kitabınızda yer alan diyologlarda karşınızdaki kişi.
— Evet. Konuştuğum öğretmen arkadaş. Sanal birisi. O da sık sık sorulur bana.

— Marmara Etap'ta sizinle söyleşideyken de oradaki gençlerden biri gelip size, "Bir şey sormak istiyorum, Arif Bey gerçek mi?" demişti.
— Arif Bey gerçek değil. Ama bunu söylemekten çekiniyorum artık çünkü bir keresinde ben bunu söylerken karşımdaki kişi kulağını kapattı, "Duymak istemiyorum" dedi, "onun gerçek olduğuna inanmak istiyorum. Lütfen bunu söylemeyin". Onun için çok önemliydi Arif Bey'in gerçek olduğuna inanmak.

— Arif Bey'in soyadı da Cahit hocanızın soyadı; Okurer.
— Evet. Cahit hocamı da bu şekilde yaşatmış oldum. Çünkü Cahit hocam bence gerçek bir öğretmendi. Öğretmenliğin ru-

hunu yaşatan biriydi. Ne güzel bir fırsat ki, kitapta öğretmen olmaya çalışan birisinin soyadı oldu. Bu şekilde bir ilişkisi var kafamda.

— *Cahit hocanızın soyadını verdiğiniz öğretmen figürü kitapla daha farklı bir ilişki kurmanızı sağladı mı? Kitap boyunca herhalde o Okurer kelimesi sizi çok sıcak duygularla bağladı oraya?*

— Evet bağladı ama orada sezgisel dokular işin içerisine giriyor. Sezgilerimle hareket ediyorum. Yani Okurer soyadını verirsem daha sıcak bağlantı kurarım gibi bir düşünce hiç aklımdan geçmedi ama demek ki sezgilerim bunu hissetmiş. Bir kere Arif benden genç. Bana soru soran biri. Ama Okurer adını verdiğimden dolayı da son derece saygı duyduğum birisiydi, yani çok dikkatli ve saygılı bir yaklaşımım vardı, çünkü o benim de hocamdı aynı zamanda. Öyle bir şey de sağladım.

— *Yazarken, bir süre sonra düşündüğünün dışında farklı bir ilişkiye giriyor herhalde insan yazdıklarıyla?*

— Kesinlikle öyle oldu ve birçok farkındalıklar yaşamaya başladım. Yazarken böyle... veyahut da ara verirdim tıkandığım zamanlarda, yürürken, "Hakikaten ya! Bunun şimdi farkına vardım!" dediğim anlar çok oldu. Böyle bir keşfetme süreci. Derin bir terapik süreç oldu hayatımda. Yani benim olgunlaşmamda önemli bir kilometre taşıdır; "Savaşçı"yı bitirdiğim zaman olaylara bakışımda... işte İngilizce geliyor şimdi aklıma yine, "healing process"... yani sağlıklaştırıcı bir süreç... çok sağlıklaştırıcı bir sürecin içerisinden geçtim.

— *Sağlıklaştırıcı mı sağaltıcı mı?*

— Sağaltıcı mı diyoruz? Evet. "Healing", sağaltıcı. Sağaltıcı bir süreçten geçtim ve bana öyle geliyor ki "Savaşçı"yı ciddiyetle okuyanlar o süreçten geçiyorlar.

Birçok bitmemiş işleri, çöplükleri ile karşılaşıp bunu tutmak istemiyorum artık diye bıraktıkları oluyor. Böyle daha bir hafiflemiş olarak çıkıyorlar.

— *Kitaplarınızla ilgili geribildirimler?*
— Kitaplarla ilgili bana gelen geribildirimler mektuplar şeklinde oluyor. Mektup gönderiyor okur. Hayatını anlatıyor ve o kitap onun hayatında ne gibi bir değişiklik yapmış, bayağı ayrıntılı bilgiler veriyor. Kitap piyasaya ilk çıktığında çok fazla mektup geliyor. Sonra her ay en az böyle yedi-sekiz mektup geliyor.

Seminerlerde ise kişiler, ara verildiğinde yanıma gelip konuşuyorlar. Ara sıra yolda oluyor bu. Kahvelerde falan oluyor. Ve çok ender, çok ender olarak olumsuz geribildirimler de alıyorum. Genellikle kitap fuarında. Kitap fuarlarında oluyor okurla en çok yüz yüze gelme. Diyebilirim ki binde bir filan da olumsuz geribildirimler alıyorum.

Mesela "Savaşçı" kitabıyla ilgili bin tane övgü almışsam bir tane de, "Çok sıkıldım, okuyamadım. Yedi sekiz sayfa okudum, elimden bıraktım. Bunalttı beni. Niçin böyle yazdınız bu kitabı?" diyen oldu. Öbürleri ise tam tersini söylüyor; "Elimden bırakamadım. Başucu kitabı yaptım. Kafam bulandığı zaman geri dönüp okuyorum, çekidüzen veriyor bana", en sık bunlar söyleniyor ama bundan azap duyan insanlar da oluyor.

— *Azap duyulduğuna dair gözleminizle ilgili yorumunuz?*
— Bu ikinci gruptakiler, yani azap duyanların, orada ona psikoterapistlik yapmıyorum ama bana öyle geliyor ki, yüzleşmeleri gereken, çözmeleri gereken, derinlerde çok derinlerde çok önemli bazı sorunları var. Ama içimdeki his o ki, onlar çok çok çok büyük bir ihtimalle o sorunu kendileriyle birlikte mezara götürecekler. Çünkü o tepkilerini katiyen şüphe ile karşılamıyorlar. Yani şöyle gelmiyor bana; "Bu kitabınız konusunda sağa sola sordum, herkes beğeniyor benden başka, ben niye böyle tepkide bulunuyorum?" diye kimse gelmedi. Bu soru hiç sorulmadı. Sadece, "Çok sıktı bu kitabınız beni. Niye böyle kitap yazıyorsunuz?" dendi. Yani kitabın kendisinde sıkıcılık, onda hiçbir sorun yok. O zaman işte onu hissediyorum ki, kişinin sorunlarının varlığından dahi haberi yok. Kendi içine bir yolculuk yapmaya hazır değil. Ve böyle

birisi çıktığı zaman karşıma, arkada bir 50-60 kişi bekliyor oluyor imza için, çevrede yedi-sekiz kişi var konuşmak için filan, yani o kişiyle terapik bir ilişki kurarak bir sohbet geliştirmek mümkün değil o ortamda. Sadece, "Çok temel algılama farklılıkları olabilir. Bu farklılıkların bir kısmı kitaptan, bir kısmı da sizden gelebilir. İsterseniz sizden neden geliyor üzerinde düşünebilirsiniz, çünkü bana bu tip geribildirim verenlerin sayısı çok az. Genellikle beğeniyorlar" diyorum. Ondan başka da bir şey söylemiyorum.

Bir keresinde de akademisyen bir arkadaş geldi, tanımıyorum kendisini, başka bir kentte üniversitede doçentmiş. "Sen" dedi –"sen" diye konuştu–, "sen bilimsel kavramları neden böyle ayağa düşürerek yazıyorsun?" dedi. Yaklaştığı zaman ben –genellikle övgü için yaklaşırlar– övgü dolu bir şey söyleyecek sandım. Yüz ifadem filan öyleydi; yani gülümseyen ve "Buyurun biraz övün beni" filan gibi... Tokat yemiş gibi oldum. "Ve" dedi, "sen bu ayağa düşürdüğün kavramların endekslemesini filan yapmıyorsun". Dedim: "İnsan ve Davranışı"nı okursanız o bir ders kitabı olduğu için ve o amaçla yazıldığı için endeksleme mümkün olduğu kadar ayrıntılı yapılmıştır ama böyle genel, halk için yazdığım kitaplarda onu yapmıyorum çünkü ders kitabı havasına büründürüp itici olmaya başlar kaygısı içindeyim ve akademisyen olarak yazmıyorum bu kitapları".

— *Bunlar dış sesiniz. İç sesiniz de bunları mı söyledi?*
— İçimden geçen, "Sen kimsin l'an!" demekti fakat şunun farkına vardım ki, besbelli ki akademik dünyayı, akademik unvanı ve akademisyen olmayı birinci plana alan birisi. Onun da öyle görme hakkı var. Ama onun öyle görme hakkı olduğu kadar benim de böyle görme hakkım var. Böyle bir yargılama tavrı içinde ve kaba olması benim sorunum değildi, onun sorunuydu. O kaba oldu diye ben de kaba olursam o zaman benim sorunum olur aynı zamanda. Ve gülümseyip, "Başka söyleyecek sözüm yok" dedim. Zaten arkada bir sürü insan vardı. Söyleyeceğini söyledi, yürüdü gitti.

Günün sonunda düşünüyorum ve o gün 50 kişi, "Elinize sağlık, çok güzel olmuş" demişse, övgüler yağdırmışsa, bir kişi de, "Çok sıkıldım, hiç iyi bir kitap yazmamışsınız" demişse, bil bakalım benim kafam neye takılıyor?

— *Malum.*
— Eveet! Bunu fark ettiğim zaman gülümsedim ve dedim ki, "Bu henüz benim egodan kurtulmamamın sonucu ve olumluyu da olumsuzu da birer değerlendirme olarak görüp, yani eşit değerlendirmeler bunlar ve eşit insanlar var, her birinin arkasında bir insan var diyemememden kaynaklanıyor."

— *İnsan daha çok övgülerden, alkışlardan değil de eleştirilerden öğrenip, güç bulmuyor mu? Sadece sürekli alkışlar içinde daha ileri gidebilmek, gelişebilmek mümkün mü?*
— Şimdi burada çok ilginç bir bilimsel soru sordun aslında. Yerilen kişinin tutumuna bağlı bu.

Yerilen kişi savunucu olabilir; "Hadi l'an! Senden mi öğreneceğim ben? Bu kadar kişi beğenmiş" tutumu içinde baktığın zaman, yermeden bir şey öğrenemezsin. Kapatır geçer gidersin. Veyahut da yerme, olumsuz eleştirme mesajını aldığın zaman, mesajı veren kişiye –esasında eleştiri de olmuyor pek; yargılama oluyor. Eleştirmiyor; beğenmedim diyor– orada benim bir fırsat bulup, "Neyi beğenmediniz?" diye sormam lazım. Çok şükür onu da yapıyorum. Genellikle böyle aklı başında şeyler de oluyor, mesela şöyle şeyler oluyor; "Kitabın bütününü çok beğendim ama orada bilmem ne konusu ile ilgili bilmem ne demişsiniz. Size katılmıyorum" diyor. Hemen ben orada diyorum ki: "Şu anda konuşmamız mümkün değil burada ama bana yazabilir misiniz?". "Yazabilirim" diyor. Çoğunun bayağı enerjisi var, hatta memnun oluyor. O zaman telefon numarası veriyorum, adres veriyorum, e-mail'i varsa e-mail adresimi veriyorum ve hemen hemen yüzde yüz, yazabilirim deyip de yazmayan olmadı. Mutlaka takip ediyor. Ve çoğu kere bir ayrıntı, ya benim bilmediğim bir ayrıntı, onlar için çok önemli bir ayrıntı, hassas bir konu olabili-

yor yahut da onların bildiği bir konu yer almamış oluyor, onun için, "Yeterince zengin değil. Bunu da söyleseniz daha zengin olur" gibi sözler söylüyorlar, yararlanıyorum.

— *Üslup farkı.*

— Yalnız, senin demin sorduğun sorunun altında çok önemli bir tehlike var. Çok önemli. Onun için burada yeri gelmişken, özellikle bu kitabı okuyan öğretmenlere, ana-babalara ve eleştirmenlere vermek istediğim bir mesaj var:

Hatırlamıyorum hangi üniversitelerde bu olmuş, yaratıcı yazma kursları vardır. Amerika'da bunun profesörü bir araştırma yapmış. 50 yıl öncesine gitmiş, böyle yazarların, düşünürlerin çıktığı temel üniversitenin 50 yıl önceki öğrencilerinin yapısını incelemiş ve –şimdi üniversitenin adını hatırlamıyorum. Bir tanesinde, A üniversitesinde diyelim–; yazar olmayı kafaya koymuş öğrenciler haftada bir bir araya gelip demişler ki: "Yazalım, birbirimize verelim. Hafta içerisinde herkes bunu gözden geçirsin, eleştirsin, eksik olan yönlerini birbirimize söyleyelim ve böylelikle geliştirelim". Böyle bir tavır içerisinde bir sürece girmişler ve mezun oluncaya kadar buna devam etmişler.

B üniversitesindekiler ise farklı bir tavır içerisinde, yani, "Yazalım, birbirimize verelim. Güçlü yönlerimizi söyleyelim. Takdir edilecek yönlerimizi söyleyelim birbirimize" şeklinde bir tavır içerisinde yapmışlar çalışmalarını.

Ve 50 yıl sonra baktığında bu adam, araştırmayı yapan, hangi gruptan daha çok yazar piyasaya çıkmış sorusunu sorduğunda, takdir edenlerin grubundan –şimdi oranını hatırlamıyorum ama– çok daha fazla sayıda yazar çıktığını ve halen onların kitaplarının okunduğunu ve bazılarının yaşlı da olsa yazmaya devam ettiğini görmüş.

Şimdi burada çok önemli psikolojik bir gerçek var. Çünkü ana-babalar çocuklarını tenkit ettikleri zaman onun iyiliği için tenkit ediyorlar, eleştiriyorlar. Ve genellikle yapmaması gereken şeyleri söylüyorlar. İyi yaptığı şeylerden bahsetmiyorlar şımarmasın diye.

Yöneticiler, genellikle çalışanları eleştiriyorlar şirketin menfaati için ve çalışanın menfaati için, "Tenkit edersem bir daha yapmaz" şeklinde. Kardeşler, arkadaşlar, spor koçları... Ki spor koçları artık bunu biliyorlar, çünkü esaslı psikolojik çalışmalardan geçtikten sonra spor psikolojisinde ortaya çıkan şu; eğer bir davranışın gelişmesini istiyorsan o davranışı takdir et. Takdir edilen davranış enerjinin çoğunu alır, kötü davranışı ortadan kaldırmaya başlar tavrı içerisinde. Bir de sandviç dedikleri bir taktik var; herhangi bir çocuğun ya da herhangi bir kişinin davranışının değişmesini istiyorsan önce iyi yaptıklarını söyle, kendisine güven gelsin, hatta öyle bir teknik ki, "yaşayarak öğrenme tekniği" deniliyor buna, "yaşayarak öğrenme döngüsü" deniliyor ve benim seminerlerimde mesela bunu kullanmaya özen gösteriyorum.

— Bu "yaşayarak öğrenme tekniği"ne dair örnek verebilir misiniz?

— Beraber grupça bir iş yapıyorlar ve biz gözlüyoruz sadece. Benim semineri beraber verdiğim bir arkadaşım var Yavuz Durmuş diye, onunla beraber gözlüyoruz. Katılanlar da gözlüyor. Bunu ana-baba da aynı şekilde yapabilir, çocuğa bir şey verirsin, bir şey yapar, ne ise bu. Herhangi bir eylem. Bu resim yapma, bir şey yazma da olabilir, top oynama da olabilir, yemek yapmak da olabilir, her ne ise. Bu bittikten sonra bir süreç başlatıyorsunuz. Diyorsunuz ki mesela gruba, "Arkadaşlar neleri iyi yaptık?" Birbirlerine bakıyorlar. Hiç böyle bir soru ile karşılaşmamışlar! Hep, "Neleri kötü yaptık?" diye başlamışlar. "Neleri iyi yaptık?". Ve ısrarla onun üzerinde duruyoruz. Gülmeye başlıyorlar ve hakikaten söylüyorlar; mesela, "Birbirimizin kalbini kırmadık" diyorlar. Güzel. Yazıyoruz onu. "Birbirimizle konuştuk, güldük eğlendik, içimizdekini olduğu gibi söyledik, iyi iletişim kurduk, dürüsttük" diye başlıyorlar söylemeye. Çıkarıyoruz, başka neleri iyi yaptık. Bayağı malzeme çıkıyor.

İkinci adım; neleri daha iyi yapabilirdik? Orada başlıyorlar söylemeye, mesela diyorlar ki, "Birbirimizin boyunun

farklı olduğunu hesaba katmadık. Planlama yapmadık. Lider seçmedik. İşi pek ciddiye almadık" filan gibi bizim söyleyeceğimiz şeyleri kendileri söylemeye başlıyorlar zaten. "Peki bu süreçten geçtikten sonra ikinci defa böyle bir durumla karşılaşsanız nelerin farkında olurdunuz? Neleri cebinize koydunuz şu anda?" Yine kendileri söylüyorlar, "Önce bir planlama yapalım derdik. Herkes hazır olmadan başlamayalım. Sabırsız olmadan işin ciddiyetini konuşalım derdik" filan gibi tamamıyla kendileri bir öğrenme ortamı yaratıyor. Ve her çocuk, her çalışan, her öğrenci bu potansiyele sahip.

Yani bana bir kompozisyon verilse şimdi, gözden geçirsem ve onunla beraber otursam, neleri iyi yaptığına bir bakayım diye, ondan sonra da neleri daha iyi yapabilirdi diye baktığımda savunma durumu ortaya çıkmıyor. Çünkü bir taban oluşmuş, bir güven oluşmuş; iyi yaptığı şeyler var. Ama daha iyiye de gidebileceğini görüyor zaten. Her şey mükemmel değil ki. Mükemmelliğe uzun bir yolculuk var.

— Vurgu olumsuzluğa değil de olumluya yapıldığında, giderek baskın hale gelen o oluyor tabii.

— O bakımdan ben eleştirilerde çok dikkatli olmaya çalışıyorum. Hele yazma işinde. Şevk işi çünkü yazma işi. Çok kırılgan bir sürecin içindesiniz. Şevkiniz kırıldı mı, bittiniz. Ve bu yayınevi sahiplerinin, özellikle yayınevi kuranlar falan var, yazarların kapitalinin şevk olduğunu bilmelerini çok, çok çok önem görüyorum ben. Çünkü başıma birkaç kere geldi. Yeni yayınevi kurmuş kişilerin, "Hocam ikinci keresinde böyle yazarsınız di mi? Bakın şunları şunları şunları şöyle yapsanız çok daha iyi satar" filan gibi langır lungur konuştuklarını görüyorum. İlk başlarda bir şey söyleyemiyordum, bakakalıyordum, çünkü yani benim mahremiyetime girilmiş gibi bir durum bu. Ve şükranla söylemem gerek ki Remzi Kitabevi ile ilişkilerimde bu konuda bir duyarlılık var; herhangi bir öneri akıllarına geldiğinde ne kadar dikkatlice, ne kadar hassasiyetle ve çok bilinçli olarak öneriler ve sunuşlar getirdiklerinin farkındayım. Ondan dolayı da bir yazar olarak saygı duyulduğumu hissediyorum.

O bakımdan, eleştirinin bir sorumluluğu var. Ben şimdi kendi kendimi adamış durumdayım ki, langur lungur birisi de gelse, en kötü tavırlar içerisinde beni eleştirse, artık "Savaşçı"yı yazmış bir yazar olarak egoma çüş demesini çok şükür becerebiliyorum, diyorum. Çünkü içim öfkelenecek, "Sen kimsin l'an!" duygusu olacak, ağzının cevabını vermek, onun alay edilecek yönlerini bulmak falan filana da aklım erer, yapabilirim yani bu tip şeyleri, fakat bu duygular geldiği zaman hangi oyunun içinde olduğumun farkına varacak olgunluğa geldim.

— Asıl güç de bu galiba değil mi? Oyunu oynamanın kuralını karşıdakine bırakmamak. Fırçayı onun eline verip de tabloyu ona boyatmamak.

— Aynen. Ne müthiş bir güç değil mi o? Gerçek, olgun insanın gücü o.

Ve ondan dolayı da çok şükür artık kendimi özgür hissediyorum. Karşıdakinin estirdiği rüzgârın önünde yaprak gibi giden bir insan olmaktan ziyade, söğüt gibi dalgalanıp, geri gelip yerinde kalabilen, "Ondan öğrenilmesi lazım gelen nedir?" sorusunu sorabilen bir bilince çoğu kere eriştim diye düşünüyorum. Ara sıra patlamalar olsa da hemen farkına varıyorum. Ve o da bir öğrenme oluyor. Yani tam "Savaşçı" olmayı gerçekleştirdiğimi söyleyemem ama çoğunun farkındayım. Farkına varabilme özelliği beni öğrenen bir insan haline getirmeye başlıyor, onu görüyorum.

— Böyle baktığınız zaman, "İnsan İnsana"yı yazdığınız dönemde, bir "Savaşçı" yazılamazdı değil mi? O bir yolculuk ve kendi süreçlemelerinizin, öğrenmelerinizin, bilmelerinizin getirdiği bir yolculuğun sonunda yeni bir yolculuğun başlama noktası diyelim. Bittiğinde çünkü farklıydım diyorsunuz.

— Haklısın. Ve içim de sanki hissediyor hangi kitabı yazmam gerektiğini. Sanki içimde bir pusula, "Artık şunu yazmanın zamanı geldi" gibi filan bir şey söylüyor.

— Yazmaya koyulduğunuz... bildiğiniz konu mu oluyor, merak ettiğiniz konu mu oluyor?
— Merak ettiğim konu oluyor. Yani, "Şimdi artık bununla mücadele etmeye başlayabilirsin, uğraşmaya başlayacak gücü kazandın" duygusu geliyor.

— Az önce bu yazma ve terapi konusuna girerken yazmakla arınmaktan bahsetmiştik. Bu çatışmalar bittikten, üstesinden gelindikten sonra yazarlık durumu da sönümleniyor mu, yoksa asıl yazarlık gücünden ondan sonra mı bahsedebiliriz?
— Canan'cığım ya, ben ondan emin değilim. Çünkü yazarlık gücü o süreci paylaşmak da olabilir. Henüz daha kafasının bulanıklığını çözmeden –edebiyattan bahsediyorsak eğer– ne bileyim ben, adam intihara doğru gidiyor ve öyle güçlü yazıyor ki o bunalımını ve intihara gidişini, onu okuyan birçok kişi de intihara gidiyor.

— "Genç Werther'in Acıları"...
— Evet. Ondan dolayı bu "güçlü yazar" olmayı, o süreci paylaşabilme gücü, yansıtabilme gücü ve etkili aktarabilme gücü olarak görüyorum.

Ama bir düşünür olarak, bir düşünme durumuna geçtiğimde, bir düşünür olarak, o zaman o çatışmaların çözümünü önemli görüyorum ben. Kendim için konuştuğumda; hani demin ben demiştim ya, "Artık şimdi şununla yüzleşebilirsin, artık şimdi o konuda bir sürece girebilirsin, artık o kitap konusu ile ilgili süreçlemeye başlayabilirsin" falan dediğim durumlarda bir altyapı konusu var. Yani bazı çatışmaları çözmeden onun üzerine inşa etmem mümkün değildi. O nedenle mesela "İyi Düşün Doğru Karar Ver"i yazmadan "İçimizdeki Biz" kitabını yazmadan "Savaşçı"yı yazmam mümkün değildi. Veyahut da bu kitap olmazdı, farklı bir şey olurdu. Ben, felsefi olgunluk bakımından "İyi Düşün Doğru Karar Ver"i yazarken, "İçimizdeki Biz"i yazarken, esaslı bir sürecin içindeydim. Ama o felsefi sorunların ne olduğuyla ilgili sezgi-

lerim vardı. Tam oturmamıştı. Ama, "Bunların oturması lazım. Bunlar çok önemli" dediğim anda "Savaşçı"yı yazmaya hazır hale geldim.

O bakımdan mesela şimdi bana sürekli, "Hocam" diyorlardı, "çocuk eğitimi ile ilgili bir şey yazın. Şaşırmış vaziyetteyiz. Yani nedir bu ana-babalık? Nelere dikkat etmemiz lazım? Şaşkına dönüyoruz" falan gibi. Türkiye'ye geldiğimde bana sürekli söylenen, gelen talepler vardı. Ama bakıyorum şimdi kafamda ben ana-babalık sürecinin sonunda ortaya çıkacak olan kişinin iç yapısı ile, içeriği ile ilgili fikir sahibi olmadan, ne olacak bu kişi bilmeden, o sürecin ne olduğu konusunda pek konuşabilecek durumum yoktu.

Şimdi "Savaşçı"yı yazdıktan sonra soru şu oluyor; nasıl bir ana-babalık, nasıl bir aile ortamı "Savaşçı" ruhlu insanlar yetiştirir? Artık şimdi iki tane adımım var o kitabı yazmadan önce; bir tanesi, –üzerinde çalıştığım kitap– "Mış Gibi Yaşayanlar Ülkesinden Gözlemler"i yazmam lazım. Bu içinde bulunmuş olduğum ortamın resmini çekmem lazım. Ve şu soruyu soracağım okura; "Hakikaten bu dünyada yaşıyoruz değil mi? Hakikaten bu ülkenin resmi bu değil mi?". Aile boyutunda, ekonomi boyutunda, eğitim boyutunda, arkadaşlıklar boyutunda, şehir yapısı boyutunda, kaldırım boyutunda, bina inşası, deprem, trafik ışıkları boyutunda, hayatımızın her boyutunda. "Hakikaten bunun içinde yaşıyoruz değil mi?". Burada bir tespit yapmak istiyorum.

İkincisi de, ondan sonra bir kitap çalışması. Onda da korku ve değerler kültürünü ele almak istiyorum. Yani bu manzara, bu resim durup dururken ortaya çıkmıyor. Bu resmin arkasında son derecede tutarlı bir şekilde işleyen bir süreç var. Bir dünya anlayışı var. Bu, "Mış Gibi"den sonra ikinci kitap olacak.

— Eğer bu ikinci kitapsa o zaman "Mış Gibi" sadece resimlerden oluşan bir albüm olmayacak mı?
— Albüm olacak.

— Albümün yorumu sonradan mı gelecek?
— Evet, yorumu sonradan gelecek.

— Yani "resimaltı".
— Arif Bey'le beraber resim çekeceğiz önce "Mış Gibi"de. Çünkü baktığı resmi görmeyen çok insan var.

— Önce o resimlere bakıp, sonra da "görebilmek" için ikinci kitabı mı bekleyecekler?
— Yok, önce baktığı resmi görecek. Önce "mış gibi" ne demektir onu öğrenecek ve şu ilişki "mış gibi" mi değil mi; hakikaten mış gibi öğretmen mi sınıfa giren, mış gibi mi karı-koca ilişkisi, hakikaten mış gibi politikacı mı, hakikaten mış gibi yasayla mı karşı karşıyayız? Bütün bunları göstermek istiyorum. Çünkü öyle!

Ondan sonra soru şu: "Peki bu neden böyle?" Çünkü bu soru sorulmuyor.

Mesela şimdi Vehbi Koç'un hayat hikâyesini okuyorum. Ayrıca "Hayatım, Hatıralarım ve Öğütlerim" kitabını okuyorum. Mesela bu 60 yıllık iş deneyimi geçirmiş bir kafanın Türkiye'nin değişik sosyal yönlerini değerlendirmesini görüyorum. Ve bu değerlendirme çok önemli, yani tüylerim diken diken oluyor, o kadar çok önemli tespitler var ki. İstatistik gibi. Özellikle 1973-1980 devresinde. Şimdi bunu okuduktan sonra şunu soruyorum; peki bu neden böyle oldu? Güzel. Bu tespit çok önemli, yani adam yırtınıyor çırpınıyor; benim terminolojim içerisinde, "biz bilinci" içerisinde olsaydı neler olurdu onu anlatmaya çalışıyor fakat ortaya çıkan manzara Türkiye'nin menfaatleri değil, "sen-ben bilinci" içerisinde politik partilerin başındaki kadroların menfaatleri ile ilgili süreçler gelişmiş vaziyette. Ayrıntılı anlatıyor. Ama bu kişilerden dolayı mı böyle oluyor? Yani Ecevit yerine X olsaydı, Demirel yerine Y olsaydı farklı mı olacaktı durum?

— Yani zemin müsait olmasaydı olmazdı mı demek istiyorsunuz?

— Evet. Benim yaklaşış tarzım o; balık hastaysa suyu incelemek lazım durumuna dönüyorum yeniden. Ve şimdiye kadar okuduklarım içerisinde buna bakış yok. İdeolojilerin ötesinde. Yani adam bir terim söylüyor, sosyolog arkadaşımız, "Efendim" diyor, "endüstriye geçemediğimiz, tarımsal toplum olduğumuzdan dolayı bu böyle oluyor" diyor. Veyahut da işte sosyolojik bir etiket koyuyor. Yani sanki bir psikiyatra gidiyorsun, "Şöyle şöyle derdim var" diyorsun, o da sana, "Anksiyete atakların var" diyor, etiket koyuyor. Eee? Hiçbir şey dememiş oluyor aslında. Anksiyete atağı. Tamam. Eee? Niye var o? Yani tarımsal dünya içerisindeki kişinin düşünüş tarzını, bakış tarzını, değerlerini bileceksin, bunlar davranışlarına nasıl yansıyor bunu bileceksin. Bu bir. İkincisi de, endüstri toplumu diye bir toplum pat diye ortaya çıkmamış ki. Her bir bireyin düşünüş tarzı, davranışları, değerleri etkilenerek farklı bir düşünüş dünyası ortaya çıkmaya başlamış.

— Ama bu "Eee?"yi inceleyen de çok bilim var? Yani sosyoloji var, antropoloji var, siyaset bilimi var, ekonomi bilimi var, düşünce tarihi var, tarih var, sanat tarihi var vesaire... Sorulmamış bir soru olmadığı gibi, temel bir soru bu.
— Ama sana bir şey söyleyeyim mi, aynı psikiyatrlar gibi etiket vermekten başka bir şey yapmıyorlar.

— Sizin getirdiğiniz değişik açılım nedir?
— Hah. Korku kültürü-değerler kültürü işin içine girecek. Tamamıyla insan fenomeni içinde; anlam verme. Yani, insanın anlam verme davranışı vardır bir. O insanın anlam verme davranışını etkilemedikçe, "değiştiremezsin".

— Algılama.
— Evet. Algılama. Anlam vermenin arkasında da yatan, zeminler. Bakış zeminleri. Bu "İletişim Donanımları"nda buna bayağı girdim, anlattım.

Bu anlam dünyası, yorum dünyası, insanı insan yapan dünya. O bakımdan, davranışları görüyorsun, davranışlar çı-

kıyor da bu davranışların arkasında bir anlam verme var. Bir anlam veriyor adam.

— Bir örnekle açıklayabilir misiniz?

— Şu örneği vereceğim; hani daha önce konuşmuştuk, Türkiye'de tanıdık-bildik kültürü kendi başına bir değer olduğu sürece –teyzemin oğlu, askerlik arkadaşım, mahallelim, hemşerim, meslektaşım her ne ise şu veya bu şekilde– bu, insan ilişkilerinde çok önemli bir değer olarak ortaya çıktığı sürece... çünkü bu değeri nasıl gösteriyoruz biz; "Yabancı muamelesi yapıyorsun, ayıp ediyorsun" diyor adam, "askerlik arkadaşıyım ya. Yabancı muamelesi yapıyorsun" diyor. Demek ki benim kültürümde, "yabancı" olanla "tanıdık-bildik" arasında böyle bir ayrım yapma değeri var. Bu şeye benziyor, bir arkadaş bir şoförle konuşurken Leonardo da Vinci'nin bir sözünü söylemiş. Şoför demiş ki: "Kim söylemiş abi bunu?", "Leonardo da Vinci" demiş arkadaş. Şoför, "Gâvur mu?" demiş. "İtalyan heykeltıraşı, düşünürü" demiş arkadaş da. Şoför, "Abi inanma ya gâvurların söylediğine. Bizleri yıkmak için böyle sözler söylüyorlar" demiş. Şimdi burada da bir tanıdık-bildik kültürü var esasında: "Bizden mi?". Bu çok yerleşmiş vaziyette. Kültürde bu yaşadığı sürece ve bunu sen ele alıp, inceleyip, –şimdi yine İngilizce düşünüyorum. "Unlearning" diye bir kavram var– "bildiğini unutmayı öğrenmen" lazım. "Unlearning" dediğimiz. Böyle bir kavram var. Yani yeni bir öğrenmeye hazır olabilmen için bir "unlearning"sürecinden geçmen gerekiyor; eski bildiklerini, alışkanlıklarını kaldırıp öyle bir boşluk ortaya çıkaracaksın ki yeni bilgi dolduracak orayı.

— "Önyargılar"ı parçalamanın atomu parçalamaktan zor olduğunu söylemişti Einstein.

— İşte o. Ama bu olmadıkça da, yani eski elbiseyi çıkarmadan, değişim hadisesine ulaşamıyorsun, yani yeni elbiseyi giymen mümkün değil. Zor bir süreç.

— *Psikolojinin buna yanıtı: "Mümkün".*
— Mümkün. Fakat zor olduğunu bilerek başlayacaksın ve bunun bir sürü yolu var. İnsan değişiminin teknolojisi var.

Şirketler değişirken, bireyin kendisi herhangi bir alışkanlığını bırakırken karşı karşıya geliyor. Mesela sigarayı bırakmak isteyenler bununla karşı karşıya gelirler. Herhangi bir alışkanlığı bırakmak isteyenler karşı karşıya gelirler. Fakat, şunu söylemek istiyorum; benim kültürümde, benim ülkemde tanıdık-bildik olmak bir değer olarak yaşıyorsa önce bunun bir değer olarak yaşadığını tespit etmem lazım, bunun bir resmini çekmem lazım. İkinci olarak da bu bir değer olarak yaşadığı sürece ne gibi sonuçlar ortaya çıkarıyor onu görmem lazım.

Bu "değer" olarak yaşadığı sürece, insan ilişkilerinde hakkaniyet, adil olmanın gerçekleşmesi mümkün değil. Mümkün değil. Çünkü tanıdık-bildiğe sen ayrıcalıklı bir davranış gösterdiğin anda tanıdık olmayan birinin hakkını yiyorsun. Ama biz yöresel kültürde, o yöresel kültürde olmaya önem veren dernekler kuruyoruz, teşvik ediyoruz bunu. Tanıdık-bildiklerimize saygılı olmayı teşvik ediyoruz. Tanıdık-bildik olmayanlara selam vermemeyi teşvik ediyoruz. Yani tanıdık-bildikle ilgili kültürü bol bol destekliyoruz ama aynı zamanda adil bir toplum olmaya da çalışıyoruz. İşte burada bir çelişki var. Bunun farkına varmak lazım. Değerler kültürü ile çelişiyor.

Benim yapmaya çalıştığım işte, mevcut kültürün işleyiş tarzını anlayalım. Yani şunu demek istiyorum; suyun kalitesini anlayalım. Bu suyun balığı nasıl etkilediği sürpriz değil. Artık balık hakkında konuşmayalım, su ile ilgili bir konuşalım, aksi halde şikâyet etmenin ötesinde bir şey yapmıyoruz. Psikiyatr, "Anksiyete atağı", "Panik atak" dedikten sonra başka hiçbir şey söylemiyorsa psikolojik anlamda hiçbir şey söylemiyor demektir. Yani hayatınızda birisini mi kaybettiniz, bir sınava mı hazırlanıyorsunuz falan filanı deşerek şu anda sizin hayatınızda oluşmuş bir boşluğu, depremi görmek, farkına vardırmakla ilgili bir çabaya girmiyorsa onun, "Anksiyete atağı" demesi ne sizin davranışınızı değiştirir ne

de kendinize bakış tarzınıza herhangi bir anlam getirir. Sadece bir etiket getirmiş durumda. Sadece dersiniz ki: "Bende anksiyete atağı varmış, ilaç verdi, içiyorum". Eee, nereden geldi bu? Bilmem.

— Buradan daha farklı bir konuya geçeceğim; anksiyete atağı etiketlerden biri ve ona göre tedavi olacaksınız. Bu tür etiketlemeler, tanımlamalar var. Türkiye çok genç nüfuslu bir ülke. Demin söylediğiniz o, "Çocuk yetiştirmekte şaşkınlığa düştük hocam, nasıl yetiştirelim" denilirken farkına vardırılacak olan nedir peki? Örneğin "adolesan çağı sorunları" deniliyor. Ergenlik çağı "sorunları". Çocuğun büyüyor olması neden "sorun" olsun? Bir gerçekliğe "sorun" diye bakıldığında sorun yaratılmış olmuyor mu?

— Canan'cığım bu sorduğun soruyla, geçenlerdeki konuşmamızda, "Çocuk nedir?" diye bir soru sormuştun, bunun çok ilişkisi var. Ve ben orada, "Korku kültürü ve değerler kültürüne geçmek zorundayım" deyip, korku kültüründe çocuk nedir, değerler kültüründe çocuk nedir üzerinde durdum.

Şimdi, "çocukların sorunları" diye bir sorun alabilirsin, "gelişim sorunları" diyebilirsin ama "Çocuk nedir?"e cevap vermeden gerçekten hangi tür sorunlarla karşılaşacağına karar veremezsin. Korku kültürü içinde ele aldığın zaman çocuğu, kalıplanacak. Kendisinin getirdiği herhangi bir akıl, bilgi yok, ona sen ezberleteceksin, öğreteceksin ve onu sen programlayacaksın ve otoriter tavır içerisinde denetleyeceksin, sürekli yönlendireceksin anlayışı. Hakikaten bu kendine özgü sorunlar yaratır ve ömür boyu devam eden sorunlar yaratır. Ve toplumumda bunu ben yoğun olarak görüyorum.

Değerler kültürü içerisinde baktığın zaman çok hassas dengeler içindesin; yani ait olma-birey olma dengesi, varoluşun beş boyutu içerisinde çocuğun beslenmesi, onun sosyal yüz ve iç dünyasının dengelenerek hayatının anlamlı ve coşkulu bir sürecinin başlaması anlayışı... O zaman da çocuk sorunları olacak ama bambaşka bir gözle bakacağımız sorunlar olacak.

Aynı soruyu, "Çocuk nedir?" sorusunu "Genç nedir?" sorusuna çeviriyorum şimdi ben: Korku kültüründe genç nedir, değerler kültürü içerisinde baktığın zaman, sevgi kültüründe genç nedir?

Ele alış tarzın bakımından çok farklı gözlemler ve sonuçlarla karşılaşırsın. Mesela, korku kültürü içerisinde ele aldığında, bir kere genç dediğin kişi, ona ergen diyelim teknik terimiyle, bir kere salgı bezlerinin işleyişi değişmeye başlamıştır, kadında ve erkekte cinsellikle ilgili salgı bezleri değişmeye başlamıştır. Salgı bezlerinin değişmesiyle ilgili beynin işleyiş tarzı değişmeye başlamıştır. Kaslar, görünüm, ses tonu, bunlar değişince sosyal yaşam, farkında olması gereken şeyler değişmeye başlamıştır. Sosyal uyumla ilgili çocuğun yedisekiz yaşında hiç aklına gelmeyen, farkında olmadığı yeni boyutlar ortaya çıkmaya başlamıştır, ondan dolayı sürekli bir uyum süreci içerisinde olan bir yaratık düşün. Çocuk değil, yetişkin değil. Ortada bir yerde. Ve kabul edilmek istiyor birey olarak. Ait olma-birey olma dengesinde artık kendi ayağının üzerinde kalmak istiyor. Genetik olarak öyle programlanmış. Yani yuvadan uçmaya yaklaşmış bir kuşun sürekli kanat çırpması gibi, o da bireysellik kanat çırpması yapıyor. İçeriye girince odasının kapısını şak diye kapatıyor. Odasının kapısına yazıyor; "Vurmadan girerseniz ölürsünüz" falan gibi laflar yazıyor. Bu içinden geliyor bunun böyle. Fotoğraflar asıyor. Hatıra defteri tutuyor, gizli gizli saklıyor onları. Onu alıp sen gizlice okursan cinayet işlemişsin gibi müthiş onuruna dokunuyor. Bireysellikle ilgili bir hassasiyeti beliriyor. Doğa bunu istiyor. Tanrı'ya inanıyorsan, yüce Tanrım bunu böyle yaratmış. Farkına varıp saygı duymak lazım. Gittikçe ayağının üzerinde kalmasına yardım etmek lazım.

Şimdi bu bir realite. Bu evrensel insan realitesi. Psikolojik olarak baktığın zaman bu süreç başlamış oluyor.

Korku kültürü diyor ki: "Bana bak, ben senin babanım! Kapıyı istediğim zaman açarım. Şöyle şöyle yap. Bu mesleği seç. Bu kızla evleneceksin derim. Adamsan sözümü tutarsın.

Ben babamınkini tuttum, sen de benimkini tutacaksın". Şimdi bunu, yaratacağı sorunları görüyorsun.

— Sorum; yani realite olarak söylediğiniz şeyleri "sorun" olarak algılamakta mı yatıyor sorun?
— Evet! Realite dediğimiz şeye "sorun" dediğimiz andan itibaren o zaman sorun yaratıyoruz ve çözüm yerine yeni sorunlar üretiyoruz.

Yani çözüme yaklaştığımız zaman, daha doğrusu onların çözüm çabaları, sorun üzerine sorun yaratıyor. Ondan dolayı insan olmakla ilgili bir... yani "İnsan nedir?" bu ontolojik bir soru. Ve önce onunla ilgili bir açıklığa kavuşmamız lazım. Ben mesela şunu görüyorum, iki insan iletişim içerisindeyken nelerin farkında olması lazımı bilmeden –bu bir altyapı çünkü– "karı-koca iletişimi", "kadın iletişimi, erkek iletişimi" hakkında konuşmanın bir zemini olmayacağını düşünüyorum. Çünkü karı-koca iletişimi önce insan insana iletişimi bildikten sonra bir de kadın olma bilinci ve erkek olma bilincinin ilavesiyle olacak bir olay. Ama insan insana iletişimi bilmeden, "Efendim, ana-baba-çocuk iletişimi hakkında bize bilgi verir misiniz?" anlayışı temelsiz. Önce senin bir insanla nasıl konuşulabileceği konusunda bir gelişimin, olgunlaşman olacak ki ondan sonra ayrıca bir babanın, bir annenin oğluyla ya da kızıyla konuşması hakkında da ilave duyarlıklar kazanman lazım.

— Siz, "İnsan insana iletişim" dediğiniz zaman eminim ki bir sürü kişiye, "İnsan insana dendiği zaman gözünün önünde ne canlandı?" derseniz iki yetişkin insanı konuşurken düşüneceklerdir. Hatta keşke çoğunluğa çizdirebilme imkânı olsa, sanırım çoğunluk için erkek erkeğe konuşacak iki figür orada.
— Tabii ben bu "insan insana"nın ne olduğu ile ilgili kitapta veya seminerde ayrıntılara giriyorum. Çocuk da, kadın da, erkek de insan. Ama haklısın, ilk akla gelen imaj yetişkinin yetişkinle, çok muhtemelen de, erkeğin erkekle, kadının kadınla konuşması gibi bir tavrın akla gelme olasılığı var.

Onun için geçende sorduğun soru çok önemliydi: "Çocuk nedir?", Genç nedir, insan nedir konusunda iki kültürün, korku kültürünün ve değerler kültürünün çok farklı cevapları var. Ondan dolayı çok önemli görüyorum. "Savaşçı"dan sonra gelmesi çok önemli benim için.

Ve o nedenle şimdi ben çok açık seçik bir noktaya gelmiş durumdayım, mesela diyelim ki, "Efendim, evlilik konusunda konuşun bize hocam. Evlilik sorunları. Boşanmalar çok artıyor" veyahut da "Ergenlik konusunda konuşun hocam. Çocuklarımız bunalıma giriyor. Ergen çocukların intiharları arttı" filan dendiğinde çok açık seçik görebiliyorum:

1) İki insan birbirinin farkına varınca iletişimin başladığının farkına var. İki insan birbirinin farkına varınca –birbirinize bir şey söyleseniz de söylemeseniz de, baksanız da bakmasanız da– alışveriş başlıyor. İletişim başlıyor. Önce bunun farkına var. Henüz bunun farkına varmış değil benim toplumum.

2) Sadece bir kişiye değil, iletişim içinde mesaj gönderirken çevrene de mesaj gönderiyorsun. Sen evde karına bağırdığın zaman, kızdığın zaman "Allah kahretsin! Böyle yemek mi pişirilir?!" dediğin zaman, seni duyan herkes o evde bir mesaj alıyor senin kim olduğunla ilgili, senin değerlerinle ilgili, beklentilerinle ilgili. Aile kültürü oluşmaya başlıyor. Bu herkes için geçerli.

3) Her iletişim eyleminde sen kim olduğunu tanımlıyorsun. Şimdi bu üçüncüsü en önemli. Daha önce de bunun üzerine konuşmuştuk. En önemlisi bu; "Ben kendime kendimle ilgili ne mesaj veriyorum?"

Bu üç bilince erişmeden insan insana iletişim kurmak mümkün değil. Kurulmaz. Mümkün değil. Şimdi buna eriştikten sonra, bir de artık hangi durumdasın, kiminle konuşuyorsun başlıyor yavaş yavaş. Mesela, ben ısrarla üzerinde duruyorum bu ana-babaların bulunduğu ortamlarda, en önemli iletişim davranışı, dinleme davranışıdır.

Israrla üzerinde duruyorum ve diyorum ki –ilerde bunu kitap haline getireceğim; dinleme ile ilgili–: "Karşınızdakini, dinlemenizle var edersiniz". Dinlenilmeyen insan var olamaz. Bu-

na yüzde yüz inanıyorum. Şimdi, yetişkinler için de geçerli bu, çocuklar için de geçerli. Dinlenilmeyen çocuk, güneş görmeyen, su verilmeyen çiçek gibidir. Solmaya başlar. Gözlerinden anlarsın solduğunu. Dinlenildiği zaman cıvıldamaya başlar. Devam eder konuşmaya, gözleri parlar. Dinlenilmeyen genç var olamaz. Şimdi var olma çabasına girmiş bir ergen. Ne yapıyor, kapıya yazmış, "Vurmadan girerseniz ölürsünüz" diyor. He hey, müthiş bir mesaj bu! Nasihat etme tavrı içerisinde konuştuğun zaman sıkılıyor. Nefes alışı değişiyor, terlemeye başlıyor. Evden kaçmak için bir tavır içerisinde oluyor. İşte anne-baba diyor ki: "Bizi dinlemiyor hocam. Bizi hiç dinlemiyor. Bir şey anlatmaya çalışıyoruz, hiç dinlemiyor. Ayrıca da bizimle hayatını artık hiç paylaşmıyor. Evvelden gelirdi, ne oldu bitti anlatırdı". Şimdi ben resmi çok açık seçik görüyorum; Bu çocuk 10-11 yaşındayken gelip anlatıyordu, onlar da şöyle yap, böyle yap diye sürekli nasihat veriyorlardı ama bireysellik yönünde pek gelişmiş bir bilinci olmadığı için çocuğun, çelişki içerisine girmiyordu. Ama ne zaman şöyle şöyle oldu, arkadaşlara bilmem ne oldu dediğinde ana-baba "Sen niye karıştın o gruba?" diye bir tavır aldığında, çocuk içinden şöyle bir karar veriyor: "Bir daha anlatırsam size eşek olayım".

— Peki burada anne-babaların öncelikle şunu mu kabul etmeleri gerekiyor; alışkın olmadıkları bir durumla karşılaşıyorlar ve bundan korkuyorlar. Bu korkularının son derece normal olduğunu kabul edip, "Neden korkuyorum?"u mu sorgulamaları gerekir? Yani, "Çocuk ne yapıyor?"dan çok, "Ben bunu neden böyle yapıyorum? Neden karşı çıkıyorum?"

— Kesinlikle bir korku var. Denetleyememekten korkuyorlar, "Sonra nereye gider bunun sonu?" diye. Bunun altında da yatan cevap ne biliyor musun Canan, çocuk nedir konusunda henüz daha cevaplarını verememişler.

Çocuk benim manipüle edip, kalıplayacağım, programlayacağım birisi diye baktıkları zaman, baktılar ki denetleyemiyorlar, yani programlayamamışlar, müthiş bir kaygı, müthiş bir çaba gösteriyorlar denetleyip programlayabilmek için.

"Son çaremiz bu. Artık elimizdeki son yıllar da bu" diye iyice bir çaba gösteriyorlar. Tam da bireyselliği çok önemli olan insana. Ana-baba iyice paniklemiş durumda bindirince çocuk tam tersi tepkide bulunuyor. Elinden gelene göre, içinde bulunduğu duruma göre bir tepkide bulunuyor. Ya hastalanıp sinerek, "Allah kahretsin! Zaten bu hayatta anlam yok, coşku yok. Herkes zaten yanıp yakınıyor. Babamın dediği mesleği seçerim, anamın dediği kızla evlenirim. Günde iki paket sigara içerim. Akşamları kafayı çekerim. Kişisel bütünlük diye bir şey yok zaten. Allah belasını versin!" diyor. İşte hayat "mış gibi" yaşanacak. Başka çare yok çünkü hapishane her taraf. "Ben de böyle olurum" diyor ve kabul ediyor. Yüzde 10 direniyor, yüzde 20 direniyor, yüzde 45 direniyor direnebildiği kadar, bir tarafı kurtarıyor. O kurtardığı taraf onun sağlıklı tarafı. Diğer tarafında biraz topal, biraz bilmem ne. Çok azdır saygılı bir ortamda, yani ana-babanın birdenbire farkına varıp, "Bu bir kişi. Kendi potansiyeli ile hayatta olan, kanat çırpan, uçmaya hazırlanan bir insan" dediği.

— "Bu bir kişi", bu bebeklikten itibaren söylenmesi gereken bir cümle değil mi zaten?

— Söylemiştim; iki yaşındaki çocuğun kapısına vuran çok farklı bir bilinç. O bilinci araba kullanırken düşünebiliyor musun? İşaretini verir, mesafeye uyar, herhangi bir acil durumsa, "Buyurun geçin" der, yani sınırlar ve sorumluluk bilinci. Yani bu ergenin sınırları ve sorumluluğu var.

İşleyen mekanizma şu: Çocuğun sınırlar ve sorumluluğuna saygı gösterirsen, çocuk saygının ne olduğunu öğrenir ve saygı gösterme davranışında bulunur.

Şimdi biz diyoruz ki, "Büyüklerimize saygı gösterelim. Efendim, eskiden büyüklerimize saygı vardı, şimdi kalmadı" diyoruz. Ben geçmiştekinin saygı ile ilişkisi olduğunu görmüyorum. Korku vardı. Çok belirgin olarak korktuğumuzdan dolayı o korkuyu gösteriyorduk. Eğer büyüklere saygılı olunmasını istiyorsak, mutlaka ve mutlaka işe çocuğa saygı ile başlayacağız.

Çocuğa saygı gösterirsek, sınırlar ve sorumluluğuna saygı gösterirsek, ergenlik sorunu diye bir şey yaşamazsınız, bunu devam ettirirsiniz. Ondan dolayı ergenlik sorunu diye bir şey görmezsiniz; konuşmaya devam eder. Farklılaşma olmuştur elbette, ona uyum yaparsınız, dans edersiniz. Evvelden, "Anne ya, ne yapayım ben şimdi ya? Şunu bulamıyorum, bunu yapamıyorum" diyen 10 yaşındaki bir çocuk, 13-14 yaşında, anne ağzını açtığı zaman, "Biliyorum. Söylemene gerek yok" demeye başlayacaktır. Dans burada annenin bilincinde. Duracak. Farkına varıp dansını ona göre yapacaksın. Bunun farkına varıp uygun dansı yapmaya başladığın zaman güzel bir ilişki olur.

— Peki çocuğun bu dönemde çatışmayı yaşaması mı daha sağlıklıdır, yoksa bu dönemi uyum içinde çatışmasız geçirmesi mi daha sağlıklı bir birey yetiştirir?
— Bir kere, yani ana-baba bir tutum olarak, sınırlar ve sorumluluk bilinci içerisinde saygılıysa bu çatışma yaşanmayacak anlamına gelmez. Çünkü göremezsin, yani ortaya çıkar söyler, ana-baba önce bir şaşırır, bir davranışta bulunur, çatışma ortaya çıkar, çatışmanın çözümünde dans başlar. Onun için hem ana-baba, hem ergen çatışmayı yaşar.

— Bu dansın her iki taraf için de yeni öğrenilmekte olan bir dans olduğunu söyleyebiliriz değil mi?
— Evet, söyleyebiliriz.

— Yani anne-baba olmaktan dolayı anne-babalığı bilmek diye bir şey söz konusu olabilir mi?
— Anne-baba olarak doğmuyor ki kimse. Her şey gibi o da hayat boyu öğrenilecek bir süreç, ondan dolayı çok güzel bir durum. Yani yaşamak müthiş coşkulu bir süreç. Anlamlı bir süreç. Çünkü sürekli uyanık olmanı gerektiren, sürekli yenilenen, sürekli keşfettiren bir sonuç.

— Karşınızdaki sürekli gelişip değişiyor çünkü... Karşılıklı sürekli değişiyorsunuz...

— Evet, ana-baba da böyle işte. Bu gözle baktığın zaman, karı-kocanın eskimesi diye de bir şey yok. Çünkü sanılıyor ki, "Biz artık karı-koca olarak birbirimizin içini dışını iyice biliriz". Hayır, sadece maskelerimizi iyice indirdik, takır takır maskeler düştü. Başta maskeleştik ve düştü maskeler, ondan dolayı coşku gitmiş vaziyette. Konuşacak bir şey bulamıyoruz. Ama bu dediğin şekilde bakabilirsek, çocukla oluşturulan süreç gibi, yani adam dese ki: "Hiçbir zaman ben koca olmayı tam öğrenemem, daha öğreneceğim Allah bilir neler var?". Kadın da dese ki: "Bir erkeğin karısı olmak ne demektir, ben bunu hiçbir zaman yüzde yüz öğrendim diyemem, hep öğreneceğim şeyler var. Buna sürekli açık olmam lazım".

— Bahsettiğiniz evlilik eskimesi... eğer bu gençlikte yapılan uzun süreli bir evlilikse; önce genç birinin sevgilisi, eşi oluyor. Derken orta yaşlar... Sonra bir dede, bir nine. Sürekli olarak bambaşka birileri var aslında karşılıklı... Sürekli bir değişme. Her açıdan... Hep öğrenilmesi gereken. Bu öğrenme sürecini daim kılmanın, bu bakışı sağlamanın yolu, "Biliyorum" dememekte yatıyor sanırım.

— "Savaşçı"nın gözüyle bakacak olursak, gözlemleyen bilinçle bakmakta yatıyor. Yaşamı, süreci içerisinde görebilmekte yatıyor. Mesela öfkelendin. "Merhaba öfke" diyorsun, "sen nereden geldin?". Bir yolculuk başlıyor o sırada, "Merhaba öfke" diyebildiğin andan itibaren. "Nereden geldin?". Cevaplar geliyor. "Babandan geldim. Çünkü baban da aynı bu durumda kızardı" diyor. "Ben senin erkekliğinden geldim" diyor, "erkek onuru diye bir şey var, şimdi çiğneniyor. Oradan geldim" diyor. Ama bunun farkına varabildiğin andan itibaren seçeneklerin ortaya çıkıyor; "Babam gibi mi kızayım, yoksa yeni bir bakış tarzı var mı?"

Temel kavram; sürekli bir öğrenme süreci içerisinde olduğumuz, durağan bir yapı olmadığımız, buna açık olmamız gerektiği kavramı, ona katılıyorum yalnız sinir sistemimizin nasıl çalıştığını unutmamak lazım.

Daha önce de bahsetmiştim, sinir sistemimizin çalışışı

şöyle: 7+2 ve 7-2. Yani Bit olarak ne yapıyor; dünyaya baktığımız zaman gelen milyonlarca malumattan Bit olarak 5 veya 9 arasındakileri alıyor. Çok süratli bir şekilde onu anlamlandırıp onu depoya koyuyor, sonra yenilerini alıyor.

Mesela hiç bilmediğin bir yabancı dili dinlediğini düşün. Kelimeleri hissedemezsin, vurgulamaları hissedemezsin, bir ses dizisi akar gider sadece. O dili öğrenmeye başladığında ise yavaş yavaş o fonemleri tanıman, heceleri tanıman, kelimeleri tanıman zaman alır. Çok çok çok bölmeye başlarsın, bölmeye çalıştıkça da anlam gelmeye başlar. O bakımdan, sinir sistemi gelen malumatı kategorize edip o kategoriler içerisinde dünyayı görmeye başlar. Ekonomik çünkü. Yani insanları teker teker görmek yerine; "zenciler", "kadınlar", "kızlar", "çocuklar" diye görmeye çalışır. Böylelikle birisini gördüğü zaman, işte, "Milyardan bir tanesini gördüm" demez, "Bir erkek gördüm" der. Kadınlar ve erkekler diye iki kategori vardır ve o erkek görmüştür. O kadar. Yani beyin sürekli genellemeye, kategorize etmeye, ekonomikleştirmeye doğru götürür. Bilinçli olarak ona direnmek lazım.

Kültür sürekli stereotipler kurmaya, genellemeye, ekonomik olmaya doğru götürür.

— Kültürün stereotipler kurması... Bir şey sormak istiyorum; siz dili incelediniz. Türkçe'ye ilişkin çalışmalarınız da var dil psikolojisi alanında. Fransızca'da olsun, İngilizce'de olsun birçok dilde dişil kelimeler ve eril kelimeler var; feminen ve maskülen. Daha konuşurken bir yükleme ve cinsiyete gönderme yapıyorsunuz. Ama Türkçe'nin muhteşemliği diyeceğim, cinsiyet vermiyor kelimelere. Ayrım yapmadan, cinsiyetsiz düşünebilmek mümkün bu dilde. Dil psikolojisi alanından bakarak, bizim kelimelere cinsiyet vermemiş olmamızı nasıl yorumluyorsunuz? Cinsiyet ayrımcılığının aslında hiç de bizim temel kültürümüzde yeri olmadığına dair bir kanıt mı bu?

— Şimdi esasında dil psikolojisinden ziyade senin bu sorduğun soru, bu konuda oldukça yoğun araştırmaların olduğu, sosyolengüistik diye bir alan gelişmeye başladı, o alana ait.

Yani dil, psikolengüistik diye bir alan gelişiyordu ama yavaş yavaş o alan kendisini bilişsel psikolojiye döndürdü.

— Bu soru sizin alanınıza girmiyor mu?

— Bu benim tam alanıma girmiyor. Sosyolengüistik ve kültürel-lengüistik diye bir alan gelişmeye başladı ve Berkeley'de bu alanda uzmanlaşma başladı. Türkçe'ye bir kitap çevrildi, Varlık Yayınları'ndan çıktı, Tannenbaum, Deborah Tannenbaum'un "Beni anlamıyorsun" şeklinde, kadın-erkek iletişiminde bir kitap çevrildi. Ve orada hakikaten dediğin konulara ilişkin teorik çalışmalardan bahsediliyor ve güzel referanslar da var bu konuyu takip etmek bakımından.

— Ben psikolengüistik alanına giriyor sanıyordum, algılama ile yakından alakalı çünkü...

— Esasında dediğin doğru. Algılamayı etkileme durumunda. Sadece şunu söyleyebilirim ki ben, Türkçe yapısı itibariyle, çalışış tarzı itibariyle cinsel ayrım yapmadığından dolayı şunu söyleyebilirsin ki, besbelli ki bu dilin gelişiminde, bu dilin gelişiminin oluştuğu ortamda cinsiyet ayrımı yapma gereği duymamış insanlar. Bu bakımdan şunu söyleyebilirsin; Türkler kadın-erkek ayrımı yapma konusunda, dilde kadın dünyasını ve erkek dünyasını ayrı ayrı ifade etme konusunda bir gereksinim içerisinde olmamışlardır. Bu, Türk kültürünün özünden gelen bir gereksinim değildir. Aksi halde dil yansıtırdı.

Eğer bugün sosyal hayatta, dilimizde veya kültürde kadın realitesi ve erkek realitesi konusunda ayrımlar getiren bir gelenek-görenek varsa, artık bu bakış açısıyla şunu söyleyebilirsin ki, bu Türk kültürüne özgü değil.

Bu, tarihsel akış içerisinde, ilişki içerisinde olduğu diğer kültürlerden gelen bir gelenek-görenek olabilir. O nedenle de normal Türkçe içerisinde konuşurken, kelimelerin etkisi içinde konuşurken bir Türkün algılama dünyasında, ağaca baktığında, çiçeğe baktığında şu veya bu şekilde, şimdi bu kadınımsı mı, erkeğimsi mi eğilimini görmek mümkün değil. Yani öyle bir derdi yok. Dil çünkü öyle bir şey istemiyor. Ama

dil bunu istemiyor olduğu halde sosyal gelenek-görenekler, ilişkiler, kültür değerleri bakımından başka kültürlerin etkisi altında eğer böyle şeyler yapılmışsa, gelenekler alınmışsa ve aile yapısına, bayramlara, dini geleneklere şu veya bu şekilde işlemişse, o zaman ilişkilerinde cinsiyet ayrımı yapmayan bir dil yapısını cinsiyet ayrımına önem veren kullanışlar içerisine koymaya başlarsın. Mesela Türkçe'de "o" kelimesi...

— *"O geldi" dersin sadece.*
— "O geldi". Gelen kadın mı, erkek mi belli değil. İngilizce'de üç tane var; He, she, it. "It" olduğu zaman hayvan oluyor, "he" erkek, "she" olduğu zaman kadın. Bizde yok. O da esasında önemli bir hadise. "O" kelimesi ile, benim analığımın, "Onun da canı var" anlayışından düşündüğün zaman bu dil, insan-hayvan ayrımını da yapmıyor. Orada bir "can" var "o" dediğin zaman.

Ama dediğim gibi bu konu benim alanımda değil. Bu konuda, okurlardan ilgilenebilecekler için belirteyim, bununla ilgili alanda Sapir-Wolf teorisi diye bir teori var. Bunun kapsamına giriyor. Yani, "Dilin yapısı, kavramları, algılamayı belirler" teorisi, iki teorisyen tarafından ortaya atılmış. Bunlardan bir tanesi Sapir öbürü de Wolf. Birbirlerini tanımayan insanlar bunlar. Hemen hemen aynı anda ikisi de buna benzer bir teori geliştirmişler onun için ikisinin ismi beraber anılıyor.

Psikolengüistik olarak başladı bu araştırmalar ama dediğim gibi Türkçe'de Deborah Tannenbaum'un bir kitabı var.

— *Psikolengüistiğin kaç yıllık bir tarihi var?*
— 1959'larda başladı zannederim.

— *Psikolojinin?*
— Tahmin ediyorum 1900'lerde falan.

— *Hayır, psikolojinin akademilerde bir disiplin dalı olarak yer almasının tarihi?*

— Disiplin dalı olarak Amerika'da 1918'lerde bölüm olarak oluşmaya başlamış. Evvelden felsefenin içindeydi.

Ben öğrenci olarak başladığımda da Edebiyat Fakültesi'nde psikoloji bölümü yoktu. Felsefe bölümü vardı, psikoloji sertifikası vardı. Yani Felsefe Bölümü'nün içindeydi psikoloji. Ben orada öğrenci iken bölünmeye başladı ve Psikoloji Bölümü haline geldi.

Amerika'da, bireyci olduğundan galiba kültür, psikoloji kendi başına bir okul. Nasıl hukuk fakültesi vardır, iktisat fakültesi vardır onlar gibi psikoloji fakültesi vardır. Öyle diyelim. Bizde ise psikoloji hep başka bir fakültenin içindedir. Orada ise kendi başına bağımsız bir okuldur. Beşeri bilimler içinde filan değildir; psikolojidir ve öğretim üyeleri psikoloji bölümünündür. O bölüm de kendi başına bir okuldur, bir binadır, bir varlıktır.

— Psikolengüistik bugün neyi içeriyor?

— Daha ziyade artık, insan beyninin modellerini oluşturmaya dönük çalışmalara dönmüş vaziyette. Daha teknik. Mesela birisi tamamıyla insanların yaptığı hatalar üzerinde duruyor, onun üzerine çalışıyor: Neden bazı tür hatalar yapmıyoruz da belirli türden hataları yapıyoruz? Bu yapılan hataların beynin çalışışı ile ilgili anlamı ne? Dilin yapısı ile ilgili anlamı ne? Ve bu yaşa göre değişiyor mu, yani hatalar yaşa göre değişiyor mu? Ayrıca belirli dilleri karşılaştırma, yapılan hataların türleri farklı farklı mı, yoksa benzer hatalar mı yapılıyor, yani genelleyebilir misin yapılan hataları? Mesela bu kendi başına çok önemli bir konu.

— Çok genç ve sürekli değişen, gelişen bir bilim dalı.

— Psikoloji bilimi çok genç bir bilim ve psikoloji bilimi halen yoğun bir araştırma alanı ve sürekli bir gelişim içerisinde. Bir psikoloji ders kitabı yazarı, "Psikoloji biliminden bahsedemeyiz, psikolojilerden bahsedebiliriz" demişti. Hakikaten, mesela klinik psikologlar kendi içlerinde ayrılabiliyorlar ama klinik psikoloji kendi başına bir psikoloji olarak deneysel

araştırmalarla hiç ilişki kurmadan psikiyatri ile ilişkisi bakımından, felsefe ile ilişkisi bakımından kendi teorileri içerisinde kalabiliyor, devam edip gidebiliyor. Psikolojinin diğer dallarında yapılan araştırmalarla hiç ilgilenmeden devam edip gidebiliyor. O bakımdan mesela klinik psikolojiyi ele alıp, tüm psikolojiyi temsil ediyor şeklinde konuşmak doğru değil.

Başka bir alan psikolojide, bu deneysel psikoloji dediğimiz alan ve deneysel psikolojide algılama, öğrenme alanı ve bir de uyum yapma çok ayrıntılarıyla, salisenin böyle parçaları ile ölçülebilecek halde inceleniyor.

Endüstri psikolojisi var. Endüstri psikolojisi deneysel psikolojinin bir alt bölümü olarak gelişmiş vaziyette. Orada herhangi bir ürün geliştirirken, diyelim çocuklar için sandalye geliştireceksin, çocukların en rahat edeceği, en verimli olacağı, çocuk sağlığına en uygun sandalyeyi nasıl geliştirirsin üzerinde çalışıyor. Bu bir proje oluyor endüstri psikolojisi için. Ve bu bölümdeki psikoloğun işte, tasarım yapanlarla beraber çalışması durumu var, birçok insanla beraber çalışıyor ve psikolog olarak onun ayrı bir bakış tarzı var. Onun kolunun uzaklığı, koordinasyonu, bakış tarzı, algılaması, yapılacak olan renk hadisesi... ve tabii bu çok önemli sonuçlar doğuruyor pazarlama bakımından. Şirketler bununla çok ilgileniyorlar. Bu tip araştırma yapan yerlere bayağı büyük paralar veriyorlar.

Bunu gibi 16 tane falan bölüm sayabilirim sana psikolojide. Mesela bu testler konusu. Testler. Kendi başına bir alan ve büyük bir endüstri. Muazzam paraların döndüğü bir endüstri. Zekâ testi, kişilik testi, bu konuda sürekli araştırma yapıp, önceden tahminlerde bulunabilmek olanağı endüstri için çok önemli.

Mesela bir örnek vereyim; şirketler şimdi diğer ülkelere yöneticiler gönderiyorlar ve bu diğer ülkelere giden yöneticiler uyum sorunu ile karşılaşıp da gerginlikler ortaya çıkıp, stres içerisine girip uyum yapamayıp birkaç yıl içerisinde geri döndüklerinde, ki bu giden kişiler üst düzey yöneticiler, bu sorunlarla karşılaştıklarında iyi yönetici olamıyorlar bir kere

her şeyden önce. Uyum yapamıyorlar ve hesaplandığı zaman bunun milyarlarca dolarlık riskleri var, yani iyi adam seçememenin. Şimdi bir psikolog sizin karşınıza gelip, ekip olarak, "Ben sizin göndereceğiniz adayları testten geçireyim ve en uyum yapabilecek insanları size önereyim. Onun için kişi başına 10 bin dolar istiyorum" dese, şirket bunu vermeye çoktan razı. Yani milyarlarca dolarlık kayıp vermek yerine, örneğin 12 kişi gönderecekse, 120 bin doları göze alabiliyor. Ve hakikaten de doğruluğu yüzde 90'a varan güzel tahminlerde bulunabiliyor böyle bir test. Bunun arkasında bir teori var. Yani biraz önce konuşmaya başladığımda bahsettiğim bir alan vardı; sinir sistemi. Belirsizlikten nefret ediyor. "Sinir sistemi belirsizlikten nefret ediyor". Bu çok önemli bir ifade. Ondan dolayı sinir sistemi, içinde yaşadığımız bu dünyayı gruplayacak, kategorize edecek araçlar buluyor. Dil de bu araçlardan bir tanesi. Ağaç dediğin zaman artık oh rahatladın. Ama ağaç diye bir şey yok aslında dünyada. Tek tek nesneler var bizim ağaç dediğimiz. Ve ağaca o kadar inanırsan sen, o zaman artık hakikaten dünyadaki ağacı göremez hale gelirsin. Bu demin konuştuğumuz konuya dönüyor.

— *Her şey için böyle değil mi zaten?*

— Her şey için böyle. Onun için koca diye bir şey yok. Karı diye bir şey yok. Evlilik diye bir şey yok. Ama sinir sistemi bunu yaratmak zorunda. Nefret ediyor belirsizlikten. Ayrıca çalışamaz hale geliyor. Yani paralize olur. "Overload" dediğimiz hadise, yani "çok yüklenme" durumu. Çalışamaz hale geliyor.

Kişiler arasında farklar var bu bakımdan. Adam test geliştirmiş; belirsizliğe dayanma gücü diye bunu ölçebilen test geliştirmiş. Bazı insanlar var, belirsizliğe dayanma güçleri pek yok. Belirsizlik derecesi arttığı zaman kaygı baş gösteriyor kendisinde. Bazı insanlar var, belirsizliğe daha fazla dayanma toleransları var. Bunu ölçebiliyorsun. Geliştirmiş adam. Tabii saklıyor bu testleri, sadece kendisi kullanıyor. Tabii büyük bir geçmişi var bu alanın.

— Pardon, lafınızı bölüyorum, sinir sisteminin belirsizlikten nefret ettiğini söylediniz ama belirsizlik bir yandan da, heyecanlı değil midir?

— Belirsizlik konusu çok önemli bir konu. Belirsizliğin miktarı çok çok önemli. Psikolojide bu konuda yapılan araştırmaları şöyle bir incelediğim zaman, ki doktora zamanımda incelemiştim, onun için son çalışmaları tam bilmiyorum, fakat doktora zamanımda incelediğim zaman şu kesin olarak ortaya çıkmıştı. Şimdi önce belirginlik miktarından bahsedelim. Belirsizliği anlatmada belirginlik miktarı önemli. Belirginlik çoğaldıkça belirsizlik azalıyor demektir.

Şimdi, belirsizlik belirli bir düzeyde çoğaldığı zaman, belirginlik az olduğu zaman insan sinir sisteminin tepkisini duygularla anlatayım; dehşet. Yani belirli bir belirsizlik miktarında, belirginliğin az olması halinde, neyin ne olduğunu göremiyorsun, anlam veremiyorsun, öyle bir durumda kaldığın zaman hissettiğin duygunun adı, dehşet. Dehşet içinde kalıyorsun. Sonra yavaş yavaş bu, korkuya dönüşüyor, çünkü yavaş yavaş bir şeyler görmeye başlıyorsun. Hâlâ daha güven duygun yok, belirsizlik var, güven duygusu yok. Ondan dolayı dehşetten sonra korku.

— Korku sonrası?

— Sonra kaygı... Ondan sonra enteresan bir noktaya geliyorsun, artık bayağı belirginlik var ama belirsizlik de fazla, buradaki duygu; heyecan... Senin bahsettiğin nokta işte bu nokta. Hemen hemen yüzde 50 noktalarında oluyor, yani hem biliyorsun, hem de bilmiyorsun. Sanatta mesela bunu bulabilmek, şiirde bunu bulabilmek, resimde bunu bulabilmek, yazarların kitabında bunu bulabilmek, televizyon programlarında bunu bulabilmek çok önemli. Yani çok belirgin olmayacak ama çok belirsiz de olmayacak.

Belirginliğe doğru gidiyoruz şimdi: İlgi azalması, çünkü belirginlik fazlalaştı. Ondan sonra sıkıcılık ve sıkıntıdan patlama; "Öff, bırakıp gitmek istiyorum" duygusu. Görebiliyor musun çizelgeyi?

Bunun çok önemli sonuçları var incelediğin zaman. İlişkilere bak. İlk başladığın zaman ilişkilerde ne var? Heyecan var. Neden? Çünkü işte Türkçe konuşur diye biliyorsun, kadın diyorsun, yaşını az çok tahmin ediyorsun, yani birçok bildiğin var ama birçok bilmediğin de var. Ne güzel. Acaba hoşlanacak mı hoşlanmayacak mı, şunu sever mi bunu sever mi? Ondan dolayı ne olur? Saatlerce konuşurlar bıdı bıdı bıdı bıdı bıdı oooo. Her yerde oturup konuşabilirler, ortam çok da önemli değil. Önemli olan konuşma fırsatı. Ondan sonra şu olur bu olur, o yetmez telefonla konuşurlar. Bir de üç yıl sonra bak ilişkiye. Önceden baktıkları zaman tahmin edebilecekleri yönler çoğalmıştır artık; "Yataktan kalktığı zaman mutlaka esner, sağ elini kaldırır, dişlerini fırçalamaz, ağzı kokar, sık sık şu kelimeyi kullanır" ve ayrıca bununla beraber ne gelir; çöplükler biriktirmişsindir: "Ağzı kokuyor ama ağzının koktuğunu söylemedim kırılmasın diye", "Doğum günümde solmaya yakın çiçekler getirdi. Kırıldım ama onu da söylemedim". Tabii bunlar "bitmemiş işler" ve birikmeye başladı. Ne güzel yemek yaptın, heyecanlandın, şarap koydun, mumlar yaktın, "Hoş geldin" dedin ve "Teşekkür ederim ne kadar güzel, ne kadar emek vermişsin" demedi, "Ne o? Önemli bir şey mi var?" diye homurdandı. "Bu adam hödük" dedin. Ondan sonra bakınca bu adama, hödük diye görüyorsun; hödük geldi, hödük gitti, hödük acıktı. Gittikçe belirginleşmeler artmaya başladı, sıkıntı başladı ve hakikaten kaygı duyulacak bir durum yok ama heyecan duyulacak bir durum da yok. Ondan dolayı, mesela adam ne demiş, "Akıllı erkek, karısına her zaman başka bir erkeğin gözüyle bakmasını bilir" demiş.

— *Şöyle de söylenebilir herhalde...*
— Kon-nuş Canan!

— *(Bakmayın satırbaşında konuşma tiresi bulunduğuna. Bu geniş parantezdeki satırlar, Cüceloğlu'nun "Kon-nuş Canan!" dediği anın devamı değil, kitabın yayınevine teslim edildiği gün kaleme alınan "son söz"ü. Ve sadece kitabı kor-*

san tezgâhından almış olanlar için. "Peki niye burada?" diye düşünüyorsanız yanıtım şu: Son sayfada yer alsaydı, korsan baskısında o "son sayfa"nın olmaması çok mümkündü. Ama böyle soru ve cevapmış gibi "korsan" biçimde araya sıkıştığında, bu satırların farkına varılması, varıldığında da kitaptan çıkarılması teknik olarak daha zor...

— Tabii cevapmış gibi duran bu satırlar da "son söz"ün devamı. "Bu kitabı şu anda eğer korsan baskısından okuyorsanız yapılacak bir şey yok" diyemeyeceğim, çünkü çok şükür ki var. Bu, bedelini karşılıklı ödediğimiz, ağır hatanızı telafi etmek mümkün: En yakın kitap bayiine gidip, korsan baskı olmayan bir tane –daha– alabilirsiniz. Bu durumda, üzerindeki etiketten daha pahalıya patlayacağı için kaş yaparken göz çıkarmış olduğunuzu düşünmeye gerek yok. Kültür hayatına ağır bir darbe indirmekte olan korsana karşı, o en büyük korsan "Barbaros'un torunları" olarak bir "okur hareketi" yapmış oluyorsunuz böylece ve bu, bu kitaba verdiğiniz/verdiğimiz o bibaha ve asla tekrarı olamayacak zamanın da boşa gitmediğinin kanıtı aynı zamanda. Kazancın ne olduğunu söylemeye gerek var mı? Siz buna değersiniz. Biz de... Parantezi kapatıyorum).

— "Akıllı erkek aslında her gün kendisinin başka biri olduğunu bilen, karşısındakinin de aslında her gün başka bir kadın olduğunu bilen erkektir" ve tabii kadın için de bu böyle... Değil mi?

— Ayrıntılarına gittiğin zaman senin dediğin var o cümlede. Çünkü başka bir erkek kadına baktığı zaman bir kadın enerjisi görür, yürüyüşünü görür, kalçasını görür, ensesini görür filan, yani karşısındakinin kadınlığının farkındadır. Yani öyle bir enerjinin farkındadır. Ondan dolayı bir yeniliği vardır onun. Senin dediğin aslında. Olan o.

— Bir gün öncemiz bile değiliz ki hiçbirimiz. Her gün "yeni" biriyiz...

— Biliyorsan tabii eğer yeni olduğunu... Tabii şimdi ben, iletişim başladığı zaman iki dünya vardır diyorum; bir tanesi

"yüz", öbürü "can". Yüz; sosyal yüzler, gösterdiğimiz yüzler, bizden beklenenler. O kültür içerisinde, o sosyal ortam içinde beklenenler var, rollerimiz var. Ve bu, toplumu ayakta tutar, devam ettirir olayı. Sosyal olabilmemiz için bunların farkında olmamız lazım, belirli derecelerde bunlara uymamız lazım. Aksi halde anarşi doğar ve birbirimizin gırtlağına yapışırız. Bu doğru. Fakat bu sosyal rollere anlam veren, iletişime anlam veren bir özümüz var. Ben buna "can" diyorum. Öz.

Şimdi, canın kendisinde sürekli bir yenilik var. Çocuklar gibi. Çocukta sürekli bir yenilik var değil mi? Sürekli bir cıvıldama, sürekli bir akış hali var.

— Hepimiz akıp gidiyoruz işte...

— Can düzeyinde bu var ama sosyal maske düzeyinde bu yok. Eğer kişi kendine güvenli, özünden hoşnut, bu özü paylaşmaktan herhangi bir korkusu olmayan biriyse, onun gözünden, sesinin tonundan, cıvıltısından, işte eylemlerinden, davranışlarından, kalkışından, oturuşundan, yürüyüşünden, saçını elleyişinden her neyse onun yeniliğini görürsün. O hakikaten yeni. Ama maske yönü ağırsa... bir müdürün nasıl oturması lazım, bir yazarın nasıl konuşması lazım, bir muhasebecinin neler yapması lazım, işte maskeler bunlar; sosyal roller.

— Bu maskelerin giderek gerçeğin ta kendisi olma tehlikesi yok mu? "Kendini öyle sanmak" ve giderek de artık öyle olmak? Yani yüze kaynaması o maskenin?

— "Mış gibi" yaşamlar nasıl oluşuyor sanıyorsun? Maskelerin yaşamı devam ediyor. Özler unutuluyor. Çünkü özle temas içinde olduğu sürece, özü ifade ettiği zaman "mış gibi" olması mümkün değil. Mümkün değil. Yani sahnede insan, "Ben rol yapıyorum"u unuttuğu zaman, rolü ile kendisini aynılaştırdığı zaman, o zaman başka bir şey ortaya çıkarır değil mi?

— Muhteşem bir oyun çıkarmış olur.

— Muhteşem bir oyun çıkar, fakat o gerçek aktörün özü ne oldu onu bilmeyiz artık. O kaynadı gitti, rolün içerisine gir-

di. Seyirciler için çok güzel. Ama evde bekleyen karısı için, kocası için, çocukları için, her ne ise, yani o kişinin öz benliği için, eğer ayrımı bilememişse, rolüne kendini kaptırıp unutmuşsa aradaki farkı... görebiliyor musun? O zaman kendi hayatı "mış gibi" olur.

Sen, "mış gibi"nin mekanizmasını ortaya koydun "Böyle bir tehlike yok mu?" diye sorduğunda. Var ve yaşıyoruz zaten. Yaşadığımız realite o. "Ben senin babanım" diyor, "Ben senin kocanım" diyor, "Ben senin karınım. Sen bana nasıl yaparsın bunu?" diyor. Ama işte adam yapmış. Yani şu veya bu şekilde demek ki hayatın bir parçası olarak öyle bir süreç yer almış. Ama kurallar konuyor; "Yapamazsın" deniliyor.

— Her "rol" için bir heykel dikiliyor ve gidip o heykelin içine giriliyor. İçine sıkışılıp kalınıyor sonra da.

— Evet, yani bunu yapmamız, sosyal hayatı devam ettirebilmemiz için sosyal rollere ihtiyaç var. Bu heykelleri yapacağız; öğretmen olacak, ana olacak, baba olacak. Fakat bunu özün kendisini sosyal olarak ifade etmesi için gerekli bir araç olarak göreceğiz. Ve böyle başlayacak ilişki, sürekli öze doğru bir gidiş olacak. Yani artık karı-koca ilişkisinden yavaş yavaş insan insana bir ilişkiye gitmeye başlayacaksın. Maskelerin artık yavaş yavaş gittiği, bir özün diğer öze merhaba dediği. Ben buna "can cana iletişim" diyorum. Bir canın başka bir cana merhaba dediği bir durum olmaya başlayacak. O noktaya geldiğin zaman müthiş bir spontanlık, kendiliğindenlik var.

Yaşamın kendisinde tatlı bir belirsizlik var. Ama aynı zamanda da insan olmaktan gelen bir belirginlik var. Yani o heyecan verici noktayı sürekli taşıyan bir süreç yaşam. Onun için mesela dört-beş yaşındaki çocuk geldiği zaman, eğer güvenli bir ortamdaysa bende bir heyecan oluşur, çünkü burnumu mu tutacak, tokat mı atacak, öpecek mi, benimle oynamak mı isteyecek bilemem yani. Bilemem. Eğer çocuk, özgün bir çocuk olarak, kendi duyguları içindeyse herhangi bir şeyle gelebilir, istemediği bir şeyi yaptıramazsın üç-dört yaşındaki çocuğa. Sık sık televizyon programlarında dile getirmiş

olanlar vardır veyahut da parklarda falan, "İşte bu adam bilmem kim" derler, "Hadi git bilmem ne yap", canı istiyorsa yapar, canı istemiyorsa yapmaz. Bir bağımsızlığı vardır.

O süreçleme durumunda özün kendisine ulaştığın zaman bir denge var; belirginlik ve belirsizlik dengesi var. Onun için heyecan var. Heyecanı devam ettirme var. Korkudan uzak, sıkılmadan uzak bir denge durumu var. Çok heyecanlı.

— Peki sizi Amerika'dan Türkiye'ye getiren nasıl bir belirsizlik ya da belirginlik, nasıl bir heyecan oldu?

— Şimdi, birincisi, ben kendimi bir potansiyel olarak, gerçekleşebilecek bir potansiyel olarak algılıyorum.

— 1996'ya gelindiğinde çocuklar büyüdü tabii. Kitaplar yazıldı...

— Çocuklar büyüdü. Ayşen kendi fizik terapi uygulamalarını yapmak için Hawaii'ye gitti. Elif mezun oldu. Timur mezun olup iş hayatına atılmaya yöneldi ve ben üç kitap bastırmış durumdayım; "İnsan ve Davranışı", "Yeniden İnsan İnsana", "İçimizdeki Çocuk". Ve bu kitaplar Türkiye'de ilgi görüyor, Cumhuriyet Bilim Teknik'e yazı yazıyorum. Cumhuriyet Bilim Teknik'le ilgili geribildirimler geliyor; okurlardan mektuplar geliyor, Türkiye'ye gidip konuşmalar yapma arzusu beliriyor içimde.

— "İçimizdeki Çocuk" kitabından pek bahsetmedik bu arada. Nasıl bir süreç yazdırdı o kitabı?

— Ben bu Cumhuriyet Bilim Teknik'te yazı yazıyordum. Bu sırada bana bir mektup geldi İzmir'den. Bunalmış bir insanın mektubu. Bunalmış. Hayatı kapkara gören bir insanın mektubu. Ve bu insan sol ideolojiden bakarak, Türkiye'nin durumunu, rezaletini falan yazıyor. Ama benim farkında olduğum, bu arkadaş ideolojiyi araç olarak kullanıyor; kendi iç özgürlüğünü bulamamış, müthiş öfkeli ve bu öfkesini topluma ve toplumdaki güçlü insanlara yansıtıyor. Algılamam bu oldu mektubu okuduğum zaman. İçim parçalandı. Ve ben

orada dört-beş seminere gitmiştim, "iç çocuk" kavramından bahseden seminerlerdi bunlar. Çok etkilenmiştim o seminerlerden. Önemli bir kavram olarak gördüm. O konuda kitaplar okumaya başladım. Ve kendi yetişme ortamım, çocukluğumda hissettiğim şeyler, gençliğimde, çevremde, kendi ailem, arkadaşlarım falanla ilgili muazzam iç görüler kazanmaya başladım; "utanca boğulmuş iç çocuk"... Bu kavram çok güçlüydü benim için. Ve beş temel özgürlük; kendini ifade edebilme özgürlüğü... Çok önemli bir kavramsal sistemle karşı karşıya geldiğimi düşündüm.

— *"Kendini ifade edebilme özgürlüğü" dediniz. Kitaplarınızda da var gerçi ama bahsettiğiniz o beş temel özgürlüğü bir kere daha tekrarlayabilir misiniz?*
— "İçimizdeki Çocuk" kitabında ele almıştım. Düşünme, düşüncesini ifade etme, duyma, duygusunu ifade etme, var olma özgürlüğü. Ve bunların nasıl engellendiği ile ilgili örnekler gördüm. Virginia Satir'in çalışmalarını incelemeye başladım "aile sistemi" hakkında. Birdenbire bu "utanca boğulmuş iç çocuk" ve "zehirleyen aile ortamı" kavramları bütün şiddetiyle gözümün önünde belirlenmeye başladı ve ben bu arkadaşın da mektubunu alınca Cumhuriyet Bilim Teknik'te de bu kavramlarla ilgili yazılar yazmaya başladım. Bir yandan inceliyorum, bir yandan yazıyorum.

Bu arkadaşa bir mektup yazdım ve bana hayatını anlatan bir mektup yazıp yazamayacağını sordum. Baştan sona kadar, çocukluğunu filan. "Olduğu gibi yaz" dedim, "bana güvenebilirsin, senin iznin olmadıkça hiçbir şekilde bu mektup kimse tarafından okunmayacaktır ve paylaşılmayacaktır. Buna inanabilirsin".

— *Cevap?*
— Oturmuş bana tüm hayatını sayfalarca yazmış. Ve orada, tahmin ettiğim gibi, ah canım canım canım, o çocukluktaki bunalım, o dayaklar, o aile durumu, hepsi ortaya çıktı... Yani... utanca boğulmuş, utandırılmış, zehirleyen bir ortamdan

gelen insanın durumu. O zaman, dedim ben bunu bir kitap yapmalıyım. Ve o arkadaştan izin aldım, onun mektubu ile girdim kitaba. Ve sonradan o arkadaşı ziyaret ettim İzmir'de. Eşi, kocasıyla ilgili demişti ki: "Böyle yüzünde bir karalık vardı. Bir bunalım vardı. Sizinle mektuplaşmaya başlayınca bu yavaş yavaş açıldı. İlk defa ben bu adamın nefes aldığını gördüm. İlk defa ben bu adamın bu bunalımdan çıkıp bizi gördüğünü, baktığını ve dokunduğunu gördüm Doğan Bey". Bir oğlu ve bir kızı vardı. Onlarla konuştuğumda da, "Babam çok değişti" dediler. Yani dokunabilir hale gelmiş, öpebilir hale gelmiş.

Ve en acı konuşan okurlarım, "İçimizdeki Çocuk" kitabını okuduktan sonra konuşanlardır; "Okuyamadım. İlk 10 sayfasını okudum, ağladım ağladım ağladım. Döndüm geldim, birkaç sayfa daha okudum. Yine ağladım ağladım ağladım. Uygulamaları yapamadım. Yüzleşemedim. Bıraktım. İki yıl sonra yeniden döndüm" diyen çok oldu bana bu konuda. Ve "Hocam aynen benim hayatımı anlatmışsın" diyen o kadar çok oldu ki yüzlerle ifade edebilirim. Yani "İçimizdeki Çocuk" kitabı ile ilgili en sık duyduğum bu oldu; "Bizim aileyi anlatmışsın"...

Ve biliyor musun Canan, Türkiye'nin sorunu bu. Bu "aile", yani "zehirleyen aile". Zehirleyen ortam. Bununla ilgili hiç konuşmuyoruz. Ve buna dönmemiz lazım, geleceği onlar yaratıyor çünkü; çocuk orada yetişiyor, gençler onun içinde bunalıma giriyor ve neden benim ülkemde hapishaneye düşmüş, ideoloji sürecine karışmış, suç işlemiş gençler üzerinde bu tip araştırmalar yapılmıyor anlayamıyorum. Kalıbımı basarım ki bu zehirleyen ortamlardan bunalmış olarak, nefretle yoğurulmuş çocuklar hakkaniyet duygularını böyle bir suç ortamına girerek aramaya çalışıyorlar. İnsan olmaya çalışıyorlar. Kabul edilmeye çalışıyorlar. Varoluşlarını arıyorlar. Bulamadıkları varoluşlarını arıyorlar. Ve biz onları iyice eziyoruz. İyice bunaltıyoruz ve söndürüyoruz.

Böyle baktığın zaman bu çocuklar müthiş enerjisi olan, girişimci, umudumuz olan yaratıklar aslında. Merhaba diye-

ceğimiz çocuklar, insanlar onlar. Öldüremediklerimiz. Yani aile öldürememiş, hâlâ bir cesareti var ve hâlâ bir girişimi var. Onu da inceleyecek olursak, "hakkaniyet" yönünde kullanıyor. İster sağcı olsun, ister solcu olsun. Yani bu milletin geleceğine bir katkısı olması lazım ile ilgili gidiyor. Şimdi böyle baktığın zaman ne kadar farklı bir manzara çıkıyor ortaya değil mi? "İçimizdeki Çocuk" önemli bir adım.

Ondan sonra "İyi Düşün Doğru Karar Ver" benim üniversitede geçirdiğim ortamlardaki hüznüm, aşk hikâyelerim, yalnızlığım, arayışım... Orada iki Doğan'ı karşılaştırmak istedim. Bir tanesi Timur adındaki genç, ki o benim, bir tanesi de psikoloji profesörü olup emekli olmuş, benim ilerde olmak istediğim sevecenliğe, bilgeliğe erişmiş kişi.

— *Onu ne zaman yazdınız?*
— 1994'te çıktı.

— *Nasıl bir süreçteydiniz onu yazarken? Neler yaşıyordunuz?*
— Türkiye'ye dönme sürecinin arayışı içerisindeydim; üniversite öğrencilerine hizmetim nasıl olacak, ben kendimi nasıl bir ortam içinde bulacağım Türkiye'de arayışı içerisindeydim ve bir gelişim süreci içerisinde olsaydım eğer nasıl bir vizyon içerisinde takip etmem lazımdı, onun arayışı içindeydim ve konuşmalarda da bu vardır dikkat edersen. Yani kitaptaki Timur Bey ile Yakup Bey arasındaki konuşmalarda hep o vardır; "Nasıl bir bakış tarzı olması lazım hayata?", "Hayatından sorumluluk alma" diye. Benim kendi hayatımda çözmeye çalıştığım sorular. Yani üniversiteden emekli olup Türkiye'ye döndüğüm zaman bunun sorumluluğunu alıyor muyum? Yani bir nevi orada Timur'un sorunu haline gelmişti o, esasında benim sorunumdu. Ve bitmemiş bir işim vardı Timur olarak; zengin bir kız beni reddetmişti. Rencide etmişti Bunun sonucunda ben zengin kızlara karşı öfkeliydim.

— *Üniversite öğrencisi olduğunuz yıllardaki o ret mi bu?*
— Evet. Ve bu zengin kızlara karşı öfkeyi onları aşağılayarak

gösterme durumundaydım, yani, "Nesin ki sen!" filan tavrı. Ama o kitapta onu çözdüm Yakup Bey'in sayesinde.

— 1994'e kadar öyle bir tavır içinde yaşadığınızı söylemeyeceksiniz değil mi?
— Ama öyle. Evet. Gizliden gizliye o vardı. O çıktı ortaya ve çok belirgin olarak çıktı.

— Bunun nasıl farkına vardınız?
— İçinde bulunduğum ortam oydu, yani psikoloji bölümünde öyleleri vardı etrafımda ve ben kaale alınmadığım için bozuluyordum ve...

— Hayır, bu öğrencilik yaşantınız. Daha sonra onlarla alay ettiğinizi fark etmeniz?
— İşte birisiyle evlenmek istedim o güldü, "Ah canım" falan dedi. Yani, "Ne kadar haddini bilmezsin" gibi bir tavır içerisinde. "Seni çok seviyorum, çok yakın hissediyorum ama senin maaşın benim aylık kuaför masrafımı karşılamaz" tavrı. Müthiş incindim. Müthiş incindim.

— Yani o incinmeyi o yıllara kadar taşıdınız, 60'lı yıllardan 1994'e kadar taşıdınız, öyle mi?
— Evet evet. Hem de nasıl! Bunun adı "bitmemiş işler"dir. "Bitmemiş işler". Ve hepimizde bol miktarda vardır. İnsan hayatı bir çöplüktür bu anlamda, incelemeye başlasan neler var neler... Ve çoğunun farkında bile değiliz. O kitabı yazarken iyice farkına vardım ve çok şükür onu bitirebildim yazış süreci içerisinde. O zaman şunu gördüm ki –yani kitaptaki Yakup Bey'in soruları ve etkileşimleri ile ortaya çıkan şu oldu ki– hiç farklı değildim ondan...

— Bunu biraz deşelim.
— Neden zengin kıza gidiyorsun? İşte hatırlarsan anlatmıştım, "Ağabeyimiz zengin kızla evlendi, ben de evleneyim" diye. Güç arama... Kesinlikle onu kullanıyorum. O da dedi ki:

"Benim evleneceğim erkeği ben kullanacağım. Kusura bakma ben kendimi kullandırtmam". Bu. Neticede kullanacağı birisiyle evlendi. O mekanizma devam edip gitti. Ama ben farkında değildim. Bunun farkında değildim. Yakup Bey, sorgulaması ile bunun farkına vardırdı. Ondan dolayı "neyin gücüne gitmesi" hadisesi...

— İşte şimdi bu sorunun tam da yeri; "Aşk var mı aşk sizin gezegende?"
— Benim gezegende tahmin ediyorum aşk olabilecek, âşık olabilecek özgürlüğe erişebilecek olgunluğa erişemedim ben gençlik yıllarında.

— Ya şimdi? Daha önce bunun cevabını "Kaçtım" diye verdiniz ve üstelik "Çok şükür ki aşk yaşamadım" dediniz...
— Şimdi, özgürlüğünü kazanmak kavramı üzerinde konuşuyoruz, bir insanın âşık olabilmesi için...

— "Bitmemiş işler"ini temizlemesi mi gerekiyor?
— Temizlemesi, yani insan olması lazım. O kalıplardan, önyargılardan filan kurtulması. İlginçtir, mesela şu günlerde ben bir kitap okuyorum. Sevgi üstüne. İspanyol filozofu Ortega Gasset'in "Sevgi Üstüne"si. Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkmış. Çok güçlü. Yani sevginin felsefi temellerini incelediği zaman bu konuda çok güçlü.

Farkındayım ki ben, herkes bilincinin donanımı derecesinde sevgiyi hayatta gerçekleştirebiliyor. Bilincinin donanımı derecesinde. Her şeyde olduğu gibi.

— Bir "yetenek" midir sevmek?
— (Kısa bir suskunluk) Yetenek... yani yürümek gibi, konuşmak gibi, bir şeyi öğrenmek gibi mi? Öyle bir şeyden bahsediyorsun değil mi?

— Yani biri resme yeteneklidir, diğerinde müzik yeteneği vardır. Kimileri yeteneklidir, kimileri değildir. Yani çalışınca el-

bette bu beceriler kazanılıp, geliştirilebilir ama doğuştan o yeteneğe sahip olup olmamaktan söz ediyorum. Bu bağlamda, bir "yetenek" midir sevmek?
— Ya, çok zor bir soru sordun... (*Uzun bir sessizlik*)... yani bir tarafım şöyle söylemek istiyor; insan olmamızın bir parçası olarak biz sevme yeteneği ile doğmuş durumdayız diye düşünüyorum. Bu çok güçlü bir ifade geliyor bana ve bir tarafım buna inanıyor. Bu... çocuk içinde yetişirken ortamın, daha doğmadan önce başlayan bu duygusal zekâ –hani duygusal bellekle filan ilgili konuşmuştuk daha önce– ya desteklenir ya kösteklenir. Yani iki-üç yaşına geldiğiniz andan itibaren sevmeyi bir insan için çok zorlaştırmış olabiliriz. Yani iki üç yaşında bir çocuğun güven duymasını, kendini açmasını, özünü paylaşmasını çok zorlaştırmış olabiliriz. İçinde bulunduğu ortamdan dolayı.

— *Sevme potansiyelini hapsetmiş oluruz diyorsunuz?*
— Hapsetmiş olabiliriz. Ondan dolayı benim şimdiki yaklaşımım, ifade tarzları değişebilir ama içerik olarak her bir insanın doğuştan sevme yeteneği ile, potansiyeli ile doğduğu yönünde. Aynı konuşma yeteneği ile doğduğu gibi. Çünkü çocuğa baktığın zaman annesi ile farklı farklı davranan çocuk yok doğduğu zaman. Annesinin memesini emmek istiyor. Hepsi kucağa alınmak istiyor. Hepsi göz göze bakmak istiyor. Hepsi çok belirgin bir şekilde sevilmek, dokunulmak istiyor. Çok açık seçik ifade ediyorlar bunu. Pek fark yok aralarında. Herhangi bir çocuk duymadım ki doğsun da, "Boş ver anneyi manneyi. Ben yatayım da kendi kendime, ne emeyim, ne dokunulsun" diyen yok. Hepsi...

— *Bunlar farklı mekanizmalar değil mi?*
— Nasıl yani?

— *İfade ettiklerinizin bebek için anlamı; güven içinde olma, ihtiyaçların karşılanması.*
— Evet, doğuş anında davranışları çok benzer. Bu davranış-

lara verilen tepkilere göre çocuk, birkaç hafta içinde bile öğrenebiliyor güveneyim mi, güvenmeyeyim mi? Şimdi ben huzurlu bir ortamda mıyım, yoksa tehlikeli bir ortamda mıyım? Ondan dolayı bir buçuk-iki yaşındaki çocuğa bakıyorsun; sürekli mız mız mız edenler var, bir de, "Anneciğim şuraya gidebilir miyim, şunu yapabilir miyim?" filan diye konuşanlar var. Ve ben bu Batı ülkeleri denen Fransa, Almanya, İngiltere'ye, Amerika'ya gittiğim zaman mızmızlanan çocuk sayısının azlığı hemen dikkatimi çekiyor. Çocuklar mızmızlanarak, ağlayarak konuşmuyorlar.

— *Sırrı?*

— Ben bu işi ne zaman çözdüm biliyor musun, Londra'da Hyde Park'ta yürüyorum. Bir adam. Köpeği ile döndü, köpeğin hizasına eğildi, köpeği ile konuşmaya başladı. Şöyle bir durdum; aa bu adam köpeği ile konuşuyor. Çekip gitme veyahut da bağırma değil. Dediği de şu: "Şimdiye kadar yürüdük, bayağı ısındık. Şimdi ben koşmaya başlayacağım, sen de hazır ol". Köpek de böyle bakıyor gözünün içine. Köpeğin kafasını okşadı.

Ve ondan üç dakika sonra bir kız çocuğu yine aynı parkta. Yeni yürümeye başlamış. Annesi elini bırakmış, annesinin önünde gidiyor hafifçe. Dönüp dönüp annesine bakıyor. Baktı ki annesi geliyor, badi badi yürüyor. Bir şey söyledi çocuk. Annesi ona yetişip, çocuğun hizasına indi, göz göze geldiler, konuştular. Orada çözdüm ben ne olduğunu. Çocuğun gözünün hizasına inmek ve kucaklamadan, şapır şupur öpmeden, aradaki mesafeyi bırakarak –ne ise çocuğun istediği mesafe–, ona birey olarak davranarak konuşmak. Dinlemek, düşünmek, cevap vermek. Yeniden dinlemek, cevap vermek. Konuşmak. Adam yerine koymak.

İşte ben bunu "İletişim Donanımları"nda yazdım. Dede torunu ile konuşurken sürekli onun göz hizasına indi. Hayretler içerisinde kaldım. Ve adama sorduğum zaman –ki ben psikoloji profesörü olarak, öğretim üyesi olarak çalışıyorum–, "Beyefendi" dedim, "siz sürekli çocuğun göz hizasına

iniyorsunuz" dedim. Bana şöyle bir baktı –bu adam banka şube müdürü, psikolog msikolog da değil yani–, "Tabii" dedi, "onlar küçük insanlar". Küçük insanlar. Yine geldik mi senin soruna? Senin, "Çocuk nedir?" sorusuna? Çocuk küçük bir insan. O kadar.

Bir insan. Bir birey. Person. Kişi. Bir kişi. Böyle davrandığın zaman, ama sürekli böyle davrandığın zaman çocuk hesaba alınacağını biliyor ve ondan dolayı normal konuşması ile söylüyor, "Anne şunu yapmak istiyorum, buraya gitmek istiyorum, su içebilir miyim, yoruldum" diye. Hesaba alınıyor.

— Bundan da tabii şu anlaşılmamalı değil mi, çocukla sürekli göz hizasında konuşunca her şey yoluna girecek diye bir şey yok herhalde. Bu, davranışlardan sadece biri.

— Hesaba alındığının bir ifadesi oluyor bu. Ve bu demek değildir ki İngiltere'deki, Amerika'daki kişiler çocukların istediğini sürekli yapıyorlar. Hayır. Değil. Hatta bizimkilerden çok daha disiplinli. Yani saat sekizde kaç tane Türk çocuğu yatağına yatıyor? Yani bizde öyle bir gelenek yok.

— Emir vermeyip, ikna etmek.

— Sürekli çocuğun anlayışına konuşuyor. İşte değerler kültürü bu. Yani insanı insan yapan onun anlayışıdır. Davranışına konuşmuyor. Sürekli onun anlayışına konuşuyor. "Hadi tatlım, yatman lazım. Çünkü hatırlıyorsun uyku uyumadığın zaman ertesi sabah kalktığında neler olmuştu" diyor. Sürekli izah ediyor ne ise onun altında yatan sebepler, o küçük insana izah ediyor sürekli ve o küçük insan da anlıyor. Böyle sürekli bir konuşma tavrı var. Ve o küçük insan büyüdükçe biraz daha büyük insan oluyor; 8 yaşındaki insan oluyor, 12 yaşındaki insan oluyor, ergen insan oluyor, 13 yaşındaki insan oluyor, insan insana konuşma devam ediyor.

Bir de şu var, "Adam yerine konulurum" özgüveni gelişiyor. Şimdi burada ne oluyor? Çocuk ağlamadıkça, mızmızlanmadıkça anne sağırlaşmış durumda; "Anne çişim geldi" diyor, kadın duymuyor, "Şu oldu, bu oldu", kadın duymuyor,

bunun üzerine mızmızlanarak ya da ağlayarak söyleyince, "Sus! Ne var?" diyor. O da söylüyor. Anne sıkıntıyla bir şeyler yapıyor filan. Çocuk o zaman, dikkate alınmak istediğinde arsızlık yapmak zorunda kalıyor. Aynı benim bankada içine düştüğüm durum oluyor.

Bankaya girdim, üç kişi var. Tabii Amerika'da uzun süre kaldığımdan dolayı bu Amerika gelişlerimden bir tanesinde –92'de mi, 93'te mi ne oldu bilmiyorum– bankaya girdim. Girince hemen sol tarafta kırmızı şeritle üç kişi ayrılmış, belli yani, ilk müracaat edeceğiniz kişiler budur diyor ortam. Şimdi benim hemen ilk solumdaki bayan, önünde bir kâğıt var, ona bakıyor oturduğu yerden. Bir doküman inceliyor. Ortadaki ayakta, telefonla konuşuyor ve gözleri hiç de müşteriye bakar türden değil, yani meşgul kafası, belli. Onun solundaki üçüncü kişinin önünde bir müşteri var, onunla ilgileniyor.

Ben kâğıtla ilgilenenin önünde durdum. Bir de çizgi var. Yani, "Müşteri, burada durun!" gibi bir çizgi var, orada bekledim. Benim orada beklediğimi de biliyor, kafasını kaldırıp bakmadı. Bir dakika kadar falan bekledim. Neden böyle oldu, çünkü Amerika'da bir alışkanlık geliştirmiş durumdayım. Şöyle bir anlayış var orada; ön hizmetler kısmına birisi oturduğu zaman işleyen ilke, müşteri önceliğe sahiptir ve müşteri karşınızdayken önce müşteri ile ilgilenirsiniz. Telefonla konuşacaksanız arkaya gidersiniz, telefon işinizi bitirirsiniz ama buraya geldiğiniz takdirde müşteri karşınıza geldiğinde her şeyi bırakıp müşteri ile ilgilenmeniz lazım. Böyle bir ilke var. Ben de böyle bekliyorum. Kâğıdı okuyor ama kimse olmadığı için okuyor, şimdi ben burada durunca tahmin ediyorum, bir dakika bekler misiniz diyecek bana, ben de peki diyeceğim. Öyle bir şey bekliyorum. Tabii hiç bakmadı. Bir dakika sonra ben dedim ki –tabii bu tip davranışlar uygar bir davranış olma yerine kerizce davranışlar olarak görülüyor benim toplumumda. Ben Amerika'dan geldiğim zaman sürekli kendimi keriz hissederim burada. "Ben bir kerizim" duygusu içinde. Ve orada da kerizliğimi yaptım–: "Affedersiniz" de-

dim, "başka bir yerde mi beklemem lazım?". Yüzüme bile bakmadı, kafasıyla diğerlerine git dedi. Şimdi telefonda konuşan yarım saat konuşabilir, onun için müşterinin işi bitince bana sıra gelsin diye ben sıraya girdim, diğer müşterinin arkasına geçtim. O sırada, yani ben öbür müşterinin arkasına geçtikten 10 saniye sonra keriz olmayan, normal bir Türk erkeği geldi. 25 yaşlarında filan. Esnaf kılıklı. Şöyle bir duruma baktı ve şak diye kâğıdı okuyan kadına gitti, elindeki evrakları gözüne sokarcasına koydu ve eğilip homur homur bir şeyler söyledi. Ben de bakıyorum ne olacak diye. Zerre kadar izin istemek, lütfen demek filan, hiç öyle bir şey yok. Paldır küldür. Kadın ne yaptı dersin?

— *İlgilenmiştir herhalde.*
— Tabii, kadın elindeki kâğıdı bıraktı ve bu adama hizmet etmeye başladı. Benim içimden geçen küfür duygusu, sülalesini öpme durumu... Sonra düşündüm, ya, burada çok yönü var bu işin. Yani çocuk bağırmadıkça hesaba alınmamış bir toplumdasın ve sen hesaba alınmıyorsun. Yani Batılı ülkede yetişmiş bir çocuk gibi "Anne su istiyorum" diyorsun, onun da "A bir dakika tatlım. Biraz bekle" bilmem ne demesini bekliyorsun. Beni böyle normal olarak sıraya girince adam yerine koyduğu yok. Bana ne diyor biliyor musun o kuruluş, memuru aracılığıyla, diyor ki: "Sayın müşterimiz, yeteri kadar arsız olmadığınız için size bugün hizmet verememiş durumdayız. Umarım başınızdan geçen bu olaydan ders alıp, akıllanmışınızdır. İkinci bir kere bu kuruma geldiğinizde yapmanız gerekeni, yani arsızlığı yaparsanız burada görmüş olduğunuz saygıdeğer Türk erkeği gibi, ve arsızca davranırsanız gördüğünüz gibi elemanımız size hiç vakit geçirmeden hizmet edecektir efendim. Umarım bunu öğrenirsiniz".

— *Ve böylece –sevme potansiyeli hapsedilerek "nasıl sevilmez"in öğretildiği, öğrenildiği gibi– saygısız olmayı, deneyleyerek öğreniyorsunuz...*
— Hakikaten de öğreniyorsun. Ve ana-baba, çocuğu yetişti-

renler kimlerse, çocuğa saygılı olmadığı için çocuğun mızmız olma ve anaya-babaya saygılı olmama, neyse o ağlama davranışı, "İstiyorum şimdi!"ler, bağırıp çağırma falan filan durumu.

— Peki burada anne-babaya yeni bir sorumluluk yüklenmiyor mu? Bir... sizin deyimizle, bir "keriz" yetiştirmenin sorumluluğu? Yani saygılı bir birey olmayı öğrenmiş oluyor fakat saygısızlıklarla karşılaşarak yaşayacağı için ona karşı da donatmanız söz konusu.

— Bu soru bana en sık sorulan sorulardan bir tanesi ana-babalar tarafından.

— Çocuğun artı bir şeyler daha öğrenmesi gerekiyor. O öğretilecek olan ne?

— Bence işte bu alanda kitap yazdığım zaman, yani ismi zannederim "Geliştiren Ana-Baba" olacak, o kitabı yazdığım zaman üzerinde ısrarla duracağım temel fikir; artı bir şey daha öğretmek lazım. Bir kere çocuk yetiştirirken amacımızın, çocuğu içinde yaşayacağı topluma hazırlamak olması lazım. Bir boşluk içinde yaşayacak bir insan yetiştirmiyoruz. "Bu çocuk büyüdüğü zaman Batı dünyasına gidecek, orada yaşayacak, ben ona göre çocuk yetiştireyim" de demememiz lazım. Bu toplumun realitesi neyse buna hazırlamak lazım. Bir de şuna çok dikkat etmemiz lazım; ana-babanın bu toplumun içinde güçlü ve etkili olarak yaşayacak bir çocuk yetiştirmesi lazım. Bunu kabul ediyoruz. Ama bir de şunun farkında olmamız lazım, sorunun bir parçası olacak bir insan da yetiştirmememiz lazım. Çözümün bir parçası olacak bir insan yetiştirmemiz lazım. İşte dediğin gibi, o farklı olan nedir ki çözümün bir parçası olmaya yol gösterecek? Benim önerim şu olacak; çocuğa sınırlar ve sorumluluk bilinci, değerler bilinci verilirken aynı zamanda toplumda olan bitenlerden koparmadan sürekli toplumda olup bitenleri anlatmak, yorumlamak lazım.

Böyle bir ana-baba çocuğu ile beraber gazete okur, böyle bir ana-baba çocuğu ile beraber haberleri seyreder ama

"Gördün mü?" der, "Şöyle şöyle olmuş, böyle böyle böyle olmuş, sence niye oldu acaba bu?". Çocuk sürekli toplumda olup bitenlerin neden olduğuyla ilgili konuşma imkânı bulur. Böylelikle yalan söyleme, sınırlar ve sorumluluk içerisinde olmama, güçlü ve güçsüz ilişkisi hakkında sürekli bir etkileşim içerisindedir ve verilecek olan mesaj şudur: "Evladım, sen sürekli bir seçimle karşı karşıya kalacaksın. Onlar gibi yapma ya da kendin gibi yapma durumunda kalacaksın. Ama nasıl bir ortamın içerisinde olduğunun farkında olarak seçimini yap. Ve sen ilişki içerisindeyken belki de etki alanın içerisine girebilen ortamlarda olacaksın, ondan dolayı bazı eğitim fırsatları yaratabilirsin ama bazen hiç etkileyemeyeceğin ortamlar içerisinde de olacaksın. Nasıl bir ortam içerisinde olduğunu iyi bilmen lazım. Yani tabancanın menzilini sürekli bilmen lazım" durumu.

Kısa vadede çözülebilecek sorunlar vardır bir de uzun vadede çözülebilecek sorunlar vardır. Çocuğu sürekli stratejik olarak düşünmeye yönlendirme durumu var. "Kendinden güçlü birisini dövmeye kalktığın zaman kısa vadede dayağı yersin. Kendinden güçlü birisini dövebilirsin uzun vadede; karate öğrenebilirsin, tekniğini öğrenebilirsin, şu olur bu olur. Ve yaşamda sen sürekli bunlarla karşı karşıya geleceksin" öğretisi. Ondan dolayı böyle yetiştirilecek çocukların "Savaşçı" olmaktan başka çaresi yok. Yani "Savaşçı" yetiştireceğiz. Peki o zaman "Bu çocuğa zorluk yüklemiş olmuyor muyuz?" sorusu karşımıza çıkıyor; "Onların çocukları paldır küldür yaşayıp gidiyorlar arsız arsız, şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar, benim çocuğumsa her adımda, 'Bir seçimle karşı karşıya kaldım ve ben şimdi seçimimi hangi yönde kullanacağım? Kısa vadeli mi, uzun vadeli mi karar vereceğim? Tabancamın menzili içerisine giriyor mu, girmiyor mu?'nun bilincinde olmak durumunda. Benim çocuğuma bu haksızlık değil mi?". İşte burada yaşama bakış tarzında karar vermek lazım; ya rüzgârın önündeki yaprak olarak yaşayacaksın, "Böyle gelmiş böyle gider" diye, ona göre de anlamlı ve coşkulu bir yaşamın olacak –ne ise o anlam ve coşku– veyahut da son ne-

fesini verirken diyeceksin ki: "Benimdi bu hayat. Anlamlı bir maceraydı. Müthiş bir yolculuktu. Yarının ne olacağını bilmiyordum ama müthiş bir macera olduğunu da biliyordum".

Çünkü sürekli böyle seçimlerle karşılaştığınız ve böyle düşündüğünüz zaman hakikaten önceden kestirmeniz çok zor. Kestirebileceğiniz sadece bir şey vardır: "Bilinçli olacağım, ne yaptığımı bileceğim ve her an o durumu açık bir bilinçle süreçleyeceğim". Benim değerlerim içerisinde bir ana-babanın çocuğuna bundan daha büyük bir hediye vermesi mümkün değil. Yaşamının liderliğinin yolunu gösteriyorsun. Zaten herhangi bir kurumun, herhangi bir ortamın lideri olabilmek için önce insanın kendi yaşamının lideri olması lazım. Kendi seçeneklerinin farkında olması lazım.

O bakımdan ben bunu çözdüm ama korku kültürü içerisinde çocuk yetiştirmeye çalışan birisi için bütün bu söylediklerim ıvır zıvırdan başka hiçbir şey değil. Hiçbir anlamı yok. Yani çocuğun seçimi... "Ne demek l'an çocuğun seçimi? Çocuk l'an bu. Ne demek çocuğun seçimi demek? Babası böyle diyor ve bu çocuk da seçim yapacak ha? Toplum böyle diyor, dinimiz böyle emrediyor, gelenek böyle söylüyor ve sen bu adama seçim yapmayı göstereceksin? Böyle şey olmaz!". Bundan dolayı yaşama bakış tarzı farklılığı var orada. Çok önemli bir farklılık bence.

"İyi Düşün Doğru Karar Ver"de bunun tartışmasını yapıyorum. Kitabı böyle özetleyebilirim. Yani sürekli seçimler başkaları tarafından yapılmış, sadece mevcut duruma uyumu beklenen bir Timur, Yakup Bey'le karşılaşınca Yakup Bey diyor ki, "Sürekli seçimlerle karşı karşıyasın ve bu senin yaşamın. Sen istesen de istemesen de bu senin yaşamın. Ve sen sorumlusun. Bilincinde misin bunun ne anlama geldiğinin?" Yani kitap bundan ibaret aslında.

Az önce sözünü kestim, bir şey soracaktın.

— Öğretilecek olan farklı boyut olarak, kendisini korumasının öğretilmesini, bu konuda artı bir güçle donanmasını getiriyorsunuz.

— Evet, yani yaşam yönetimini de öğrenecek bu şekilde. Ortam neyi gerektiriyorsa... Bir kere öncelikle ayakta kalabilmesini öğrenmesi lazım. Ayakta kalabilmesi için eğer gerekli olan karate eğitimi almaksa, ana-babanın o çocuğa en iyi şekilde karate eğitimi almayı öğretmesi lazım. Eğer çocuğun ortamda küfürleşmeye ihtiyacı varsa izin vereceksin, hatta yardım edeceksin. En sunturlu küfürleri nasıl söyler, buna yardım etmen lazım. Amacımız bu çocuğu güçlü bir şekilde –ama değerler bilinci ile donatılmış ve aynı zamanda uygulama becerileri ile–, yaşam yönetimi becerileriyle donatılmış biçimde hayata göndermek, ki kanatlarını açarak istediği gibi uçsun. Dimdik yürüyebilsin ve bir gelecek yaratabilsin.

— *Bu konuyu kitabınızda ele aldığınızı söylediniz.*
— "İyi Düşün Doğru Karar Ver". Dördüncü kitap.

— *O sırada Amerika'daydınız.*
— Evet, Amerika'daydım, Türkiye'ye gelip gidiyordum. İşte o dördüncü kitapta ben Sistem Yayıncılık'a geçtim.

— *Ve 1996. Emekli olacağınız yıl ama bir saniye, aşkın cevabını hâlâ almadık. Aşk var mı sizin gezegende dedik, "bitirilmemiş işler"den bahsettiniz, sevmek bir yetenek midir derken laf lafı açtı ve buraya kadar geldik. Evet?*
— Benim aşka en yakın geldiğim yer o Mormon kız arkadaşımla olan ilişkimdi ama yaş farkı, din farkı, ayrıca bir yabancı ile daha evlenip ayrı bir sürece başlayıp, ülkemden ayrı kalma korkularım vardı. Ondan dolayı sürekli kendimi geri tuttum, izin vermedim. Uzak durdum. Ama iç dünyamı gözlediğim zaman geçmiş ilişkilerim içinde en çok özlediğim, gönlüme en yakın hissettiğim o.

— *Görüşüyor musunuz?*
— Görüşmüyoruz ama birbirimizden haberimiz var. Dört çocuğu var, iki tane de evlatlık edinmiş, çünkü çocukları çok seven biriydi. Cıvıl cıvıl bir aile hayatı olan, anneliği doya do-

ya yaşayabilecek, verebilecek, çok iyi bir insan. Çevresini mutlulukla donatacak birisi, öyle görüyorum.

Ama şimdi benim hayatımda olan bir kadın var. Türk kadınının ruhunu özlüyorum gibi bir özlemim vardı.

— *Nedir o Türk kadını ruhu?*
— Ne bileyim ben...

— *Biliyor olmalısınız ki özlemişsiniz.*
— Bunu ifade etmek... hissettiğimi söyleyeyim... yani bir kere... onun bakışı, konuşuşu, dokunuşu kendimi erkek hissettiriyor. "Ben erkeğim" diyorum. Böyle bir duygu oluyor.

— *Türk kadınının bakışındaki, dokunuşundaki fark ne?*
— Bilmiyorum. Örtük bir şey o. Bir sıcaklığı var. O sıcaklığı tanımlayamam. O kadın arkadaşımın mevkisi var, eğitimi var, yabancı diller biliyor, iş hayatında giriyor çıkıyor, çalışıyor ama mesela Amerika'da gördüğüm türden sertleşmiş, nasırlaşmış, maskeleşmiş kadın değil. Sıcacık bir kadın hâlâ.

— *Amerika'dayken mi tanıştınız?*
— Türkiye'de tanıştım. Bir kitap fuarında.

— *Kitap imzalarken mi?*
— Evet. Kitap imzalattı ve sonra benimle konuşmak istedi. Böyle baktım, birdenbire gönlüm ısınıverdi.

— *Yıl?*
— 1998.

— *Ve nihayet aşk mı?*
— Bende şu anda aşk var. Öyle görüyorum. Annesi babası Anadolu kültürü içinde yetişmiş, bu bizim Türk kültürünü temsil eden bir aile içinde yetişmiş.

Hukukçu kendisi. Onun mesleğinde olanlar oldukça saldırgan olabiliyorlar, erkek olsun kadın olsun. Bir avukat, hu-

kuk işleri bilmem ne tartışması olduğu zaman böyle paldır küldür bir halleri var.

— *Mesleki deformasyona uğrayanlar tabii.*
— Olabiliyor. Genellikle onu bekliyorsun hukukçulardan bir avukat tavrı şeklinde. Mesela ben katiyen tahmin edemezdim onun avukat olduğunu. Çünkü sıcacık, yumuşacık, hiçbir saldırgan tavrı yok. Yani sıcacık bir duygu veriyor insana. Soldurulmaması lazım gelen bir çiçek gibi filan. Paldır küldür gidilecek değil, farkında olunması gereken bir varlık, öyle bir şey. Belki koruma ihtiyacı ara sıra hissettim ama ooo bakıyorum canavar gibi; her şeyin farkında, düşünüyor, planlıyor, güçlü. O tavrı içerisinde çok güzel yönetiyor hayatını ve bayağı güçlü. Müthiş saygım var. Bana da birçok konularda fikirsel yönden çok katkısı oluyor ama enteresan bir dişisel enerji. Özlediğim buydu. Onu özlemişim.

— *Sadece burada yaşayabildiğiniz bir duygu mu bu?*
— Evet. Tabii hepsi için konuşmuyorum ama bunu sadece burada bulunabilecek bir duygu olarak biliyorum, evet.

Enteresandır, bunun üzerinde düşünmem lazım, iyice düşünmedim. Fakat, bu kültürün yetiştirdiği kadınlara has derken, birdenbire aklıma gelen şu: Bir; kesinlikle güvenirim. Kendimi olduğum gibi onun kucağına bırakırım. İkincisi; sürekli bir hesap içerisinde olma gereğini hissetmem. Şimdi ben ona şunu verdim, o bana bunu verecek duygusu katiyen aklıma gelmez.

Aramızda ruhsal bir ilişki var. Yani söze konmayan, mistik bir taraf var duygusu. Böylelikle ben altı ay, yedi ay, sekiz ay onu göremiyor bir durumda olduğumda, birbirimize daha bir özlem duyarak ilişki içinde oluruz ve ben o ilişkimizin özelliği ile ilgili herhangi bir kuşkuya hiç girmem. Kendiliğinden olan bir hadise bu.

— *"İki kişilik mahremiyet duygusunu sadece Türk kadınıyla yaşayabiliyorum" mu diyorsunuz?*

— O bir zenginlik. O duygu, bu dediklerimden önemli bir tanesi. Yani ne bileyim ben işte, o kendimi erkek hissediyorum hadisesi. Gülüşü filan... Ve kesinlikle öyle bir güven içinde, algılama içerisinde olurum; "O benim kadınım, ben onun erkeğiyim". Ve bu olmuş bitmiş bir şey. Koşullu moşullu bir şey değil. "Bu oldu bitti. Biz böyleyiz artık" falan gibi bir tavır içerisinde bir rahatlık duygusu.

— Yani aynı kültürde yetişmenin, aynı kodları okuyor olmanın getirdiği sözsüz bir anlaşmanın rahatlığı.
— Evet. Şimdi onu söyleyecektim. Yani her şeyi açık seçik söyleme ve anlatma zorunluluğun da yok.

— Yani tercüme yaparak yaşamanın yoruculuğu yok diyorsunuz.
— Evet, yok. Ve bir de onunla gerçekleştirdiğim çok güzel bir şey; ne isem onu söyleyebiliyorum ve yargılanmayacağımla ilgili bir güven içerisindeyim. Ama ne isem. Bu hayatımın her boyutu ile ilgili olabilir. Olduğu gibi söylüyorum. İnsan olarak her türlü koşulu yargılamadan anlayabilecek bir ilişki içinde olduğumu hissediyorum. Bu çok müthiş, güzel bir şey.

Yani meslek kadını olduğu halde o dişilik enerjisini bırakmamış olması, o yumuşaklığı, sıcaklığı ama bunun yanında da kafasının müthiş bir diriliği var. O duygularının diriliği var. Güvenebiliyorsun yani. Çok güçlü birisi. Fakat sıcacık aynı zamanda. Müthiş bir başarı olarak görüyorum ben bunu. Batı'da bunu başaranları göremiyorum pek. Bir erkekleşme ve bir haşinleşme var.

— Batı derken?
— Amerika. Ama Türkiye'de de gittikçe bunu kaybedenler görüyorum. İş hayatında çok sertleşmiş, erkekleşmiş, haşin tavırlar içerisinde kadınlar görüyorum. Öyle olmanın gerekli olduğu gibi bir yaygın kanaat de var.

Yani eğer genel müdür yardımcısıysa, erkekleşmeden genel müdür olamaz bir kadın gibi, böyle bir kendini zorluyor.

Erkekleşme derken psikolojik anlamda. Yani haşin olması lazım gibi. Uzak tutması lazım, soğuk olması lazım, alaycı olması lazım, kendini beğenmiş olması lazım filan gibi, böyle o mevkideki insanların, çoğunluğu erkek olan o mevkideki insanların karakteristiklerini alan insanlar oluyor.

— Peki Amerika'da ilişkilerde –tabii genellemeler yapmış oluyoruz, ne kadar sağlıklı bilmiyorum–, ilişkiye kendinizi rahatlıkla, bütün açıklığıyla bırakamamak, hesaplı olmak mı söz konusu?

— Amerikan kültürü içerisinde şöyle bir anlayış var ve bu anlayış o kadar yaygın ve o kadar temelde ki, ondan dolayı çoğu kişi farkında bile değil, yani balığın suyun farkında olmayışı gibi, o da şu; hemen hemen bütün ilişkiler işlevsel olarak kabul edilmiş. Pragmatik kültür içerisinde öyle bir şey olmuş.

Kadın diyor ki: "Benim kadın olarak belirli gereksinimlerim var. Bak gördüğün gibi boyum bosum şu. Güzelliğim bu. Piyasada benim gibi pek yok. Onun için benim bir rayicim var". Bunu bilmeden yapıyor. Sözsüz. Erkek de diyor ki: "Bizim de mesleğimiz bu, kazancımız bu. Benim de bir rayicim var ve biz birbirimize uyarız". Yani, "Senin kaliten 22 ayar altınsa, ben de 22 ayar altın olarak kendimi görüyorum, kaldırırım bu işi". Kız da diyor ki: "Haklısın, evet. Senin de mesleğin iyi. Uyarız birbirimize". Böyle bir kontrat var. Nedir o kontrat? İşte cinsel olarak gereksinmelerim var, sosyal olarak gereksinmelerim var, ekonomik olarak gereksinimlerim var, şöyle böyle, şudur budur ve bu çok doğal bir algılayış tarzı.

Ondan dolayı erkek veya kadın evlendikten sonra değişmeye başlayınca, diyelim ki biçimi değişti, görünüşü değişti falan, kadın diyor ki erkeğe, "Hey, benim evlendiğim erkek bu değildi. Kendini bıraktın sen, nedir bu? Bak benim piyasam hâlâ açık. Hâlâ çakı gibi cıvıl cıvıl erkekler peşime düşebilir benim. Kendimi koruyorum. Kendine dikkat et. Sporunu yap, şunu yap, bunu yap". "Böyle erkek istemem" diyebiliyor. Sözlü söylemiyor ama davranışından ve mutsuzluğundan bunu anlayabiliyorsun.

Ondan dolayı, sürekli bir evvelki anlaşmamıza, kontratımıza uyduk mu, uymadık mı filan gibi, böyle gizli bir anlaşma var.

İşte ben mesela bu ilişkimde öyle bir duygu içindeyim ki, benim özüm ben olarak kaldıkça, onun özü o olarak kaldıkça birbirimizle ilişkimizin kalitesinde bir değişiklik olmayacak. Yani konuşabiliriz falan ama böyle bir insan olarak kabullenme, bir canın başka bir cana dokunması gibi bir duygu hissediyorum. Eminim bu Amerika'da da vardır. Ve az da değildir. Ama benim çevremde genellikle böyle işte işlevsel, koşullu, beklentilerin iş gördüğü ilişkileri daha yaygın olarak gördüm.

— Bu tespitler kendi deneyiminizden yola çıkarak yapılan bir genelleme değil, değil mi?

— Hayır hayır. Genellikle etrafımda boşanan ve boşanma durumunda olan, boşanma durumunda birbirini suçlayan insanlar vardı ve bu suçlamanın altında yatan ne diye bakıp düşündüğüm zaman çıkardığım bir formül bu. Tabii tüm Amerika'ya genelleyemem, herkese genelleyemem çünkü çok derinlemesine birbirini seven, birbirine kendini adamış, çok anlamlı ve derin ilişkiler de gördüm orada. Ama onlar ortalama değil. Söz konusu ettiğim, bahsettiğim ise, ortalama. Genel olarak "tipik" dediğimiz durum.

— Konu üzerinde döne döne duruyorum, "Türk kadını ruhunu özlemişim" deyince o ruhu sizin büyütecinizin altından görme fırsatını kaçıramam doğrusu.

— Benim gördüğüm kadarıyla, kendim eğer bir Türk erkeği olarak bakacak olursam, oldukça okumuş, yazmış, çizmiş, az çok değişik dünyaların farkına varmış bir Türk erkeği olarak baktığım zaman, "Nasıl bir kadınla beraber olmak isterim" konusunda ilk hissettiğim şu; bir kadınla ilişki kurduğum zaman onun böyle bir kabul edici, yumuşak, sıcak bir duygu vermesi benim için çok önemli.

— Buralı kadınların verdiği duygu bu diyorsunuz.

— Evet. Yani bir sürtüşme, mücadele etme, didişme duygusundan hiç hoşlanmıyorum. Hiçbir Türk erkeğinin de hoşlanacağını sanmıyorum ve Amerikalı erkeğin de hoşlanacağını sanmıyorum. Böyle sıcak bir kabul etme duygusuna çok önem veriyorum ve edindiğim izlenim o ki, bu birçok erkek için çok çok önemli ve bunun ya farkında değil ya da ifade edemiyor.

Birçok kadın da, benim davranışlarımda böyle bir yön var mı, sıcak, kabul eden bir tavır içerisinde görünüyor muyum gibi bir bakışı çoğu kere aklına getirmiyor. Ve çoğunlukla sorunların başlamasında bu tip şeyleri bulamama, ifade edememenin yattığını hissediyorum. Tam incelemedim. İlerde daha çok incelemek istiyorum Türkiye'de boşanma ilişkilerini ama içimdeki his o ki –hipotez olarak–, sorunlar genellikle burada başlıyor. Yani benim biraz alay edip güldüğüm bir teorim; –henüz tam bilimsel değil, onun için çalışılması lazım üzerinde–; yani erkek kahraman olarak görülmek istiyor. Yani önem verdiği kadının gözünde kahraman olarak görülmek istiyor. Kadın da prenses olarak görülmek istiyor. Böyle bir prototip hissediyorum.

Kaliforniya'da ders verirken, Long Beach'te işte part-time ders verirken, sınıfımda bir kız vardı. İyi bir öğrenci ve çok hanımefendi. Ben üç ders veriyordum, o ikisini alıyordu aynı sömestr. Ondan dolayı haftada altı saat görüyordum onu sınıfta. Dikkatimi çeken birisiydi ve çok tatlı, çok güzel bir kızdı. Bölümün bir pikniğinde onu nişanlısı ile gördüm. Ve tanıştık. Tanıştırdı yani. Benim ilk duygum şuydu; ulan dedim armudun iyisini... hiç uyar mı bu? Böyle bir düşünce içindeydim. Ama kız cıvıl cıvıl, çok mutluydu. Bayağı bir merak ettim ve hatırlıyorum ilk kafamdan geçen, "Oğlan garanti zengindir" düşüncesi oldu. Ve ne iş yaptığını sordum. Öğrenciymiş. Doktora öğrencisiymiş. "Hangi alanda?" diye sordum. Danışmanlık psikolojisi alanında, ki yani ondan sonra da büyük zenginlik, büyük para kazanacak durumu yok; doktoradan sonra da üniversite öğretim üyesi olmak istiyor. O da çok

büyük para getiren bir meslek değil. Arabasını merak ettim, şöyle baktım, neyle geldiniz diye sorarak.

— *Damat adayı mercek altında...*
— Evet ve gördüm ki normal öğrenci arabası. Şimdi kafamdan geçen, "Böyle bir kız neden böyle ayı gibi bir adamla ilişki kurdu ve neden böyle cıvıl cıvıl, çok mutlu?". Merakımı gidermek için, bir hafta sonra okulda koridorda yan yana yürürken, "Nerede tanıştınız?" dedim. Kilisede tanışmışlar, belirli bir proje üzerinde çalışırken tanıma imkânı bulmuş. "Peki" dedim, "neyine vuruldun? Neydi seni çeken?". Nasıl baktı gözlerimin içine, "Ooo" dedi, "o benim kahramanım! Ben çok şeyler öğrendim ondan" dedi. Ama o benim kahramanım derken o duygusu var ya, müthişti. Ve birdenbire içimde cızzz diye bir şey olduğunu hissettim. Müthiş bir imrenme, kıskanma duygusu oldu, "Ben bunu hiç yaşamadım" dedim. Önem verdiğim, güzel bulduğum bir kadın benim gözlerimin içine, "Sen benim kahramanımsın" diye bakmadı. Öyle bir hissettim ki o boşluğu, acı verdi bana.

— *Nedir kahramanlık? Kahramanlıktan anlaşılması gereken ne?*
— Şimdi, "Niçin?" diye kıza sordum, "Neden?" dedim. Ve anlattı. Dedi ki: "O yetim olarak büyümüş. Annesiz babasız büyümüş. Bir kuruma verilmiş. Uzun süre kurumda kaldıktan sonra nihayet bir aileye verilmiş ve üniversiteye başladığı zaman o kuruma gitmiş, iki tane çocuğa büyük ağabeylik yapmak üzere müracaat etmiş ve hiçbir zaman onları bırakmamış. Haftada 10 saat onlarla zaman geçiriyor. Bu çocuklardan birisi ameliyat geçirdi, o akşamları onun yanında, hastanede yatıyor. Onun için o benim kahramanım. Bana çok şey öğretti". Şimdi burada paylaşılan bir değerler olgusu var. Bir vizyon var. Onun için kahramanlık numarası yapamazsın ama öyle bir karakter geliştirebilirsin, "Savaşçı" ruhunu öyle bir kapabilirsin ki, karınla öyle bir ilişki kurabilirsin ki, o yorgun olduğu zaman onun hayatına girer öy-

le bir destek verebilirsin ki, o da "Sen benim kahramanımsın" diyebilir.

O kızın, "O benim kahramanım" deyişinin arkasında bir dünya görüşü var ve o erkek dış görünüşünün falan ötesinde başka bir varoluşla kızın karşısına çıkmış vaziyette. Ben sadece dış görünüşü görüyorum. Oysa şunu da biliyor ki o kız, o adam bunu kendisi için yapıyor. Başkası görsün, kız bana kahraman desin filan diye değil. O kendisi için yapıyor, ondan dolayı kahraman zaten. Karar vermiş. Bulmuş yolunu ve bir adım atmış. Üzerinde durulacak bir olay.

Şimdi, böyle kendini bulmuş bir erkek dönüp, "Sen benim prensesimsin, benim için çok önemlisin" dediği zaman onun bir anlamı var tabii. Müthiş yüceltici bir hadise. Kendine bu kadar saygılı ve varoluşuna saygılı bir insanın başka birisine saygı duymasının büyük bir anlamı var. "Senin konuşuşunu özlüyorum. Seninle bir gelecek yaratmak istiyorum" dediği zaman çok güçlü bir ifade oluyor o. O zaman adamın burnu biraz yamukmuş, kaşı böyleymiş, saçı dökülmüş filan hadisesinden kurtuluyorsun. Bambaşka bir varoluş işin içerisine giriyor.

— Emeklilikten sonra Türkiye'ye dönmeye karar vermenizde, yaşamınızı paylaşacağınız insanın Türkiye'de olması gerekliliğine dair düşünceleriniz de rol oynadı mı?
— Hayır, oynamadı.

— Ne oldu da, "Amerika buraya kadar" dediniz?
— Tamam. Çok güzel bir soru. Şimdi buna devam edelim. 1994'te benim "İyi Düşün Doğru Karar Ver" yayına hazırlanıyor, çıkma süreci devam ederken Timur Stanford Üniversitesi'nde öğrenci. San Fransisco'da birisi ile tanışıyor. O tanışma sırasında konuşurken, o kişiye babasının Türk olduğunu söylüyor, o da, "Türkiye'de önemli bir iş fırsatı açılacak, sen ve baban ilgilenir misiniz?" diyor. Ve ben de Elif'in Berkeley'den mezuniyeti için San Fransisco'ya gideceğim. Berkeley oraya çok yakın. "O zaman" diyor, "baban geldiğinde bir araya gelelim, buluşalım".

Ben Berkeley'e gittiğimde bu kişiyle –adı Harold– tanıştım, birlikte lokantaya gittik. Ondan sonra, "Bu yeni iş imkânı hakkında size video vereyim" dedi. Ve videoyu aldım, eve gidip seyrettiğimde ortaya çıka çıka Amway çıktı. Amway Türkiye'ye gelme durumunda ve teklif, "Siz de Türkiye'de Amway'in bir parçası olur musunuz?"

— Amway'i tanıtalım.
— Bu, ilişkiler ağı içerisinde pazarlama yapma. Dükkânı yok. Distribütör oluyorsun. Bunun için üye oluyorsun bir ağa.

— Temizlik ürünleri pazarlıyordu.
— Amway ilk olarak temizlik malzemeleri ile başlamış durumda ama şimdi çok daha geniş bir satış kataloğu var bildiğim kadarıyla. Kozmetik ve aynı zamanda vitaminler, mineraller, sağlık ürünleri var ve ayrıca giyime, ayakkabıya kadar giden bir ürün kataloğu var.

— Merkezi Amerika'da ve gittiği ülkede mağazalar açmadan pazarlama ağı kuran bir şirket değil mi?
— Buraya gelme izni almış, kanunsal yapı oluşmuş. Burada yeri var, deposu var, ilişkileri var, sistemi var, ofisi var. Yani burada da bir dağıtım ağı kurmak istiyor ve Harold, Amerika'da bir distribütör. Eğer Amerika'da birisini bulup onu Türkiye'ye getirip distribütör yaparsa, Türkiye'deki kuruluş onun altında gelişmiş olacak ve Harold'un gelirini olumlu olarak etkileyecek. Ve bu bayağı ölçülmüş biçilmiş, kuralları olan bir sistem. Pek bilmiyordum ama bu sistem yıllar yılı devam etmiş. Yani bayağı oturmuş bir sistem. Kendine göre bir mitolojisi var, kalıpları oturmuş, hayran olup sevenleri var, nefret edenleri var. Amway dediğin zaman Amerika'da kimisi "A, çok güzel" diyor, kimisi de "Ay uzak dur onlardan. Elini verirsen kolunu kaparlar" diyor.

— Bildiğim kadarıyla geometrik artışla bir ağ kuruyor Amway. Bir satıcı, kendi altında kendine bağlı başka dağıtıcılar,

pazarlamacılar buluyor. Ağa giren belirli bir para yatırıyor. Onlar da başkalarını aynı şekilde Amway pazarlamacısı yapıyor...

— Üye oluyorsun. Bir numara veriyorlar. O sana o hakkı veriyor. Üye olmadan yapamıyorsun bunu. Üyelik... işte bilgisayarda numaran falan oluyor. Kendin doğrudan satış yapabiliyorsun veyahut da yeni üyeler bulup senin üyelerinin yaptığı satışlardan da kendine özgü bir prim alabiliyorsun. Hesaplamaları falan var.

— Kabul ettiniz mi teklifi?

— Önce Amway ile ilgili Amerika'daki, "Kandırmaca söz konusu" şeklindeki olumsuz yaygın durumdan etkilendim. Arkadaşlarıma falan sordum.

— O üçgen sistemde üyelik paraları katlanarak arttığı için mi olumsuz bir görüş vardı?

— Olumsuz hava bence şöyle gelişiyor; çok yoğun çalışıyorsun ve o kadar çok yoğun çalışıyorsun ki o kadar yoğun çalışman sonuçta senin üstündeki kişilere prim getiriyor. Ve sen çok yoğun çalışan insanlar buluncaya kadar bu çalışmayı devam ettiriyorsun. Ve birçok kişi o kadar yoruluyor ki bırakıyor bunu yarı yolda.

Daha sonra işin içerisine girince beni rahatsız eden durum şu oldu; artık her insan ilişkisine bir çıkarcı gözle bakmaya başlıyorsun.

— "Ürünü satabilir miyim?" ya da "Üye yapabilir miyim?" diye mi?

— Evet. Bütün insan ilişkileri bir araç haline dönmeye başlıyor, bundan kurtulamıyorsun. O zaman da kendine özgü bir yalnızlık başlıyor, yani diğerlerinin sana bakışında. Çünkü sürekli tekrar tekrar davet etmen gerekiyor. Öyle söylüyorlar, "Sürekli davet et. Sürekli davet et. Mutlaka distribütör olarak al. Kimse kalmasın dışarıda". Ürünleri gayet kaliteli ama piyasaya göre biraz daha pahalı. Ve bir sürü kavramsal zor-

luklar var. Özellikle Türkiye'de. Amerika'da yapılan bir malı pazarlama filan konusunda.

Benim ilgimi çeken şu oldu, ben bir Amway toplantısına gittim ve orada kişiler kalkıp konuşurken kişisel gelişimden çok söz ettiler ve bayağı kişisel gelişime önem veren isimler geldi konuştu. Üyelerinin her ay bir kitap okumasını istiyorlar.

— Ne tür kitaplar?

— Kişisel gelişime yönelik kitaplar. Mesela benim daha sonradan Sistem Yayıncılık'a önerdiğim Geliştiren Kitaplar Dizisi olarak çıkan kitapların çoğu. Amerika'da insanlar bunları Amway önerecek diye yazmıyor. Onlar kendileri belirli alanlarda kitaplar yazıyorlar.

— Bir pazarlama, dağıtım kuruluşu bunu neden yapıyor? Niye kişisel gelişim kitapları okutturuyor bir pazarlama şirketi?

— Şunu fark etmişler ki en başarılı insanlar, kendilerini geliştiren insanlar. Yaşamının liderliğini eline alan, güçlü, ikna edici insanlar sürekli okuyan, gelişen insanlar. Geliştikten sonra bir manyetizma oluşuyor insanlarda. Ve diğer insanlar çalışıyor onlarla.

Bunun farkına varınca Amway yoğun bir şekilde kişisel gelişime çok önem veriyor. Sadece kitaplarla değil ayrıca audio kasetlerle de. Ses kasetleriyle. Yani ayda bir kitap, haftada bir kaset olmak üzere. Çoğu, insan gelişimi, liderlik gelişimi ile ilgili faaliyetlerde bulunuyorlar. Seminerler yapıyorlar. O tarafı bana cazip geldi. Bu kitapları okumaya başladım, seminerlere gitmeye başladım. Gaza geldim. Yani bütün bu okuduklarımda, "Sen yapabilirsin. Kafaya koyduğun zaman vizyonunu gerçekleştirebilirsin" mesajı var.

— Vee 5 ya da 500 üye birden getirebilirsin!

— Şimdi, benim gönlümden geçen ne? Kitap yazmak –aynı zamanda küçük Emily'yden dolayı paraya ihtiyacım var–, girişim içerisinde olmak ve özgürlüğe kavuşmak... Bir yandan da böyle gelişim süreci içerisinde olacaksın. Ondan dolayı ben

Türkiye'ye böyle bir gaza gelmiş olarak geldim. Yani Amway üyesi olacağım, kitap okuyacağım, kitap yazacağım ve geçimimi temin edeceğim bu şekilde. Buradan para kazanacağım diye. Ve sürekli öbür taraf beni rahatsız etmeye başladı. Buraya geldim, kaydoldum, Amway toplantılarında konuştum.

— Amway'in Türkiye'deki ağını kurup başlatan, yani Türkiye'deki ilk distribütörü değilsiniz değil mi?
— Tabii değilim canım.

— Türkiye bağlantısı var yani zaten siz geldiğinizde?
— Tabii. Türkiye'de kurulmuş ama o kurulurken beraber gelenlerden bir tanesiyim. Türkiye'de başlatan ben değilim. Yani başlatılmış, kuruluşu yapılmış, elemanları var. Çark dönüyor benim dışımda, sadece ben de distribütör oldum ve çevremdekileri distribütör yapmaya çalışıyorum. İşte ağabeyimi, yengemi, yeğenlerimi filan. Ve bu lider eğitimi, lider gelişimi sürecine de çok önem veriyorum. Aklımdan geçen, diyorum ki: "Bütün üniversite öğrencileri böyle bir süreçten, böyle bir çabadan geçsinler bir iki yıl". Çünkü yoğun bir lider eğitimine önem veriliyor. Bir coşkusu var, desteği var falan. Güçlü bir liderlik eğitimi alma imkânı var. O bana çok cazip geliyordu.

— Bu liderlik eğitimini hem Amerika'da, hem de gittiği her ülkede veriyor değil mi?
— Evet.

— Türkiye dışında kaç ülke ile bağlantıları vardı?
— Benim bildiğim kadarıyla 25 ülkede filan faaliyet gösteriyorlar.

— Bu ülkeler ağırlıklı olarak hangi bölgede? Yani Avrupa ağırlıklı mı Asya mı?
— Batı ülkelerinin hemen hemen hepsinde var. Japonya, İngiltere, Almanya, İtalya, Fransa, Belçika, aklına gelen her ülkede, Finlandiya, Danimarka, Norveç, Macaristan, Roman-

ya, Avustralya, Malezya, Endonezya... Bizler Malezya ve Endonezya'dan sonra açılmıştık. Malezya ve Endonezya'da başarı kazanmış insanlar burada gelip konuşuyorlardı.

— *Üretim Amerika'da mı gerçekleşiyordu?*
— Evet. Yani herhangi bir bölgede çok fazla talep varsa orada da fabrika açıyorlar. Mesela Avrupa bölgesinde çok talep varsa Almanya ve İtalya'da fabrika açıyor ama esas itibariyle Amerika'da üretilip geliyor. Yani 40 milyar dolarlık falan cirosu olan bir şirketten bahsediyorsun.

— *Günümüzdeki durumu ne? İnternet girdi herhalde devreye?*
— İnternet ve internet satışı yani e-ticaret dedikleri, onların çok işine gelecek bir durum tabii. O bakımdan şu anda nedir durumu bilmiyorum ama büyük bir potansiyel var orada.

— *Her üyenin her ay belli bir satış yapma zorunluluğu var mıydı? Böyle belirli bir limit var mıydı?*
— Yok yok. Belirli hesapları var. Yani şu miktarın üzerine çıkarsan şu kadar puanın olur, çıkmazsan şu kadar puanın olur diye. Ve ilerlemen ona göre oluyor. Yani kendine göre oldukça iyi hesaplanmış bir sistemi var ama herhangi bir şekilde zorunluluğun yok. Tamamıyla sana kalmış vaziyette.

— *Ama o satışı yapabilmek için tabii herkes kendi çevresinden başlayarak belirli bir para karşılığı üye yapıyor. Böylece hem üyeler aracılığıyla önemli bir gelir elde edilmiş oluyor sermaye anlamında ve hem de tabii satışlar... Risksiz bir sistem.*
— Evet ve çok başarılı. Yani onu kuran aile çok başarılı.

— *Aile?*
— Hollanda orijinli Amerikalı.

Amway, biliyorsun "American Way" sözünün kısaltılmış şekli. Ve yeni bir kimyasal, organik bir temizleyici bularak işe girdiler. Onunla ilgili bir sürü kitaplar var; kuruluşu, kurucuları kimlerdir, temel ilkeleri, değerleri filan. Ve Amerika'da da

Halk Partili olarak bilinirler, yani girişime, çalışmaya ve gayret sarf ederek kazanmaya önem veren girişimci tavır. Bu sosyal yardım, sosyal hizmet anlayışına önem veren Demokrat Partililerin anlayışından farklı, ondan dolayı Amway'lilerin çoğu politik olarak Halk Partisi taraftarıdır.

Amerika'daki seminerlerinin bazılarına Timur ile beraber gittim. Beraber izleme durumumuz oldu. Türkiye'deki seminerlere Harold'la beraber geldik.

1995 yılı içerisinde sürekli Amerika'da seminerlere gittim, kitaplar okudum. "Sen yapabilirsin. Yeter ki kafana koy" felsefesi ile öyle bir gaza geldim ki, "Ben kafama koydum, yapabilirim" duygusu içerisinde Türkiye'de önümde çok önemli olanaklar bulunduğu kanısına eriştim ve 1996'da Amerika'daki görevimden emekliye ayrılarak buraya geldim. Türkiye'ye döndüğüm zaman bir süre hem kitap yazıp, hem seminer verip, hem de Amway işini yürütmeye çalıştım. Ve kısa bir zaman içerisinde yani yedi-sekiz ay içerisinde şunun farkına vardım ki, benim verdiğim seminerlere büyük bir talep patlaması oldu ve ben sadece bu seminerlerden çok rahat geçimimi temin edebilirim.

— *Bu seminerlerin konusu neydi ve nerelerde veriyordunuz?*
— "İletişim Donanımları" diye bir kitabım var. Bu seminerler esas itibariyle insan ilişkileri üzerineydi ve bu semineri ben kitap haline getirdim. Çünkü seminer çok tutuldu, çok talep vardı. "Keşke bunu daha önce almış olsaydık. Çocuğumuz olmadan önce, evlenmeden önce, torunumuz olmadan önce" filan diyenler çok olduğu için dedim ki: "Ben bunu kitap haline getireyim. Herkes seminerimi alamaz ama herkes kitabı alıp okuyabilir". İnsan ilişkileri ile ilgili.

— *Nerelerde veriyordunuz?*
— Seminerleri ilk olarak... bir kurumun insan kaynakları genel müdür yardımcısı –daha doğrusu bir bankanın–, benim Cumhuriyet Bilim Teknik'teki yazılarımı takip ediyormuş, temas etti, kendi bankasının üst yönetimi için istedi. O üst yö-

netimin çok hoşuna gitti seminer. Bu sefer her genel müdür yardımcısı kendi alt kademesi ile ilgili istedi. Onların hoşuna gitti, derken kademe kademe yayılmaya başladı. Bu sefer o banka alıyor, öbür banka niçin almıyor diye arkadaşlar birbirleri ile konuşuyorlar, derken birdenbire ben kendimi Türkiye'nin değişik bankalarında seminer veriyor olarak buldum. Bankalar arasında çok yayıldı. Hem yönetici kadrolarına, hem personellerine seminerler veriyordum. Her seminer yeni seminer talepleri doğuruyordu. Öyle bir noktaya geldi ki, baktım ben gelip üç-dört ay değil, burada daha uzun süreli kalmalıyım bu talepleri karşılamak için. Ve o zaman bunu yaygınlaştırmaya karar verdim.

— Geldiğinizde İstanbul'a mı yerleştiniz?
— 94, 95, 96'nın ilk başlarında üçer hafta, dörder hafta gelmeye başladım. Beş hafta altı haftaya çıktı, ardından 1996'da emekli olarak yedi-sekiz aylığına geldim. O zaman –1996'da– İstanbul Kızıltoprak'ta ev kiraladım. Daha önce geldiğim zaman, Kartal'da bir yeğenim var –Hasan ağabeyimin oğlu Fatih–, onun yanında kalıyordum. Sağ olsun bana çok yardımı oldu. Küçük bir oda ayırıyordu bana, orada kalıyordum. Ki Hasan ağabeyimi de bundan üç ay önce filan kaybettik. Allah rahmet eylesin.

— Başınız sağ olsun...
— Ve bu seminer vermedeki gelişme beni çok yoğun tuttuğundan dolayı Amway'e zaman ayıramamaya başladım. Bir de insan ilişkileri ile ilgili olarak o beni rahatsız eden yönün çok farkına varmaya başladım. Yani distribütör kaydetme, onu takip etme, yetişmesine kendini adama, hem ilişki içinde olduğum insanlara bakış tarzı bakımından beni rahatsız ediyordu, hem de eğer benimle beraber çalışmayı kabul ederlerse o arkadaşların gelişimi ile ilgili zaman vermek lazımdı, takip etmek lazımdı. Benim öyle verecek zamanım yoktu onlara. Benim kitap yazmaya, seminer vermeye zamanım yetmiyordu. Ondan dolayı kendimi yavaş yavaş çektim Amway'den.

— Amway'den kazancınız yüksek oldu mu umduğunuz kadar?

— Ya, orada bir sürü dedikodular çıktı: "Doğan Cüceloğlu şu kadar kazanıyormuş" falan diye, hiçbir zaman olmadı bu. Diyebilirim ki –şimdiki paranın değerinde– hiçbir ay 40-50 milyondan daha fazla para kazandığımı hatırlamıyorum.

— Bugünkü değeriyle?

— Bugünkü değerle.

— Ama bu çok küçük bir rakam?

— Çok küçük bir rakam. Doğru. Ondan dolayı ben hiçbir zaman kendimi tam verip çalışamadım.

Bu ne kadar satış yaptığına, ne kadar distribütör bulduğuna, distribütörlerin ne kadar satış yaptığına bağlı. Hesaplanmış formülleri var. Ve bu üyeler arasında konuşulan bir şey değil. Gizli. Onun için bir sürü mitolojiler falan uyduruluyor. Yani işte, "Adamın yıllık geliri 350 bin dolarmış" filan, gibi laflar üretiliyor, sonra bakıyorsun adama, giyiniş tarzına filan mümkün değil öyle olması. Her ne ise. Benim hakkımda da ayda 100 bin dolarlar filan kazandığım söylenmiş Amway'le ilgili. Bu abartmanın türünü gösterebiliyor.

— Bunu söyleyenler kimler?

— Daha ziyade yeni distribütör kaydetmeye çalışanlar. Yani, "Şu da bizden ve şu kadar para kazanıyor" şeklinde.

Bana daha sonra da, "Sistem Yayıncılık'ın sahibi siz misiniz?" dendiği de oldu, "Ortak mısınız?" dediler. Yani Sistem Yayıncılık'ın içerisindeymişim, kitapların fiyatını ben koyuyormuşum gibi falan...

— Bu söylentilere karşı tavrınız ne oluyor?

— Bunlar Türkiye'de kendisi ile ilişkisine önem vermeyenlerin, kendisine saygısına pek önem vermeyenlerin –kötü olduklarından dolayı değil, böyle bir bilinçleri gelişmemiş olduğundan– çok rahatlıkla yapabileceği dedikodular. O ne-

denle ne kızdım, ne alındım. Korku kültürünün hâkim olduğu toplumlarda bu tip çirkeflikler sürekli olacak, olmaya devam edecek. Ben de bundan payımı alacağım. Ve bundan dolayı zaten, benim burada bir şeyler yapma amacım olmalı. Bundan dolayı zaten, benim burada çalışma amacım olmalı. Yani bende bunlara karşı herhangi bir duygusal tepki yok. Önemli olan benim kendimin ne yaptığımı bilmem ve o konuda bir açık seçiklik olması. Bana yansıyan da hemen hemen hiç olmadı gibi ve çok az. Hele son zamanlarda hiç öyle bir şeyle karşılaştığımı hatırlamıyorum. Onun için beni hiç rahatsız etmiyor yani bu.

Türkiye'ye gelişimde Amway'in kitaplarından, seminerlerinden yararlandım. Anlatmak istediğim oydu. Bir nevi beni gaza getirdi ve geldim buraya. O gaza gelme ile hakikaten "Ben seminerler veririm" dedim, "ben konuşurum" dedim bilmem ne. İnsanlar da seminerlerimi istedi, hoşlarına gitti. Her seminer bir diğer seminer talebini doğurdu ve öyle bir noktaya geldim ki, bir farkına vardım ki 365 gün seminer versem 365 günü dolduracak talep var. Ve o zaman, başka bir arkadaşla da konuşurken dedi ki: "Sen tek başına yapamazsın. Bu hizmeti yaygınlaştırman lazım". O zaman ben İnsan İnsana diye bir şirket oluşturmaya karar verdim. O şirketin temel felsefesi de şu olacaktı; "Yanıma aklı başında, eğitime gönül vermiş, iş hayatını bilen, akıllı, deneyimli insanlar alacağım. Onları bu vermiş olduğum seminer konusunda eğiteceğim. Böylece yalnızca Doğan Cüceloğlu vermeyecek seminer. Doğan Cüceloğlu'nun yetiştirdiği insanlar da seminer verecek ve böylelikle ben kendimi çoğaltmış olacağım. Dört-beş tane Doğan Cüceloğlu olacak. Yedi-sekiz tane olacak". Ki bu da Amway'in etkisi bende. Yani kendini çoğaltmak. Distribütör buluyorsun artık, öyle bir anlayış. Çok cazip geldi. Ve ben Brisa şirketinde seminer verdiğim zaman orada çok aklı başında, efendi, Ömer Uzun adında eğitim uzmanı arkadaşla tanışmıştım. Ömer'in geçmişi, makine mühendisi. Ama bu kalite çalışmalarına kendisini vermiş. Fabrika müdürlüğü filan yapmış ama bu kalite çalışmalarında eğitimin ne kadar önemli oldu-

ğunu kavramış ve kendisini o konuda geliştirmiş birisiydi. Ve Ömer'le konuşa konuşa biz İnsan İnsana şirketini kurmaya karar verdik.

— *Yıl?*
— 1997. Daha sonra Nurdoğan Arkış adında, ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nden mezun olmuş bir arkadaş vardı Milli Prodüktivite Merkezi'nde çalışan, onun katılmasını istedik. Kabul etti. Marmara Danışmanlık'tan mezun Ebru adında bir asistanım vardı, o kolları sıvadı.

Ömer'in tanıdığı bir arkadaş vardı, Özgür. Yavaş yavaş grup oluşmaya başladı. Ve biz başka arkadaşların; hukukçuların, müşavirlerin falan da yardımıyla İnsan İnsana diye anonim bir şirket kurduk.

— *Şirketiniz neredeydi?*
— Sistem Yayıncılık'ın bulunduğu binanın üst katını kiraladık. Bir süre orada kaldık. Daha sonra Ayaspaşa'da Hamdi Bey Apartmanı'na –yoksa Hamit Bey Apartmanı mıydı, tam bilmiyorum– geçtik.

Ve üç yıl sonra İnsan İnsana şirketini kapatma zorunluluğunu hissettim, çünkü şunu gördüm ki, ben şirket sahibi olarak yöneticilik görevini üzerime almış oluyorum. Arkadaşların eğitimi, takibi, öğrenmeleri, verdikleri seminerlerin kalitesi, bunların hepsi takip istiyor.

Şirketler geldiği zaman benden seminer almak üzere geliyorlar, benim onları ikna etmem lazım, bir kısmını benim, bir kısmını arkadaşların vermesi için. Yeni şirketler ilk konuştukları zaman benimle konuşmak istiyorlar. O zaman yeni pazar bulma konusunda gidip şirketlerle konuşmam lazım. Herhangi bir sorunları olduğu zaman, aksayan herhangi bir şey olduğu zaman da benimle konuşmak istiyorlar. Farkına vardım ki, düşünür ve yazar olma hayalimden uzaklaşıyorum gittikçe; yönetici oluyorum.

— *Ve hedefiniz bu değildi.*

— Para kazanıyorum ama bir kere o parayı harcayacak zamanım olmuyor, ikincisi de benim esas amacım eğitici olmak değil, düşünür ve yazar olmak. Ve kendi gelişimime paralel şekilde ürün vermek. Benim kendi gelişimim ise tamamıyla iş hayatına dönük olarak gerçekleşmeye başladı. Yani iş hayatında yöneticilik, iş hayatında lider, iş hayatında kalite, iş hayatında kurumsal değişme, kurum kültürü, değerler, vizyon falan çalışmaları içerisine girmeye başladım ve esas ana-babaların, öğretmenlerin, üniversite öğrencilerinin sorunları ile ilgili, doğrudan bu sorunlarla ilgili düşünmek ilgi alanım dışına çıkmaya başladı. Ve yalnızlık hissetmeye başladım içimde.

Üç yıl içerisinde bu öyle bir noktaya geldi ki, hayatım anlamsızlaşmaya başladı ve arkadaşlarla konuştuk, İnsan İnsana'yı feshettim.

— *"Distribütörler", yani gruptakiler?*

— O arkadaşların hepsi şimdi eğitimci. Gayet güzel seminerler veriyorlar ve gayet güzel para kazanıyorlar. Yani bir anlamda eğitimci arkadaşlar yetişmesinde İnsan İnsana'nın faydası oldu ve devam ediyorlar.

Ben şimdi o zaman seminer verdiğim kuruluşlardan bazılarına seminer veriyorum. Eğer bu kuruluşlar, kurum kültürü oluşturmaya önem veriyorsa, lider yetiştirmeye önem veriyorlarsa, onların programlarında yer alıyorum. Ama seminer sayısını çok çok azalttım. Böylece çok kısıtlı zamanımı seminer vermeye ayırıyorum. Çok seçerek seminer veriyorum. Artık öyle bir takvim oluşturdum, ama birdenbire seminerlere son veremiyorum çünkü işin içine girmiş olduğum kurumlar var. Sorumluluklarım var. Yavaş yavaş, planlı bir şekilde azaltıyorum ve seminer verme azaldıkça benim kendime kalan zamanım artıyor. Daha çok okuma, daha çok yazma, daha çok üniversite öğrencilerinin, öğretmenlerin ve ana-babaların karşısına çıkma imkânım oluyor. Ve televizyon programı yapma imkânım ortaya çıkıyor. Böylelikle daha bir gerçekten etkili olmak istediğim insanlara ulaşma fırsatı buluyorum. Şu anda tam o sürecin içerisindeyim.

— Televizyon programlarına ne zaman ve nasıl başladınız?
— 1999 yılı sonu, 2000 başına doğru başladım. Bir yıl kadar devam ettikten sonra ara verdim. 2002 Eylül'ünde yeniden başladım. Halihazırda devam ediyor.

Yani seminerleri çok azaltsam da televizyon programlarına zaman verme eğilimi içerisindeyim. Kendine özgü bir hizmet olarak gözüküyor, önemli gözüküyor bana yapmak istediklerim bakımından ama şimdi enerjimin ve zamanımın çok büyük kısmını kitap yazmaya ayırmak istiyorum. Gönlümden geçen o. O nedenle zamanımın gittikçe daha çok farkında olarak, çok kıskanç bir şekilde seminer ve konferans faaliyetleri planlıyorum. Ve önümüzdeki iki-üç yıl içinde kitap yazma bakımından yoğun bir üretime de girmek istiyorum.

— Türkiye'ye yerleştiniz ve artık her yıl kısa sürelerle gidiyorsunuz Amerika'ya.
— Türkiye'ye yerleşmek için döndüğümde Kızıltoprak'ta bir yer tutmuştum, ondan sonra Cihangir'de bir yer tuttum. İnsan İnsana Ayaspaşa'da olduğundan Cihangir yakın oluyordu. Elif geldi, benimle 14 ay kaldı. O da İnsan İnsana'ya hissedar oldu, eğitimci olarak çalıştı. Sonra kendime bir ev almak istedim. Kendi evim olsun istedim İstanbul'da. Şimdi Levent'te, Etiler yakınında bir evim var. Ve öyle bir iz takip etmek istiyorum ki, kitaplarımın, sadece kitaplarımın geliriyle geçinebilecek bir durumum olsun istiyorum.

Sadece kitap yazan bir insan olmak istiyorum. Düşünen, kitap yazan, özgür bir insan olmak istiyorum. Seminer, konferans faaliyetlerinden gittikçe uzaklaşmak istiyorum. İlerde tahmin ediyorum televizyon programını da bırakırım. Belirli bir doyum noktası vardır, kendimi tekrar etmek istemem.

Yani gelişime hakikaten önem veren insanların kitaplarıma ulaşabilmesi lazım. Yaşım 65. Benim üretici olarak, sağlıklı bir şekilde üretebileceğim belki bir 10 yıl, 15 yıl daha var ve çok yapmak istediklerim var kitap olarak. Mezara kitap götürmek istemiyorum. Onun için de zamanımı çok kıskanıyorum.

— Bir sonraki kitaptan bahsetmiştiniz; "mış gibi" yaşantıları konu edineceğiz bir kitap. Bir albüm. Ardından gelecek olan –henüz ismi konulmadı galiba– ilk kitapta resmedilen tabloyu yorumlayacak korku ve değerler kültürü açısından.
— Evet. Yani korku kültürünün ve değerler kültürünün işleyiş tarzı. Korku kültürünün ortaya çıkardığı bir dünya, değerler kültürünün ortaya çıkarabileceği bir dünya karşılaştırması ve onun içinde, onu takip eden de; peki nasıl korku kültüründen değerler kültürüne geçebiliriz? Ve o bağlamda da her ana-babaya düşen sorumlulukları ele alan çocuk yetiştirme kitabını yazmak istiyorum.

— Geliştiren ana-baba demiştiniz.
— Evet, "geliştiren ana-baba." Ve bu arada da iletişimin her yönü ile ilgili küçük de olsa kitaplar yazmak istiyorum. Bunlardan bir tanesi, dinleme. Dinleme çok önemli. Dinleme süreci üzerine, onun bütün boyutlarını inceleyen bir kitap yazmak istiyorum. Gönlümden geçen bir kitap da, sınırlar ve sorumluluk bilinci üzerine bir kitap. Tek başına bir kitap. Ne demektir sınırlar ve sorumluluk bilinci?

— Bunlar küçük kitaplar şeklinde olacak diyorsunuz.
— Evet, küçük kitaplar şeklinde düşünüyorum.

— Kitap yazarken iki çalışmayı bir arada yürüttüğünüz oluyor mu?
— İki kitap birden şeklinde mi?

— Evet.
— Yok, olmadı benim için şimdiye kadar.

— Nasıl yazıyorsunuz?
— Çok iyi bir dosya tutma sistemi geliştirdim. Onun için mesela sekiz tane filan dosyam var farklı farklı. Bunların her birisi bir kitap potansiyeli. Mesela bir tanesinin başında, "Mış Gibi" yazıyor ve o dosyanın içerisine gazete kupürleri, şiirler,

gözlemler, okuduğum kitaplardan edindiğim izlenimler, her ne ise "mış gibi" ile ilgili olanlar, o dosyaya girmeye başlıyor.

Korku-değerler kültürü diye bir dosyam var, geliştiren ana-baba diye bir dosyam var, dinleme diye bir dosyam var, sevgi üzerine yazmak istiyorum, onunla ilgili bir dosyam var. Bir kere böylelikle günlük yaşamım içinde mesela bir şoförle konuşmuşum, adam öyle bir şey söylemiş ki hakikaten sınırlar ve sorumluluk bilinci üzerine önemli bir gözlem. Hemen onu yazıyorum ve o dosyaya koyuyorum dipnotlarıyla beraber. Bir kere böyle bir gelişim.

Ondan sonra ikinci dikkate aldığım şey; hangi kitaplardayım ben şimdi. En son yazdıklarım "Savaşçı", sonra "İletişim Donanımları"nı yazdım. Şimdi ben mesela başka kitap yazamam, sadece "Mış Gibi"yi yazmam lazım. Kafamda o noktaya gelmiş durumdayım. Başka şey üzerine çalışamam ben. Ve bir de okuduğum bütün kitapları arşivliyorum.

Kendime göre bir arşiv sistemi geliştirdim. Ondan dolayı ben okuduğum kitaplardan aldığım notlara veya konu ile ilgili bölümlerine çok süratle gidebiliyorum. Yani diyelim ki şimdi 230 tane filan kitap arşivlemiş durumdayım, girdiğim zaman bilgisayarıma ve "Mış Gibi" dediğim zaman hangi kitaplarda neler okumuşum ve "mış gibi örneği" diye kaydetmişim, hemen gidebilirim oraya. Böylelikle benim okumuş olduğum 230 kitap içerisinde filozoflar, şairler, romancılar, her ne ise okuduğum kitaplar "mış gibi" ile ilgili neler yazmışlar, neler söylemişler hemen görebiliyorum onu. Ayrıca tabii kendi gözlemlerimden tuttuğum notlar var.

— *Yazarlar, şairler, edebiyatçılar dediniz...*
— Çok değişik kitaplar okuyorum çünkü ben.

— *Yansıması nasıl oluyor?*
— Benim alanıma yansıması... Ben sanatın benim alanıma yansımasını doğrudan bir yansıma olarak görüyorum. Ondan dolayı psikolojinin her alanında, bu hangi alan olursa olsun, ister klinik, ister endüstriyel, ister deneysel falan, ben psi-

koloğum, genel olarak psikoloji eğitimim var diyebilmeleri için psikologların sanatla yoğun ilişki içinde olmasına çok önem veriyorum. Çünkü edebiyat konusu olsun...

— Edebiyatçının da laboratuvarı tıpkı sizinki gibi yine insan.
— Çok daha güçlü olarak insan olgusunu edebiyatçı sergileyebiliyor.

— Sanırım çok daha güçlü olarak sergileyebilmesinin nedeni; kendini bilimsel literatür ile sınırlamaması, bilinen kalıpların dışında rahatlıkla hareket edebilmesi, akademik kaygılar taşımaması.
— Evet, çünkü herhangi bir teoriyi ispat etmek zorunda değil. O, yaşamı kendi içinde süreçlediği şekilde görüp, insan olgusunu sergilemeye çalışıyor ve herhangi bir ders verme amacı da yok. Ne ise o olgu onu sergileme süreci içerisinde ve dokunuşları var. O çok önemli bence insanı algılama bakımından.

Şiiri ele aldığımda, onun bambaşka bir boyutu var insanı anlamada. Resim, heykel, tiyatro, müzik, bunları insan olgusu olarak görüyorum. Yani ben bunlardan yalıtılmış olarak insanı anlamanın mümkün olacağını sanmıyorum.

— Sanat... sanat dışında da birçok bilim dalı... Mesela bugün psikolojide gelinen noktada ağırlıklı olan, yön veren hangi bilim alanındaki gelişmeler? Genetik mi örneğin? Bu yeni baştan değiştirecek mi psikoloji bilimini? Yani bundan uzun yıllar sonra bambaşka psikoloji alanları, bilgileri ile karşı karşıya olacak sanırım insanoğlu değil mi?
— Yoo, sanmıyorum. Yani genetik biliminin gelişimi, davranışı yorumlamada bir bakış tarzı, bir ağırlık getiriyor ama diğer yönleri sıfırlamıyor. Ondan dolayı diğer yönlerle ilgili yapılan çalışmalar, ne bileyim ana-babanın önemi, öğrenme ortamının önemi, çocukluğun önemi şu veya bu şekilde hâlâ var. Sadece neden bunlar böyle olmuş, neden bunlar böyle iz bırakmış, neden böyle davranmış ana-baba konusunda daha

bir derinliğine, tarihi boyutta anlamamıza yol açıyor genetik çalışmalar.

O nedenle ben anlayışın derinleşmesi ve kapsamının gelişmesi olarak görüyorum. Yani eskileri şu anda bırakıp da bir dönüşüm halinde yepyeni çalışmalar, yepyeni bir yorum içerisine girme durumunu görmüyorum psikolojide. Devam edip gidiyor yani daha bir derinlik kazanarak.

Onun için mesela hiç genetik okumayan ama psikolojinin belirli alanlarını çok ciddiyetle okuyan, çalışan ve önemli edebiyatçıları çok ciddiyetle inceleyen bir psikoloji öğrencisi insan olgusu hakkında oldukça sağlam, çok güzel fikirler edinip, belirli bir insan nedir algılayışına erişebilir.

— Edebiyat okumaları...

— Bu benim söylediğim şey, benim kendime özgü bir yaklaşım. Birçok psikolog bu benim söylediğimle hemfikir olmayabilir.

Ben Koç Üniversitesi'nde psikoloji öğrencileri ile bir konuşma yapmıştım, "Edebiyatla ilişkinizi kesmeyin, böyle kaliteli, güçlü yazarların romanlarını okumayı hiçbir zaman bırakmayın ve oradan edinmiş izlenimlerle yaşamı gözlemeyi hiçbir zaman bırakmayın. Şiiri bırakmayın, resmi bırakmayın" diye söylemiştim. Ama böyle konuşan çok az psikolog var. Yani bence, benim elimde olsa, bir psikoloji öğrencisinin aynı zamanda Türk dili ve edebiyatı veya İngiliz dili ve edebiyatı bölümlerinden ders almasına ve güçlü yazarların eserlerini, o psikoloji eğitimi gözüyle görerek insanların derinliğine inmesini öneririm. O çok güzel bir laboratuvar olarak geliyor bana.

— Hangi bilim dalları ile ortak disiplin çalışması yapması gerekiyor bir psikoloğun?

— Psikolojide bir kere her şeyden önce esaslı bir biyolojik zemin olması lazım. Çünkü insanoğlu her şeyden önce bir biyolojik varlık. Ondan dolayı psikolojiye giriş kitaplarına baktığınız zaman insan biyolojisinden bayağı bir bahsedilir. Biyo-

loji derken sadece biyolojiden bahsetmiyorum. Nöroloji, fizyoloji, sinir sistemi işleyiş tarzları, salgı bezleri ve bu salgı bezleri ve sinir sisteminin değişik bölümlerinin insan algılaması ve ilişkisine etkisi üzerinde çok yoğun durulur. Şimdi bu daha da kapsamlı.

Ve bu bölümler mesela... biyolojik psikoloji, fizyolojik psikoloji, nörolojik psikoloji, genetik psikoloji diye ayrı ayrı dallar var yani. Kitapları var, dersleri var.

— Biyoloji ile donandıktan sonra?

— Sonra mesela psikoloji dalında mesleksel faaliyette bulunacak insanların esaslı bir araştırma yöntemi eğitimi geliyor; araştırma yöntemi nedir, bilimsel araştırma ile bilimsel olmayan araştırma arasındaki fark nedir, bir sorun nasıl incelenir, veri nasıl toplanır, veri nasıl analiz edilir. Metodoloji. Bayağı bir istatistik dersleri vardır. Ortaya çıkan rakamların anlamlı, anlamsız oluşu ile ilgili nelerin farkında olunması lazım diye bayağı bir matematiksel yönü var yani. Orada da esaslı bir eğitim verilir.

Ondan sonra artık gelişim psikolojisi eğitimi veriliyor. Klasik alanlara giriyorsun; gelişim psikolojisi, sosyalleşme, sosyal psikoloji, kişiliğin gelişmesi, kişilik psikolojisi, karakterler. Duygular ve heyecanlar. Duygular ve heyecanların kaynağı, davranışa yansıması, önemi, ölçülebilmesi, yönetilebilmesi.

Duygular ve heyecanlardan farklı olarak, motivasyon. Güdülenme. Güdülenmenin yaşamdaki yeri.

Öğrenme süreci. Öğrenmenin türleri, öğrenmenin etkili olması. Öğrenme ele alındığında mutlaka bellek konusu da ele alınıyor. Gördüğün gibi böyle muazzam bir alan çıkıyor karşına psikolojiye adım atıldığında.

— Bütün bunlar balığa odaklı. Hani o bahsettiğiniz suyun içindeki balığın, neden o durumda olduğunu bilebilmek ve tedavi edebilmek için de suyu da bilmek gerekmiyor mu? Suyu bilebilmek için de tarih, sosyoloji, antropoloji, siyaset bi-

limi vs., bir sürü alanda da donanımlı olması gerekmiyor mu bir psikoloğun? Çünkü nesi var diye bakılan balığı doğrudan etkileyen o su... Üstelik balık bir akvaryumda da değil. Ummanın içinde debeleniyor garibim.

— Şimdi esasında güzel bir şey gösterdin orada Canan. Yani Avrupa yaklaşımının bence gücü, bireyin içinde yetiştiği ortamı da hesaba alması. Amerika'da yakın tarihe kadar bu, pek hesaba alınmıyordu. Yani birey toplumdan soyutlanmış olarak bu demin demiş olduğum kavramlar çerçevesinde inceleniyordu. Yani biyolojisine, istatistiğine, öğrenme, fizyolojisine çok önem veriliyordu ama kültürel yapısına pek önem verilmiyordu.

— *Gaflet değil mi bu?*

— Öyle maalesef. Ama Amerika'da bu önemli bir boyut olarak gelişmeye başladı. Charles Osgood'un kültürler arası çalışmaları, yani kültüre önem vermesi, Osgood'la beraber çalışan Triandis adında, Illinois Üniversitesi'nden bir psikolog, bizim Türkiye'de, uluslararası değere sahip olan meslektaşım Çiğdem Kâğıtçıbaşı'nın çalışmaları –ki Amerika'da da Çiğdem Kâğıtçıbaşı çok iyi tanınır. Saygı duyulan bir bilim insanıdır– sayesinde şimdi Amerika'da insanın davranışını anlamlandırmada içinde bulunmuş olduğu sosyal yapı, sosyal ortam, kültürel dinamikler nelerdir sorusuna daha böyle duyarlı bir psikolojik yaklaşım gelişmeye başladı.

Esasında psikolojinin her konusuyla ilgili olarak, hangi sosyal ortam içinde, hangi kültür ortamı içerisinde sorusunu sorabilirsin. Ve bu esasında ihmal edilmiş. Batı Avrupalı da ihmal etmiş durumda oldukça. Batı Avrupa'da da bilim gelişirken, kavramlar gelişirken, psikiyatri gelişirken, psikoloji gelişirken, kendi kültürlerinin dışında insan davranışlarını gözlemleme merakı pek yoktu. Yeni gelişen bir bilim, ondan dolayı, "Benim çevremdeki insanların davranışlarını anlayabilir miyim?" yaklaşımı.

Türkiye'de değerli meslektaşım Üstün Dökmen bizim tarihimizi, edebiyatımızı, atasözlerimizi ve mitolojimizi kendi

yazılarına, seminerlerine ve konferanslarına sindirerek anlatımını öyle yapıyor ki, bu anlatım içinde birey toplumsal bağlamından kopmamış oluyor. O nedenle Üstün Dökmen'i dinleyenler, onun anlattığı insanı çabucak tanıyıp anlayabiliyorlar. Bu tutum umuyorum gelecekteki Türk akademisyenlerinde gittikçe yaygınlaşacaktır.

Bu kültürel antropolojinin gelişmesi psikolojiden çok daha sonra oldu. Kültürleri karşılaştırma. Kültürleri inceleme yaklaşımı. Ve şimdi o çalışmaların psikolojiye yansımasını görmeye başlıyoruz.

Mesela klasik psikoloji kitaplarında, 15 yıl 20 yıl önceki klasik psikoloji kitaplarında, bu, toplum, toplum içinde insan konusuna pek dokunulmadığını görürsün. Ama şimdi çıkan kitaplarda artık sosyal psikoloji oldukça önemli bir yer almaya başlamıştır.

— Sosyolojiyi bilmeden psikoloji ne kadar mümkündür?
— İşte, "İnsan nedir?" sorusuna verdiğin cevaba bağlı bu. "İnsan sosyal bir yaratıktır" dediğin zaman sosyolojiyi bilmeden nasıl anlayabilirsin dersin, ama, "insan biyolojik bir yaratıktır" dediğin zaman...

— İkisi birden tabii ki. Ne o, ne de diğeri sadece.
— Hani diyordum ya Amerikan toplumu bireyci bir toplumdur diye, burada da kendisini gösteriyor.

— Gerçi bu çoğu bilim dalı için söz konusu; çok uzmanlaşılmış olmasının getirdiği bir şey bu diye düşünüyorum. Yani bilimlerin giderek alt dallarına, onların da alt dallarına, sonra daha da alt dallarına ayrışması ve bütünü gözden kaçırma riski. Tabii ki o uzmanlıklardan vazgeçilemez ama o uzmanlıkların, ayrıntıların, tek bir kanala akabildiği ortak disiplinlerin oluşturulması hayati önem taşıyor. Psikolojiye gelirsek, insanı bu kadar paramparça incelemenin getirmiş olduğu bir yanılgıdan mı vazgeçiliyor?
— Bu dediğinle, sık sık Amerikan akademisinde konuşulan

bir eğitim felsefesini dile getiriyorsun şu anda sen; "Uzmanlaşmaya ne kadar evet?" Bu bayağı tartışılan bir konu.

Yani her alanda, bu mühendislik alanı olsun, tıp alanı olsun, psikolojide olsun, tüm insanı bilmeden insanın belirli bir yönü üzerinde çalışma genel olarak bir evren felsefesi olmadan, bir yaşam felsefesi olmadan, işte, "Üniversitede, akademide belirli bir alanda uzman olmak hakikaten bizim istediğimiz tür bir insan mı?" tartışması oluyor.

Amerikalılar şimdiye kadar uzmanlaşma yönüne çok ağırlık vermişler, onun için dıdının dıdının dıdısı üzerinde uzmanlaşmış, yaprağın damarları üzerine uzmanlaşmış bir insanla karşılaşabiliyorsun ama büyük resim... Peki yani "ne demektir bu?" diye sorduğunda onun cevabını verebilecek insanların az olduğunu görüyorsun. Ve bu bir miyopluk. Mikroskobik alanlar üzerinde uzmanlaşma ama büyük resmin ne olduğunu bilmeme durumu bir boşluk yaratıyor.

Mesela tıpta şimdi Çin tıbbının Amerika'ya girmesi ve çok önemli bir talebi karşılaması durumu var.

— Çin tıbbı insanı parçalamıyor, parçalarına ayırıp sadece o parçalara bakmıyor; bütün olarak ele alıyor ve kendi özgüllüğü içinde değerlendiriyor. O yüzden de gerçek tedaviye yönlendirebiliyor.

— En büyük fark bu. Yani, "İnsan bir bütün sistemdir. Sadece bedeni ile değil, duygularıyla da bir sistemdir. Onun için bedenin bir kısmında kendisini gösteren hastalık bütün hakkında da bir şey söylüyor. Ve bu bütünlük içerisindeki anlamı görmeden parçayı tedaviye kalkma. Yeniden nükseder" tavrı.

Psikoterapide, mesela davranışçı psikolojide, psikoterapide "Yılandan mı korkuyorsun? Ben senin yılandan korkunu gidereceğim" deyip hakikaten senin yılandan korkunu gideriyor fakat bu sefer çıyandan korkmaya başlıyorsun. Yani başka bir yerden vuruyor çıkıyor.

— Korkmaya meyilli olmanın, daha doğrusu yılanın değil de bunun niyesinin üzerine mi gidilmiyor?

— O korkunun bu kişinin yaşamında niye yer aldığı –bir işlevi var– nereden geldiği ile ilgili tam bir anlayışa kavuşmadan belirtiyi ortadan kaldırmak gibi bir durum ortaya çıkmış oluyor.

— *"Oluyor" mu, "oluyordu" mu?*
— Şimdiki yaklaşımlar içerisinde artık niye diye bakılıyor tabii.

Şimdi mesela çok enteresan gelişen bir alan var; felsefi danışmanlık. Felsefi terapi alanı gelişmeye başlıyor.

— *Biraz bahseder misiniz?*
— Diyelim ki huzursuzsun, kaygılısın, hayat anlamını kaybetmiş vaziyette, çalışma şevkini kaybetmişsen psikoloğa gitmek yerine filozofa gidiyorsun. Ve filozof seninle filozofça bir sohbet oluşturuyor. Sorgulamana yol açıyor hayatını. Herhangi bir şekilde psikolog olarak bir tavır içerisinde değil. Tamamıyla filozofların kavramı içerisinde. Senin hayatına bakmanı ve bazı temel felsefi ilkeler içerisinde sorgulamana yol açıyor.

— *Örnek verebilir misiniz?*
— Mesela ortaya çıka çıka diyelim ki özgürlük nedir ve özgürce karar almak nedir konusunda hiçbir zaman düşünüp, hayatı bu yönüyle ele almamışsın çıktı. Teğet geçmişsin. O zaman, "Bu benim hayatım mı?" konusunda da, senin almış olduğun bir kararın sonucunda meslek seçtiğin, evlendiğin, yaşadığın durumu kaybolmuş oluyor. O zaman "Bir seçim var" diyor, "böyle mi yaşayacaksın, böyle mi yaşayacaksın?" Adam paylaşıyor. Yani bizim bu akıl hocası dediğimiz insanlara daha benzer bir tavır içerisinde. Gittikçe yaygınlaşıyor. Almanya'da başlamış bu. Amerika'da şimdi kuruluşlar var. Ben bu konuda bir kitap okudum, hayretler içerisinde kaldım. İnternet üzerinden *network* kurmuşlar. Çok yaygın bir faaliyet gösteriyorlar. İş hayatına da girmeye başladılar. Yani artık iş hayatındaki danışmanlığı da, felsefi danışmanlık olarak yapmak mümkün olabiliyor.

— Tabii akademik olarak felsefe eğitimi almış insanlar, değil mi?
— Tabii tabii. Felsefe formasyonları var, biraz da sorgulama, iletişim teknikleri konusunda eğitim alıyorlar. Önceden de söylüyorlar, "Benim amacım terapi falan değil, benim amacım seni farkına vardırma" diye.

— Ama sonuçta terapi işlevi görmüş olmuyor mu?
— Zaten Carl Rogers, ki çok büyük terapistlerden bir tanesidir, "Her sağlıklı iletişim en iyi terapidir" diyor.

— Böyle bakıldığı zaman, bizim toplum yapımızdan kaynaklanan sırdaşlık, arkadaşlık ilişkilerindeki boyut da tek tek kişileri terapist kılıyor galiba. Bu arada, kişisel gelişim kitaplarının satışında hızlı bir yükselme oldu.
— Hayatın akışı içinde bunalmış, perspektif kaybetmiş insanlar o kitaplar yoluyla genellikle biraz hayatın akışının hızını durdurup, şöyle bir çekilip, kendi kendilerini gözleme imkânı buluyorlar. Yoksa hiç farkında olmadıkları, bilmedikleri şeyler dile gelmiyor. Ama hani az önce ara verdiğimizde konuşurken dedin ya "Bir bardağı herkes bilir ama bakmadan bakmaya fark var, hakkında öyle bir konuşulabilir ki, o bardak daha önce hiç görülmediği bir şekilde yeniden görülebilir" diye, çoğu kere psikologların bakış tarzı öyledir. Ne dedim demin, "Carl Rogers diyor ki, sağlıklı iletişim en iyi tedavidir". Şimdi sağlığı biliyorsun, sağlıklı iletişimi de biliyorsun ama ikisini bir araya koyuyor adam. O zaman, "Hakikaten doğru" diyorsun. Bilmediğin bir şey değildi ki bu. Ama öyle bir noktaya getirdi ki, "Benim sağlıklı iletişimim var mı? Nerede var? Kiminle var?" diye sormaya başlarsın artık bunun farkına vardıktan sonra.

Ben kendi kitaplarımı, bu yeni gelişen felsefi yönde görüyorum daha ziyade. Yani genellikle benim kitaplarım ağırlıkla, psikologca yazılmış değildir. Daha ziyade bir düşünür gözüyle, düşündüren bir insan gözüyle yazılmıştır. Sorgulamaya yol açar. Orada tabii psikoloji eğitimimin ağırlığı var ama

hiçbir zaman bende, hiçbir kitabımda bulamazsınız Freud şöyle dedi, şu psikolog şöyle dedi diye.

— Ekollere yaklaşımınız?
— İdeolojilere yaklaşımım nasılsa ekollere yaklaşımım da öyle. Yani ondan dolayı, ekoller içerisinde kalma bilimi bunaltır diye düşünüyorum. Bilim, hani sen söylemiştin ya, sürekli yeni gözle bakabilme tavrı. Onu gerektiriyor bilim. Sürekli yeni gözle bakabilme bilinci. Ve ben onu yapmaya çalışıyorum. O bakımdan felsefe okuyorum, genetik okuyorum, evrenin oluşumu ile ilgili kitaplar okuyorum, şiir okuyorum, roman okuyorum, tarih okuyorum, politika okuyorum ki belirli bir gözle bakma, saplantı hadisesinden kurtulayım. Çocuk hikâyeleri okuyorum.

— Birkaç kitabı eşzamanlı okuyorsunuz gördüğüm kadarıyla. Şu anda üç kitap görüyorum koltukta, yanınızda duran. Ayrıca ofis dışında da elinizde, okumakta olduğunuz kitap var mı bilmiyorum.
— Var. Beş kitap filan okurum. Onlar ayrı ayrıdır; birisi ağır bir felsefi kitap olabilir. Diğeri bir şiir kitabı, öbürü roman, diğeri anı kitabı olabilir. Böylelikle takip edebilirim hepsini yavaş yavaş. Zaten arşivleyerek okuduğum için, "Aman şu kitabın şurasını aklımda tutayım" falan diye okumuyorum. Arşivlediğim için, sistem o kadar güçlü ki, istediğim zaman ulaşabiliyorum o bilgiye. Okurken arşivlemem önemli. Ve ayrıntılı şekilde arşivliyorum.

— Bu tür okumalarda galiba daha farklı bir emir-komuta oluyor değil mi beyne yönelik? Arşivlemek üzere okunduğunda beyin onu depolamıyor bildiğim kadarıyla.
— Doğru. Yani beyne diyorsun ki, "Şu anda depolamak için değil, şu anda analiz etmek için oku, incelemek için oku". Yalnız şöyle bir sistem geliştirdim; mesela yazar bir kavram almış incelemiş incelemiş, ben de oraya notlar almışım diyelim. Mesela, "Karı koca ilişkisinde beklentinin önemine örnek", "Ko-

canın veya karısının baskın olmasının çıkardığı sonuçlar", "Çocuklara yansıması" gibi notlar alıyorum. O sırada bir düşünce geliyor aklıma, yani adamın bu söylediği fikirlerle ilgili bir düşünce geliyor. O düşünceyi ne yapacağım peki? O sayfada bir yer bulup, "DC" diyorum, iki nokta üst üste, yani bu Doğan Cüceloğlu'nun fikri. "Yazar şu şu noktaları düşündü mü acaba? Peki bu noktadan bakıldığında bu konu nasıl incelenir? Benim aklıma gelen şu" diye yazıyorum, onun da kodlaması var tabii. Bu konularda ben neler düşünmüşüm dediğimde bütün yapacağım şey, "DC'leri bul" diyorum.

— Bunu günlük bir çalışma şeklinde mi yapıyorsunuz? Yani her günün sonunda o gün okuduğunuzu ve bu notları bilgisayara mı giriyorsunuz?
— Yok yok, ben kendim bilgisayara girmiyorum. Bana yardım eden asistanlarım var.

— Kitabı okuyup veriyorsunuz asistanınıza?
— Evet. Teknik işini asistanlarım yapıyor. Kitap okunup bittikten sonra, her kitabın bir numarası var. Gördüğün gibi bu 74 numara. Şu kitap 236 numara. Şuna henüz numara verilmedi. Sisteme girmedi ama verilecek. Böylelikle kitap bittikten sonra veriyorum asistanıma, o benim yapmış olduğum incelemeyi bilgisayara giriyor. Kitap bitip bilgisayardan bana geri geldiği zaman artık kullanabileceğim hale geliyor.

Böylelikle işte şimdi amacım günde beş saat okumak. Yani beş saat okuyup iki saat yazmak. Okumak daha fazla olmalı.

— Peki sadece okuma yazmadan ibaret yaşantıya geçtiğinizde... yani seminerler sizin için insanlarla temas noktanız olarak önem taşımıyor mu?
— Taşıyor ya. Taşıyor. Ondan dolayı seminerlere tamamıyla son vermek durumunu gerçekleştiremem diye düşünüyorum. Sadece karşıma aldığım insanların türü değişebilir. Yani işadamlarına değil de üniversite öğrencilerine seminer veri-

rim. Gerçi işadamlarında da son derece güzel eleştiren, deneyimli, hayata değişik boyutlardan bakmış insanlar geliyor karşıma ve benim olgunlaşmama çok yardımcı oluyorlar. Yani o insanlardan bazen, "Bir kitap yazıyorum. Okur musunuz müsveddeyi" diye rica ettiklerim oldu. Birçoğu okudu ve onların isimlerini değişik kitaplarımda yazdım, teşekkür kısmında. O bakımdan zannederim hiçbir zaman yüzde yüz kaldırma durumum olmaz diye düşünüyorum ama üniversite öğrencilerinin karşısına çıkmamı engellemesin seminerler. Ana-babaların, öğretmenlerin karşısına çıkmamı engellemesin, yani seminer vermeyi bir iş haline getirmeyeyim. Gönlüm çektiği zaman vereyim. Onun için ayda bir veya iki seminer versem yeter diye düşünüyorum ve o kadar malzeme birikti ki, zaman yönünden o kadar geciktim ki, önümüzdeki iki-üç yıl içinde en azından iki kitap üretmek istiyorum. *(Bandın B yüzü de bitti. Teybe koyduğum, bu söyleşinin son bandı.)*

— *65 yıl... Okunan yüzlerce, binlerce kitap... Aşklar... Çocuklar... Dersler... Seminerler... O ülkede bu ülkede insanlar, insanlar, insanlar... 65 diye yazıp, iki nokta üst üste koyup, "Eee?" dediğinizde?*
— ....

— *Niye sustunuz? Eee Cüceloğlu?*
— Eee?

— *Hah hah ha...*
— *(Uzun bir sessizlik)* Şu anda, içinde bulunduğum süreci anlamlı buluyorum.

— *Bu 65 yılda öğrendiğiniz en önemli şey?*
— *(Uzun bir sessizlik)* İnsanoğlu muhteşem bir potansiyeldir. Öğrendiğim en önemli şey bu. *(Yine sessizlik. Sonra)* Ve bu muhteşem potansiyel hiç gerçekleşmeyebilir. Gerçekleşmediğini insanın kendisi de fark etmeyebilir, çevresi de fark etmeyebilir.

Gerçekleşebilir; bütün dünya hayran olabilir. Orada aksayan ne biliyor musun; bütün dünyanın hayran olduğu o insanlar esasında, bir insan. Diğer insanlar gibi. Ve bu çok önemli bir gözlem. Ben ondan dolayı hiçbir şekilde hayran olunacak bir insan olduğumu düşünemiyorum. Yani bunu samimiyetle hissediyorum. Herhangi bir şekilde hiçbir insandan daha ileri bir potansiyel taşıdığımı hissetmiyorum.

Ama benim hayran olduğum çok insan var. Mesela analığıma hayran(d)ım. *(Bir "farkına varma" değişikliği daha... Bir yıl önce söyleşi sırasında, şimdi o paranteze aldığım "d" yoktu yanıtta. Paranteze aldığım yerler bu yılki gözden geçirilişe ait)* Benim analığımın bu köylü, halk içinden bir bilgeliği temsil ettiği ile ilgili çok güçlü bir inancım var(dı). Ve o yönüyle bir saygım, sevgim ve hayranlığım var(dı). Yani o cümle başka türlü söylenemez; "Canın büyüğü küçüğü olur mu? Allah her birine bir can vermiş" cümlesi. Bunun bilincinde olarak müdahale etmeye kalkıyor; "Vurma yavrum". *(Şimdi okuyacağınız, parantez içindeki altı çizili satırlar da, söyleşi sırasında sarf edilmiş cümleler değil. Cüceloğlu'nun söyleşiyi bir yıl sonra gözden geçirirken yaptığı ek.)* (Ama, hayran olduğum bu bilge kişi, şimdi düşünüyorum da, "Sen bir cavurla evlendin, o çocuklar da cavur çocuğu" diyen aynı kişi. Kuşun canı hesaba alınmalı, ama besbelli ki, "cavur"un ve onun çocuğunun canının hesaba alınması konusunu önemsemiyor. Halk bilgeliğinin böyle bütüne erişememiş, yamalı bohça gibi bir durumu da var. O nedenle bir bireyin felsefi tavrının kendi içinde bir bütünlüğe erişmesini çok önemli buluyorum).

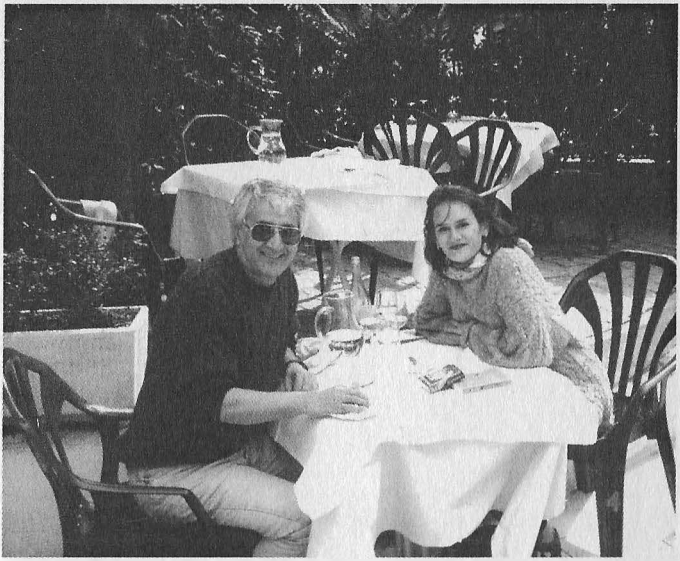
Benim hayranlığım, Bektaşi felsefesi içerisinde hayatını yaşamış, söylemiş bilge kişilere ve Yunus Emre'ye hayranlığım var. Karacaoğlan'a hayranlığım var. Âşık Veysel'e hayranlığım var. Öbür yandan böyle kolları sıvamış ve felsefeye kendini adamış, bir fikir keşfetmek üzere sistemli bir şekilde düşünerek ve içinde yetişmiş olduğu toplumun bütün karşı koymasına rağmen devam etmiş bütün filozoflara büyük bir hayranlığım ve minnettarlığım var. Ve onların omzunda insanlık bir yerlere gidiyor ya da gitmiyor diye görüyorum.

Ve benim hayatımı çok etkilemiş Kızılderili Don Juan'a hayranlığım var. Onun için hayranlığım bayağı yüksek. Bayağı hayran olduklarım var ama en en en önemli hayranlığım, bu yaradılışın özündeki cıvıltı, çocuğun sesinde kendisini ifade ediyor. Bir çocuk sesini duyduğum zaman, gülüşünü, konuşuşunu, olduğu gibi ifade edişini, kuş sesi ile çocuk sesi hiç farklı değil bence. Aynı özü ifade ediyor. O öz müthiş bir tohum. Hissediyorum sadece, anlamını anlamış değilim. Sadece hissettiğim bu ki, yani bu müthiş gizemli varoluşun bir parçası olmak ne anlamlı bir hediye... Hissediyorum yani onu.

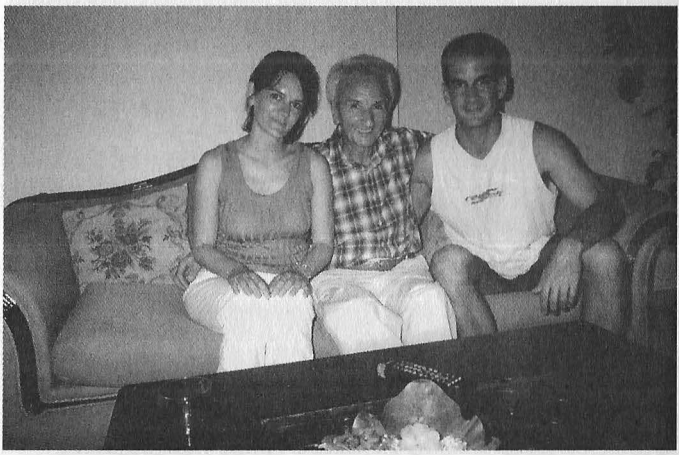
Beni en çok motive eden ne? Bu evrene anlamlı bulduğum bir hizmet yapabilmek. Böylece bu varoluşun hediyesinin karşılığını veriyormuşum gibi bir duyguya kapılıyorum. Ve bu beni çok mutlu ediyor. Bir mutluluk duygusu içindeyim.

— *Vee bitti!*

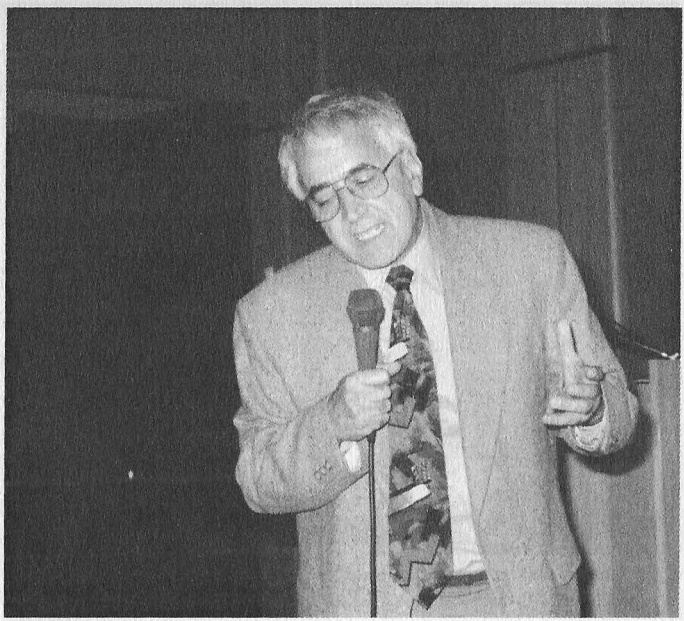
— Benim için bu süreç çok zevkliydi. Birçok boyutlardan anlamlı ve duyguluydu.

"İnsan insana" şirketinin çalışmaları sırasında Türkiye'ye gelip 14 ay babası ile birlikte çalışan Elif'le Fransa'ya yaptıkları gezi sırasında Nice'te.

2002. Elif ve Timur, amcaları Şahin Cüceloğlu ile İstanbul'da.

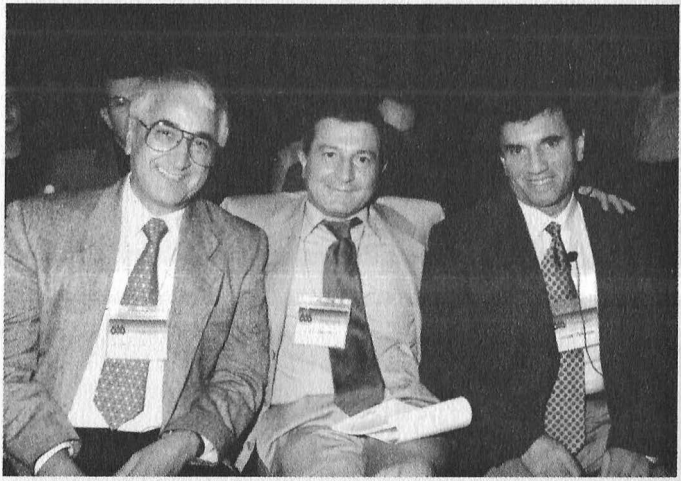
Bir seminer sırasında.

Albümündeki, seminer verdiği gruplarla çektirilmiş çok sayıdaki benzeri fotoğraflardan biri; İş Bankası Şube Müdürlerine verdiği seminer sonrasında seminere katılanlarla birlikte (Ayaktakilerden, soldan sekizinci). Tarih, Kasım 2001. Yer, Antalya- Talya Oteli.

Bir seminer çalışması sırasında.

Acar Baltaş ve Üstün Dökmen ile.

2003 yazı, Büyükada. Joshua dedesini ziyaret ediyor.

... Bir yıl sonra

20 Ekim / Cuma / Saat 16.00
Etiler / Ofis

— Sorduğun şuydu değil mi; "kitaba şöyle bir baktığınız zaman içinizde kalmış bir enerji var mı? Söylemek istediğiniz başka şeyler var mı?"

— Evet. Bir de... siz daha farklı bir çalışma beklediniz sanıyorum. Merak ediyorum, disketleri açıp da bilgisayar ekranınızda böyle bir kitapla karşılaşınca izleniminiz ne oldu?
— Senin bu konuda daha deneyimli olduğunu gördüm. Söyleşiler ve yerleştirme bakımından. Benim böyle büyük çapta ilk deneyimim bu.

— Bu uzunlukta bir söyleşi olarak benim için de bir ilkti.
— Hakikaten akış içerisinde ara sıra, nehir akarken girdaplara girmenin, şöyle bir dönmenin falan faydalı olduğunu gördüm. Daha çok olayı görme imkânın oluyor sürekli akıp gitmekten. Ama onun da sayısının dengeli olması lazım ki, kitap bunu dengelemiş vaziyette. "Haydiii, bu da şimdi nereden çıktı?" falan duygum oluyordu bazen sen bana sorular sorduğun zaman. "Allah Allah! Dur ya, biz hayatımızı anlatacağız, tutmuş bir fikir soruyor, bu ne demektir diye. Kardeşim, aç ansiklopediyi bak" gibi falan.

— Pek dile getirmiyordunuz ama apaçık hissediyordum bunu...
— Bir de şunun farkına vardım; sen enteresan bir şekilde, benim bütün anlattıklarıma rağmen belirli bir kavramı takip ediyorsun, izliyorsun. Yani sorulardan onu görüyorum. Senin kafanı karıştırmak mümkün değil. O çok güzel bir şey.

Ben bir konuyu anlatırken sen yine onunla ilgili sorular falan soruyorsun ama o temel olan şeye geri dönebiliyorsun

ve orada ah iyi ki geri döndü diyorum. Çünkü ben söyleşinin bütününü okurken farkına varıyorum; başka bir yere girmişim, anlatmışım anlatmışım, o geriye dönüş olmasa ben hatırlamıyorum. Ama sen hatırlatıyorsun. O çok güzel olmuş.

Bir de, senin sorduğun soruları bazen anlamamışım ben. Ve anlamadığımı da anlamamışım. Ondan dolayı, kendi akışım içerisinde ne anlamışsam o sorudan, başlamışım onu anlatmaya. Ve sen ona izin vermişsin. O da ayrı bir renk getirmiş fakat geri dönüp sormuşsun "Ben şunu sormak istiyorum" şeklinde. Hayretler içerisinde kaldım. Yani çünkü senin sorunu okuyunca, okurken çok rahat anlıyorum ama o çerçeve içerisinde konuşurken, demek ki belirli bir tutuma girdim, belirli bir bakış tarzına girdim ve senin sorunun özünü anlamamışım. Birkaç kere olmuş bu. "Ya, nasıl atladım ben bunu?" diyorum okurken. Ama söylediğim şeyler de, benimle ilgili önemli yine.

— Evet, önemliydi.

— O nedenle kitapta yer alması önemli. Konuşmuş olmak iyi. Ama ben bunun farkında değildim. Yani bu kadar atlayabileceğimin farkında değildim. "Allah bilir seminerlerde ne oluyor? Millet ne soruyor, ben ne anlatıyorum?" diye düşündüm. Yani bu da ilginç bir gözlem oldu benim için.

— O şundan kaynaklanmış olabilir; siz yaşamöyküsü temelli giderken, benim sorularım sizin için beklenmedikti. Buna hazırlıklı olmadığınız için de...

— O benim için önemli bir farkına varıştı. Ve bir de, okurken, "Ya, insanın kendisini bu kadar açması akıllıca bir şey mi?" diye düşündüğüm oldu. Ve sonradan şunu düşündüm; yani kriter ne?

— Evet. Bu önemli. Ki disketleri size verirken bunu dillendirme ihtiyacını da duydum.

— Kriter ne? Şimdi hangi düşünürün söylediğini bilmiyorum ama bir bilge kişi demiş ki, "İnsanla ilgili hiçbir şey, benim

yabancım değil". Bu her şeyi kapsıyor: "İnsanın yapabileceği hiçbir şey, benim yabancım değil. Burada canileri de anlayabilirim, dilencileri de anlayabilirim, güç sahibi insanları da anlayabilirim. Ben bir insanım. İnsanların yapabileceği her şeye aşinayım" diye bir şey söylemiş. Ve o zaman düşündüm. Yani belirli bir toplum içerisinde bir anı yazılıyor, toplum bunu nasıl karşılar diye sürekli gerçekleri törpülemek, bu tutum acaba o geleceğe ne kadar saygıdır? Gerçeklere ne kadar saygıdır? Belki de o toplumun en çok ihtiyacı olan, o duymak istemedikleri şeyler. Gelecek nesillere pencere, kapı açacak, insanların kendileri ile ilişki kurmasını sağlayacak olan...

Kriteri nereye koyayım, nedir doğru olan diye bunun üzerinde bayağı düşündüm. Ve şunun farkına vardım ki, korkum var. Nedir korkum; birisi bir gün, "Ama siz de böyle yapmışsınız!" diye karşıma çıkacak. Peki cevabım ne olacak? "Evet yaptım. Demek ki insanların böyle yapabilme olasılığı var. Ben bir insanım. Senin de aynı şeyleri yapabilme olasılığın var. Yapmamış olman, yapmayacağının garantisi değil ve bu bir bilinç meselesi. Bir yolculuk meselesi". Ki sürekli onun üzerinde duruyoruz. Onun için onunla ilgili kararımda, daha ziyade insanları incitmeden, benim dışımda olan, ilişki içinde olduğum insanların gönlünü kırmadan ve onların mahremiyetlerine bir saygısızlık yapmadan kendimle ilgili açık, olabildiğim kadar açık olmayı yeğledim. Öyle bir bilince ulaştım. Böyle bir şeyin farkına vardım.

— *"Kişisel mahremiyet"i nasıl tanımlıyorsunuz? Sınırlar?*
— Kişisel mahremiyet çok gerekli olan bir psikolojik süreç. Kişisel mahremiyet, yaralanmalarımızı saklayabildiğimiz elbiseler... Her insanın gerekli gördüğü, söylemek istemediği, kapamak istediği... Öyle ki bazen bilinçli olarak bunu yaparız bazen de sistem, kendisi karar verir buna. Freud'un bence psikoloji tarihine en büyük katkısı bu oldu. Yani nasıl ki köpekler, kediler, bazı hayvanlar bir yiyeceğe baktıklarında onun zehirli olduğunu hissedip yemiyorlarsa, bizim de psikolojik sistemimiz kendiliğinden, "Şunun farkına varma" veya

"Şunun üzerine gitme, sakla" diye karar veriyor. Ve o kişi o güce sahip değil o anda; yani onunla karşı karşıya gelmeye... O anda karşı karşıya gelse belki intihar edecek. Ama 10-15 yıl sonra o bilgiye geldiği zaman bakıyorsun ki o psikolojik sistem "Şimdi farkına varabilirsin" diyor. Ve kişi farkına varıp, "Nelerden geçmişim? İyi ki şimdi farkına vardım" diyor. O bakımdan böyle ince bir denge var orada. Kişisel mahremiyetle ilgili o dengeye saygım var. Hem kendimin, hem karşımdakinin.

— Bir bilim adamı kimliğiniz olmasaydı? Çıplaklığa rağmen yine de bir zırhınız –ya da kalkan demek daha doğru sanırım– var çünkü bu anlamda...

— Düşünüyorum da, bu benim anlattığım şeyleri acaba ben, bir akademik unvanım olmasaydı, okurlardan bu kadar kabul görmeseydim seminerlerde, kitaplarda, ve bu kabulden dolayı, "Bende bir bozukluk yok. Ben doğalım, bende olan her şey insanlarda var" deme cesaretini acaba bulabilir miydim? Bundan dolayı, benim mahremiyetimi açmam daha bir cesurca görülebilir ama ben babamın dediğini kabul edip Silifke'de imam olarak kalsaydım bu cesareti gösterebilir miydim acaba? Gösteremezdim diye düşünüyorum. O nedenle de her kişinin kendi bilinci içerisinde işleyen bir süreç diye düşünüyorum. Ona saygım var. O kişinin yaptığı dansa saygım var. Öyle görüyorum kendimi.

Ama işte o dans içinde kişi gelişimine olanak sağlıyor ya da sağlamıyor. Şöyle görüyorum; bir ortama girdiğiniz zaman üç çember içinde olabilirsiniz. Bir tanesi; rahatlık çemberi. Öyle ki, belirsiz hiçbir durum yaratmazsınız. Bilmediğiniz hiçbir şeye fırsat vermezsiniz. Böylelikle her şey bildiğiniz şekilde oluşur, gelişir. "Nasılsınız efendim?" "İyiyiz efendim. Siz nasılsınız?" filan hadisesi. Ve böylelikle "yüz" "yüze" ilişki içerisinde, son derecede o kültürün tanımladığı bir etkileşim içerisinde kalabilirsiniz. Bu etkileşim bittiği zaman aynısının tıpkısı insanlar; hiçbir gelişim olmamış, hiçbir değişme olmamış, zaman geçirmişsiniz beraber, hepsi o kadar. Buna

herhalde "geyik muhabbeti" diyorlar. Hiçbir gelişme, yeni bir görüş, herhangi bir sorunla karşılaşma, sorgulama durumuna ne kendinizi sokuyorsunuz, ne de karşınızdakini.

— Bu çemberlere dair örnekler de vermiştiniz; o Silifke ortamında kalmakla, sizin deyiminizle "Silifke robotu" olmakla ilgili. Silifkelinin Silifkeli ile evlenmesinden yola çıkarak cevap vermiştiniz.

— O bakımdan mahremiyete çok önem verip o çembere çekildiğin zaman öyle durumlar yaratabilirsin. Bütün yaşamını o rahatlıkla geçirmek için.

Biraz burnunu çıkardığın zaman yavaş yavaş keşfetme ortamına giriyorsun. Ama burada halen mahremiyetin var, sınırları var yalnız. Biraz daha açabilirsin. Güvendiğin insanlarla paylaşıyorsun. Adımını atıyorsun ama az çok nereye bastığını biliyorsun, fakat yüzde yüz emin de değilsin.

Bir de emin olmadığın bir ortam var. Bu kendini tamamıyla langur lungur ortaya atıverme ve canavarların arasında bir kuzu olma durumu. Kendini koruyacak durumun olmuyor, parçalarlar seni. Ayakta kalabilecek durumun olmaz. Onun için o denge çok önemli. Çocuk da bunu öğreniyor büyürken. Yani annesi babası nasıl davranıyor, büyükleri nasıl davranıyor bakıyor, ne kadar bilinmezliğe fırsat veriliyor, yoksa hep aynı şeyler mi oluyor diye. O bakımdan işte mahremiyetine çok önem veren, ama kendisini biraz açabilmiş biri veyahut da langur lungur, münasebetsizin teki olma durumları olabiliyor. Öyle görüyorum.

— Ve buradaki çerçeve içinde buna varım diyorsunuz?

— Buna karar verdim; çünkü bu sadece okurlar için bir sohbet değil, benim kendimle de ilgili bir sohbet. Ben kendime de "Merhaba" diyorum burada. Ve belki de en önemli yönü o. Senin sorduğun bazı sorular, spontan sorular bana birdenbire kristalleşme imkânları verdi. Mesela hatırlıyorum; o, "Çocuk nedir?" sorusu. Çok önemliydi. Sonra o "şablon" soruları... "Peki neyi kastediyorsunuz bundan?" diye soru-

verdiğin şeyler... Sen onları sorma cesareti göstermeseydin, ben de bunları anlatma cesaretini göstermeseydim, bu kadar kazançlı çıkmazdım bu süreçten. Önemli kazançlar olarak görüyorum.

— Bu arada, bütün o "Ne âlemi var şimdi? Bu sorunun yeri mi?" diye düşünmelerinize rağmen her soruma açıklıkla cevap vermiş olduğunuz için teşekkür ederim.
— Öbür türlü bir fırsatım olduğunu bilmiyordum ki.

— Nee?!
— Gel de cevap verme; kız almış kâğıdı kalemi eline, koymuş kasedi de önüme, hah hah ha, demeniş ki ben soruyu sorarım ama siz isterseniz cevaplamayabilirsiniz. Eline düştüm bir kere.

— Hah hah ha. Şimdi ne yazık ki başka sorularım da var. Ama o sorulardan önce, bu bir yılı özetleyebilir misiniz? Bir yılda neler oldu? 2003 Ağustos'undan 2004'ün Ekim'ine?
— Söyleşi bittiğinde ameliyat oldum. İyi geçti. Doktor, altı ay ağırlığa çok dikkat etmem gerektiğini söylüyordu, ben de gerçekten dikkat ettim. İstanbul Çapa Tıp Fakültesi'nde ameliyat oldum. Bakımını orada yapıldı. Ve çok ehil ellerde olduğumu hissettim.

— Sorularım fıtık etmedi değil mi sizi?
— Hah hah ha. Acaba? Hiç öyle düşünmemiştim.

Ve bir yıl daha televizyon programına devam ettim. Akbank'ın sponsorluğunda, Kanal D'de. Büyük zevk aldım. Ama bu televizyon programı ile ilgili olarak, televizyon programının saatleri ile istendiği gibi oynanabildiğini gördüm. Ve her hafta program hiçbir açıklama yapılmadan, ilan edilmeden değişik saatlere alındığı zaman, izleyenlerin büyük şaşkınlık geçirdiğini gördüm. Önceden haber verilmeden, bilmem ne spor gösterisi var filan diye, o hafta program yayınlanmadığı bile oldu.

— Bu yıla kadar yayın saatlerinde hiçbir değişiklik olmamış mıydı?
— Hayır. Böyle olmamıştı hiç. Ve o zaman farkına vardım ki, benim programım ne kadar kaliteli olursa olsun, onu yayınlayan kanalın da onun kaliteli olduğuna dair ve izleyenlere karşı bir sorumluluğu var. Eğer orada bir aksaklık oluyorsa ulaşamayabiliyor. Ve...

— Bu tutumda izleyicilerin suskunluğunun da payı yok mu?
— İzleyenlerin suskunluğunun payı var. Tabii o Türkiye'nin tümünün, sadece benim programımla ilgili değil, Türk insanının bir davranış tarzı, hayata bakış tarzı, ama korku kültüründe yetişmiş olan insanların başka türlü davranmasını da bekleyemezsiniz zaten. Beni gördükleri zaman ifade ediyorlar, beni otorite görüyorlar: "Niçin akşamları yayınlamıyorsunuz?" diyorlar.

— "Bu soruyu televizyon yöneticilerine yöneltmeniz gerekir" diyorsunuz herhalde?
— Evet, "Telefon edin" diyorum, "Yazın" diyorum. Ve o tip farkına varışlar, bir. İkincisi de; televizyonun karşısına geçip beni seyredenle, kitabı eline alıp okuyan insanların ortama getirdikleri bilinç çok farklı. Ve ben hep tv karşısına geçen insanlara emek verip, onlar için program hazırlarsam ve bu nedenle de kitap yazmam gecikirse, sanki gelecekle ilgili sorumluluğumda bir aksaklık oluyor bilincine vardım. Yani ne bileyim, ben öldüğüm zaman 10 kitabım mı olsun, ben öldüğüm zaman 18 kitabım mı olsun? Aradaki fark bu kadar büyük. Onu görebiliyorum.

— Böyle düşünmenizde televizyon programlarının uçucu olmasının da payı var mı? Suya yazılan yazı gibi...
— Evet.

— Günlük yayın büyük bir hızla akarken, bu görüntü bombardımanı içinde ne kadarlık bir zaman dilimiydi size ayrılan?

— Net 16 dakika kalıyordu bana. 16-17 dakika.

— 16-17 dakika... Hemen arkasından gelen programların, yayın akışının içerisinde ne kadar izi kalıyor?
— Bütün bunları düşündüm. O nedenle de 2007'nin sonuna kadar kitap yazmaya ağırlık verdim.

— Bitirdiniz mi televizyon programını?
— Bitirdim.

— Bu önemli bir karar sizin için.
— Evet. 2007'nin sonuna kadar program yapmama kararım var. Değişik seminer ve gruplarda bu kararımı sorup, iddia edip benimle mücadeleye giren, bayağı tartışan insanlar var. Anne-babalar, öğretmenler. Yani bayağı enerjileri var; "Olur mu böyle şey? Biz okuyan bir millet değiliz. Televizyondan çok etkileniyoruz", "Ne demek efendim etkilenmiyor muşuz? Benim tanıdığım şöyle oldu, ben kendim böyle oldum" falan diye bayağı çatır çatır kavga edenler var benimle bu konuda. Beni ille de televizyona döndürmek için kavga edenler var. Etrafımda çember oluşturuyorlar, suçlu hissettiriyorlar beni.

— Ne kadar oldu programı bırakalı?
— İşte bu Eylül'de başlamadım.

— Yeni yayın dönemiyle birlikte?
— Evet. Yenilenmesi için teşebbüs etmedim. 2007'nin sonuna kadar da kendimi esas itibariyle kitap yazmaya yönlendirmek istiyorum.

Bu çerçeve içerisinde Timur, "Baba beraber kitap yazalım" dedi.

— Sözünüzü kesmiş oluyorum ama, bu arada seminerlerinize devam ettiniz mi?
— Geçen yıl söz vermiş olduğum seminerlerime devam ettim.

— Azaltmayı düşünüyorum demiştiniz. Azaltabildiniz mi?
— Yani o konuştuğumuz miktardan daha az seminer aldım. Takvimimi ona göre belirledim. İnsanlarla yüz yüze gelme, özellikle üniversite öğrencileri, ana-baba, öğretmenlerle ve bir miktar iş hayatında çalışanlarla yüz yüze gelme fırsatını koruyorum. Ama evvelden zamanımın diyelim ki yüzde 70'ini seminerlere ayırırken, şimdi yüzde 30'unu ayırıyorum. Böylelikle yüzde 70 bana kalıyor okuma ve yazma için. Takvimimi ona göre oluşturuyorum. Bu arada da "Hayır" demesini öğreniyorum. Çünkü değişik magazinlerden, dergilerden, derneklerden, vakıflardan, sürekli mülakat veya konuşma yapma gibi teklifler geliyor.

— Amerika'ya gittiniz bu arada?
— Evet. Amerika'ya gittim. Şahin ağabeyim ve Şenol yengemi de götürdüm.

— Ne zaman gittiniz?
— Temmuz başında gittim. Şahin ağabeyim ve Şenol yengemi de götürdüm.

— İlk kez mi geldiler Amerika'ya?
— İlk kez. Emily onlara ev sahipliği yapmak, onları gezdirmek istediğini söylemişti. Ayşen de katılmak istedi. Şahin ağabeyimin oğlu Doğan, eşi Gülşen, kızı Alara, onlar da katılmak istedi. Büyük bir grup olarak Amerika'da bir gezi yaptık. Üç hafta sürdü. Sonra Doğan ve ailesi geri geldi. Ağabeyim ve yengem, Emily ile iki hafta daha geçirdi.

— Emily ile çok uzun süre görüşmemişlerdi değil mi?
— 30 yılı geçmişti.

— 30 yıl sonra karşılaşmak... Çok duygusal bir karşılaşma olmuştur.
— Çok. Emily onları havaalanında karşılarken ağlıyordu. Şahin ağabeyimle yengem ağlamıyordu, onlar biraz şaşkındı,

çünkü çok uzun bir yolculuktan sonra inmişlerdi havaalanına. Fakat Emily, ağlıyordu. Ve çok önemli bir yaşantıydı hem Emily, hem Ayşen için. Katılan herkes için. Beraberce Amerika'nın değişik yerlerini görmek...

Sonra biz Timur'la, çünkü, "Beraber bir kitap yazalım baba" dedi, nasıl olur, ne konuda olur falan şeklinde üzerinde durduk.

— Kitabın konusu ne? (derken de gözüm kedide. Yeşilliğe bakan, geniş ve yere kadar inen camların ardından bir kedi geçiyor seke seke. Yağmur yağıyor ve o patilerini ıslatmamak için öyle yavaş, öyle dikkatli yürüyor ki tepeden tırnağa ıslanıyor iyice!)

— Timur, "Baba-oğul ilişkisi konusunda bir kitap yazalım birlikte" dedi. Bu konuda bayağı düşündüm, çok istiyor gönlüm Timur'la beraber kitap yazmayı ama o dediği konuda konuşurken tıkanıp kalacağız bir yerde anıların sonunda. "Daha geniş bir çerçeve içinde ele alalım" dedim, önerimi kabul etti. "Gel seninle Türkiye'de iki haftalık bir gezi yapalım" dedim, "yanımıza *Savaşçı* kitabındaki Arif Bey'i de alalım. Senin gözlerin Amerikan gözü. Türkiye'ye Amerikan gözü ile bak. Bakalım neler görüyorsun?"

— Timur, Türkiye'de uzun süre bulunmuş muydu daha önce?

— Hayır. Gittiğinde iki yaşındaydı.

— Bir daha gelmedi mi hiç?

— Geldi ama arkadaşları ile geldi. Turistik yerlere gittik filan. Böyle Türk toplumunun işleyiş tarzı konusunda işin içerisine girme durumu olmadı.

— Yaptınız mı peki o geziyi?

— Beraber geldik ve iki hafta geçirdi Türkiye'de Timur. İstanbul'dan Kastamonu'ya, Kastamonu'dan Sinop'a, Sinop'tan Ordu'ya, Ordu'dan Amasya'ya, oradan Nevşehir'e, Nevşehir'den Silifke'ye, oradan Afyon'a ve Afyon'dan da İstanbul'a

olmak üzere bir güzergâh çizdik. Timur'un daha önce bulunmadığı yollar, yörelerdi bunlar.

— *Türkçe biliyor mu?*
— Timur'un Türkçesinin yüzde 30-35-40 gibi bir durumu var.

— *Konuşamayabilir ama, anlayabiliyor mu?*
— Anlayabiliyor. Yani yüzde 70'ini filan anlayabiliyor konuşulanların. Gözlemler yapıyordu ve kasetlere kaydediyorduk.

— *Çok ilginç olmuştur.*
— Evet. Sekiz-dokuz kaset kaydettik Türkiye'de. Her bir kaset üç saat falan sürüyor. Yavaş dönen kasetlerden bunlar. Ondan sonra tekrar Amerika'ya gittik ve iki hafta da Amerika'da gezdik beraberce. Bu sefer benim göz daha baskın haldeydi. Sorgulama durumu. Ve ben bu yolculukta Arif Bey'in dikkatini çekebilecek olan şeyleri de söylüyordum. Soruları getiriyordum. Zannederim bu gözlemlerden bir değil, birkaç kitap çıkacak. Bu "Mış Gibi" kitabının projesi içerisinde yer alacak bu gözlemler.

— *Yani bu bir yılda "Mış Gibi"nin çalışması fiilen başladı?*
— Başladı. Devam ediyor. Ben şimdi onun kaset çözümlerini yapıyorum, ondan dolayı senin neler çektiğinin farkındayım şimdi yani. Ve benden başkasının da yapması mümkün değil, çünkü yarı Türkçe yarı İngilizce ve bazı konuşmalar çevre gürültüsü, arabanın gürültüsü nedeniyle anlaşılmıyor. Ama o konuşma sırasındaki bir kelimeyi kaptığım zaman hatırlıyorum devamını ve çözebiliyorum konuşmayı. Bana çok heyecan veriyor şimdi bu çalışma. Yani şu anda hemen hemen önceliklerimin en başında gelen olay o.

— *Ne zaman okuyacağız? Bir takvim çıkabildi mi?*
— Ben önümüzdeki üç ay içerisinde kasetlerin açılımlarını bitirmek istiyorum. Toplam 19 kasedi buldu. Senin 14 kaset vardı ve...

— *14 değil, 24 kaset.*
— Senin 24 kaset mi vardı?

— *Evet.*
— Peki neden 14 bölüm oldu?

— *Kasetlerin değil, görüşüp söyleşi yaptığımız günlerin sayısı o. Bazı günler iki kaset konuşmuştuk. Bölüm uzunlukları farklı zaten o yüzden. Özellikle ameliyatımız gündeme gelip de, söyleşinin o tarihe kadar bitmesi gerekliliği ortaya çıkınca günde bir değil, iki kasetlik görüşmeler yapmaya başlamıştık.*
— Doğru. İyi. O zaman biraz daha kendime güven geldi. Çünkü, "14 kaset bu kadar olursa, 19 kaset?" diye düşünüyordum. İyi, iyi. Umudum, üç ay içerisinde o kasetlerin açılımını bitirmek.

— *Kolay gelsin...*
— Ve, bunların açılımını bitirdikten sonra, hangi konuları işlemişiz ona göre bölümlenecek. Çünkü böyle sıradan bir çizgi halinde gitmeyeceğiz o konuştuklarımızı. Konulara göre almak ve o konuların altındaki temel felsefi kavramlara girmek istiyorum. O konularla ilgili olarak da ayrıca, o konularda deneyim sahibi olmuş başka insanları da sokmak istiyorum işin içerisine; emekli hâkim, doktor, polis, öğretmen... Bu şekilde, Timur'un da işin içinde olduğu "Savaşçı" türünden bir sohbet gelişmeye başlayacak. Esas heyecanlı kısmı o zaman başlayacak diye düşünüyorum ve merakla bekliyorum onu. Yedi-sekiz ay içerisinde ilk kitap çıkar diye düşünüyorum.

— *Bu arada internette size dair bir metin dolaşıyor. "Anadolu Ruhu" başlığı altında bir metin... Bu söyleşilerimiz sırasında bir karşılaştırma yapmıştınız; eğitim görmüş bir Amerikalı ve eğitim görmüş buradan biri ile, eğitim görmemiş bir Amerikalı ve yine buradan eğitim görmemiş birinin karşılaştırmasını yapmıştınız. Ona dair bir metin dolaşıyor bir süredir internet grupları arasında, o metin bir gün benim e-posta-*

ma da düştü! Doğrusu şaşırdım. Kitaplarımızda yoktu bu karşılaştırma. İzlediğim seminerlerinizde de konu edilmemişti. Birisi konuşmalarımızı mı dinledi? Hah hah ha. Mutfakta biri mi vardı?
— Bu, bazı seminerlerde paylaştığım bir şey. Demek ki birisi kaydedip sonra da oturup yazmış.

— İlginç. O kadar şaşırdım ki, çünkü henüz kasetlerin deşifresi söz konusuydu ve birden kasetteki çözümü yapılmamış konuşmayı –forward edilmişti– bilgisayar ekranımda gördüm: "Anadolu Ruhu"!
— İlginç...

— Bence de. Ve o son derece önemli kıyaslamaya ilişkin bir sorum olacak. Söyleşiler bitip de parçalardan bütüne ulaşıldığında, ortaya çıkana topluca göz atmak farklı oluyor tabii. Bunu sormamışım. O göz atış sırasında takıldığım nokta şu oldu; o kıyaslama, şöyle bir sonuca da götürüyor söylediklerinizi; "Oku adam ol" denilir, halbuki siz buradaki eğitim sistemi ile...
— Oku canavar ol...

— Evet, "Oku canavar ol" denilmiş oldu. Okudukça adamlıktan, insanlıktan uzaklaşıldığını söylediniz. Peki ne öneriyorsunuz? Ebeveynler çocuklarını okutmasınlar mı? Eğitime karşı olduğunuzu düşünmüyorum, bu nedenle de, "Eğitilmişlerin düştüğü tuzak ne?" diye sorayım. Nasıl bir tuzağa düşülüyor ki, sizin deyiminizle, "canavar" oluyorlar?
— Bu güzel bir soru. Ve Canan, şimdi benim üzerinde düşündüğüm çok temel bir sorunla çakışıyor. Benim konuşmamın özü şu: Değerler bilinci vermezsen, sırf bilgi, insanları anlamlı, coşkulu ve güçlü bir yaşama hazırlamıyor. Eğitim sistemimiz içinde, malumat veren ve biraz beceri veren, mesleğe yönelten falan bir tavır var ama, karakter gelişimine yol açan ve karakteri temel alan, değerler bilincini temel alan bir vurgulama yok. Mesajımın temeli bu.

Öbür taraftan 25 yıl içinde kaldığım toplumda, anaokulundan, ilkokuldan, ortaokul, liseden, üniversiteden, doktora programına kadar –açıkça ifade edilmemiş olduğu halde– değerler bilinci üzerine oturtulmuş bir eğitim sistemi var. Onun için, kişilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, değerler bilincinde de bir kristalleşme ve değerleri özümseme durumu oluyor. Bunun üzerinde çok duruyorum.

Şimdi şöyle bir ikilem çıkıyor benim karşıma düşündüğüm zaman; değerler bilinci, okumamış ve köyde kalmış insanda var. Neden? Çünkü geleneksel kültürden kopmamış. Şimdi iki tane şey söyledim; "şehirleşmiş" veya "eğitilmişse" dedim... Çünkü şehirleşmişse de o geleneksel kültürden, değerlerden kopmuş durumda. Bu kopma sadece eğitimle olmuyor, şehirleşmişse de oluyor. Onun için şehirleşmemiş ve eğitilmemişse hakikaten geleneksel kültürden gelen bir değerler bilincine sahip.

— *"Şehirleşme" derken, sonradan bir şehirleşmeyi kastediyorsunuz değil mi?*
— Evet, şu anda içinde bulunmuş olduğum şehirleşme sürecini kastediyorum.

— *"Şehirleşme süreci içerisine girmiş ise".*
— Evet.

— *Vaktimiz kalırsa şehirliliğin kendine özgü kültür ve değerleri konusuna ayrıca gelmek istiyorum. Burada siz, "köyden ya da kasabadan şehirleşmeye adım attığında, artı hele bir de bunun üzerine okul eklendiğinde" diyorsunuz.*
— Evet. Şimdi, bunu gözlemliyorum; bürokraside çalışanın, meslek sahibi olanın, işte ne ise mesleği; öğretmen, hâkim, doktor falan, empati ile, insanlıkla ilişkisi yavaş yavaş kopuyor enteresan bir şekilde. Yine enteresandır, yurtdışına gidip eğer uzun bir süre yurtdışında kalmışsa değerler bilincini biraz kazanmış oluyor. Geldiği zaman, daha insaflı, daha anlayışlı, daha empatik davranan insanlar oluyorlar. Ama bu,

Türk eğitiminden dolayı değil, yurt dışındaki eğitimden dolayı olmuş oluyor. Böyle bir gözlemim var.

Şimdi o geldiğim noktayı bir açıklığa kavuşturayım: Şimdi, şöyle bir durumla karşılaşıyorum, "Ben ne diyorum?" diyorum, "Doğan sen ne diyorsun?". Çünkü bizim geleneksel kültürün tabanında din var. "Yani, şunu mu demek istiyorsun Doğan" diyorum, "bizim eğitim yine din tabanlı olmalı ve geleneksel kültür içinde kalmış olan insanların değerlerini böylelikle eğitim de canlı olarak tutmalı". Bunu mu demek istiyorsun? Katiyen onu demek istemiyorum. Ama, o zaman karşıma bir şey çıkıyor: Benim cumhuriyet döneminde aydınım, bu milli eğitimi planlayan, müfredat programını planlayan insanlar, laik bir değerler sistemi ihtiyacını hissetmemişler. Onun için, "değerler" deyince din kaynaklı değerlerin ötesinde başka hiçbir şey çıkmıyor karşıma benim kültürümde.

— Şimdi onu soracaktım, yani geleneksel değerler sadece ve sadece din temelli mi?

— Benim gördüğüm kadarıyla, büyük bir çoğunlukla din temelli. Ve onun için işte, "harama el sürmemek", "helalinden para kazanmak" filan diye baktığın zaman, yani insanları doğru yola iten şeyler ne? Ve benim anlattığım öykülerin de hemen hepsinin de temelinde böyle bir dini taraf var. Ve onun farkına varınca şunu gördüm; yani ben din temelli bir eğitim mi öneriyorum? Hayır! Onun farkına vardım. Kesinlikle öyle bir şey önermiyorum.

— Bir tespit yapıyorsunuz sadece. Önemli bir tespiti dile getiriyorsunuz.

— Evet. Ama peki, eğitimin temelinde değerler bilinci olsun istiyorsam, bu değerler nereden gelecek? Dinin dışında bir kaynağı nerede var? Baktığın zaman, Türk kültürünün içerisinde benim bildiğim kadarıyla, –burada çok cahil olabilirim ama şu ana kadar bildiğim kadarıyla, ki oldukça Türkiye'den hangi kitaplar çıkmış, kim neler yazmış, kim hangi programı yapıyor, nerede ne konferans veriyor konusunda az çok bil-

gim var– laik değerler düzeni üzerinde konuşan kişi hatırlamıyorum. Ama Bertrand Russell'ı okuduğun zaman, Erich Fromm'u okuduğun zaman bakıyorsun adamların bütün derdi, dinle ilişkisi olmayan ama hümanist, insancıl bir değerler sistemini koymak ve bu değerler sisteminin kendi içinde Tanrı'ya hiç referansta bulunmadan, herhangi bir peygambere, kutsal kitaba referansta bulunmadan ayakta kalabilmesi veya kalabilecek durumu var mı yok mu onun tartışmasını yapmış.

Ve Batı uygarlığına baktığım zaman, hakikaten bunu çoktan yapmışlar filozoflar. Ondan dolayı bir devlet hiç kiliseye referansta bulunmadan, kilisenin yardımı olmadan uygar, çağdaş bir eğitim sistemi, aile anlayışı, halka yardım, sivil kuruluşlar oluşturabiliyor ve bunun içerisine her dinden insan girebiliyor. Hakikaten laik bir sistem olarak oluşturabiliyorlar.

Onun için, benim gözümde, şimdi bu yıl yeni ne var dersen, farkına vardığım şu; Türkiye'nin acilen bir düşünüre, bir öndere, bir filozofa ihtiyacı var. Bu filozofun da yapacağı şey, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik değerler sistemini bulmak ve bu değerleri açık seçik ifade etmek ve milli eğitimin içerisine, tabanına koymak.

— "Bir" önder mi, "bir" filozof mu, yoksa bir ekip çalışması mı öneriyorsunuz?

— Söylemek istediğim, bunu ifade eden bir kaynağa ihtiyaç var. Bu bir kişi olabilir –ki, bir kişi olduğu zaman duyulmayabilir–. Ama ne bileyim, işte gazetelere yazan o kadar çok köşe yazarı var ki, gönlümden geçen, hiç olmazsa bunların yüzde 3'ü, yüzde 4'ü, yüzde 5'i böyle bir ihtiyacın farkına varıp, laik değerler sistemine olan ihtiyacın farkına varıp, bunun tartışmasını yapabilse...

Çünkü benim gözlemlerim içerisinde, anlattığım öykülerin hemen hepsi bu saf haldeki köylülerden geliyor. Ve o zaman şunu da söylemiş gibi oluyorum; "A, demek ki hakikaten bizim dinden kopmamamız lazım, din çok önemli. Demek ki bu mevcut iktidar doğru yolda gidiyor. Mümkün olduğu kadar yavaş yavaş her şeyi din zeminli yapmaya doğru

gidiyorsa, Doğan Cüceloğlu da değerlere çok önem verdiğine göre, demek ki doğru bir yolda gidiyorlar" filan gibi. Böyle anlaşılabilme durumu beni çok rahatsız ediyor ve hakikaten ilk bakışta, böyle baktıkları zaman böyle de anlayabilirler. Bütün verdiğim örnekler böyle anlaşılabilecek bir durum ortaya çıkarıyor.

Onun için seminerlerde şimdiki mesajım; laik değerlerin keşfedilmesi.

Tabii bu din zeminli olduğu zaman, ahlakın temelinde, değerlerin temelinde doğru ve yanlış kavramı yatıyor. Doğru nedir? İşte hemen kaynağını buluyorsun; Kuran'da, Tevrat'ta, İncil'de –neyse din temelin–, işte peygamberlerin söylediğine uyan, onların dediği yönde giden. Ama laik duruma geldiğin zaman kriterin ne? Doğrusu ne, yanlışı ne? Orada doldurulması gereken çok önemli bir tartışma var. Kendime göre ben bunun çözümünü buldum. Diğer filozofları okuduğum zaman müthiş bir coşku duydum, çünkü benim bulduğum ile onların söylediği öyle bir çakışma içerisinde ki, kendimi çok desteklenmiş hissettim.

— Nedir o bulduğunuz?

— Bulduğum şu; insanoğlu muhteşem bir potansiyeldir. Ve onun gelişimine, onun kendisi olarak olabileceğinin en iyisi olmasına yardım eden her şey doğrudur. Kriter bu. Onun gelişimini engelleyen her şey de yanlıştır. Ahlakın temelinin bu olması lazım.

— Cumhuriyet döneminin ilk öğretmenlerinin, "Benden sonrasından bana ne" demeyen son derece idealist bir kuşak olduğunu konuşmuştuk daha önce. Ne var ki öğrettiklerinin sonra sönümlenip gittiğini de. Görüşme sonrası konuyla ilgili konuşurken, "Onların hepsi yurtseverdi. Tabii yetiştirdikleri kuşak da" dediğimde, siz, "Eğitimin, eğitim sisteminin amacı yurtsever yetiştirmek midir, yoksa gelişimi sağlamak mı?" demiştiniz. Bunu yukarda dile getirdiğiniz çerçeve içerisinde kayda da geçebilir miyiz şimdi?

— Yani bir insanın, gelişince doğal olarak yurt sevgisini kendisinin keşfetmesi başka bir şey, bir de, "Bu çocuğa gelişimi içerisinde mutlaka yurdunu sevdirmek gerekir" inancı içerisinde, böyle bir ideoloji içerisinde eğitmek başka bir şey.

Benim gözümde, yurdunu sevdirmek için planlanmış bir eğitimin, dinini sevdirmek için planlanmış bir eğitimden, komünizmi sevdirmek için planlanmış bir eğitimden, erkek-kadın eşitliğine inandırmak için planlanmış bir eğitimden hiç farkı yok.

Bu çok önemli bir fark; insanın olabileceğinin en iyisi olmasına fırsat vermek başka bir şey, otoritelerin karar vermiş olduğu ideolojilere inandırmak için programlamak başka bir şey.

Yurtseverlik, insanın gelişimine katkıda bulunabilecek ve insanların gelişebilmesi, olabilmesi için vazgeçilmez koşullardan birisi olarak ortaya çıktığında –ki vazgeçilmez bir değer olarak ortaya çıkıyor elbette–, ama benim dediğim şu; bunun tartışılması ve "keşfedilmesi" lazım geldiği. Yani, başka bir otoritenin, "Çocuklar, yurt sevgisi çok önemlidir. Onun için şimdi biz bugün yurt sevgisini işleyeceğiz ve bu ders bittiği zaman artık sizleeer yurt sevgisinin ne kadar önemli olduğunu bilmiş olacaksınıız ve şimdiden sonra yurt sevgisine uyarak hareket edeceksiniiiz" gibi bir tavır; kalıplama tavrı oluyor. Ama bunu süreçleyip o kişinin gelişimi içerisinde keşfettirmek, eğer bir realite ise bu, bunu keşfettirmek başka bir süreç oluyor.

— Yani gelişmiş, potansiyelini harekete geçirmiş olan insan, keşfeden insandır ve süreç içerisinde birçok değeri de kendisi oluşturacak ya da farkına varacaktır diyorsunuz.

— Evet. Mesela ben şuna bakıyorum; gerçeğe saygı. Çok temel bir değer. Gerçeğe saygı. Bu, "İnsan nedir?", işte o gün senin sorduğun soru vardı ya; "Çocuk nedir?". Bu, gerçeği arayış sorusu. Ve iki cevap görüyorum ben burada. İki türlü cevap var. Bir; –Erich Fromm'u okurken gerçekten çok etkilendim, insanlık tarihi için müthiş bir katkı olarak görüyo-

rum onu ve henüz iyice açık seçik olmadığım yönlerde açıklık getirdi– tarih içerisinde baktığımız zaman insan nedir konusunda, çocuk doğuşta kötü doğar; birinci bakış bu. Neden kötü doğar, "çünkü Âdem ile Havva günah işledi, onların çocukları da bu günahın damgasını yemiş olarak doğuyor"; ortaçağın bakışı buydu.

— *Tabii Hıristiyanlığın bakışı.*
— Evet.

— *"İlk günah"...*
— Evet, ilk günah diye anılan. Ve bunun üzerine yerleştirdiğin zaman bakış tarzını, çocuğu kalıplamaktan başka çaren yok: "Muzırlar, hınzırlar, geliştirmek ne demek?" bakışı. O bakışa göre bu, zehir otu geliştirmek gibi bir şey oluyor yani, şimdi...

— *Araya gireceğim; ABD'de bunun tam tersi olduğunu söylemiştiniz. Çocukların potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için herkesin elbirliği ile yardım ettiğini. Ama bu "günah çocuğu" da Hıristiyanlığın bakış tarzı ve...*
— Ortaçağdaki Hıristiyanlığın bakış tarzıdır. Unutma ki Amerika, bu ortaçağ Hıristiyanlığını Avrupa düşünürleri paramparça edip, yerle bir ettikten sonra kurulmuş bir ülke. Onun için Amerika bu anlamda çok avantajlı Avrupa'dan. Avrupa'nın çıkardığı bütün düşünürlerin, filozofların avantajının üzerine kondu çünkü. Amerika'yı kuranlar Avrupa'nın çok aydınlanmış kişileriydi. O "kurucu babalar" dedikleri; Thomas Jefferson'lar, Benjamin Franklin'ler... Çok aydınlanmış kişilerdi. Felsefe tarihini çok iyi biliyorlardı ve kendileri filozoftu. O bakımdan, böyle bir bakış tarzı içinde olmadılar. Ama bugün hâlâ değişik gruplar, ekoller olarak Amerika'da bile bu bakış tarzı var. Yani, "Çocuğun şu olması lazım. Çünkü" deyip devam eden bir eğitim sistemi hadisesi var.

Şimdi, korku kültürü esasında otorite ne diyor –ki korku kültürü içerisinde otorite çok önemlidir; hikmetinden sual ol-

maz– "Ben" diyor, "onun ne olması gerektiğine karar veririm". Ve karar veriyor ne olması gerektiğine. Peki bu çocuk ne getiriyor ortama? "Umurumda değil" diyor, "onun getirdiği şey benim umurumda değil, benim düşünceme ve bana hizmet edecek bir duruma gelmesi lazım." Otorite bunu istiyor. Onun için, ailenin nasıl olması lazım, eğitimin nasıl olması lazım, endüstrinin nasıl olması lazım, politikanın nasıl olması lazım, her şeyi otorite kendi çıkarlarına uygun bir şekilde düzenliyor ve bu düzenleme içinde de yanlış ve doğrular belirlenmiş oluyor.

Böyle bir ahlaki yaklaşım, neyin doğru, neyin yanlış olduğuna kesinlikle karar veriyor. Yani otoriteye itaatsizlik, otoritenin çıkarına ket vurmak, otoritenin isteğine ters düşmek müthiş kötü: Ahlaksızlık. Cezalandırılması lazım. Tek kurtuluş yolu var: Af dileyip, otoritenin affına sığınmak. Bu, birinci bakış tarzı olarak görüyorum ben bunu. Onun için, yurt sevgisi de otoritenin istediği bir şey olabilir. Otoritenin çıkarına uygun, mevcut çıkar sistemleri içerisinde en uygun bir durum olabilir. Bilmiyoruz. Onun için tartışılması lazım.

— İkinci bakış tarzı?

— İkinci bakış tarzı, deminki söylediğim hadise. Yani her şeyin kriteri o diye düşünüyorum: Çocuk doğuştan muhteşem bir potansiyeldir. İkinci bakış tarzı bu; insanın olabileceğinin en iyisi olmasına ortam hazırlamak.

O zaman insan doğası nedir konusunda bir açıklığa kavuşmak lazım. "İnsan doğası muhteşem bir potansiyeldir"i, bunu kabul ettiğin andan itibaren de bambaşka bir yolculuk başlıyor. Yani, kriterin; onun gelişmesi. Olabileceğinin en iyisi olması. Neler yapmak lazım bunun için sorusu geliyor.

— Buna söyleşinin önceki bölümlerinde açıklık getirmiştiniz. Ayrıca bir de akvaryumdaki hasta balıklar örneğini vermiştiniz. Suyun hasta ettiği balıklar... Balıkların hastalanmış olması önemli tabii. Çünkü sizin vermiş olduğunuz örnekte... Jerry miydi?

— Evet.

— Jerry, "dışardan" ilaç damlatıyordu hastalıklı suya. Bu örneğe bakınca... hani diyor ki insan, birileri bize de, "Demokratikleştirebileceklerimizden misiniz?" deyip de, gökten tonlarca demokrasi yağdırmaya çabalar mı?

— Şimdi, işte onun için konuşuyoruz. Çok şükür Doğan Cüceloğlu konuşuyor. Jerry konuşmuyor. Yani o bakımdan benim farkına varıp, bunu Türkiye'de söylüyor olmam çok istiyorum ki, televizyonda program yapan birkaç kişinin keşke dikkatini çekse. Gazete köşesinde yazı yazan birkaç kişinin dikkatini çekse. Üniversitede ders veren birkaç kişinin dikkatini çekse. Deseler ki: "Ne demek istiyorsun? Gel bakalım anlat şunu. Ne demek istiyorsun, bizim öğrencilere konuş." Böyle sohbet ortamı oluşturmaya başlasak. Çünkü ben bunu "İçimizdeki Biz" kitabında yazdım. "İçimizdeki Biz" kitabı da çıkalı en aşağı sekiz yıl oluyor. Henüz daha bunu soran çıkmadı bana.

Televizyon programında söyledim. Ve oldukça önemli şeyler bu söylediklerim. Daha bir tek köşe yazarı, "Sizinle konuşmak istiyorum, ne demek istiyorsunuz? Bunu bir deşelim bakalım" diyen bir tek köşe yazarı çıkmadı.

O bakımdan çok açık seçik bu kitapta bahsetmiştim, bu "Hasta Toplumlar" kitabını yazan yazarın, Robert Edgerton'ın "Sick Society", "Hasta Toplumlar" kitabından bahsetmiştim.

— Evet.

— Yani önümüzde açık seçik veriler var değerler bilinci ile ilgili. Bu değerlerin laik bir temelinin oluşması ve artık değerlerin din temelli olmaktan çıkıp, laik bir sistem içerisine oturması çok önemli bir ihtiyaç.

Bunu Atatürk devrinde keşfedip, Türk Dil Kurumu gibi, Türk Tarih Kurumu gibi, böyle bir çaba içerisinde ele alıp, "Değerler Kurumu" diye bir kurum geliştirip, dinden ayrı bir zemin üzerinde, "Çağdaş, uygar bir insanın sahip olması gereken temel değerler" diye, bunu yapmadı Türkiye Cumhuriyeti. Bunu yapmadı. Ne yaptı? "Bilim" dedi. Ama bilimin ar-

kasında yatan temel değerleri hissetmedi. "Teknoloji" dedi. Ondan dolayı bizim eğitimimiz; malumat teknolojisi. Ne diyor kişi, "Türkiye'nin mühendislere ihtiyacı var" diyor. "Türkiye'nin doktorlara ihtiyacı var" diyor ve böylelikle malumat sahibi, beceri sahibi insanlar yetiştiriyoruz ama bu insanlar değerler bilincinden yoksun. Bilgi bakımından eşit. Ama karakter yönünden canavar. Ondan dolayı...

— *"Karakter yönünden canavar olma"yı kurcalamak istiyorum. Siz yeni bir kültürle karşılaşıldığında geçirilen aşamalardan, bir süreçten bahsetmiştiniz; önce kendi kültürünü yüceltme değerine ret, öfke duyma demiştiniz, sonra kendi kültürünü küçümseme, diğerini yüceltme, hayranlık, sonra da olgu olarak kabule doğru geçiş diye sıralamıştınız bu aşamaları. Türkiye şu anda kentleşme oranı yaklaşık yüzde 70 olan bir ülke. Hızla "şehirleşilmiş" olmasına karşın köy kökenli bir şehirleşme bu tabii. Bir kentli-köylülük söz konusu. Şehirleşip, okula gidildiğinde neler oluyor? Çocuklarını okuttukları zaman, çocuk sizin işaret ettiğiniz sürece giriyor sanırım doğal olarak. Ailesi gibi olmak istemiyor zaten; kendini kopmak zorunda hissediyor ki farklılaşabilsin, gelişebilsin ama örneği, modeli yok. İstanbul için konuşursak, o 60'lardaki 1 milyon İstanbullu şimdi diyelim ki 2 milyon kişi ama İstanbul günümüzde yaklaşık 15 milyon nüfuslu ve o 2 milyonluk nüfus elbette kentin kültürüne nüfuz edemiyor. Şehirleşme sürecine girenler, var olmayan bir şeyi yaratmak durumunda kalıyorlar ve yaratılamıyor. Yani bu "canavarlığın" temellerini buralarda mı aramamız gerekiyor? Şehirleşmeden anlaşılacak olan ne? Karaktere yansıması?*

— Canavarlığın temelini buralarda aramamız gerekecek evet, çünkü şehirleşme dedik ama aslında şehirleşme yok Türkiye'de. Büyük köyler oluşuyor.

Ben geçenlerde Amsterdam'daydım. O şehri yaratırken verilen emek, müthiş çabalarla denizden toprak kazanılırken açılan kanallar... Ama kanalizasyonu hiç ihmal etmemişler. Metroyu hiç ihmal etmemişler. Eğitim sistemini hiç ihmal et-

memişler ve şunu gördüm, her bir metrekaresi büyük mücadelelerle kazanılan o topraklarda çocuk bahçeleri bol. Bol bol parklar yapmışlar ve ne bileyim ben, belediyeye rüşvet vererek bu yapımcıların esiri haline gelmemişler. Şehirleşme deyince onu anlıyorum ben. Yani şehirleşmenin temelinde esaslı bir "biz" bilinci var. Esaslı bir, "Benim insanım burada insan olarak nasıl yaşayabilecek?" duygusu var.

O bakımdan, bu süreç başladığı zaman, o sürecin kendisi zaten şunu gösteriyor; kim kuvvetli ise onun borusunun öttüğü bir ortam yaratılmış oluyor. Köyden gelen kişi, felsefi olarak bu temel değerlere inanmadığı için, köyden o değerlerle birlikte çıktığında bakıyor ki, "L'an sürekli keriz durumuna düşüyorum ben!" ve hemen bir mafyanın kolunun altına girmeye çalışıyor; gecekonduyu o şekilde yaptırabiliyor ancak. Nereden, nasıl topluyorsa rüşvet veriyorlar ve elektriği o şekilde alabiliyorlar. Yol yapılmıyor, başka bir rüşvet işin içerisine giriyor. Kanalizasyon filan da öyle. Böylelikle tamamıyla korku kültürünün, "sen-ben" bilincinin yoğun olarak çalıştığı, yani başını sokabilecek bir yerinin olabilmesi için bütün o korku kültürünün değerleri içerisinde işleyen bir sistem içerisine girmiş oluyor. Böylelikle köylü, köylülüğünü kaybetmiş oluyor. Köydeki gibi bir insan değil. Ana-baba olarak.

— *Şehirli de değil.*

— Şehirli de değil. O şehirli değil. Ve bilmiyor da şehrin ne olduğunu. O sadece bahçenin içerisine girip tuvaletini yapmadığı için, tuvalet evin içinde, bir köşesinde olduğundan dolayı, uyduruk bir su aktığından dolayı minnet duygusu içinde. Eskisine nazaran daha iyi çünkü.

Ve çocuk kiminle karşı karşıya? Günde iki paket sigara içen öğretmenle karşı karşıya. Bu öğretmen kitap okumuyor, bu öğretmen sınıfta diyor ki: "Bana ne kadar para veriyorlar ki ben size ilgi göstereyim?" Bunu açıkça söylüyor. Bana geçenlerde bir veli söyledi bunu. Böylelikle öğretmenin bilinci, öğretmenlik değerlerinden, yani, "Bu ne kadar kutsal bir görevdir ki, bu potansiyeli geliştirme işine soyunmuş vaziyetteyim" görüşün-

den tamamıyla yoksun. Ondan sonra öyle bir durum ortaya çıkıyor ki, bu durum içerisinde çocuk şunu görüyor: "Benim olabileceğimin en iyisini olmam konusunda bu toplum, bu devlet bana göstermelik en ucuzunu veriyor. Parası olanlar özel okullara, dershanelere gidip, üniversiteye girebilme şansını yakalıyorlar. Demek ki, ben bir insan olarak gelişmem bakımından önemli değilim". Bunu, bu mesajı her gün alıyor. Dershaneye gidemezsen şansın yok. Sürekli bu mesajı alıyor.

Üniversiteye gittikten sonra da bakıyor ki, sistem öyle kurulmuş ki, sistem öğrenciler için değil, sistem üniversite öğretim üyeleri için kurulmuş. Yani netice itibariyle çocuk, daha ortaokulun sonuna geldiği zaman bakıyor ki bu korku kültürü içinde yer almazsa, bileği güçlü olanın yanında yer almazsa, bu çarkın kendisine insan olarak bakması söz konusu değil. Örneklerini de görüyor. Her gün yayınlarda, televizyonlarda, gazetelerde, "Senin gelişimin, toplumun gelişimi önemli" mesajından daha çok, "Senin sömürülmen esas benim umurumda" denen bir tavır var.

— *Ve, dişleri uzamaya başlıyor...*

— Çark böyle dönüyor çünkü. O zaman, "Ben kimi sömürebilirim, herkes beni sömürme peşinde, ben kimi sömürebilirim?" çok doğal olarak gelen bir şey. Çünkü bu Darwin'in söylediği... işte o güçlü olanın veya uyum yapanın ayakta kalabileceği, hayatını devam ettirebileceği, "survial of the fittest" yani kim uygunsa o ayakta kalabilecek hadisesi. Korku kültürünün tam ortamı bu. Ve böylelikle müthiş bir mafyalaşma. Bürokraside, her yerde.

Mesela benim üniversite zamanımda buna "klikleşme" diyorlardı, kesinlikle mafyalaşma. Oranın da profesör mafya ağaları vardı, eğer onun hoşuna gitmezsen asistan da olamazdın, üniversitede kademe de atlayamazdın. Bürokraside de aynı şeyler olduğunu biliyorum, söyleniyor, yaşanıyor. O zaman neticede bu hasta su, yeni gelen balıkları da sürekli hasta yapma durumunda. Bir şansımız var ki, o da –çok şükür– şunu söylememi kimse engellemiyor. Çok şükür bu kitabın

yazılmasını kimse engellemiyor. Çok şükür seminerlere gittiğimde ben bunları söylediğimde, kapıdan çıkarken iki kişi koluma takılıp beni bilmem ne şubesine götürmüyorlar. Yani bu, çok önemli bir fırsat. Ve böylelikle ben diyorum; ben işte o ilacı damlatan kişiyim diyorum. Farkına varma hadisesi. Çünkü farkına varan insan yeni bir insandır. Farkına varan insan, yeni bir insandır. Bu çok önemli bir hadise.

Bu yıl içinde benim ısrarla üzerinde durduğum: Türkiye Cumhuriyeti'nin laik değerler sisteminin açık seçik ifade edilmesi lazım.

Bu laik değerler sistemi açık seçik ifade edildikten sonra, anayasanın bu değerleri ayakta tutacak şekilde yeniden yazılması lazım. Öyle görüyorum.

Ondan dolayı önerim; yeni bir anayasa girişimi olacağı zaman, filozofların mutlaka davet edilmesi lazım Türkiye'de. Felsefe ile ilgili ders veren, etik alanında. Sosyologların mutlaka çağrılması lazım. Folklor araştırması yapanların, yani halkın gelenek-göreneklerini inceleyenlerin özellikle Yunus Emre, Karacaoğlan'ı inceleyenlerin mutlaka çağrılması lazım. Bunların temelindeki değerlerin gözden geçirilip, önce bir laik değerler sisteminin oluşması lazım. Yani, "Bu ülkede doğan çocuğun, olabileceğinin en iyisi olmasına hangi değerler ortamı yardım eder?" sorusunun sorulup tartışılıp, o değerler bulunduktan sonra Türkiye'nin vizyonunun yazılması lazım. O vizyonu da anayasanın temel alması lazım. Öyle görüyorum. Ve bu çok acil.

Bu çok acil diye görüyorum. Bu olmadığı takdirde benim halkım dine yönelecektir ve bu boşluğu aynı geleneksel kültürdeki gibi din ile doldurmaya çalışacaktır. Bütün ülkelerde böyle olmuş. Yani laik aydının, filozofun olmadığı yerde din adamı önderlik yapmış. Çünkü felsefi sistem yok. Tek felsefi sistem din olmuş. Hep böyle olmuş tarihe baktığın zaman.

— "Hep böyle olmuş" dediniz. Ülkelerin tarihinde "kendiliğindenlik" mümkün mü artık? Gözlemledikleriniz "doğal" bir sürecin sonucu mu?

— Ben şöyle bakıyorum uluslararası ilişkilere; bileşik kaplar gibi. Yani artık öyle bir dünya ekonomisi içindeyiz ki, öyle bir ilişkiler...

— Pardon bunu şuradan yola çıkarak sordum, 50'lerden sonra dini eğitim veren kurumların yaygınlaşması, daha sonra, imam olamayacak kız çocuklarının da imam hatip okullarına alınması, 1980'den itibaren bu sürecin hızlanması vs vs. Doğal bir süreç olmaktan ziyade politikaların sonuçları değil mi bütün bunlar? Yani tercih yaparken...

— Bak orada tartışılabilir. Başka birisi de, "Esasında bundan önceki doğal değildi, zorlamaydı. Jandarma dipçiği ile ayakta duruyordu. Halka bıraktığın zaman bak ne oldu? Esasında doğal süreç bu" diyebilir sana. Ve çok da destekleyici deliller verebilir. Yani iki taraftan bakılmalı diye düşünüyorum ben. Ve halktan destek gelmeden bu kadar yaygınlaşması mümkün değil. İşte bazı din zeminli özel okulların kurulduğunu görüyorsunuz ama hangi kasabaya gidersem gideyim görüyorum ki halk önce onları dolduruyor. Halk ona tahaccüm ediyor. Ve inceleyin, niye derseniz, "Sadece meslek bilmem ne yetmez, dinimiz için bilmem ne yapsın" filan gibi cevaplar alırsınız. Yani benim, "karakter sahibi olmayı öğrenme" dediğim kavramı onlar kendi dilleri içerisinde böyle ifade etmeye çalışıyorlar. Çünkü öbür türlü, bunun yerini dolduracak, insan gibi yaşamanın temel değerlerini gösterecek bir sistemden henüz mahrumuz.

Türk aydını bugün laik ahlakın temellerini sunmuş değil, eğitimin temeline de bunu koymuş değil.

Bilgi, bilim, kendi başına bir "değer" değil. O sadece bir araç. Para ne kadar bir "değer" ise, bilgi de o kadar bir değerdir; "Onunla ne yapacaksın?" sorusunu sorduğun zaman "değer" ortaya çıkmaya başlıyor. "Bilgiyi ne yapacaksın? Hangi amaçlar için kullanacaksın?" dediğin zaman "değer" ortaya çıkmaya başlıyor. Bu konuda henüz konuşmaya dahi başlamadık.

Seminer verirken, sık sık gözlediğim şu; bir uygulama ya-

pıyoruz –Yavuz Durmuş'la beraber seminer veriyorum. O yaşayarak öğrenme kısmını üstleniyor–, yaptığımız uygulamada soruyoruz, "Sizin şirketin temel değerleri şunlar olsun" diyoruz. Elimize bir sürü kare, plastik parçalar alıyoruz yere atılabilecek. "Siz ancak o değerler üzerinde yaşayabilir, yürüyebilirsiniz, basıp ilerleyebilirsiniz" diyoruz. Yani elimizdeki parçalar tek tek yere atıldığında yürünebilecek olan yol onlarla döşenecek ve sadece onlara basarak ilerleyebilecekler. "Neler olsun bu değerler? Nedir sizin değeriniz?" diye soruyoruz. Herkes birbirine bakıyor. "Arkadaşlar, sizin şirketin değerleri vardır herhalde. Nedir bu değerler?". Birisi diyor ki, "Kârlılık". "Peki" diyoruz, "tamam, kabul edelim". "Müşteri memnuniyeti". "Tamam, onu da kabul edelim". Bakıyorsunuz hemen hemen hiç işlenmemiş. Şirket, yeniden bir başka şirket. Her seminer verdiğim grupta bu oluyor. Ve bazıları, küçük bir gruptu, acıyla gülümsediler, "Hocam, sormayın" dediler, "bizim bir tek değerimiz var". "Nedir o?" "Kâr! Başka bir şey yok". "Samimi misiniz bunda?", "Samimiyiz ama sakın yukarısı duymasın böyle dediğimizi" dediler. Bu bir şeyi gösteriyor Türkiye'de.

İşte bu yıl, benim için yeni olan; bunun bilincine varmış olmak. Ve şimdiden sonra yazacağım kitaplarda da bunun tartışmasını öne çıkarmak istiyorum: Hangi değerler sistemi üzerine oturuyor Türkiye Cumhuriyeti?

Şimdiye kadar tarihimize baktığınız zaman, cumhuriyet kurulana kadar, biz Müslümanlık üzerine oturtmuşuz. Yani hakikaten bizim bayrağımızla Kuran'ı birbirinden ayırmak mümkün değilmiş. Ayrılmamış da. Ama, "Selamünaleyküm" "Ve aleykümselam" diyen bir toplum olmaktan çıkacaksak eğer...

— *"Bayrak ve Kuran hiç ayrılmamış" dediniz, halifeliğin Osmanlı'ya geçişi 16. yüzyılda. Ve...*

— Benim gördüğüm kadarıyla halifelik alınmadan önce de Osmanlı'nın "diyar-ı küffar"a gidip savaşlar açmasının arkasında gösterilen öykülerde, organizasyonda –yani benim in-

celememin vardığı neticede–, dini motivasyonlar gösteriliyor hep. Savaşan asker öyle savaşıyordu.

Yani ben, ne babamda, ne de büyüklerimde dinin işin içerisine girmediği bir "millet" hadisesi hatırlamıyorum. Bir "ulus" hadisesi hatırlamıyorum. Bir "yurt" hadisesi hatırlamıyorum.

— Bu o zaman için çok doğal değil mi? "Millet, ulus" kavramının kendisinin sadece 200 yıllık bir geçmişi var zaten. Kaldı ki babanız, büyükleriniz hayata gözlerini halifeliği de temsil eden bir imparatorlukta açmış... İmparatorluk söyleminde bunun var olması imparatorluğun doğasına ters olurdu zaten.
— Ve ondan dolayı halen devam eden realite ne? Selamlaştığınız zaman –doğal, organik yapı içerisinde olan toplumsal yapılara girdiğiniz zaman–, "Günaydın arkadaşlar, merhaba" demiyorsun. Sana tuhaf tuhaf bakıyorlar. "Selamünaleyküm" diyorsun, "Ve aleykümselam" diyor. Yani şoförlere falan gidip bir şey soracağın zaman, aralarında konuşuyorlar, çay içiyorlar, kahve içiyorlar, sigara içiyorlar diyelim, "Günaydın" dediğin zaman bir bakış tarzları var, bir de "Selamünaleyküm" diye gittiğin zaman bir yardım ediş tarzları var.

Biz, "Selamünaleyküm" diyen bir toplumuz hâlâ. Yani insanın değeri, "Selamünaleyküm" dediği zaman daha bir anlamlı. Tabii bunu söylediğin andan itibaren, yani, "Selamünaleyküm" dediğin bir toplum olmaya kendini adadığın andan itibaren, kadının değeri ne, çocuğun değeri ne, ailenin değeri ne, hepsi tanımlanmış oluyor senin için. Böyle bir tavır içerisinde. Onun için Türkiye'nin şu anda en önemli ihtiyacı laik değerler sistemini oluşturabilmek ve bunun etrafında toplanabilmek. Kimler toplanacak; politik partiler, parlamento, yasal sistem, üniversite, YÖK, çok bilinçli olarak bunun etrafında toplanabilecek. Aydınlar bunu çözebilirlerse, gerisi bir zaman meselesi.

Ve bu konuda inanılmaz malzeme var. Çünkü Avrupa o korkunç durumdan kurtuluşunu, bu tür cesur düşünürlerin,

sorgulayan insanların –atılmış hapishaneye, şunu yapmış, bunu yapmış falan filan– o düşünceleri üzerine kurmuş. Ve o kadar bir olgunlaşmaya girmişler ki, toplum olarak kilisenin dışında çok anlamlı bir yaşam sürdürebiliyorlar. Hiç kiliseye ihtiyaç duymadan aile kurabiliyorlar, eğitim sistemi oluşturabiliyorlar, anaokulu oluşturuyorlar, metropollerini kuruyorlar – bugünkü Avrupa'dan bahsediyorum. Dikkat edersen bugünkü Amerika'dan bahsedemiyorum henüz – ve hâlâ yani Avrupa bence o düşünsel olgunluk bakımından, insanlığa, Amerika'ya yol gösterecek durumda. Öyle görüyorum.

Bilimsel araştırma, teknoloji, dinamizm falan bakımından Amerika'da müthiş bir dinamizm var ama...

— Avrupa'nın köhnediği, tıkandığı, özellikle de eğitim sisteminin köhnediği söylenirken şimdi siz, "Ama değerler ve düşünsel olgunluk bakımından Avrupa" diyorsunuz?
— Öyle diyorum. Ve bu da benim bu yılki keşiflerimden bir tanesi.

— "Bu yılki keşif" derken, bu keşfinize yol açan ne oldu? Sizi etkileyen ne oldu bu bir yıl içinde?
— Kendimi duymaya başladım. Kendimi sorgulamaya başladım. Çünkü bu, senin de az önce söylediğin "Anadolu Ruhu" hadisesi ile ilgili böyle millet gelip de bunu bana söylediği zaman, ben neyi diyorum diye kendimi sorgulamaya başladığım zaman bayağı tedirgin oldum. Böyle anlaşılabilirim; yani, "Değerler sistemi, değerler sistemi" deyip bunun kaynağı üzerinde konuşmuyorum ve bütün verdiğim örnekler geleneksel din kökenli öyküler. Bütün anlatılarım öyle hakikaten. Küçümsemiyorum. Kendine göre hiç olmazsa bizi sağlam tuttu, bugünlere kadar getirdi, ama eğer çağdaş, uygar bir toplum olmak istiyorsak, Atatürk'ün gönlünden geçen o toplumu yaratmak istiyorsak artık yeni bir temel atmamız lazım.

— Bu temel için de Avrupa'nın düşünsel olgunluk örneğini mi gösteriyorsunuz?

— Onlardan almamıza gerek yok. Sadece şu; onlar ne düşünmüşse biz alalım demiyorum, sadece onların ortaya çıkarmış olduğu, insanlığa faydalı olmuş olan malzemeyi inceleyelim, gözden geçirelim, bilelim ve kendi tartışmamızı o bilgi çerçevesinde bilerek oluşturalım. Çok farklı noktalara gelmiş olabiliriz diyorum.

Mesela benim bir keresinde söylediğim, sonra, "Ağzımdan çıkanı kulağım duydu mu, hakikaten çok önemli bir şey söyledim ben" diyerek üzerine düşündüğüm şeylerden bir tanesi şu; Batı kültürünü ben bir dengesizlik olarak görüyorum.

— Nasıl bir dengesizlik?

— Batı kültüründe bir dengesizlik var; akla çok önem vermiş, gönlü ihmal etmiş bir kültür olarak görüyorum. Ve benim hissettiğim, Türkiye'de öyle bir potansiyel var ki, dediğim şekilde, bilinçli şekilde, ciddi şekilde bunun üzerinde durup işleyerek, her kesimin konuşmasına fırsat verip, o değerler sistemini oluşturarak, ulusal vizyonumuzu oluşturup, anayasamızı oluşturursak dünya uygarlığına bir katkımız olabilir.

Gönül uygarlığı ile zihinsel uygarlığı, akıl uygarlığını dengeleyen bir uygarlık sunabiliriz diye düşünüyorum. Bu tabii müthiş bir katkı olur. Çünkü Batı uygarlığı benim gördüğüm kadarıyla dengesizliğini yavaş yavaş keşfediyor.

— Örnek verebilir misiniz buna?

— Örneğin, bu doğayı insafsızca sömürmenin sonuçlarını yavaş yavaş keşfettiler ve Yeşiller doğdu, ama benim analığımın söylediği, "Canın büyüğü küçüğü olur mu yavrum?" hadisesini keşfeden bir uygarlık, doğayı o kadar sömüremez. Onun için, yepyeni bir uygarlık olanağı var diye düşünüyorum. Onun için bir replika, aynısının tıpkısını yaratmak gibi değil, durumla ilgili söylediğim şey bu değil.

— O katkıyı sağlayabilecek olan kaynak... "Canın büyüğü küçüğü olur mu?" diyen kuşak... Kuşakların birbirinden kopması söz konusu... Geleneksel kültür derken de, yazıdan dilimize

kadar birbirimizi artık anlayamamak halimiz var. O "küçümseme"nin üzerinde mi çok konuşmak gerekiyor acaba?
— Açar mısın biraz?

— Kuşak kuşak bir kopukluk var. Kuşak çatışmasından söz etmiyorum. Kuşaklar arası kültürel kopukluktan söz ediyorum. Hani eğitim gördükçe küçümseyip, giderek toptan bir redde gitmek var. Artık onları görmez olmak var. O, "cahil" kelimesinin arkasına toplamak var onları. Tamam, analığınız öyle dedi de, sönümleniyor artık o söylem de, çünkü o "saf", yani som haldeki köylülük de kalmıyor. Öte yandan...
— Dikkat edersen ben bunun önemini Amerika'da keşfettim. Analığım söylediği zaman "Aaa?!" diye bir durumum olmadı.

— 1984'te, Kızılderililer aynı şeyleri söylediğinde takdir ettiniz...
— Kızılderili kültürü ile ilgili bir seminer vardı. Kızılderililer de konuşmuyordu. Sadece Kızılderili kültürünün bazı özellikleri üzerinde konuşuluyordu ve nasıl bir çağrışım içinde olduğunu bilmiyorum ama içimde böyle dın diye o cümle patladı. O zaman anladım. Yani benim Amerikan üniversitelerinde donanımımdan sonra farkına vardım bu sözün gücünün.

Bu sözü sadece benim analığım söylemedi, eminim birçok kişi Türkiye'de çok söyledi bunu ama duyanlar bunun ne kadar önemli bir şey olduğunun farkına varamadı. Çünkü donanımları, bunun farkına varacak türden bir donanım değildi. O bakımdan, kesinlikle haklısın, mevcut sistem, köyden çıkmamış saf köylüyü küçümseyen bir sistem ve bunu da hiç hayretle karşılamamak lazım. Çünkü köylü kafası Batı'nın uygarlığı içerisinde baktığın zaman hiçbir bilimsel keşifte bulunmadı, teknoloji geliştirmedi, ondan dolayı meslekle ilgili bir ilerleme yapmadı. Yani bugün benim eğitimimin önem verdiği yönde herhangi bir katkıda bulunmadı. Sırf o yönden baktığın zaman cahil köylü deyip çıkıyorsun. Onun bilgeliğini keşfedebilmen için çok daha geniş bir perspektiften, derin-

likten bakmak gerekiyor. Onu da ben demek ki Amerika'da eğitildikten sonra donanabildim, bunun farkına varabildim.

Şimdi, bana öyle geliyor ki, Türkiye'de son derecede güçlü, inceleyen, soruşturan kafalar var, nasıl ki ben bir köşede teksem, Türkiye'nin üniversitelerinde de son derecede gelişmiş, tek tük, sesi pek duyulmayan, ondan dolayı pek mevcut sistem içinde güçlü olmayan kafalar var. Eminim. Çok iyi yetişmiş insanlarımız var. Bundan yüzde yüz eminim. Mümkün değil yetişmemiş olması. Onların sesinin çıkabileceği, bir araya gelip konuşabileceği, organize olup işbölümü yapıp, o iş bölümü içerisinde birbiri ile çalışabileceği bir ortama çok ihtiyaç var.

Bu YÖK gibi falan yönetimsel, politik bir ortamdan bahsetmiyorum. Resmi dernekten falan da bahsetmiyorum. Birbirleri ile mektuplaşacakları, köşe yazılarında ifade edilen kişilerin birbirleri ile alışveriş içerisinde olacakları, televizyon programına davet edilebilecekleri, prime time'da konuşabilecekleri durumların yaratılması lazım diye düşünüyorum. Bütün bunların olabilmesi için de bir motivasyona ihtiyaç var. Yani, "Neden bunu yapalım?"a ihtiyaç var.

Ve geriye doğru takip ettiğiniz zaman, "Neden bunu yapalım?"ı takip ede ede en sonunda geleceğin basamak "Çünkü çocuklarımızın olabileceklerinin en iyisi olabilmesi için gelişmesi lazım" kriterine varıyorum. Bu kabul edilmedikçe, tabanın yok.

Türkiye Cumhuriyeti niçin var sorusunun cevabı da bu olacak, devlet mekanizmaları niye var sorusunun cevabı da bu olacak, eğitim niçin var sorusunun cevabı da bu olacak, yani her şeyin neticede gelip düğümlendiği nokta; dili, dini, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun bu ülkede doğan bir çocuğun olabileceğinin en iyisi olmasına kendini adamış bir düzen. Bir sistem. Burada bir tespit yapmak lazım. Ondan sonra da, peki olabileceğinin en iyisi olması için neler gerekli? İşte orada antropolojinin, psikolojinin, sosyal psikolojinin, felsefenin verebileceği o kadar çok güzel farkındalıklar, bilinçler var ki. Ben de çok isterim böyle bir süreç içerisinde benim sesimin

duyulmasını. Ve ilk söyleyeceğim şey de şu olacak; gerçeğe saygı. İlk değer o. Gerçeğe saygı.

Benim bildiğim bir tek kutsal var, bir tek kutsal; o da gerçek. Gerçeğe saygı.

Gerçeğe saygı olduğu zaman, kişi kendi gerçeğine saygılı olduğu zaman kendiliğinden kişisel bütünlük olmuş oluyor. Öbürünün gerçeğine saygı olduğu zaman, empati işin içerisine girmeye başlıyor.

Gerçeğe saygı, esasında bir sürü değerlerin türevi, gördüğüm kadarıyla. Gerçeğe saygı olduğu zaman hizmet bilinci kendiliğinden çıkar. Çünkü gerçek o ki, biz birbirimize bağımlıyız. Sürekli etkileşim sistemi içerisinde olan bir şeyiz. Trafiğin gerçeği gibi. Trafikte yola çıkmış insanlar giderken, "Bana ne o sürücüden, benim akrabam değil ki" diyemezsin. Onun yaptığı bir hata her şeyi tıkar. Trafiğin gerçeği gibi, toplumsal yaşamın bir gerçeği var. Onun farkına vardığın andan itibaren diyorsun ki: "Hey, ben diğerkâmlık yapmıyorum. Kendi çocuğumun, ailemin de menfaati için ilgi göstermek durumundayım yoldaki her bir arabaya. Nasıl çıkmış, nereye gidiyor, lastiği iyi mi kötü mü, biliyor mu bilmiyor mu?" Toplumsal yaşam da aynen böyle diye düşünüyorum.

Bu işte benim, bu yıl içerisinde üzerinde ısrarla durduğum ve okumalarımda çok dikkat etmiş olduğum şey, Türkiye'nin acilen –öyle görüyorum. Tabii acilen derken, bunu herkes söylüyor; acilen şuna ihtiyaç var, buna ihtiyaç var diye ama– bu halledilmedikçe Türkiye'nin bu yamalı bohça durumundan kurtulamayacağını sanıyorum. Çünkü halen çok önemli yaşam kanalını, değerler sistemini, dinden başka hiçbir kaynak vermiyor şu anda.

— Kaset neredeyse yarılanmış. Bu bir yılı toparlamaya dair süremiz gittikçe azalıyor. Görülen o ki, bu son bir yılda düşünsel gelişiminizde önemli bir viraj alınmış. Bunun yanında, bu bir yılda aile çevrenizde neler olduğunu da konuşmamız lazım. "Annemi hiç tanımadığımı fark ettim" dediniz bir ara disketleri alırken. Bu konuda neler öğrendiniz? Ama önce şeyi sora-

yım; Amerika'ya gittiğinizde Şahin ağabeyiniz ve Şenol yengeniz küçük Emily ile tanıştılar mı? (Söyleşi için geldiğimde, Şahin Bey ve Şenol Hanım da ofisteydiler. Tanıştık. Şu anda ise arka odadalar. Kısık sesle soruyorum duymasınlar diye.)
— *(Kısık sesle cevap veriyor)* Tanışmadılar. O hâlâ bir sürpriz. *(Sonra yükseliyor ses:)*
Bu arada Elif mezun oldu. Hukuk Fakültesi'nden.

— *Semtini değiştirmeseniz de ofisi değiştirmişsiniz.*
— Evet, ofisi değiştirdim, yeni bir ofisteyiz ve senin de hoşuna gitti anladığım kadarıyla.

— *Bahçeye açılan kocaman cam bir kapı, bahçenin yeşiline bakan pencereler... Keyifli.*
— Burada en önemli motivasyon, o konuşmalarda, "Bir grup yapmak istiyorum, o gruba insanlar gelsin, eşler filan" demiştim ya hani. O motivasyon devam ettiği için böyle bir mekân ayarladım. Burası 14-15 kişi alabilecek büyüklükte.

— *Bu yere kadar inen geniş camlar dışarısı ile bütünleşme hissi verdiği için, küçük bir salona toplanmış kalabalık rahatsızlığı da olmayacaktır. Bahçeyi de içine alan geniş bir salon gibi olmuş böylece...*
— Ara verdiğimiz zaman rahatlıkla dışarı, bahçeye çıkabilecekler.

— *İdeal.*
— Çiçekler, ağaçlar... Öyle bir vizyonum olduğu için burası cazip geldi bu yüzden. Yıktırdım, yeniden yaptım. Yavaş yavaş oraya doğru gidiyorum, o olanağı sağlama bakımından...

— *Mekân hazır. Az önce Elif mezun oldu dediniz?*
— Elif Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. George Washington'dan. Ve Hawaii Adası'na yerleşmeye karar verdi. Nişanlandı.

— *Elif için de önemli bir yıl olmuş.*
— Evet.

— *Nişanlısı?*
— Zannederim Kansas'tan. Tanıştım. Rahat bir insan. Ve Elif ile de ilişkisi çok rahat. İkisi de birbiri ile çok rahatlar. Gerginlik filan yok. Ben Seattle'daydım. Elif'le konuşmuşlar. Elif Washington'dan geldi. O da Hawaii'den geldi benimle tanışmak için.

— *Hawaii'ye yerleşecek dediniz Elif için?*
— Evet. Oraya yerleşiyor. Oradaki baro sınavlarına girecek. Ve orada mesleğini devam ettirecek. Nişanlısı orada yaşıyor. Oturma yerleri geliştirmek, tatil köylerinin yerleşimi ve gelişimi ile ilgili bir iş seçmiş. Onu seçmeden önce de dünyanın birçok yerini gezmiş, görmüş, yani sadece Amerika'da kalmış bir Amerikalı tipi değil.

— *Elif de Hawaii'ye yabancı olmasa gerek. Hatırlıyorum, daha önce Ayşen orada yaşarken onun yanına gitmiş olduğunu söylemiştiniz.*
— Nişanlısı ile o zaman tanışmışlar zaten. Bu arada Joshua büyüyor ve Ayşen çok iyi bir anne. Ayşen'den çok çok şey öğreniyorum. İçimden geçen o ki; bir gün Ayşen'le oturup sohbetler yaparak onun annelik deneyimlerini kitap haline getirmek, aktarmak istiyorum.

"Joshua muhteşem bir potansiyeldir ve olabileceğinin en iyisi olması gerekir" anlayışıyla Ayşen ve kocası Kelly beraberce çok bilinçli bir değerler ortamı yaratarak, onun dengeli bir şekilde gelişmesine çok özen gösteriyorlar.

Bir örnek; Joshua beş yaşında. Ve annesine sürekli rakamlarla ilgili sorular soruyor. "Anne iki, bir daha ne yapar?" diyor. Ayşen de, "ıı?" filan yapıp düşünüyor güya ve sonra, "Sen biliyor musun kaç ediyor?" diye soruyu ona yansıtıyor. Joshua da "Bana sor" gibilerinden soruyor zaten. Böyle bir oyun geliştirmişler. Bu oyunda da genellikle bakıyorsun,

"Aaa" diyorsun, "çocuk bayağı karmaşık şeyler soruyor". Ben karışmıyorum.

Ve bir keresinde, bu bahsetmiş olduğum yolculukta, Joshua, "Anne 15, 15 daha kaç eder?" dedi. Şimdi bayağı yüksek rakamlar bunlar. Ayşen yine düşündü ve sonra "Joshua kaç eder?" dedi. Sessizlik. Bayağı bir sessizlik. "30 eder" dedi sonra. Hem Ayşen hem ben "Aaa! Joshua, aferin sana! Nasıl bildin?" filan diye ikimiz de hayretler içerisinde çığlık çığlığa çocuğa döndük. O da dedi ki, "10, 10 daha 20 eder. 5, 5 daha 10 eder. Üç tane 10, 30 eder" dedi. Bir sistem bulmuş kendine göre, biz iyice bir coştuk "Aferin!" diye.

İkinci ziyaretimde Ayşen "Baba" dedi, "o günden sonra Joshua bana soru sormamaya başladı. Dikkatimi çekti. Bu kez ben ona sormaya başladım ama, 'Konuşmak istemiyorum anne' diyor", "Peki nasıl yorumluyorsun bunu?" dedim. "Anaokulundaki öğretmenine sordum" dedi. Öğretmen, "Peki hiç onun başarısını göklere çıkardığınız oldu mu?" demiş. Ayşen de, "Böyle bir şey olmuştu" diye anlatmış, "çok etkilendik. Hem dedesi, hem de ben göklere çıkardık onu". Öğretmen, "İşte ondan dolayı" demiş. "Çocuk, o başarıyı gölgelemek istemiyor".

— *Hangi çocuk ister? Peki ne yapılması gerekiyormuş?*
— Ne yapılması gerektiğini sormuş Ayşen de. "Şu anda bekleyeceksiniz" demiş öğretmen. Ayşen, "Peki siz ne yapıyorsunuz?" demiş. Öğretmenin dediği şu; –ve Ayşen, "Hakikaten baba, o zaman farkına vardım" diyor– mesela dört yaşındaki öğrencilere, "Kendi öykünüzü yazın" diyormuş. Tabii öğrenciler daha harfleri bilmiyorlar. Onun için kendilerine göre bir şeyler çiziyorlarmış boş sayfaya. Ama bazıları harfleri öğrenmişler a, b, c diye yazıyorlarmış. Ayşen "Öğretmen" diyor, "şöyle yapıyor. Diyormuş ki: 'Sen kitap harfleri ile yazıyorsun, –diyelim ki öbür çocuğun adı Jimmy olsun– Jimmy de, Jimmy harfleri ile yazıyor.' Hiçbir yargılama, 'Aferin sana harfleri öğrenmişsin' falan yok". Yani katiyen övme yok. Gayretini, sadece "tanıyor". Farkına varıyor. Söylüyor. Ama

göğe çıkarma, aşağı düşürme hadisesi yok. Onun için hepsi faaliyetine devam ediyor. Çizgisi neyse, gayretten vazgeçmiyorlar. Ama yargılama süreci içerisine girildiği zaman, "Aferin, bak ne güzel. Gördün mü bak, bu kitap harfleri ile yazıyor" diyecek olursa öbürünün kendi işine bakış tarzı değişecek. Ve yapmamaya başlayacak.

Biz çığlık çığlığa "Aferin Joshua!" deyince çocuk, "Göklere çıkardılar beni. Şimdi bir şeyi yapamazsam ne olacak?" demiş.

— "Bu kadar sevindiklerine göre, yapamazsam da bu kadar üzülüyorlar demek" diye bir keşif söz konusu.

— Evet. "Göklere çıkaran, yerin dibine de batırır. Söyler ya da söylemez. Ama bunun doğal sonucu bu!" hadisesi.

— Bu örnek, daha önce konuşmuş olduklarımızla çelişmedi mi? Takdir konusunu konuşmuştuk daha önce. Ve siz örnek olarak 50 yıllık bir süreçte izlenen iki yazı grubunu vermiştiniz. Övgü temelli olan grubun başarısı söz konusuydu.

— Ama dikkat edersen burada çok ince bir durum daha ortaya çıkıyor.

— Evet, çok önemli şimdi bu anlattığınız örnek.

— Evet. Onun için de özellikle girmesini istiyorum bu kitaba. Şimdi, özellikle olan şu; peki ne yapabilirdik biz Joshua ile? "Nasıl güzel bir sistem bulmuşsun. Bak çözebildin. Demek ki bunu değişik zamanlarda kullanabiliyorsun" gibi bir gözlem yapmak gerekirdi.

— Takdir var yine.

— Yani, yargılama anlamında olmayacak. İşte bunu keşfetmişler, ki üniversitede anaokulunda öğretmen olacaklara bunu bir sistem olarak okutuyorlar.

— Abartılı biçimde "Aferin!" dendiği zaman bir yargılama oluyor bu?

— Yargılama oluyor.

— Abartılı bir "Çok güzel yaptın!" da yargılama oluyor?
— Yargılama oluyor, evet.

— Peki, yine söyleşide bir soru dile getirmiştim takdir konusunu konuşurken. Sürekli alkış alanın gelişebilmesi mümkün mü diye ve sürekli çok takdir edilen, çok güvenilen çocuk, o takdir edilmekten dolayı kendisini bir baskı altında hissetmiyor mu diye sormuştum.
— Ve önemli bir konu.

— Siz de o baskının takdirden, güvenden kaynaklanmadığını, beklenti temelli tavırdan kaynaklandığını söylemiştiniz?
— Evet.

— O beklenti tavrından dolayı mı, yoksa işte sürekli takdirden dolayı, –beklenti dile getirilmese de– çocuğun bunu sezmesi, yani işte tam da Joshua'nın içine düştüğü durum mu söz konusu yoksa?
— Şimdi burada işte, "Yargılama ne demektir?" konusunda çok bilinçli olması lazım geliyor eğitimcinin, ana-babanın.

— Pardon, ne kadar süremiz kaldı?
— 40 dakikamız var. Yetmezse yine buluşabiliriz. Bu önemli bir gözlemdi.

— Çok önemli. Daha önceki o sorunun cevabı da şimdi gelmiş oldu böylece: Takdir etmek, daha doğrusu ne yaptığının, ne yapabildiğinin farkına vardırmak ama yargıda bulunmamak.
— Ben bir de şunun farkına vardım; ne kadar gözden kaçabiliyor bunlar. Benim de şimdiye kadar belki gözümden kaçmıştır.

Yurtdışında ben insan ilişkilerine, özellikle çocuklarla ilişkilere çok dikkat ediyorum ne yapıyorlar diye. Bir sakinlik var ana-babada. Gerginlik yok.

Belki kadının üç tane çocuğu var, uçağa binecek falan

ama böyle bir gerginlik, telaş hali yok. Ve sürekli mırıl mırıl konuşuyor, anlatıyor çocuklara. Çocukta mızmızlık da olsa, annenin ona bir tepkisel davranışı olmuyor.

— *Yani, yetişkinliğinin gereğini yapıyor.*
— Evet. "Çocuktur yorulabilir" diye davranıyor. Onun karşılığında ihmal de etmiyor, konuşuyor. "Yoruldun değil mi tatlım?" diyor, "Anlıyorum. Bak 15-20 dakika sonra uçağa bineceğiz. O zaman ben sana yastık veririm, uyursun" diyor. Ve sürekli böyle bir konuşma hali var.

Ve bir de şu dikkatimi çekti, parklarda, havaalanlarında filan, çocuk insan olduğundan dolayı, herhangi bir yeni şey gördüğü zaman, "A ben yeni bir şey gördüm" deyip, bırakmıyor. Hemen annesine dönüyor, ya da yanındaki kimse ona. Paylaşma isteği çok önemli. Ve ana-baba durumunda olan kişiler bunun çok farkındalar. Çocuk ancak paylaşabildiği zaman –evvelden konuşmuştuk, hani İngilizce geliyor demiştim ya, onu "recognition" hadisesi... yani geçerli kılma–, "Senin varoluşun geçerli, algılayışın geçerli ve sen, varsın" mesajını çocuk ancak öyle algılayabiliyor. Onun için, "Ne güzel!" deyip annesine bakıyor, annesi gülümseyerek, "Ben de farkındayım" diyor. Sürekli bu var. Ve boşa gitmiyor çocuğun farkında oluşu.

— *Bu gözleminiz Amerika'ya mı, Avrupa'ya mı ait?*
— Bu, daha ziyade bu yazki gezi izlenimleri ama bu Avrupa ile müşterek bir tavır diye bir izlenim kalmış bende. Avrupa'da pek kalamadım, ondan dolayı çok gözlemim olamadı ama sık sık bunu gözledim; parkta, değişik ortamlarda. Ve Ayşen'in sürekli yaptığı bir olay olarak görüyorum. Yani çocuk bıdı bıdı bıdı konuştuğu zaman boşuna konuşmuyor. Bir dinleyeni var; "Haa" diyor, "Anladım", anlatıyor. Daha sonra diyor ki, "Joshua, çok yoruldum tatlım. Biraz gözlerimi kapayacağım. Bir 15 dakika sonra konuşabilir miyiz?" diye izin istiyor. Ve izin veriyor çocuk. Bunu çok önemli görüyorum ben. O kadar önemli ki bu. İşte onun olabileceğinin en

iyisi olması kavramı çerçevesinde ortam. Ruhun gıdasını görüyorum.

Varoluşun beş boyutu hadisesinden bahsetmiştik. En önemli şey; çocuğun yaşantılarını o yaşarken dinleyebilmek, paylaşabilmek. Neden paylaşıyor çocuk? Elinde değil. Var olmanın zorunlu koşulu.

— *"Ben buradayım!" diyor.*
— Evet. Yani bir de, "Bu heyecan verecek bir durum mu?", bunu keşfetmek peşinde: "Ben çok heyecanlandım, bu heyecan verecek bir durum mu?". "Haklısın, heyecan verecek bir durum" mesajını alıyor. Burada dikkat edersen, mesela şöyle yapılırsa eğer sağlıksız olacak herhalde –bunu varsayıyorum–, "A canım, bak ne güzel farkına vardı! Aaa, bak annesi gördün mü, bunun farkına vardı!" gibi bir tavır içerisinde olmak, bence sistemi bozar.

Ama o farkına vardığı zaman, "Ben de seninle beraberim" şeklinde bir tavır sergilemek. En sağlıklı olan tavır bu.

— *Çocuklara okulda kırmızı kurdele takılırdı. Hem diğerleri, hem de kırmızı kurdele takılan o çocuklar harcanmadı mı böylece?*
— Çok yanlış. Hem kurdele takılan, hem de kurdele takılmayan harcanıyor aslında. İkisi de harcanıyor.

— *Kurdele takılanın nasıl harcanmış olduğuna açıklık getirmek iyi olacak.*
— Kurdele takılan nasıl harcanıyor? Bir kere sürecin doğallığı bozulduğundan dolayı çocuğa bir kaygı girmeye başlıyor; "Ya kurdelelik olamazsam ikinci kere?" diye.

Kurdele takılmayan da, "Acaba bende bir bozukluk mu var?" diye düşünüyor. Ve bu sefer ne oluyor dikkat edersen, keşfetmek için, gelişmek için olması gereken süreç, "takdir toplamak için", "kurdele almak" için olmaya başlıyor. Halbuki kriter ne demiştik? Kişinin gelişimi, olabileceğinin en iyisi olması. Her şeyin ona göre ayarlanması lazım. O varolu-

şun beş boyutunu yaşatabilecek bir sürecin olması gerekir o takdir konusunda; yani, "Ben varım, ben doğalım, ben değerliyim, ben yapabilirim ve ben sevilmeye layığım" şeklinde.

— "Nasıl" takdir etmemiz gerektiğine dair yeni ve önemli bir açıklama getirmiş oldunuz: Yani "Yargılama" cümleleriyle olmayacak. Yargılama nerede başlıyor?

— Evet. Yargılamadan kaçınmak lazım. Yani bir diğeri ile kıyaslama hadisesine girdiğin andan itibaren yargılama başlamış oluyor.

Bu iki tane gözlem; biri Joshua ile ilgili, diğeri de parklarda, havaalanlarında, çocukların doğal olarak, yaşarkenki deneyimlerini, yaşantılarını çevresindekilerle paylaşırken aldıkları destek. Destek demekten daha ziyade; o paylaşım ortamının yaratılması. Verdiğim örnekteki. Bunları çok önemli görüyorum. Ve yine korku kültürüne geliyor; korku kültüründe bunun olması mümkün değil. Otorite böyle değersiz biri hizasına girip de "Aa, evet, görüyorsun" deme durumunda filan olmuyor.

Kulağı çınlasın, Çiğdem Kâğıtçıbaşı'nın anlattığı, Frankfurt Havaalanı'nda gözlediği durum; karı-koca Frankfurt'tan Türkiye'ye gelecekler. Çiğdem de bekliyor. Uçağa tam biniş zamanlarında, zannederim işte bavulları filan var, ondan dolayı ana-baba biraz kaygılı, bir oğlan çocuğu var yedi yaşlarında filan. Bir de kız çocuğu var dört buçuk yaşlarında filan. Kız çocuğu önce annesine gidiyor, "Ne dediğini duymuyorum ama" diyor Çiğdem, "sorusu, 'değil mi anne?' diye bitiyor". Kadın farkında bile değil. Başka yere odaklanmış vaziyette. Bir daha, bir daha soruyor sonra vazgeçiyor, belli ki cevap alamayacak. Babasına gidiyor, babasının ceketinden tutup yukarıya bakıyor ve yine bıdı bıdı bıdı konuşup, "değil mi?" diyor. Adam farkında değil. Birkaç kere de ona tekrar ediyor. Onun da duyduğu yok. Ondan sonra ağabeyine gidiyor kız. Çiğdem diyor ki: "İçim parçalanıyor haline. Allahtan ağabeyi döndü, baktı dinledi, cevaplar verdi, kafasını filan salladı. Bunun üzerine çocuk sustu". Bunu ben Çiğ-

dem'in bir seminerinde dinlemiştim. O da Amerika'da hocalık yaptı. Ve sık sık gözlemleri o; anne öğrenciler çocukları ile gelirler, profesörle konuşurken çocuğu bir şey söylediğinde, öğrenci profesöre "Affedersiniz" der, çocuğun göz hizasına iner, onunla konuşur konuşur, ne ise sorusu cevaplar, sonra, "Özür dilerim" der yeniden profesöre ve profesör de bunu anlayışla karşılar. Orada bir "insan" var çünkü. Sadece boyu küçük.

Şimdi bakıyorum, o Frankfurt Havaalanı'ndaki Türk ailesinde nasıl oluyor? O çocuklarımız zaten üç, dört, beş yaşına kadar, "Ben varım" duygusunu ne kadar alıyor? "Ben doğalım" duygusunu ne kadar alıyor? "Ben değerliyim" duygusunu ne kadar alıyor? "Ben yapabilirim" duygusunu ne kadar alıyor? "Ben sevilmeye layığım" duygusunu ne kadar alıyor? Bu o kadar önemli ki. Yani bunu 45 yıllık meslek yaşamım içerisinde böyle çığlık çığlığa bağırarak duyurmak istiyorum Türkiye'ye! "Bundan daha önemli bir şey yok sizin çocuğunuzla ilişkinizde". Çünkü işte Daniel Goleman'ın bu "Duygusal Zekâ" çalışmasında, bir sürü çalışmayı gözden geçirdikten sonra ortaya çıkardığı şu; Hangi meslekte olursa olsun, hangi cinsiyette olursa olsun, hangi yörede olursa olsun, hangi iş türünde olursa olsun, kişilerin başarısının altında yatan –yüzde 85 oranında–, kişinin özgüveni. Kişinin özgüveni de yedi-sekiz yaşına kadar, bu dediğim o beş varoluş boyutundaki etkileşimlerinden oluşuyor. Yani mistik bir şey değil bu. Havada değil. Çok açık seçik şekilde. Hatta teknoloji çok gelişse ölçebilirsiniz bile günde kaç etkileşim oluyor bir ailede ve bunun yüzde kaçı varoluş beş boyutunu...

— ... *reddediyor! Üstelik tam tersini yaptığını sanarak...*

— Evet, evet. Ve bazı boyutları da, "Sen varsın. Varsın ama sende bir bozukluk var" şeklinde. Duyuyor soruyu, "Sus" diyor, "sus! Yeter! Öf!" Bunun anlamı da; "Sen varsın. Kabul ediyorum ama sende bir bozukluk var. Sorma artık bu kadar soru". Sadece o bilinci geliştirebilsek bizim ailelerimizde, eğitim sistemimizde, devlet-vatandaş ilişkisinde... Önemli görü-

yorum ben bunu.

Yeniden, "Neden geliştiremiyoruz? Neden buna körüz?" dediğimde de, "Çocuk nedir?" sorusuna verilen cevap buradan çıkıyor ortaya. "Çocuk muhteşem bir potansiyeldir"i inanç olarak, temel adım olarak kabul etmedikçe, öbürleri "mış gibi" bir durum oluyor.

— Joshua'nın sizinle ilişkisinde o günden sonra bir farklılık oldu mu?

— Son gittiğimde, "Joshua" dedim, "sen evvelden sorular soruyordun, rakamlar, oyunlar oynuyordun?" Şöyle bir baktı, "Hıı" dedi, "şimdi sormuyorum". Yani, "Geç onları" diyor. Ve görüyorsun yani, gayet kesin bir tavır içerisinde. Beklemekten başka çare yok.

— Elif okulu bitirdi, Timur ile kitap oluşturmaya giriştiniz. Kendi işi devam ediyor değil mi Timur'un?

— Timur'la ben New York'ta bayağı kaldım. İşi devam ediyor. Çok yoğun ama çok mutlu. Müthiş bir gelişim fırsatı yakalamış durumda. İşi gelişiyor. Ve yönetici olmanın gücünü keşfediyor. Bu gücün içerisinde, eğer kendi gelişimini takip etmezse koflaşabileceğinin farkına varıyor. Onun için, enteresan, yoğun okuma sistemi içerisinde ve gelişen bir insan olma konusunu ciddiye alıyor.

Bu beraber kitap yazma turumuzda da o konuşurken, ben konuşurken, kasetlere kaydederken, farkına vardığım o ki, Timur birçok boyutun daha farkına varmaya başladı. Ve mesela Erich Fromm'u keşfetti. Onun sevmek üzerine olan kitabını okuduktan sonra zannederim altı-yedi arkadaşına tavsiye etti, kız arkadaşına da bir tane alıp hediye etti.

— Bir yıl aradan sonra Amerika'ya gittiğinizde, ki bu kez gittiğinizde –yaptığınız çalışma nedeniyle– farklı, buradan gitmenin baskın olduğu bir gözle baktınız

— Çok güzel söyledin. Canan, ben ona "avcı gözü" diyorum.

— O "avcı gözüyle" neler avladınız? Yazmakta olduğunuz kitabınızın konularına kesinlikle girmeyin. Sizin açınızdan onların tadını kaçırmak istemem. Bir değişim olarak, bir yenilik olarak, –halihazırda savaşan, ki buna ne kadar "savaş" denebilir bu tartışılabilir, bir ülke ve seçim arifesindeydi– neler çarptı gözünüze?

— Avcı gözüyle baktığım zaman, Amerika'da burada gördüğüm ve şikâyet ettiğim konuların birçoğunun orada da –az sayıda da olsa– var olduğunu gördüm.

— Örneğin?

— Sokağa işeme. Pis kokma hadisesi.

— Yok muydu bu, yoksa vardı da siz mi şimdi gördünüz?

— Dikkat etmemişim. Kaldırımların geçilemez olması mesela.

— Orada da?

— Evet.

— Seattle'dan mı, nereden bahsediyoruz?

— New York'ta, Seattle'da, Los Angeles'ta gördüm bunları.

— Bu üç kenti mi gezdiniz?

— Şikago'ya da gittik. Birçok yerleri gezdik. Küçük kasabalara filan girdik çıktık.

— Sokağa işeme, kaldırımların geçilemez oluşu, başka?

— Mesela, insan ilişkilerinde görünen sosyal yakınlığı, yardımlaşmayı hakikaten gördüm, yaşadım ama bunun arkasında da çok önemli bir yalnızlık var. Yani bizim anladığımız anlamda bir yardımlaşma ve yakınlık değil bu. Kişi hiç tanımadığı, bilmediği kimseye, bir değeri ayakta tutmak için yardım ediyor ama onun sınırları son derecede kesin belirlenmiş vaziyette. "Bunun ötesinde başka bir şey bekleyemezsin" var. Ve beklenmemesi gerektiği de yaygın bir anlayış olarak benimsenmiş vaziyette. O zaman, çok enteresan bir

şekilde, bunun getirdiği hem bir güven var, hem de bir yalnızlık var. Onun ilk defa farkına vardım. Derinlemesine farkına vardım.

— *"Bak başının çaresine" yaklaşımı var yani, "ipotek koymamak" anlamında değil.*
— Evet. Temel değerler arayışının çözülmemiş olduğunu gördüm. Ve Amerika bu 11 Eylül hadisesinden sonra, şimdiki Irak Savaşı'nın devam etmesiyle hakikaten temel değerler bakımından, yağ ile suyun ayrılması gibi ayrılmış durumda.

— *"Savaşa karşı olanlar" ve "taraf olanlar" diye mi?*
— Evet, evet. Bunun da altında yatan insana bakış tarzı tabii. Yani bir tanesi, "Senin Irak'a gidip, 'Sizin şu yönetimde olmanız lazım ve sizin şu yönetim içerisinde hareket etmeniz lazım' demek ne haddine?" diyor.

— *Ekranlara da yansıdı; bu aralar Amerika'da bu konuda protestolar yoğunlaşmış, yürüyüşler başlamış, "Çekilin Irak'tan" diye...*
— Evet. Bunu diyenlerin; insan nedir, yaşam nedir, yaşamın anlamı nedir, politik güç nedir, devletin vazifesi nedir falan gibi bir dizi bakış tarzında farklılıklar var. Ve büyük şehirde, eğitilmiş olanlarla, küçük kasabalarda eğitim düzeyi düşük olanlar arasında kesin olarak bir farklılık var. Böyle enteresan bir durum var.

— *Bu fark, eğitim düzeyi yükseldikçe, "Savaşa hayır" denmesi yönünde sanırım?*
— Evet. Ayrışmaya doğru gitme var. Onu açık seçik görebiliyorsun. Özellikle seçim ortamına doğru gittiklerinden dolayı tartışma fırsatı ortaya çıkıyor.
— *Ki siz de seçim ortamında ziyaret etmiş oldunuz.*
— Seçim ortamıydı. Onu görebilme durumum oldu. Ve şimdi, Kerry mi kazanır, Bush mu kazanır bilmem ama görülen

o ki seçimi kim kazanırsa kazansın, bu tartışma devam edip gidecek.

Kitapçılara girdiğim zaman, politik alanla ilgili on kitaptan sekizi Bush'u yerin dibine batıran türden kitaplar. Yani, "son derecede çıkarcı, yüzeysel, ahmak, bilinçsiz" veya "mafya babası" şeklinde gösteren kitaplar. Başlıklarından anlayabiliyorsun daha bakar bakmaz. Bunları yazanlar da yılların gazetecileri, yılların...

— *Yani kamuoyunu etkileyebilecek ağırlığı olan isimler.*
— Tanınmış kişiler. Onun için, oluşum halinde bir toplum. Onu görüyorum. Ama eğitim sisteminin tümüne baktığım zaman, Avrupa'ya, Avrupa kültürüne merhaba diyebilecek, evrensel insan haklarına merhaba diyebilecek ve Amerika'nın geleceğini uygar ülkelerle işbirliği içerisinde arayabilecek türden kişilerin ağırlığı artacak –eğitim sistemi o şekilde çalışıyor çünkü–, ondan dolayı ilerde o olacak diye düşünüyorum.

Fakat Timur'un dikkatimi çektiği bir nokta var ki; o konuda onun gözlemlerine dayanmak zorundayım, o çünkü işi itibariyle medya ile ilgileniyor. "Baba" diyor...

— *Nasıl bir iş bu?*
— Bir internet sitesinin sahibi ve bu internet sitesi, televizyon kanallarına ve radyo evlerine hizmet veriyor. Ondan dolayı Timur bu televizyon ve radyo sahipleri ile karşı karşıya gelip, konuşma durumunda.

— *Dikkatinizi çektiği nokta ne oldu?*
— "Baba" diyor, "esasında dört tane temel kapitalist var" diyor Amerika'da. Yani gazetelerin, radyoların, televizyonların sahibi sadece dört tane şirket. "Bu dört tane şirketin dışında kalanların sesi yok" diyor. "O nedenle son derecede deneyimliler ve olayların veriliş tarzı nasıl olması lazım, vurgulama nerede olması lazım biliyorlar. Gerçeği saklamanın çok kötü olduğunu ve geri tepeceğini biliyorlar ama, gerçeği verirken öy-

le ustaca dokunmalar yapıyorlar ki yavaş yavaş kendi istedikleri yönde aktarabiliyorlar hadiseyi baba" diyor. "Ondan dolayı" diyor, –ki ilk defa böyle konuşuyor Timur, ilk defa. Genellikle Amerika'nın tam anlamıyla özgür bir medya ortamında olduğunu söylerdi. Şimdi içine girdiğinde– "bu olmuyor baba" diyor, "ve bu kişiler menfaatleri çerçevesinde, dünya olaylarını verirken, Amerika'daki olayları verirken, her ne ise verdikleri, toplumsal kamuoyunu oluştururken kendi menfaatleri yönünde çok önemli etkiler yapıyorlar ama belirgin olarak parmağını basacağın bir şeyi vermiyorlar ortaya."

— *Gerçeği çarpıtırken, bunu yaparken açık verilmiyor yani?*
— Verilmiyor, ama bunu sistematik olarak yaptığından dolayı iki, üç, dört, beş ay içerisinde varmak istediği noktaya varıyor durumu oluyor.

— *Toplam dört şirket.*
— "Toplam dört" diyor, "Türkiye'deki durum aynen orada da var" diyor. Türkiye'yi de gözlemiş geldiğinde. "Türkiye'dekini hemen görüverdim ve içim burkulmuştu" diyor, "ama şimdi aynı durumun burada olduğunu görüyorum. Ve bunun için", enteresan bir şey, "bir şey yapmamız lazım ve yapacağız" tavrı içerisinde. O tavır hoşuma gidiyor. Kafasından geçen şu: "Bunun farkına varan Amerikalı, eğer farkına varırsa, farkına vardırabilirsek, buna böyle sessiz kalmaz. Önemli olan farkına vardırabilmek. Farkına varmaması için de son derecede ince düzeyde çalışıyorlar."

"Sadece" diyor, "bu şirketlerin sahiplerinin kimler olduğunu ortaya koyabilsek yeter, çünkü" diyor, "görünüşte belli değil". Ne bileyim ben, "7 bin 800-7 bin 900 tane televizyon kanalı var" diyor, "Amerika'nın her tarafına yayılmış vaziyette. Ama bunlara baktığın zaman bütün bunların sadece dört tane sahibi var aslında" diyor.

— *Bu dört "sahip" biliniyor tabii?*
— Evet. Büyük şirketler işte; "Fox, ABC, CBS, NBC" diyor.

— Ve çok kanallılık, çok seslilik görüntüsü altında, bu 8 bine yakın "değişik" versiyonun ardında sadece ve sadece dört şirket "konuşuyor" özgürce...

— Evet. Bunların farklı görünümleri. Mesela Time Worner, yani esasında iki üç tanesinin birden, o büyüklerin bile sahibi, CNN'in de sahibi Time Worner. Bu önemli bir gözlem.

Dediğim gibi, Amerika oluşum içerisinde. Ve bunun bilincine varmış olan kişiler, yazıyorlar, çiziyorlar, konuşuyorlar. Aynı buradaki gibi, medyada o kadar ilgi, yer bulmuyor. Chomsky mesela. Televizyonlara davet edilmiyor. Yok. Gazetelerin köşesinde yazı yazamıyor. Yok. Ama adam kitap yazdığı zaman ilk baskısı 7 milyon-10 milyon satıyor. Yani takip eden bir grup var.

— 7-10 milyon, ama ABD yaklaşık 300 milyonluk bir ülke ve medyada, o yaklaşık 8 bin kanalda kendine yer bulamıyor?

— Medyada kendine yer bulamıyor. Ve kitabını basanlar da bu büyük patronların yayınevleri değil.

Dediğim gibi, oluşum halinde Amerika. Yani benim gönlümden geçen; bunların farkında olan Amerikalıyı tanıyalım ve "Merhaba kardeşim" diyelim onlara. Tümüyle itmeyelim. Onlara, "Merhaba kardeşim" diyelim ve onları nasıl güçlü kılabiliriz diye düşünelim. Çünkü Amerika'da olup bitenler bütün dünyayı etkiliyor. Elimizde değil etkilememesi. Böyle bir bakış tarzı içerisinde olalım; Avrupa olsun, biz olalım. Hangi tür Amerikalı ile konuştuğumuzun farkında olalım.

— Peki, bu savaş karşıtı olanlar lehine giderek büyüyen bir topluluktan söz edebilir miyiz?

— Evet. Yani istatistiklere baktığınız zaman, öyle.

— Kendileri için de dünya "daralmış" oldu. O bombalamalarla birlikte çok büyük bir anti-Amerikan söylem yükseldi kendiliğinden. Dünyanın güvenliği hiçe sayıldı ama kendileri için de artık dünyanın hiçbir yeri güvenli değil.

— Çok iyi farkındalar bunun, bilenler. Çünkü bu aydınlar gidip geliyorlar diğer ülkelere, seyahat ediyorlar. Aynı kasabada oturup, dünya ile ilişkisi olmayan insanlar gibi değiller. Öbürlerinin umurunda değil. Umurunda değil. Almış kocaman kamyonunu, gidiyor işte çiftçi ve bilmem ne konusunda, "Bana ne?" diyor. Umurunda değil. "Güçlü benim. Benim sözümü tutsunlar"; böyle bir tavır içerisinde. Bunu da tabii bu kadar açık seçik söylemiyor. Usturuplu söylüyor.

— Görmüş olduğunuz, daha doğrusu sizin yeni farkına vardığınız şeyler var.
— Bu çatlamayı çok açık seçik görebildim bu seçim ortamında ve bir de avcı gözüyle baktığımdan dolayı görebildim.

— Peki bu çatlamada din öğesi de var mı?
— Var. Var. Yani bu bağnaz diyebileceğim grup, tümüyle Bush'u tutuyor. Ve o grupların eğitim düzeyleri düşük; meslekleri daha ziyade küçük esnaf veya çiftçi. Ve zaten Avrupa ile yoğun ilişkisi olmuş, eğitim almış olanın bir Avrupalının bakışı ile temelde çok benzerlikleri var; insan nedir, insan ilişkileri nedir falan konusunda. Müthiş benzerlikleri var. Ondan dolayı çok rahat alışveriş yapabiliyor Avrupa ile Amerikan üniversiteleri.

— Timur'un peki burada gözlemlediği ve onu şaşırtan yeni bir farkındalık oldu mu?
— Timur, büyük bir öfke duydu. Ve geldiği nokta şu oldu bitirdiği zaman; yakınlarına baktı, bizim ailedeki erkeklere, hiçbirisinin yüzü gülmüyor, hiçbiri mutlu değil. Ve hepsi çocuklarını kalıplamaya çalışıyor; şöyle olmamalısın, böyle olmalısın falan hadisesi. Çok açık seçik gördü.

İlişkilere baktı. Mesela işte akrabamız meslek sahibi insanlar var; bir tanesinin kitap okuduğu yok. Ve hepsi herhangi bir konuda fikir söylemeye hazır. "Bilmiyorum" demez. Hepsi dünyayı yönetmeye kendisini haklı ve yeterli gö-

rüyor. Yani dünya konusunda falan herhangi bir fikir sor, pat pat bu böyledir, şu şöyledir diye yargılamaya hazır. Yaşam sürecinden coşkuyla zevk alıp, bu yaşamın muhteşemliğinin farkına varma yok. Karı-koca ilişkisinde yok, ana-baba-çocuk ilişkisinde yok, eğitimde yok, kitap okumada yok. Şu yok, bu yok. Ve insan ilişkilerini şöyle özetledi Timur: "Türk erkeği, benim gördüğüm kadarıyla, müthiş bir yalnızlık içerisinde. Çünkü farkına vardığı şu ki; 'Ben güçlü olmazsam güçlü olan beni halledecek. Onun için benim ona fırsat vermemem lazım'. Bu yüzden de sürekli güçlü olma durumunda ve öbürü kendisinin hakkından gelmeden, ilk fırsatta, yakaladığı zaman karşıdakinin hakkından gelmek zorunda hissediyor kendini. Ve bunu da yaparken kültürün mekanizmalarını kullanmak durumunda; selamünaleyküm demesi lazım, davet etmesi lazım, rakı içmesi gerekiyorsa rakı içmesi lazım, her ne ise bütün numaraları çekmesi lazım. Her ikisi de biliyor ki ama, ikisi de birbirini kolluyor. Bir iş yaparken, 'Ben kendi menfaatimden başka bir şey düşünmem, fırsatını bulduğum zaman senin menfaatini düşünmeden şu işi bitirmek istiyorum' yaklaşımı var. İkisi de bunu bekliyor birbirinden. Bunun verdiği muazzam bir yalnızlık var."

— *Çok kısa bir zaman dilimi içinde çok keskin gözlemler...*
— "Bu yalnızlığı gidermek için de" diyor, "işte bol bol kafayı çekme, bol bol sigara içme, eve gittiği zaman bağırıp çağırma var. Çünkü, 'Bu hayat boku bokuna akıp gidiyor' duygusu var bir yerde. Bir yerde de bunun farkında. Parayı kazanan da mutlu değil. Çünkü onu koruması yine ayrı bir durum olacak. Güçlü olabilir ama ondan da güçlüler çıkabilir. Kaybedebilir yani dikkat etmezse. Ayrıca o paranın anlam kazanacağı bir yaşam ortamı yok" diyor. Böyle olunca, "Mesela" diyor, "ben sokakta yürürken herhangi bir şekilde saygı duyulan bir yaratık değilim. Omuz vurup geçiyor, önüme geçiyor. Yani benim varoluşumun farkında bile değil. *(Dışardan ezan sesi duyuluyor: İstanbul için iftar vakti)* Ve bu varoluşu-

mun farkında olmayış bende müthiş bir yalnızlık, yani, 'Ben insan olarak değersizim' duygusu yaratıyor. Şimdi geliyorum seninle beraber olduğum zamana; 'Aaa, Timur bu mu?' falan diye birdenbire böyle çok ilgi gösteriliyorum. Değerliymişim gibi bir tavır içerisindeler. Ama biliyorum ki bu benim bir insan olmamdan kaynaklanan bir hadise değil. Senin oğlun olduğumdan dolayı olan bir şey ve bu hiç hoşuma gitmiyor. Çünkü öbürünü yaşadığım için biliyorum; bir insan olarak, 'Affedersiniz, çarptım, özür dilerim, sizin sıranız, buyurun geçin' diye bir durum yok" diyor.

— Böldüm, çünkü zamanımız bitmek üzere ama konuşacaklarımız bitmedi? Araba kiralamaya gideceğim demiştiniz ve 19.30'da bekleniyorsunuz. Şöyle yapalım mı? Birlikte gidebiliriz ve devamını oraya yakın bir yerde oturup bitirebiliriz. Bunun için zamanınız var mı?

— Yarınki Dumlupınar Üniversitesi konuşmam için hazırlanmam lazım. Hazırlık yapamadım bu uğraşılardan dolayı. Onun için kafam oraya takılı iken tam kendimi veremem konuşmaya. Tekrar bir zaman ayarlayayım.

— "Tekrar buluşalım" diyorsunuz. O halde Timur'un Türkiye'ye dair izlenimlerini bitirip, çıkalım hemen. Aksi halde yetişemeyeceksiniz randevunuza.

— Timur'un farkına vardığı birçok şey var ve ben onlara yeni kitapta yer vereceğim.

— Bir Amerikalı gözüyle onu en çok rahatsız eden, varoluşu hiçleyen insan ilişkileri ve erkeklerin yalnızlıkları mı oldu sadece?

— Bir de, kadınlarla ilgili oldu. Mesela, kadının o yokmuş gibi davranması... "Günaydın" diyor, cevap alamıyor veya gülümseme filan hadisesi, o yokmuş gibi olması. "Bizim kültür içinde aslında sana iltifat ediyor" dedim. "Nasıl yani?" dedi.

— Etkilendi; çünkü gözlerini kaçırıyor.
— Eveet! "Kadın" dedim, "seni erkek olarak görürse bakmaz. Orada, 'Sen erkeksin, benim sana bakmamam lazım' mesajı var. Ondan dolayı, gülerek, çok rahat konuşuyorsa, 'Sen erkek misin l'an? Seninle istediğim gibi konuşurum, gırgır geçerim' mesajı var." "Aaaa?!" dedi, "Çok farklı bu!" Ve tam da bu konuşmamızdan beş dakika filan sonra, hoş bir kız beni tanıdı, otelde kalıyorduk, geldi konuştu. Timur onunla konuşmak istedi ve kız böyle kaçamak kaçamak oldu filan. "Baba" dedi Timur, "çok kızardım buna ama, nedenini öğrenince şimdi çok hoşuma gitti."

— Çok şirin bir naz, cilve...
— Çok şirin hakikaten.

— Bilmeyince ama, ne kadar farklı "okunabiliyor" değil mi? Okunamıyor daha doğrusu.
— Okunamıyor, çünkü kesinlikle farklı oluyor Amerikalılarda. Onun yorumunu getiriyor. Çok tatlı şeyler olacak. O kitapta bunların hepsini konuşmalar şeklinde vermek istiyorum.

— O kitaptan konu çalmayalım şimdi.
— Kitapta konuşmalar şeklinde vermek istiyorum bunları. Ama çok güzel etkileşimler, anılar olacak.

— Sizin de orada "yeni" şeyler görmüş olmanız ilginç.
— Joshua ile ilgili bir şey daha anlatayım, sonra bugünü kapatalım. Joshua'ya öykü anlatıyorum ve anlattığım zaman da kaydediyorum kasete. Sonra dinliyor. Şimdi tabii bu öykülerin temel başlığı; "Joshua Story's", "Joshua Öyküleri", yani içinde Joshua var. Ne yapıyoruz? Şimdi Joshua esas kahraman ve öyküde Joshua'nın hayvanlarla konuşma gücü var; hayvanların dilinden anlıyor, hayvanlar da onun dilinden anlıyor.

Mesela diyorum ki "kuş". Kuşların lideri var. Ona bir

isim veriyor. Mesela, "Mısır Kafalı" dedi; "Corne Head". Niye öyle dedi bilmiyorum, kuşun ismi "Mısır kafalı". Ondan sonra, onun işte bin tane kuşu var. Kedi var. Onun ismi. Yazmıştım, unuttum isimlerini. Böyle 10-15 tane kahraman var. Kedi komutanın da kendi askerleri var. Tavşanlar var, köpekler var. O kendisi söylüyor; orangutanlar var.

Hepsini yazıyoruz ve ben hikâyeyi anlatmaya başlıyorum; İşte kızı kaçırıyorlar ormana, annesi ağlayarak gelip yalvarıyor Joshua'ya, "Ne olur, gidip kızımı kurtarın. Haydutlar kaçırdı" diye. Joshua da diyor ki: "Merak etme. Ben onu kurtarırım". Ve "Mısır Kafalı"yı çağırıyor. "Elemanlarını gönder, uçsunlar, ormanda farklı bir şey görüyorlar mı? Sonra da gel bana söyle" diyor. Tabii kuşlar uçtukları için her yeri görüyorlar; şurada bir araba park etmiş bilmem ne filan, ondan sonra Joshua ekibini kuruyor, gidiyor, haydutlara diyor ki: "Kızı bırakın". Onlar, "Sen kimsin?" falan derken, kuşlar adamın kafasını gagalamaya başlıyor tık tık.

Ve ben anlatırken Joshua da sürekli hikâyenin içine giriyor: "Şimdi bunu yapıyoruz!", "Şimdi şunu yapıyoruz!", "Şunu çağırıyorum; köpekler geliyor", "Arkadan yılanlar geliyor!" Ben birkaç kelime söylüyorum, o birkaç cümle söylüyor. Beraberce oluşturuyoruz hikâyeyi.

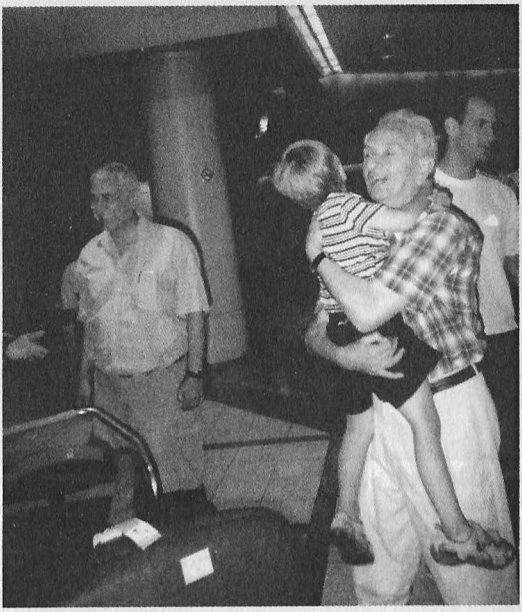
Annesi anlattı; ben gittikten sonra kulaklığı takıp bunu dinlerken yerde kahkahalarla kıvrılıp, tepiniyormuş.

— Dinliyor bir de "eserini"...

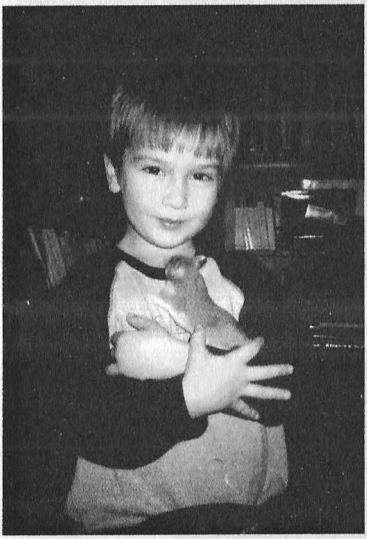
— Dinliyor. Bu, bence yaratıcı bir süreç ve ana-babalara öneriyorum; yani kendileri anlatmasınlar, öyle bir öykü yapsınlar ki çocuk da işin içerisine girsin ve öykü oluşurken, çocuk da yapılandırsın onu. Katkıda bulunsun "şimdi ne oluyor" filan şeklinde. Ve kaydetsinler. Onlar orada olmadığı zaman çocuk kulaklığı takıp, dinleyebilsin. Böylelikle televizyonla rekabet edebilecek bir durum da ortaya çıkıyor.

— "Televizyon günleri"nin çocuk masalları... "Veee Kahraman Joshua, televizyona karşı!"

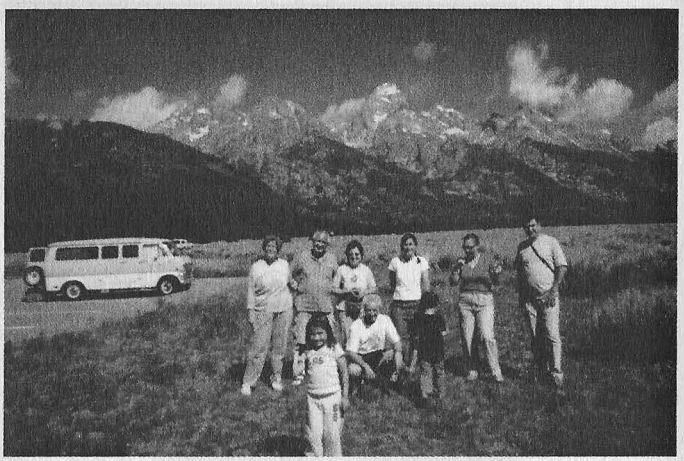
— Kendileri yarattığı için çok daha canlı oluyor. Ve ikinci kere bu sefer yavaş yavaş başlıyorlar senaryoyu değiştirmeye. İşte başka yeni hayvanlar geliyor, başka güçler işin içerisine girmeye başlıyor, farkına vardığı şeyleri koymaya başlıyor. Bir gelişim hadisesi doğuyor. Evet. Hemen çıkalım şimdi.

11 Temmuz 2004. Havaalanında karşılanış. Joshua dedesinin ağabeyinin boynuna atlamış, arkada da Timur dayısı; 3 nesil bir arada.

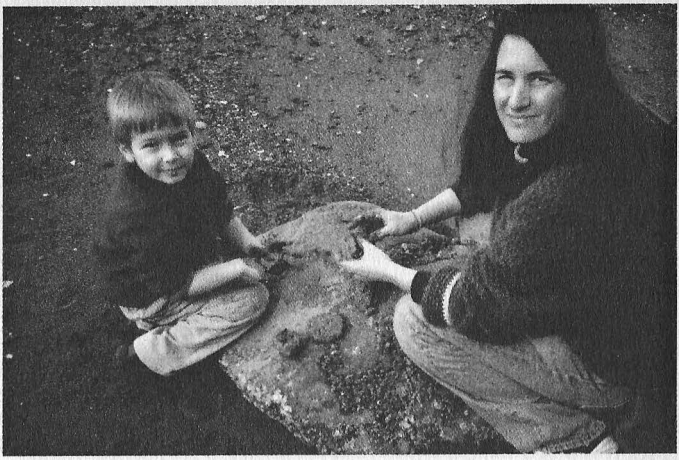
Joshua, artık bildiğini kendine saklamaya kararlı.

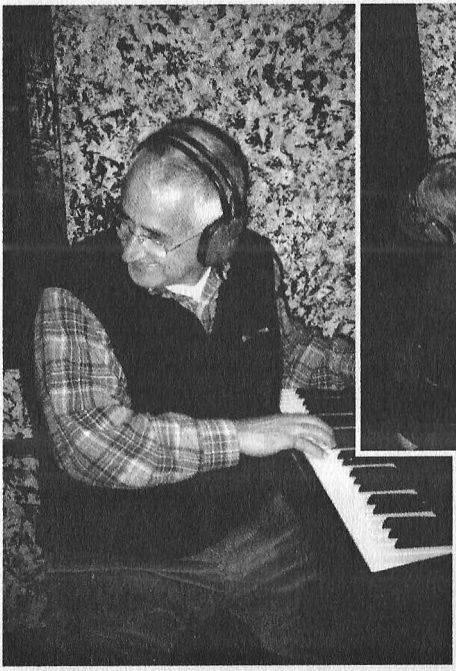
Cüceloğulların 2004 yazı ABD çıkarmasından bir kare: (Soldan sağa) Emily, Doğan, Şenol, (oturan, Şahin Cüceloğlu), Ayşen, yeğen Doğan Cüceloğlu'nun eşi Gülşen, yeğen Doğan Cüceloğlu. Arkası dönük olan Joshua. Öndeki kız çocuğu ise yeğen Doğan Cüceloğlu'nun kızı Alara.

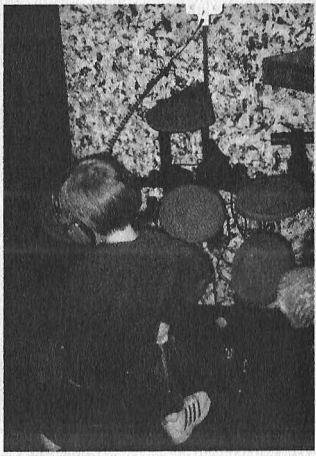

2004, Temmuz. Joshua, anneannesi Emily ve dedesi Doğan Cüceloğlu ile.

Ayşen ve Joshua.

Masal yaparken...

28 Ekim / Perşembe / Saat: 15.00
Etiler / Ofis

— Geçen konuşmamızda bir ertesi gün Kütahya yolculuğunuz vardı. Bugüne randevu verebilmek için birkaç seminerden bahsetmiştiniz. Ardından da cezaevinde bir konuşmanız olacaktı. Kütahya'daki seminerden ve cezaevi çalışmasından bahsetmek ister misiniz?

— Sence de eğer bir mahzuru yoksa, isterim gerçekten de. Kütahya'ya gidişimin gelişimin birkaç yönü var. Onu paylaşmak isterim.

Bir tanesi; Kütahya'ya uçak olmadığı için ve otobüslerin kalkış saatleri benim konuşma zamanıma çok uymadığı için, –21 Ekim Çarşamba günü saat 14.00'te Kütahya'da Dumlupınar Üniversitesi Merkez Kampusu'nda konuşmaya başlamam lazımdı– bir araba tutayım dedim. Arabayla gideyim, hem özgür olayım, hem de arabayla döneyim dedim. Bir akşam orada kalırım ve böylece öğrencilerle de bol bol konuşma fırsatı bulurum diye düşündüm.

Ozan Timur adında bir öğrenci arkadaş ilişkileri kurmuş, takip etmişti. Ozan, "Geldiğiniz zaman rektörle görüşürsünüz, dekanla görüşürsünüz" dediği zaman, "Ben bundan hiç hoşlanmam, mümkün olduğu kadar öğrencilerin arasında kalmak istiyorum" demiştim. O da dekanla konuşmuş. Profesör Doktor Cem Şensöğüt bana telefon etti. Kendisi Mühendislik Fakültesi dekanı. "Biz çok öğrenci merkezliyiz. Hiç merak etmeyin, sizi protokole boğmayız, öğrencilerle haşır neşir ederiz. Öyle bir sorununuz olmaz" dedi.

— Yalnız öğrencilere verilecek bir seminer miydi? Konusu neydi?

— Öğrenciler için konuşmak istiyordum ben. Konusu da; "Varoluş, Yaşam ve Değerlerimiz." Araba tutmak için sağa

sola başvurdum. Burada hep Amerika'daki şirketlerin temsilcilikleri var; Hertz, Avis gibi ve hepsi de havaalanında. Benim ev burada. *(Etiler'de)*. Dedim acaba Levent'te, Şişli'de, yakında bir yerde ve Türklerin kurduğu bir şirket var mı?

— *Ofisten çıktığımızda Mecidiyeköy'e gidiyordunuz?*
— Mecidiyeköy'de buldum bir tane. Telefon etmiştim daha önce. –internetten bulmuştum–, "Tamam" dediler.

Arabayı aldım, bindim ama hareket ettirdiğim zaman –bir kere araba çok pisti. Temizlik yapılmamış. Fırsat bulamamışlar– hissettim ki motor çok çalışıyor gaza bastığımda. Anlayamadım ne olduğunu. Her neyse. Bir de benzin bitmek üzereydi. Işık yanıyordu. "Merak etmeyin bu sizi 30 kilometre filan götürür" dediler.

O akşam arkadaşım Yavuz'a telefon ettim. "Burada benzinci nerede var? Bu bitmek üzere. Yola çıkmadan önce benzin doldurtmam lazım" diye. Arabam olmadığı için İstanbul'da bu durumları bilmiyorum.

— *Hiç mi araba kullanmıyorsunuz İstanbul'da?*
— Hayır, kullanmıyorum.

— *Türkiye'ye gelişlerinizde araba kullanmıyor musunuz?*
— Kullanmıyorum. Halbuki uzun yolda araba kullanmak beni dinlendiriyor, hoşuma gidiyor.

— *Kullanmama nedeninizi sorabilir miyim?*
— İstanbul'daki trafik karmaşası ve stresinden dolayı. Kullanmak ayrı dert, park etmek ayrı dert. Zaten tecavüz edildiğim duygusu içerisindeyim, iyice artıyor tecavüzler. O duygu çok fazlalaşıyor. İhtiyacım yok diye düşünüyorum. Bir de, burada araba kullanırken öğreneceğim alışkanlıkların hepsi bana ters düşen; saldırganlık, arsızlık gibi alışkanlıklar olacak, kendimle çelişki içerisine düşeceğim şeklinde bir duygum var. Yaşadım çünkü onu. Neyse.

Sabahleyin kalktım, benzin doldurdum, yola çıktım. Vites

değiştirirken yine dikkatimi çekti ki, zorlukla karşılaşıyorum ama yine de mümkün oluyordu. Derken bu gittikçe arttı. Ve Adapazarı üzerinden Bilecik'e doğru döndüm...

— *Yolda kaldım demeyin.*
— Pamukova'da Varan tesisleri var, orada durdum, üniversiteye telefon ettim, "Ben yola çıktım, geliyorum" şeklinde bilgi verdim Cem Bey'e.

Bozhöyük'e girerken, saat 12.15-12.30 civarında vites sistemi artık iyice bozuldu. Mesela bir sürü ışıktan geçiyorum, ışıklarda durduğum zaman vitesi üçten bire inemiyorum. Almıyor. Yok. Tıkandı kaldı. Ve en nihayet ikiye getirdiğim zaman caart diye bir ses çıkıyor. Ve öyle bir hale geldi ki, ben Bozhöyük'ten Kütahya'ya kadar dördüncü viteste gittim. Değiştiremedim. Çok önemli tehlikeler atlattım. Tırmanma şeritleri, koca koca kamyonlar yavaş gidiyor, ben yavaşlayamıyorum. Yavaşlayacak olursam yolda kalacağım. Fakat şansım yaver gitti; denk getire getire, hesaplayarak, ince hesaplar yaparak, kampusa kadar gittim ve arabayı park ettim. Saat 2'ye 5 vardı.

Kapıdan girdim, "Geldiğimi söyleyin" dedim. "Herkes sizi bekliyor" dediler. Çok hoş da bir anım oldu: Arabayı park ettim, sırt çantamı aldım, amfiye doğru yürüyorum. Amfinin nerede olduğundan da çok emin değilim. Baktım bir kız öğrenci geliyor. "Affedersiniz, amfi bu yönde mi?" dedim. "O yönde ama doldu. Yer yok. Giremezsiniz" dedi.

— *Harika! Geri dönseydiniz!*
— Hah ha. Ben de, "Bensiz başlayamazlar" dedim. Şaşırıp şöyle bir baktı tuhaf tuhaf. Sonra gittim, rektör bey, dekanlar, profesörler ve çok kalabalıktı. 600 kişilik konuşmaya gelen muhtemelen 1100 kişi falan vardı. Tıklım tıklım dolmuş vaziyette.

Eğitim Fakültesi'nin dekanı, sağ olsunlar çok ilgi gösterdiler, "Önce" dediler, "gelin bir dinlenin. Bir çay için". İki katlı binayı çıktık, bir çay getirdiler, içtim. Dedim ki: "Arabamın

böyle bir durumu var. İlgilenir misiniz? Bir sanayiye falan götürsek. Yarın dönmek istiyorum ama mümkün değil bununla dönmem." "Bizim şoför ilgilenir. Siz merak etmeyin hocam" dediler. Gelen şoföre durumu anlattım, arabanın plaka numarasını falan verdim. Gitti. Çayı içtikten sonra biz de konuşmak üzere amfiye indik. Üniversite çok hoşuma gitti.

— *Dumlupınar Üniversitesi demiştiniz değil mi?*
— Evet. Dumlupınar Üniversitesi. 12 yıllık bir üniversite. Kampus yeni. Çok güzel yapmışlar. Selçuklu mimari tarzını takip etmişler, binaların dağılım tarzı, mekân kullanışı çok hoşuma gitti. Öğrenciler cıvıl cıvıl. Öğretim üyeleri genç, son derece güler yüzlü. Müthiş bir ilgi var. İki saate yakın konuştum orada.

Öğrencilere, "Bu konuşmamdan sonra sizinle çay içmek, sohbet etmek isterim" dedim, "yani benim sorum bu filan diye bire bir değil, öyle bir zamanım yok. Psikoterapist de değilim, klinik psikolog da değilim. Kişisel sorunları değil, felsefi sorunları konuşalım yaşamla ilgili" dedim. Konuşma sonrası bir saat soru-cevap şeklinde oldu. Çok güzel sorular sordular ve hiç kimse ayrılmadı. Çok mutluydum.

Şimdi, soru-cevaptan sonra benim beklentim, öğrencilerle kafeteryada bir araya gelmek. Şöyle bir grup olsun, konuşalım, gülüşelim, onların enerjisini paylaşmak istiyorum mümkün olduğu kadar, geç saatlere kadar onların arasında kalayım. Özlediğim oydu. Ama böyle bir teklif gelmedi. Nasıl bir organizasyon olduğunu bilmiyorum. Onun için rektör vekili, "Biz sizi akşam davet etmek istiyoruz" dedi, "evde sizinle beraber yemek yemek istiyoruz. Rektör bey de gelecek".

— *Üniversite adına sizi ağırlamış oldular.*
— Evet. Ağırlamış oldular ve benim içimde kaldı öğrencilerle buluşmak hadisesi. Ve kendi kendime karar verdim, dedim ki: "Şimdiden sonra bu konuda daha açık seçik konuşmalıyım ve ısrar etmeliyim demek ki".

Bilmiyorum daha önce bahsetmiş miydim, başka bir üni-

versiteye davet etmişlerdi, gitmiştim, 40 kadar öğretim üyesi vardı, kocamaan bir amfide önde oturuyorlardı. "Öğrenciler nerede?" dedim. "Biz kendi aramızda konuşalım dedik" dediler.

— Bundan bahsetmemiştiniz. Ne zaman oldu bu?
— Sekiz-dokuz yıl önce. O zamandan beri üniversite öğretim üyeleri davet ettiği zaman kabul etmiyorum. Diyorum ki: "Öğrenci Derneği ile konuşun, onlar davet etsin". Böylelikle mutlaka öğrenci ile temas kurmak istiyorum.

— Çocuklar da sizi nasıl ağırlayacaklarını bilememişler anlaşılan.
— Çocuklar çok istiyorlardı beraber olmayı ama nasıl organize olacaklar, ne olacaklar, yolu yordamı bilemediler. Bana ulaşamadılar da esasında soru-cevaptan sonra. Böyle bir kalabalık çemberinin arasında götürüldüm ben. Sonra yavaş yavaş diğer profesörler de ayrılmaya başladı ve netice itibariyle düşündüğüm gibi olmadı.

Çok güzel bir geceydi. Üniversitenin geleceği ile ilgili çok güzel enerjiler var, planlar, programlar var, onu öğrendim.

— Kimler katıldı yemeğe?
— Rektör ve eşi, rektör yardımcısı ve eşi. Ve rektör yardımcısının evinde olmuştu bu, onun iki tane çocuğu vardı. Çok tatlı bir aile. Onlar da katıldı.

Sonra beni üniversite, TÜTAV diye bir otel var, oraya götürdü. Saat gece bire doğru şoför telefon etti, "Araba yapıldı" dedi. Getirdiler ve adamın ücretini kredi kartı ile ödeyemedim, Allah'tan yanıma para almıştım.

— Bu, şirkete ait olması gereken bir ödeme değil mi?
— Onu anlatacağım işte. Ertesi gün sabahleyin yola çıktım, saat 08.30'a doğruydu. Bu kez yeni bir yoldan gittim; daha küçük bir yol ama ormanların içerisinden geçiyor, çok güzeldi, Bozhöyük'e gitmek için o yolu kullandım.

Otelden çıktım, 4-5 kilometre sonra baktım yolda bir erkek, besbelli ki yoldan geçecek araçları bekliyor, durdum. "Termik santrala gidiyorum" dedi. Aldım. Onunla konuştuk yolda. Manzaralar öğrenmek istedim insanların hayatından. Kadrolu olarak çalışmıyormuş ve onunla ilgili sorunları vardı. "Devlete karşıyız" dedi.

— *Santralda mı çalışıyormuş?*
— Evet. Termik santralda. Sözleşmeli olarak çalışıyormuş ve memnun değildi o durumdan.

— *Devlete niye karşıymış?*
— Yani, "Devlete karşı güçsüzüz. Bu devletin işletmesi ama bizim haklarımızı korumakla ilgili herhangi bir bilinç ve iyi niyet yok. Bir aile nasıl sırf kendi cebini düşünerek şirket işletirse burada da bize aynı tavırla bakıyorlar" dedi. "Özel şirket olsa mücadele edersin, hakkını ararsın da ama işletme devlete ait olunca daha da zorlaşıyor bunu yapabilmek, hak aramak. Ama bir avukat bulduk, birleştik, dava açtık. Bilmiyorum nasıl sonuçlanacak" dedi. O konuyu öğrendim.

Sonra biraz ilerledim, baktım 12-13 yaşlarında bir oğlan çocuğu benim gittiğim istikamete doğru yürüyor yolun kenarında. Yavaşladım, koştu geldi. "Nereye gidiyorsun?" dedim, İlerdeki küçük bir kasabanın adını söyledi. Ortaokula gidiyormuş. "Niye bu saatte gidiyorsun, geç kalmadın mı?" dedim. "Ben" dedi, "sahura kalkmıştım. Uyuyakalmışım".

— *Okula gidiyor.*
— Okula gidiyor. Aldım arabaya konuşmaya başladım. 12 yaşındaymış. Sabah kalkıyormuş, babasını traktörle çifte götürüyormuş. Traktörü bu kullanıyormuş. Geldikten sonra da okula gidiyormuş. Şunun farkına vardım ki, okula gitmesi zorunlu olduğu için okula gidiyor. Herhangi bir şekilde okuma arzusu, öğrenme arzusu, gelişme durumu falan yok. "Ne olmayı bekliyorsun ilerde?" dedim. "Amcamın oğlu polis oldu. Ben de polis olabilsem iyi olur" dedi. Böylelikle, motivas-

yon düzeyi pek yüksek olmayan, okumayı tamamıyla araç olarak gören ve bir an evvel baştan atıp para getiren bir işe sahip olma hadisesini gördüm orada.

Onu bıraktıktan sonra yolda bir üçüncü kişi aldım; Bozhöyük'e gidiyormuş.

— *Tam "memleketimden insan manzaraları" olmuş...*

— Onu istiyordum zaten. İşçiymiş. Onun köyünden hep inşaat işçisi çıkarmış. Köydekilerin hemen hepsi inşaat işçisi ve beraber çalışıyorlar. Yani bir usta, kendi köyünden işçileri alıyor. Çünkü böyle çalışınca, anladığım kadarıyla disiplin oluyor o ekipte. Ve süreklilik oluyor. Kaliteli iş yapıyorlar bu şekilde. "Bana ne, ben seninle bir daha çalışmayacağım ki" diye bir durum olmuyor. O ustanın ekibi oluyor ve o usta da dışarı karşı söz verebiliyor kaliteli iş için. Bu da yavaş yavaş ustabaşı olma durumundaymış. Ve Türkiye'nin her tarafına gidiyor, belirli bir inşaat şirketinin içerisinde yer almış vaziyette. Dört çocuğu varmış.

— *İnşaat şirketinin fasonu yani?*

— Şirket nereye gönderirse oraya gidiyor ekibi ile beraber. Dört tane çocuğu var, bunun üç tanesi kız. Oğlanı okula gönderiyor. Öyle bir şekilde söyledi ki, "Öbürleri kız" dedi. Yani; onları okula göndermeye gerek yok, onlar kısmetini bekleyecek. Artık hayırlısıyla ne zaman kısmetleri çıkarsa evlenecekler.

— *Kaç yaşlarındaydı?*

— Tahmin ediyorum, 39-40 civarlarında. Değişik konularda konuştuk. Benim en çok dikkatimi çeken çocuklarla ilgili tavrı oldu. Okuyan çocuğunun da herhangi bir şekilde bir meslek sahibi olup daha ileriye gideceğine dair bir umut hissetmedim onda da. Yani, okuma-yazma bilsin, mektubunu yazabilsin, aklı başında olabilsin, ehliyetini alabilsin falan şeklinde bir tavır var. Bilgiye yönelik, dünyayı öğrensin, kendisini öğrensin, keşfetsin şeklinde bir tavır yok. Ve kızlarla ilgili de herhangi bir şekilde, kültürün verdiği düzenin dışında bir

düşünce kesinlikle yoktu. Bozhöyük'te ineceği zaman durdu, "Affedersiniz, ben soracağım soracağım, ayıp olmasın diye soramadım ama, ne iş yaparsınız siz?" dedi. Emekli öğretim üyesi olduğumu söyledim. Baktı yüzüme, tam oturtamadı yani nasıl bir iştir o, bu adam kim? Biraz farklı geldi ona. Öyle bir izlenim elde ettim.

İstanbul'a geldim, araba şirketi ile görüştüm. "Çok pahalı, çok pahalı yaptırmışsınız" dediler, "biz bunun üçte birine yaptırırdık".

— *Arabayı kiraladığınızda herhangi bir garanti-güvence belgesi imzalanmıyor mu?*
— Kapsamlı bir kaza sigortası yaptırıyorum içim rahat olsun diye ama araba bozulduğu zaman esasında onu da düşündüm, zamanım olsa onlara telefon edip konuşacaktım fakat öyle sıkışık bir durumum vardı ki telefon edip konuşacak imkânım olmadı. Onu anlattım kendilerine. Çok kibar davrandılar ama ellerine düştüğüm belliydi. "Üzgünüz, kusura bakmayın" dediler. "Bir müşteri sizden araba tuttuğu zaman bu arabanın bakımının yapıldığı ile ilgili bir güven var içinde. Hayatım tehlikeye girdi" dedim, "ciddi şekilde hayatım tehlikeye girdi."

— *Hayatınızı riske atmışlar ve ödeme de yapılmıyor öyle mi?*
— Birkaç günlük görüşmelerden sonra, "Bana hiç para vermeyebilirsiniz" dedim, "ama şunu da bilin ki siz çok yanlış bir yoldasınız. Eğer bu yolda ilerlemek istiyorsanız, bir kere bir girişim yapmışsınız, tebrik ederim. Hakikaten sadece yabancıların denetimi altında olan şirketler gelişmesin, Türklerin kurduğu şirketler de gelişsin. Elbette isterim bunu. Fakat böyle bir tavır içindeyseniz eğer, kısa bir süre içerisinde isminiz çıkacak. Ve şimdi anlıyorum neden insanlar ille de bir yabancı isim arıyorlar."

— *Güven.*
— Niye kendini daha güvende hissediyor? Çünkü "cavur"un

ahlak anlayışı giriyor işin içerisine. Ve onu düşündüm Canan, Türkiye'nin temel sorunu insan. İnsanda da temel sorun, ahlak anlayışı. Bu kişilerin kurmuş olduğu mekanizma içerisinde motor bakımcısı da var, teknisyeni de var ama bu motor bakımcısı ve teknisyenine de götürmek lazım arabayı. Ayrıca bunların da işini iyi yapması lazım. Öyle bir sistem kurmaları lazım ki, bu işin başındakilerin sorumlu olması lazım ve bu sorumluluk içerisinde de o sistemin gereğini yapmaları lazım; yağı değişti, yağ kondu. Gece saat birde otele gelen usta, "Abi, bir damla yağ çıkmadı içerisinden, kurumuş. Yani sizi Allah esirgemiş, müthiş şanslıymışsınız. Bu arabayı nasıl kullandınız, buraya kadar getirdiniz, benim aklım almıyor" dedi, "içi parçalanmış". "O parçaları bir torba içinde arkaya koyun" dedim. Hakikaten baktım ki bir kısmı parçalanmış, anlamıyorum ben tabii teknik şeyleri...

— Durumu kendilerine ilettiniz. Yapabileceğiniz başka şey yok mu?
— Yapabileceğim başka neler olabilir bilmiyorum ama zamanım çok kıymetli olduğundan dolayı kendilerine ilettim sadece. Benim verdiğim paranın yarısını vermeyi kabul ettiler.

— Yarısını mı? Tazminat davası açma hakkınız bile var.
— Bence olması lazım. Onu bile düşündüm. Ama fark ettim ki sürece ve bürokrasiye güvenim yok, bu arada benim tarafımı temsil edecek adama da güvenim yok yani her noktada olan insanlara güvenim yok bu toplumda. Bunun çok iyi farkına vardım, müthiş bir yalnızlık hissettim. Bir güvensizlik duygusu hissettim ve o havaalanında dediğim şirketler dışındakilerle çalışmamaya karar verdim; güvenebiliyorsun hiç olmazsa. Çünkü ne ise o kuruluşun sistemi, takip ediyor onu sonuna kadar. İsmini verince, sahipleniyor, takip ediyor. Her araba geldiğinde gözden geçiriliyor. Ben o şirketlerden çok araba kiraladım bugüne kadar ve herhangi bir sorunla karşılaşmadım bakım olarak, teknik olarak.

Bunlar Mecidiyeköy'de, yakın diye ve bir de desteklemek

istedim, yani "Niye" dedim, "böyle hep yabancıya gideyim ki?" Ve, öğrendim!

Şimdi, bu süreçte bir; araba konusundaki işleyen sistem –ve çok tehlikeli bir zaman geçirdim–, ikincisi de; –üniversite ile ilgili– gücün kendinden aşağıdakileri düşünmekten daha çok kendini düşünme hadisesini gözledim. Yani üniversite öğrencileri ile daha çok zaman geçirme fırsatı yaratılabilirdi benim için. O akıllara bile gelmedi esas itibariyle ve kim güçlüyse onun elinde kaldım.

— Çünkü bugüne kadar talep de genellikle bu yönde olmuştur. Aksi durumda kendilerini size karşı mahcup hissederlerdi.

— Çok önemli bir noktaya dokundun. Tahmin ediyorum öyledir. Benim de öyle isteyeceğim düşünüldü herhalde ama daha önceden öğrenci ile ve dekan beyle konuşmamda ısrarla bunun üzerinde durduğum için, "Ben oraya öğrenciler için geliyorum, öğrencilerle beraber olmak istiyorum. Mümkün olduğu kadar konuşmadan sonra onlarla sohbet etmek istiyorum" mesajını vermiştim. Burada benim sorumluluğum da şöyle; ben, "Hayır, öğrencilerle beraber olmak istiyorum" diye ısrar edebilirdim. Buna önem verecek bir bilinç vardı orada. Benim sık sık yaptığım hata bu. Yani daha belirgin, daha ısrarlı, daha açık seçik konuşmak gerekiyor. Orada aksıyorum ben. Ondan dolayı sorumluluğumu alıyorum. Sadece gözlem yapmak istedim.

— Ardından cezaevinde yapacağınız konuşmalar vardı. Daha önce hiç cezaevinde mahkûmlara seminer vermemiştiniz değil mi?

— Hayır. Vermemiştim.

— Bu ilk. Anlatır mısınız?

— ÖZGE-DER diye bir derneği temsilen Nevin Öktem adında bir hanımefendi benim ofisimle ilişki kurmuş ve anlatmış. Sonra faks çekmiş, malzeme göndermiş. Bu, özgürlüğünden

yoksun gençlere destek verme amaçlı ve sivil bir kuruluş. Özellikle, genç mahkûmların haklarını koruma, onları yasal hakları konusunda bilgilendirme ile ilgili faaliyet gösteriyor.

— *Hukukçuların oluşturduğu bir kuruluş mu?*
— Dernekte çalışanlar hukukçular. Avukatlar. Ve yılların avukatları. Herhangi bir mali kazançları yok. Tamamıyla gönüllü olarak çalışıyorlar. Böylelikle sistemin daha sağlıklı çalışmasına yardımcı olmak istiyorlar; yani çocukların hakkı yenmesin. Hukuki sistem olduğu gibi, gereğince uygulansın. Kanuni hakları neyse o haklar çerçevesinde süreçleme yapılsın, ezilmesin bunlar genç yaşta.

— *Genç yaşta derken hangi yaş grubundaki mahkûmlar?*
— 12 ile 17 arası. Mahkûm 18 yaşına geldiğinde büyükler kısmına alınıyor.

— *Çalışmaları çerçevesinde sizden istenen?*
— Benden talepte bulunulduğunda, işte, "Koşulları inceliyoruz, yardım etmeye çalışıyoruz" denildiğinde, beraberce hapishaneye gideceğiz, çocuklarla konuşacağız, inceleme yapacağız, beni de danışman olarak kullanacaklar sandım. Algılayışım öyle oldu. Danışman olarak kullanacaklar, böylelikle ne yapılabilir, nasıl yapılabilir, nasıl bir ortam oluşturmak lazım, ne gibi eğitim programı olabilir, bunlarla ilişki içerisine giren insanlar nasıl eğitilmeli falan gibi sorular soracaklarını sandım.

Takvimim içerisinde 26 ve 27 Ekim müsaitti. Onlara bildirdim. Bunlar Türkiye'nin her yerini geziyorlar. Bu çocuk hapishanelerini.

— *Merkezleri?*
— Ankara'da. Bu çocuk hakları ile ilgili Ankara Barosu'nun o bölümünün başındaki hanım, Türkay Aslı, aynı zamanda bu derneğin içerisinde çok önemli bir koordinatör rolü oynuyor. Ve Türkiye'nin her tarafına gidiyor onlarla beraber. Çok memnunum onları tanıdığıma.

— *Sizden talep ne oldu?*
— Benim konuşma yapmamı istiyorlarmış.

— *Nerede ve hangi konuda?*
— Bayrampaşa Tutukevi'nde. Anladığım kadarıyla Bayrampaşa Tutukevi'nde çocuklar için özel bir yer yok. Bu H tipi bir cezaevi. Yetişkinler için yaratılmış ortama, biraz yer ayrılıp çocuklar da alınmış durumda. Yedi ayrı koğuş. Ve koğuşlar bir araya konamıyor, bu tehlikeli olabilirmiş. Ondan dolayı her bir koğuşa ayrı ayrı konuşmak gerekiyormuş.

— *Koğuşlar kaçar kişilik?*
— Koğuşların sayısı değişik ve hangi baza göre gruplandırıldığını da pek bilmiyorum. Ama anladığım kadarıyla hapishane müdürü ve oradaki Cumhuriyet Savcılığı kendisi organize edebiliyor. Böyle bir yetkileri var. Suçlara göre, yaşlara göre veya disiplin durumlarına göre organize edebiliyorlar koğuşları. 80-85 kişilikten 35 kişiliğe kadar koğuşlar vardı.

— *Yedi koğuşun hepsine konuşma yaptınız mı?*
— Yedi koğuşun hepsine yaptım, sadece son gün... yani birinci gün dört konuşma yaptım, dört koğuşa ayrı ayrı.

— *Hangi konuda konuştunuz?*
— Onu anlatacağım şimdi... ikinci gün, iki koğuşu birleştirdiler. Yedi taneydi koğuş sayısı. Ben altı konuşma yapmış oldum.

Hangi konuda konuşma yapacağım konusunda ben önce havada kaldım. Ondan dolayı rica ettim, Ankara'dan gelmiş olan arkadaşlarla bir gün önce oturduk, üç saat kadar bir görüşme yaptık. Onlara sorular sordum nasıl yardımcı olabilirim diye. Benim temelde uğraştığım konular ne, anlattığım şeyler ne, kitaplarda ele aldığım konular ne, onların bir listesini yaptım onlara. "Bunların içerisinde hangileri en çok yardım edebilir bu arkadaşlara?" diye sordum. Bir saatlik bir konuşma zamanım oluyordu her bir koğuşa.

Ve sonunda şu konu üzerinde bir öneride bulundum, kabul ettiler; "İnsan ilişkilerinin önemi üzerinde duralım" dedim, "burada iletişim tarzlarını ve 'sen' bilinci, 'ben' bilinci, 'biz' bilinci kavramlarını işleyelim, bunu da gerçek bir öykü çerçevesinde yapalım. Ve 'sen' bilinci 'ben' bilinci, 'biz' bilinci bu öyküde nasıl yer alabilir? 'Sen' bilincindeki kişi bunu nasıl yaşayabilir, 'ben' bilincindeki kişi bunu nasıl yaşayabilir, 'biz' bilincindeki kişi bunu nasıl yaşayabilir, bunu ele alalım. Bundan sonra da, 'Farkına varan insan yeni bir insandır' kavramı üzerinde duralım".

Farkına varan insanın yeni bir insan olması, öğrenmenin önemi üzerinde durarak, nasıl ki 10 bin yıldır hayvanlar –10 bin yıl önceki aslanla, kaplanla, kediyle, fille, köpekle bugünkü aslan, kaplan, kedi, fil, köpek arasında fark yok, çünkü biyolojik evrim milyonlarca yıl alıyor. 10 bin yıl saniye gibi biyolojik bakımdan– değişmedi ama 10 bin yıl önceki insan toplumu ile bugünkü insan toplumu müthiş farklı. Neden? Çünkü insan öğrenebilen bir yaratık. Ve öğrendiğini uygulayabilen bir yaratık. Demek ki farkına varan insan değişebiliyor. Bu kavram üzerinde çok durdum.

Ve bir seçim var. Yaşamınızda bir seçim var. O seçimin farkında olmak, o seçimi yakalamak hadisesi.

Böylelikle anlattığım öykü... bilmiyorum daha önce anlatmış mıydım sana? Bir banka... altı-yedi yıl önce mi neydi, bu bekleyenlere numara verme henüz yoktu bankada, havale yatırmak üzere bankaya gittiğim zaman...

— Anlatmıştınız. İlgilenmeyen, elindeki evraklarla uğraşan ya da telefonla konuşan görevliler karşısında, kaba kuvvet denilebilecek bir saygısızlıkla işini...

— O değil. O değil. Belki bunu anlatmamışımdır. Havale gönderecektim. Bankaya gittim. Sıra numarası da yok. Baktım havale yapılacak yerde sıra gibi bir şey var. Sıraya girdim mi girmedim mi bilemedim, çünkü bir yığılma var. Sıra nerede başlıyor, nerede bitiyor, nereye doğru kıvrılıyor bilemedim ama bir yerden girdim. İlerledik. Tam görevli kızın karşısına

geldim, birisi önüme pat diye giriverdi. Sinirlendim, "Beyefendi!" dedim, baktı, "Sıra sizde mi?" dedi. Kasadaki kız, "Sıra beyefendide" dedi beni göstererek. Adam çekildi ama üç kafalı oldum: Biri benim kafam, biri sağ omzumdan uzatmış kafayı, bir de sol omzumda bir kafa var. Üçümüz de nefes alıp veriyoruz. Ve ağız kokularını hissediyorum. Müthiş rahatsız oldum. İçimde böyle bir öfke, yani dirsek vurmak istiyorum sağa sola. Birdenbire farkına vardım ki, yahu ben Silifke'den çıkmayıp da orada büyüsem, esnaf olsam bunların yaptığının aynısını ben de yaparım. Çünkü benim kültürümde erkeğin erkeğe yakın durması ve abanması mesele değil yani.

— Sanki kuyrukta birbirine ne kadar yapışık dursan sıra o kadar çabuk gelecekmiş gibi bir algılama var. Kişisel mekân algılaması neredeyse yok. Bu konuya hiç girmedik. Bunun nedeni?

— Önce istersen bunu bitireyim, ondan sonra ona geleyim. Şimdi, farkına vardım bu algılamanın... ama bu söylediğim erkekler arasında. Erkekler arasında bu önemli değil, kadın-erkek olunca biraz farkına varıyorlar. Kadın-erkek mesafesine saygılılar.

— Hayır, böyle bir saygı, genellikle, yok.

— Öyle mi?

— Evet. O yüzden de bir kuyruğa girmek söz konusu olduğunda dirseklerinizi olabildiğince geride tutarak, alan, boşluk yaratıyorsunuz etrafınızda.

— Onu yaşamadığım için bilemiyorum tabii. İşte bunu bir "kültür meselesi" yapınca, kişilerin bilerek beni rahatsız ettiklerini düşünmedim. Adam bunu bilmediğinin dahi farkında değil. Hayatta böyle bir şey de olabilir hadisesinin farkında değil. Onun üzerine, ben dedim başka bir şey yapayım. Şimdi öfkem gidince birdenbire çok rahatladım. Ve çocuklara da böyle anlattım hapishanede; "Döndüm" dedim, "böyle burun buruna bakıştık birbirimizle. 'Merhaba' dedim,

'Merhaba' dedi. 'Sizden bir ricam olacak' dedim, 'Buyurun' dedi. 'Uzun yıllar yurtdışında yaşadım' dedim, 'onun için biraz acayipleştim' –çünkü onun gözünde benim davranışım acayip hakikaten–, adam, 'geçmiş olsun' der gibi baktı, 'böyle çok yakın olunca rahatsız oluyorum' dedim. 'Sizden rica etsem şurada durur musunuz?' 'Hay hay' dedi çekildi. Sağ omzumdaki hiç üzerine alınmadı. Hâlâ yapışık böyle duruyor, ona, 'Sizden de rica edeceğim, şurada durur musunuz?' dedim. Gösterdim yani nerede duracağını. O da çekildi. Birbirlerine baktılar. Ve bakışlarında şu vardı: 'Adam hakikaten acayipleşmiş.' 'Burada bir acayiplik var' bakışı vardı. Ama kasadaki kız da böyle bana bakıyordu; 'Bilemezsiniz, her gün böyle bunlardan kaç tanesiyle tanışıyorum ben' şeklinde. İşimi bitirdim, ayrılmadan önce adama, 'Umarım sizi kıracak bir şey yapmadım' dedim. 'Yok abi, olur böyle şeyler' dedi."

— Hah hah ha. Mazur görmüş sizi! "Acayipleşmişsiniz" ya; "Delidir, ne yapsa yeridir" demiştir.

— Hah hah ha. Mazur gördü, evet! Bunu neden sordum, çünkü dedim acaba iletişim kanalı açık mı? Çünkü iletişim kanalı açık olmazsa bu insanı etkilemek mümkün değil. İletişim kanalı açık olduğu zaman kendimi çaya davet ettirebilirim. Benim önceliklerim içerisinde olsaydı, ben o insanı beklerdim, bittiği zaman işi, "Kendimi tanıtayım, bir çayınızı içeyim. Burada bir şey oldu, anlatmak istiyorum size" diye konuşabilirdim.

Çocuklar gülerek dinliyor bu öyküyü. Ondan sonra dedim ki: "Bakın burada bir şey oldu". Ondan sonra iletişimle ilgili bir etkileşim yapıyorum. "Yolda karşılaştığımızda birbirimizi geçiyoruz, 'Günaydın' demiyoruz. 'İletişim var mıydı?' diyorum. 'Hayır. Yoktu' diyor hepsi koro halinde. Bu kez yan yana geçişirken 'Günaydın' diyoruz. İletişim var mıydı?" diyorum, "Şimdi var" diyorlar. "Peki birbirimize günaydın demediğimiz zaman bunun hiçbir anlamı yok mu?" diye soruyorum. "Var vaar" diyorlar, –öyle güzel söylüyorlar ki– "adam hesaba almıyor" diyorlar. "Peki tanıdık birisi günay-

dın demezse?", "Belki de kızmıştır" diye cevap geliyor, "belki de küsmüştür". Her şeyin farkındalar. Cin gibi çocuklar. "Peki işte diyorum bu anlam alış-verişidir. Selam vermediğinizde bir anlamı var". "O zaman iletişim var!" diyorlar. "Tamam var" diyorum ve işte onu konuşuyoruz; varoluşun beş boyutunu ele alıyorum.

İletişim olduğu zaman; umursuyor muyuz, kabul ediyor muyuz, değer veriyor muyuz, güvenip, "Yapabilirsin" diye bakıyor muyuz ve "Adam yerine konmaya layıksın" diyor muyuz kurduğumuz iletişimle. Tabii çok kısa anlatıyorum. İşte bunları anlatıyorum, "Şimdi işte" diyorum, "yan yana geçtik birbirimize selam vermedik. Bu, 'Seni umursamıyorum' mesajı oluyor mu olmuyor mu?". Birisini kaldırıyorum, mesela diyorum, arkadaşın ismi ne, Vehbi. "Mesela" diyorum, "Vehbi", –kalkmak istemiyorlar. Çok korkuyorlar ne olacak diye. "Korkmayın" diyorum. "Öyle sadece duracaksınız"– "Şimdi" diyorum, "benim Vehbi ile olan ilişkimi üç bilinç içerisinde kurabiliriz" diyorum. "'Sen' bilincinde olan kişi: Ezik büzük, sümsük olur, 'Efendim ben var mıyım yok muyum siz bilirsiniz, takdirinize kalmıştır efendim'" diyorum Vehbi'ye. "Bende bir bozukluk var mı yok mu siz bilirsiniz efendim. Değerli miyim değersiz miyim, elimden iş gelir mi gelmez mi..." falan diye geçiyorum. Kıh kıh gülüyorlar. "Ulan Vehbi!" falan diye laf atıyorlar. O da, "Estağfurullah, estağfurullah" deyip duruyor ben öyle söyledikçe.

Ondan sonra "ben" bilincine geliyoruz; "Ulan Vehbi" diyorum, "sen var mısın yok musun ben bilirim l'an! Kendi başına karar verme l'an hıyar!" diyorum. "Ooo!" diye gülüyorlar. O beş varoluş boyutunu bir de "ben" bilinci içerisinde dile getiriyorum. Sonra, "Görüyor musunuz? Çevrenizde var mı böyle insanlar?" diye soruyorum, "Böyle 'sen' bilinci, 'ben' bilinci içerisinde?", "Ooo, çook" diyorlar.

"Şimdi çevrenizde pek görmediğiniz bir şey daha anlatacağım; 'biz' bilinci" diyorum. "Vehbi Bey" diyorum, "ben varım, siz varsınız. Bende bir bozukluk yok. Sizde bir bozukluk yok" ve yine varoluşun boyutunu tekrar geçiyorum; "Ben de-

ğerliyim, siz değerlisiniz. Siz yapabilirsiniz, ben de yapabilirim. İkimiz de adam yerine konmaya layığız. Merhaba". Hoşlarına gidiyor söylediklerim. Belli oluyor yüzlerinden.

Ruhları beslenmeye nassıl aç! Onu görüyorum. Adam yerine konulmaya nasıl aç! Nasıl sızlıyor, nasıl sızlıyor içim! Neyse...

"Şimdi arkadaşlar" diyorum, "'sen', 'ben', 'biz' bilinci... Şimdi öyküye geri dönelim. 'Sen' bilincinde birisi olsaydım ben; üç kafalı olurdum, sesimi çıkarmazdım. İçim içimi yerdi: 'Allah belasını versin bu milletin! Hepsi hayvan!' İşte böyle bilmem ne ve işimi görüp çıkardım oradan, eve gittiğim zaman, 'Biliyor musun ne oldu?' der ve vıdı vıdı şikâyet eder dururdum" diyorum.

Devam ediyorum ve diyorum ki: "'Ben' bilincinde olsam şöyle yapardım: Dönerdim geriye, 'Ne oluyoruz ya!' derdim, 'İnsan mıyız hayvan mıyız?! Gel üzerime çık bari l'an! Allah Allah! Ne kardeşim böyle! Geri çekil bakayım! Pis herif, eşşek herif! Sen de çekil l'an! İnsan bulmak zor artık! Hayvanlar bitirdi şu ülkeyi ya!' deyip homurdanırdım arkasından." Ben bunları söyleyince pür dikkat dinliyorlar. Atmaca gibi böyle gözler falan. "Peki" diyorum, "bu durumda problem çıkar mıydı? Bir kavga çıkar mıydı?", "Çıkardı, çıkardı" diyor hemen hepsi. "Adam" diyorum, "muhtemelen beni pataklardı". Oradan bir tanesi diyor ki, "Hiç belli olmaz o" diyor, "görünüşe bakma". Dokunuyor içlerinde bir yere. Bunu görüyorsun.

— *Kıyamıyor size. Koruyor...*
— Evet, evet. "Netice itibariyle" diyorum, "bir sorun olurdu ama değil mi?" Ve Canan, 65-70 kişi, 80 kişi her ne ise, içlerinden en azından 30 tanesi nasıl odaklanıyor, dinliyor böyle. Sanki nefes almıyorlar. Bütün konuşma boyunca.

— *Şunu sormak istiyorum; yaşamınızda ilk kez mahkûmlarla, ve çocuk mahkûmlarla yüz yüze geldiniz.*
— Evet.

— Sizi en çok etkileyen, dikkatinizi çeken ne oldu? Yani diyelim ki öğrencilere de seminer veriyorsunuz, farklı ortamlardaki insanlara aynı konuşmaları yaptığınızda şu iki günlük deneyimdeki farklar nelerdi? Gerek dinleyiciler açısından, gerek sizin açınızdan?

— Benim farkına vardığım şu oldu; bu çocuklar hayatın içerisinde yaşamış ve hayatla yoğun ilişki içerisinde olmuş insanlar. Ondan dolayı hayattan kopuk herhangi bir konuşma, laf, hiç etki etmeyecek onlara, onu görüyorum. Havada kalacak. Ama, hayatın içinden geçirdiğin her şeyi can kulağı ile dinliyorlar. Bu çok önemli bir hadise. Benim gördüğüm bu.

— Soru sorma imkânları da oldu mu?

— Oldu.

— Peki sorularda bir farklılık gözlemlediniz mi? Çoğunun çok zeki olduklarını düşünüyorum, yanılıyor muyum?

— Soruları daha ziyade... bir kere, bu ortamın bir serbest ortam olmadığını biliyorlardı; savcı orada, hapishane müdürü orada, böyle bir sürü adam var orada ve onların bir hareketi olduğu zaman bütün gözler böyle pat diye onlara gidiyor. Hemen, ortamın dinamiklerini öyle bir tarıyorlar ki; radar gibi... Ondan dolayı geri döndüm ve savcıya, hapishane müdürüne, polislere dedim ki: "Ben konuşurken sadece nefes alıp verebilirsiniz. Yerinizden kıpırdamayacaksınız, kalkmayacaksınız, yürümeyeceksiniz, konuşmayacaksınız aranızda. Elinizi dahi kıpırdatmayacaksınız". Böyle bakakaldılar. "Benim buraya gelmem kolay olmadı" dedim, "benim zamanım çok kıymetli". – Beni tanıyorlar ama görevliler; kitaplarımı okumuşlar daha önceden. Müthiş bir ilgi gösterdiler, saygı gösterdiler.– Şimdi böyle konuşunca onlara, benim değerim muazzam arttı çocukların gözünde; "Hoop! Bu adam kim?! Sivil ama..?!" şeklinde. Gülümsediler ve hiç kıpırdamadılar çocuklar da hakikaten. Onlardaki en ufak kıpırtıda gözler derhal oraya gidiyordu çünkü. Dikkatler dağılıyordu.

— *Sorular?*
— Sordukları sorular da hep yaşamla ilgiliydi. Ve yani kendi güçleri ile ilgili durumlar vardı. Hepsi o kadar zeki değil. Yani benim gördüğüm kadarıyla; zekâ düşüklüğü olan, karakter sorunu olan, ilaç bağımlılığı olan, yani bayağı aksamış insanlar var onların arasında. Ama onları sıyırdığında, orada liderler var, liderler... Bu toplum faydalanabilecek olsa; iş liderleri var. Yani çok önemli liderlik kapasitesi bulunan çocuklar var orada. Onu görebiliyorum böyle. İçim o zaman parçalanıyor.

Mesela bir şey dikkatimi çekti; bir tanesini kaldırıyorum. "Gel" diyorum, "sana şimdi fırsat çıktı, aktörlük yapacaksın". Bakıyor, "Ben pek bilmem" diyor. "Yaparsın yaparsın" diyorum. "Şimdi" diyorum, "sen buradan çıktın, iş aramaya başladın. Ama 'sen' bilinci içindesin. Bildiğin en iyi şey, dilencilik. *(Dilencilerin o yalvarır tarzdaki konuşmalarını taklit ederek)* 'Allah rızası için, bana bir iş verir misiniz? Allah rızası için bana bir iş verir misiniz?' diye böyle yürüyeceksin. Haydi böyle bir yürü bakayım, çökmüş vaziyette." Kendine göre bir ritim buluyor, yürüyor. Diğerleri gülüyorlar filan. 15-20 saniye bunu yaptıktan sonra, "Siz" diyorum, "patronsunuz. İş kurmuşsunuz. Elinizi taşın altına koymuşsunuz. Çoluğunuzun çocuğunuzun rızkı için bir iş geliştirmişsiniz. İş gelişmeye devam ediyor, yeni işçi almanız lazım. Birisi işte böyle geliyor ve 'Bana iş verin' diyor. İş verir misiniz?" Kimisi hemen, "Veririm!" diyor. "Niye?" diyorum. "Gariban" diyor.

— *Merhamet, empati.*
— "Peki" diyorum, "sen bu garibanı aldığın zaman bu adam sana üretim yapmaz, belli bu". "Olsun, yapmasın. O da insan" diyor. "Ama" diyorum, "o zaman, senin işlerin aksadığı zaman sen devlet parasıyla ayakta kalmıyorsun ki, senin para kazanman lazım. Yani sen öyle bir insan almalısın ki, üretim yapabilmelisin, iş büyümeli. Yeni insanlara iş alanı açılması lazım". "Olsun" diyor. "Arkadaşlar" diyorum, "işte bu vaziyette, işte o zaman gerçekçi davranmamış oluyorsu-

nuz. Sizin muhtemelen para kazanıp, başka bir kuruluşa hayır olarak para verip, o insanlara yardım edecek insanları devreye sokmanız lazım. Ama kendi kazancınızı tehlikeye atmamanız lazım. Böyle acırsanız acınacak hale gelirsiniz" diyorum. Böyle bakıyorlar. Bu çok önemli yeni bir ders oluyor onlar için.

— *Yol gösteriyorsunuz çünkü: O da elbette insan, evet. Ona hayır deme ama...*

— Parayı kazan, hayır işine ver ve bu çocuğun daha sağlıklı olabilmesi için bir mekanizmayı destekle. Ama onu senin işini öldürmek için yapma. Bazıları cin gibi anlıyor; "Öyle öyle. Öyle olması lazım" diyor biri. Bir başkası, "Evde çoluk çocuk var" diyor. Yani, "Onların kazancıyla oynadığının farkında mısın?" gibilerden. Fakat bu, "Gariban, alırım işe, acımak lazım" tavrı, yani diyebilirim ki yüzde 35-40 yaygındı. Her grupta da.

Ardından, "ben" bilincinde olan, küstah, "Benden başka kimse yok, asarım keserim" diye giden birini örnekleyip, "Buna iş verir misiniz?" diyorum, "Hiç vermem. Döverrim, öyle gönderirrim!" diyorlar. Hah hah ha. Öyle belirgin ki... Hem iş vermiyor, hem de dayak atıp gönderiyor. Bir tanesi, "İşi batırır bu" dedi. "Niye?" dedim, "Çalışanlara da mâni olur" dedi. Çok zevkli oldu.

Adlarını sorup, adlarıyla hitap ederek konuştum. Sonra "biz" bilincindeki kişi; işte güveniyor, senin gözünle görüyor, "Emek önemlidir" diyor, "ben ekip anlayışı içerisinde çalışırım" diyor falan, onun yorumunu yapıyoruz birlikte. "Bunu alır mısınız?" dediğimde cevap, "Alırım".

"İşte" diyorum, "sizin üç tane seçeneğiniz var."

Kaldırdığım arkadaşa diyorum ki –çocuğun adını hatırlayamıyorum şimdi. Diyelim, Oğuz–: "Kaç yaşındasın?", "15". "İnşallah 95 yaşına kadar da yaşarsın, ve önünde 80 yılın var" dedim. "Yok" dedi, "ben 5 yıl ya yaşarım ya yaşamam". "Niye?" dedim. Fısıldadı diğerleri; "Kan davası, kan davası" dediler... Herhalde birini öldürmüş, girdi.

— Çıktığı zaman da öldürecekler...
— O da onu biliyor... böyle... kalakalıyorsun! Ve bunu söylerken numara falan yapmıyor. Kabullenmiş yani! Öleceğini bi-li-yor! Öldürüleceğini bi-li-yor! Esmerce bir çocuk. Güneydoğu Anadolu'dan, onu görüyorum. Off... *(Derin bir soluk veriyor)* "Peki" diyorum, "farz edelim ki yaşayacaksın...

— "Farz edelim ki"... ha? "Farz edelim ki... yaşayacaksın"...
— İşte "sen" bilincindeki "biz" bilincindeki falan filan, kendimi örnek gösteriyorum, "Benim 15-20 yılım kaldı. Bilemedin en fazla 30 yılım kaldı" falan diyorum böyle, "sizin en büyük sermayeniz gençliğiniz. Onun farkına varın..."

Bir grup da... üç tane böyle hatırlıyorum, birincisi buydu. İkincisinde, bir başka grupta yine "Kaç yaşındasın?" diye sordum kaldırdığıma."16" dedi, yine, "İnşallah 96 yaşına kadar yaşarsın, önünde 80 yılın var" dedim. 80 yıla taktım ben de kafayı. "80 yılın var", yani bunu söyleyerek o zengin sermayeyi göstermek istiyorum. Çocuk, "cık" dedi. "Niye?" dedim, "35 yıl daha ya yaşarım ya yaşamam" dedi. "Niye?" dedim. "Öyle işte" dedi. Yani burada bir araştırma yapılması lazım. Hakikaten sosyologlarımızın, sosyal psikologlarımızın bu çocuklarla bir araştırma yapması lazım. Benim dikkatimi çekti bu.

— "Su testisi su yolunda kırılacak" diyor bu çocuklar. Umutları yok...
— Ve böyle olunca, o zaman bunları değişime yönlendirmek de mümkün değil. Çünkü umut yok. "Ne olacak ki? Zaten nasıl olsa yaşamam" şeklinde.

— Her grupta tekrarlanmıştır bu.
— Başka bir grupta başka birini kaldırdım. Her grupta bir tanesini kaldırıyorum; "Ne kadar yaşayacağını tahmin ediyorsun?" dedim ona. "Ne bileyim ben!" dedi. "Bir tahminin vardır" dedim, "Yok" dedi, "hiçbir tahminim yok". "Peki 2 bin yıl yaşar mısın?" dedim. "Belki" dedi. Herkes gülüyor falan. "Hiç sen gördün mü 400 yaşında, 500 yaşında, 1000 yaşın-

da olan bir insan?", "Hayır" dedi. "E hiçbir fikrin yok mu?" "Allah bilir" dedi. "Peki 150 yaşına kadar yaşayabilir misin?" dedim. Tabii diğerleri gülüyor, bazıları laf atıyor. "Bilmem" diyor, "Allah bilir"... Şimdi bu da incelenecek bir şey. Yani temel konularda, boyutlarda öyle bir kopuklukları var ki, incelemek lazım bunu. Ama ben üç tane gözlem yaptım böyle. Biri, "En fazla 5 yıl yaşarım" dedi, diğeri, "35 yaştan fazla düşünemiyorum" dedi, öbürü de, "Hiçbir fikrim yok"...

— Bütün umutlarını kesmiş söz konusu ettiğiniz çocuklar...
— Kesmişler. Ve ama öbür yandan da ben anlatırken, dediğim gibi, süngerin suyu emdiği gibi dinleyenler de vardı. Yani ben onlardan umutluyum. Onların içine girsem... bir mekanizma başlasa; varoluşun beş boyutunda ruhları beslenmeye başlasa ve gerçekçi bir şekilde sporla, oyunla, yapabilecekleri işlerle, üretimle ilişkileri kurulmaya başlansa olumlu bir ortam içerisinde...

— Gitmeden önce çocukların suç dosyalarına baktınız mı ya da ağırlıklı suçlar neler diye bir çalışmanız oldu mu?
— Hayır. Böyle bir çalışmam olmadı. Ve bilerek istemedim; bir önyargıyla girmeyeyim diye. Onun için koğuşlar hakkında da hiçbir bilgi istemedim: 12-17 yaş grubundaki topluluklara konuştum, o kadar. Müthiş saygım vardı. Sırf o tavır bile çok güzel şeyler getirdi. Ve bana da sürekli söylediler; "Hocam" dediler, "ne söylediğiniz önemli değil, bu çocuklar hiç önemsenmemişler hayatta. Hiç kimse adam yerine koymamış bunları. Bizim böyle Ankara'dan gelmemiz, sizin varlığınız, 'Siz önemlisiniz' mesajını veriyor. Ondan dolayı çok dikkatle dinliyorlar ve hep de böyle oldu. Hiçbir sorun yaşamadık" dediler organize edenler.

— 12-17 yaşları arasındaki suç işlemiş çocuklar söz konusu burada. Cezaevine koymanın amacı topluma kazandırmak ise bu çalışmaların zaten sürekli yapılıyor olması gerekmez mi?
— İlk defa böyle bir şey oluyormuş.

— İlk defa mı?

— Evet. Ve bu dernek aracılığı ile oluyor. Ve bu derneğe de devletten bir kuruş para gitmiyor. Avrupa Birliği bunlara bütçe vermiş. Çok kısıtlı bir bütçe, çok kısıtlı. Ama bütün bu Türkiye'deki çocukların tutuklu olduğu cezaevlerine gidip oradaki olanakları kullanarak; üniversite öğretim üyelerini, sosyologları, psikologları... kimler gönüllü oluyorsa bu çalışmalara katıyorlar. Ben de gönüllü yaptım.

Ve bu dediğim noktadan baktığım zaman gördüm ki, oradaki yönetici kadrosu oldukça bilinçli, bir şeyler yapmaya çalışıyor. Mesela Cumhuriyet Savcısı dört yıl olmuş geleli, geldiği zaman 400-500 tane kitap varmış, kendi gayretiyle 15 bin küsura çıkarmış kitap sayısını. Haftada alınıp okunan kitap 600'e filan ulaşmış. Ve tiyatro grubu kurulmuş, spor faaliyetleri filan. Bunlar yetişkinler için, çocuklar için değil. Ve Hapishane Müdürü oldukça bilinçli bir insan. Ama onlarla işbirliği içerisine girecek ve bu çarkı döndürmek üzere destek olacak birileri lazım çünkü bütçeleri yok. Yani bunun için ayrılmış para yok, onun için bir yerlerde, işte üniversitelerle, sivil kuruluşlarla ilişki içerisine girip o çarkı döndürmek üzere birilerinin çaba göstermesi lazım. Yani ayrıca bir koordinatörlüğün olması lazım ki, çünkü kendileri o kadar meşgul ki diğer normal işlerini yürütebilmek için, bu tip eğitimsel faaliyetleri devam ettirebilmek için ayrı bir şeyler olması gerekiyor.

Ve orada çok büyük bir ihtiyaç var. Ama benim orada farkına vardığım ve burada altını çizerek söylemek istediğim şu oldu; bir toplumun hastalıklarının özetini hapishanede görebiliyorum. Ana-babanın, eğitim sisteminin, güvenlik kuruluşlarının, toplumdaki çirkefliğin... her ne ise... halkalardaki hatalar toplanıyor toplanıyor ve bu çocuklar onların bedelini ödüyor. Ve onların incelenmesi; sosyolojik yönden, psikolojik yönden, denetim yönünden... yani toplumun hastalıklarının tam anlamıyla mercek altına alınabileceği, incelenebileceği yer olarak gördüm. Ondan dolayı da o tanıştığım kişilerden her birinden bir kart aldım; benim yapacağım çalışmalarda, gidip şimdi senin benimle yaptığın gibi onlarla mülakat yapa-

cağım, konuşacağım. Takip etmek istiyorum yani. Zenginleştirecek, derinleştirecek.

— *Çocukların dış dünyaya tekrar güven duyabilmeleri, kendilerinde değişim yaratabilmeleri böyle bir tek seminerle mümkün mü, yoksa bunun çok sistemli bir çalışma mı olması gerekiyor?*
— Kolay değil.

— *Bir süreç. Nasıl bir süreç olabilir bu?*
— Sadece bir süreç değil. Aynı zamanda bir ortam meselesi. Yani sadece değişik kişilerin gidip konuşmasıyla olacak bir şey değil. Bunların hem orada, hem de oradan çıktıktan sonra geçiş devrelerini yaşayabilecekleri ortamlar yaratmak lazım. Ve izlemek lazım. Süreklilik çok önemli. Çünkü bu çocuklar tam formasyon yaşlarında, 3-4-5-6-7-8-9-10 yaşlarında çok olumsuz ortamlarda bulunmuşlar ve temelden müthiş sarsılmışlar. Onun için, o güven oluşturmak çok çok çok çok zor. Bunun takibe alındığını bilmeleri lazım, bir ortama girdiklerini bilmeleri lazım. Hakikaten bu işe kendini vermiş insanların olduğunu bilmeleri lazım. Ve o güvensizlikleri üzerine o zaman çalışmaya başlarlar. O zaman karar verirler güvensizlikleri üzerinde çalışmaya başlamaya. Önce düzene güven duymaları lazım, ondan sonra insanlara ve kendilerine güven duymaya geçebilirler.

Ama başarı öykülerini sordum ben bu dernek yetkililerine. Çünkü bu çocuklara söylemem lazım dedim, "Başarı öyküleri var mı?"

Çünkü onlar Ankara'da bir takip evi açmışlar, çok şükür bazı zengin, varlıklı aileler bu yoldan bağışta bulunmuş. Ev bağışlamışlar. Çocuklar çıktıktan sonra Ankara'da kalabilecekleri yerler var. Bu insanlar takip ediyorlar. ÖZGE-DER ve çalışanlarını ben çok hayırlı işler yapanlar olarak gördüm.

— *Başarı öyküleri?*
— Orada hatırladıklarını söylediler bana; "Diyarbakır'da bir

edebiyat öğretmenimiz var" dediler. "Tokat'ta bir resim öğretmenimiz var" dediler. "Bir makine teknisyenimiz var" dediler, onun şehrini sormayı unuttum. "TRT'de bir kameramanımız var" dediler. "Şu anda" dediler, "Dünya Bankası'nın bilmem ne projesinde Türkiye'yi temsilen gençlik projesinin başındaki kişi bizden" dediler. Çocuklara bunları söylediğim zaman birdenbire nefesleri değişiyor, gözlerini böyle açıyorlar.

"Ve" dediler, "turizmciliğe girmiş, bayağı yükselmiş kişiler var". Bir de İstanbul'da geçen ay biri evlenmiş. Onun da turizm girişimi olmuş. Davet etmiş. Bunlar da Ankara'dan kalkmış gelmişler. "Çok kadirşinas çocuklar" diyorlar. Başarılı olanlar var. "Onların bu grubun karşısına çıkarılması çok önemli" dedim. "Hayır. Hatırlamak istemiyorlar" dediler, "geçmişi kapatmak istiyorlar tamamıyla".

— *Anlaşılabilir bir tavır... Onlar kendi örneklerinin verdiği, yaydığı umutla, başarı öyküleriyle zaten ellerinden geleni yapmışlar, halihazırda da yapıyorlar aslında...*
— Bana öyle geliyor ki, üzerinde durulsa, bir sistem hazırlansa, o arkadaşlardan rica edilse, anlatılsa...

— *Çook ilerde bir gün gelebilirler...*
— Bana da öyle geliyor. Nasıl bir çerçeveye koyduğuna bağlı bu. Öyle bir hizmet olarak görmeye başladıkları zaman.

— *Peki sizin cephenizde neler olup bitti?*
— İlk günü bittiği zaman *(Derin bir soluk veriyor)* eve geldim. Bir kere ayrılıyorum oradan... Giriş son derecede zor. Ooo. Yani giriş yönetimi bürokrasisi mantıksal bir sistem değil. Böyle kargacık burgacık anlaşılmayan bir şey. Beni tanıyan komutanlar çıktı, kişiler çıktı da işler kolaylaştı, girdik.

Şimdi çıkıyoruz oradan... nasıl böyle... orada geride bıraktıklarımın... içime almışım, gönlüme almışım, o çocukların bakışları, gözleri... *(Tekrar derin bir soluk veriyor. Anlatmakta zorlanıyor)* böyle... öldüm, bittim, yandım!

Minibüsle gitmiştik. Bindim minibüse, oturdum; çökmüşüm. Çökmüşüm. Anlatırken enerjim vardı, neşeliydim. En nihayet minibüste otururken, bu yorgunluk... ben günde sekiz saat seminer veren birisiyim, bunun üçte biri kadar yorulmam.

— *Fiziksel değil, ruhsal bir yorgunluk olmalı...*
— Ruhsal bir yorgunluk! Gittikçe çöktüm, gittikçe çöktüm. Eve geldim, canlar canlar canlar, içimden ağlamak geliyor sürekli. Duş yaptım. Meditasyon yaptım. Bırakıversem kendimi, sabaha kadar uyuyacağım. İçimde hiç enerji filan yok. E ertesi gün de gideceğim... Gitmek istemiyorum gibi böyle bir duygu. Offf... Doğum sancısı gibi. Yeniden çekmek istemiyorum o acıyı gibi... Kendime, "Yok" dedim sonra, "bu çok önemli. Çok önemli. Ayrı bir bilinçle gideceksin. Ayrı bir mutlulukla gideceksin böyle bir fırsatın olduğu için".

Ve Canan, şunu gördüm, bu benim şimdi iyice farkına vardığım bir şey; içimde hiç kimseye karşı öfke yoktu... Hayretle bunu gözledim. Ana-babalarına kızmıyorum, çünkü şunun farkına vardım ki –bu benim için yeni bir kavram– herkes kendi anlam verme sistemi içerisinde hayatına anlam vermeye çalışıyor; bildiği kadarıyla... Kendi hayatına anlam vermeye çalışırken de, bildiği kadarıyla, bunun ürünleri oluyor; planlanmamış çocuk, çocuk yetiştirmenin anlamı, ekonomik düzenin bilmem ne durumuyla çocuğun ilişkisi... ne kadar anlam verebiliyorsa kafasında, paldır küldür gidiyor. Bu ana-babasında da öyle, sınıfa giren öğretmende de öyle, o polisle karşı karşıya gelip kafasına cop yiyende de öyle. Yani polise de baktığımda, onun da bir anlam verme sistemi var: Devleti temsil ediyor, erkekliği var, etraftan bakıyorlar, şu oluyor, bu oluyor. Onun da arkasında kocaa bir öykü var. Bayağı yüklenmiş vaziyette sırtına, o da onun tutarlılığını yerine getirmeye çalışıyor. Onunla ilgili tutarlı olmaya çalışıyor. Ve yeniden şunu görüyorum ki; korku kültürünün ürünü bütün bunlar...

Bunun temeline insanın değerli olduğuyla ilgili bilinci, yani bizim anlam verme sistemimizin temeline, "İnsan muhteşem bir potansiyeldir" ve "İnsan çok değerlidir"i koymadık-

ça, herkes, en küçüğünden en büyüğüne kadar kıçını kurtarma çabası içinde sadece, çünkü anlam vermenin kriteri o oluyor; ben kendimi nasıl kurtarabilirim, tokat nasıl yemeyebilirim hadisesi. Öyle bir durum oluyor gördüğüm kadarıyla.

Ve baktım parmakla gösterebileceğim kişi yok, yani, "Bilmem neden dolayı oluyor buu" diyebileceğim bir durum yok. Öyle bir çark dönüyor ki, herkes onun içerisinde, o anlam verme sisteminin içerisinde yerini almış vaziyette ve bu çark böyle döndüğü sürece benim bir saat o çocuklara konuşmam sinek vızıltısı bile değil. Yani 50 kilometrelik ve 500 metre genişliğinde bir kumsalda kum tanesi bile değilim; onu görüyorum ben. Bunun verdiği hüzün daha da bir acı oluyor. Ve şu anda dönen çark kesinlikle sağlıksız, korku bazlı, insanı değersiz kılan, insanı, yaşamı, paranın aracı kılan bir sistem.

Bunu anlatmış mıydım sana?

— *Neyi?*
— Annenin, "Ama sağlık karın doyurmuyor" hikâyesini anlatmış mıydım sana?

— *Hayır, anlatmamıştınız.*
— O aklıma geldi. Yani, "Sağlık karın doyurmuyor" diyor anne. *(Derin bir soluk veriyor yine)* Bir dershaneye konuşma yapıyorum. Konuşma yapmadan önce bu dershanedeki rehber öğretmenlerle bir konuşayım dedim, ne gibi sorunları var öğrencilerin diye. Öğrencilere konuşuyorum, ondan sonra da velilere konuşuyorum.

Bu dershane, kurucularının değerler bilinci olduğuna inandığım bir dershane, onun için gayet ciddiye alıyorum. Altyapı oluşturuyorum. İki hafta filan öğretmenlerle konuştum, rehber öğretmenlerle konuştum, öğrencilerle konuştum, yani ihtiyacı tespit edeyim de oraya yöneleyim nasıl en iyi şekilde yaparım diye.

Bir rehber öğretmenin anlattığı bu –danışman, psikolog arkadaşın anlattığı–; orada bir kadının oğlu var. Çocuk bu LGS sınavlarına hazırlanıyor. Ve 2 bin kişinin içinde deneme

sınavında ilk 50 içerisine giriyor. Annesi, "Neden birinci değilsin? İlk üçe girmen lazım!" diye sürekli baskı yapıyor.

— *Öldüresiye "seviyor" yani çocuğunu...*
— Ve çocuk Behçet hastalığına tutuluyor sıkıntıdan. Rehber öğretmen bunu öğrenince kadına, "Hanımefendi" diyor, "görüyorsunuz çocuk hastalandı. Çocuğun sağlığını tehlikeye atıyorsunuz". Annenin cevabı: "Ama sağlık karın doyurmuyor"!

Bu, benim toplumumun hastalıklı yönünü çok güzel ifade ediyor. Yaşam paranın. Paracı olmuş vaziyette benim toplumum. Bunu bu şekilde söyleyen yok ama 8-9-10 yaşında bir çocuk bile *(Yine derin bir soluk)* hissediyor işte bunu ve hastalanıyor! Ve böyle bir çarkın döndüğünü hissediyor ve müthiş bir yabancılaşma var: Kendine. Yaşama.

— *Parayı değer kılmak ve "ahlak"?*
— Kesinlikle paranın aracı haline getirmiş ahlakı filan. Kazık atan şoförler hiçbir zaman sana zorla kazık attım demez; "Yok" der, "bizde haram para yok" der. Onun usturuplu konuşmasını mutlaka yapar. O bakımdan, söyledim ya az önce de; tek tek insanlara kızamıyorum. Öyle bir çark dönüyor ki, araç olması gereken şeyler amaç olmuş. Amaç olması gereken şeyler de araç olmuş. Karmaşık. Ve maalesef benim toplumumda, bildiğim kadarıyla –burada çok aşırıya gitmeyeyim, çünkü tanımıyorum–, bu konularda düşünüp açıklığa kavuşturan ve bu mekanizmayı herhangi bir ideolojiye kaymadan böyle hümanist bir tavır içerisinde insani bir görüş olarak ortaya koyan düşünürlerimiz yok. Ondan dolayı Avrupa'nın temelindeki o düşünürlerin önünde müthiş bir saygıyla eğiliyorum.

— *Az önce, "Bir çark dönüyor" dediniz ve bu çarkın olumlu şekilde dönmesi için önerdiğiniz; "Koşullar ne olursa olsun" diyorsunuz, "ailede bir iyileştirme yaparsanız temelden her şey düzelecek" şeklinde bir yaklaşım getiriyorsunuz.*
— Evet.

— Bu önerdiğiniz düşünsel bir devrim. Mümkün mü ve nasıl?
— Teorik olarak soruyorsan mümkün. Mümkün. Ama çok çok zor. Şimdi ben şunu görüyorum; çocuğun formasyon yılları dediğim ilk yedi yılı çok, çok önemli. Yani bir kişinin hayatının temelleri olarak görüyorum onu. Ve "Bir insanın anavatanı çocukluğudur" çerçevesi içerisinde bakıyorum. Onun için Türkiye'nin bence zamanını, enerjisini, fokusunu yapacağı yer; ana-babalığı öğrenmek diye düşünüyorum. Tabii ana-babalığı öğrenirken yine, "Çocuk nedir?" konusunda bir açıklığa kavuşmamız lazım. Yani çocuk, kalıplanması gereken bir yaratık mı, yoksa geliştirilmesi gereken bir yaratık mı, bu konunun açıklığa kavuşturulması lazım.

— Değişim buradan başlayacak ve devam edecek diyorsunuz.
— Buradan başlayacak ve o kadar umutluyum ki. Yani şu anlamda umutluyum; doğan her bir çocuk müthiş bir umut kaynağı. Neden? Emin ol sadece geliştirmen gerekiyor, hepsi o! Zeytin ağacı yetiştirmek gibi bir şey bu. Yani, çocuğun gözünün içine bak, sevgiyle konuş, sorularına cevap vermeye çalış. "Cevap ver" de demiyorum; cevap vermeye çalış. Zaten kendi içindeki sevgiyi hissedeceksin, o sevgiyi paylaş ve devam et bununla ilgili iyi niyetinle. Ve o geliştikçe, sen de onun gelişimini yakalamaya çalış. Çocuk senin öğretmenin olsun. Ve dürüst ol kendinle. Bilemediğin şeyleri bilmiyorum de. "Ay acaba yetersiz miyim?" de. Bunu çocuğun yüzüne karşı söyle. "Gel beraber keşfedelim" de. "Sen önemlisin, hiçbir zaman seni bırakmak istemiyorum" de. Başka da bir şey yapmaya gerek yok! Çünkü yeni bir şey vermene gerek yok. Öyle muhteşem doğuyor ki. Anlama kabiliyeti var. Bundan daha yüce bir mekanizma yok evrende. İkincisi de, soru sormasını bilerek doğuyor. Daha ne istersin ya?! Hepsi verilmiş!

Ve o bakımdan... ve bir de işte sevildikçe, anlaşıldıkça, varoluşun beş boyutunda ait olma-birey olma dengesi ortamında sürekli gelişmeye ve öğrenmeye programlanmış durumda. Yani o kadar kolay ki işimiz aslında. Nemike yengemin du-

rumunu hatırla. "Haydi bunları siz yetiştireceksiniz bakalım" şeklinde hani.

— Nemike yenge deyince... Geçen haftaki görüşmemizde zaman kalmadığı için soramadım. O bilgeliği konuşmak istiyorum. Saf haldeki köylülüğü küçümsememenin yanında yüceltmemek de söz konusu elbette. Analığınıza dair bakışınızda farklı bir boyutlanma olmuş gördüğüm kadarıyla. Sorum; o bilgeliğin ne ile desteklenmesi, beslenmesi gerekiyor, şeklinde.
— Çok güzel bir soru.

— Tek başına yeterli mi, bir. İkinci bir soru da; günümüz koşullarında "saf" halde, katışıksız kalmak, –özellikle televizyonun üzerinde ağırlıkla duruyorum– televizyonlu köylerde artık o bilgelik mümkün mü?
— Sondan başlayayım; televizyonlu köylerde o bilgelik mümkün değil. Neden mümkün değil? Çünkü o bilgeliğin öyle bir özelliği var ki, o bilgelik emek verilerek kazanılmış bir bilgelik değil. O bilgelik, aktarılmış bir bilgelik. Nasıl aktarılmış? Masallarla aktarılmış. O bilgelik görülerek aktarılmış, konuşularak aktarılmış. O bilgelik dedikodu ortamı içinde aktarılmış; şu şöyle yapmıştı da bu böyle yapmıştı da oğlan da şöyle cevap vermiş şeklinde.

— Sözlü kültür geleneği içerisinde...
— Evet. Sözlü kültür geleneği içerisinde. Ondan dolayı o bilgeliğin öyle bir durumu var ki, belirli bir alanda gelişmiş, kendi içinde yapısını oluşturmuş, sistemini kurmuş, orayı kapatmış; diyelim ki bu karı-koca ilişkisi ile ilgili olabilir, ana-çocuk ilişkisi ile ilgili olabilir, bu hayvan yetiştirme ile ilgili olabilir, bu canla ilgili olabilir analığımın dediği gibi.

Orada bir söz vardır ve hakikaten doğa ile ilişki içerisinde olabilir. Ama aynı adamı incelemeye başlarsan, –ki işte benim şimdi farkına vardığım nokta bu– buna tam ters düşen, çelişkili, başka bir yönden yine kendi içinde tutarlılığı olan başka bir bilgeliği de paralel olarak götürebilir. Çünkü ikisi-

ni aynı anda kullanma durumu olmuyor. Bir keresinde hatırlıyorum, bir çiçekçiye gitmiştim; adam tanık olduğu bir şeyleri anlatıyor ve "Ya, adam çocuğu dövmüş. Dövülür mü çocuk?" diyordu. "Ondan sonra çocuğun anasını dövmüş. Ya, kadın dövülür mü? Kadın dövülür mü?!" diyor. O kadar hoşuma gitmişti ki, "Bak şimdi, gördün mü" dedim kendi kendime, "bu adam hakikaten insanların dövülmeyeceği ile ilgili bir değer edinmiş". Sonra adam devam etti, "İşte abi" dedi, "bunları alacaksın" dedi...

— *"Taksim Meydanı'nda sallandıracaksın"!*
— Ev-vet! Hah hah ha. Bakakaldım orada. Ben kendi yazı hayatımda da –mesela seninle bu çalışmayı yaptığımız zaman da gördüm– böyle bölük pörçük kalmış bilgeliklerimi keşfediyorum. Yani bir konuyu işlemişim işlemişim, derlemişim bükmüşüm, oraya koymuşum.

— *Örneğin?*
— Şimdi hatırlamıyorum ama senin bazı sorduğun sorular öyle oldu hakikaten. Yani birdenbire hop kalakaldım, gözüm açılıverdi. Ve ne bileyim ben, mesela Emily ile ilgili ilişkimde... Emily'nin bana, "Sen de üst üste üç çocuk doğursaydın bunları yazamazdın" dediği zamanki bakışım... ve hakikaten çocuk yetiştirmek ne demektir, anlamı nedir onun, nasıl bir ürün vardır orada, kitap yazmak ne demektir falan bunların ikisini bir araya getirmemişim hiç. Ama senin sorun üzerine bunların ikisini bir araya getirdiğim zaman, birdenbire müthiş bir saygı duydum ve Emily'ye hiç bakmadığım şekilde bakabildim. Emily'ye karşı müthiş bir saygı geliştirdim. Üç tane çocuk... ve annelerin eserleri olarak görmeye başladım. Her bir çocuk kaç kitap Allah bilir. Öyle düşünmeye başladım.

Demek istediğim, –ama bu bence çok doğal bir insansal süreç– yani her insanın kendi içinde tutarsız, geliştirmiş olduğu bir sürü paramparça bilgi kırıntıları, organize etmiş olduğun bilgi kümeleri, anlayışlar, bu anlayışların bir araya getirdiği bilgelikler, erdemler diyebileceğimiz şeyler var ama kor-

ku kültürünün erdemleri var bazen benim kendi içimde; ben korku kültürünün insanlığın en önemli baş belası olduğunu söylüyorum ve bir gün bir bakıyorum, korku kültürünün erdemini dile getirmişim. Şimdi hatırlamıyorum ama, birdenbire, "Aaa?!" dedim, "ben böyle bir ortamda büyüdüğüm için bunu öğrenmişim, böyle söylüyorum".

— *Örnek verebilecek misiniz buna?*

— Mesela, "At binicisine göre kişner" tavrı içerisinde olmak. Yönetici aynı şeyi söylediği zaman, ben de, "At binicisine göre kişner" dediğimde, yani bunu söylediğim zaman ben, insan ilişkilerini denetleme bazında –ki korku kültürünün en önemli insan ilişkisi; biri diğerini denetler. Budur bakış tarzı– söylemiş oluyorum. Ama felsefem geliştikçe, değerler kültürünü incelemeye başlayıp, insan ilişkilerine değerler kültüründen baktığım zaman, "Artık bunu başka türlü söylemem lazım" diyorum. Veya hiç söylememem lazım. Çünkü insanın insanla ilişkisi, at ve binici ilişkisi olmamalı. Daha başka bir şeyler söylemem, bulmam lazım. Ayrı bir felsefede gitmem lazım geldiğini düşünüyorum.

Böyle olunca da, Avrupa'daki bu Batı dünyasının filozoflarına bakış tarzım değişmeye başlıyor. Çünkü onlar yıllarını vermişler bir sistem geliştirmek için. Yani Kant'ın bir ahlak sistemi neden önemli? Oturup hemen yazmıyor ki. Matematikçinin bilmem ne teoremini keşfetmesi gibi yıllarını vererek, bütün tutarsızlıkları gidermeye çalışarak bir sistem geliştiriyor. Ve hakikaten bugün bize gelen, bu isim olarak bildiğimiz büyük düşünürlerin düşünsel sistemleri kendi içerisinde bir tutarlılık gösteriyor, yıllarını almış onu geliştirmesi. Ben henüz o noktada olduğumu düşünmüyorum, yani, "İnsan muhteşem bir potansiyeldir" temelinden başlayarak ahlak sistemi nasıl geliştirilebilir bununla ilgili? Eğitim sistemi nasıl geliştirilebilir bununla ilgili? Bununla ilgili iş hayatı nasıl geliştirilebilir? Bununla ilgili aile hayatı nasıl geliştirilebilir? Bununla ilgili devlet yönetimi nasıl geliştirilebilir? Bunların cevaplarının olması lazım bir düşünür olarak. Hepsini ele almak lazım.

— Bilgeliğin felsefi temelinin oluşturulması gerekir diyorsunuz.
— Evet. Felsefi temelleri ve bir sistemi, bir bütünlüğü olmalı. Entegre bir sistemi olması lazım bilgeliğin. Mesela bence Marks'ın çok güçlü olmasının temelinde böyle bir bilgelikle çıkması var. Yani entegre bir sistem olarak karşımıza çıkıyor. Ve Erich Fromm'u okuduktan sonra Marks'ın aslında "biz" bilincini söylemeye çalıştığını anladım. Marks'ın sisteminde insan hiçbir zaman ekonomik koşulların aracı değil. Bunu anladım. Yani ekonomik koşullar insana özgürlüğünü vermek, insan olmasını sağlamak, olabileceğinin en iyisi olmasını sağlamak için araç olmalı anlayışı. Ve muazzam bir sistem geliştirmiş. O nedenle de çok dikkatli incelenmeli ve doğruları ne eğitim hayatında, karı-koca ilişkisinde, politikada, toplumsal ilişkide. Buna karşı çıkan sistemin de, diğerleriyle konuşarak, sohbet ederek farklılıklarını bularak geliştirilmesi lazım diye düşünüyorum.

Onun için halk bilgeliğine çok önem veriyorum ama çok dikkatle ele almak gerektiği konusunda şimdi içimde bir duyarlılık var. Yani evvelden böyle koşulsuz bir kabul vardı ve diyordum ki: "Keşke köye gitsem otursam, altı, yedi, sekiz ay kalsam ve oradaki şehir hayatında bozulmamış insanlarla konuşarak onların bilgeliklerini inceleyebilsem, onlardan öğreneceğim çok şey var".

— Bundan vaz mı geçtiniz?
— Hayır, vazgeçmedim. Şimdi diyorum ki, "Bu bana yetmeyecek".

— Artı?
— Artı, bunların entegrasyonunu bulmak lazım. Orada kalmayacak yani, onu da benim yapmam lazım.

— O bilgeliği saptayıp, geliştirmek.
— Daha yüksek bir şemsiyeye geçmek lazım ve tutarsızlıkları tartışabilmek lazım. Çünkü o bilgeliklerin kendi içinde tutarsızlıkları var. O tutarsızlıklar zaman içinde insanların ha-

yatını değişik yönlere götürüyor. O nedenle kişi olabileceğinin en iyisi olmayabiliyor o bilgelik içinde yetiştiği zaman. Ve bunu fark edecek bir düşünsel güce erişmek lazım. Ondan dolayı da yeniden şu noktaya geldim, yani eğitilmiş, sistematik düşünen, kendinden önceki ve kendi devremizdeki düşünürleri bilen bir insanın bu bilgeliklerle haşır neşir olup, onun bütünlüğünü sağlayacak müdahaleler yapıp, ondan sonra eğitime, aile hayatına, politika hayatına danışmanlık yapabilmesi, yol göstermesi lazım diye düşünüyorum.

Evvelden sırf bu kâfiymiş gibi bir tavır içerisindeydim.

— *Kâfi diye baktığınızda, örneğin o insanların kimilerinin, doğada, yeşilliğin ortasında, suyun kenarında yetişmiş, yaşamış olmasına rağmen, burada bir apartmana yerleştikten sonra, manzara kapatıyor diye önündeki ağacı kesip, manzara olarak diğer apartmana bakma ihtiyacını açıklamamız mümkün olamazdı.*

— Ben şöyle görüyorum, bana öyle geliyor ki –tabii bunu araştırmak, takip etmek lazım. Benimki bir hipotez. O bakımdan çok kaba bir tavır– benim köylü insanım, doğayla ilişkisinin bilincine varmış bir insan değil. Sadece başka hiçbir yerde olamayacağı için orada olmuş, işte, anlam verme sistemi içerisinde nasıl ondan faydalanabilir diye bakarak ondan faydalanmış. Ben yönlendireyim, çevrem de şöyle olsun diye ayrıca bir müdahale etmişliği yok. O nedenle, almış sadece. Almış almış almış. Kesmeye devam etmiş. Yolmaya devam etmiş, içmeye devam etmiş. Her ne ise doğanın verdiği. O nedenle doğanın kendi başına varoluşuna bir saygı, doğayla benim bir ilişkim var bilinci gelişmiş değil benim gördüğüm kadarıyla.

Şimdi ben felsefenin üç temel alanı olarak, bilgi, epistemoloji; varoluş, ontoloji ve bir de etik yani davranış hadisesini görüyorum. Şimdi estetik, bu üçünün nasılıyla ilgili bir şey. Nasıl ile ilgili bir hadise estetik. Yani, "Nasıl bir bilgi?", "Nasıl bir varoluş?", "Nasıl bir eylem?" yaşama yansır. Yansıma ile ilgili bir şey estetik. Yani bilgi, varoluş ve eylem konusunda bir tabana oturduktan sonra dönüyorsun, "Şimdi bu bil-

giyi nasıl sunayım?" diyorsun, "Bu varoluşumu nasıl yansıtayım?" diyorsun, "Bu davranışımı nasıl yapayım?" diyorsun. Sanatın doğması hadisesi başlıyor girmeye işin içerisine. Ve o boyut, şey gibi yani bu, ben şöyle görüyorum; estetik, yemeğin baharatı. Ve hiç baharat kullanmadan yemek yiyip yaşayabilirsin. Yaşamına devam edebilirsin ama çok zevksiz bir yaşam olur. Yani yemek yersin, seni hayatta, ayakta tutar falan ama şöyle, ne güzel yemek zamanı geldi, kokular bilmem ne hadisesi olmaz. Estetik, yaşamın baharatı.

— Yaşama tat veren o baharattan gelelim ana sütünün tadına. Anneler Günü'nde bir konuşma yapmak üzere hazırlanırken, birden annenizi hiç tanımadığınızın farkına vardığınızı söylemiştiniz. Geçen yıl Anneler Günü'nde bir seminerde mi oldu bu?
— Yok yok, televizyonda.

— Program Anneler Günü'ne mi denk geldi?
— Anneler Günü'ne denk gelen bir pazar vardı. Onun için Anneler Günü'nü de aldım programa.

— Orada Anneler Günü'nü mü kutlamak istediniz?
— Anneler Günü'nü kutlamak istedim.

— Sizce Anneler Günü...
— Benim hayatımda Anneler Günü... yani diyorum ki her insanın yaşamında bir öykü vardır, bu öykünün de en önemli insanı annedir bir insan için, öyle görüyorum.

Benim de hayatımda bir öykü var ve o öyküde en önemli insan anne. Öyle başlıyor, öyle gidiyor. Onun için annelerle ilgili konuşayım dedim ve kendi annemi anlatmak istedim orada. Annemin öyküsünü anlatayım istedim. O sadece benim annemin öyküsü değil çünkü, bir devrin öyküsüydü ve toplumun nereden nereye gittiği ile ilgili bir öyküydü.

Bir hizmet olarak görüyorum bunu. O bireyselliğin yanı sıra, bu toplumun kaderini paylaşma durumu var çünkü. O

toplumun kaderini paylaşmanın altını çizmek istiyorum. Özellikle televizyon programı hazırladığımdan, orada kesinlikle benim için bir hizmet bilinci vardı bunu yaparken.

Kendi bilgilerimden emin olamadım, onun için ablama telefon ettim. Lütfiye ablama. Dedim: "Abla, annem anlatır mıydı size hayatını? Neler anlatırdı kendi hayatıyla ilgili? Ben hemen hemen hiçbir şey bilmiyorum". Ablam anlatmaya başladı ve...

— Hiçbir şey bilmiyorum derken... bunu şimdiye kadar merak etmemiş miydiniz? Gerçi... çocukları için anneler o kadar tanıdık ki, "tanışmayı" düşünebilmek zor tabii, annenizin hayatını düşünmemiş miydiniz hiç?

— Annemin hayatını şimdiye kadar... çocukken kendisinden duymamıştım. Kulağıma gelen tesadüfi şeylerle biliyordum. Kimse bana, "Senin annen şöyle bir kişidir" diye konuşmamıştı.

— Annenizi tanımıyordunuz...

— Annemi... tanımıyormuşum. Hâlâ da tam tanıdığım söylenemez. Böyle basmakalıp lafların ötesinde benim annemle ilgili bana bir konuşma olmadı, ne babamdan, ne ağabeylerimden, ne ablalarımdan. Yani bir birey olarak, bir kişi olarak Zehra Cüceloğlu'nu tanımıyorum. Sadece anılarımdan, bana yaptıklarından çıkardığım, o çocuk kafamla çıkardığım bir anne var. Ki o çok önemli.

— Ablanız neler anlattı?

— Lütfiye ablam, "Ah canım, tabii" dedi. Ve farkına vardım ki çok şey biliyormuş! İyi ki sormuşum. Yani müteşekkirim televizyon programına beni böyle ittiği için. "Doğan'cığım" dedi, "annem 18 yaşında iken evlendirilmiş".

— Kadı ile hani?

— Evlendirildiği kişiyi, ilk kocasını ben kadı olarak biliyordum, hayır; hemen hemen 21 yaşlarında filan bir öğretmenmiş.

— *Ve bunu yeni öğrendiniz!*
— Evet. İlk kez öğreniyorum.

— *Aaa! Eee?*
— Ve severek evlenmişler. O da seviyormuş annemi, annem de onu seviyormuş. Annemin babası, Ömer dedem, anladığım kadarıyla kızına özen gösteren, kızının mutlu olmasını isteyen, sevecen, olgun bir insanmış. Ve buna olanak sağlamış.

Annem evlenip, gelin gitmiş.

— *Eşinin ismini öğrenebildiniz mi?*
— Avni diye biliyorum. Avni'ymiş galiba, ama emin değilim. Ve annem çok sevmiş o genç öğretmeni, gelin gitmiş. Ama kayınvalidesi çok zulmeden biriymiş. Annem de çok utangaç, içine kapalı birisiymiş. Her şeyi içine atmış atmış atmış ve bir gün annem bayılmış. Artık tansiyon mu ne, bilmiyoruz tabii. Öyle bir yatmış ki, doktorlar ne olduğunu bilememişler –tabii bu cumhuriyet öncesi olan bir şey, daha cumhuriyetin ilk yıllarında olan bir şey. Türkiye'nin o durumları içerisinde oluyor Silifke'de– ve "Kızım ölecek" diye Ömer dedem almış kızını eve getirmiş.

Annem altı ay falan tek kelime konuşamamış, yatmış. Altı ay sonra konuşmaya başlamış, kendine gelmiş. Ve ortaya çıkan şu olmuş ki, müthiş bir kayınvalide zulmü var. Kayınvalide oğlundan kıskanıyor bu genç gelini. Tek oğluymuş. Ve cehennem etmiş anneme.

— *Tabii kayınvalide ile aynı evde yaşıyor değil mi?*
— Evet, kayınvalide ile yaşıyor. Ve oğlan da güçlü bir insan değil. Yani paravan olamıyor. Ve annem o hassas durumuyla, ezilmiş. İçine atmış atmış, herhalde stres şoku. Bugünkü tıp içerisinde zannederim birçok şey söyleyebilirler bu olan şeye.

— *Peki siz? Ne olabilir diye düşünüyorsunuz?*
— Tahmin ediyorum bu kesinlikle –klinik psikolog olmadığım için psikiyatrların kullandıkları terimleri tam bilemeyece-

ğim ama zannederim– stresle ilgili, stresin getirdiği bir şok. Panik atak falan da olabilir.

— *Altı ay konuşamamış?*
— Evet, konuşmamış. Ondan sonra yavaş yavaş kendine gelmiş ve kalkmış. Ve babası ile paylaşmış olan biteni. O da enteresan. Çünkü Ömer dedemin karısına Fenerci Ebe derdik biz, pek sevilmezdi. Çok haşin olduğu, insafsız olduğu söylenirdi.

— *"Ömer dedemin karısı" diyorsunuz! "Anneanne" demiyorsunuz?*
— Anneanne demiyorum. Hep öyle anlatıldı bana ve içimde böyle bir soğukluk vardır o Fenerci Ebe'ye karşı. Çok haşin.

— *Tanımadınız galiba değil mi?*
— Tanımadım. Ben doğduğum zamanlar ölmüş.

— *Ömer dedenizi tanıdınız mı?*
— Hayır, o ondan da önce ölmüş ama onu tanıyanlar benim halimi, tavrımı, sakinliğimi Ömer dedeme benzetirlerdi hep.

— *Yörük?*
— Evet, esas Yörük olan o, Ömer dede. Çok muhterem bir insanmış. Çevresinde çok sevilen bir insanmış. Ermiş falan derlermiş ona. Çok muhterem bir insan olarak bilinirmiş. Ve o dönemlerde kızına bu kadar yakınlık gösterebilmesi, koruması da, bana seçkinliğini ifade ediyor.

— *Annenizin, durumunu babası ile paylaştığını söylemiştiniz, sonra neler olmuş?*
— Ve haber göndermiş damadına, demiş ki: "Kendin bir ev tutarsan kızımı veririm. Gönderirim. Ama ev tutmazsan ben kızımı aynı yere göndermem". Fakat annesi oğlana müsaade etmemiş.

— *Silifke'deler mi, Nuru Köy'de mi?*
— Silifke'de. Babamdır, babamın annesidir Nuru Köy'de olan.

— *Tamam.*
— Silifke'deler. Bucaklı Mahallesi derler. Irmağın öbür tarafında. Arsaları filan vardı.

— *Kayınvalide bırakmıyor oğlanı.*
— Oğlan kendisine ait bir ev açamıyor. Annesi izin vermiyor. Bunun üzerine Ömer dede de göndermiyor annemi. Ama zannederim, anladığım o ki, Fenerci Ebe, "Gitsin! Ne işi var burada!" tavrı içerisinde. Ama Ömer dede bırakmıyor. Ve anladığım kadarıyla annem, o şekilde paylaşıyor ki ablamla, yani kocasını sevdiğini, onu özlediğini, onunla beraber olmak istediğini ima ediyor.

— *Birliktelikleri ne kadar sürmüş? Ne kadar kalabilmişler yan yana?*
— Zannederim yedi ay falan.

— *Bebekleri olmamış herhalde?*
— Yok, olmamış. Ve bu öğretmen verem olmuş. *(İstanbul için yine iftar vakti)* Ve veremden ölmüş. Annem bunu duyunca çok çok üzülmüş. Çok seviyormuş kocasını.

Bir gün bir düğüne yardım ediyormuş annem, bu öğretmen de, annemin kocası olan kişi, annemin orada olabileceğini tahmin edip, onunla görüşebilmek için o düğüne gelmiş. Annem birdenbire karşısında onu görünce dili tutulmuş. Üç gün konuşamamış.

— *Ayrıldığı dönemde oluyor bu değil mi?*
— Ayrıldığı dönemde oluyor. Anladığım kadarıyla gerçekten onu sevmiş ama *(Derin bir soluk veriyor)* bu sosyal durumlar içerisinde hiçbir güçleri yok, ne delikanlının, ne kızın; ve bu çerçeve içerisinde "kaderin mahkûmu" olmuş durumdalar. Delikanlı veremden ölüyor ve annem bu şekilde dul kalıyor.

— Siz bu öğretmeni kadı mı sanıyordunuz?
— Hayır. Annem 19 yaşından 20'ye geçerken, anladığım kadarıyla daha ziyade annesinin zoruyla, işte o 56 yaşındaki falan kadıya veriliyor.

— Kadı, ikinci eşi.
— Evet. Ondan sonra başlıyor kadı hadisesi. Ben sadece kadı diye duyuyordum, bu evvelki durumu bilmiyordum. Ve ayrıca kadı önce Adana'daymış; ondan sonra –ben sadece Adana'da diye biliyordum evvelden– ama Adana'dan İzmir'e tayin olmuş. Ve annem gelin gittikten sonra evi derleyip toparlama ile uğraşıp, sandıklarla falan trenle İzmir'e gitmişler. İzmir'de bir konakta oturmuşlar.

Kadı'nın bir oğlu varmış. Denizci. Kaptanmış. Kadı'nın bir de kızı varmış. Annemden daha yaşlı. Kız annemi çok kıskanmış. Sürekli haşinlik yaparmış anneme. Annem de ne yapacağını bilmezmiş ama kadı, "Sen merak etme. Sen benim gözümün nurusun" filan diye annemi kollarmış. Ama oğlu, anneme âşık olmuş.

— Bak sen Zehra gelinin öyküsüne!
— "Seninle gel kaçalım" demiş anneme. "Seninle kaçalım, başka diyarlara gidelim" demiş. Annem de, "Ben öyle şey yapamam. Senin baban benim kocam!" demiş. Ve anladığım kadarıyla yaşlı adamdan pek memnun değil ama işte yetiştiriliş tarzı itibariyle öyle bir macerayı da göze alacak durumu yok.

Ve annemın bir çocuğu olmuş o yaşlı adamdan, kadıdan! O devirde çocuğun adını Mustafa Kemal koymuşlar. Mustafa Kemal! İzmir'de. Atatürk'ün bu İzmir'i kurtarışından hemen sonra olan hadiseler bunlar yani.

— Yaşıyor mu?!
— Mustafa Kemal 10 aylıkken ölmüş.

— Kadı oğluna Mustafa Kemal adını verdiğine göre tutucu biri olmasa gerek?

— Evet. Nereli olduğunu bilmiyorum. Adana'daymış, İzmir'e tayini çıkmış. Annemi nasıl bulmuş da evlenmiş onu da bilmiyorum. Ve Mustafa öldükten dört-beş ay sonra kadı da ölmüş. Annem 21 yaşında mı, 22 yaşında mı, dul olarak yeniden ana evine geri gelmiş.

— *Kadı ile evliliği yaklaşık iki yıl sürmüş anlaşılan.*
— Evet, iki yıl filan sürmüş.

— *22 yaşında koskoca hayatlar yaşamış...*
— Ondan sonra, bir yıl sonra mı, bir buçuk yıl sonra mı ne, babamla evlenmiş. Babamın da üçüncü evliliği, annemin de üçüncü evliliği oluyor bu. Çünkü daha önce de anlattığım gibi babamın ilk karısından beş çocuğu oluyor, sonra karısı ölüyor. İkinci karısı çocuk doğururken ölüyor, üçüncü olarak annemle evleniyor.

Babam evlendiği zaman 36-37 yaşındayken, annem de 22-23 yaşındaymış. *(Yine derin bir soluk verme var)* Bunları öğrendim böyle ve...

— *Anneniz hiç okula gitmiş mi?*
— Hayır. Hiç okuma yazma bilmezdi. Bilmezdi. Hiç öyle bir fırsat verilmedi, olmadı.

— *Resmini de gördüm; çok güzel bir kızmış...*
— Yani, ben işte daha önce anlatmıştım; annemi hatırladığım zaman işte, hüzünlü, gözü yaşlı, mutsuz bir kadın hatırlarım. O resmiyle içimde uyanan duygu, babama öfkedir. Uzaklıktır. Anneme karşı belirgin olarak takınılmış bir tavır değildi tabii; normal, o çağın Türk erkeğinin tipik, karısına, ailesine davranış tarzı. Öyle görüyorum yani.

— *Anneniz Ömer dede gibi bir babanın elinde yetişmiş, evliliğinde ise bambaşka, farklı bir model ile karşılaşmış. Uyum sağlaması zor olmuştur.*
— Evet.

— *Kaç kardeşi varmış annenizin? Biliyor musunuz?*
— Biliyorum; sayayım: En büyük dayımın adı Abdülkadir'di. Ki ona da benzetirlerdi beni. Sonra Şıh Ali dayım, sonra Hasan Hüseyin dayım, bir de teyzem vardı; Eşe derlerdi. Ayşe de, Eşe derlerdi. Ve annem.

Bir de –anladığım kadarıyla, dedemin ilk karısından olan– Mehmet Ali dayım var. Altı kardeşler. Bu sıralama içinde annem, Şıh Ali dayım ile Hasan Hüseyin dayım arasındaki çocuk.

— *Anne tarafınızla temasınız var mı?*
— Çok seyrek. Hemen hemen hiç olmadı. Hasan Hüseyin dayım hava astsubayıydı. Mehmet Ali dayım, yapı, duvar ustasıydı. Onun oğulları, kızları –tam olarak isimlerini bilemiyorum ama– var.

Mehmet Ali dayım rahmetlik oldu, hayal meyal hatırlıyorum onu. Şıh Ali dayımın oğulları, kızları var. Onlarla biraz temasım oldu. Onların hepsi evli, çocukları var ve Türkiye'nin değişik yerlerinde vazife almış durumdalar. Hasan Hüseyin dayımın bir oğlu var.

Dayıma bir mektup yazmıştım, zarfın üzerine, "Sayın" yazmayı unutmuşum. Sadece, Hasan Hüseyin Ünal diye yazmışım adresini yazarken. Ondan dolayı çok bozulmuş, bana zehir zemberek bir mektup yazdı. Ben de ondan sonra hiç mektup yazmadım.

— *Bu ne zaman oldu?*
— Ben lise çağındayken. Ondan sonra bir karşılaşmamız olmadı.

Teyzem Mersin'de, Arap orijinli, Mersin'e yerleşmiş bir beyle evlendi. Mehmet amca diyorduk. Ondan çocukları oldu. Kızlarının bir kısmı Halep'te filan evlendi. Teyzemin oğlu Fuat'la arkadaşlığım oldu. Türkiye yüzme birincisi filan oldu; çok yapılı, çok hoş bir insandı. Fuat Özmen. Mersin'de bilinen bir kişidir.

Anne tarafımla çok yoğun bir ilişkim olmadı.

— Ev için, "Hâlâ ayakta, yıkıldı yıkılacak" demiştiniz ama, "Oturan var mı içinde?" diye sormamışım.
— Oturan var, evet. O evi satmışlar. O ev anladığım kadarıyla Ahmet ağabeyime kalmıştı babam öldükten sonra. Ahmet ağabeyim de ölünce, zannederim çocukları o evi satmış. Satın alan kişi de o evde oturuyor.

— Ailenizin değil yani artık.
— Ailenin değil. Ve ben bu yaz Timur'la ziyaret ettim o evi. Maalesef evde kimse yoktu, kapı kilitliydi. Duvardan bakabildik ancak. İhsan ağabeyim filan oradaydı ve ailede, "Bu ev bizim yetiştiğimiz yer, bunu koruyalım" diye bir bilinç, bir bakış tarzı olmamış, "Satılacaksa biz alalım" diye bir tavır içerisinde olunmamış.

— İhsan ağabeyim oradaydı dediniz. Ankara'da değiller mi artık?
— Ankara'dalar fakat yazları –Susanoğlu'nda bir yazlık yerleri var– orada geçiriyorlar.

— Çökmedam duruyor mu?
— Çökmedam'da avokado bahçeleri yapmış İhsan ağabeyim. Avokadoyu çok önemsemiş. Avokado ağaçları dikti ve her yıl onun ürünlerini pazarlıyor. Onun için gidip geliyor. O nedenle işte, ben Timur'la gidince İhsan ağabeyimi ziyaret etmiştim. Mezarlığa gittik.

— Annenizinkine mi?
— Annemin, babamın, ağabeylerimin, yeğenlerimin. Silifke Mezarlığı'ndalar. Aile mezarlığına gittik. Ondan sonra da evi göstereyim dedim Timur'a. Böyle bir virane, dökük. *(Buruk bir gülüş var)* Tam anlamıyla bir virane.

— Ağabeylerimin mezarı dediniz? Hangi ağabeyleriniz? Kardeşlerden kimleri yitirdiniz?
— Hemen hemen tüm aile gidiyor.

En önce Abdullah ağabeyimi kaybettik. Bu dükkânda merdivenden düşerek beyin kanamasından ölen. 1965'ti.

Sonra Reşat ağabeyimi kaybettik. Zannederim 1989'da olmalı. 78 yaşında falandı öldüğünde.

Sonra Ahmet ağabeyim vefat etti 1992'de.

Emin ağabeyimi 2000'de kaybettik. 77 yaşındaydı galiba.

Hasan ağabeyimi kaybettik sonra. Onu kaybedeli daha altı ay falan oldu.

— *(Şaşırıyorum) Altı ay mı?*

— Evet. Altı ay falan oldu Hasan ağabeyimi kaybedeli. Yani bu 2004 yılı içinde kaybettik Hasan ağabeyimi.

— *(Tekrar soruyorum) Öyle mi?*

— Evet. Öyle oldu. Hatırlıyorum, Nisan ayındaydı. Öyle hatırlıyorum ben. *(Tam "Ama..." diyecekken, demiyorum... Daha fazla üzerine gitmiyorum Cüceloğlu'nun. Evet. Nisan'dı. Yani Nisan olmalı. Çünkü ilk söyleşiler sırasında, Haziran'da... hani Hasan ağabeyinin söylediği "Hafız mektepten geliyor" türküsü... Ki, "İki ay oldu kaybedeli" demişti... bu hesapla, Nisan'da yani. Susuyorum. "Altı ay değil Hasan ağabeyinin en küçük kardeşi, altı ay değil. İnanmayacaksın ama, tam bir buçuk yıl olmuş" demiyorum. Diyemiyorum. Bilirim... Yitirdiğimiz o çok sevilenler, hep yanımızda gibidir artık. Sanki daha "dün" ayrılmışız gibi. Ölüm söz konusu olduğunda... yıllar, saat, yani zaman durur artık. Bir tek "o gün" kalır, "o mevsim" kalır hatırda. Araya yıllar giremez ki... Bu yılları saymak aklımızın ucundan geçmez ki... Öylesine bizimle birlikte yaşar gider, gün olup, "Ne kadar oldu?" diye düşündüğümüzde, inanmaz inanmaz bakarız aradan geçen zamana sadece. Hepsi bu... Bende ses yok. Devam ediyor Cüceloğlu:)*

Olcay ablamı... *(Buruk bir gülüş eşlik ediyor bu kelimelere)* ki sıra orada atladı işte; yani Celal ağabeyim var büyük, İhsan ağabeyim var, Lütfiye ablam var –annemden olanlardan bahsediyorum şimdi–, Olcay ablam sırayı bozdu. Olcay

ablam, bu Erdemli'de oturan ve dini yönden oldukça mutaassıp bir ortam içerisinde yaşayan ve kocasıyla imam nikâhı ile evlenen kişi... *(Çok zorlanıyor ablasından söz ederken...)* Ve Olcay ablam uzun yıllar bir mide rahatsızlığı çekti, sonra parkinson dendi, onun için sürekli ilaç aldı, ilaçlar mideyi etkiledi falan, kurudu kurudu, zayıfladı ve onu da geçen Haziran'da kaybettik.

— *Yeni bir kayıp...*
— Evet, Olcay ablamı bu yaz kaybettik.

— *Başınız sağ olsun.*
— Sağ olun. Hasan ağabeyimin mezarı Silifke'de, Olcay ablamınki Erdemli'de. İhsan ağabeyim konuşurken, "Topun ağzında Celal var" diyor.

— *Olcay kaç yaşındaydı?*
— Olcay ablam zannederim 69-70 yaşındaydı. En genç o öldü. Kurtuldu benim gözümde. Müthiş sağlıksız bir ortamdaydı. Ve yaşayanlar:

Celal Cüceloğlu, İzmir'de. Askeri hâkimdi, şimdi İzmir'de avukatlık yapıyor.

İhsan Cüceloğlu; emekli albay. Ankara'da.

Lütfiye ablam; Lütfiye Metin.

Şahin ağabeyim ve ondan sonra da ben.

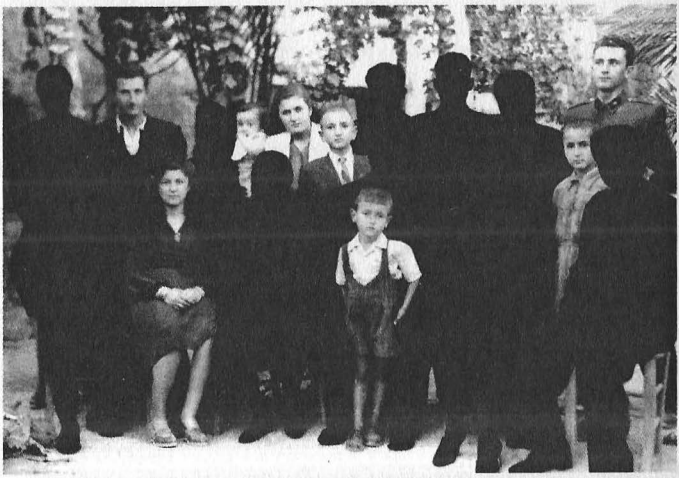
— *"Bir yıl sonra" da burada bitti. Kitapla birlikte görüşmek üzere.*
— Görüşmek üzere.

Teybi kapatıyorum. Söyleşi sona erdikten sonra sıra fotoğrafların seçimine geldi. Cüceloğlu'nun yengesi Şenol Hanım titiz bir çalışmayla düzenlediği albümleri getiriyor. Eşi Şahin Cüceloğlu içerde bilgisayar başında çalışıyor. Onları "görmek", bir yıl boyunca duyduğum isimlerin yüze, bedene kavuşmaları, diğerlerinin ise kâğıt üzerinde de olsa, suretleri ile

karşılaşıyor olmak tuhaf bir aşinalık da içeriyor. Yüzlerini bilmesem de öykülerini biliyorum, o kadar ki, sık sık şaşırtıyorum Şenol Hanım'ı. Örneğin, "Bu fotoğraf Doğan Bey'in tavuk çiftliğinin inşaatı sırasında çekilmiş" diyor, "Hani Karlıbayır'daki" diyorum, "Yanındaki kim? Erol Buluş mu?". "Bu da bizim oğlumuz" diyor sonra, bir başka fotoğrafı göstererek. "Aaa, Doğan mı bu?" diyorum, "Hani kadın doğum doktoru olan?" Aileyi en küçüğünden en büyüğüne tanıyorum! Ki akrabalık ilişkilerinden, bağlarından söz edildiğinde "kim kimdir?"e dair cehaletimi bütün çabalarına karşın gideremeyen annemin –eminim– gözleri yaşarır halimi görse...

Bir başka klasör de önemli evraklara dair. Diplomalar, başarı belgeleri vs. Klasörün yapraklarını çeviriyorum; "Bunu alalım, önemli. –Osgood'un, doktora çalışmasına ilişkin olarak takdirini belirttiği evrak–. Bunu da alalım". Derken bir başka önemli belge. Cüceloğlu'nun elinde tuttuğu belgeye bakarken, "Ama çift vatandaşlığınız hakkında hiçbir şey söylemediniz?!" diyorum şaşırarak. "Sormadın ki" diyor Cüceloğlu. Hemen çıkartıyorum çantamdan teybi ve düğmesine basıyorum: "O halde, işte şimdi sordum" diyorum. Yanıt, söyleşinin de son cümleleri oluyor: "Amerikan vatandaşlığı ile ilgili şöyle bir bağlam içerisinde bakarsak" diyor, "ben Amerika'da kalmayı hiç düşünmemiştim. Sürekli Türkiye'ye dönme düşüncesi, tavrı içerisindeydim. Ondan dolayı, sadece Amerikan vatandaşlığını değil, şeyi bile, 'green card' dedikleri oturma belgesini almayı bile düşünmemiştim. Ama ikinci kez, 1980'de gittikten sonra iş bulma, çalışma bakımından sağlayacağı kolaylığın ve ayrıca dünyada gezebilme imkânları bakımından çift vatandaşlığın getireceği imkânın farkına vararak daha gerçekçi bir gözle bakıp müracaat ettim ve 1989'da mı ne çift vatandaşlığa geçtim. Ve şimdi çift vatandaşlığım var".

2004 sonu itibariyle; gidenler ve kalanlar...

"...son sayfalar"

...DEFTERLER VE SATIRLAR ARASINDA

18 Mart 2005, Cuma günü... Ofiste son gün. Kapak fotoğrafı çekimleri bitti. Çekimleri tamamlayan Muzaffer, saatine göz atıyor. Ama mutfak ve yemek masası arasında mekik dokuyan Şenol Cüceloğlu'nun anne kuş kanatları, çıkışı örtmüş durumda. "Sofraya!" diyor. Doğan Cüceloğlu ve ağabeyi Şahin Cüceloğlu, çekimler sırasında ton tutturmak gerekince değiş tokuş ettikleri kazakları, üstlerinden çıkarıp yeniden birbirlerine iade etmekle meşguller. Benim de, iade etmem gereken iki eski defter var çantamda...

AŞKIN KİMYASI

...Deri kaplı bu iki küçük defterden biri, Doğan Cüceloğlu'nun günlüğü. Hani söyleşinin ilk günlerinde yanında getirip verdiği,16-20 yaşları arasında tuttuğu, kendine dışardan bir bakışla göz atarak, neyi nasıl yapması gerektiğini yazarak düşündüğü, kendine parmak sallayıp tavsiyelerde bulunduğu, adeta kendi kendinin ebeveyni olduğu satırları içeren günlüğü...

...Defterin yaprakları arasında...o yıllardan kalan, dörde katlanmış, incecik, sararmış bir kâğıt var. Tarih yok üzerinde. Bir yüzünde kimya dersine çalışmış. Sabit mor kalemle, "Levuloz" deyip *(meyve şekeri olan fruktozun diğer adı),* yanına parantez içinde formülünü yazmış: (C6 H12 06). Sonra da açılımını, elementlerin dizilim şemasını yapmış. Organik kimya dersi... O notun organik kimya dersine ait olması, hangi tarihte kaleme alındığına da açıklık getiriyor; lise son... Notun kısalığına bakılırsa, kimya dersine çalışırken aşkın kimyası ağır basmış ve aynı sabit mor kalemle kâğıdın bütün arka yüzüne uzun uzun şiir çalışmış:

"Kırılan gönlümün
çırpınışını seyreden
gözlerin,
Acıdı. *(Devamı, "Engin, derin denizin mavi suları" diye gelmiş önce. Sonra üzerini çizmiş bu devamın. Onun yerine şöyle demiş:)*
Denizin engin ve derin
Suyu kadar berrak,
Dalgaların köpüğü kadar
temiz,
gözlerin, *(O yukarıdaki satırların çizilme nedeni de, bu sonraki satırlarda çıkıyor ortaya. Haklı. "Denizin 'mavi' suları"na benzetilemezmiş sevgilinin gözleri hakikaten de. Çünkü "mavi" değilmiş...)*
ılık ve simsiyah
bakışların acıdı.
Ben onları yalnız senindir,
Senin siyah incilerindir
diye sevdim"

Ve uzayıp gidiyor şiir.16-17 yaşlarının isimsiz ve tarihsiz günlerinden birinde "ne olur anla sevgili" diye sonlanan bu sevda satırlarını, o tarihlerde henüz yok parmaklarımın ucunda toza dönüşüverecekmiş gibi bir özenle, yine dörde katlayarak, bulduğum yere bırakıyor ve o satırlardaki gencin 50 yıl sonraki yarınının ellerine teslim ediyorum defteri.

Diğer defteri ise... o defterdeki satırları kaleme alana verebilmem mümkünsüz... 1892 doğumlu Sami Cüceloğlu, 25 yıldır yaşamıyor.

46 YAŞINDA, 11 ÇOCUK BABASI

İlk kez 18-19 yaşlarında iken baba olan Sami Cüceloğlu, 1938'de on birinci ve son çocuğunun doğduğu gün, onu ona anlatmak üzere mavi mürekkeple doldurduğu dolmakalemini eline alıp da, bu defterin kapağını açtığında, 46 yaşındaymış.

46 yıla sığanlar... Çatırdayan, çökmekte, dağılmakta olan koskoca bir imparatorlukta "Padişahım çok yaşa" diyen bir çocukluk, gençlik... Doğduğunda, Padişah II. Abdülhamit varmış tahtta. 1909 yılında, yani 17 yaşına geldiğinde, V. Mehmet Reşat –ki, 1910 (ya da 1911? - Hicri 1330)'da doğan ilk çocuğu da onun adını taşıyor–. 26 yaşına geldiğinde, Vahdettin... Bütün bu yıllar boyunca imparatorluğun her cephede yenilgiye uğradığı savaşlar... yokluk... Birinci Dünya Savaşı... İmparatorluğun dağılışına tanık olmuş silah elde. Cumhuriyetin kuruluşuna omuz vermiş. Daha öncekiler değil tabii ama, 30 yaşı sonrasında da yeniden yeniden baba olduğunda dünyaya gelen çocukları Cumhuriyete açmışlar gözlerini. 46 yaşında "Doğan Cüceloğlu'nun babası" olduktan sonraki yıllarına değindik zaten söyleşi sırasında...

"ÖNCE"NİN TANIĞI

Bir başka çalışma için Aralık 2004'te yaklaşık bir asırlık tarih tanıklığını kaydetmek üzere Münevver Uras'ın karşısına geçtiğimde aktardığı hayat öyküsünde, Doğan Cüceloğlu'nun hayat öyküsündeki kişiler dolaşıyordu. Tabii kendisinden 30 yaş büyük olan "Münevver Hala"sının hayat öyküsündekiler, Doğan Cüceloğlu'nun hayat öyküsünde anlattığı yılların hayli öncesindeydiler: Doğan Cüceloğlu'nun onları tanıdığı zamanlardan bir hayli gençtiler ve onun hayat öyküsündekinin tersine, kimileri henüz hayattaydı. Örneğin, Sami Cüceloğlu henüz askere bile gitmemişti 1909 doğumlu "Münevver Hala"nın hayat öyküsünde. Öykü biraz ilerleyince ağabeyinin ardından o da askere gidiyordu. Askerliğinin 9 yıl süreceği, üç evlilik yapacağı, 11 çocuk babası olacağı, aklının ucundan bile geçmiyordu kuşkusuz: İlk eşiyle evliydi henüz. Sadece üç çocuk babasıydı ve annesi Şerife Hanım da sağdı. *(Münevver Uras, Doğan Cüceloğlu'nun "Münevver Hala" demesine karşın, halası değil. Amcasının kızı. Kuzeni yani. Bugün 96 yaşında olan "Münevver Hala", Doğan Cüceloğlu'nun babasının ağabeyi Rıfat Cüceloğlu'nun ilk çocuğu).*

Münevver Hala aracılığıyla, tanık olmadığı "babasının gençliği" *(ki, Münevver Halanın söylediğine göre çok yakışıklıymış o da ağabeyi Rıfat gibi)* ve hiç görmediği babaannesi birinci elden tanıklıkla konuk oluyorlar şimdi Doğan Cüceloğlu'nun hayat öyküsüne. *(Söylememe gerek var mı bilmiyorum; Doğan Cüceloğlu'nun babaannesi, "Münevver Hala'"nın da babaannesi oluyor tabii).*

"ÇIT ÇIT CAMA KİM VURUR?"

..."Babam Şam'da askerken" diye başlayan cümlelerle konuşuyor Münevver Hala! Çocukluğu "Çok yaşa padişahım!" diye bağırıyor; "Şimdi nasıl ki çocuklar sınıflara girmeden önce marş okuyorlar, biz de sınıflara girmeden önce 'Padişahım çok yaşa!' derdik" diyor.

"Şam-Beyrut... Biliyorsun o zamanlar imparatorluğundu. Padişahlar vardı ya. Babam beş yıl askerlik yaptı." diye devam eden cümleler...

"(...) Babam Şam'da askerken Sami amcamların evinde, babaannemin yanında kaldık. Biz beş kardeşiz ama babam askere gittiğinde üç kardeştik sadece. Ben, en büyükleriyim. Benden iki yaş küçük erkek kardeşim ve ondan bir yaş küçük olan erkek kardeşim. Hatice, babam Şam'dan geldikten sonra doğdu. Halamın ismini koymuşlar ona. (...) Babam Şam'a gittiğinde ben çok, çok küçüktüm tabii... geldiğinde anaokuluna başladığıma göre... (...) Babam askerden geldikten sonra yine kendi evimize gittik, işte anaokuluna başladım. Evimiz Sami amcamların oturduğu Mukaddem Mahallesi'nden uzakta, devlet memurlarının oturduğu merkezde, Saray Mahallesi'nde, cadde üzerindeydi. Camlarında kafesler vardı. (...) Sami amcamlarım evi merkeze daha uzaktı; dağ tarafında. Köy gibiydi orası o zaman. Şimdi her yer bir olmuş... (...) Babam, Silifke'de vali muaviniydi...Vali kâtibi de diyorlardı, vali muavini. (...) Okula başlamadan önce anaokuluna gittim. En çabuk ben mi öğreniyordum acaba? Neden acaba her şeye beni çıkarırlardı ana okulunda? Bunu şimdi hatırlaya-

mam tabii, 90 yıl öncesini anlatıyorum...o yıllarda, 90 yıl önce, gittiğim anaokulunu çok iyi hatırlıyorum: Öğretmenimiz matmazel, beni masanın üzerine çıkartır, kendisi de piyanonun başına geçer bana şiir okuturdu: *(ve okuyor o şiiri!)*

Çıt çıt cama kim vurur
Ay ne iri damlalar
Demek dışarıda yağmur var
Yağmur hanım bak bana
Sakın gelme buraya
Bahçedeki çiçekler
Seni dört gözle bekler "

(Var gücümle alkışlamak geçiyor içimden! Dinleyenler de öyle yapıyormuş zaten. Ne var ki hep "çıt deseler ağlayan" o minicik, narin mi narin kırılgan kız, alkışlar başlar başlamaz da her zamanki gibi ağlamaya başladığı için, hemen kucaklarına alıp indiriyorlarmış masanın üzerinden. "Hemen ağlardım" diyor, "çok ağlardım".)

BABAANNENİN GÜZELLİĞİ

Bu narin mi narin kırılgan kızın, güzel mi güzel ve bir o kadar da güçlü olduğu anlaşılan babaannesi, oğulları senelerce askerlik yaparken, iki gelinini ve altı torununu, küçük oğlu Sami Cüceloğlu'nun evinde kanatları altına toparlayıp o zor yıllarda aileyi çekip çevirmiş. *(Karşımda 95 yaşında güzeller güzeli bir narinlik oturuyor. Bembeyaz teni, son derece düzgün hatları, yaptığımız çalışmanın heyecanına kapılarak kızaran yanakları ile bir incecik porselen narinliği, zarifliği... Bir sorum üzerine, tanıyanların kendisini babaannesine benzettiklerini söylüyor. Bir ara, dilinde Silifke şivesi bulunmadığına dair cümlelerim üzerine "Ama hep böyleydi zaten. Çevremizdekilerin de böyleydi" diyerek, "niye böyle bir soru sordun?" gibilerden şaşkınlıkla bakıyor yüzüme).*

Babaannesi, o savaş yıllarında erkeksiz kalan kalabalığı-

nın başına geçip, bir güzel tüttürmüş evin bacasını. Önceleri Sami amcası da başlarındaymış. "O da askere gitti sonra" diyor. Yönetimi ele alan babaanne, hiçbir şeyden mahrum etmemeye çalışmış gelinlerini, torunlarını. O kalabalık evi asker maaşı ile idare ederken, tezgâhında pamuk dokumuş, yün dokumuş; dokuduğu kumaşlardan, bezlerden dikmişler giysilerini. "Uzundu eteklerimiz" diyor Münevver Hala, "Altına da bileklere kadar uzanan, uzun donlar giydirilirdi biz kız çocuklarına. Bilekte bittiği yerde, kırmalar, fırfırlar olurdu. Çok hoşuma giderdi o kırmalar, fırfırlar..."

Kekikleri kaynatıp süzüp damıtarak kekik yağı çıkaran, odun ateşlerinin üzerine kurduğu kocaman kazanlarda ipek kozalarını açtırıp, ipek elde etmenin de ustası bir babaanne... Çevresindekiler de, maharet isteyen bu işlem için ona başvururlarmış ipek kozalarını topladıklarında...Erkeklerinin çoğu askerde olan Mukaddem Mahallesi'ndeki her zorda, bilgisine, becerisine başvurulan, kendisine danışılan bir babaanne...

HURMA, NAR AĞAÇLI EVİN "ÖNCE"Sİ

Şerife Hanımın iki oğlunun toplam altı çocuğu, Rıfat Cüceloğlu'nun Şam'daki askerliği sırasında birlikte büyümüş Mukaddem Mahallesi'ndeki evin damı altında: Doğan Cüceloğlu'nun büyük ağabeyleri (Reşat ağabeyi ve ikizler; Ahmet, Abdullah) ile Münevver Hala ve iki erkek kardeşi Enver ile Nihat...

Münevver Hala, "İki odası vardı Sami amcamın evinin. Bir de sofa diye" anlatırken, Doğan Cüceloğlu'nun anlatımından aşina olduğumuz evin, onun doğumundan önceki bir zaman diliminde yer alan farklı yaşantısını da dile getirmiş oluyor böylece:

"Hepimiz aynı odada kalıyorduk. Amcam da eşi ile diğer odada kalıyordu. Öyle herkese ayrı oda falan yoktu tabii. (...) Çocukların en büyükleri bendim. Kapıdan çıkışta hemen karşıda, yaşıtım Sıdıka vardı, Cevat vardı. Bahçe kapısından çıkar çıkmaz 'Sıdıkaa Sıdıkaa, Cevaat, Cevaat' diye çağırıp onlara giderdim. Çok geçmeden 'Münevveeer' diye sesini du-

yardım babaannemin, neredeyim diye. Korkardı tabii. Misafirim. Baba yok. *("Sıdıka" ve "Cevat" kim, bilin bakalım?)*Yaşıtım olan, Sıdıka Sıdıka diye çağırdığım, hani Şahin'in karısı Şenol var ya, onların teyzeleriydi, Cevat da, Şenol'un babası. *(Daha sonra Şenol Cüceloğlu'na sorduğumda, kendi akrabaları olan "Sıdıka"nın, teyzesi değil de, anne tarafından dedesinin halasının kızı olduğunu söyledi).* (...) Hep birlikte oynardık sokakta. (...) Allah Rahmet eylesin, Sami amcamın en büyük oğlu Reşat, benden iki yaş küçük olan kardeşimle yaşıttı. Kardeşim yaşıyor. (...) ama bu şimdi anlatacağım sonra... amcamın ilk hanımı hastalandığında, annem emzirmiş onun çocuğunu. Süt kardeştiler küçük kız kardeşimle. (...) Kimse bilmiyordu ki evlenilmez, yakın akraba ile evlenilmez, sakat olur çocuklar diye. Öyle bir şey yoktu ki o zaman. Bilinmiyordu. Kuzenler evleniyordu. Amca, hala, teyze çocukları birbirleriyle evleniyordu. Ama süt kardeşler birbirleri ile evlenemiyordu. Süt kardeştik biz".

BİR BAŞKASININ ANILARINDA KALANLAR

Bu tarihe tanıklığın Doğan Cüceloğlu'nun hayat öyküsü ile çakışan, daha doğrusu o öyküyü başlatacak olan yılları dile getiren bölümleri –ana hatlarıyla– aşağıda:

"(...) Babaannemin evindeyken Sami amcam, yazları sıcak olurdu, bizim hepimizi Nuru Köyü'ne götürürdü. Babaannemin köyüne. Dur... Karıştı... 90 yıl öncesi tabii... Babam geldikten sonra biz kendi evimize gittik. Amcam da askere gitti demiş miydim? Çavuştu.

(...) Amcamın hanımı öldü sonra. Beş çocukla kaldı. Sonra Doğan'ın annesini aldı. Ama ondan önce komşunun kızını aldı. Karşı karşıyaydı evleri. Doğumda öldü. Amcam yine beş çocukla bekâr kaldı. Doğan'ın annesini aldı.

(...) Babam 63 yaşında öldü. Genç öldü.

(...) Dedemin dedesinin adı Ali'ymiş *(Öyküsü Cüceloğlu soyadına kaynak olan dede hani)*... Çok akıllıymış. Çok kü-

çük gitmiş okula. Diğer çocuklar ondan daha büyük, daha uzun tabii *(Sonra, o lakap öyküsünü anlatıyor).*

(...) Dedemin Köyü Ermenek. Oğlum Erol araştırmış, o söyledi bana, Karaman Beyliği hani... Karaman soyundan geliyormuş dedemin soyu.

(...) Hepsi okumuş dedelerimin. Babamın babası olan dedem de okumuş babası gibi. Hoca olmuş. Köylere ders vermeye gidiyormuş. O zaman ne dersi olacak tabii, herhalde din dersi. Silifke'nin Nuru Köyü'nde babaannemi görmüş beğenmiş evlenmişler. Halam olmuş. Hatice. Silifke'ye yerleşmişler. Sonra babam doğmuş. Sonra Sami amcam. Gerisini bilmiyorum.

(...) Hatice Halam büyümüş, Silifke'nin ileri gelenlerinden biriyle evlenmiş. Çok güzelmiş. Kolordusu diyorlar hani, onunla evlenmiş. Taşucu'nda memurmuş kocası. Birbirlerini seviyorlarmış. Halamın hiç çocuğu olmamış. Taşucu'ndan bir kız çocuğunu alıp evlat edinip büyütmüş. Feride. Sonra eşiyle ne olmuş da ayrılmışlar bilmiyorum. Halam verem olmuş. Ben 5-6 yaşındaydım. Bize gelmiş. Beni çok severdi. Hiç çocuğu olmamış ya. Eskiden altın fes giyerlerdi. Çok güzeldi. O altın fesini giydirir, böyle böyle altın küpeleri vardı kocaman, sarkardı, onları da takardı bana, sonra karşıma geçip bana bakar ağlardı. Eşi gelirdi aklına... Ağlardı. Sonra öldü, Allah rahmet eylesin.

(...) Babam sarı lira alırdı maaşını. Bir aynamız vardı, konsolumuz. Mermerli. Onun üzerine bırakırdı. Bir de kocaman bir saat, kocaman bir saatimiz vardı orada.

(...) Babam yeniliklere düşkündü. Teknoloji meraklı vardı. Değişik her şey ilk önce bizim evimizde olurdu.

(...) Babam Silifke'nin ileri gelen bir devlet memuru olduğu için, vali muavini olduğu için, kimin ne işi olursa babama gelirdi. Askere gidecek olanlar, bir işi olanlar... Çoklarının kocası yok tabii, herkes askere gitmiş, gelmeyenler... savaş yıllarında. Aç yoksul herkes.

(...) Amcam da babam da çok akıllı insanlardı. O zamanın modern insanlarıydı.

(...) Çok erken evlendim, gittim. O yüzden Doğanlar'ın, diğer çocukların yaşantılarını, evin o dönemini pek bilmiyorum."

Münevver Hala halihazırda gün boyunca elinden düşürmediği tığı ile, geliri okutulacak çocuklara verilmek üzere, makbuz karşılığı, satışa konulan dantelli, boncuk işlemeli hediyelikler üretiyor heyecanla. Heyecanlandığında güzel yüzü hâlâ al al olsa da, hayranlıkla bakıldığında, artık... ağlamıyor.

...VE BAŞLIYOR

İade etmeye hazırlandığım bu diğer defterde, eski yazı ile salavat getirip, yeni harflerle kaleme aldığı günlüğün ilk sayfasında oğluna soyunu tanıtmış önce Sami Cüceloğlu. "Babam Ali Rıza, onun babası Hacı Memet, onun babası Ali ve onun da babası Şıh Memet..." demiş.

"Ağabeyim merhum Lütfi Efendi söyler ise de, elde bir vesika var mıdır bilmem" diye not düşmeyi de ihmal etmeden, "rivayete göre" diyerek Karamanoğullarından, Satırlı Memet diye anılan küçük Kara Mehmet'in soyundan geldiklerine dair duyduklarını aktarmış. Ailenin 240 yıldır taşıdığını belirttiği lakaplarının öyküsünü ve o lakabı Cumhuriyet devrinde nasıl soy adı olarak aldıklarını da kaydetmiş. Bu satırlar sonrasında hemen sağ sayfanın başlığına oğlunun adını yazmış ve "topuz gibi, esmerimsi bir oğlan" diye tanımladığı bebeğinin doğum gününü, saatini yazdıktan sonra, doğumu "Annesi Zehra çok sıkıntı çekti, az kaldı ölüyordu" diye anlatmış.

Uğurunu sınamış oğlunun... Doğduğu gün aldığı bilete "30 liradan üç lira" düşmüş. Ertesi ay tekrar, bu kez kaynı ile birlikte, yine bebeğin kısmetine aldıkları bilete ise "ellişerden yüz lira" çıkmış.

13 GÜNDE 29 YIL

Elimdeki eski defterde bir bebek büyüyor satır satır:

11. 12. 1938: "(...) Büyüdükçe şirin, tombul, güleç bir hal alıyor. Kendi başına oynar, ağlamaz. Sevilmesini sever de, öp-

türmek istemez. (...) Şahinden uslu lakin Doğan adını iyi muhafaza eder (...) yırtıcı bir kuşa benzer; eline aldığını imkânı yok vermez"

5.3.1939: "(...) ufak tefek hastalıklar geçirdi. Kızamığı çıkardı. Ayda bir patik eskitiyor. Martın birinden dördüne kadar geçirdiği hastalıktan ötürü benzi bozardı. (...) şimdi kucağımda".

11.1.1940: "(...) kendi kendine oynar, kimseye yük olmaz. Ben hatırasını yazarken defteri okşar. (...) hiç darılmaya gelmez, kötülükten almaz, iyiliği sever. Anne anne deyişi pek sevimli. Bu hatırasını yazarken bana üzüm veriyor. Uğurlu evlat "

20.1.1940/ Kurban Bayramı: "Herkesler bayrama giderken bu yavrudan kaçtılar. Yalnız kalınca hemen memeye sarıldı.(...) Tıpış tıpış gezer".

4.4. 1940: "Bu çocuğun çağında ötekiler hiç böyle bir akıl ve feraset göstermemişlerdi. Bu bir harika. (...) Allah saklasın bu topuzu".

7.6.1940: "22.5.1940'ta aşılattım. Aşısı iyi tuttu ve epeyce yangısını çekti. Yavrucuk zayıfladı. (...) Hassas çocuk. Tıraş olduğumu görünce herkesten evvel o fark etti. (...) Yaşından umulmadık bir hali var. (...) Yemeğini yerken kimseye minnet etmemek için göğüslüğünü kendi tutar."

18.1.1941 Cumartesi: "(...) Tombulluğu yerinde. Esmerliği durur. (...) Maşallah aklı evvel. Üç yaşına yaklaşıyor, daha emer. (...) Şimdiki en büyük vasfı, leğen ve tepsiyi alır çalar. Kaideli çalar ve kendine göre çağırır. Şimdi ben yazarken o da pencerede şarkı söyler."

2.9.1941: "(...) Davul diye tenekeyi her havaya çalışır. Maşallah. (...) 'Kim beni sever?' derim 'ben' der. 'Kim beni sevmez?' derim, çabucak söylerim, 'ben ben' der. Gülüşürüz."

15.11.1941: "Maşallah yaşından umulmadık zekâsı var."

14.4.1942: "(...) biz gülünce kaçtı dışarı. Tarihi küçük kara memet gibi kahraman olacak."

28.11.1944: "(...) Okula gitmek istiyor. Kanunen yaşı müsait olmadığı için almıyorlar. Dükkâna öğle yemeğimizi

getirir, bazen bizimle yer. Tenbihatı güzelce anlatır. Hiç unutmaz. 'Kara Doğan' der, severiz."

(Günlük burada kesintiye uğramış. Arka sayfa boş bırakılmış. Karşısındaki sağ sayfa... tam altı yıl sonrasının tarihini taşıyor. O boş sayfa, büyük bir acının suskunluğu ile dolu.)

1.10.1950: "Küçük yaşta annesini kaybeden yavrum sıhhatini de kaybetti. 1949 yılında yayladan geldiğinde Şahin ve Olcay'la birlikte zatülcenp oldu. Allahın marifeti, doktor İrfan Erdil'in gayreti ile kurtuldular amma dükkanı da boşalttılar. Yine doldurdu tanrım. Bu sene ağustosta (dua ile, yemek ile) sünneti yapıldı. Ağabeyleri de şenliğini yaptı. Cumhuriyetin beşinci sınıfına girdi. Maşaallah evimizin ve okulun medarı iftiharı."

(Arkadaki yapraklar boş. Bu kez daha da uzun bir suskunluk var. Üç sayfalık ve 17 yıllık bir ara...)

17 Eylül 1967: "Doğan annesini kaybedince ben de her şeyimi kaybettim. Artık Doğan ilk mektep çağından edebiyat fakültesine hoca oluncaya kadar hayatını, kendi bilir, isterse yazsın yavrusuna hatıra bıraksın. Benim yazmama imkân yok. Çünkü Şahin'le Doğan benim felaketli günlerimde şahsi gayret ve çalışmalarıyla pek çok mahrumiyet içinde yetiştiler.

Silifke orta okulunu bitirdiklerinde Şahin'le Doğan'a bir teklif yaptım. 'Yavrularım gelin sizi hafız mektebine vereyim' dedim. Bir teklif yaptım.

Benden bir sual sordular: 'Baba, şu memleketimize gelip mukabele okuyan ve senin kendisi için para topladığın dilenci hafızlar gibi mi olalım?' dediler.

Ben sustum cevap veremedim.

Doğan şöyle söyledi: 'Baba bizi bırak biz okuyalım. Mahrumiyete katlanacağız.' (...) Çok mahrumiyet içersinde okudular. *(Sonra aradaki yılları özetleyerek; oğlunun Edebiyat Fakültesi'ne gidişi... Doçentliği... İngiltere ve Amerika'ya gitmesi... Evlenmesi... Bir kız çocuğunun olması... İstanbul'a gelişine, başlıklarla değiniyor ve devam ediyor.)* Ailesini Karabük'e Şahin'in yanına bırakıp İran'a vazife dolayısıyla gitmiş gelmiş. Nihayet doğduğu, büyüdüğü yuvasına, ak sakal-

lı gözü yaşlı babasıyla, kendisini hasretle bekleyen ağabeyleri ve arkadaşlarına 14 Eylül 1967 tarihinde kavuştu.

Ben kendisinden çok memnunum, sen de bu Kara Doğanımdan razı ol yarabbi.

Ahir nefesde cümlemizi iman kamille huzuru maneviyyene kabul buyur yarabbi.

(Bu satırların altında üç satır ara vererek, doğanı Doğan'a anlatma dilini bırakıp, doğrudan oğluna seslenmiş.)

"Yavrum Doğan'ım,

İşte müşterek hatıramız. Defterin aşağısı boştur. Allahü zülcelal haziretleri iyi günler nasip etsin. Amin."

Bir alt satıra da 17 Eylül 1967 diye günün tarihini yazıp, "Silifke" dedikten sonra, günlük boyunca her tarih düşüşte yaptığı gibi altını imzalamış. 46 yaşında iken yazmaya koyulduğu deftere son noktayı 75 yaşında koyup, oğluna teslim etmiş onun hatırlayamayacağı yılları.

BİR SÖZCÜĞÜN PERDE ARKASI

...Bu günlüğün arasında da bir kâğıt var. Küçük, sağ üst ucu yırtık, pembe bir kâğıt. "TC İçel ili İlkokul kooperatiflerine mahsus makbuzdur" başlığı var üzerinde matbu harflerle. Altta yine matbu harflerle "Yukarıda hüviyeti yazılı faal/ fahri üyeden ..... *(nokta noktalar el yazısıyla 'yüz' diye doldurulmuş)* kuruş alınmıştır. 21/9/193....." (Buradaki nokta noktalar ise el yazısıyla "43" diye doldurulmuş. Böylece yıl, "19343" olmuş! 1930'lu yıllarda basılıp, okul yetkilileri tarafından miadı doldu diye atılmayarak, 40'lı yıllarda da kullanılmaya devam edilen bir makbuz koçanı...) "Yukarıda hüviyeti yazılı" olansa, "Sınıfı: 1", "Numarası: 35" olan "Mustafa Şahin Cüceloğlu".

1943 yılında kesilen bu makbuz koçanını atmamış Sami Cüceloğlu, iki yıl sonra diğer küçük oğlunu okula kaydettirdiğinde kâğıdın boş olan arkasını, not almak için kullanmış. "Doğan'ın okula kaydı 5/10/945 Cuma günü" diye yazmış kurşun kalemle ve bu notu onun günlüğünün içine bırakmış.

Bu iki minik ! ayrıntı; gerek okul yetkililerinin –yıllarca–, gerekse Sami Cüceloğlu'nun –yıllarca– bu 9x13 santim ebadındaki küçücük kâğıt parçasını değerlendirmekte, israf etmemekte gösterdikleri özen, İkinci Dünya Savaşı'nı (1939-1945) da içeren bir tarih döneminin gerçekliğini, yokluğun boyutunu, daha da ötesinde, dönemin ruhunu haykırıyor sessizce bütün yalınlığıyla. "Mahrumiyet" ve "İsraf" sözcüklerinin o dönemde taşıdığı "duygusal anlam"ı bir çırpıda "elle tutulur" hale getiriyor tam da o yıllarda doğup da büyümekte olan için tutulan günlüğün yaprakları arasındaki küçük, pembe kâğıt.

"İNSAN"IN SABİT KİMYASI

... O küçük pembe kâğıdı, elimden, günlüğün sayfaları arasına, ait olduğu yere bırakıyorum yine... O günlüğün satırları arasında gün gün büyüyenin hayat öyküsünü konu eden bu kitabın son sayfaları arasına, "buraya" bırakmaya hazırlandığım ise... o günlükteki satırları yazanın babasına, yani Sami Cüceloğlu'nun babası Ali Rıza'ya ait satırlar.

Bu satırlar, Sait Uğur'un kaleme aldığı "İçel Folkloru" başlıklı bir kitabın 52, 53 ve 54. sayfalarında duruyordu. (Sait Uğur, Şenol Cüceloğlu'nun annesinin büyük amcasıymış ve zamanın Mersin Müftüsü. – Ki, kitabı temin eden de Şenol Cüceloğlu oldu). 1948'de Ankara Ulus Basımevi'nde basılan kitap, "CHP Halkevleri Yayınları, Milli Kültür Araştırmaları" arasından yayımlanmış. Uğur, kitabın 52. sayfasında kısaca şöyle tanıtmış o satırların yazarını:

"Rıza

Silifkelidir, babasının adı Hacı Mehmet imiş. 1256 yılında Ermenek'te dünyaya gelmiştir, *(İnternette www.ttk.gov.tr'den 'Tarih Çevirme Kılavuzu'na girerek bu tarihi miladi yıla çevirdiğimde 1840/1841 tarihlerini verdi)*. 1310 yılında Silifke'de ölmüştür. *(Hicri 1310'u miladi yıla çevirdiğimde, bilgisayar ekranında 1892/1893 tarihleri belirince... tereddüt geçirdim. Oğlu Sami Cüceloğlu'nun 1892 doğumlu olduğu*

göz önüne alınırsa, bu, onun babasını doğduğu yıl ya da bir yıl sonra kaybettiği anlamına geliyor. Doğan Cüceloğlu, söyleşinin ilk günü babasının beş yaşında yetim kaldığını söylemişti. Sözlü ve yazılı tarih arasında bu tür yıl kaymaları olabiliyor). Silifke'de meclis başkâtipliğinde, park memurluğu'nda, nabiye müdürlüğünde, defteri hakani memurluğunda bulunmuştur. Bunların lakapları 'Cücel oğulları'dır. Bu zatın yazma cönklerde birçok türküleri, gazelleri, koşmaları vardır. Bunlardan bazıları aşağıya yazılmıştır."

... O "aşağıya yazılmış" Doğan Cüceloğlu'nun dedesine ait satırlar arasından, şimdi Joshua'nın dedesi olan torununun sabit mor kalemli satırlarına bir asır önce nazire yapar gibi, yine bir "siyah gözlü sevgili"ye "aynı duygular"la yazılmış dizelerini seçtim:

Beni mecnun eden gül yüzlü mahım
Mestane bakışlı çeşmi siyahım

Yosma kıyafetli kameti fidan
Seçilmez gümüşten gül beyaz gerdan

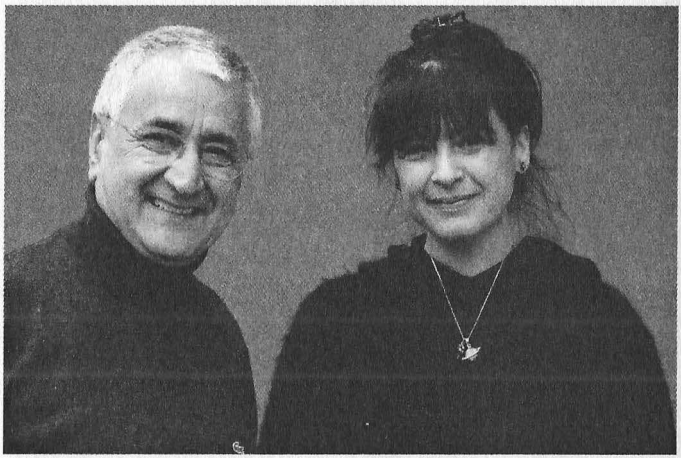
Taramış kekilin, mah yüzün bürür
Gören üftadeler ruhunu verir

Sana insan denmez ey melek sima
Sevdayı cevrinle bi çare "Rıza"

...Dizeleri "son sayfalar"ın sonuna, "son sayfalar"ı da, –kendisinden habersizce– "Doğan Cüceloğlu Kitabı"nın satırları arasına bırakıyor... ve kitabın kapağını kapatıyorum...

18-21 MART 2005
BAKIRKÖY/İSTANBUL

(İkinci cildin sonu)

18 Mart 2005. Doğan Cüceloğlu, Canan Dilâ.